N. K. Krupszkaja

Visszaemlékezések Leninre

N. K. KRUPSZKAJA

VISSZAEMLÉKEZÉSEK LENINRE

MÁSODIK, BŐVÍTETT KIADÁS

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ / 1974

AZ OROSZ EREDETI CÍME:

ВОСПОМИНАНИЯ О ВЛАДИМИРЕ ИЛЬИЧЕ ЛЕНИНЕ

ТОМ ПЕРВЫЙ

ВОСПОМИНАНИЯ РОДНЫХ

ИЗДАТЕЛЬСТВО ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

МОСКВА 1969

FORDÍTOTTA

PÁSZTOR LÁSZLÓ

Z. VIDOR EMMA

Ez a gyűjtemény az 1894-től 1917-ig – vagyis a Vlagyimir Iljicscsel való első találkozásomtól az Októberi Forradalomig – terjedő időszakot fogja át.[1] Gyakran mondogatják nekem, hogy visszaemlékezéseimben nagyon szűkszavú vagyok. Természetesen Iljicsről mindenki szeretne minél többet tudni, és a szóban forgó korszak is óriási történelmi jelentőségű volt. Ebben a korszakban bontakozott ki a munkásság tömegmozgalma, jött létre a munkásosztály szilárd, elvhű, az illegális munka nagyon nehéz körülményei között megedződött pártja; évről évre növekedett a munkásosztály öntudata, és szakadatlanul folyt az az elkeseredett harc, mely végül is a szocialista proletárforradalom győzelmével végződött.

Erről a korszakról és Iljicsről érdekesebbnél érdekesebb cikkek és könyvek egész garmadáját lehetne írni. Visszaemlékezéseimmel az a célom, hogy képet adjak azokról a körülményekről, melyek között Vlagyimir Iljics élt és dolgozott.

Csak arról írtam, ami különös elevenséggel maradt meg emlékezetemben. Visszaemlékezéseimet két részben írtam meg. Az első rész, mely az 1894–1907 között eltelt időszakot foglalja magában, a Vlagyimir Iljics halálát követő első években készült. Itt emlékezem vissza a pityeri[2] munkára, a száműzetésre, az első emigrációnak Münchenben és Londonban eltöltött idejére, a II. pártkongresszus előtti időre, magára a kongresszusra és a kongresszustól 1905-ig terjedő időszakra. Ezután következnek az 1905. évi külföldi és oroszországi emlékek, és végül az 1905–1907-es esztendők emlékei. Ezeket a visszaemlékezéseket nagyobb részt Gorkiban írtam, ahol Iljics életének utolsó évét töltötte; barangoltam a nagy gorki ház elhagyatott szobáiban és a park fűvel benőtt ösvényein. Az első részben felölelt időszak a fiatal munkásmozgalom pátoszának időszaka volt, és gondolataim önkéntele-

[1] A szerző itt csak az 1933-ban külön gyűjteményként megjelent „Emlékezés Leninre" I. és II. részéről beszél. – *Szerk.*

[2] Pityer – Pétervár népies neve. – *Ford.*

nül azokra az évekre szálltak vissza, amelyek során pártunk alapjainak lerakása megtörtént. Visszaemlékezéseim első részét csaknem teljesen emlékezetből írtam. A második rész néhány évvel később készült.

Ezalatt sokat kellett tanulnom, még többet kellett forgatnom Lenin írásait, meg kellett tanulnom szoros kötelékkel összefűzni a múltat és a jelent, és meg kellett tanulnóm Iljiccsel élni – Iljics nélkül. És a második rész másképpen is sikerült, mint az első. Az első részben inkább az eseményekről van szó, a másodikban pedig elsősorban arról, hogyan élt Vlagyimir Iljics, milyen gondolatok foglalkoztatták. Úgy gondolom, legjobb a két részt együtt elolvasni. Az első rész szervesen összekapcsolódik a másodikkal, az első rész nélkül a második kevésbé „visszaemlékezőnek" tetszhet, mint amilyen valójában.

Amikor visszaemlékezéseim második részét írtam, akkor már sok más visszaemlékezés, gyűjtemény látott napvilágot, s már megjelent „Lenin Művei"-nek második kiadása. Ez bizonyos mértékben rányomja bélyegét a második emigrációról szóló részre. Jobban tudtam ellenőrizni magam. Ezenkívül az az időszak, amelyre ezek a visszaemlékezések vonatkoznak (1908–1917), sokkal bonyolultabb, mint az előző.

Az első időszak (1893–1907) felöleli a munkásmozgalom első lépéseit, a harcot a párt megteremtéséért, a főleg a cárizmus ellen irányuló első forradalom kibontakozását és leverését.

A második időszak – a második emigráció – sokkal bonyolultabb. Az első időszak forradalmi harcai során szerzett tapasztalatok összegezésének, a reakció ellen vívott harcnak az évei voltak ezek. Ádáz harc folyt az opportunizmus minden fajtája és formája ellen, meg kellett tanulnunk úgy dolgozni, hogy munkánkat a mindenkori viszonyokhoz alkalmazzuk anélkül, hogy e munka forradalmi tartalma kárt szenvedne.

A második emigráció volt az az időszak, amikor közeledett a világháború, amikor a munkáspártok opportunizmusa csődbe juttatta a II. Internacionálét, amikor a világ proletariátusa előtt teljesen új feladatok merültek fel, amikor új utakat kellett törni, amikor egyenként kellett lerakni a köveket a III. Internacionálé alapjához, s amikor rendkívül nehéz viszonyok között meg kel-

lett kezdeni a harcot a szocializmusért. Az emigrációban mindezek a feladatok egészen konkrétan és sürgetően álltak elénk.

Ha ezeket a feladatokat nem értjük meg, azt sem tudjuk felfogni, hogyan vált Lenin a Nagy Október, a világforradalom vezérévé. A vezérek harcban születnek, harcban nőnek naggyá, és a harcból merítik erejüket. Iljicsnek az emigrációban töltött éveiről csak úgy lehet írni, hogy életének minden apró részletét összekapcsoljuk azzal a harccal, melyet ezekben az években vezetett.

A második emigráció kilenc esztendeje alatt Iljics olyan maradt, amilyen azelőtt volt. Éppoly sokat és rendszeresen dolgozott, figyelmesen megvizsgált minden apró részletet, éppúgy mindent rendszerbe foglalt, s éppúgy szembe tudott nézni az igazsággal, bármilyen keserű volt is az. Mindennemű elnyomást és kizsákmányolást ugyanúgy gyűlölt, mint azelőtt, éppoly hű maradt a proletariátus, a dolgozók ügyéhez, ugyanúgy szívén viselte érdekeiket, és egész életét magától értetődően az ügynek szentelte, hiszen másképp élni sem tudott. Továbbra is változatlan szenvedélyességgel és elszántsággal harcolt az opportunizmus ellen s mindenféle meghátrálás ellen. Továbbra is, csakúgy mint azelőtt, szakított legközelebbi barátaival is, ha látta, hogy fékezik a mozgalmat, s értett ahhoz, hogy ha ezt az ügy megkívánta, közvetlenül, elvtársi módon közeledjen a tegnapi ellenfélhez, s éppúgy, mint azelőtt, őszintén, kertelés nélkül megmondta mindazt, ami a szívén feküdt. Továbbra is szerette a természetet, a rügyező tavaszi erdőt, a hegyi ösvényeket és tavakat, a nagyvárosi zajt, a munkástömegeket, szerette az elvtársakat, a mozgalmat, a harcot, szerette az életet a maga egész változatosságában. Ugyanaz az Iljics maradt, de ha az ember napról napra megfigyelte, észrevehette, hogy fegyelmezettebbé vált, s még figyelmesebben foglalkozott az emberekkel; elgondolkozva sétálgatott hosszú ideig, s ha ilyenkor kiszakították gondolatai közül, az első pillanatban valami szomorúság fénylett szemében.

Nehezek voltak az emigráció évei, sok erejét vették el Iljicsnek, de olyan harcost kovácsoltak belőle, amilyenre a tömegeknek szükségük volt, olyat, aki győzelemre tudta vinni őket.

N. Krupszkaja

ELSŐ RÉSZ

Vlagyimir Iljics 1893-ban jött Pétervárra, de én nem mindjárt ismerkedtem meg vele. Az elvtársaktól hallottam, hogy érkezett a Volga-vidékről egy igen képzett marxista, azután pedig hoztak nekem egy füzetet, mely a „piacokról" szólt,[1] s melyen látszott, hogy nagyon sokat forgatták. A füzet egyrészt a mi pétervári marxistánk, German Kraszin technológus nézeteit, másrészt a Volga-vidékről érkezett marxista nézeteit tartalmazta. A füzet félbe volt hajtva: egyik oldalán kusza kézírással, javításokkal és beszúrásokkal megtűzdelve G. B. Kraszin fejtette ki gondolatait, másik oldalára pedig gondosan, minden javítás nélkül a jövevény írta le megjegyzéseit, ellenvetéseit.

Mi, fiatal marxisták, akkoriban valamennyien nagy érdeklődéssel foglalkoztunk a piacok kérdésével.

Ez idő tájt a pityeri marxista körökben már kezdett kikristályosodni egy sajátos áramlat. Ennek az volt a lényege, hogy azok, akik ezt az áramlatot képviselték, a társadalmi fejlődés folyamatait mechanikusan, sematikusan fogták fel. A társadalmi fejlődésnek ez a felfogása teljesen elhomályosította a tömegek szerepét, a proletariátus szerepét. A marxizmus forradalmi dialektikája valahová elsüllyedt, csupán holt „fejlődési szakaszok" maradtak meg. Ma természetesen minden marxista meg tudná cáfolni ezt a „mechanikus" felfogást, akkoriban azonban a mi pétervári marxista köreinkben igen nagy volt az izgalom emiatt. Ideológiai fegyverzetünk még nagyon gyönge volt: sokan közülünk például Marxtól „A tőke" első kötetén kívül semmit sem ismertek, még a „Kommunista Kiáltvány"-t sem látták, és csupán ösztönösen érezték, hogy ez a „mechanikusság" szöges ellentéte a marxizmusnak.

A piac kérdése szorosan összefüggött a marxizmus értelmezésének ezzel az általános kérdésével.

[1] Leninnek „Az úgynevezett piackérdésről" c. művéről van szó. (Összes Művei. 1. köt. 63–112. old.) – *Szerk.*

A „mechanikus" felfogás hívei rendszerint fölöttébb elvont módon foglalkoztak ezzel.

Több mint harminc esztendő telt el azóta.

A szóban forgó füzet sajnos nem maradt meg, ezért csak a reánk gyakorolt hatásáról beszélhetek.

A nemrégiben érkezett marxista a piac kérdését a lehető legkonkrétabban tárgyalta, összekapcsolta a tömegek érdekeivel, s a probléma megközelítésében éppen az az eleven marxizmus volt érezhető, mely a jelenségeket a maguk konkrétságában és fejlődésében ragadja meg.

Szerettem volna közelebbről megismerni a jövevényt, közelebbről megismerni nézeteit.

De csak farsang végén sikerült találkoznom Vlagyimir Iljicscsel. Az Ohtán, Klasszon mérnöknél, egy tekintélyes pétervári marxistánál, akivel két évvel azelőtt egy marxista körben voltam, néhány pétervári marxista és a volgai jövevény tanácskozásra jött össze. A konspiráció kedvéért palacsintasütést rendeztünk. Ezen a találkozáson Vlagyimir Iljicsen kívül részt vettek Klasszon, J. P. Korobko, Szerebrovszkij, Sz. I. Radcsenko és mások; Potreszovot és Sztruvét is vártuk, de azt hiszem, nem jöttek el. Visszaemlékszem egy mozzanatra. Arról volt szó, hogy milyen úton kell haladnunk. Valahogyan nem sikerült közös nyelvet találnunk. Valaki azt mondta (úgy emlékszem, Sevljagin), hogy a legfontosabb a művelődési bizottságban végzett munka. Vlagyimir Iljics felnevetett, és nevetéséből valahogy rosszindulat és ridegség csengett ki (soha többé nem hallottam őt így nevetni):

„Nos, aki a hazát a művelődési bizottságban akarja megmenteni, ám tegye, mi nem fogjuk akadályozni."

Itt meg kell mondani, hogy a mi nemzedékünk serdülő korában tanúja volt a narodovolecek[1] és a cárizmus összeütközéseinek, tanúja volt annak, hogy a liberális körök, melyek kezdetben minden lehető módon igyekeztek kifejezést adni „együttérzésüknek", a „Narodnaja Volja" pártjának szétzúzása után gyáván meghunyászkodtak, a legkisebb nesztől is megriadtak, és elkezdtek arról prédikálni, hogy csak „aprómunkát" kell végezni.

[1] A „Narodnaja Volja" („Népakarat") párt tagjai. – *Ford.*

Vlagyimir Iljics gonoszkodó megjegyzése teljesen érthető volt. Ő azért jött ide, hogy megbeszélje, hogyan vegyük fel együtt a harcot, és erre felszólítják, hogy segítsen a művelődési bizottság brosúráinak terjesztésében.

Később, amikor már jobban megismerkedtünk, Vlagyimir Iljics egy alkalommal elbeszélte, hogyan fogadták a liberális körök testvérbátyja letartóztatását. Minden ismerős elfordult az Uljanov családtól, s még az az öreg tanító sem jött többé, aki azelőtt minden este megjelent náluk egy-két sakkcsatára. Szimbirszknek akkor még nem volt vasútja, s így Vlagyimir Iljics anyjának, amikor Pétervárra ment, hogy fiát a börtönben meglátogassa, Szizranyig lovas kocsin kellett utaznia. Vlagyimir Iljicset elküldték, hogy szerezzen anyjának útitársat, de senki sem akart egy letartóztatott ember anyjával együtt utazni.

Ez az általános gyávaság, ahogyan Vlagyimir Iljics mondta, akkor igen erős benyomást tett rá.

Kétségtelen, hogy ez az ifjúkori élmény rányomta bélyegét Vlagyimir Iljicsnek a liberálisokhoz való viszonyára. Korán megtudta, mit érnek a liberális fecsegések.

A „palacsintasütésen" természetesen semmiféle eredményre sem jutottunk. Vlagyimir Iljics keveset beszélt, inkább a többieket figyelte. A magukat marxistának nevezők feszengeni kezdtek, amikor magukon érezték Vlagyimir Iljics átható tekintetét.

Emlékszem, hogy amikor az Ohtáról a Néva-parton hazafelé mentünk, akkor beszéltek nekem először Vlagyimir Iljics narodovolec fivéréről, aki részt vett 1887-ben a III. Sándor elleni merényletben, és még nagykorú sem volt, amikor a cári hóhérok végeztek vele.

Vlagyimir Iljics nagyon szerette fivérét. Sok mindenben egyezett az ízlésük, mindketten szükségét érezték, hogy gyakran és sokáig egyedül maradjanak és töprengjenek. Általában együtt laktak, bizonyos ideig egy egészen különálló udvari épületben, és amikor a sok rokon gyerek közül valamelyik unokafivérük vagy unokanővérük bement hozzájuk, kedvelt mondásukkal fogadták őket: „Tegyetek boldoggá minket távollétetekkel." Mindketten kitartók voltak a munkában, mindkettőjüknek forradalmi hajlamaik voltak.

De a köztük levő korkülönbség azért számított. Alekszandr nem beszélt mindenről Vlagyimirral.

Vlagyimir Iljics egyszer elmesélte, hogy Alekszandr, aki a természettudományi szakra járt, az utolsó nyáron, amikor otthon volt, a gyűrűs férgekről szóló disszertációjára készült, és állandóan mikroszkóppal dolgozott. Hogy a nappali fényt a lehető legjobban kihasználja, hajnalban kelt fel, és azonnal munkához látott. „Nem, bátyámból nem lesz forradalmár, gondoltam akkor — mondotta Vlagyimir Iljics –, egy forradalmár nem fordíthat ennyi időt a gyűrűs férgek tanulmányozására." De Vlagyimir Iljics hamarosan belátta, hogy tévedett.

Bátyjának sorsa kétségkívül igen mély hatással volt Vlagyimir Iljicsre. Fontos tényező volt az is, hogy Vlagyimir Iljics ebben az időben már sok mindenről önálló véleményt alkotott, s már eldöntötte magában a forradalmi harc szükségességének kérdését.

Ha ez nem így lett volna, akkor bátyjának sorsa valószínűleg csak nagy bánatot okozott volna neki, vagy a legjobb esetben felkeltette volna benne azt az elszántságot és azt a törekvést, hogy bátyja nyomdokaiban haladjon. Az adott körülmények között bátyjának a sorsa csak csiszolta gondolkodását, rendkívül józanná tette, megtanította szembenézni az igazsággal, arra intette, hogy egy pillanatig se hagyja magát félrevezetni frázisoktól, illúzióktól, s hogy minden kérdést a legnagyobb becsületességgel vizsgáljon meg.

1894 őszén Vlagyimir Iljics felolvasta körünkben a „Népbarátok" c. munkáját. Emlékszem, mennyire megragadott mindenkit ez a könyv. Rendkívül világosan fejtette ki a harc célját. A „Népbarátok" azután sokszorosítva, „sárga füzetek" néven kézről kézre járt. Ezeket a füzeteket, amelyeken a szerző neve nem volt feltüntetve, meglehetősen széles körökben olvasták, és egyáltalában nem kétséges, hogy nagy hatást gyakoroltak az akkori marxista ifjúságra. Amikor 1896-ban Poltavában voltam, P. P. Rumjancev, aki abban az időben aktív szociáldemokrata volt, s éppen akkor szabadult ki a börtönből, azt mondta a „Népbarátok"-ról, hogy ez a forradalmi szociáldemokrácia álláspontjának legjobb, leghatározottabb és legteljesebb megfogalmazása.

1894/1895 telén már elég jól ismertem Vlagyimir Iljicset. A névai sorompón túli munkáskörökben dolgozott, én pedig ugyancsak ott

tanítóskodtam már negyedik éve a szmolenszki vasárnap esti iskolában, és így eléggé jól ismertem a slisszelburgi országút[1] életét. Azokból a marxista körökből, amelyeket Vlagyimir Iljics vezetett, sok munkás az én tanítványom volt az esti iskolában: Babuskin, Borovkov, Gribakin, a két Bodrov — Arszenyij és Filipp —, Zsukov stb. Ebben az időben a vasárnap esti iskola nagyon alkalmas volt arra, hogy az ember alaposan megismerkedjen a munkástömegek mindennapi életével, munkakörülményeivel, hangulatával. A szmolenszki iskolában kétszázan tanultak, nem számítva az esti ipariskolákat s az ide tartozó nőiskolát és Obuhov-iskolát. Meg kell mondanom, hogy a munkások határtalan bizalommal voltak „tanítónőik" iránt: a gromovi fatelep mogorva őre örömtől sugárzó arccal jelentette be a tanítónőnek, hogy fia született; egy tüdőbajos szövőmunkás talpraesett vőlegényt kívánt neki, amiért megtanította írni-olvasni; egy munkás, aki egy szekta tagja volt és egész életében istent kereste, levelet írt, melyben megelégedéssel jelenti ki, hogy éppen nagyböjt hetében tudta meg Rudakovtól (az iskola egyik tanulójától), hogy nincs is isten, s így már könnyebb az élet, mert nincs rosszabb, mint isten rabszolgájának lenni, hiszen így semerre sem lehet kivezető utat találni – könnyebb az emberek rabszolgájának, mert így lehet harcolni; egy dohánygyári munkás, aki minden vasárnap annyira leitta magát, hogy teljesen kivetkőzött emberi mivoltából, s akit a dohányszag annyira átitatott, hogy amikor az ember a füzete fölé hajlik, szédül tőle, nagy ákombákom betűkkel, a magánhangzókat sok helyütt kihagyva, megírta, hogy talált az utcán egy háromesztendős kislányt, hazavitte, és most velük együtt lakik; át kellene adnia a rendőrségnek, de sajnálja; jött egy féllábú katona, és a következőket mesélte: „Mihajla, aki tavaly magánál tanult írni-olvasni, túlerőltette magát a munkában, meghalt, halála előtt magát emlegette, és meghagyta nekem, hogy jöjjek el ide, hajoljak meg maga előtt, és mondjam meg: Mihajla teljes szívéből kívánja, hogy nagyon sokáig éljen"; egy textilmunkás, aki

[1] Pétervár munkáslakta külvárosa a névai sorompón túl: azelőtt névai kerület volt, most volodarszki kerületnek nevezik. Ezen a kerületen, a Néva mentén haladt keresztül a Slisszelburg felé vezető nagy postaút (országút): ezen az úton sorakozott a kerület gyárainak többsége. – *N. K.*

a cár és a papok vakbuzgó híve volt, figyelmeztetett, hogy „óvakodjék attól a fekete hajú embertől, mert mindig a Gorohovaján[1] látom kószálni"; egy idős munkás magyarázgatta, hogy semmiképpen sem hagyhatja ott egyházgondnoki tisztét, „mert a papok alaposan becsapják a népet, és le kell őket leplezni", az egyháznak azonban egyáltalán nem híve, ami pedig a fejlődési szakaszokat illeti, itt jól kiismeri magát, és így tovább és így tovább. A szervezethez tartozó munkások azért jártak az iskolába, hogy megfigyeljék, kit lehet bevonni a munkáskörökbe, bekapcsolni a szervezet munkájába. Számukra a tanítónők már nem voltak mind teljesen egyformák, ők már különbséget tettek közöttük aszerint, hogy melyik mennyire képzett. Ha észrevették, hogy a tanítónő hozzájuk tartozik, akkor valahogyan felfedték magukat előtte, például úgy, hogy mondjuk a kézműipar kérdésének a megvitatása során kijelentették: „A kézműves nem tud versenyezni a nagyüzemi termeléssel", vagy pedig ilyen kérdést tettek fel: „Mi a különbség a pétervári munkás és az archangelszki muzsik között?" – s utána már más szemmel néztek a tanítónőre, másképpen köszöntek is neki: „Hozzánk tartozik, tudjuk" – mondta a pillantásuk.

Bármi történt a környéken, nyomban mindent elmondtak, tudták, hogy a tanítónők továbbadják a szervezetnek.

Olyan volt ez, mint valami hallgatólagos megállapodás.

Az iskolában lényegében mindenről lehetett beszélni, noha alig akadt olyan osztály, melyben nem volt spicli. Csak arra kellett vigyázni, hogy ne ejtsenek ki olyan szörnyű szavakat, mint „cár", „sztrájk" stb., és akkor a leglényegesebb kérdésekkel is lehetett foglalkozni. Hivatalosan azonban tilos volt mindenről beszélni. Egyszer megszüntették az úgynevezett ismétlő csoportot csak azért, mert a váratlanul betoppanó felügyelő megállapította, hogy a tizedes törteket tanulják, holott a tanterv szerint csak a négy számtani alapműveletet lett volna szabad tanítani.

Ebben az időben a Sztaro-Nyevszkijen laktam, egy átjáróházban, Vlagyimir Iljics vasárnaponként, a munkáskörben tartott foglalkozásokról jövet, rendszerint benézett hozzám, és ilyenkor a végtelenségbe nyúló beszélgetésekbe kezdtünk. Abban az időben valósággal

[1] A Gorohovaján volt a titkosrendőrség. – *Szerk.*

szerelmese voltam az iskolának, és még az evés sem volt olyan fontos nekem, mint az, hogy az iskoláról, a tanítványokról, a Szemjannyikov-gyárról, Thorntonról, Maxwellről meg a névai országút többi gyáráról beszélhessek. Vlagyimir Iljicset érdekelte minden apróság, mely fényt vetett a munkások mindennapi életére, az egyes kis jellemző vonások alapján igyekezett magának képet alkotni arról, hogyan élnek a munkások, próbálta megtalálni azt a pontot, ahonnan a legjobban meg lehet közelíteni őket a forradalmi propagandával. Az akkori értelmiség többsége alig ismerte a munkásokat. Az értelmiségiek eljöttek a munkáskörökbe, és egyszerűen előadásokat tartottak a munkásoknak. A munkáskörökben hosszú ideig kézírásos fordítás alapján Engelsnek „A család, a magántulajdon és az állam eredete" c. munkáját „tanulmányozták". Vlagyimir Iljics Marx „Tőké"-jét olvasta a munkásokkal, magyarázott nekik, a foglalkozások második felében pedig kérdezgette a munkásokat munkájukról, munkakörülményeikről, megmutatta, hogyan kapcsolódik össze életük a társadalom egész szerkezetével, megmagyarázta, hogyan lehet átalakítani a fennálló társadalmi rendet. Az elmélet és a gyakorlat összekapcsolása volt az a sajátosság, amelyet Vlagyimir Iljics vitt be a munkáskörök munkájába. Lassanként a mi munkáskörünk többi tagja is kezdte átvenni ezt a módszert. Amikor a következő évben megjelent „Az agitációról" szóló vilnai sokszorosított brosúra, már elő volt készítve a talaj a röplapos agitációra, csak hozzá kellett fogni a munkához. Pártmunkánkban mély gyökeret vert a munkások mindennapos szükségletein alapuló agitáció módszere. Ennek a módszernek az eredményességét a maga teljességében csak jóval később értettem meg, akkor, amikor Franciaországban éltem emigrációban, és láttam, hogy a párizsi postások hatalmas sztrájkja idején a francia szocialista párt teljesen kívülálló maradt, nem avatkozott bele a sztrájkba. Ez a szakszervezetek dolga – mondták. Úgy gondolták, hogy a pártra csak a politikai harc tartozik. Egyáltalán nem értették, hogy össze kell kapcsolni a gazdasági és a politikai harcot.

Az akkoriban Pétervárott dolgozó elvtársak közül sokan a röplapos agitáció sikere láttán annyira fellelkesültek, hogy elfelejtették, hogy a tömegek körében folytatott munkának ez csupán egyik, de nem egyedüli formája, és rátértek a hírhedt „ökonomizmus" útjára.

Vlagyimir Iljics sohasem feledkezett meg a munka többi formájáról. 1895-ben megírta „A gyári munkásokon behajtott bírságokról szóló törvény magyarázata"[1] c. brosúráját. Ebben a brosúrában Vlagyimir Iljics nagyszerű példát mutatott arra, hogyan kellett abban az időben az egyszerű átlagmunkásokhoz közeledni, és szükségleteikből kiindulva, lépésről lépésre közelebb vinni őket a politikai harc szükségességének megértéséhez. Sok értelmiségi unalmasnak, terjengősnek találta ezt a brosúrát, a munkások azonban nagy érdeklődéssel olvasták; tartalma érthető volt számukra és közelről érintette őket (a brosúrát a narodovolecek nyomdájában nyomtatták ki, és a munkások között terjesztették). Ebben az időben Vlagyimir Iljics gondosan tanulmányozta a gyári törvényeket, mert úgy gondolta, hogy ha ezeket a törvényeket megmagyarázza, akkor a munkások rendkívül könnyen meg fogják érteni, hogyan függ össze az ő helyzetük az állami berendezkedéssel. Iljics akkoriban igen sok olyan cikket és brosúrát írt a munkások számára, melyekből világosan lehetett látni, hogy milyen tanulmányokat folytatott; ezeknek a tanulmányoknak a nyomait viselik magukon „Az új gyári törvény" c. brosúrája és „A sztrájkokról", „Az iparbíróságokról"[2] szóló cikkei és így tovább.

A munkáskörökbe való járogatás természetesen nem maradt minden következmény nélkül: erősen kezdtek bennünket figyelni. Az egész csoportból Vlagyimir Iljics értett a legjobban a konspirációhoz; ismerte az átjáróházakat, nagyszerűen rá tudta szedni a besúgókat, megtanított minket arra, hogyan lehet könyvbe vegyszerrel láthatatlan betűket írni, megtanított a pontírásra, különféle rejtjeles írásokra, s mindenféle álneveket talált ki. Általában látszott rajta, hogy jó narodovolec iskolába járt. Nemhiába beszélt olyan tisztelettel az öreg narodovolec Mihajlovról, aki szilárd konspirációs magatartása miatt a Dvornyik (házfelügyelő) fedőnevet kapta. A rendőrségi megfigyelés egyre foko-

[1] Lenin Összes Művei. 2. köt. 15–59. old. – *Szerk.* (A lapalji jegyzetekben és a szövegben zárójelben megadott források „Lenin Művei"-nek 1950–1964-ben, valamint „Lenin Összes Művei"-nek 1963-tól 1973-ig magyarul megjelent köteteire vonatkoznak. – *Ford.*

[2] Lenin Összes Művei. 2. köt. 247–284. old.; 4. köt. 270–279., 257–269. old. – *Szerk.*

zottabbá vált, és Vlagyimir Iljics ragaszkodott ahhoz, hogy „utódot" jelöljünk ki, akit nem figyelnek, és akinek az összes kapcsolatokat át kell adni. Mivel én voltam a leginkább „tiszta", elhatározták, hogy engem jelölnek ki „utódnak". Húsvét első napján a csoportból öten-hatan a „húsvéti ünnepekre" Carszkoje Szelóba mentünk csoportunk egyik tagjához, Szilvinhez, aki ott tanítóskodott. A vonaton úgy tettünk, mintha nem ismernénk egymást. Majdnem egész nap azon vitatkoztunk, hogy milyen kapcsolatokat kell fenntartanunk. Vlagyimir Iljics rejtjeles írásra tanított minket. Majdnem egy fél könyvre valót írtunk össze a rejtjelekkel. Sajnos később nem tudtam kibetűzni ezt az első, közösen készített titkos írást. Csak az vigasztalt, hogy amikor a rejtjeleket ki kellett volna betűzni, a „kapcsolatok" túlnyomó többsége már nem volt meg.

Vlagyimir Iljics gondosan gyűjtötte ezeket a „kapcsolatokat", mindenütt kutatott olyan emberek után, akik valamilyen tekintetben alkalmasak forradalmi munkára. Emlékszem, hogy egyszer Vlagyimir Iljics kezdeményezésére csoportunk megbízottai (Vlagyimir Iljics és azt hiszem Krzsizsanovszkij) tanácskozásra ültek össze a vasárnap esti iskola tanítónőivel. Utána majdnem valamennyien szociáldemokraták lettek. Köztük volt Ligyija Mihajlovna Knyipovics, a „Narodnaja Volja" régi tagja, aki bizonyos idő múlva szintén szociáldemokrata lett. A régi pártmunkások még emlékeznek rá. Ligyija rendkívül nagy forradalmi állhatatossággal dolgozott, szigorú volt saját magához és másokhoz is, kitűnően ismerte az embereket; kiváló elvtárs volt, szeretettel, gondoskodással vette körül azokat, akikkel együtt dolgozott, s Vlagyimir Iljicsben azonnal meglátta a forradalmárt. Magára vállalta, hogy tartja a kapcsolatot a narodovolecek nyomdájával: tárgyalt velük, elvitte a kéziratokat, elhozta a már kinyomtatott brosúrákat és kosárszámra hordta szét őket ismerőseinek, megszervezte az irodalom eljuttatását a munkásokhoz. Amikor letartóztatták – egy áruló, a nyomda egyik szedője súgta be –, Ligyija különféle ismerőseinél tizenkét kosarat foglaltak le tele illegális brosúrákkal. A narodovolecek ebben az időben tömegével nyomták a brosúrákat a munkások számára. „A munkanap", „Ki miből él?", Vlagyimir Iljics brosúrája: „A pénzbírságokról", „Éhség-cár" stb. Két naro-

dovolec, Sapovalov és Katanszkaja, akik a lahtyinszkiji nyomdában dolgoztak, ma a kommunista párt tagjai. Ligyija Mihajlovna már nem él. 1920-ban halt meg, amikor a Krím, ahol életének utolsó éveit töltötte, a fehérek uralma alatt állott. Halálos ágyán, lázálmában az övéi közé, a kommunisták közé vágyott, és a számára oly drága kommunista párt nevével az ajkán halt meg. A tanítónők közül ezen az értekezleten, úgy emlékszem, részt vett még P. F. Kugyeli és A. I. Mescserjakova is (ma mindketten a párt tagjai). A névai sorompón túl tanított még Alekszandra Mihajlovna Kalmikova is, ez a nagyszerű előadó (emlékszem arra az előadásra, melyet az állami költségvetésről tartott a munkásoknak), akinek abban az időben könyvlerakata volt a Lityejnijen. Akkoriban Vlagyimir Iljics is közeli ismeretségbe került Alekszandra Mihajlovnával. Sztruve Alekszandra Mihajlovna neveltje volt, és mindig ott lehetett látni nála Potreszovot is, aki Sztruvéval együtt járt gimnáziumba. Később Alekszandra Mihajlovna saját pénzén tartotta fenn a régi „Iszkrá"-t egészen a II. kongresszusig. Amikor Sztruve átpártolt a liberálisokhoz, nem követte őt ezen az úton, hanem határozottan az „Iszkra"-szervezethez csatlakozott. A Tyotka (néni) fedőnevet kapta. Igen jó viszonyban volt Vlagyimir Iljiccsel. Alekszandra Mihajlovna már nem él. Halála előtt két évet Gyetszkoje Szelóban, egy szanatóriumban töltött ágyhoz kötve. De a gyerekek a szomszédos gyermekotthonokból néha meglátogatták. Ezeknek sokat mesélt Iljicsről. 1924 tavaszán azt írta nekem, hogy külön könyvben kellene kiadni Vlagyimir Iljics 1917-ben írt, izzó szenvedélytől áthatott cikkeit, lángoló felhívásait, melyek akkoriban annyira hatottak a tömegekre. 1922-ben Vlagyimir Iljics néhány meleg hangú üdvözlő sort írt Alekszandra Mihajlovnának, olyat, amilyet csak ő tudott írni. Alekszandra Mihajlovna szoros kapcsolatban volt „A Munka Felszabadítása" csoporttal. Amikor Zaszulics Oroszországba jött (úgy emlékszem 1899-ben), Alekszandra Mihajlovna illegális lakást szerzett neki, és állandóan együtt lehetett látni őket. A munkásmozgalom kezdődő fellendülésének, „A Munka Felszabadítása" csoport cikkeinek és könyveinek hatására, a pétervári szociáldemokraták munkájának eredményeképpen Potreszov, és egy időre Sztruve is, balra tolódott. Számos előzetes összejövetel után kezd-

tek kialakulni a közös munka feltételei. Elhatároztuk, hogy „Anyagok gazdasági fejlődésünk jellemzéséhez" címmel közösen adunk ki gyűjteményt. A mi csoportunkból a szerkesztésben Vlagyimir Iljics, Sztarkov és Sz. I. Radcsenko vett részt, tőlük pedig Sztruve, Potreszov és Klasszon. A gyűjtemény sorsa ismeretes. A cári cenzúra a tűzbe vetette. 1895 tavaszán, külföldre utazása előtt, Vlagyimir Iljics igen sokat járt az Ozernoj utcába, ahol akkor Potreszov lakott, hogy siettesse a munka befejezését.

1895 nyarát Vlagyimir Iljics külföldön töltötte, részben Berlinben élt, ahol eljárt a munkásgyűlésekre, részben Svájcban. Itt találkozott első ízben Plehanovval, Akszelroddal és Zaszuliccsal. Benyomásokkal telve érkezett meg külföldről. Egy dupla fenekű bőröndöt hozott magával; a két fenék közti űrt illegális irodalommal töltötte meg.

Nyomban megkezdődött a dühödt hajsza Vlagyimir Iljics ellen: szemmel tartották őt, szemmel tartották bőröndjét. Unokanővérem abban az időben a címnyilvántartóban dolgozott. Néhány nappal Vlagyimir Iljics megérkezése után mesélte nekem, hogy éjjel, amikor ügyeletes volt, jött egy detektív, átkutatta a kis fiókokat (a címnyilvántartóban a címeket ábécésorrendben kis fiókokban helyezték el), és így dicsekedett: „Na, nyomára akadtunk egy veszedelmes államellenes gonosztevőnek, Uljanovnak hívják – a bátyját felakasztották –, külföldről jött, most nem fog kicsúszni a kezünkből." Unokanővérem tudta, hogy ismerem Vlagyimir Iljicset, sietett hát közölni velem a dolgot. Én természetesen azonnal figyelmeztettem Vlagyimir Iljicset. Igen nagy óvatosságra volt szükség. Az ügy azonban, amelyért dolgoztunk, nem várt. A munka folyt tovább. Kerületenkénti munkamegosztást vezettünk be. Röplapokat szerkesztettünk és bocsátottunk ki. Emlékszem, hogy Vlagyimir Iljics szerkesztette az első röplapot; a Szemjannyikov-gyár munkásainak szólt.[1] Akkor még semmiféle technikai felszerelésünk sem volt. A röplapot kézzel írtuk, nyomtatott betűkkel; Babuskin terjesztette. A négy példányból kettőt a gyári őrök elkoboztak, kettő kézről kézre járt. Más kerületekben is ter-

[1] A röplap 1894. december 24. (1895. január 5.) után íródott. A röplap nem maradt meg. – *Szerk.*

jesztettünk röplapokat. Így például a Vasziljevszkij Osztrovon a Laferme-féle dohánygyár munkásnői számára készítettünk röplapot. A. A. Jakubova és Z. P. Nyevzorova (Krzsizsanovszkaja) a következő módszerrel végezték a terjesztést: a röplapokat henger alakúra csavarták és a kötényükbe rejtették úgy, hogy egyenként kényelmesen ki lehessen húzni őket, s amint megszólalt a gyári sziréna, gyors léptekkel a gyár kapuin kifelé özönlő munkásnők lármás csapata felé mentek, s szinte elszaladva mellettük, a mit sem sejtő, meglepett munkásnők kezébe nyomtak egy-egy röplapot. A röplapnak sikere volt. A röplapok, a brosúrák megmozgatták a munkásokat. Minthogy már volt illegális nyomdánk, elhatároztuk, hogy kiadunk egy népszerű folyóiratot „Rabocseje Gyelo" („Munkásügy") címmel. Vlagyimir Iljics gondosan készítette elő az anyagot a folyóirathoz. Egyetlen szó sem volt a lapban, amelyet Vlagyimir Iljics ne látott volna. Emlékszem, hogy egyszer, amikor éppen az én lakásomon jöttünk össze, Zaporozsec hihetetlen lelkesedéssel beszélt arról az anyagról, amelyet a moszkvai sorompón túli cipőgyárban sikerült gyűjtenie. „Mindenért pénzbírságot kell fizetni – mesélte –, ha ferdén vered fel a cipősarkat, már fizetheted is a bírságot." Vlagyimir Iljics elnevette magát: „Aki ferdén veri fel a cipő sarkát, az talán meg is érdemli a pénzbírságot." Vlagyimir Iljics gondosan gyűjtötte össze és ellenőrizte az anyagot. Emlékszem, hogyan ment az anyaggyűjtés például a Thornton-gyárban. Elhatároztuk, hogy magamhoz hívatom egyik tanítványomat, Krolikovot, a Thornton-gyár selejtellenőrét, akit egyszer már kiutasítottak Pétervárról, és megtudom tőle mindazokat az adatokat, amelyeket Vlagyimir Iljics megjelölt. Krolikov valamilyen elegáns kölcsön-bundában jött el, s egy egész füzetet hozott, tele adatokkal, amelyeket még szóban is kiegészített. Az adatok igen értékesek voltak. Vlagyimir Iljics valósággal rájuk vetette magát. Azután Apollinarija Alekszandrovna Jakubovával kendőt kötöttünk a fejünkre, és munkáskülsőt kölcsönözve magunknak, elmentünk a Thornton-gyár munkásszállására is: felkerestük azt a részt, ahol a nőtlenek, és azt is, ahol a családok laknak. Borzasztó volt a helyzetük. Vlagyimir Iljics csak az így összegyűjtött anyag alapján írt leveleket és röpiratokat. Csak meg kell nézni azt a röplapot, amelyet a Thornton-gyár munkásaihoz és

munkásnőihez írt.[1] Érződik belőle a legapróbb részletek ismerete is! És milyen iskola volt ez azoknak az elvtársaknak, akik abban az időben a mozgalomban dolgoztak! Ekkor tanulták meg, hogy „a részletkérdésekre is figyelmet kell fordítani". És milyen mélyen vésődtek be ezek a részletkérdések az emberek agyába.

Lapunk, a „Rabocseje Gyelo", nem jelent meg. December 8-án az én lakásomon jöttünk össze, hogy az utolsó simításokat végezzük a már nyomdakész számon. Két példányunk volt belőle. Az egyiket Vanyejev vette magához, hogy még egyszer utoljára átnézze, a másik nálam maradt. Reggel elmentem Vanyejevhez a kijavított példányért, de a szolgálólány azt mondotta, hogy előző este elköltözött a lakásból. Vlagyimir Iljiccsel már előzőleg abban állapodtam meg, hogy ha valami nem megy simán, akkor Csebotarevnél fogok tudakozódni; Vlagyimir Iljics mindennap nála ebédelt. Csebotarev nekem munkatársam volt a vasúti főigazgatóságon, ahol akkoriban dolgoztam. Csebotarev azonban nem volt bent a hivatalban. Elmentem a lakására. Vlagyimir Iljics nem volt nála ebédelni: világos, hogy letartóztatták. Estére kiderült, hogy csoportunkból igen sok elvtársat tartóztattak le. A „Rabocseje Gyelo" nálam maradt példányát elvittem megőrzésre Nyina Alekszandrovna Gerdnek, aki a gimnáziumban iskolatársam volt, s később Sztruve felesége lett. Hogy ne növeljük a letartóztatottak számát, elhatároztuk, hogy egyelőre nem nyomtatjuk ki a „Rabocseje Gyelo"-t.

Vlagyimir Iljics munkájában ez a pétervári időszak rendkívül fontos volt, bár a munka tulajdonképpen láthatatlanul, észrevétlenül folyt. Ő maga jellemezte ezt az időszakot a láthatatlan, észrevétlen munka időszakának. Ebben az időben látványos eredmények nem születtek. Nem a hőstetteken volt a hangsúly, hanem azon, hogy szoros kapcsolatot teremtsünk a tömegekkel, közeledjünk hozzájuk, megtanuljunk legjobb törekvéseik kifejezőjévé válni, olyanná legyünk, hogy bízzanak bennünk, értsenek és kövessenek bennünket. És éppen ez az időszak, a pétervári munka időszaka kovácsolta Vlagyimir Iljicset a munkástömegek vezérévé.

Amikor elvtársaink letartóztatása után először mentem az isko-

[1] Lenin Összes Művei. 2. köt. 68—72. old. – *Szerk.*

lába, Babuskin félrehívott a lépcsőház egyik sarkába, és átadott egy röplapot, melyet a munkások írtak a letartóztatások alkalmából. A röplap merőben politikai jellegű volt. Babuskin megkért, hogy nyomassam ki, azután adjam át nekik terjesztésre. Idáig még sohasem beszéltem vele nyíltan arról, hogy kapcsolatban vagyok a szervezettel. A röplapot átadtam a mieinknek. Emlékszem erre az összejövetelre – Sz. I. Radcsenko lakásán tartottuk. Mindenki ott volt a csoportból, akit még nem tartóztattak le. Ljahovszkij, amikor elolvasta a röplapot, felkiáltott: „Hát ki lehet nyomtatni ezt a röplapot? – hiszen kizárólag politikai témával foglalkozik." Minthogy azonban a röplapot kétségtelenül a munkások írták saját kezdeményezésükből, s minthogy kérték, hogy okvetlenül nyomtassuk ki, elhatároztuk, hogy a röplapot nyomdába adjuk. Így is tettünk.

Vlagyimir Iljiccsel igen hamar sikerült kapcsolatot teremteni. Abban az időben azoknak, akik előzetes letartóztatásban voltak, annyi könyvet lehetett bevinni, amennyit csak akart az ember. A könyveket elég felületesen vizsgálták át, s így természetesen nem vehették észre a betűk közepébe beírt apró pontokat vagy azt az alig észlelhető elszíneződést, melyet a könyvek lapjain a tejjel való írás okozott. A konspirációs levelezés technikája gyorsan tökéletesedett. Jellemző volt Vlagyimir Iljics gondoskodása a börtönbe zárt elvtársakról. Minden egyes levele tele volt a letartóztatott elvtársakra vonatkozó megbízásokkal: ehhez senki sem jár, keresni kell neki egy „menyasszonyt"; amazt látogassák meg a rokonai, és mondják meg neki, hogy a börtönkönyvtárban ebben és ebben a könyvben, ezen és ezen az oldalon talál egy levelet; ennek és ennek az elvtársnak meleg csizmát kell szerezni és így tovább. Levelezett igen sok letartóztatott elvtárssal, akiknek ez a levelezés roppant sokat jelentett. Vlagyimir Iljics levelei tetterőt sugároztak, a munkáról szóltak. Aki ilyen levelet kapott, elfelejtette, hogy börtönben ül, és maga is munkához látott. Emlékszem ezeknek az írásoknak a hatására (1896 augusztusában én is ültem). A tejjel írt leveleket mindig szombaton juttatták be hozzánk, mert ezen a napon lehetett könyvet bevinni a letartóztatottaknak. Ha az ember meglátta a könyvön a megbeszélt jelet, már tudta, hogy levél van benne. Hat órakor hozták a teavizet, utána pedig a felügyelőnő elvezette

a foglyokat a templomba. Addigra a levelet hosszú csíkokra szabdaltuk, befőztük a teát, és amikor a felügyelőnő elment, kezdtük bemártogatni a csíkokat a forró teába. A betűk kirajzolódnak (a börtönben nehéz volt ezt gyertyával csinálni, nos, Vlagyimir Iljics kitalálta, hogy forró vízzel is lehet), s micsoda elevenséget áraszt magából a levél, milyen magával ragadóan köti le figyelmünket! Ahogyan kint az életben Vlagyimir Iljics állt a munka középpontjában, ugyanúgy a börtönben is ő volt a központja a külvilággal való érintkezésnek.

Vlagyimir Iljics sokat dolgozott a börtönben. Itt készült fel „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban"[1] c. munkája megírásához. Legális levelekben bekérte a szükséges anyagokat, statisztikai gyűjteményeket. „Kár, hogy ilyen hamar kiengedtek, egy kicsit még dolgoznom kellett volna a könyvön, Szibériában nehezen lehet könyvhöz jutni" – mondta tréfásan Vlagyimir Iljics, amikor kiszabadult. Nemcsak „A kapitalizmus fejlődésé"-n dolgozott a börtönben, hanem röplapokat, illegális brosúrákat is írt, programtervezetet állított össze az első kongresszusra (amelyet csak 1898-ban tartottak meg, de korábbi időpontra terveztek), állást foglalt több olyan kérdésben, amelyekről a szervezetekben vita folyt. Hogy rajta ne kapják a titkos íráson, kenyérbélből kis „tintatartókat" gyúrt, ezeket megtöltötte tejjel, s amikor megzördült a kémlelőablak retesze, gyorsan bekapta. „Ma hat tintatartót ettem meg" – jegyezte meg Vlagyimir Iljics tréfásan levelében.

Bármilyen önuralma volt is Vlagyimir Iljicsnek, bármennyire beleilleszkedett is a börtönélet kereteibe, őt is nyilvánvalóan kínozta a rabság fojtogató levegője, és elfogta a szabadság utáni vágy. Egyik levelében a következő tervét írta meg. Amikor sétára vitték őket, a folyosó egyik ablakából egy szempillantásra láttak egy darabkát a Spalernaja utca járdájából. Nos, Vlagyimir Iljics azt gondolta ki, hogy Apollinarija Alekszandrovna Jakubova és én a meghatározott időpontban álljunk oda erre a járdadarabkára, hogy láthasson minket. Apollinarija valamilyen okból nem tudott velem tartani, de én egy ideig nap nap után elmentem, és sokáig

[1] Lenin Összes Művei. 3. köt. – *Szerk.*

álldogáltam a megjelölt helyen. Valahogyan azonban a terv nem sikerült, hogy miért, arra már nem emlékszem.

Amíg Vlagyimir Iljics a börtönben ült, kint egyre több lett a munka, a munkásmozgalom spontán módon terebélyesedett. Martov, Ljahovszkij és mások letartóztatása után a csoport még jobban meggyengült. Igaz, hogy a csoportba jöttek új elvtársak, de ez már ideológiailag kevésbé felfegyverzett társaság volt, tanulni pedig már nem volt mikor, a mozgalom sok fáradságos munkát, igen nagy erőfeszítést követelt meg, minden erőt és időt az agitáció vett igénybe, a propagandára még csak gondolni sem lehetett. Az agitációs röplapok nagy sikert arattak. A szociáldemokraták hatására tört ki 1896 nyarán 30 000 pétervári textilgyári munkás sztrájkja; a siker sok elvtársat meg is szédített.

Emlékszem, hogy egyszer (úgy rémlik, augusztus elején) a pavlovszki erdőben gyűltünk össze, és Szilvin felolvasta egy röplap szövegének tervezetét.

Egy helyütt volt egy mondat, mely egyszerűen a gazdasági harcra korlátozta a munkásmozgalmat, Szilvin ezt is felolvasta, majd megállt: „Az ördögbe is, hogy jutott ez az eszembe" – mondta nevetve. A mondatot kihúzták. 1896 nyarán a lahtyinszkiji nyomda lebukott, nem volt többé lehetőségünk brosúrák kinyomtatására, hosszú időre le kellett tennünk a folyóirat kiadásáról.

Az 1896-os sztrájk idején belépett a csoportunkba Tahtarjov csoportja, melyet „majmok" fedőnéven ismertek, és a „kakasok" fedőnév alatt ismert Csernisev-csoport.[1] Amíg a „dekabristák" a börtönben ültek és összeköttetésben maradtak a kintiekkel, addig a munka még a régi kerékvágásban haladt. Amikor Vlagyimir Iljics kijött a börtönből[2], én még bent maradtam. Noha az ember valóságos bódulatba esik, amikor szabadul a börtönből, Vlagyimir Iljics talált rá módot, hogy néhány sorban tájékoztasson engem az eseményről. Mama mesélte, hogy Iljics a börtönben még össze is szedte magát, és rendkívül jókedvű.

Engem közvetlenül a „Vetrova-eset" után bocsátottak szabadon

[1] 1896. augusztus 12-én újabb lebukások voltak: lebuktak majdnem az összes „öregek" és sokan a „kakasok" közül. Engem is akkor tartóztattak le. – *N. K.*

[2] Lenint 1897. február 26-án (14-én) engedték ki a börtönből. – *Szerk.*

(a bebörtönzött Vetrova a Péter–Pál-erődben felgyújtotta magát). A csendőrök sok letartóztatott nőt kiengedtek; engem is szabadon bocsátottak, és megengedték, hogy ügyem tárgyalásának befejezéséig Pétervárott maradjak, de jó néhány spiclit szabadítottak rám, akik mindenütt a sarkamban voltak. A szervezetet a legsiralmasabb állapotban találtam. A régi pártmunkások közül csak Sztyepan Ivanovics Radcsenko és a felesége maradt meg. Dolgozni a konspirációs viszonyok között már nem tudott, de továbbra is ő volt a központ és ő tartotta a kapcsolatokat. Sztruvéval is fenntartotta a kapcsolatot. Sztruve rövidesen feleségül vette a szociáldemokrata N. A. Gerdet. Ebben az időben maga Sztruve is olyan szociáldemokrata-féle volt. Egyáltalán nem tudott szervezetben – még kevésbé illegális szervezetben – dolgozni, viszont kétségtelenül hízelgőnek találta, hogy hozzá fordulnak tanácsokért. Még arra is vállalkozott, hogy megírja a szociáldemokrata munkáspárt I. kongresszusának kiáltványát. 1897/98 telén Vlagyimir Iljics megbízásából elég gyakran fordultam meg Sztruvénál. Akkoriban ő adta ki a „Novoje Szlovo" („Új Szó") című folyóiratot, s emellett Nyina Alekszandrovnával is sok kapocs fűzött össze. Jól megfigyeltem Sztruvét. Abban az időben ő szociáldemokrata volt, de meglepett, hogy mennyire könyvszaga van mindennek, amit mond, és hogy mennyire hiányzik nála „az élet eleven fája" iránti érdeklődés, az az érdeklődés, amely olyan nagymértékben volt meg Vlagyimir Iljicsben. Sztruve szerzett nekem fordítást, s magára vállalta a fordítások megszerkesztését. Ez a munka szemmel láthatóan terhes volt számára, hamar belefáradt. (Vlagyimir Iljiccsel órákon át ültünk hasonló munka mellett. Ő egészen másképpen dolgozott, teljesen átadta magát a munkának, még az olyannak is, mint a fordítás.) Sztruve pihenésül Fetet szokta olvasni. Valaki visszaemlékezéseiben azt írta, hogy Vlagyimir Iljics szerette Fetet. Ez nem igaz. Fet a jobbágyrendszer fanatikus híve volt, műveiben semmi sincs, ami megragadja az embert. Sztruve azonban csakugyan szerette Fetet.

Tugan-Baranovszkijt is ismertem. Feleségével, Ligyija Karlovna Davidovával (a „Mir Bozsij" [„Világ"] c. folyóirat kiadójának a lányával) együtt tanítottam, s egy időben el is járogattam hozzájuk. Ligyija Karlovna igen értelmes és jó, de gyenge akaratú terem-

tés volt. Észbeli képességekben felülmúlta férjét. Tugan-Baranovszkij kijelentéseiben mindig érződött, hogy ez az ember idegen tőlünk. Egyszer, amikor a sztrájkolók számára pénzt gyűjtöttem (azt hiszem, a kosztromai sztrájk idején), hozzá is elmentem a listával. Adott néhány rubelt, már nem emlékszem, mennyit, de végig kellett hallgatnom fejtegetéseit: „Teljesen érthetetlen – mondta –, miért kell a sztrájkokat támogatni; a sztrájk nem elég hatékony eszköz a munkáltatókkal folytatott harcban." Átvettem a pénzt, és sietősen távoztam.

Vlagyimir Iljicsnek a száműzetésbe mindent megírtam, amit láttam vagy hallottam. A szervezet munkájáról azonban csak vajmi keveset írhattam. Az I. kongresszus idején a szervezetnek mindössze négy tagja volt: Sz. I. Radcsenko, a felesége, Ljubov Nyikolajevna, Szammer és én. Delegátusként Sztyepan Ivanovicsot küldtük el a kongresszusra. Amikor azonban hazatért, szinte semmit sem mondott el arról, ami a kongresszuson történt; kivette egy könyv fedőlapjából azt az általunk jól ismert „kiáltványt", amelyet Sztruve írt, s amelyet a kongresszus elfogadott, majd felzokogott: a kongresszusnak csaknem valamennyi részvevőjét letartóztatták.

Nekem az Ufa kormányzóságban kellett volna három évet eltöltenem, de átkértem magam a minuszinszki kerület Susenszkoje nevű falvába, ahol akkor Vlagyimir Iljics tartózkodott. Kérésemet azzal indokoltam, hogy Vlagyimir Iljics „menyasszonya" vagyok.

Minuszinszkba saját költségemen utaztam, édesanyám is velem jött. 1898. május 1-én érkeztünk Krasznojarszkba, ahonnan a Jenyiszejen felfelé gőzhajóval kellett volna továbbmennünk, a gőzhajók azonban még nem jártak. Krasznojarszkban megismerkedtem a narodopravec[1] Tyutcsevvel és feleségével, akik mint ilyen dolgokban tapasztalt emberek, összehoztak a Krasznojarszkon átutazó száműzött szociáldemokraták egy csoportjával. Közülük ketten, Lengnyik és Szilvin ugyanabban az ügyben buktak le, mint én. A katonákat, akik a száműzötteket a fényképészhez kísérték, a házigazda kenyérrel és kolbásszal kínálta meg, mire azok félreültek és falatoztak.

Minuszinszkban elmentem Arkagyij Tirkov pervomartovechez[2], akit meghatározatlan időre száműztek Szibériába, hogy átadjam neki testvérének, volt iskolatársamnak üdvözletét. Felkerestem F. J. Kon lengyel elvtársat is, akit 1885-ben a „Proletariat" ügyben kényszermunkára ítéltek, s rengeteget szenvedett a börtönben és a száműzetésben; ez az elvtárs rendkívüli módon megtetszett nekem: az én szememben a régi, hajthatatlan forradalmár dicsfénye vette körül.

Alkonyodott, amikor megérkeztünk Susenszkojéba. Vlagyimir Iljics éppen vadászni volt. Leraktuk csomagjainkat, és bevezettek minket egy parasztházba. Szibériában – a minuszinszki kerületben – a parasztok házai nagyon tiszták, a padlót háziszőttes tarka futószőnyegek borítják, a falakat hófehérre meszelik és fenyővel díszítik. Vlagyimir Iljics szobája kicsi volt ugyan, de szintén tiszta. A házigazda anyámnak és nekem átengedte a ház többi részét. A kis parasztházban összegyűltek mind a háziak és a szomszédok, alaposan szemügyre vettek bennünket és kérdezősködtek. Végre Vlagyimir Iljics hazatért a vadászatról. Csodálkozott, hogy vilá-

[1] A „Narodnoje Pravo" („Népjog") párt tagja. – *Ford.*

[2] 1881. március 1-én merényletet követtek el II. Sándor cár ellen. E merénylet szervezőit és közvetlen végrehajtóit „pervomartoveceknek" („március elsejeieknek") nevezték. – *Ford.*

gosság van a szobájában. A házigazda azt mondta neki, hogy Oskar Alekszandrovics (egy száműzött pétervári munkás) jött el ittasan és szanaszéjjel dobálta a könyveit. Iljics egy-két ugrással a tornácon termett: itt találkoztunk össze, abban a pillanatban léptem ki a házból. Ezen az éjszakán hosszú ideig beszélgettünk.

Susenszkoje faluban a száműzöttek között csak két munkás volt: a lódzi lengyel szociáldemokrata Promiński, kalapkészítő, feleségével és öt gyermekével, és a finn nemzetiségű Oskar Engberg, a Putyilov-gyár volt munkása. Mindketten igen jó elvtársak. Promiński nyugodt, kiegyensúlyozott és igen kemény ember volt. Keveset olvasott és nem valami sokat tudott, de igen erősen kifejlődött az osztályösztöne. Akkor még vallásos feleségéhez elnézően türelmes volt. Nagyon szépen énekelt lengyel forradalmi dalokat – „Ludu roboczy, poznaj swoje sily", „Pierwszy maj"[1] –, rengeteget ismert. Gyermekei együtt énekeltek vele, és csatlakozott a kórushoz Vlagyimir Iljics is, aki nagy kedvvel és nagyon sokat énekelt Szibériában. Promiński orosz forradalmi dalokat is énekelt, ezekre Vlagyimir Iljics tanította meg. Promiński hazafelé készült Lengyelországba, és töméntelen mennyiségű nyulat pusztított el, hogy bundát varrasson a gyerekeknek. De nem sikerült eljutnia Lengyelországba. Csak Krasznojarszk közelébe jutott el a családjával, és ott a vasútnál vállalt munkát. A gyermekek megnőttek. Promiński kommunista lett, kommunista lett a felesége és kommunisták lettek a gyermekei is. Az egyik elesett a háborúban. A másik csaknem elpusztult a polgárháború idején; most Csitában él. Promiński csak 1923-ban kelhetett útra Lengyelország felé, de útközben kiütéses tífuszban meghalt.

A másik munkás, Oskar, egészen más típusú ember volt. Fiatal volt még, amikor sztrájkban való részvétel és a sztrájk során tanúsított féktelen viselkedése miatt száműzték. Összevissza olvasgatott mindent, de a szocializmusról csak igen zavaros elképzelései voltak. Egyszer jön ki a községházáról és meséli: „Új írnok érkezett, egészen jól megértettük egymást." – „Ugyan miben?" – kérdezem. – „Hát abban, hogy ő is a forradalom ellen van, meg én is." Vlagyimir Iljics is hallotta ezt a kijelentést, és mindkettőnknek tátva ma-

[1] „Munkások népe", „Május elseje". – *Szerk.*

radt a szánk a csodálkozástól. Másnap nekiültem Oskarral a „Kommunista Kiáltvány" tanulmányozásának (le kellett fordítani németből), amikor pedig ezzel végeztünk, elkezdtük „A tőké"-t. Valahogyan odacsöppent közénk Promiński is, csak ült és szívta a pipáját. Az olvasottakkal kapcsolatban feltettem egy kérdést. Oskar hallgatott, de Promiński mosolyogva, szokott nyugalmával válaszolt a kérdésre. Oskar egy teljes hétre abbahagyta a tanulást. De különben nagyon jó fiú volt.

Susenszkoje faluban több száműzött nem volt. Vlagyimir Iljics elmesélte, hogy próbált megismerkedni a tanítóval, de minden eredmény nélkül. A tanító a helyi előkelőségekhez, a paphoz, a boltosokhoz húzott. Ezek csak a kártyával és az ivással törődtek. A tanítót a társadalmi kérdések egyáltalában nem érdekelték. Promiński idősebbik fia, Leopold, aki ekkor már rokonszenvezett a szocialistákkal, állandóan vitatkozott ezzel a tanítóval.

Volt Vlagyimir Iljicsnek egy ismerőse, Zsuravljov, egy harminc év körüli tüdőbajos parasztember, akit nagyon szeretett. Azelőtt írnok volt. Vlagyimir Iljics azt mondta róla, hogy természeténél fogva forradalmár. Zsuravljov bátran szembeszállt a gazdagokkal, nem tudott beletörődni semmiféle igazságtalanságba. Minduntalan elutazott valahová, és hamarosan meghalt tüdőbajban.

Volt Iljicsnek egy szegényparaszt ismerőse is, gyakran jártak együtt vadászni. Nagyon egyszerű emberke volt. Szoszipaticsnak hívták. Nagyon szerette Vlagyimir Iljicset, és mindenféle apróságokat ajándékozgatott neki: hol egy darumadarat, hol fenyőtobozokat.

Szoszipatics és Zsuravljov segítségével tanulmányozta Vlagyimir Iljics a szibériai falut. Egy alkalommal elmondta nekem egyik beszélgetését azzal a jómódú muzsikkal, akinél lakott. A muzsiktól egyik zsellére bőrt lopott. Gazdája tetten érte, és nyomban végzett vele. Ezzel kapcsolatban Iljics beszélt nekem a kistulajdonos vad kegyetlenségéről, beszélt arról, hogy milyen könyörtelenül zsákmányolja ki cselédeit. És valóban, a szibériai mezőgazdasági cselédek úgy dolgoztak, mint a kényszermunkára ítéltek, csak ünnepnapokon tudták kialudni magukat.

Más módszere is volt Iljicsnek a falu tanulmányozására. Vasárnaponként a lakásán rendszeresen jogi tanácsokat adott. Nagy nép-

szerűségnek örvendett mint jogász, mert egy aranybányából kidobott munkás az ő segítségével megnyerte a perét a bányatulajdonossal szemben. Ennek a megnyert pernek gyorsan híre ment a parasztok között. Jöttek a muzsikok és a parasztasszonyok, és előadták bajaikat. Vlagyimir Iljics figyelmesen meghallgatott mindenkit, mindenről kérdezősködött, azután pedig tanácsokat adott. Egyszer tizenkét versztnyi távolságból jött hozzá egy paraszt, hogy Iljics adjon neki tanácsot, hogyan ítéltethetné el sógorát, mert nem hívta meg őt a lakodalmára, pedig ott milyen nagyszerűen mulattak. „És megvendégeli a sógora, ha meglátogatja?" – „Igen, most megvendégel." És Vlagyimir Iljics majdnem egy teljes órát vesztegetett el, míg végül rávette a muzsikot, hogy béküljön ki a sógorával. Néha a parasztok elbeszélése alapján teljesen lehetetlen volt kibogozni, hogy tulajdonképpen miről is van szó, s ezért Vlagyimir Iljics mindig megkérte a parasztokat, hogy hozzák magukkal az ügy iratainak másolatát. Egyszer valami jómódú gazda bikája agyondöfte egy szegény parasztasszony tehenét. A járási bíróság 10 rubel kártérítést ítélt meg a parasztasszonynak. A parasztasszony megfellebbezte a határozatot, és „másolatot" kért az iratokról. „Nem inkább a fehér tehénről kell neked másolat?" – gúnyolódott a bírósági ülnök. A feldühödött parasztasszony Vlagyimir Iljicshez szaladt panaszt tenni. Gyakran az is elég volt, ha a sértett fenyegetőzni kezdett, hogy panaszt tesz Uljanovnál, és a sértő fél máris meghátrált.

Vlagyimir Iljics alaposan megismerte a szibériai falut, azelőtt csak a Volga menti falvakat ismerte. „Anyám azt akarta – mesélte egyszer –, hogy falun maradjak és gazdálkodjak. Én el is kezdtem, de láttam, hogy nem megy, teljesen rendellenesen alakult a viszonyom a muzsikokkal."

Tulajdonképpen Iljicsnek mint száműzöttnek nem volt joga jogi ügyekkel foglalkozni, de akkoriban a minuszinszki kerületben liberális volt a légkör. Gyakorlatilag semmiféle ellenőrzés sem létezett.

Az „ülnök" – egy helybeli jómódú paraszt – inkább azzal törődött, hogy vegyünk tőle borjúhúst, mint azzal, hogy az „ő" száműzöttei megszöknek-e vagy sem. Meglepő volt az olcsóság ebben a Susenszkoje faluban. Például Vlagyimir Iljicsnek „fizetéséért" –

nyolc rubel segélyt kapott – megvolt a tiszta szobája, a kosztja, fehérneműjét kimosták, javították – és ez még drágának is számított. Igaz, hogy az ebéd és a vacsora eléggé egyszerű volt. Az egyik héten levágtak Vlagyimir Iljics számára egy bárányt, és ebből adtak neki nap nap után ebédre, vacsorára, míg el nem fogyott; amikor aztán elfogyott, vásároltak egy hétre való húst, a szolgáló megdarálta az udvaron, ott, ahol az állatok eledelét szokta elkészíteni, s ettől kezdve Iljics fasírtot evett egy álló hétig. Tejből és lepényből azonban bőven volt Vlagyimir Iljicsnek is meg gyönyörű vizslájának, Zsenykának is. Iljics megtanította csomagot vinni, szolgálni és mindenféle egyéb kutya-tudományra. Zirjanovéknál a parasztok gyakran leitták magukat, és sok egyéb szempontból sem igen lehetett náluk családi életre berendezkedni, ezért hamarosan más lakásba költöztünk, négy rubelért kivettünk egy fél házat, veteményeskerttel együtt. Itt már berendezkedhettünk a családi életre. Nyáron senki sem akadt, aki a háztartásban segített volna. Mamával ketten vesződtünk az orosz kemencével. Kezdetben előfordult, hogy az edényfogóval felborítottam a levest, s a galuskák szétszóródtak. Azután megszoktam ezt a kemencét. A kertben termesztettünk uborkát, sárgarépát, céklát, tököt; nagyon büszke voltam a veteményeskertemre. Az udvarból kertet csináltunk; kimentünk Iljiccsel az erdőbe, komlót hoztunk és elültettük. Októberben segítséget kaptunk a tizenhárom éves Pasa személyében. Sovány kislány volt, a könyökén kiálltak a csontok. Ügyesen kezében tartotta az egész háztartást. Én megtanítottam írni-olvasni, ő meg a mama utasításaival díszítette a falakat; „Soha ne öntsd ki a teát!"; naplót vezetett, ahová ilyeneket írt be: „Itt volt Oskar Alekszandrovics és Promiński. »Dallokat« énekeltek, én is velük »dalloltam«."

Emlékszem, hogyan ünnepeltük meg május elsejét.[1]

Reggel Promiński jött hozzánk. Igen ünnepélyes külseje volt: tiszta gallért vett, az egész ember csak úgy ragyogott. Ünnepi hangulata ránk is igen gyorsan átragadt, és mindhárman elmentünk Engberghez; a Zsenyka kutyát is magunkkal vittük. Zsenyka előreszaladt, és örömében nagyokat vakkantott. A Sus-folyó mentén kellett haladnunk. A folyón már megindult a jégzajlás. Zsenyka

[1] 1899. május 1-ét. – *Szerk.*

hasig belegázolt a jeges vízbe, és kihívóan ugatott: ez azoknak a bozontos susenszkojei házőrző kutyáknak szólt, amelyek nem mertek belemenni ebbe a hideg vízbe.

Oskar nagyon megörült nekünk. Letelepedtünk a szobájában, és énekelni kezdtünk:

Félre gondok, félre bánat,
Itt van május elseje!
Nyissuk büszke dalra szánkat,
Ne dolgozzon senki se!
A zsandárok lótnak-futnak,
Egytől-egyig mindnyájunkat
Le akarnak fülelni,
S a hűvösre ültetni.
De mi erre fittyet hányunk,
Ünnepelünk, s így kiáltunk
Valahányan:
Hajrá! Hajrá!

Először oroszul, azután lengyelül énekeltük el ugyanezt a dalt, és elhatároztuk, hogy ebéd után kint a mezőn folytatjuk az ünneplést. Elhatározásunkat tett követte. A mezőn már hatan voltunk, mert Promiński két kisfiát is elhozta magával. Promiński továbbra is ragyogó kedvében volt. Amikor egy száraz dombhátra érkeztünk, Promiński megállt, elővett egy vörös kendőt, elsimítgatta a földön és a fejére állt. A gyerekek sikongattak elragadtatásukban. Este valamennyien nálunk gyűltek össze, és megint énekeltünk. Promiński felesége is eljött. A kórushoz anyám és Pasa is csatlakozott.

Éjjel pedig sehogyan sem jött álom a szemünkre, sem Iljicsnek, sem nekem, hatalmas munkástüntetésekről álmodoztunk, amelyekben valamikor majd részt fogunk venni...

Becsöppent az életünkbe egy kisfiú. Lakott az udvarban egy megrögzött korhely, egy lett telepes hengerészmunkás. 14 gyereke volt, de csak egy maradt életben, Minyka. A hatesztendős Minyka áttetszően sápadt arcú, tiszta szemű kisfiú volt, és olyan komolyan beszélt, mint egy felnőtt. Mindennapos vendég lett

nálunk. Még fel sem keltünk az ágyból, máris megzörgetik az ajtót, és megjelenik egy apró emberke, nagy sapkában, anyja meleg kabátjában, sálba bugyolálva, és vidáman bejelenti: „Itt vagyok." Tudja, hogy anyám rajongásig szereti, s hogy Vlagyimir Iljics mindig tréfálkozik és játszik vele. Beszalad Minyka anyja:

– Minyicska, nem láttad a pénzemet?

– De láttam. Ott hevert az asztalon, hát beletettem a dobozba.

Amikor elutaztunk, Minyka belebetegedett a bánatba. Most már nem él, apjától pedig kaptunk egy levelet, melyben arra kér minket, hogy utaltassunk ki neki földet a Jenyiszej mellett, mert „szeretne öregségére egy kicsit jól élni".

Háztartásunk egyre bővült – már kismacskát is szereztünk.

Reggelenként Vlagyimir Iljiccsel együtt hozzáláttunk Webb könyvének a fordításához.[1] A könyvet Sztruve szerezte meg nekem. Ebéd után mintegy két órán át két példányban másoltuk „A kapitalizmus fejlődésé"-t. Utána mindenféle más munkákat végeztünk. Potreszovnak valahogyan sikerült két hétre elküldenie Kautskynak Bernstein ellen írt könyvét;[2] ekkor minden egyéb munkát félretettünk, és határidőre lefordítottuk a könyvet – két hét alatt. Amikor már jól kidolgoztuk magunkat, egy kis sétára indultunk. Vlagyimir Iljics szenvedélyes vadász volt; szerzett magának ördögbőr nadrágot, és azután nem akadt olyan mocsár, amelyikbe be ne gázolt volna. Nos, ott azután talált is vadat! Én tavasszal érkeztem ide, és csak bámultam. Jött Promiński – ő is nagyon szeretett vadászni –, és boldogan mosolyogva mondta: „Láttam a vadkacsákat, megérkeztek." Azután jött Oskar, és ő is a vadkacsákról beszélt. Órákig folyt erről a szó. A következő tavaszon aztán már én is tudtam beszélni arról, hogy ki, hol, mikor látott kacsákat.

A téli fagyok után gyorsan ébredt a természet, rohamosan köszöntött be a tavasz. Egyre nagyobb teret hódított el a téltől. A tavaszi olvadás valóságos tavakkal árasztja el a mezőt – vadhattyúk úszkálnak bennük. Az erdő szélén már vígan csobog a kis

[1] *Beatrice és Sidney Webb:* „Az angol trade-unionizmus története és gyakorlata." – *Szerk.*

[2] *Kautsky:* „Bernstein és a szociáldemokrata program." Stuttgart 1899. – *Szerk.*

erdei patak, párzanak a fajdkakasok. Vlagyimir Iljics bemegy az erdőbe, kér, hogy tartsam egy kicsit Zsenykát. De alig bírom tartani, remeg az izgalomtól. Mindent és mindenkit hatalmába kerít a természetnek ez a rohamos ébredése.

Vlagyimir Iljicset gyakran elragadta vadászszenvedélye. Egyszer ősszel jó messzire elsétáltunk az ösvényeken, egyszerre csak Vlagyimir Iljics megszólal: „Tudod, ha nyúllal találkozunk, nem fogok lőni, nem hoztam szíjat magammal, kényelmetlen volna elvinni a zsákmányt." Hirtelen felbukkan egy nyúl – és Vlagyimir Iljics tüzel.

Késő ősszel, amikor a Jenyiszej kezdett zajlani, a szigetre mentünk nyúlvadászatra. A nyulak már kezdtek fehéredni. Nem volt hová menniük a szigetről, csak futkostak körben, mint a kerge birka. Vadászaink gyakran egész csónakravalót lövöldöztek össze belőlük.

Vlagyimir Iljics Moszkvában töltött utolsó éveiben is vadászott néha, de vadászszenvedélye akkor már jelentősen alábbhagyott. Egyszer hajtóvadászatot rendeztek rókára. Vlagyimir Iljicset az egész vállalkozás rendkívüli módon érdekelte. „Ravaszul gondolták ki" – mondotta. A vadászok kiügyeskedték, hogy egy róka egyenesen Vlagyimir Iljics felé szaladt, ő meg csak szorongatta puskáját, mire a róka egy pillanatra megállt, farkasszemet nézett Iljiccsel, aztán eliramodott, be az erdőbe. – „Miért nem lőttél?" – „Tudod, olyan szép állat volt."

Késő ősszel, amikor még nem esett le az első hó, de a folyók már befagytak, hosszú sétákat tettünk a parton – a jég alatt tisztán láthattunk minden apró követ, minden egyes halacskát, mintha csak a mesebeli tündérországba pillantanánk be. Télen pedig, amikor a hőmérőben megfagy a higany, és a folyók fenékig befagynak, a víz a jég tetején folyik, és hamarosan maga is jéggé válik, kilométereket lehetett korcsolyázni a lábunk alatt meg-megroppanó jégen. Vlagyimir Iljics ezt rendkívüli módon szerette.

Esténként rendszerint filozófiai könyveket olvasott – Hegelt, Kantot, a francia materialistákat –, amikor pedig nagyon elfáradt, Puskint, Lermontovot, Nyekraszovot vette elő.

Amikor Vlagyimir Iljics első ízben jött Pétervárra s én még csak hallomásból ismertem, Sztyepan Ivanovics Radcsenko azt mond-

ta róla, hogy csak komoly könyveket olvas, regényt még egyetlenegyet sem olvasott el egész életében. Én csodálkoztam ezen; később, amikor Vlagyimir Iljicset már közelebbről ismertem, valahogy egyszer sem került ez szóba, és csak Szibériában tudtam meg, hogy az egész csak merő legenda. Iljics nemcsak hogy olvasta, hanem újra és újra elolvasta Turgenyevet, Tolsztojt, Csernisevszkij „Mit tegyünk?" c. könyvét, s általában nagyszerűen ismerte és szerette a klasszikusokat. Később, amikor a bolsevikok hatalomra kerültek, Vlagyimir Iljics az állami könyvkiadó feladatává tette, hogy jelentesse meg újra olcsó kiadásban a klasszikusokat. Vlagyimir Iljics fényképalbumában a rokonok és a régi politikai foglyok fényképein kívül Zola, Herzen és Csernisevszkij néhány fényképét is meg lehetett találni.[1]

Hetenként kétszer jött a posta. Igen kiterjedt levelezést folytattunk.

Jöttek Oroszországból a levelek és a könyvek. Anna Iljinyicsna részletesen írt mindenről, sokan írtak Pétervárról is. Írt többek között Nyina Alekszandrovna Sztruve a kisfiáról: „Már tudja tartani a fejecskéjét; mindennap odavisszük Darwin és Marx fényképéhez, és azt mondjuk neki: hajtsd meg magad Darwin bácsi előtt, hajolj meg Marx előtt – s olyan mulatságosan hajtja meg magát." Kaptunk levelet olyanoktól is, akik száműzetésben voltak; írt Martov Turuhanszkból, Potreszov a Vjatka kormányzóságban levő Orlovból. A legtöbb levelet azonban a szomszédos falvakban szétszórt elvtársaktól kaptuk. Minuszinszkból (Susenszkojétól 50 versztnyire) Sztarkov és Krzsizsanovszkijék írtak; 30 versztnyire tőlünk, Jermakovszkojéban laktak Lepesinszkij, Vanyejev, Szilvin és Panyin, Oskar barátja; 70 versztnyire, Tyeszben laktak Lengnyik, Sapoval, Baramzin; Kurnatovszkij a cukorgyárban lakott. Leveleztünk mindenről, az oroszországi hírekről, a jövőre vonatkozó tervekről, könyvekről, az új politikai áramlatokról, filozófiáról. Iljics sakkproblémákról is levelezett, különösen Lepesinszkijjel. Levelezés útján játszottak. Vlagyimir Iljics felállította a sakkfigurá-

[1] Vlagyimir Iljics Csernisevszkijt különösen szerette. Csernisevszkij egyik fényképén Vlagyimir Iljics kézírása olvasható: született ekkor és ekkor, meghalt 1889-ben. – *N. K.*

kat, és elgondolkozott. Egy időben annyira belemerült, hogy még éjjel álmában is felkiáltott: „Ha ő a lóval oda lép, akkor én a bástyával ide lépek."

Vlagyimir Iljics és Alekszandr Iljics egyaránt szenvedélyes sakkozók voltak gyermekkoruk óta. Édesapjuk is sakkozott. „Eleinte apa mindig legyőzött minket – mesélte Vlagyimir Iljics –, de azután a fivéremmel szereztünk egy sakk-könyvet, és egyre gyakrabban mi kerültünk ki győztesen a játszmából. Egyszer – mi fent az emeleten laktunk – láttam, hogy apa gyertyával a kezében jön ki a szobánkból, és viszi magával a sakk-könyvet. Azután nekiült a tanulmányozásának."

Vlagyimir Iljics, miután visszatért Oroszországba, felhagyott a sakkozással. „A sakk túlságosan leköt és gátol a munkában." És mivel Vlagyimir Iljics semmit sem tudott félig csinálni, úgy, hogy teljesen át ne adja magát annak, amivel foglalkozik, már a szabad idejében és az emigráció alatt sem szívesen ült le sakkozni.

Vlagyimir Iljics már egészen fiatalon is fel tudott hagyni azzal, ami zavarta munkájában. „Amikor gimnazista voltam, rendkívüli módon szerettem korcsolyázni, de korcsolyázás után nagyon elfáradtam, igen álmos lettem, és ez gátolt a tanulásban, ezért abbahagytam az egészet."

„Egy időben – beszélte el egy másik alkalommal Vlagyimir Iljics – egészen beleszerettem a latin nyelvbe." – „A latin nyelvbe?" – csodálkoztam. – „Igen, csak már zavarni kezdett a többi tárgy tanulásában, s ezért felhagytam vele." Nemrégiben a „Lef"-ben[1] olvastam egy cikket, amely elemezte Vlagyimir Iljics beszédeinek stílusát, felépítését, s rámutatott arra, hogy a mondatok szerkezete és a szónoki fordulatok tekintetében hasonlóság van Vlagyimir Iljics és a római szónokok között. Ekkor értettem csak meg, miért szerette annyira Vlagyimir Iljics a latin szerzőket tanulmányozni.

A száműzetésben élő elvtársakkal nemcsak leveleztünk, hanem néha – egészen ritkán – találkoztunk is.

Egyszer meglátogattuk Kurtanovszkijt. Igen jó elvtárs, igen képzett marxista volt, de az élete nagyon rosszul alakult. Sivár

[1] Irodalmi folyóirat. – *Ford.*

gyermekkorát szörnyeteg apja pokollá tette, majd száműzetést száműzetés, börtönt börtön követett. Egy-két hónapnál többet sohasem dolgozott, máris letartóztatták, és ismét hosszú évekre elvesztette szabadságát; az életet nem is ismerte. Egy kis jelenet megmaradt az emlékezetemben. Megyünk a cukorgyár mellett, ahol akkor dolgozott. Két kislány jön szembe velünk, az egyik nagyobbacska, a másik még kicsi. A kisebbik céklával teli vödröt visz, a nagyobbik üreset. „Nem szégyelled magad, nagyobb létedre azzal a kislánnyal viteted a teli vödröt?" – mondotta Kurnatovszkij a nagyobbik kislánynak. Az meg csak nézett rá értetlenül.

Voltunk máskor is Tyeszben. Egyszer levél jött Krzsizsanovszkijéktól: „A kerületi rendőrfőnök valami tiltakozás miatt megharagudott a tyesziekre, és senkinek sem engedi meg, hogy elhagyja Tyeszt. Tyeszben van egy hegy, mely geológiai szempontból érdekes. Írjatok a rendőrfőnöknek, hogy ezt a hegyet tanulmányozni szeretnétek." Vlagyimir Iljics tréfából megírta a levelet, és nemcsak a maga számára kért beutazási engedélyt, hanem felesége számára is, aki segít neki a tanulmányozásban. A rendőrfőnök futárral küldte meg az engedélyt. Három rubelért béreltünk egy kétkerekű lovas kocsit. A parasztasszony esküdözött, hogy a ló erős, nem falánk, kevés zab kell neki. Elindultunk Tyesz felé. A ló nem volt falánk, de meg is állt velünk az út kellős közepén, azért valahogy mégiscsak eljutottunk Tyeszbe. Vlagyimir Iljics Lengnyikkel Kantról, Baramzinnal pedig a kazanyi munkáskörökről beszélgetett. Lengnyik, akinek gyönyörű hangja volt, énekelt nekünk; erről a kirándulásról valahogy egészen különösen kellemes emlékeim maradtak.

Jermakovszkojéban kétszer voltunk. Először a „Credó"-val[1] kapcsolatos határozat elfogadása miatt – Vanyejev súlyos tuberkulózisban szenvedett, halálán volt. Ágyát a nagy szobába vittük át, ott gyűltek össze az elvtársak. A határozatot egyhangúlag elfogadtuk.

Másodszor már Vanyejev temetésére mentünk.

[1] A száműzött marxisták 1899. augusztus 7. és 22. (augusztus 19. és szeptember 3.) között tartották tanácskozásukat, amelyet Lenin szervezett az ökonomisták „Credo" c. kiáltványának megvitatására. – *Szerk.*

A „dekabristák" közül (azokat az elvtársakat nevezték így tréfásan, akiket 1895 decemberében tartóztattak le) ketten hamar kidőltek a sorból; a börtönben megőrült Zaporozsec és az ugyancsak ott súlyosan megbetegedett Vanyejev akkor pusztult el, amikor jóformán még fel sem lobbant a munkásmozgalom lángja.

Újévre Minuszinszkba utaztunk. Itt jöttek össze a száműzött szociáldemokraták.

Voltak Minuszinszkban száműzött narodovolecek is, Kon, Tirkov és mások, de ők távol tartották magukat tőlünk. Az öregek bizalmatlanok voltak a fiatal szociáldemokratákkal: nem tartották őket igazi forradalmároknak. Ezen a talajon játszódott le a minuszinszki kerületben, nem sokkal Susenszkojéba érkezésem előtt, a következő száműzött-história. Volt Minuszinszkban egy száműzött szociáldemokrata, Rajcsin, aki külföldön dolgozott és kapcsolatban volt „A Munka Felszabadítása" csoporttal. Ez a Rajcsin elhatározta, hogy megszökik. Szereztek neki pénzt a szökéshez, de a szökés napját egyelőre még nem tűzték ki. Rajcsin azonban, miután megkapta a pénzt, rendkívül ideges lett, és anélkül, hogy bárkinek szólt volna, megszökött. A narodovolec öregek azzal vádolták a szociáldemokratákat, hogy tudtak Rajcsin szökéséről, de őket, öregeket, nem figyelmeztették, pedig lehetett volna házkutatás is, és ők nem tehették meg a szükséges óvintézkedéseket. A „história" nőtt, mint a hólabda. Amikor megérkeztem, Vlagyimir Iljics beszélt nekem róla. „Nincs rosszabb, mint ezek a száműzött-históriák – mondotta –, rettenetesen lekötik az embert, az öregeknek roszszak az idegeik, hiszen mi mindenen mentek át, mennyit kínlódtak. Nem szabad belemerülnünk ilyen ügyekbe; az egész munka még előttünk van, nem szabad elfecsérelnünk az erőinket ilyen históriákra." És Vlagyimir Iljics azon volt, hogy szakítsunk az öregekkel. Emlékszem arra a gyűlésre, melyen ez a szakítás megtörtént. A szakítást már korábban elhatároztuk, lehetőleg fájdalommentesen kellett végrehajtani. Szakítottunk, mert szakítanunk kellett, de a szakítás harag nélkül, sajnálkozva történt. Így éltünk azután, egymástól elkülönülve.

Általában a száműzetés elég jól telt el. A komoly tanulás évei voltak ezek. Ahogy közeledett a szabadulás napja, annál többet gondolt Vlagyimir Iljics a reánk váró munkára. Oroszországból

csak igen gyéren jöttek a hírek; növekedett és erősödött az ökonomizmus, párt gyakorlatilag nem létezett, nyomdával Oroszországban nem rendelkeztek, nem sikerült az a próbálkozás, hogy a Bund révén szervezzék meg a kiadást. Különben is képtelen helyzet lett volna az, hogy a párt csak népszerű brosúrák megírására szorítkozzék, és ne foglaljon állást a munka irányításával kapcsolatos fő kérdésekben. A munkában óriási volt a zűrzavar, az állandó letartóztatások lehetetlenné tették a legkisebb folyamatosságot is, az emberek még a „Credó"-nál, a „Rabocsaja Miszl" („Munkásgondolat") eszméinél tartottak. Ez a lap rendszeresen közölt leveleket egy munkástól, akit az ökonomisták propagandája teljesen félrevezetett, s aki egy ízben például ezt írta: „Nekünk, munkásoknak, semmiféle Marxok és Engelsek nem kellenek..."

Tolsztoj írta valahol, hogy az utas az út első felében rendszerint arra gondol, amit maga mögött hagyott, a második felében pedig arra, mi vár rá. Így van ez a száműzetésben is. Az első időkben inkább a múlt tanulságait összegeztük. A száműzetés második felében már főleg arra gondoltunk, hogy mit hoz számunkra a jövő. Vlagyimir Iljics mind többet töprengett azon, mit kell tenni, hogy a pártot kivezessük súlyos helyzetéből, mit kell tenni, hogy a munkát a helyes mederbe tereljük, és biztosítsuk helyes szociáldemokrata irányítását. Mivel kezdjük? A száműzetés utolsó évében született meg Vlagyimir Iljicsben az a szervezeti terv, amelyet később az „Iszkrá"-ban, a „Mi a teendő?"-ben és „Levél egy elvtárshoz" c. írásában fejtett ki. Azzal kell kezdeni, hogy országos lapot szervezünk, melyet külföldön állítunk elő, de a lehető legszorosabban összekapcsolunk az Oroszországban folyó munkával, az oroszországi szervezetekkel, s a lap szállítását a lehető legjobban megszervezzük. Vlagyimir Iljics alig aludt, borzasztóan lefogyott. Álmatlan éjjeleken át minden részletében átgondolta tervét, megvitatta Krzsizsanovszkijjal, velem, írt róla Martovnak és Potreszovnak, s így levélben megbeszélte velük a külföldre utazást. Ahogyan haladt az idő, Vlagyimir Iljics egyre türelmetlenebb lett, egyre jobban szeretett volna munkához látni. És ekkor egyszerre csak váratlanul házkutatást tartottak nálunk. Valakinél megtalálták annak a levélnek a feladóvevényét, melyet Ljahovszkij írt Vlagyimir Iljicsnek. A levélben a Fedoszejevnek állítandó emlék-

műről volt szó, s a csendőrök kaptak az alkalmon, hogy házkutatást tarthassanak. Ez 1899 májusában történt. A levelet megtalálták, teljesen ártatlan írás volt; egész levelezésünket átnézték, de abban sem találtak semmi érdekeset. Régi pétervári szokás szerint az illegális irodalmat és az illegális levelezést külön tartottuk. Igaz, hogy ott volt az is a szekrény alsó polcán. Vlagyimir Iljics széket hozott a csendőröknek, hogy a felső polcoknál kezdjék el a szekrény átkutatását; itt különböző statisztikai gyűjtemények voltak. A csendőrök, mire ezzel végeztek, úgy kifáradtak, hogy az alsó polcot már meg sem nézték, s beérték azzal, amit mondtam, hogy ott csak az én pedagógiai könyveim vannak. A házkutatás tehát jól végződött, tartani lehetett azonban attól, hogy ezt majd ürügyül használják fel arra, hogy néhány évvel meghosszabbítsák a száműzetést. A szökések abban az időben még nem voltak olyan általánosak, mint később, s különben is ez csak bonyolultabbá tette volna a dolgot. Hiszen a külföldi út előtt Oroszországban nagy szervező munkát kellett kifejteni. Végül is nem történt semmi baj, a száműzetés idejét nem hosszabbították meg.

1900 februárjában lejárt Vlagyimir Iljics száműzetése[1], s mi indultunk vissza, Oroszországba. Pasa, aki a két esztendő alatt valóságos szépség lett, éjszakánként telesírta a párnáját; Minyka sürgött-forgott, cipelte haza az otthagyott papírokat, ceruzákat, képeket és minden egyebet; eljött Oskar Alekszandrovics is – leült a szék szélére, láthatóan izgatott volt, ajándékot hozott nekem: egy maga készítette melltűt, melyet könyv alakúra formált, s azt írta rá: „Marx Károly", annak emlékére, hogy átvettem vele „A tőké"-t. Időnként a háziak meg a szomszédok is be-benézegettek a szobába; kutyánk semmit sem értett ebből a zűrzavarból, és orrával percenként nyitogatta az ajtókat, hogy meggyőződjön róla, minden a helyén van-e. Anya köhécselve a csomagolással vesződött; Vlagyimir Iljics ügyesen kötözgette össze a könyveket.

Minuszinszkban megálltunk, hogy csatlakozhasson hozzánk Sztarkov és Olga Alekszandrovna Szilvina. Ott már mind összesereglettek a mi körünkhöz tartozó száműzöttek. A hangulat olyan jó volt, amilyen lenni szokott, amikor valaki a száműzöttek

[1] Lenin száműzetése 1900. január 29-én (február 11-én) járt le. – *Szerk.*

közül visszamegy Oroszországba: mindenki arra gondolt, hogy ő vajon mikor és hová fog menni és milyen munkát fog végezni. Vlagyimir Iljics már korábban megbeszélte a közös munkát mindazokkal, akik rövidesen visszatérnek Oroszországba, és megbeszélte a levelezést a száműzetésben maradókkal. Mindenki Oroszországra gondolt, közben pedig mindenféle semmiségekről beszélgettünk.

Baramzin a megmaradt vajas kenyeret próbálta megetetni Zsenykával, a kutya azonban ügyet sem vetett rá; anyám lábánál feküdt, le nem vette róla a szemét, figyelte minden mozdulatát.

Végül nemezcsizmában, szőrmebundában és mindenféle meleg holmiban útnak indultunk. Lovas szánon 300 versztet tettünk meg a Jenyiszejen; egész nap, és mivel a telihold ragyogóan világított, éjjel is úton voltunk. Vlagyimir Iljics engem és mamát minden állomáson gondosan bebugyolált, megnézte, hogy nem hagytunk-e el valamit, tréfálkozott a didergő Olga Alekszandrovnával. A lovak teljes erejükből vágtattak, Vlagyimir Iljics pedig – kezeit a mamától elvett muffba csúsztatva, bunda nélkül utazott, egyre bizonygatta, hogy bundában melege van – gondolatai szárnyán Oroszországba repült, ahol majd kedvére dolgozhat.

Ufában már megérkezésünk napján felkerestek minket a helyi elvtársak: A. D. Cjurupa, Szvigyerszkij, Krohmal. „Hat vendégfogadót jártunk végig... – mondta akadozva Krohmal –, amíg végre megtaláltunk titeket."

Vlagyimir Iljics csak néhány napot töltött Ufában, majd, miután az elvtársakkal beszélt s mamát és engem a gondjaikra bízott, tovább utazott, közelebb Pityerhez. Ebből a néhány napból csak Csetvergova látogatása maradt meg az emlékezetemben. Csetvergovát Vlagyimir Iljics Kazanyból ismerte. Ufában könyvüzlete volt. Vlagyimir Iljics már az első nap meglátogatta ezt a régi narodovolecet, és amikor beszélgetett vele, valami különös lágyság volt a hangjában és az arcán. Később, amikor elolvastam azt, amit Vlagyimir Iljics a „Mi a teendő?" zárszavában írt, eszembe jutott ez a látogatás. „Sokan (a munkásmozgalom fiatal szociáldemokrata vezetőiről van szó – *N. K.*) – írta Vlagyimir Iljics a »Mi a teendő?«-ben – még mint narodovolecek kezdtek forradalmian gondolkodni. Kora ifjúságukban majdnem valamennyien rajongva csodálták

a terror hőseit. Csak harc árán tudtak megszabadulni e hősi hagyomány bűvös hatásától; szakítaniuk kellett azokkal, akik mindenáron hívek akartak maradni a »Narodnaja Voljá«-hoz, s akiket igen nagyra becsültek a fiatal szociáldemokraták." (Összes Művei. 6. köt. 165–166. old.) Ez a szövegrész – egy kis darab Vlagyimir Iljics életrajzából.

Nagyon nehéz volt elválni, amikor éppen hogy megkezdődött az „igazi" munka, mindamellett még csak eszembe sem jutott, hogy Vlagyimir Iljics Ufában is maradhatna, amikor lehetőség van arra, hogy Pétervár közelében éljen.

Vlagyimir Iljics Pszkovban telepedett le,[1] később ide költöztek Potreszov és L. N. Radcsenko is gyermekeikkel együtt. Vlagyimir Iljics egyszer nevetve mesélte, hogy Radcsenko kislányai, Zsenyurka és Ljuda, hogyan utánozták őt és Potreszovot: kezüket hátul összekulcsolva fel és alá járkáltak a szobában, majd az egyik megszólalt: „Bernstein", a másik pedig felelt rá: „Kautsky"...

Vlagyimir Iljics pszkovi tartózkodása idején szorgalmasan szövögette azokat a szervezeti szálakat, amelyeknek az egész Oroszországnak szóló külföldi lapot szorosan össze kell majd kötniük Oroszországgal, az oroszországi munkával. Találkozott Babuskinnal és sok más elvtárssal.

Én kissé akklimatizálódtam Ufában: sikerült fordításokat szereznem, órákat adtam.

Nem sokkal Ufába érkezésem előtt ott is volt valamilyen száműzött-história, s az ottani szociáldemokrácia két táborra szakadt. Az egyik táborhoz tartozott Krohmal, Cjurupa, Szvigyerszkij, a másikhoz pedig a Plakszin-fivérek, Szaltikov és Kvjatkovszkij. Csacsina és Aptyekman egyikhez sem tartoztak, de mindkettővel tartották a kapcsolatokat. Én inkább az első csoporttal rokonszenveztem, és hamarosan közeledtem is hozzá. Ez a csoport mégis csak végzett valamilyen munkát; általában ez volt a helyi szociáldemokraták legaktívabb része. A csoport kapcsolatban volt a vasúti műhelyekkel. Működött ott egy 12 főnyi szociáldemokrata munkáskör. A legaktívabb egy Jakutov nevű munkás volt. Nemegyszer eljött hozzám könyvekért vagy egy kicsit elbeszélgetni. Sokáig

[1] Lenin 1900. február 26-án (március 10-én) érkezett Pszkovba. – *Szerk.*

sikertelenül próbált szerezni Marx „töredékeket"; amikor pedig végre nagy nehezen hozzájutott, nem tudta elolvasni őket. „Az embernek semmihez sincs ideje – panaszolta –, tudja, a parasztok hozzám jönnek ügyeikkel. Mindegyikkel el kell beszélgetni, nehogy rosszat gondoljanak az emberről, de hát honnan vegyek mindenhez időt." Jakutov elmondta, hogy felesége, Natasa is vele érez. Nem fél ő semmiféle száműzetéstől; sehol sem fog éhen pusztulni, mert van két erős keze, s ki tudja velük kaparni a mindennapravalót. Jakutov nagy konspirátor volt, s mindennél jobban gyűlölte a hangoskodást, a kérkedést, a nagy szavakat. Szerinte mindent alaposan, zaj nélkül, de megbízhatóan kell csinálni.

1905-ben Jakutov az Ufában megalakult köztársaság elnöke lett, később a reakció éveiben az ufai börtönben felakasztották. A börtön udvarán halt meg, miközben az egész börtön énekelt – az összes zárkákban énekeltek, és megesküdtek, hogy sohasem felejtik el, sohasem bocsátják meg halálát.

Más munkásokkal is foglalkoztam. Így például egy fiatal fémmunkással, aki egy kis üzemben dolgozott. Sokat beszélt nekem a helybeli munkások életéről. Igen heves természetű és ideges ember volt. Később azt hallottam róla, hogy az eszerekhez csatlakozott, és a börtönben megőrült.

Gyakran megfordult nálam egy tüdőbajos könyvkötő, Krilov, aki lelkesen gyártotta a dupla kötéseket, amelyekben illegális kéziratokat lehetett elhelyezni, vagy pedig magukat a kéziratokat ragasztotta össze a borítóhoz szükséges kartonná. Ő a helybeli nyomdászok munkájáról tájékoztatott.

Ezeknek a beszélgetéseknek az alapján szerveztük meg később az „Iszkra" munkáslevelezését.

Magán Ufán kívül, a gyárakban is folyt a munka. Az usztykatavi gyárban volt egy szociáldemokrata felcsernő, aki mozgalmi munkát végzett a munkások körében, terjesztette az illegális népszerű irodalmat, amelyből oly kevés állt a rendelkezésünkre.

Volt az üzemekben néhány szociáldemokrata egyetemi hallgató is. A mi ufai szervezetünkhöz tartozott Jekatyerinburgban egy illegális munkás, Mazanov, aki Turuhanszkból tért vissza; ott volt száműzetésben Martovval együtt. Csak a munka valahogyan igen akadozva ment nála.

Ufa kormányzósági központ volt; a Sztyerlitamakban, Birszkben és a kerület más városaiban élő száműzöttek állandóan próbálkoztak beutazási engedélyt szerezni Ufába.

Ráadásul Ufa a Szibériából Oroszország felé vezető útvonal mentén feküdt. A száműzetésből hazatérő elvtársak megszakították itt útjukat, hogy megbeszéljék a munkát. Felkeresett Martov (neki nem sikerült rögtön elkerülnie Turuhanszkból), G. I. Okulova, Panyin. Asztrahanyból illegálisan érkezett L. M. Knyipovics (Gyagyenyka), Szamárából pedig Rumjancev és Portugalov.

Martov Poltavában telepedett le. Kapcsolatban voltunk vele, az ő révén reméltünk irodalomhoz jutni. A könyvek meg is érkeztek, úgy emlékszem, egy héttel elutazásom után. A láda, melyben az irodalom volt, útközben szétesett, és Kvjatkovszkij, aki elment érte, emiatt 5 esztendőre Szibériába került. Tulajdonképpen Kvjatkovszkij nem is vett részt a munkában; a küldemény átvételére csak azért vállalkozott, mert annak a sörfőzdének a címére adták fel, melynek tulajdonosa vele taníttatta a leányát.

Narodovolecek is voltak Ufában: Leonovics, majd később Borozgyics.

Vlagyimir Iljics külföldre utazása előtt majdnem lebukott. Martovval egy időben érkezett meg Pszkovból Pétervárra. Nyomukra akadtak, és letartóztatták őket. Vlagyimir Iljics mellényében találtak kétezer rubelt, melyet a „nénikéjétől" (A. M. Kalmikovától) kapott, és egy levélpapírt, melyre vegytintával a külföldi kapcsolatokat jegyezte fel, de megtévesztésül rendes tintával is írt rá valami közömbös dolgot, valamilyen elszámolást. Ha a csendőröknek eszükbe jutott volna a levélpapírt láng fölé tartani, akkor bizony Vlagyimir Iljicsnek nem lett volna módja lapot alapítani külföldön Oroszország számára. De „megúszta" a dolgot, és vagy 10 nap múlva kiengedték.

Utána Ufába jött, hogy elbúcsúzzon tőlem. Elmondta, mit sikerült végeznie, mióta nem láttuk egymást, beszélt azokról az emberekről, akikkel összejött. Vlagyimir Iljics megérkezése alkalmából természetesen számos összejövetelt tartottunk. Emlékszem, milyen méregbe jött Vlagyimir Iljics, amikor kiderült, hogy Leonovics, aki narodovolecnek tartotta magát, „A Munka Felszabadítása" csoportot még névről sem ismeri. „Hogyan lehet valaki forradalmár,

ha még erről sem hallott, hogyan választhat magának tudatosan egy pártot, amelyben dolgozni fog, ha nem ismeri, nem tanulmányozza »A Munka Felszabadítása« csoport írásait?"

Úgy emlékszem, Vlagyimir Iljics akkor körülbelül egy hetet töltött Ufában.

Vlagyimir Iljics külföldről főképpen úgy levelezett velem, hogy beleírt azokba a könyvekbe, amelyeket egyes zemsztvotagok címére küldött. A lap ügye nem haladt olyan gyorsan, ahogyan Vlagyimir Iljics szerette volna: nehéz volt megegyezésre jutni Plehanovval; Vlagyimir Iljics levelei rövidek, szomorúak voltak, s ilyenformán végződtek: „majd elmondom, ha itt leszel", „a Plehanovval való konfliktusomat részletesen megírtam neked".

Alig vártam, hogy vége legyen a száműzetésnek, most meg a levelezéssel volt baj: valamilyen oknál fogva Vlagyimir Iljics hosszú ideig nem írt.

Moszkvában mamával együtt felkerestem Marija Alekszandrovnát, Vlagyimir Iljics édesanyját. Akkoriban egyedül élt Moszkvában: Marija Iljinyicsna börtönben ült, Anna Iljinyicsna külföldön volt.

Nagyon szerettem Marija Alekszandrovnát: mindig olyan gyöngéd és figyelmes volt. Vlagyimir Iljics nagyon szerette az édesanyját. „Anyámnak óriási akaratereje van – mondta nekem egyszer –, ha a bátyámmal akkor történt volna ez a dolog, amikor apám élt, nem tudom, mi lett volna."

Vlagyimir Iljics akaraterejét anyjától örökölte, örökölte tőle gyöngédségét, figyelmességét is.

Amikor külföldön éltünk, igyekeztem minél részletesebben írni életünkről Marija Alekszandrovnának, hogy legalább valamelyest közel érezze magához a fiát. 1897-ben, amikor Vlagyimir Iljics száműzetésben volt, még mielőtt én odaérkeztem volna, az újságokban megjelent egy közlemény, mely szerint Marija Alekszandrovna Uljanova Moszkvában meghalt. „Elmentem Vlagyimir Iljicshez – mesélte Oskar –, és láttam, hogy olyan fehér, mint a fal: Anyám meghalt – mondta." Később kiderült, hogy egy másik M. A. Uljanováról volt szó.

Marija Alekszandrovnának sok bánat jutott osztályrészül: idő-

sebbik fiának a kivégzése, Olga leányának a halála, többi gyermekének úgyszólván állandó raboskodása.

1895-ben Vlagyimir Iljics megbetegedett, anyja azonnal ott terem nála, gondos ápolással talpra állítja, maga főz neki; azután letartóztatják Iljicset. Marija Alekszandrovna megint a helyén van, órák hosszat üldögél a vizsgálati fogház sötét várószobájában, eljár a beszélőkre, hordja az üzeneteket, és csak a feje reszket egy icipicikét.

Megígértem neki, hogy vigyázni fogok Vlagyimir Iljicsre, és nem vigyáztam rá...

Anyámat Moszkvából Pétervárra vittem, ahol elhelyeztem őt, magam pedig nekivágtam a külföldi útnak. Bizony nagyon járatlan voltam még az utazásban. Prágába mentem, mert úgy tudtam, hogy Vlagyimir Iljics Modraček néven Prágában él.

Feladtam egy táviratot. Megérkeztem Prágába – nem vár senki. Ültem, üldögéltem egy darabig, majd rettentő zavartan fogadtam egy bérkocsist, aki cilinderben ült a bakon, felraktam a kosaraimat és elindultunk. Megérkeztünk a munkásnegyedbe; szűk kis utca, óriási ház, az ablakokban szellőzésre kirakott ágyneműk...

Felrohanok a harmadik emeletre. Egy sápadt cseh nő nyit ajtót. „Herr Modraček, Herr Modraček" – hajtogatom. Kijön egy munkás. „Én vagyok Modraček" – mondja. Elképedve motyogtam: „Nem, az az én férjem." Modraček végül a homlokára csap: „Ja, maga valószínűleg Herr Rittmeyer felesége; ő Münchenben él, de rajtam keresztül küldött magának könyveket és leveleket Ufába." Modraček egy álló napon át bajlódott velem; én beszéltem neki az oroszországi mozgalomról, ő pedig az ausztriai mozgalomról tájékoztatott. Felesége megmutatta a horgolását és cseh galuskával etetett.

Amikor megérkeztem Münchenbe[1] – meleg bundában utaztam, Münchenben pedig ekkor már mindenki kabát nélkül járt –, okulva a tapasztalatokból, a pályaudvaron beadtam a kosaraimat a megőrzőbe, s villamoson indultam Rittmeyer keresésére. Megtaláltam a házat, az I-es számú lakás egy söröző. Odamegyek a pulthoz, kövér német áll mögötte; félénken érdeklődöm Rittmeyer úr felől,

[1] Krupszkaja 1901. április közepe táján érkezett Münchenbe. – *Szerk.*

mert előre érzem, hogy valami megint nincs rendjén. „Én vagyok" – feleli a kocsmáros. Teljesen letörve hebegem: „Nem, az az én férjem."

Ott állunk, és nézünk bután egymásra. Végre jön Rittmeyer felesége, és rám pillantva megsejti, hogy ki vagyok: „Oh, valószínűleg Herr Meyer felesége; ő várja a feleségét Szibériából. Elkísérem hozzá."

Követem Frau Rittmeyert a nagy ház hátsó udvarába, valamilyen elhagyatottnak látszó lakásba. Kitárul az ajtó, és az asztalnál ott ülnek Vlagyimir Iljics, Martov és Anna Iljinyicsna. Még köszönetet mondani is elfelejtettem a háziasszonynak, mindjárt veszekedni kezdtem: „Az ördög vigyen el, hát miért nem írtad meg, hogy hol lehet rád találni?"

„Hogyhogy nem írtam meg? Naponta háromszor is elmentem elébed. Honnan jössz?" Később kiderült, hogy az a zemsztvotag, aki az Iljics címét tartalmazó könyvet megkapta, magánál tartotta a könyvet.

Később sok orosz járt ugyanúgy az utazással, mint én: Sljapnyikov első ízben Genf helyett Genovába ment, Babuskin pedig London helyett majdnem Amerikába került.

Noha Vlagyimir Iljics is, Martov is és Potreszov is legális útlevéllel mentek külföldre, Münchenben úgy határoztak, hogy idegen névre szóló útlevéllel fognak élni, és távol tartják magukat az orosz kolóniától, nehogy az Oroszországból érkező munkatársak lebukjanak miattuk, s hogy könnyebben küldhessenek Oroszországba illegális irodalmat bőröndben, levélben vagy más módon.

Amikor megérkeztem Münchenbe, Vlagyimir Iljics rendőrségi bejelentkezés nélkül lakott ennél a Rittmeyernél és a Meyer nevet vette fel. Noha Rittmeyer sörözőtulajdonos volt, szociáldemokrata elveket vallott, és rejtegette lakásában Vlagyimir Iljicset. Vlagyimir Iljicsnek meglehetősen hitvány kis szobája volt, agglegény módra élt, valamilyen német nőhöz járt ebédelni, aki állandóan a mehlspeiseivel[1] traktálta. Reggel és este teát ivott egy bádogbögréből, melyet mindig maga mosott el gondosan, és a vízcsap mellett egy szögre akasztott.

Gondterheltnek látszott; a dolgok nem mentek olyan gyorsan, ahogy szerette volna. Abban az időben Vlagyimir Iljicsen kívül Martov, Potreszov és Zaszulics is Münchenben élt. Plehanov és Akszelrod azt akarták, hogy a lap az ő közvetlen irányításuk mellett valahol Svájcban jelenjen meg. Ők az „Iszkrá"-nak nem tulajdonítottak különös jelentőséget – kezdetben Zaszulics sem –, teljesen lebecsülték azt a szervező szerepet, amelyet az „Iszkra" betölthetett, s amelyet valóban be is töltött; sokkal jobban érdekelte őket a „Zarja" („Hajnal").

„Buta dolog ez a maguk »Iszkrá«-ja" – mondogatta eleinte tréfálkozva Vera Ivanovna. Ez persze csak tréfa volt, de kiérződött belőle az egész vállalkozás bizonyos lebecsülése. Vlagyimir Iljicsnek az volt az elgondolása, hogy az „Iszkrá"-nak távol kell tartania magát az emigrációs központtól, vigyáznia kell a konspirációra; ennek roppant nagy jelentősége volt az Oroszországgal való kapcsolatok, a levelezés és az Oroszországból érkezők szempontjából.

[1] Tésztáival. – *Szerk.*

Ezért nem akarta Iljics, hogy a lap Svájcban jelenjen meg. Az öregek viszont mindjárt azt látták ebben, hogy Vlagyimir Iljics nem tűr meg maga fölött vezetést, hogy valamilyen önálló irányvonalat akar érvényesíteni, és nem nagyon siettek segíteni. Vlagyimir Iljics érezte ezt, és idegeskedett is miatta. Vlagyimir Iljicset egészen különös érzelmek fűzték „A Munka Felszabadítása" csoporthoz. Nagyon szerette Akszelrodot is, Zaszulicsot is, Plehanovról nem is beszélve. „Meg fogsz ismerkedni Vera Ivanovnával – mondta Vlagyimir Iljics az első este, hogy megérkeztem Münchenbe –, kristálytiszta ember." És ez igaz is volt.

Vera Ivanovna „A Munka Felszabadítása" csoport egyetlen olyan tagja volt, aki egészen közel került az „Iszkrá"-hoz. Együtt élt velünk Münchenben és Londonban, az „Iszkra" szerkesztőségének az életét élte, osztozott örömeiben és bajaiban, az Oroszországból érkező hírek éltették.

„Az »Iszkrá«-ból végül még jelentős lap lesz" – tréfálkozott Vera Ivanovna, amikor az „Iszkra" befolyása egyre nőtt és terjedt. Később gyakran emlegette az emigráció hosszú, rideg éveit.

Nekünk sohasem volt részünk olyan emigrációban, mint „A Munka Felszabadítása" csoportjának: mi állandóan a legszorosabb kapcsolatokat tartottuk fenn Oroszországgal, állandóan jöttek onnan hozzánk emberek. Mi az emigrációban a tájékozottságot illetően sokkal jobb viszonyok között éltünk, mint egy kormányzósági városban, csakis az oroszországi munkával foglalkoztunk, Oroszországban pedig ügyünk fellendülőben volt, a munkásmozgalom fejlődött. „A Munka Felszabadítása" csoport Oroszországtól elszakadva élt, a legvadabb reakció éveiben tartózkodott külföldön; már egy szál Oroszországból érkező diák is valósággal eseményszámba ment, de még ilyen látogatásokra sem mertek vállalkozni. A 90-es évek elején Klasszon és Korobko leutaztak hozzájuk. Visszatérésük után azonnal hívatták őket a rendőrségre és faggatni kezdték, hogy miért voltak Plehanovnál. A megfigyelés mintaszerűen volt megszervezve.

„A Munka Felszabadítása" csoport valamennyi tagja közül Vera Ivanovna érezte magát a legmagányosabbnak. Plehanovnak és Akszelrodnak mégiscsak volt családja. Vera Ivanovna gyakran beszélt magányosságáról: „Egyetlen közeli hozzátartozóm sincs"

– mondta, de utána mindjárt igyekezett tréfálkozás mögé rejteni keserűségét: „Látjátok, én tudom, hogy ti szerettek engem, de ha meghalok, hát legfeljebb egy csésze teával kevesebbet fogtok főzni."

Nagyon vágyakozott család után – talán azért, mert idegen családban nőtt fel, „nevelt gyerek" volt. Csak látni kellett, milyen szeretettel vesződött Gyimkának (P. G. Szmidovics nővérének) szőke kisfiával. Még háziasszonyi képességei is voltak; igen gondosan vásárolt azokon a napokon, amikor a közösségben ő volt a soros az ebédfőzésben (Londonban Vera Ivanovna, Martov és Alekszejev közösségben éltek). Egyébként kevesen hitték volna, hogy Vera Ivanovnának ilyen családi és háziasszonyi hajlamai vannak. Kissé nihilista módon élt: hanyagul öltözködött, szüntelenül dohányzott, szobájában hihetetlen rendetlenség uralkodott – senkinek sem engedte meg, hogy takarítson szobájában. Táplálkozása is eléggé fantasztikus volt. Emlékszem, egyszer petróleumfőzőn húst sütött magának, ollóval vagdosott belőle darabokat, és úgy evett.

„Amikor Angliában éltem – mesélte Vera Ivanovna –, néhány angol hölgynek eszébe jutott társalogni velem: »Mennyi ideig szokta sütni a húst?« – »Ahogy jön, feleltem, ha éhes vagyok, vagy tíz percig, ha nem vagyok éhes, akkor körülbelül három óráig.« Fel is hagytak a szórakoztatásommal."

Amikor írt, bezárkózott a szobájába, és csak erős feketekávét ivott.

Borzasztóan vágyott Oroszország után. Egyszer, úgy emlékszem 1899-ben[1], illegálisan Oroszországba utazott, nem is dolgozni, csak úgy „megnézni a parasztot, hogy milyen lett az orra". És amikor megjelent az „Iszkra" első száma, Vera Ivanovna úgy érezte, hogy ez az oroszországi munkának egy darabkája, és görcsösen ragaszkodott hozzá. Számára az „Iszkrá"-tól való megválás azt jelentette volna, hogy megint elszakad Oroszországtól, s újból belemerül a kietlen, nyomasztó emigráns életbe.

Ez volt az oka annak, hogy amikor a II. kongresszuson szóba került az „Iszkra" szerkesztőségének kérdése, Vera Ivanovna egészen kikelt magából. Számára ez nem hiúsági kérdés volt, hanem élethalál-kérdés.

[1] Vera Ivanovna Zaszulics 1900 elején utazott Oroszországba. – *Szerk.*

1905-ben Oroszországba utazott, és ott is maradt.

Vera Ivanovna a II. kongresszuson szállt szembe életében először Plehanovval. Vera Ivanovnát Plehanovhoz az együttes harc hosszú évei fűzték; látta, hogy Plehanovnak milyen rendkívül nagy szerepe volt abban, hogy a forradalmi mozgalom a helyes mederbe terelődött, nagyra becsülte őt, mint az orosz szociáldemokrácia megalapítóját, értékelte eszét, ragyogó tehetségét. Rendkívüli módon felizgatta, ha csak a legjelentéktelenebb nézeteltérésünk támadt is Plehanovval, ebben az esetben azonban nem vele tartott.

Plehanov sorsa tragikus. Az elmélet területén igen nagy érdemeket szerzett a munkásmozgalomban. Az emigráció évei azonban nem múltak el nyomtalanul fölötte – elszakították őt az orosz valóságtól. A munkásosztály széles körű tömegmozgalma abban az időben alakult ki, amikor Plehanov már külföldön volt. Találkozott különféle pártok képviselőivel, írókkal, egyetemi hallgatókkal, sőt még egyes munkásokkal is, de nem látta az orosz munkástömegeket, nem dolgozott együtt velük, nem érezte őket. Ha Oroszországból levél érkezett, mely felemelte a leplet a mozgalom új formáiról és éreztette a perspektívákat, Vlagyimir Iljics, Martov, sőt még Vera Ivanovna is újra meg újra elolvasták a levelet; Vlagyimir Iljics azután sokáig fel és alá járkált a szobában, este pedig nem tudott elaludni. Amikor Genfbe költöztünk, megmutattam Plehanovnak a tudósításokat és a leveleket, s meglepett, hogyan reagált rájuk: mintha csak elvesztette volna a talajt a lába alól – valamilyen hitetlenség ült ki az arcára, később sohasem beszélt ezekről a tudósításokról és levelekről.

Különösen a II. kongresszus után fogadta bizalmatlanul az Oroszországból érkező leveleket.

Kezdetben ez valahogyan még bántott is, de azután kezdtem sejteni, mi is lehet ennek az oka: Plehanov már régen elhagyta Oroszországot, és nem volt meg neki az a mércéje, melyet a tapasztalat alakít ki, s mely lehetővé teszi minden egyes levél súlyának megállapítását, a sorok közti olvasást.

Az „Iszkrá"-hoz gyakran jöttek munkások, és természetesen mindegyik látni szerette volna Plehanovot. Plehanovhoz sokkal nehezebb volt bejutni, mint hozzánk vagy Martovhoz, de ha valamelyik munkásnak sikerült is bejutnia hozzá, vegyes érzelmekkel

távozott tőle. Lenyűgözte Plehanov ragyogó esze, tudása, éleselméjűsége, de távozása után valahogyan csak azt érezte, hogy roppant távolság választja el őt ettől a kiváló teoretikustól, de ami a lelkét nyomta, amit el akart mondani, amiről ki akarta kérni a véleményét, arról nem beszélhetett.

Ha pedig a munkás nem értett egyet Plehanovval, és megpróbálta kifejteni véleményét, Plehanov indulatba jött: „A maga papája és a mamája az asztal alatt sétáltak, amikor én már..."

Az emigráció első éveiben valószínűleg ez még nem volt így, de az 1900-as évek elején Plehanov már nem érzékelte közvetlenül Oroszországot. 1905-ben sem ment haza Oroszországba.

Pavel Boriszovics Akszelrodot sokkal inkább lehetett szervezőnek nevezni, mint Plehanovot és Zaszulicsot. Mindenkinél többet érintkezett a látogatókkal. Azok jórészt nála töltötték idejüket, nála is étkeztek. Pavel Boriszovics részletesen kikérdezte őket mindenről.

Akszelrod levelezett Oroszországgal, ismerte a kapcsolatok fenntartásának konspirációs módszereit. Elképzelhető, hogyan érezhette magát egy orosz forradalmár szervező a svájci emigráció hosszú esztendői alatt! Pavel Boriszovics háromnegyed részben elvesztette munkaképességét, éjszakákon át nem aludt, rendkívüli erőfeszítéssel írt, hónapokig nem tudott befejezni egy-egy megkezdett cikket, s annyira idegesen írt, hogy kézírását majdnem lehetetlen volt kibetűzni.

Akszelrod kézírása mindig nagy hatással volt Vlagyimir Iljicsre. „Ha az ember olyan állapotba kerül, mint Akszelrod – mondogatta –, az egyszerűen szörnyűség." Többször beszélgetett Akszelrod kézírásáról Kramer doktorral, aki legutóbbi betegsége idején kezelte őt. 1895-ben, amikor Vlagyimir Iljics első ízben volt külföldön, Akszelroddal beszélgetett a legtöbbet szervezeti kérdésekről. Münchenbe érkezésem után sokat beszélt nekem Akszelrodról. Amikor pedig már sem írni, sem beszélni nem tudott, az újságban Akszelrod nevére mutatva kérdezte, hogy mi van vele most.

Akszelrodot különösen fájdalmasan érintette, hogy az „Iszkrá"-t nem Svájcban adják ki, s hogy az Oroszországgal való kapcsolatok özöne nem rajta keresztül folyik. Ezért dühödött fel annyira, amikor a II. kongresszuson felmerült a háromtagú bizottság kérdése.

Az „Iszkra" szervezeti központ lesz, ő pedig kimarad a szerkesztőségből! És ez éppen a II. kongresszus ideje alatt történik, amikor jobban lehet érezni Oroszország leheletét, mint bármikor.

Amikor Münchenbe érkeztem, „A Munka Felszabadítása" csoportból már csak Zaszulics volt ott, idegen név alatt – valamilyen bolgár útlevelet szerzett, s Velika Dmitrievnának nevezte magát.

A többieknek is bolgár útlevéllel kellett itt tartózkodniuk. Megérkezésem előtt Vlagyimir Iljics egyszerűen útlevél nélkül élt. Amikor megérkeztem, megszereztük egy bolgárnak, doktor Jordanovnak az útlevelét, beleírtunk egy feleséget, Maricát, és hirdetés alapján kivettünk egy szobát egy munkáscsaládnál. Előttem Inna Germogenovna Szmidovics-Lehmann volt az „Iszkra" titkárnője; ő szintén bolgár útlevéllel élt, és Dimkának nevezte magát. Amikor megérkeztem, Vlagyimir Iljics elmondta, hogy sikerült keresztülvinnie, hogy amikor megjövök, én legyek az „Iszkra" titkárnője. Ez természetesen azt jelentette, hogy az Oroszországgal való összes kapcsolatok Vlagyimir Iljics legszigorúbb ellenőrzésével fognak lebonyolódni. Martovnak és Potreszovnak akkor semmiféle ellenvetésük sem volt ezellen. „A Munka Felszabadítása" csoportnak nem volt saját jelöltje, no meg akkor még nem is tulajdonított az „Iszkrá"-nak különösebb jelentőséget. Vlagyimir Iljics elmondta, hogy eléggé kínos volt ezt így nyélbe ütnie, de az ügy érdekében szükségesnek tartotta. A munka nyomban rengeteg lett. A dolgot a következőképpen szerveztük meg: az oroszországi leveleket Németország különböző városaiba német elvtársak címére küldték, ezek a leveleket doktor Lehmann-nak továbbították, aki azután az egészet elküldte nekünk.

Nem sokkal ezelőtt valóságos kis história kerekedett ebből. A brosúrák kinyomtatására végre sikerült Oroszországban, Kisinyovban beszervezni egy nyomdát; a nyomda vezetője, Akim (Liber fivére, Leon Goldman), Lehmann címére küldött egy párnát, melybe belevarrta az Oroszországban kinyomtatott brosúra néhány példányát. Lehmann meglepődött, nem értette a dolgot, s nem vette át a postán a párnát; amikor azonban a mieink ezt megtudták és riadót fújtak, Lehmann elment a párnáért, és kijelentette, hogy most már át fog venni mindent, ami az ő címére érkezik, akár egy egész vonatot is.

Az „Iszkrá"-nak Oroszországba juttatása még nem volt megszervezve. Az „Iszkra" főképpen úgy került át Oroszországba, hogy velünk rokonszenvező emberek vitték magukkal kettős fenekű bőröndökben, amelyeket azután a megbeszélt helyen, a titkos találkozókon leadtak.

Ilyen titkos találkozóhely volt Pszkovban Lepesinszkijéknél, Kijevben és még valahol. Az orosz elvtársak kivették az írásokat a bőröndből és átadták a szervezetnek. A szállítást csak ezután szervezték meg a lett Rolau és Skubik útján.

Mindez igen sok időt vett igénybe. Sok idő fecsérlődött el mindenféle olyan megbeszélésekre is, amelyek később teljesen eredményteleneknek bizonyultak.

Emlékszem, hogy körülbelül egy hét ment el valamilyen gyanús alakkal folytatott megbeszélésekre. Ez az ember csempészekkel akart kapcsolatot teremteni oly módon, hogy a határon utazgat egy fényképezőgéppel, amelyet nekünk kellett volna számára megvásárolnunk.

Leveleztünk az „Iszkra" berlini, párizsi, svájci, belgiumi megbízottaival. Ezek segítettek, amiben tudtak; felkutattak olyanokat, akik hajlandók voltak elvinni a bőröndöket, pénzt hajtottak fel, kapcsolatokat, címeket szereztek stb.

1901 októberében a rokonszenvező csoportokból megalakult az „Orosz Forradalmi Szociáldemokrácia Külföldi Ligája"[1].

Az Oroszországgal való kapcsolatok igen gyorsan terebélyesedtek. Az „Iszkra" egyik legtevékenyebb levelezője Babuskin pétervári munkás volt, akivel Vlagyimir Iljics Oroszországból való

[1] Az „Orosz Forradalmi Szociáldemokrácia Külföldi Ligája" Lenin kezdeményezésére alakult, és az „Iszkra" szervezet külföldi szekciója volt. A külföldön élő orosz szociáldemokraták körében híveket toborzott az „Iszkrá"-nak, anyagilag támogatta a szervezetet, megszervezte a lap Oroszországba való szállítását, és a marxizmust népszerűsítő irodalmat adott ki.

Az OSZDMP II. kongresszusa elismerte a Ligát mint egyetlen olyan külföldi pártszervezetet, amely a szervezeti szabályzatban lefektetett bizottsági jogokkal rendelkezik, és arra kötelezte, hogy az OSZDMP Központi Bizottságának vezetésével és ellenőrzése alatt dolgozzon. A II. kongresszus után a Külföldi Ligában megerősödtek a mensevikek, s harcot indítottak Lenin és a bolsevikok ellen. 1903 szeptemberétől a Liga a mensevizmus támasza lett; 1905-ben szűnt meg. – *Szerk.*

elutazása előtt találkozott, és megbeszélte a levelezést. Babuskin a levelek tömegét küldte Orehovo-Zujevóból, Vlagyimirból, Guszi-Hrusztalnijból, Ivanovo-Voznyeszenszkből, Kohmából, Kinyesmából.

Állandóan járta ezeket a helyeket és erősítette kapcsolatait. Sokan írtak Pityerből, Moszkvából, az Urálból, Délről. Levelezünk az Orosz Munkások Északi Szövetségével[1] is. Hamarosan ellátogatott hozzánk Noszkov, az Északi Szövetség ivanovo-voznyeszenszki képviselője. Oroszosabb típust nehéz volna elképzelni. Világoskék szeme, szőkés haja volt, háta kissé hajlott. Azzal a megbízással jött külföldre, hogy megbeszélje az összes problémákat. Nagybátyja, akinek Ivanovo-Voznyeszenszkben kisebbfajta gyára volt, pénzt adott neki külföldi utazásra, csakhogy megszabaduljon nyughatatlan unokaöccsétől, akit hol börtönbe zártak, hol meg házkutatással zaklattak. Borisz Nyikolajevicsnek (eredetileg Vlagyimir Alekszandrovicsnak hívták, s ez csak álneve volt) igen jó gyakorlati érzéke volt. Már találkoztam vele Ufában, amikor Jekatyerinburgba menet átutazóban tartózkodott ott. Azért jött külföldre, hogy megszervezze a kapcsolatokat. Ez volt a hivatása. Emlékszem, ahogy egyszer szűk kis müncheni konyhánkban, a tűzhelyen ülve ragyogó szemekkel beszélt nekünk az Északi Szövetség munkájáról. Beszéd közben rendkívüli módon fellelkesedett. Vlagyimir Iljics kérdéseivel még csak olajat öntött a tűzre. Borisz külföldi tartózkodása alatt felfektetett egy füzetet, melybe az összes kapcsolatokat gondosan bevezette: ki hol lakik, mivel foglalkozik, mire használható. Azután ezeket a kapcsolatokat átadta nekünk. Borisz a költő és a szervező sajátos keveréke volt. Túlságosan idealizálta az embereket és a munkát, s nem tudott higgadtan szembenézni a valósággal. A II. kongresszus után

[1] Az OSZDMP Északi Szövetsége vagy Északi Munkásszövetség – területileg egyesítette a Vlagyimir, Kosztroma, Jaroszlavl kormányzóság szociáldemokrata szervezeteit. 1900–1901-ben alakult meg a Jaroszlavlból és Ivanovo-Voznyeszenszkből száműzött O. A. Varencova és V. A. Noszkov kezdeményezésére.

Az Északi Szövetség kezdettől fogva kapcsolatban állt az „Iszkrá"-val, egyetértett politikai vonalával és szervezeti terveivel. 1902 tavaszán a cári rendőrség szétverte a szövetséget, de hamarosan újjászerveződött. – *Szerk.*

a békülékenyekhez csatlakozott, azután pedig valahogyan letűnt a politikai színről. A reakció éveiben halt meg.

Mások is ellátogattak Münchenbe; még megérkezésem előtt Sztruve is ott járt. Ebben az időben már látszott, hogy előbb-utóbb szakítani fogunk vele. Ekkor kezdett a szociáldemokrácia táborából a liberálisok felé tendálni. Utolsó látogatása alkalmával éles összeütközés robbant ki köztünk. Vera Ivanovna „megpatkolt borjúnak" nevezte el. Vlagyimir Iljics és Plehanov keresztet vetettek rá. Vera Ivanovna azonban azt tartotta, hogy még nem reménytelen az eset. Őt és Potreszovot tréfából „Struve-freundliche Partei"-nak[1] nevezték el.

Sztruve második látogatására akkor került sor, amikor én már Münchenben voltam. Vlagyimir Iljics látni sem akarta. Én Vera Ivanovna lakásán találkoztam vele. A hangulat nagyon nyomott volt. Sztruve borzasztóan meg volt sértődve. Valamilyen elviselhetetlenül nehéz, dosztojevszkiji légkör telepedett ránk. Sztruve arról beszélt, hogy őt renegátnak tartják, és még valami ilyesmit mondott, gúnyolta önmagát. Arra már nem emlékszem, mi mindent mondott még, csak az maradt meg bennem, hogy milyen rossz érzésekkel mentem el erről a találkozóról. Világos volt, hogy Sztruve idegen tőlünk, ellenségesen áll szemben a párttal. Vlagyimir Iljicsnek igaza volt. Később Sztruve felesége, Nyina Alekszandrovna valakivel, már nem emlékszem, kivel, üdvözletet s egy doboz gyümölcscukorkát küldött. Nyina Alekszandrovna tehetetlen volt, és különben is aligha értette meg, hogy milyen irányban halad Pjotr Berngardovics. Férje viszont nagyon is tisztában volt ezzel.

Megérkezésem után egy német munkáscsaládhoz költöztünk. Nagy volt a család, hattagú. Valamennyien a konyhában és egy kis szobában laktak. Ennek ellenére hihetetlen tisztaság volt, a gyermekek is tisztán jártak és udvariasak voltak. Elhatároztam, hogy Vlagyimir Iljicset házikosztra fogom, és berendezkedtem a főzésre. A házigazdáék konyhájában főztem, de mindent nálunk, a szobában kellett előkészíteni. Igyekeztem minél kevesebb zajt csapni, mert Vlagyimir Iljics ekkor már hozzáfogott a „Mi a

[1] Sztruve-barát párt. – *Szerk.*

teendő?" írásához. Amikor valamit írt, rendszerint gyors léptekkel járkált fel és alá a szoba egyik sarkától a másikig, és halkan mormogta maga elé, amit írni akart. Én ekkor már alkalmazkodtam szokásaihoz. Amikor írt, nem szóltam hozzá, s nem is kérdezősködtem. Később, séta közben elmondta, mit ír, mi foglalkoztatja. Ez éppoly szükségletté vált számára, mint az, hogy mielőtt egy cikket megír, halkan elmondja saját magának. Nagy buzgalommal jártuk München környékét, lehetőleg minél vadabb helyeket kerestünk ki, ahol kevés az ember.

Néhány hónap múlva München külvárosában, Schwabingban, a nemrég felépített sok nagy ház egyikében lakást szereztünk, „berendezést" vásároltunk (amikor elutaztunk, az egészet 12 márkáért adtuk el), és elkezdtük az önálló életet.

Tizenkét óra után, amikor már végeztünk az ebéddel, jött Martov, majd a többiek is, és megkezdődött az úgynevezett szerkesztőségi ülés. Martov szakadatlanul beszélt, s közben mindig egyik témáról a másikra ugrált. Rengeteget olvasott, valahonnan mindig egy csomó friss hírt szerzett, a világon mindenkit ismert. „Martov tipikus újságíró – mondogatta Vlagyimir Iljics –, rendkívül tehetséges, mindent valahogy úgy röptében kap el, igen fogékony, csak mindent félvállról vesz." Az „Iszkra" számára Martov egyenesen pótolhatatlan volt. Vlagyimir Iljics borzasztóan elfáradt ezektől a mindennapos 5–6 órás beszélgetésektől, valósággal beteg lett, munkaképtelenné vált tőlük. Egyszer azután megkért, menjek el Martovhoz, és mondjam meg neki, hogy ne járjon hozzánk. Megállapodtunk abban, hogy én fogok Martovhoz járni, beszámolok neki az újabb levelekről, s megbeszélem vele a dolgokat. Ebből azonban semmi sem lett, két nap múlva megint minden úgy ment, mint azelőtt. Martov az ilyen beszélgetések nélkül élni sem tudott. Tőlünk Vera Ivanovnával, Gyimkával, Blumenfelddel[1] együtt még elment a kávéházba, ahol órák hosszat üldögéltek.

[1] Blumenfeld szedte az „Iszkrá"-t először Lipcsében, majd Münchenben, német szociáldemokrata nyomdákban. Kiváló szedő és jó elvtárs, az ügynek lelkes híve volt. Nagyon szerette Vera Ivanovnát, mindig gondoskodott róla. Plehanovval nem tudott kijönni. Olyan ember volt, akire lehetett számítani. Ha valamibe belefogott, meg is csinálta. – *N. K.*

Azután megérkezett Dan feleségével és gyermekeivel. Martov most már hozzájuk kezdett járogatni, és egész napokat töltött el náluk.

Októberben Münchenből Zürichbe utaztunk, hogy a „Rabocseje Gyeló"-val egyesüljünk.[1] Az egyesülésből nem lett semmi. Akimov, Kricsevszkij és a többiek hetet-havat összehordtak. Martov szörnyen felbőszült, még a nyakkendőjét is letépte magáról, amikor a „Rabocseje Gyelo" munkatársaival vitázott; először láttam őt ilyennek. Plehanov csillogtatta éles elméjét. Határozatban mondtuk ki, hogy az egyesülés lehetetlen. A konferencián Dan fahangon olvasta fel a határozatot. – „Pápai nuncius" – mondták rá az ellenfelek.

A szakítás teljesen fájdalommentes volt. Martov és Lenin nem dolgoztak együtt a „Rabocseje Gyeló"-val, tulajdonképpen nem is volt ez szakítás, hiszen nem volt közös munka sem. Plehanov viszont nagyszerű hangulatban volt, hiszen az ellenfél, amellyel annyit kellett hadakoznia, kétvállra volt fektetve. Plehanov vidám és beszédes lett.

Valamennyien egy szállodában laktunk, együtt étkeztünk, és az idő valahogyan különösképpen kellemesen telt.

Csak néha-néha került felszínre egy kis árnyalatnyi, alig észrevehető eltérés egyes kérdések megítélésében.

Emlékszem egy beszélgetésre. A kávéházban ültünk, a szomszédos tornateremben éppen vívólecke folyt. Pajzzsal felszerelt munkások vívókarddal mérkőztek. Plehanov nevetve mondta: „Na, a jövő társadalmi rendjében mi is így fogunk hadakozni." Hazafelé menet Akszelrod – én vele mentem – folytatta a Plehanov által megpendített témát: „A jövő társadalmi rendjében halálosan unatkozni fogunk, semmiféle harc nem lesz."

Én abban az időben még rendkívül bátortalan voltam, s így semmit sem szóltam, de emlékszem, hogy nagyon csodálkoztam ezeken a megjegyzéseken.

Vlagyimir Iljics, mihelyt visszaértünk Zürichből, hozzáfogott a

[1] Az OSZDMP külföldi szervezeteinek „egyesülési" kongresszusaról van szó. – *Szerk.*

„Mi a teendő?" befejező részének megírásához. A mensevikek később dühödten támadták a „Mi a teendő?"-t, de abban az időben még mindannyian el voltak tőle ragadtatva, különösen azok, akik közelebb álltak az oroszországi munkához. Az egész brosúra szenvedélyes felhívás volt a szervezettségre, olyan szervezet átfogó tervét vázolta fel, amelyben mindenki megtalálhatja a maga helyét, a forradalmi gépezet egyik csavarjává, olyan csavarrá válhat, amely nélkül, akármilyen kicsi is, nem haladhat a munka. A brosúra felszólította a munkásokat, hogy kitartó, fáradhatatlan munkával teremtsék meg azt a fundamentumot, amelyre a párt az akkori oroszországi viszonyok között nem szavakban, hanem a valóságban felépülhetett. A szociáldemokratának nem szabad félnie a hosszadalmas munkától, dolgoznia kell, megállás nélkül dolgoznia, s mindig készen kell állnia *„mindenre*, kezdve azzal, hogy a legnagyobb forradalmi »csüggedés« idején megmenti a párt becsületét, tekintélyét és biztosítja folytonosságát, és végezve az *egész nép fegyveres felkelésének* előkészítésével, kitűzésével és végrehajtásával" – írta Vlagyimir Iljics a „Mi a teendő?"-ben. (Összes Művei. 6. köt. 163. old.)

Huszonkét esztendő telt el e brosúra megírása óta, és mégis milyen huszonkét esztendő! A párt munkájának valamennyi feltétele alapjaiban megváltozott, teljesen új feladatok állnak most a munkásmozgalom előtt, de még ma is megragadja az embert ennek a brosúrának a forradalmi pátosza, s annak, aki nem szavakban, hanem tettekben akar leninista lenni, most is tanulmányoznia kell ezt a brosúrát.

Míg a „Népbarátok"-nak a forradalmi mozgalom útjának meghatározása szempontjából volt óriási jelentősége, addig a „Mi a teendő?" megszabta a széles körű forradalmi munka tervét, meghatározott feladatot jelölt ki.

Világos volt, hogy a kongresszus összehívása még nem időszerű, hogy még nincsenek meg azok az előfeltételek, melyek biztosítanák, hogy ez a pártkongresszus ne lógjon úgy a levegőben, mint az első. Világos volt, hogy hosszas előkészítő munkára van még szükség. Ezért senki sem vette komolyan a Bundnak azt a próbálkozását, hogy Białystokban kongresszust hívjon össze. Az „Iszkra" részéről Dan ment el Białystokba, s magával vitt egy

bőröndöt, melynek dupla fenekében a „Mi a teendő?" rejtőzött. A białystoki kongresszusból konferencia lett.

Vlagyimir Iljicset nagyon érdekelte, hogyan fogadják a munkások a „Mi a teendő?"-t. 1902. július 16-án Ivan Ivanovics Radcsenkóhoz írt levelében említést is tett erről: „Bizony nagyon megörültem a munkásokkal való beszélgetésre vonatkozó közlésének. Mi nagyon ritkán kapunk olyan leveleket, amelyek valóban fokozzák munkakedvünket. Ezt feltétlenül mondja meg munkásainak, és tolmácsolja nekik azt a kérésünket, hogy ők maguk is írjanak nekünk, *nemcsak a sajtó számára,* hanem amúgy is, gondolataink kicserélése végett, hogy ne szakadjon meg köztünk a kapcsolat, és jobban megértsük egymást. Engem személy szerint nagyon érdekelne az is, hogy mi a munkások véleménye a »Mi a teendő?«-ről, mert a munkások nyilatkozatai még nem jutottak el hozzám." (Művei. 36. köt. 96. old.)

Az „Iszkra" teljes gőzzel dolgozott. Befolyása egyre növekedett. Készült a kongresszusra a párt programja. Megvitatására Plehanov és Akszelrod Münchenbe jött. Plehanov támadta Lenin programtervezetének egyes részeit. Vera Ivanovna nem mindenben értett egyet Leninnel, de Plehanov álláspontját sem fogadta el teljesen. Egy s másban Akszelrod is Leninnel értett egyet. A megbeszélés nyomott hangulatban folyt le. Vera Ivanovna ellent akart mondani Plehanovnak, de Plehanov, kezeit keresztbe fonva, olyan méltóságteljes megközelíthetetlenséggel pillantott rá, hogy Vera Ivanovna egészen belezavarodott mondanivalójába. Végül szavazásra került a sor. A szavazás előtt Akszelrod, aki a szóban forgó kérdésben egyetértett Leninnel, kijelentette, hogy megfájdult a feje, és egy kicsit sétálni akar.

Vlagyimir Iljics borzasztóan mérges lett. Így nem lehet dolgozni. Ugyan miféle tárgyilagos vita ez?

Most már végleg elengedhetetlenné vált, hogy a munkát tárgyilagos alapokra helyezzük, hogy ne keveredjenek bele személyes elemek, s különféle szeszélyek, az idők során kialakult személyi kapcsolatok ne befolyásolják a határozatokat.

Vlagyimir Iljicset rendkívül érzékenyen érintette mindennemű nézeteltérés Plehanovval, éjjel nem aludt, ideges volt. Plehanov pedig haragudott, dúlt-fúlt mérgében.

Plehanov, miután elolvasta Vlagyimir Iljicsnek a „Zarja" negyedik számába írt cikkét, visszaküldte Vera Ivanovnának olyan megjegyzésekkel, melyekbe egész mérgét beleöntötte. Amikor Iljics meglátta ezeket a megjegyzéseket, egészen kijött a sodrából, idegesen járkált fel és alá.

Közben kiderült, hogy az „Iszkrá"-t nem lehet tovább Münchenben nyomatni, mert a nyomda tulajdonosa nem akarta már vállalni a kockázatot. Költözködni kellett. De hová? Plehanov és Akszelrod Svájc mellett kardoskodott, a többiek azonban, a program megvitatása során kialakult légkörre gondolva, Londonra szavaztak.

Anyám nyárra Oroszországba ment, mi pedig szedelőzködtünk.

Később erre a müncheni időszakra úgy gondoltunk vissza, mint életünknek egyik derűs szakaszára. Az emigráció következő évei sokkal nehezebbek voltak. A müncheni időszakban Vlagyimir Iljics, Martov, Potreszov és Zaszulics között a személyi ellentétek még nem voltak túlságosan élesek. Minden erőfeszítés egy célra, egy egész Oroszországnak szóló lap megteremtésére összpontosult, intenzíven folyt az erők összegyűjtése az „Iszkra" körül. Mindenki érezte a szervezet fejlődését, s tisztában volt azzal, hogy a párt megteremtésének megjelölt útja helyes.

Ezért tudtunk nemcsak látszatra, hanem teljesen felszabadultan mulatni a karneválon, ezért lehetett úrrá valamennyiünkön olyan hihetetlen életkedvet sugárzó hangulat, amikor Zürichben voltunk és így tovább.

A helyi élettel nem sokat törődtünk, csak úgy kívülről szemléltük. Voltunk ugyan néha gyűléseken, de ezek általában nem voltak érdekesek. Emlékszem május elsejének a megünneplésére. Ebben az évben engedték meg először a német szociáldemokráciának, hogy felvonulást rendezzen, azzal a kikötéssel, hogy nem a városban fognak tolongani, hanem kint, a városon kívül tartják meg az ünnepséget.

És a német szociáldemokraták, feleségükkel és gyermekeikkel együtt, egy csomag retekkel a zsebükben, meglehetősen nagy oszlopokban, némán, igen sietős lépésekkel végighaladtak a városon, hogy azután beüljenek sörözni egy város környéki zöld-

vendéglőbe. Zászlóknak, plakátoknak a színét sem lehetett látni. Ez a „Maifeier"[1] a legkevésbé sem emlékeztetett olyan tüntetésre, mely a munkásosztály világraszóló diadalát hirdeti.

Nem tartottunk a menettel a város környéki zöldvendéglőbe; kiváltunk a tömegből, és szokás szerint München utcáit kezdtük róni, hogy elfojtsuk a csalódás érzését, mely önkéntelenül belopódzott a szívünkbe: mi harcos tüntetésben szerettünk volna részt venni, nem pedig egy rendőrségi engedéllyel megtartott felvonuláson.

Minthogy nagyon szigorúan megtartottuk a konspirációs szabályokat, egyáltalán nem jöttünk össze a német elvtársakkal. Csak Parvusszal szoktunk találkozni, aki feleségével és kisfiával szintén Schwabingban lakott, nem messze tőlünk. Egyszer, amikor Rosa Luxemburg meglátogatta őt, Vlagyimir Iljics is elment hozzá, hogy Luxemburggal találkozzék.[2] Abban az időben Parvus, aki erősen baloldali nézeteket vallott, az „Iszkra" munkatársa volt, érdekelték az orosz ügyek.

Liège-en keresztül utaztunk Londonba. Akkor ott éltek Nyikolaj Leonyidovics Mescserjakov és felesége, régi barátaim a vasárnap esti iskolából. Abban az időben Mescserjakov még narodovolec volt, de ő volt az első, aki bevezetett engem az illegális munkába, aki kioktatott a konspiráció szabályaira, és ő segített hozzá, hogy szociáldemokratává váljak azzal, hogy buzgón szállította nekem „A Munka Felszabadítása" csoport külföldön készült kiadványait.

Most már szociáldemokrata volt, hosszú ideje élt Belgiumban, nagyszerűen ismerte a helyi mozgalmat, s mi elhatároztuk, hogy útba ejtjük Liège-t, és meglátogatjuk őt.

Ebben az időben Liège-ben éppen nagy volt az izgalom. Néhány nappal azelőtt a katonák lőttek a sztrájkoló munkásokra. A munkások arcáról, a csoportokban álldogáló emberekről észre lehetett venni, hogy a munkásnegyedek forronganak. Elmentünk megnézni a Népházat. Nagyon rossz helyen épült, a tömeg könnyen beszorítható a ház előtti térre, akárcsak valami csapdába. A munká-

[1] Május elseje. – *Szerk.*

[2] Lenin 1901-ben találkozott Luxemburggal. – *Szerk.*

sok a Népház felé igyekeztek. A párt vezetői azonban meg akarták akadályozni, hogy a nép ott tömörüljön, s ezért az összes munkásnegyedekben gyűléseket szerveztek. Bizalmatlanság kezdett ébredezni bennünk a belga szociáldemokrata vezetők iránt. Valamilyen munkamegosztás alakult ki náluk: egyesek a tömeg közé lövetnek, mások ürügyet keresnek az emberek megnyugtatására...

1902 áprilisában érkeztünk meg Londonba.

London hatalmas méretei lenyűgöztek bennünket. Noha megérkezésünk napján hihetetlenül pocsék idő volt, Vlagyimir Iljics arca mégis egyszerre felderült, s kíváncsian nézegette a kapitalizmusnak ezt az erődjét; egy időre még Plehanovot és a szerkesztőségi konfliktusokat is elfelejtette.

A pályaudvaron Nyikolaj Alekszandrovics Alekszejev, egy Londonba emigrált elvtársunk várt ránk; ő már nagyszerűen megtanulta az angol nyelvet. Kezdetben ő volt a gyámolítónk, mert mi bizony eléggé gyámoltalanok voltunk. Azt hittük, hogy tudunk angolul, hiszen Szibériában egy egész könyvet fordítottunk angolról oroszra, méghozzá egy jó vastagot, a Webb-házaspár könyvét. Én a börtönben magam tanultam angolul, soha egyetlen élő angol szót sem hallottam. Amikor Susenszkojéban a Webbet kezdtük fordítani, Vlagyimir Iljics egészen megrémült a kiejtésemtől: „Volt a testvéremnek egy tanárnője, az nem így ejtette ki a szavakat." Én nem vitatkoztam, nekiálltam megtanulni a helyes kiejtést. Amikor aztán megérkeztünk Londonba, kiderült, hogy mi sem értünk egy kukkot sem, és minket sem ért meg senki. Eleinte gyakran kerültünk igen komikus helyzetekbe. Vlagyimir Iljicset ez szórakoztatta, de egyben az elevenébe is vágott. Buzgón hozzálátott a nyelvtanuláshoz. Kezdtünk járogatni mindenféle gyűlésekre, az első sorokba furakodtunk, és feszülten figyeltük a szónok száját. Eleinte elég gyakran jártunk a Hyde Parkba. Ott alkalmi szónokok mondanak beszédet a járókelőknek – ki erről, ki arról. Egy ateista azt bizonygatja egy kis csoport kíváncsiskodónak, hogy nincs isten; az egyik ilyen szónokot különösen szívesen hallgattuk, mert ír kiejtéssel beszélt, s ezt jobban megértettük. Mellette az Üdvhadsereg tisztje hisztérikusan küldi fohászait a mindenható istenhez, kicsit odább pedig egy kereskedősegéd a nagy áruházak segédeinek küzdelmes életéről beszél... Az angol beszéd hallgatása javunkra vált. Később Vlagyimir Iljics újsághirdetés útján szerzett magának két angolt, akik úgy akartak oroszul tanulni, hogy ők

meg viszonzásul angol órákat adnak, s nagyon buzgón foglalkozott velük. Elég jól meg is tanulta a nyelvet.

Vlagyimir Iljics Londont is tanulmányozta. A múzeumokba nem járt. Nem beszélek a British Museumról, ahol idejének felét töltötte, de itt sem a múzeum vonzotta, hanem a világ leggazdagabb könyvtára, s az a kényelem, melyet ez a könyvtár a tudományos munka végzéséhez nyújtott – a közönséges múzeumokról beszélek. Az ókori múzeumban Vlagyimir Iljics 10 perc alatt hihetetlenül elfáradt, úgyhogy rendszerint nagyon gyorsan kitakarodtunk a lovagi vértezetekkel teleaggatott termekből, a végtelen sorban húzódó helyiségekből, melyek telis-tele voltak egyiptomi és más ókori vázákkal. Csak egy kis múzeumra emlékszem, amelytől Vlagyimir Iljics sehogyan sem tudott megválni. Ez Párizsban volt, az 1848-as forradalom múzeuma, mely egyetlen szobácskában kapott helyet, ha jól emlékszem, a rue des Cordilières-en; Vlagyimir Iljics itt minden apró tárgyat, minden rajzot megnézett.

Iljics az élő Londont tanulmányozta. Szeretett az omnibusz tetején hosszú utazásokat tenni a városban. Kedvére volt ennek az óriási kereskedővárosnak a nyüzsgése. Az omnibusz elkerülte a csendes parkokat, ahol tükörablakos, zölddel befuttatott díszes villák általk s csak fényes hintók közlekedtek, és elkerülte a londoni munkásnéplakta szennyes mellékutcákat, melyeknek közepén felaggatott száradó fehérnemű díszelgett, a kapualjakban pedig sápadt gyermekek játszadoztak. Gyalog jártuk hát be ezeket a városrészeket, és néztük a gazdagságnak és a nyomornak ezt a kiáltó ellentétét. Iljics a fogai között mormolva egyre ezt hajtogatta: „Two nations!" (két nemzet). De az omnibuszról is meg lehetett figyelni számos jellemző epizódot. A bárok (kocsmák) körül puffadt arcú, rongyos ruhájú lumpenproletárok álldogáltak, s gyakran lehetett látni közöttük egy-egy ittas nőt, hol kékre-zöldre verve, hol uszályos bársonyruhában, hol letépett ruhaujjakkal vagy hasonlóképpen. Egyszer láttuk az omnibuszról, amint egy jól megtermett bobby (rendőr), a jellegzetes sisakkal a fején, egy vézna kisfiút lökdösött maga előtt, akit nyilvánvalóan lopáson értek; egész tömeg tódult utánuk kiáltozva és fütyülve. Az omnibusz utasainak egy része felpattant a helyéről, és szintén szidalmazni kezdte a kis tolvajt. „M–gen..." – dünnyögte Vlagyimir

Iljics. Néhányszor a bérfizetés napjának estéjén utaztunk át omnibusszal a munkásnegyedeken. A széles utca járdájának egész hosszában utcai árusok végtelen sora álldogált, állványaikat égő fáklya világította meg; a járdát a munkások tömegei árasztották el, férfiak és nők jöttek-mentek, mindenféle vacakot vásároltak, és nyomban csillapították is éhségüket. Vlagyimir Iljicset mindig vonzotta a munkástömeg. Mindenhová elment, ahol munkástömegek voltak: a kirándulóhelyekre, ahol a fáradt munkások órák hosszat hevertek a füvön, a bárokba, az olvasószobákba. Londonban sok az olvasószoba, a szó szoros értelmében egy szoba, ahová egyenesen az utcáról lépnek be, s amelyben semmiféle ülőalkalmatosság sincs, csak olvasóállványok vannak és újságok, a látogató elveszi az újságot, s miután elolvasta, visszaakasztja a helyére. Később Iljics mindenütt, még otthon is, ilyen olvasószobákat akart berendezni. Járt Vlagyimir Iljics a népvendéglőbe és a templomba is. Az angliai templomokban az istentiszteletet rendszerint valamilyen rövid beszéd, majd vita követi. Iljics nagyon szerette hallgatni ezeket a vitákat, melyekben egyszerű munkások vettek részt. Mindig azokat a munkásgyűléseket kereste ki az újságból, amelyeket valamilyen félreeső munkásnegyedben tartottak, ahol nem voltak díszes külsőségek, nem voltak vezetők, csak egyszerű munkások a munkapad mellől, ahogyan ma mondják. A gyűléseken rendszerint valamilyen kérdést vitattak meg, egyszer például egy tervezetet a kertvárosokról. Vlagyimir Iljics figyelmesen végighallgatta a gyűlést, utána pedig örömmel mesélte: „Csak úgy árad belőlük a szocializmus! Az előadó mond egy csomó banális dolgot, utána felszólal egy munkás, és mindjárt a szarvánál ragadja meg a bikát, magának a kapitalista rendnek a lényegét tárja fel." Iljics mindig is elsősorban az egyszerű angol munkásban bízott, aki minden ellentétes befolyással szemben megőrizte osztályösztönét. Az idegenek rendszerint csak a burzsoázia által megmételyezett, elpolgáriasodott munkásarisztokráciát látják. Iljics természetesen tanulmányozta ezt a felső réteget és azokat a konkrét formákat is, amelyekben a burzsoázia befolyása kifejezésre jut, egyetlen percre sem feledkezett meg ennek a ténynek a jelentőségéről, de igyekezett kitapogatni a jövőbeli angliai forradalom hajtóerőit is.

Micsoda gyűléseken vettünk mi részt! Egyszer véletlenül betévedtünk egy szociáldemokrata templomba. Angliában vannak ilyenek. Egy felelős szociáldemokrata funkcionárius orrhangon felolvasott a Bibliából, majd prédikációjában arról beszélt, hogy a zsidók kivonulása Egyiptomból a példaképe annak, hogy a munkások kivonulnak a kapitalizmus birodalmából, és átköltöznek a szocializmus birodalmába. Utána mindenki felállt, és szociáldemokrata imakönyvekből énekelni kezdtek: „Vezess minket, Uram, a kapitalizmus birodalmából a szocializmus birodalmába." Később még egyszer elmentünk ebbe a templomba, mely „A hét nővér" nevet viselte, hogy elbeszélgessünk a fiatalokkal. Egy fiatalember előadást tartott a municipális szocializmusról, s azt bizonygatta, hogy nincs szükség semmiféle forradalomra, az a szociáldemokrata pedig, aki „A hét nővér" templomban tett első látogatásunk alkalmával a pap szerepét töltötte be, kijelentette, hogy ő már 12 éve tagja a pártnak, és 12 éve harcol az opportunizmus ellen – a municipális szocializmus pedig tőről metszett opportunizmus.

Az angol szocialisták családi életét alig ismertük. Zárkózott nép az angol. Naiv csodálattal tekintettek az orosz emigránsok „bohémvilágára". Emlékszem, mit mondott nekem egyszer egy angol szociáldemokrata, akivel Tahtarjovéknál találkoztunk: „Maga csakugyan ült börtönben? Ha az én feleségemet börtönbe zárnák, én nem tudom, mit csinálnék! Még hogy az én feleségemet!" A kispolgári szellem mindent elsöprő erejét figyelhettük meg házigazdánk családjánál – ennél a munkáscsaládnál – és azoknál az angoloknál is, akik nekünk cserealapon angol órákat adtak. Itt azután alaposan megismertük az angol kispolgári életmód feneketlen laposságát. Tanulópartnereink közül az egyik, egy nagy könyvüzlet vezetője, állandóan hangoztatta, hogy szerinte a szocializmus az az elmélet, mely a dolgokat a leghelyesebben értékeli. „Én meggyőződéses szocialista vagyok – mondta –, sőt egy időben nyíltan is hirdettem szocialista nézeteimet. Akkor a főnököm magához hívatott, és kijelentette, hogy neki nincs szüksége szocialistákra, és ha meg akarom tartani az állásomat, akkor tartsam féken a nyelvemet. Arra gondoltam, hogy a szocializmus szükségszerűen bekövetkezik, akár kiállok mellette, akár nem, viszont nekem

feleségem és gyermekeim vannak. Most már senkinek sem mondom, hogy szocialista vagyok, de hát maguknak csak elmondhatom."

Ez a Mr. Raymond, aki majdnem egész Európát beutazta, s Ausztráliában meg még valahol máshol is élt, hosszú éveket töltött Londonban, de még a felét sem látta annak, amit Vlagyimir Iljics egy év alatt meg tudott ismerni. Iljics egyszer magával vitte Whitechapelbe, valamilyen gyűlésre. Mr. Raymond, mint az angolok óriási többsége, még sohasem volt a városnak ebben az orosz zsidók lakta részében, amelynek élete nem is hasonlított a város többi részének életéhez, s így persze mindenen csodálkozott.

Szokásunk szerint a város környékén is kószáltunk. Leggyakrabban az úgynevezett Prime Rose Hillre utaztunk. Ez volt a legolcsóbb utazás – az egész kirándulás mindössze hat pennybe került. A dombról látni lehetett majdnem egész Londont, ezt a füstfelhőbe borított rengeteget. Innen már gyalog mentünk tovább a természet ölébe, a parkok és a sétányok mélyébe. Azért is szerettünk a Prime Rose Hillre menni, mert a közeli temetőben volt Marx sírja. Tulajdonképpen oda jártunk.

Londonban találkoztunk pétervári csoportunk egyik tagjával, Apollinarija Alekszandrovna Jakubovával. A pétervári időkben Jakubova nagyon aktív pártmunkás volt, mindenki nagyon becsülte és szerette, engem pedig még az is hozzá fűzött, hogy együtt dolgoztunk a névai sorompón túli vasárnap esti iskolában, s hogy mindketten jó barátságban voltunk Ligyija Mihajlovna Knyipoviccsal. Apollinarija megszökött a száműzetésből, majd férjhez ment Tahtarjovhoz, a „Rabocsaja Miszl" volt szerkesztőjéhez. Félrevonultan éltek Londonban emigrációban. Apollinarija nagyon megörült nekünk. Tahtarjovék szárnyaik alá vettek minket, segítettek olcsón és viszonylag kényelmesen berendezkedni. Tahtarjovékkal gyakran összejöttünk, de mert állandóan kerültük a „Rabocsaja Miszl" ügyeiről való beszélgetést, kapcsolatunkban volt bizonyos feszélyezettség. Egyszer-kétszer össze is zördültünk, de azután kimagyarázkodtunk. Ha jól emlékszem, 1903 januárjában Tahtarjovék (Tarék) hivatalosan kijelentették, hogy rokonszenveznek az „Iszkra" irányzatával.

Rövidesen anyámnak is meg kellett érkeznie, s ezért elhatároztuk, hogy háztartást fogunk vezetni: kiveszünk két szobát és otthon

fogunk étkezni, mert ezeket a „bikafarkakat", zsírban sült rájákat, süteményeket az orosz gyomor rendkívül nehezen tudja megszokni, meg aztán ebben az időben közköltségen éltünk, s így minden egyes kopeket meg kellett néznünk; saját háztartást vezetni olcsóbb volt.

Konspirációs szempontból a lehető legjobban rendezkedtünk be. Abban az időben Londonban semmiféle igazolványt sem kértek, s az ember akármilyen néven bejelenthette magát.

Mi Richter néven jelentkeztünk be. Az is nagy könnyebbséget jelentett, hogy az angolok számára minden külföldi egyforma, s így háziasszonyunk végig németnek tartott minket.

Nemsokára megérkezett Martov és Vera Ivanovna,[1] és Alekszejevvel együtt beköltöztek egy hozzánk közel eső, az európai házakra emlékeztető épületbe. Közös háztartásra rendezkedtek be. Vlagyimir Iljics ekkor már rendszeresen a British Museumban dolgozott.

Általában már reggel odament, hozzám pedig reggelenként eljött Martov, s ketten átnéztük és megvitattuk a postát. Így Vlagyimir Iljics megszabadult a számára oly fárasztó munka számottevő részétől.

A konfliktus Plehanovval valahogyan véget ért. Vlagyimir Iljics egy hónapra a Bretagne-ba utazott, hogy találkozzon anyjával és Anna Iljinyicsnával, s velük együtt üdüljön a tengerparton. Nagyon szerette az állandóan mozgó, végtelen tengert, ott tudott jól pihenni.

Egy csapásra megindult hozzánk a népvándorlás. Megérkezett Inna Szmidovics – Gyimka, de hamarosan elutazott Oroszországba. Fivére, Pjotr Germogenovics, akit Vlagyimir Iljics javaslatára elkereszteltek Matrjonának, szintén megérkezett. Ezt megelőzően hosszú ideig ült. Amikor kiszabadult, az „Iszkra" lelkes híve lett. Nagy szakértőnek tartotta magát abban, hogyan kell az útlevelekről az írást lemosni – állítólag az emberi verejték volt alkalmas erre. A közösségben, ahol lakott, egy időben az összes asztalok fel voltak fordítva, alattuk préselődtek a munkába vett útlevelek. Ez az eljárás rendkívül kezdetleges volt, akárcsak egész akkori

[1] Zaszulics. – *Szerk.*

konspirációnk. Ha valaki most elolvasná az Oroszországgal folytatott levelezésünket, elámulna az akkori konspiráció naivitásán. A zsebkendőkről (útlevél), sörfőzésről, meleg prémről (illegális irodalom) szóló levelek, a városok fedőnevei, melyeknek kezdőbetűje megegyezett az eredeti városnév kezdőbetűjével (Odessza – Oszip, Tver – Tyerentyij, Poltava – Petya, Pszkov – Pasa stb.), a férfineveknek női nevekkel való helyettesítése és viszont – mindez rendkívül átlátszó és nagyon könnyen megfejthető volt. Abban az időben ez nem látszott annyira naivnak, s bizonyos mértékig még így is sikerült megtéveszteni a hatóságokat. Eleinte még nem volt oly rengeteg provokátor, mint később. Az emberek mind megbízhatók voltak, és jól ismerték egymást. Oroszországban „Iszkra"-megbízottak dolgoztak; ők kapták meg külföldről az irodalmat – az „Iszkrá"-t, a „Zarjá"-t, a brosúrákat –, ők gondoskodtak arról, hogy ezeket a sajtótermékeket illegális nyomdákban újranyomják, terjesztették az iszkrás irodalmat a bizottságok tagjai között, gondoskodtak arról, hogy az „Iszkra" állandóan kapja a híreket, a leveleket, s tájékozott legyen az Oroszországban folyó illegális munkáról, pénzt gyűjtöttek az „Iszkra" részére. Grizunék (Krzsizsanovszkijék), Gleb Makszimilianovics (Kler) és Zinaida Pavlovna (Ulitka) Szamárában (Szonyánál) éltek. Ugyanitt élt Marija Iljinyicsna (Medvezsonok) is. Szamárában egy csapásra kialakult valami központféle. Krzsizsanovszkijéknak sajátos képességük volt arra, hogy maguk köré csoportosítsák az embereket. Lengnyik (Kurc) délen telepedett le, egy ideig Poltavában (Petyánál), majd Kijevben élt; Ligyija Mihajlovna Knyipovics (Gyagyenka) Asztrahanyban; Lepesinszkij (Lapoty) és Ljubov Nyikolajevna Radcsenko (Pasa) Pszkovban. Sztyepan Ivanovics Radcsenko, minthogy egészsége ebben az időben már végleg felmondta a szolgálatot, visszavonult az illegális munkától, ezzel szemben fivére, Ivan Ivanovics (másképpen Arkagyij vagy Kaszjan) fáradhatatlanul dolgozott az „Iszkrá"-nak. Ő is, Szilvin (Brodjaga) is, állandóan utaztak szerte Oroszországban, és így hordták szét az „Iszkrá"-t. Bauman (másképpen Viktor, Gyerevo, Gracs) és a vele szoros kapcsolatban levő Ivan Vasziljevics Babuskin (másképpen Bogdan) Moszkvában dolgozott. A megbízottak közé tartozott még Jelena Dmitrijevna Sztaszova (Guscsa vagy Abszoljut), aki szoros

kapcsolatban volt a pétervári szervezettel, és Glafira Ivanovna Okulova, aki Bauman lebukása után Zajcsik néven Moszkvában (Sztaruhánál) telepedett le. Az „Iszkra" valamennyiükkel élénk levelezést folytatott. Vlagyimir Iljics minden egyes levelet megnézett. Mi pontosan tudtuk, hogy az „Iszkra" megbízottai közül ki mit csinál, és egész munkájukat megbeszéltük velük. Amikor pedig megszakadt közöttük a kapcsolat, mi helyreállítottuk, hírt adtunk a lebukásokról és így tovább.

Bakuban volt az a nyomda, amely az „Iszkrá"-nak dolgozott. A munka a legszigorúbb konspiráció körülményei között folyt. Ebben a nyomdában dolgoztak a Jenukidze fivérek, az ügyeket pedig Kraszin (Losagy) irányította. A nyomdát Nyinának nevezték. Később megpróbáltunk északon, Novgorodban egy másik nyomdát is munkába állítani. Ez a nyomda azonban – mely az Akulina nevet kapta – nagyon gyorsan lebukott.

A régi, a kisinyovi illegális nyomda, melyet Akim (Leon Goldman) vezetett, még Londonba érkezésünk előtt lebukott.

A szállítás Vilnán át történt.

A pityeriek Stockholmon keresztül próbálták megszervezni a szállítást. Ezekkel a szállítmányokkal kapcsolatban, melyeket „sör" névvel illettünk, rengeteget leveleztünk. Mázsaszámra küldtük az irodalmat Stockholmba, s egymás után kaptuk az értesítéseket, hogy a sör megérkezett. Meg voltunk győződve róla, hogy Pétervárra érkezett meg, és továbbra is küldözgettük az irodalmat Stockholmba. Később, 1905-ben, amikor Svédországon át hazatértünk Oroszországba, megtudtuk, hogy a sör még mindig a „sörfőzdében" van, vagyis a stockholmi Népházban, ahol már az egész pince a mi irodalmunkkal volt tele.

A „kis hordókat" Vardön át küldtük; egyszer, ha nem csalódom, meg is kapták a küldeményt, azután valahogy nem ment a dolog. Matrjonát leküldtük Marseille-be. Az volt a feladata, hogy a Batum felé tartó gőzhajókon dolgozó szakácsok révén szervezze meg a szállítást. Batumban a „lovak", a bakuiak szervezték meg az irodalom átvételét. Egyébként az irodalom nagyobbik részét bedobták a tengerbe (a könyveket vízhatlan ponyvába csomagolták, és a megbeszélt helyen bedobták a vízbe, a mieink pedig kihalászták). Mihail Ivanovics Kalinyin, aki akkoriban

az egyik pétervári üzemben dolgozott és tagja volt a szervezetnek, Guscsa útján megküldte a címét Toulonba, valamilyen matróznak. Szállítottunk irodalmat Alexandrián (Egyiptom) és Perzsián át is. Majd megszerveztük a szállítást Kamenyec-Podolszkon és Lvovon át. Mindezek a szállítások töméntelen pénzt és energiát emésztettek fel, a rájuk fordított munka nagy kockázattal járt, s amellett a szállítmányoknak legfeljebb egytized része érkezett meg. Dupla fenekű bőröndökben, könyvek kötésében is küldtünk irodalmat. A megérkezett könyveket és újságokat rögtön szétkapkodták.

Különösen a „Mi a teendő?"-nek volt nagy sikere. Ez a brosúra a leglényegesebb, legégetőbb kérdésekre adott választ. Mindenkiben határozottan kialakult az az érzés, hogy feltétlenül szükség van egy konspiratív, tervszerűen dolgozó szervezetre.

1902 júniusában Białystokban összeült a Bund (Borisz) által szervezett konferencia, melynek részvevői, a pétervári küldött kivételével, valamennyien lebuktak. A konferenciával kapcsolatosan Baumant és Szilvint is letartóztatták. A konferencián elhatározták, hogy szervező bizottságot alakítanak a kongresszus egybehívására. A dolog azonban elhúzódott. Ki kellett volna jelölni a helyi szervezetek képviselőit, ezek a szervezetek azonban még rendkívül kialakulatlanok voltak, nem lehetett őket egyneműnek nevezni. A pétervári szervezet például munkásbizottságra (Manya) és értelmiségi bizottságra (Vanya) oszlott. A munkásbizottságnak elsősorban a gazdasági harcot kellett vinnie, az értelmiségi bizottságnak pedig a magas politikával kellett foglalkoznia. Egyébként ez a magas politika meglehetősen kicsinyeskedő volt, és jobban hasonlított a liberális, mint a forradalmi politikára. Ez a szervezeti felépítés az ökonomizmus talajából sarjadt: az elvileg tönkrezúzott ökonomizmus a helyi szervezetekben még szilárdan tartotta magát. Az „Iszkra" méltóképpen értékelte ennek a szervezeti felépítésnek a jelentőségét. Vlagyimir Iljicsnek különleges szerepe volt a helyes szervezeti felépítésért folytatott harcban. „Levél Jeremához" c. írása, mely „Levél egy elvtárshoz" címmel került be az irodalomba (majd később beszélek róla), óriási szerepet vitt a párt megszervezésében. Hozzájárult ahhoz, hogy a pártban kidomborodjon a munkásjelleg, hogy a munkásokat bevonják az összes

égetően fontos politikai kérdések megoldásába, lerombolta azt a falat, melyet a rabocsejegyelósok emeltek a munkások és az értelmiség közé. 1902/1903 telén a pártszervezetekben elkeseredett harc dúlt a különböző irányzatok között: az iszkrások fokozatosan teret hódítottak, de az is előfordult, hogy őket „ütötték ki a nyeregből".

Az iszkrások harcát Vlagyimir Iljics vezette; óvta őket a centralizmus leegyszerűsített értelmezésétől, igyekezett legyőzni bennük azt a hajlamot, hogy az eleven, önálló munkában mindig „kontárkodást" lássanak. A fiatalok nem nagyon ismerik Vlagyimir Iljics munkájának ezt a részét, mely oly erősen befolyásolta a bizottságok minőségi összetételét, pedig éppen ezzel a munkájával alakította ki pártunk arculatát, fektette le jelenlegi szervezetének alapjait.

Az ökonomisták, a rabocsejegyelósok különösen erre a harcra voltak dühösek, mert ez megfosztotta őket befolyásuktól, és háborogtak a külföldi „parancsnoklás" ellen. A szervezeti kérdések megbeszélése végett augusztus 6-án megérkezett Pétervárról Krasznuha elvtárs a következő jelmondattal: „Olvastátok a »Grazsdanyin« („Polgártárs") 47. számát?" Azóta magunk között Grazsdanyinnak neveztük. Vlagyimir Iljics sokat beszélgetett vele a pétervári szervezetről és felépítéséről. A megbeszélésen P. A. Kraszikov (másképpen Muzikant, Spilka, Ignat, Pankrat) és Borisz Nyikolajevics (Noszkov) is részt vett. Grazsdanyint Londonból elküldtük Genfbe, hogy tárgyaljon Plehanovval és végleg „eliszkrásodjon". Néhány hét múlva levél jött Pityerből Jeremától, aki kifejtette, hogy véleménye szerint hogyan kellene megszervezni a munkát a helyi szervezetekben. A levélből nem derült ki, hogy a Jerema név mögött egy propagandista van-e, vagy pedig a propagandisták egy bizonyos csoportja. Ez azonban nem volt lényeges. Vlagyimir Iljics kezdett gondolkodni a válaszon. Ebből a válaszból egész brosúra kerekedett ki: „Levél egy elvtárshoz szervezeti feladatainkról".[1] Először hektográfon sokszorosítottuk és terjesztettük, majd 1903 júniusában kiadta az illegális szibériai bizottság.

[1] Lenin Összes Művei. 7. köt. 1–30. old. – *Szerk.*

1902 szeptember elején megérkezett Babuskin; megszökött a jekatyerinoszlavi börtönből. Valami gimnazisták segítettek neki és Gorovicnak megszökni a börtönből és átjutni a határon; Babuskinnak befestették a haját, amely hamarosan málnaszínűvé változott, és általános feltűnést keltett. Hozzánk is így, málnaszínű hajjal érkezett meg. Németországban ügynökök karmai közé került, és csak nagy üggyel-bajjal sikerült megmenekülnie az Amerikába szállítástól. Elhelyeztük egy közösségben, s ott is maradt egész londoni tartózkodása alatt. Ez alatt az idő alatt politikai tekintetben mérhetetlenül sokat fejlődött. Megacélozódott forradalmár lett belőle, önálló véleménye volt mindenről, rengeteg munkásszervezetben dolgozott, s neki aztán igazán nem kellett megtanulnia, hogyan közeledjen a munkásokhoz, hiszen maga is munkás volt. Néhány esztendővel ezelőtt, amikor a vasárnap esti iskolába került, egészen tapasztalatlan legényke volt. Emlékszem egy kis jelenetre. Kezdetben Babuskin Ligyija Mihajlovna Knyipovics csoportjában volt. Egyszer orosz nyelvórán mondatokat elemeztek. Babuskin felírta a táblára: „Nálunk az üzemben nemsokára sztrájk lesz." Óra után Ligyija félrehívta és megszidta: „Ha forradalmár akar lenni, nem szabad kérkednie azzal, hogy forradalmár, uralkodnia kell magán." Babuskin elpirult, de attól kezdve úgy nézett Ligyijára, mint legjobb barátjára, gyakran megtanácskozta vele a dolgokat, és valahogyan egész különös tisztelettel beszélt vele.

Ebben az időben Londonba érkezett Plehanov. Összejövetelt tartottunk, melyen Babuskin is részt vett. Az orosz ügyekről volt szó. Babuskinnak mindenről volt saját véleménye, s azt olyan szilárdan védelmezte és úgy kitartott mellette, hogy kezdett imponálni Plehanovnak. Georgij Valentyinovics egyre nagyobb figyelemre méltatta Babuskint. Egyébként Oroszországban végzendő munkájáról Babuskin csak Vlagyimir Iljiccsel beszélgetett; igen nagy bizalommal volt hozzá. Emlékszem még egy kis, de jellemző epizódra. Vagy két nappal Babuskin megérkezése után meglátogattuk őt a közösségben, és elképedtünk az elébünk táruló tisztaság láttán – minden hulladék eltakarítva, az asztalok újságpapírral letakarva, a padló felsöpörve. Kiderült, hogy Babuskin teremtett rendet. „Az orosz értelmiségieknél mindig piszok van – mondta –,

nekik szolgákra van szükségük, képtelenek kitakarítani maguk után."

Nemsokára visszament Oroszországba. Többé már nem is láttuk. 1906-ban egy fegyverszállítmányt kísért Szibériában, elfogták, és társaival együtt a megásott sír mellett agyonlőtték.

Még Babuskin elutazása előtt megérkeztek Londonba a kijevi börtönből megszökött iszkrások: Bauman, Krohmal és Vallah (Litvinov, Papasa), Tarszisz (másképpen Pjatnyica) és Blumenfeld. Ez utóbbi be akart vinni Oroszországba egy bőröndöt, amelyben könyvek és folyóiratok voltak, de a határon a bőrönddel és címekkel együtt elfogták és a kijevi börtönbe szállították.

Mi tudtuk, hogy a kijevi börtönben szökésre készülnek. Dejcs, aki nemrégiben tűnt fel a láthatáron és szakértő volt a szökésben, ismerte a kijevi börtönviszonyokat, és azt állította, hogy onnan lehetetlen megszökni. A szökés azonban mégis sikerült. Az elvtársak kívülről kötelet, vaskampót és személyazonossági igazolványokat juttattak be a börtönbe. A séta alatt megkötözték az őrt és a felügyelőt, s átmásztak a falon. Csak egynek nem sikerült megszöknie, Szilvinnek, aki utolsónak maradt, mert a felügyelőt kellett fognia.

Néhány napig szinte kábultságban éltünk.

Augusztus közepén levél jött a „Juzsnij Rabocsij" („Délvidéki Munkás"), a népszerű illegális munkáslap szerkesztőségéből. A levél hírül adta, hogy a délvidéken lebukások voltak, s közölte, hogy a szerkesztőség kapcsolatba kíván lépni az „Iszkra" és a „Zarja" szervezettel, s kijelenti, hogy egyetért nézeteinkkel. Ez természetesen nagy lépést jelentett az erők egyesítésében. Következő levelében azonban a „Juzsnij Rabocsij" elégedetlenségét fejezte ki amiatt, hogy az „Iszkra" túlságosan élesen vitázik a liberálisokkal. Azután arról kezdtek beszélni, hogy a „Juzsnij Rabocsij" irodalmi csoportja továbbra is fenn kívánja tartani önállóságát és így tovább. Éreztük, hogy még nem is mondtak el mindent.

A szamárai elvtársak tárgyalások útján kiderítették, hogy a „Juzsnij Rabocsij" csoport 1. lebecsüli a parasztmozgalmat; 2. nem szereti, ha éles vita folyik a liberálisokkal; és 3. meg akar maradni különálló csoportnak, és folytatni kívánja népszerű lapjának kiadását.

Október elején Londonba érkezett a Szibériából megszökött Trockij. Ő akkor iszkrásnak tartotta magát. Vlagyimir Iljics nagy figyelemmel kísérte, sokat kérdezgette az oroszországi munkával kapcsolatos benyomásai felől. Trockijt Oroszországba hívták dolgozni, de Vlagyimir Iljicsnek az volt a véleménye, hogy jobb, ha külföldön marad, megismerkedik a dolgokkal, és segít az „Iszkra" munkájában. Trockij Párizsban telepedett le.

Megérkezett oljokmai száműzetéséből Jekatyerina Mihajlovna Alekszandrova (Zsak). Korábban Jekatyerina Mihajlovna tekintélyes narodovolec volt, s ez a körülmény bizonyos tekintetben rányomta a bélyegét. Nem hasonlított a mi Gyimka-típusú lelkes, zilált hajú fiatal leányainkhoz, igen tartózkodó volt. Most az iszkrásokhoz tartozott; megállapításai értelmességre vallottak. Vlagyimir Iljics mindig tisztelte a régi forradalmárokat, a narodovoleceket.

Amikor Jekatyerina Mihajlovna megérkezett, Vlagyimir Iljicsnek a hozzá való viszonyát kétségtelenül befolyásolta az, hogy az egykori narodovolec az iszkrásokhoz csatlakozott. Én pedig valósággal felnéztem Jekatyerina Mihajlovnára. Mielőtt végleg szociáldemokrata lettem, elmentem Alekszandrovékhoz (Olminszkijékhez), hogy kérjek magamnak egy munkáskört. Rendkívül mély benyomást tett rám akkor a szerény környezet, a mindenfelé tornyosodó statisztikai gyűjtemények tömege, a sarokban üldögélő Mihail Sztyepanovics, és Jekatyerina Mihajlovna izzó szavai, amelyekkel rá akart bírni, hogy legyek narodovolec. Vlagyimir Iljicsnek mindezt még Jekatyerina Mihajlovna érkezése előtt elmondtam. Megkezdődött az az időszak, amikor mindannyian lelkesedtünk Jekatyerina Mihajlovnáért. Vlagyimir Iljicsnek mindig voltak olyan időszakai, amikor valakiért lelkesedett. Valakinél észrevett valamilyen értékes jellemvonást, és ebbe belekapaszkodott. Jekatyerina Mihajlovna Londonból Párizsba utazott. Nem bizonyult túlságosan szilárd iszkrásnak: a II. pártkongresszuson az ő keze is benne volt azokban az ellenzéki mesterkedésekben, melyek Lenin „hódító" szándékai ellen irányultak. Később tagja lett a békülékeny Központi Bizottságnak, majd letűnt a politikai színről.

A Londonba érkező oroszországi elvtársak közül még Borisz

Goldmanra (Agyelre) és Dolivo-Dobrovolszkijra („Dnó"-ra) emlékszem.

Borisz Goldmant még Pityerből ismertem, ahol a „Harci Szövetség a Munkásosztály Felszabadítására" röplapjait nyomta. Rendkívül ingadozó ember volt, abban az időben az iszkrásokhoz tartozott. „Dnó"-t hallgatagsága jellemezte. Általában szótlanul üldögélt, néma volt, mint a hal. Később visszatért Pétervárra, de nemsokára megzavarodott, majd amikor már félig-meddig felgyógyult, agyonlőtte magát. Nehéz volt bizony akkor az illegális élet, nem mindenki bírta elviselni.

Az egész tél megfeszített munkában telt el: a kongresszust készítettük elő. 1902 decemberében szervező bizottság alakult a kongresszus előkészítésére (az SZB-ben részt vettek a „Juzsnij Rabocsij" és az Északi Szövetség képviselői, továbbá Krasznuha, I. I. Radcsenko, Kraszikov, Lengnyik, Krzsizsanovszkij; a Bund eleinte távol maradt a bizottságtól).

A „szervező" elnevezés megfelelt a munka lényegének. Az SZB nélkül sohasem sikerült volna összehívni a kongresszust. A lehető legnehezebb körülmények között kellett végezni a még éppen csak kialakult vagy kialakulóban levő kollektívák szervezeti és eszmei összefogásának, a helyi szervezetek és a külföld egybehangolásának bonyolult munkáját. A kongresszus előkészítése során az SZB-vel való kapcsolatok tartásának egész munkája valójában Vlagyimir Iljicsre hárult. Potreszov beteg volt, tüdeje nem tudott alkalmazkodni a londoni ködhöz; valahol kezeltette magát. Martov nem szerette Londont, terhére volt a zárkózott élet, elutazott Párizsba, és ottrekedt. Londonban kellett volna élnie Dejcsnek, „A Munka Felszabadítása" csoport régi tagjának, aki kényszermunkáról szökött meg. „A Munka Felszabadítása" csoport számított rá mint nagy szervezőre. „Majd megjön Zsenyka (Dejcs álneve) – mondotta Vera Ivanovna –, ő majd megszervezi a kapcsolatokat Oroszországgal úgy, hogy jobban nem is lehet." Plehanov és Akszelrod is számítottak rá, úgy gondolták, hogy az „Iszkra" szerkesztőségében ő lesz majd a képviselőjük, aki mindent szemmel tart. Amikor azonban Dejcs megérkezett, meglátszott rajta, hogy hosszú évekig az oroszországi viszonyoktól elszakadva élt. Teljesen alkalmatlannak bizonyult az Oroszországgal való kap-

csolatok tartására, nem ismerte az új viszonyokat, vágyott az emberek közé, belépett az „Orosz Forradalmi Szociáldemokrácia Külföldi Ligájá"-ba, szerteágazó kapcsolatokat tartott fenn a külföldi kolóniákkal, és hamarosan ő is elutazott Párizsba.

Állandó londoni lakos volt Vera Ivanovna. Ő szívesen hallgatta az oroszországi munkáról szóló elbeszéléseket, de ő maga nem tudta tartani a kapcsolatokat Oroszországgal, nem volt meg erre a képessége. Minden Vlagyimir Iljics vállán nyugodott. Az Oroszországgal való levelezés borzasztóan megviselte Vlagyimir Iljics idegeit. Hetekig, hónapokig várni, míg a levelekre válasz érkezik, állandóan felkészülve lenni arra, hogy az egész ügy kudarcba fullad, folytonos bizonytalanságban élni a dolgok alakulását illetően – mindez semmiképpen sem vágott össze Vlagyimir Iljics jellemével. Oroszországba küldött leveleiben minduntalan azt kérte, hogy válaszoljanak pontosan és részletesen: „Újból határozottan és nyomatékosan kérjük, nagyon kérjük, hogy gyakrabban és részletesebben írjanak – elsősorban azt kérjük, hogy feltétlenül még aznap, ahogy levelünket megkapták, azonnal értesítsenek, legalább pár sorban, a levél kézhezvételéről..." Minden levélben megismétlődött az a kérés, hogy gyorsabban cselekedjenek. Iljics éjszakákon át nem aludt, amikor olyanfajta híreket kapott Oroszországból, hogy „Szonya hallgat, mintha meghalt volna", vagy „Zarin nem lépett be idejében a bizottságba", „Sztaruhával nincs kapcsolatunk". Ezek az álmatlan éjszakák megmaradtak az emlékezetemben. Vlagyimir Iljics szenvedélyesen ábrándozott egy egységes, összekovácsolt párt megteremtéséről. Ebbe a pártba beolvadnának az összes egymástól elkülönült csoportok, amelyeket személyi rokonszenven vagy ellenszenven alapuló kapcsolatok fűznek a párthoz, ebben a pártban nem volnának semmiféle mesterséges válaszfalak, nemzetiek sem. Ezért folytatott harcot a Bund ellen. Ebben az időben a Bund többsége a „Rabocseje Gyelo" álláspontját vallotta. Vlagyimir Iljics nem kételkedett abban, hogy ha a Bund belép a pártba, és csupán a maga tisztán nemzeti ügyeiben tartja meg autonómiáját, akkor szükségképpen együtt kell haladnia a párttal. A Bund azonban minden kérdésben meg akarta őrizni teljes önállóságát, magát az OSZDMP-től különálló politikai pártnak tekintette, s csak föderatív alapon volt hajlandó csat-

lakozni. Ez a taktika végzetes lett volna a zsidó proletariátus számára. A zsidó proletariátus egyedül sohasem tudta volna kivívni a győzelmet. Csak egész Oroszország proletariátusával egybeolvadva jelenthetett erőt. A bundisták ezt nem értették meg. Ezért harcolt olyan hevesen az „Iszkra" szerkesztősége a Bund ellen. Ez a harc az egységért, a munkásmozgalom egységéért folyt. Ezt a harcot az egész szerkesztőség folytatta, de a bundisták tudták, hogy az egység legszenvedélyesebb harcosa Vlagyimir Iljics.

„A Munka Felszabadítása" csoport nemsokára újból javasolta, hogy költözzünk át Genfbe, s ez alkalommal már csak Vlagyimir Iljics szavazott az átköltözés ellen. Készülődni kezdtünk. Vlagyimir Iljics idegei annyira tönkrementek, hogy súlyos ideggyulladást kapott: a hátán és a mellén az idegvégződések gyulladásba jöttek.

Amikor Vlagyimir Iljicsen megjelentek a kiütések, hozzáfogtam egy orvosi kézikönyv tanulmányozásához. A kiütések sömörnek látszottak. Tahtarjov, aki negyed- vagy ötödéves orvostanhallgató volt, megerősítette feltevésemet; én erre Vlagyimir Iljicset jóddal kezeltem, amivel kínzó fájdalmat okoztam neki. Eszünkbe sem jutott angol orvoshoz fordulni, mert egy guineát kellett volna neki fizetni. Angliában a munkások rendszerint háziszerekkel gyógyították magukat, mert az orvos nagyon sokba került. Útban Genf felé, Vlagyimir Iljics nem találta helyét amikor pedig megérkeztünk, ágynak esett, és két hétig feküdt.

Végzett Vlagyimir Iljics Londonban olyan munkát is, amely nem idegesítette, hanem bizonyos elégedettséggel töltötte el: ilyen volt például „A falusi szegénységhez"[1] c. brosúra írása. Az 1902-es parasztfelkelések azt a gondolatot érlelték meg Vlagyimir Iljicsben, hogy brosúrát kell írnia a parasztság számára. A brosúrában Vlagyimir Iljics megmagyarázta, mit akar a munkáspárt, s miért kell a szegényparasztságnak együtt mennie a munkásokkal. Ez volt az első brosúra, amelyben Vlagyimir Iljics a parasztsághoz fordult.

[1] Lenin Összes Művei. 7. köt. 123–193. old. – *Szerk.*

1903 áprilisában költöztünk Genfbe.

Séchéronban, egy munkáslakta külvárosban telepedtünk le – egy egész házacskát béreltünk: lent kőpadlós nagy konyha volt, fent pedig három kis szoba. A konyhát fogadószobának is használtuk. A hiányos bútorzatot ládákkal egészítettük ki, amelyekben a könyveket és az edényt szállítottuk. Ignat (Kraszikov) tréfásan „csempésztanyának" nevezte a konyhánkat. Egy csapásra szűnni nem akaró jövés-menés alakult ki nálunk. Ha valakivel az ember négyszemközt akart beszélni, ki kellett menni a mellettünk levő parkba vagy a tó partjára.

Lassanként szállingózni kezdtek a küldöttek. Megjöttek Gyementyevék, Kosztya (Gyementyev felesége) valósággal bámulatba ejtette Vlagyimir Iljicset a szállításban való jártasságával. „Ez tőrőlmetszett szállító! – mondogatta Vlagyimir Iljics –, ez igen, ez munka, nem pedig fecsegés." Megérkezett Ljubov Nyikolajevna Radcsenko is, akivel nagyon meleg baráti viszonyban voltunk, s véget nem érő beszélgetéseket folytattunk. Azután megérkeztek a rosztovi küldöttek: Guszev és Okerman, majd Zemljacska, Sotman (Berg), Gyagyenka, Junosa (Dmitrij Iljics). Mindennap érkezett valaki. A küldöttekkel megbeszéltük a program egyes kérdéseit, a Bunddal kapcsolatos problémákat, s meghallgattuk tájékoztatásaikat. Martov állandóan nálunk üldögélt, fáradhatatlanul beszélgetett a küldöttekkel.

Meg kellett magyarázni a küldötteknek a „Juzsnij Rabocsij" álláspontját, amely azon a címen akart önálló maradni, hogy népszerű lap. Meg kellett világítani, hogy az illegalitás viszonyai között egy népszerű lap nem válhat tömeglappá, nem számíthat a tömeges elterjedésre.

Az „Iszkra" szerkesztőségében a legkülönfélébb nézeteltérések voltak. A helyzet tűrhetetlenné vált. A szerkesztőség általában két, három-három tagból álló csoportra oszlott: az egyik csoport volt Plehanov, Akszelrod és Zaszulics, a másik Lenin, Martov és Potreszov. Vlagyimir Iljics megismételte márciusban tett javasla-

tát, hogy kooptáljanak a szerkesztőségbe egy hetedik tagot. Ideiglenesen, a kongresszus összeüléséig kooptálták Kraszikovot. Vlagyimir Iljics ezzel kapcsolatban fontolóra vette a háromtagú csoport kérdését. Ez igen kényes kérdés volt, s a küldöttekkel erről nem is beszéltünk. Hiszen túlságosan nehéz lett volna beszélni arról, hogy az „Iszkra" szerkesztősége korábbi összetételében munkaképtelenné vált.

Az újonnan érkezettek panaszkodtak a szervező bizottság tagjaira: egyeseket ridegséggel, nemtörődömséggel vádoltak, másokat passzivitással; akadt olyan is, akiben elégedetlenséget keltett az, hogy az „Iszkra" túlságosan uralkodni akar, de azért úgy látszott, hogy nincsenek nézeteltérések, s hogy a kongresszus után a dolgok nagyszerűen fognak menni.

A küldöttek összegyűltek, csak Kler és Kurc nem érkezett meg.

Eredetileg Brüsszelben akartuk megrendezni a kongresszust, ott is tartottuk meg az első üléseket. Akkoriban Brüsszelben élt Kolcov, a régi plehanovista. Ő vállalta magára az egész szervezést. Kiderült azonban, hogy nem is olyan könnyű Brüsszelben kongresszust tartani. Úgy beszéltük meg, hogy a küldöttek Kolcov lakásán találkoznak. Alig járt ott azonban összesen négy orosz, Kolcov lakásadónője máris kijelentette, hogy nem tűri tovább ezt a jövés-menést, és ha még akár egyetlen ember is jön hozzájuk, azonnal költözhetnek is ki a lakásból. Erre Kolcov felesége naphosszat az utca sarkán álldogált, hogy ott csípje el a küldötteket, s tovább küldje őket az „Arany kakas"-hoz címzett (úgy emlékszem, ez volt a neve) szocialista vendégfogadóba.

A küldöttek lármás tábora ebben az „Arany kakas"-ban helyezkedett el; Guszev esténként felhajtott egy kupica konyakot, és olyan harsány hangon énekelt operaáriákat, hogy az ablak alatt egész tömeg gyűlt össze (Vlagyimir Iljics nagyon szerette, ha Guszev énekelt).

A kongresszust túlkonspiráltuk. A belga pártnak az az ötlete támadt, hogy a konspiráció kedvéért egy óriási lisztraktárban tartsuk meg a kongresszust. Behatolásunkkal nemcsak a patkányokat hökkentettük meg, hanem a rendőröket is. Beszélni kezdtek az orosz forradalmárokról, akik valamilyen titkos tanácskozásra gyűltek össze.

A kongresszuson 43 küldött vett részt szavazati joggal, és 14 tanácskozási joggal. Ha ezt a kongresszust összehasonlítjuk a mostani kongresszusokkal, melyeken a nagyszámú küldött a párttagok százezreit képviseli, akkor egészen kicsinynek látszik, de annak idején nagynak látszott, hiszen 1898-ban az I. kongresszuson mindössze kilencen vettek részt... Érezhető volt, hogy az elmúlt öt esztendő alatt jócskán haladtunk előre. És ami a legfontosabb, azok a szervezetek, amelyeket a küldöttek itt képviseltek, már nem amolyan kissé misztikus, hanem valóban megalakult szer-

vezetek voltak, és összekapcsolódtak a terebélyesedő munkásmozgalommal.

Mennyit gondolt Vlagyimir Iljics erre a kongresszusra! Egész életében – halála napjáig – rendkívül nagy jelentőséget tulajdonított a pártkongresszusoknak; a pártkongresszust olyan legfelsőbb fórumnak tartotta, ahol minden személyes dolgot félre kell tenni, semmit sem szabad elpalástolni, mindent nyíltan meg kell mondani. Iljics a pártkongresszusokra mindig különös gonddal készült fel, rendkívül alaposan átgondolta az ott tartandó beszédeit. A mai fiatalság, amely nem tudja, mit jelent éveken át várni az alkalomra, hogy együtt, az egész párttal megvitassuk a párt programjának és taktikájának legfontosabb kérdéseit, amely nem tudja, hogy akkoriban milyen nehéz volt összehívni egy illegális kongresszust, aligha érti meg egészen, miért tartotta Iljics olyan fontosnak a pártkongresszusokat.

Plehanov éppoly türelmetlenül várta a kongresszust, mint Iljics. A kongresszust Plehanov nyitotta meg. A lisztraktárnak a rögtönzött szónoki emelvény melletti nagy ablakát vörös posztóval vonták be. Mindenki izgatott volt. Ünnepélyesen csendültek fel Plehanov szavai, melyekből őszinte pátosz érződött. De hogy is lehetett volna másképpen!? Úgy tűnt, hogy az emigráció hosszú évei a múltba vesztek, Plehanov az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt kongresszusát nyitotta meg.

A II. kongresszus tulajdonképpen alapító kongresszus volt. Ezen a kongresszuson vetették fel a leglényegesebb elméleti kérdéseket, rakták le a párt ideológiájának alapjait. Az I. kongresszus csak a párt nevét és a megalakulásáról szóló kiáltványt fogadta el. A II. kongresszusig nem volt programja a pártnak. A programot az „Iszkra" szerkesztősége készítette elő. A szerkesztőségben alaposan megvitattuk ezt a programot. Minden egyes szót, minden egyes mondatot megindokoltunk, mérlegre tettünk, heves vitákat folytattunk. A szerkesztőség müncheni és svájci részlege között hónapokon át folyt a levelezés a programról. Sok gyakorlati embernek úgy tűnt, hogy ezek a viták akadémikusak, s hogy egyáltalán nem fontos, vajon egy ilyesféle kifejezés, hogy „többé-kevésbé", benne lesz-e a programban vagy sem.

Felidéztünk egyszer Vlagyimir Iljiccsel egy hasonlatot, amelyet

Tolsztoj használt valahol: megy az utcán, és messziről látja, hogy valaki guggol a földön, és kezével suta mozdulatokat tesz; ez valami őrült lehet, gondolja magában, de közelebb érve látja, hogy az illető a kését feni a járdán. Így van ez az elméleti vitákkal is. Aki kívülről hallgatja, annak szalmacséplés, aki behatol a dolog mélyébe, az látja, hogy nagyon is a lényegről van szó. Így volt a programmal is.

Amikor a küldöttek kezdtek összegyűlni Genfben, legtöbbet és legrészletesebben a programról beszéltünk velük. A kongresszuson ennek a kérdésnek a vitája ment a legsimábban.

A II. kongresszuson megvitatott másik, rendkívül nagy fontosságú kérdés a Bund kérdése volt. Az I. kongresszus leszögezte, hogy a Bund a párt része, ha autonóm része is. Az I. kongresszus óta eltelt öt esztendő folyamán párt mint egységes egész lényegében nem volt, s a Bund önálló szervezetként működött. Most a Bund ezt a különállást állandósítani akarta, s az OSZDMP-vel csupán föderációs kapcsolatokat szándékozott teremteni. Emögött az rejlett, hogy a Bundot, mely a zsidó települések kisiparosainak beállítottságát tükrözte, sokkal jobban érdekelte a gazdasági, mint a politikai harc, s ezért sokkal jobban rokonszenvezett az ökonomistákkal, mint az „Iszkrá"-val. A kérdés az volt, hogy az országban egy erős, egységes munkáspárt legyen-e, s ez tömörítse szorosan maga körül az Oroszország területén élő valamennyi nemzetiség munkásait, vagy pedig több, nemzetiségek szerint elkülönült munkáspárt működjék. Az országon belüli internacionális egyesítésről volt szó. Az „Iszkra" szerkesztősége a munkások internacionális egyesítése mellett foglalt állást, a Bund pedig a nemzetiségi elkülönülés mellett és Oroszország nemzetiségi munkáspártjainak csupán baráti megegyezésen alapuló kapcsolatai mellett.

A küldöttekkel a Bund kérdését ugyancsak részletesen megvitattuk, és a túlnyomó többség ugyancsak az „Iszkra" szellemében foglalt állást.

Később a szakadás ténye sokak előtt elfödte azokat a rendkívül nagy fontosságú elvi kérdéseket, amelyek a II. kongresszuson felvetődtek, és amelyeket a kongresszus eldöntött. Vlagyimir Iljics e kérdések megvitatásakor különösen közel érezte magát Plehanov-

hoz. Mély benyomást tett rá Plehanov beszéde, melyben kifejtette, hogy a demokrácia alapelvéül azt a tételt kell választani, hogy „a forradalom java legyen a legfőbb törvény", s még az általános választójog elvét is ennek az alapelvnek a szempontjából kell vizsgálni. Ezt a beszédet idézte emlékezetébe 14 évvel később, amikor az alkotmányozó gyűlés feloszlatásának fogas kérdése vetődött fel a bolsevikok előtt.

Összhangban volt Vlagyimir Iljics elgondolásaival Plehanov másik beszéde is, amelyben a népművelés jelentőségét méltatta, s kifejtette, hogy a népművelés „a proletariátus jogainak garanciája".

A kongresszuson Plehanov is közel érezte magához Lenint.

Plehanov tréfásan azt mondta Akimovnak, ennek a dühödt rabocsejegyelósnak, aki minden erejével azon volt, hogy viszályt szítson Plehanov és Lenin között: „Napóleonnak az volt a szenvedélye, hogy tábornagyait elválassza a feleségüktől, egyes tábornagyok engedelmeskedtek neki, noha szerették a feleségüket. Akimov elvtárs ebben a tekintetben hasonlít Napóleonhoz – erőnek erejével el akar engem választani Lenintől. Én azonban szilárdabb jellem vagyok, mint a napóleoni tábornagyok; nem vagyok hajlandó elválni Lenintől, és remélem, hogy ő sem szándékozik tőlem elválni." Vlagyimir Iljics mosolygott, és a fejét rázta.

A napirend első pontjának (a kongresszus összetételével kapcsolatos kérdéseknek) vitája során a „Borba" („Harc") csoport képviselőinek (Rjazanov, Nyevzorov, Gurevics) a meghívásával kapcsolatban váratlan incidens történt. A szervező bizottság különvéleménnyel akart szerepelni a kongresszuson. Egyáltalán nem a „Borba" csoportról, hanem arról volt itt szó, hogy az SZB valamilyen külön fegyelemmel meg akarta kötni tagjait a kongresszus színe előtt. Az SZB olyan csoportként akart fellépni a kongresszuson, mely előzetesen saját kebelében eldönti, hogyan kell szavazni a kongresszus ülésein. Így a kongresszus tagja számára nem maga a kongresszus, hanem a csoport lett volna a legfelsőbb fórum. Vlagyimir Iljicsben csak úgy forrt a felháborodás. De nemcsak ő támogatta Pavlovicsot (Kraszikovot), aki fellázadt ez ellen a kísérlet ellen, hanem Martov és mások is. Noha a kongresszus feloszlatta a szervező bizottságot, ez az incidens mégis jelentős volt, és különféle bonyodalmaknak vetette előre az árnyékát.

Egyébként az incidens ideiglenesen háttérbe szorult, mert két óriási jelentőségű elvi kérdés került előtérbe: a Bund helye a pártban és a program. A Bund kérdésében az „Iszkra" szerkesztősége, a helyi szervezetek küldöttei és az SZB teljes egyetértésben léptek fel. Jegorov (Levin), az SZB tagja, a „Juzsnij Rabocsij" képviselője is teljes határozottsággal foglalt állást a Bund ellen. Plehanov a szünetben elhalmozta bókokkal, azt mondta neki, hogy beszédét „meg kellene ismertetni az összes kollektívákkal". A Bundot kétvállra fektették. Teljes határozottsággal leszögezték, hogy a nemzeti sajátosságok nem bonthatják meg a pártmunka egységét, a szociáldemokrata mozgalom egyöntetűségét.

Közben át kellett mennünk Londonba. A brüsszeli rendőrség zaklatni kezdte a küldötteket, sőt Zemljacskát ki is utasította, és kiutasított még valakit. Ekkor mindenki elhagyta Brüsszelt. Londonban Tahtarjovék minden tőlük telhető segítséget megadtak a kongresszus megszervezéséhez. A londoni rendőrség nem támasztott akadályokat.

Folytattuk a Bund kérdésének vitáját. Majd mialatt a bizottság a programon dolgozott, áttértünk a napirend negyedik pontjára, a központi lap megerősítésének a kérdésére. Központi lapnak egybehangzóan az „Iszkrá"-t nyilvánították, csak a rabocsejegyelősök emeltek ez ellen kifogást. Az „Iszkra" lelkes üdvözlésben részesült. Még Popov (Rozanov), az SZB képviselője is azt mondta, hogy „íme, itt a kongresszuson láthatjuk az egységes pártot, mely jelentős mértékben az »Iszkra« tevékenységének eredményeképpen jött létre". Ez a kijelentés a tizedik ülésen hangzott el; a kongresszus összesen 37 ülést tartott. A kongresszus fölött lassanlassan felhők kezdtek gyülekezni. Küszöbön állt a Központi Bizottság három tagjának megválasztása. A Központi Bizottságnak nem volt még magva. A fáradhatatlan szervező hírében álló Glebov (Noszkov) jelöltségéhez nem fért kétség. Klert (Krzsizsanovszkijt) is kétségtelenül jelölték volna, ha részt vett volna a kongresszuson, de nem vett részt. Rá és Kurcra (Legnyikre) távollétükben, „bizalmi alapon" kellett szavazni, s ez rendkívül kényes dolog volt. A kongresszuson egyébként rengeteg volt a „generális", a jelölt a KB-tagságra: Zsak (Stejn–Alekszandrova), Fomin (Krohmal), Stern (Kosztya–Roza Galberstadt), Popov (Rozanov), Jegorov

(Levin). Ezek a jelöltek mindössze két helyre pályáztak. Ráadásul valamennyien ismerték egymást nemcsak a pártmunkából, hanem a magánéletből is. A személyi rokonszenv és ellenszenv egész hálózata szövődött itt. Minél jobban közeledett a választás, annál feszültebbé vált a légkör. A Bundnak és a „Rabocseje Gyeló"-nak azokat a vádjait, hogy a külföldi központ parancsokat akar osztogatni, megpróbálja rákényszeríteni a többiekre a maga akaratát és így tovább, a kongresszus eleinte közös erővel visszautasította ugyan, de ez a vádaskodás mégis megtette a magáét, hatott a centrumra, az ingadozókra, talán csak úgy tudat alatt. Kitől féltek, hogy parancsokat fog osztogatni? Természetesen nem Martovtól, Zaszulicstól, Sztarovertől vagy Akszelrodtól. Lenintől és Plehanovtól féltek. Tudták azonban, hogy a személyi összetétel és az oroszországi munka kérdését Lenin fogja eldönteni, nem pedig Plehanov, aki nem vett részt a gyakorlati munkában.

A kongresszus jóváhagyta az „Iszkra" irányvonalát, de hátravolt még az „Iszkra" szerkesztőségének a megerősítése.

Vlagyimir Iljics tervezetet nyújtott be arra vonatkozóan, hogy az „Iszkra" szerkesztősége három tagból álljon. Ezt a tervezetet Martovnak és Potreszovnak már előbb tudomására hozta. A kongresszusra érkező küldöttek előtt Martov síkraszállt a háromtagú szerkesztőség mellett, mert ezt az összeállítást tartotta a legoperatívabbnak. Akkor tisztában volt azzal, hogy a háromtagú szerkesztőség főképpen Plehanov ellen irányul. Amikor Vlagyimir Iljics átadta Plehanovnak a háromtagú szerkesztőségre vonatkozó tervezetet, az nem szólt egy szót sem, elolvasta a feljegyzést, és némán a zsebébe csúsztatta. Megértette, miről van szó, de belenyugodott. Ha egyszer a pártról van szó, operatív munkára van szükség.

A szerkesztőség valamennyi tagja közül Martov érintkezett a legtöbbet az SZB tagjaival. Ezek igen hamar meggyőzték őt arról, hogy a háromtagú szerkesztőség ellene irányul, s hogy ha belép a hármas bizottságba, akkor elárulja Zaszulicsot, Potreszovot és Akszelrodot. Akszelrod és Zaszulics rendkívül izgatottak voltak.

Ebben a légkörben a szervezeti szabályzat első pontjának vitája rendkívül heves lett. A vita során Lenin és Martov között politikai és szervezeti szempontból egyaránt nézeteltérés támadt. Már

azelőtt is gyakran támadt köztük nézeteltérés, de akkor ezek a nézeteltérések szűk körben zajlottak le, és gyorsan elsimultak; most azonban a kongresszuson kerültek szembe egymással, és mindazok, akik haragudtak az „Iszkrá"-ra, Plehanovra vagy Leninre, igyekeztek a nézeteltéréseket nagy elvi kérdéssé felfújni. Támadni kezdték Lenint a „Mivel kezdjük?" c. cikke meg a „Mi a teendő?" miatt, nagyravágyónak nevezték és így tovább. Vlagyimir Iljics többször felszólalt a kongresszuson. „Egy lépés előre, két lépés hátra" c. brosúrájában ezt írta erről: „Ezzel kapcsolatban önkéntelenül eszembe jut egy beszélgetés, amelyet a kongresszuson a »centrum« valamelyik küldöttével folytattam. »Milyen nyomott a légkör kongresszusunkon!« – panaszkodott a küldött. – »Ez az elkeseredett harc, ez az egymás elleni agitáció, ez a heves polémia, ez az elvtársiatlan viszony!...« »Milyen nagyszerű ez a mi kongresszusunk! – válaszoltam neki. – Nyílt, szabad harc. Mindenki kimondta véleményét. Az árnyalatok kirajzolódtak. A csoportok körvonalai kibontakoztak. A kezek a levegőbe emelkedtek. Határozatok születtek. Ezen a szakaszon túljutottunk. Megyünk előre! – ezt értem. Ez az élet. Ez más valami, mint vég nélküli, unalmas intellektuel szócsaták, melyek nem azért fejeződnek be, mert az emberek megoldották a kérdést, hanem egyszerűen azért, mert beleláradtak a sok beszédbe...«

A »centrumhoz« tartozó elvtárs csodálkozó szemmel nézett rám és vállat vont. Nem egy nyelven beszéltünk." (Összes Művei. 8. köt. 323. old.)

Ez az idézet híven tükrözi Iljics egész valóját.

Vlagyimir Iljics már a kongresszus legelején is rendkívül feszült idegállapotban volt. Az a belga munkásnő, akinél Brüsszelben megszálltunk, nagyon bánkódott, hogy Vlagyimir Iljics nem eszi a gyönyörű retket és a hollandi sajtot, amelyet reggelenként elébe tálalt, de volt is neki akkor kedve enni. Londonban már eljutott addig a pontig, hogy egyáltalán nem aludt, borzasztóan nyugtalan volt.

Bármilyen hevesen szólalt is fel Vlagyimir Iljics a vitákban, mint elnök teljesen elfogulatlan volt, a legkisebb igazságtalanságot sem engedte meg magának az ellenféllel szemben. Plehanov egészen

más volt. Ő, amikor elnökölt, szerette csillogtatni szellemességét és ingerelni az ellenfelet.

Noha a küldöttek óriási többségének azonos véleménye volt a Bundnak a pártban elfoglalt helyéről, a programról, az „Iszkra" irányvonalának mint sajátjuknak elismeréséről, mégis a kongresszusnak már a közepe táján érezhető volt bizonyos szakadás, mely a kongresszus végére elmélyült. Tulajdonképpen a II. kongresszuson még nem merültek fel olyan komoly nézeteltérések, melyek gátolták vagy lehetetlenné tették volna az együttes munkát; ezek a nézeteltérések még csak rejtett, hogy úgy mondjam, potenciális állapotban voltak. Mindamellett a kongresszus szemmel láthatóan két részre szakadt. Sokan, akik úgy gondolták, hogy mindennek Plehanov tapintatlansága, Lenin „dühöngése" és „nagyravágyása", Pavlovics csipkelődései, a Zaszuliccsal és Akszelroddal való igazságtalan bánásmód az oka, a megsértődöttekhez csatlakoztak, nem látták meg a személyek mögött a lényeget. Ezek között volt Trockij is, aki Lenin ádáz ellensége lett. A lényeg viszont az volt, hogy a Lenin köré csoportosuló elvtársak sokkal komolyabban vették az elveket, mindenáron érvényesíteni akarták őket, át akarták itatni velük az egész gyakorlati munkát; a másik csoport viszont inkább kispolgári beállítottságú volt, hajlamos a kompromisszumokra, az elvi engedményekre, inkább a személyekre volt tekintettel, mint az elvekre.

A harc a választások idején rendkívül éles volt. Megmaradt az emlékezetemben a választások előtt lejátszódott néhány jelenet. Akszelrod korholja Baumant (Szorokint), hogy nincs erkölcsi érzéke, s valamilyen száműzötthistóriát, valamilyen pletykát hánytorgat fel. Bauman hallgat, s könnybe lábad a szeme.

Egy másik jelenet. Dejcs valamiért haragosan szidja Glebovot (Noszkovot); az felveti a fejét, és villogó szemekkel azt mondja: „Most már aztán elhallgasson, öregapám!"

A kongresszus véget ért. A KB-ba Glebovot, Klert és Kurcot választották be; a 44 szavazati joggal bíró küldött közül 20 tartózkodott a szavazástól; a központi lap szerkesztőségébe Plehanovot, Lenint és Martovot választották meg. Martov lemondott szerkesztőségi tagságáról. A szakadás befejezett tény volt.

A kongresszus után visszatértünk Genfbe, ahol sok kellemetlenség várt ránk. Mindenekelőtt csak úgy özönlöttek Genfbe az emigránsok a többi külföldi kolóniából. Jöttek a Liga tagjai közül is, és kérdezősködtek: „Mi történt a kongresszuson? Mi okozta a veszekedést? Mi okozta a szakadást?"

Plehanov, akit szörnyen untattak ezek a kérdezősködések, egyszer a következő történetet mesélte: „Jön hozzám N. N., kérdezősködik, és egyre csak ezt hajtogatja: »Úgy állok itt, mint Buridán szamara.« Én meg azt kérdem tőle: »Miért éppen Buridáné?«..."

Oroszországból is kezdtek jönni az emberek. Megérkezett többek között Pétervárról Jerema, akinek Vlagyimir Iljics egy évvel azelőtt a pétervári szervezethez intézett levelet írta. Jerema azonnal a mensevikek oldalára állt. Egyszer eljött hozzánk. Amikor Vlagyimir Iljiccsel találkozott, feléje fordult, és a világ legtragikusabb arcát vágva felkiáltott: „Én vagyok Jerema!" – és arról kezdett beszélni, hogy a menseviceknek igazuk van... Emlékszem a kijevi bizottság egyik tagjára is, aki egyre afelől érdeklődött, hogy milyen technikai változások idézték elő a szakadást a kongresszuson. Tágra nyitott szemmel bámultam rá – még sohasem találkoztam az „alap" és a „felépítmény" viszonyának ennyire primitív felfogásával, sőt el sem tudtam képzelni, hogy létezik ilyen.

Azok, akik eddig anyagi támogatást nyújtottak, helyet adtak a titkos találkozók számára vagy másképpen segítettek bennünket, a mensevikek agitációjának hatására megtagadták a további segítséget. Emlékszem, egyszer egy régi ismerősöm idős édesanyjával együtt Genfbe jött, meglátogatni itt élő nővérét. Gyermekkorunkban olyan nagyszerűen játszottunk együtt – nagy utazásokat tettünk, fákon élő vademberek voltunk –, úgyhogy nagyon megörültem, amikor hallottam, hogy Genfben van. Most már nem volt egészen fiatal, és merőben idegenné vált. Ráterelődött a beszélgetés arra a segítségre, amelyet családja sohasem tagadott

meg a szociáldemokratáktól. „Most nem bocsáthatjuk rendelkezéstekre a lakásunkat titkos találkozók céljaira – jelentette ki –, sehogyan sem tetszik nekünk ez a szakadás a bolsevikok és a mensevikek között. Ezek a személyi civódások nagyon károsan hatnak az egész ügyre." Nos, mi Vlagyimir Iljiccsel a pokol fenekére kívántuk ezeket a „szimpatizánsokat", akik nem tartoznak semmiféle szervezethez, és azt képzelik, hogy lakásuk és filléreik ellenében befolyásolhatják a dolgok menetét a mi proletárpártunkban!

Vlagyimir Iljics azonnal írt Oroszországba Klernek és Kurcnak, és közölte velük a történteket. Oroszországban sopánkodtak, de semmi hasznosat sem tudtak tanácsolni, egész komolyan azt ajánlották például, hogy Martovot hívják vissza Oroszországba, rejtsék el valami isten háta mögötti helyen, és írassanak vele népszerű brosúrákat. Elhatározták, hogy Kurcot átadják a külföldi szervezetnek.

Amikor a kongresszus után Glebov a régi szerkesztőség kooptálását javasolta, Vlagyimir Iljics nem tiltakozott – még mindig jobb a régi módon kínlódni, mint a szakítás. A mensevikek azonban elutasító választ adtak. Genfben Vlagyimir Iljics megpróbált megállapodni Martovval. Írt Potreszovnak, s igyekezett őt meggyőzni arról, hogy a szétválásra nincs semmi ok. Írt a szakadással kapcsolatban Kalmikovának (Tyotkának) is, megírta, hogyan történt a dolog. Semmiképpen sem akarta elhinni, hogy nem lehet kivezető utat találni. Egyszerűen esztelenségnek, teljesen hihetetlennek tartotta, hogy meg akarják szegni a kongresszus határozatait, kockára akarják tenni az oroszországi munkát, az éppen hogy megalakult párt munkaképességét. Voltak pillanatok, amikor tisztán látta, hogy a szakítás elkerülhetetlen. Egyszer nekifogott, hogy levelet ír Klernek, s megírja neki, hogy Kler nem látja teljesen tisztán a jelenlegi helyzetet; számot kell vetnie azzal, hogy a régi kapcsolatok gyökeresen megváltoztak, hogy a Martovval való régi barátságnak vége, hogy el kell felejteni ezt a barátságot, hogy kezdődik a harc. Vlagyimir Iljics nem fejezte be és nem küldte el ezt a levelet. Nagyon nehezére esett szakítani Martovval. A pétervári munka időszaka, a régi „Iszkrá"-nál végzett munka szorosan összefűzte őket. A rendkívül fogékony Mar-

tov abban az időben igen finoman reagált Iljics gondolataira, és tehetségesen tovább tudta fejleszteni őket. Később aztán Vlagyimir Iljics elkeseredett harcot vívott a mensevikekkel, de mindannyiszor, amikor Martov politikai vonala csak egy parányit is a helyes irányba tolódott, felébredtek benne a régi érzések Martov iránt. Így volt ez például 1910-ben Párizsban is, amikor Martov és Vlagyimir Iljics együtt dolgoztak a „Szocial-Demokrat" szerkesztőségében. A szerkesztőségből jövet Vlagyimir Iljics gyakran mesélte elégedett hangon, hogy Martov helyes vonalat visz, még Dannal is szembefordul. És később, már Oroszországban, menynyire elégedett volt Vlagyimir Iljics Martovnak a júliusi napokban elfoglalt álláspontjával – nem azért, mert ez hasznára volt a bolsevikoknak, hanem azért, mert Martov úgy viselkedett, ahogy forradalmárhoz illik.

Amikor Vlagyimir Iljics már súlyos beteg volt, egyszer szomorúan mondta nekem: „Úgy hallottam, hogy Martov is halálán van."

Azok a küldöttek, akik a kongresszuson többségbe kerültek (a bolsevikok), Oroszországba utaztak, hogy ott folytassák a munkát. A mensevikek nem utaztak el valamennyien, ellenkezőleg, még Dan is megérkezett, és csatlakozott hozzájuk. Külföldön az ő híveik száma növekedett.

A Genfben maradt bolsevikok bizonyos időközökben összegyűltek. Ezeken a gyűléseken Plehanov ellenezte a legjobban a kibékülést; vidáman tréfálkozott, és felrázta a többieket.

Megérkezett végre Kurc – másképpen Vasziljev (Lengnyik), a KB tagja, s egészen lesújtotta az a civakodás, amely Genfben folyt. Mindjárt temérdek munka szakadt a nyakába: végére kellett járni a konfliktusoknak, embereket kellett Oroszországba küldeni és így tovább.

A mensevikek külföldön sikereket értek el, és elhatározták, hogy felveszik a harcot a bolsevikokkal: összehívják az „Orosz Forradalmi Szociáldemokrácia Külföldi Ligájá"-nak kongresszusát, hogy meghallgassák Lenin beszámolóját a II. kongresszusról, amelyen Lenin a liga küldötte volt. Abban az időben a liga vezetősége Dejcsből, Litvinovból és belőlem állott. Dejcs ragaszkodott a liga kongresszusának összehívásához; Litvinov és

én elleneztük, mert bizonyosak voltunk benne, hogy az adott viszonyok között a kongresszus botrányba fullad. Dejcsnek ekkor eszébe jutott, hogy a Berlinben élő Vecseszlov és a Párizsban élő Lejtejzen is tagja a vezetőségnek. Ők az utóbbi időben gyakorlatilag nem vettek közvetlenül részt a liga vezetőségének munkájában, hivatalosan azonban nem váltak ki a vezetőségből. Felszólították őket a szavazásra, s ők a kongresszus összehívása mellett szavaztak.

Vlagyimir Iljics a liga kongresszusa előtt gondolataiba merülve kerékpárjával nekihajtott egy villamosnak, s kis híján elvesztette a szeme világát. Hatalmas kötéssel, sápadtan ment el a liga kongresszusára. A mensevikek ádáz gyűlölettel támadtak rá. Emlékszem egy vad jelenetre: mintha most is látnám a gyűlölködő arcokat, Dant, Krohmalt és a többieket, amint helyükről felugorva dühödten verték az asztalt.

A liga kongresszusán a mensevikek számbelileg erősebbek voltak, mint a bolsevikok, s azonkívül a mensevikek között több volt a „generális". A mensevikek olyan szervezeti szabályzatot fogadtak el, mely a ligát a mensevizmus bástyájává tette, saját kiadót biztosított a mensevikeknek, és függetlenítette a ligát a Központi Bizottságtól. Kurc (Vasziljev) ekkor a KB nevében követelte a szervezeti szabályzat megváltoztatását, s mivel a kongresszus erre nem volt hajlandó, feloszlatottnak nyilvánította a ligát.

Plehanov idegei nem bírták elviselni a mensevikek rendezte botrányt. „Nem tudok a mieinkre lőni" – mondta.

A bolsevikok gyűlésén Plehanov kijelentette, hogy engedményeket kell tenni. „Vannak olyan pillanatok – mondotta –, amikor még az önkényuralom is engedményekre kényszerül." „De akkor azt mondják, hogy az önkényuralom ingadozik" – vetette ellen Liza Knunyianc. Plehanov dühös pillantást vetett rá.

Plehanov elhatározta, hogy a párton belüli béke megmentése érdekében, ahogy ő mondotta, kooptálja az „Iszkra" régi szerkesztőségét. Vlagyimir Iljics kilépett a szerkesztőségből azzal, hogy nem mond le az együttműködésről, és még ahhoz sem ragaszkodik, hogy a szerkesztőségből való kilépését nyilvánosságra hozzák. Próbáljon meg Plehanov békét teremteni, ő nem akar a párton belüli béke útjába állni. Nem sokkal ezelőtt Vlagyimir Iljics

Kalmikovához intézett levelében ezt írta: „Nincs rosszabb zsákutca, mint félreállni a munkától." Amikor Vlagyimir Iljics kivált a szerkesztőségből, éppen erre az útra lépett, és ő ezzel tisztában volt. Az ellenzék újabb követelésekkel állt elő: kooptálják az ellenzék képviselőit a Központi Bizottságba, biztosítsanak számukra két helyet a Párttanácsban,[1] és ismerjék el törvényesnek a liga kongresszusán hozott határozatokat. A KB beleegyezett, hogy kooptálja az ellenzék két képviselőjét, átad nekik egy helyet a tanácsban, s fokozatosan újjászervezi a szövetséget. A béke azonban korántsem állt helyre. Plehanov engedményeitől vérszemet kapott az ellenzék. Plehanov ragaszkodott ahhoz, hogy a KB második képviselője, Ru (Konyaga, valódi nevén Galperin) váljon ki a tanácsból, s adja át a helyét a menszevikeknek. Vlagyimir Iljics sokáig habozott, hogy belemenjen-e az újabb engedménybe. Emlékszem, egy este Vlagyimir Iljics, Konyaga és én hármasban álldogáltunk a háborgó Genfi-tó partján. Konyaga igyekezett rábírni Vlagyimir Iljicset, hogy egyezzen bele visszalépésébe. Vlagyimir Iljics végül is elhatározta magát – elment Plehanovhoz megbeszélni, hogy Ru kiválik a tanácsból.[2]

Martov kiadta „Ostromállapot" c. brosúráját, mely tele volt a legvadabb vádaskodásokkal. Trockij is kiadott egy brosúrát „A szibériai delegáció beszámolója" címmel. A brosúra az eseményeket tökéletesen Martov szellemében ismertette, Plehanovot úgy tünteti fel, hogy csak báb Lenin kezében és így tovább.

Vlagyimir Iljics nekiült, hogy válaszoljon Martovnak, s meg-

[1] A *Párttanácsot* (1903–1905) az OSZDMP II. kongresszusán elfogadott szervezeti szabályzat értelmében hozták létre mint legfelső pártintézményt, amelynek feladata összehangolni és összefogni a Központi Bizottságnak és a Központi Lap szerkesztőségének munkáját, újjászervezni a Központi Bizottságot és a Központi Lap szerkesztőségét abban az esetben, ha e két intézmény bármelyikének összes tagjai kidőlnek, valamint a más pártokkal való kapcsolatban képviselni a pártot. A Párttanács öt tagból állt. – *Szerk.*

[2] Krupszkaja a „Pravda" 1925. november 27-i 271. számában közölt visszaemlékezéseiben ezt írja: „Emlékszem egy beszélgetésemre Konyagával. Vlagyimir Iljics nem volt otthon, és Konyaga azt fejtegette, hogy legjobb volna, ha ő és Vlagyimir Iljics véglegesen visszavonulnának a pártmunkától és letelepednének Berlin egyik elővárosában. Visszavonulni a pártmunkától... Mint később kiderült, Konyaga ezt meg tudta tenni. Iljics nem tudta megtenni." – *Szerk.*

írta az „Egy lépés előre, két lépés hátra" c. brosúráját, melyben részletesen elemezte a kongresszus eseményeit.

Közben Oroszországban is folyt a harc. A bolsevik küldöttek beszámolókat tartottak a kongresszusról. A kongresszuson megszavazott programot és a kongresszus legtöbb határozatát a helyi szervezetek nagy megelégedéssel fogadták. Annál érthetetlenebbnek tűnt fel előttük a mensevikek állásfoglalása. Határozatokban követelték, hogy mindenki vesse alá magát a kongresszus döntéseinek. Ebben az időszakban a mi küldötteink közül különösen Gyagyenka dolgozott nagy energiával. Ő mint régi forradalmár egyszerűen nem tudta megérteni, hogy vonhatja ki magát valaki a kongresszus határozatai alól. Tőle és más oroszországi elvtársaktól sorra érkeztek a buzdító levelek. A bizottságok egymásután álltak át a bolsevikok oldalára.

Megérkezett Kler. Nem tudta elképzelni, hogy a bolsevikok és a mensevikek közt máris oly áttörhetetlen fal van, s azt gondolta, hogy össze lehet őket békíteni; Plehanovval való beszélgetése után azonban meggyőződött arról, hogy szó sem lehet már megbékélésről, s nyomott hangulatban utazott el. Vlagyimir Iljics még komorabbá vált.

1904 elején Genfbe érkeztek Cilja Zelikszon, Baron A. E. (Esszen), a pétervári szervezet megbízottja és egy munkás, Makar. Valamennyien a bolsevikok hívei voltak. Vlagyimir Iljics gyakran találkozott velük. Ilyenkor nemcsak a mensevikekkel való civódásról beszélgettek, hanem az oroszországi munkáról is. Az akkor még nagyon fiatal Baron el volt ragadtatva a pétervári munkától. „Nálunk – mondotta – most a szervezet kollektív alapokra épült, a munkát egyes kollektívák végzik: a propagandisták kollektívája, az agitátorok kollektívája, a szervezők kollektívája." „Hány ember van maguknál a propagandisták kollektívájában?" – kérdezte Vlagyimir Iljics. Baron kissé zavartan válaszolta: „Egyelőre egyedül vagyok." „Nem sok" – jegyezte meg Iljics. „Hát az agitátorok kollektívájában?" Baron fülig pirulva felelte: „Egyelőre egyedül vagyok." Iljics harsányan kacagott, Baron is nevetett. Iljics mindig értett ahhoz, hogy egy-két kérdéssel rátapintson a legérzékenyebb pontra, és a szépen hangzó szavak, a hatásos beszámolók sűrűjéből kihámozza a reális valóságot.

Azután megérkezett Olminszkij (M. Sz. Alekszandrov), aki a bolsevikok oldalára állt, és Zver[1], aki a távoli száműzetésből szökött meg.

Zver telve volt vidám energiával, mely átragadt egész környezetére. Nyoma sem volt nála semmiféle kétségnek, semmiféle határozatlanságnak. Mindenkivel ingerkedett, aki lógatta az orrát, aki bánkódott a szakítás miatt. A külföldi viszálykodások valahogyan nem érintették őt. Ebben az időben kigondoltuk, hogy nálunk, Séchéronban, hetenként egyszer „fogadónapot" tartunk, hogy így közelebb hozzuk egymáshoz a bolsevikokat. Ezeken a „fogadónapokon" „igazi" beszélgetések nem alakultak ki ugyan, viszont alaposan eloszlatták azt a nyomott hangulatot, melyet a mensevikekkel való civakodás keltett bennünk. Öröm volt hallani, amikor Zverka hetykén rágyújtott valami „Ványká"-ról szóló nótára, melybe Jegor, egy magas kopasz munkás is bekapcsolódott. Jegor elment Plehanovhoz, hogy őszintén beszéljen vele, még gallért is vett erre az alkalomra, de csalódottan, nehéz szívvel távozott tőle. „Fel a fejjel, Jegor, gyerünk a »Ványká«-val, ez majd felvidít minket" – vigasztalta Zverka. Iljics is derűsebb lett: ez a hetykeség, ez az élénkség eloszlatta nyomott hangulatát.

Feltűnt a láthatáron Bogdanov. Ebben az időben Vlagyimir Iljics még alig ismerte filozófiai munkáit, és mint embert sem ismerte őt tökéletesen. Látható volt azonban, hogy Bogdanov mozgalmi munkáját a KB színvonalán végzi. Csak ideiglenesen jött külföldre, Oroszországban igen komoly kapcsolatai voltak. Ekkor már túljutottunk a meddő civódások időszakán.

Iljicsnek a Plehanovval való végleges szakítás esett leginkább nehezére.

Iljics tavasszal megismerkedett Natanszonnal, egy régi narodopravec forradalmárral és feleségével. Natanszon nagyszerű régi típusú szervező volt. Rengeteg embert ismert, nagyszerűen tudta, kiben mi az érték, ki mire képes, kit milyen feladattal lehet megbízni. Vlagyimir Iljicset különösen az lepte meg, hogy Natanszon nagyszerűen ismerte nemcsak saját szervezeteiknek, hanem a mi szociáldemokrata szervezeteinknek az összetételét is, jobban, mint

[1] M. M. Esszen. – *Szerk.*

sokan a mi Központi Bizottságunk akkori tagjai közül. Natanszon Bakuban lakott, ismerte Kraszint, Posztolovszkijt stb. Vlagyimir Iljics úgy gondolta, hogy Natanszont meg lehetne győzni, szociáldemokratát lehetne faragni belőle; igen közel állt a szociáldemokrata felfogáshoz. Később valaki mesélte, hogyan zokogott ez az öreg forradalmár, amikor Bakuban, életében először, szemtanúja lehetett egy nagyszabású tüntetésnek. Egyben nem tudott Vlagyimir Iljics közös nevezőre jutni vele: Natanszon nem értett egyet a szociáldemokráciának a parasztsággal kapcsolatos magatartásával. Mintegy két hétig tartott a szoros baráti viszony Natanszonnal. Natanszon jól ismerte Plehanovot, tegező viszonyban volt vele. Vlagyimir Iljics egyszer szóba hozta előtte pártunk ügyeit, beszélt a mensevikekkel való szakításról. Natanszon ajánlkozott, hogy beszél Plehanovval. Kissé zavartan tért vissza Plehanovtól: engedményeket kell tenni...

A Natanszonnal való baráti viszonynak vége szakadt. Vlagyimir Iljicset bosszantotta, hogy olyan emberrel beszélt a szociáldemokrácia ügyeiről, akinek semmi köze a párthoz, s hogy az még valami közvetítő szerepet is betöltött. Haragudott magára, haragudott Natanszonra.

Közben a Központi Bizottság Oroszországban kétszínű, békítgető politikát folytatott; a bizottságok a bolsevikok oldalára álltak. Szükségesnek látszott, hogy Oroszországra támaszkodva új kongresszust hívjanak össze.

Vlagyimir Iljics – minthogy a Központi Bizottság júliusi deklarációja[1] lehetetlenné tette, hogy megvédje álláspontját és kapcso-

[1] Így nevezték azt a határozatot, melyet a KB mensevik politikát folytató békülékeny tagjai és a mensevikek Lenin távollétében hoztak. A határozat 26 pontból állt, de ezekből csak 9 pontot hozott nyilvánosságra az „Iszkra" 1904. augusztus 25-i, 72. száma. Lenint felháborította, hogy eltitkolják a párt előtt vezető szervének határozatait. Az „Iszkra" szerkesztőségének Leninhez intézett válaszában Plehanov védelmébe vette azt az elgondolást, hogy a helyi bizottságoknak nem kell ismerniük a vezetők nézeteltérésének minden részletét: „Ha a proletariátust akarjuk megtenni bírává az egyes körök között felmerülő számtalan viszályban, akkor az áldemokratizmus összes fajtái közül a legrosszabb felé hajlunk." (Iszkra, 53. sz. 1903. nov. 25.)

Ennek a deklarációnak egyik pontja így hangzott: „A KB határozottan állást foglal az ellen, hogy *most* rendkívüli kongresszust hívjanak össze, s e kongresszus összehívása érdekében agitációt fejtsenek ki." – *N. K.*

latokat tartson fenn Oroszországgal – kilépett a Központi Bizottságból, a bolsevikok 22 főnyi csoportja pedig határozatban követelte a III. kongresszus összehívását.

Vlagyimir Iljics meg én fogtuk a hátizsákunkat, és elmentünk egy hónapra a hegyekbe. Eleinte Zverka is velünk akart jönni, de hamarosan meggondolta magát, mondván: „Ti arra szerettek járkálni, ahol nincs egy kutya sem, én meg nem bírom ki emberek nélkül." Mi valóban mindig a legvadabb ösvényeket választottuk ki, behatoltunk a legelhagyatottabb zugokba, minél messzebb az emberektől. Egy álló hónapig csavarogtunk így: ma nem tudtuk, hol leszünk holnap, esténként pedig rettentő fáradtan bevetettük magunkat az ágyba, és azonnal elaludtunk.

A pénznek szűkében voltunk, s leginkább hideget ettünk, sajtot és tojást, bort vagy forrásvizet ittunk rá, ebédelni pedig csak hébe-hóba mentünk el. Az egyik szociáldemokrata vendéglőben egy munkástól a következő tanácsot kaptuk: „Ne a turistákkal ebédeljenek, hanem a kocsisokkal, sofőrökkel, napszámosokkal: így az ebéd fele olyan drága, és sokkal bőségesebb." Meg is fogadtuk a tanácsot. A burzsoáziához dörgölőző kishivatalnok, kisboltos stb. hamarabb lemond a kirándulásról, mint hogy a cselédséggel üljön egy asztalhoz. Ez a nyárspolgári szellem egész Európában virágzik. Sokat beszélnek a demokráciáról, de a cselédséggel egy asztalhoz ülni, nem is otthon, hanem egy elegáns szállodában – ez már meghaladja az erejét minden fölfelé törekvő filiszternek. Vlagyimir Iljics nagy örömmel ment be az étkezdébe, igen jó étvággyal falatozott, és dicsérte az olcsó és bőséges kosztot. Utána pedig felvettük hátizsákunkat és továbbálltunk. A hátizsákok elég nehezek voltak: Vlagyimir Iljics hátizsákjában egy nehéz francia szótárt cipelt, én pedig egy ugyancsak súlyos francia könyvet, melyet nemrég kaptam fordításra. Egész barangolásunk alatt azonban egyetlenegyszer sem nyitottuk ki sem a szótárt, sem a könyvet. Nem a szótárt nézegettük, hanem az örök hóval borított hegyeket, a kék tavakat, a vad vízeséseket.

Egy hónapi barangolás után Vlagyimir Iljics idegei rendbejöttek. Mintha a hegyi patak vizével a kicsinyes civódások pókhálóját is lemosta volna magáról. Az augusztust Bogdanovval, Olminszkijjal és Pervuhinnal együtt a Lac de Bré (Bréi-tó) mellett, egy

eldugott kis falucskában töltöttük. Megbeszéltük a munkatervet Bogdanovval. Neki az volt a szándéka, hogy bevonja a sajtómunkába Lunacsarszkijt, Sztyepanovot és Bazarovot. Úgy terveztük, hogy lapot adunk ki külföldön, és Oroszországban agitációt indítunk meg a kongresszus összehívásáért.[1]

Iljics egészen felvidult. Esténként, amikor Bogdanovéktól hazatért, dühödt ugatás hallatszott: Iljics ingerelte a megláncolt kutyát, amikor eljött mellette.

Ősszel, amikor visszatértünk Genfbe, a külvárosból a város központjához közelebb költöztünk. Vlagyimir Iljics beiratkozott a Société de lecture-be (Olvasóegylet), melynek óriási könyvtárában nagyszerűek voltak a munkafeltételek, rengeteg újságot és folyóiratot lehetett olvasni francia, német és angol nyelven. Ebben a Société de lecture-ben nagyon kényelmesen lehetett dolgozni, az egylet tagjai – nagyobbrészt öreg professzorok – ritkán jártak a könyvtárba; külön dolgozószoba állt Iljics rendelkezésére, itt írhatott, sétálgathatott fel és alá, törhette a fejét a cikkeken, s akármilyen könyvet levehetett a polcokról. Itt nyugodt lehetett afelől, hogy egyetlen orosz elvtárs sem nyitja rá az ajtót, és nem kezdi el mesélni, hogy a mensevikek ezt meg ezt mondták, s ezt meg ezt a disznóságot követték el. Itt semmi sem terelte el a figyelmét, nyugodtan gondolkodhatott. Márpedig volt min gondolkodni.

Oroszország megindította a Japán elleni háborút, mely igen világosan mutatta meg a cári monarchia rothadtságát. Ebben a háborúban nemcsak a bolsevikok, hanem a mensevikek, sőt még a liberálisok is a cári monarchia vereségét kívánták. Alulról pedig egyre magasabbra csapott a népi felháborodás hulláma. A munkásmozgalom új szakaszba lépett. Egyre gyakrabban érkeztek hírek a rendőrség tilalma ellenére megtartott tömeggyűlésekről, a munkások és a rendőrség nyílt összecsapásairól.

A növekvő forradalmi tömegmozgalom láttán már nem izgattak minket annyira a kicsinyes frakciós viszálykodások, mint

[1] Krupszkaja 1925. november 27-én, a „Pravda" 271. számában közölt visszaemlékezéseiben ezt az alábbi mondattal egészíti ki: „Ez a terv jobban megfelelt Iljics természetének, mint Konyaga terve." – *Szerk.*

még nem is olyan régen. Pedig ezek a civódások néha egészen elfajultak. Például megérkezett a Kaukázusból a bolsevik Vasziljev, és beszámolót akart tartani az oroszországi helyzetről. A gyűlés megnyitásakor azonban a mensevikek elnökség megválasztását követelték, pedig ez nem szervezeti ügyekkel foglalkozó gyűlés, hanem egyszerű beszámoló volt, amelyre bármely párttag eljöhetett. A mensevikeknek az a kísérlete, hogy minden egyes beszámolót valamiféle választási összecsapássá változtassanak, arra irányult, hogy „demokratikus módszerekkel" befogják a bolsevikok száját. A dolog odáig fajult, hogy a részvevők majdnem ökölre mentek, s már-már verekedésre került a sor a pénztár miatt. A zűrzavarban valaki eltépte Natalija Bogdanova (Bogdanov felesége) köpenyét, valaki valahogyan megsérült. De mindez most sokkal kevésbé izgatott minket, mint azelőtt.

Gondolataink most Oroszországba szálltak. Éreztük, milyen óriási felelősség hárul ránk a Pityerben, Moszkvában, Odesszában és egyebütt kibontakozó munkásmozgalommal kapcsolatban.

Az összes pártok – a liberálisok, az eszerek – kezdték igen világosan megmutatni igazi arcukat. Megmutatták arcukat a mensevikek is. Most már nyilvánvaló lett, hogy mi választja el egymástól a bolsevikokat és a mensevikeket.

Vlagyimir Iljics mélységesen hitt a proletariátus osztályösztönében, alkotó erejében, történelmi küldetésében. Ez a hit nem egyik percről a másikra született, azokban az években kovácsolódott ki, melyek során tanulmányozta és átgondolta Marxnak az osztályharcról szóló elméletét, tanulmányozta az orosz valóságot, s a régi forradalmárok világnézete ellen folytatott harcban megtanulta a magányos harcosok hősiességével szembeállítani az osztályharc erejét és hősiességét. Nem valami ismeretlen erőbe vetett vak hit volt ez, hanem a proletariátus erejéhez, a dolgozók felszabadításában a proletariátusra háruló óriási szerephez fűződő szilárd meggyőződés, mely a dolgok alapos ismeretén, a való helyzet rendkívül lelkiismeretes tanulmányozásán alapult. A pétervári proletariátus körében végzett munka eleven formába öntötte ezt a munkásosztály erejébe vetett hitet.

December végén megjelent a bolsevikok lapja, a „Vperjod" („Előre"). A szerkesztőségnek Iljicsen kívül Olminszkij és Or-

lovszkij[1] volt a tagja. Hamarosan megérkezett segítségül Lunacsarszkij is. Pátosszal teli cikkei és beszédei megfeleltek a bolsevikok akkori hangulatának.

Az oroszországi forradalmi mozgalom terebélyesedett, és ezzel párhuzamosan nőtt az Oroszországgal folytatott levelezésünk is. Hamarosan elértük a havi 300 levelet. Abban az időben ez roppant nagy szám volt. És mennyi anyagot adott ez a levelezés Iljicsnek! Értett hozzá, hogyan kell olvasni a munkások leveleit. Emlékszem egy levélre, melyet az odesszai kőbányák munkásai írtak. Kollektív levél volt, többen írták kezdetleges kézírással, sok helyütt kimaradt az alany, hiányzott az állítmány, nem tették ki a vesszőket és a pontokat, de áradt belőle a kimeríthetetlen energia, az elszántság, hogy készek harcolni a végsőkig, a győzelemig; pompás levél volt, minden egyes szavát naivitás, de szilárd meggyőződés, rendíthetetlen hit hatotta át. Már nem emlékszem, hogy miről szólt, de még most is magam előtt látom a külsejét, a papírt, a piros tintát. Iljics újra meg újra elolvasta ezt a levelet, s gondolataiba merülve járkált fel és alá a szobában. Nem hiába fáradtak az odesszai kőbányák munkásai, amikor levelet írtak Iljicsnek: annak írtak, akinek kellett, aki mindenkinél jobban megértette őket.

Néhány nappal az odesszai kőbányák munkásainak levele után levél érkezett egy kezdő odesszai propagandistától, Tanyusától, aki lelkiismeretesen és részletesen leírta az odesszai kézművesek gyűlését. Iljics ezt a levelet is elolvasta, és azonnal nekiült, hogy válaszoljon Tanyusának: „Köszönöm a levelet. Írjon gyakrabban. Számunkra rendkívül fontosak az ilyen levelek, melyek a *hétköznapi*, a mindennapi munkáról számolnak be. Nagyon kevés ilyen levelet kapunk."

Iljics majdnem minden egyes levelében arra kérte az oroszországi elvtársakat, hogy minél több kapcsolatot teremtsenek. „A forradalmi szervezet ereje kapcsolatainak számától függ" – írta Guszevnek. Arra kérte Guszevet, hogy kapcsolja össze a külföldi bolsevik központot az ifjúsággal. „Néhányunkban – írta – valami bárgyú, nyárspolgári, oblomovi félelem él az ifjúsággal szemben."

[1] V. V. Vorovszkij. – *Szerk.*

(Művei. 34. köt. 296–297. old.) Írt Iljics régi szamárai ismerősének, Alekszej Andrejevics Preobrazsenszkijnek is, aki akkor falun élt, és kérte, hogy teremtsen kapcsolatokat a parasztokkal. A pétervváriakat arra kérte, hogy küldjék el a munkások leveleit a külföldi központba; de ne részleteket, ne ismertetéseket, hanem az eredeti leveleket. Ezek a munkáslevelek mindennél világosabban beszéltek Iljicsnek arról, hogy közeledik, érik a forradalom. Az 1905-ös esztendő már a küszöbön volt.

Iljics már 1904 novemberében „A zemsztvo-kampány és az »Iszkra« terve" c. brosúrájában, majd pedig decemberben a „Vperjod" 1–3. számában[1] megjelent cikkeiben írt arról, hogy közeledik az az idő, amikor a tömegek valóságos, nyílt harcot fognak vívni szabadságukért. Érezte a forradalmi kitörés közeledését. Más azonban érezni a forradalom közeledését, és megint más tudni, hogy a forradalom már meg is kezdődött. Ezért, amikor megérkezett Genfbe a hír január 9-éről, amikor megérkezett a hír a forradalom kirobbanásának konkrét formájáról, mintha minden megváltozott volna körülöttünk, mintha valahová a távoli múltba veszett volna mindaz, ami eddig történt. A január 9-i eseményekről szóló hír másnap reggel jutott el Genfbe. Vlagyimir Iljiccsel a könyvtár felé tartottunk, és útközben találkoztunk Lunacsarszkijékkal, akik meg hozzánk akartak jönni. Még most is magam előtt látom Lunacsarszkij feleségét, Anna Alekszandrovnát, aki szólni sem tudott az izgalomtól, csak gyámoltalanul hadonászott muffjával. Oda indultunk, ahová ösztönszerűen minden olyan bolsevik tartott, akihez eljutott a pétervári események híre – az emigránsok étkezőjébe, Lepesinszkijékhez. Együtt akartunk lenni. Alig váltottunk szót egymással, valamennyien túlságosan izgatottak voltunk. Énekelni kezdtünk: „Szerettétek a népet..." – az arcok ünnepélyes kifejezést öltöttek. Mindenki átérezte, hogy a forradalom már megkezdődött, hogy lehullottak a cárba vetett hit béklyói, s hogy most már egészen közel van az az idő, amikor „a kín véget ér, elbukik a zsarnok, és felkel a szegény..."

Ebben az időben azt a sajátos életet éltük, amelyet akkor az egész genfi emigráció élt: alig olvastuk el a „Tribune de Genève" egyik számát, máris lestük a következőt.

Iljics minden gondolatát Oroszország kötötte le.

Nemsokára Genfbe érkezett Gapon. Először az eszerekhez

[1] Lenin Összes Művei. 9. köt. 57–78., 107–128., 130–144., 153–177. – *Szerk.*

került, ők meg igyekeztek úgy feltüntetni a dolgot, hogy Gapon az „ő emberük", és az egész pétervári munkásmozgalom is az ő művük. Szörnyen reklámozták, magasztalták Gapont. Ebben az időben Gapon a közvélemény figyelmének központjában állott, a „Times" c. angol lap hatalmas összegeket fizetett minden egyes soráért.

Bizonyos idővel azután, hogy Gapon Genfbe érkezett, egyszer estefelé egy hölgy jött hozzánk az eszerektől, és közölte Vlagyimir Iljiccsel, hogy Gapon találkozni akar vele. Megbeszélték, hogy semleges helyen, egy kávéházban találkoznak. Eljött az este. Iljics nem gyújtott villanyt a szobájában, és fel-alá járkált.

Gapon, az Oroszországban érlelődő forradalom eleven részecskéje, szoros kapcsolatban volt a munkástömegekkel, melyek határtalanul bíztak benne, s Iljicset izgatta ez a találkozás.

Nemrégiben egy elvtárs felháborodva kérdezte: mi dolga volt Vlagyimir Iljicsnek Gaponnal?!

Természetesen egyszerűen ki lehetett volna kerülni Gapont, mondván, hogy egy paptól úgysem várható semmi jó. Plehanov például így is tett, rendkívül hidegen fogadta Gapont. De Iljicsnek éppen abban volt az ereje, hogy számára a forradalom élő valami volt, hogy be tudott hatolni a lényegébe, át tudta fogni egész változatosságában, hogy tudta, megértette, mit akarnak a tömegek. A tömegeket pedig csak úgy lehet megismerni, ha érintkezünk velük. Iljicset érdekelte, mivel tudott Gapon hatni a tömegekre.

Amikor Vlagyimir Iljics megjött a Gaponnal való találkozóról, elmondta benyomásait. Gaponon akkor még érezni lehetett, hogy megcsapta a forradalom lehelete. Amikor a pétervári munkásokról beszélt, egészen tűzbe jött, izzott a felháborodástól, háborgott a cár és bűntársai ellen. Ebben a felháborodásban jó adag naivitás volt, de annál közvetlenebbül hatott. Ez a felháborodás egybehangzott a munkástömegek felháborodásával. „Csak tanulnia kell" – mondta Vlagyimir Iljics. „Azt mondtam neki: »Ne hallgasson, bátyuska, a hízelkedőkre, tanuljon, mert különben ott találja magát ni« – és az asztal alá mutattam."

Február 8-án Vlagyimir Iljics a „Vperjod" 7. számában a következőket írta: „Kívánjuk, hogy G. Gaponnak, aki annyira átélte

és átérezte a politikailag öntudatlan nép nézeteiről a forradalmi nézetekre való áttérést, sikerüljön kialakítania magában a politikus számára feltétlenül szükséges világos forradalmi világnézetet." (Összes Művei. 9. köt. 255. old.)

Gapon sohasem tudta kialakítani magában ezt a világos forradalmi világnézetet. Gazdag ukrán paraszt fia volt, szoros kapcsolatot tartott családjával, a falujával. Jól tudta, mi kell a parasztoknak, beszéde egyszerű és érthető volt a munkástömegek számára; lehetséges, hogy részben éppen származásában és a faluval való kapcsolatában rejlett sikereinek titka, de az mindenesetre tény, hogy nehezen lehetett találni valakit, aki olyannyira át volt itatva a papi gondolkodásmóddal, mint éppen Gapon. Azelőtt sohasem fordult meg forradalmi környezetben, természeténél fogva pedig nem forradalmár volt, hanem agyafúrt pap, aki belement akármilyen kompromisszumba. Egyszer a következő dolgot mesélte el: „Egy időben kételyek kezdtek marcangolni, megrendült a hitem. Egészen belebetegedtem, s elutaztam a Krimbe. Élt ott akkoriban egy szent életű öreg. Elmentem hozzá, hogy megszilárdítsa bennem a hitet. Amikor először láttam, egy pataknál, sok ember előtt misét mondott. A patakban látható gödörről azt mesélik, hogy Szent György lovának lába nyoma. Ez persze ostobaság. De, gondolom, nem is ez a lényeg, hanem az öreg erős hite. A mise után odamegyek az öreghez, hogy áldását kérjem, ő leveszi a miseruhát, és így szól: »Tudja, árulunk itt szentelt gyertyákat, szépen keresünk vele!« Nesze neked hit! Mire hazaértem, nem voltam se holt, se eleven. Volt akkoriban egy barátom, Verescsagin, a festő, aki egyre unszolt: »Dobd le a papi ruhát!« Gondolkodni kezdtem: szüleimet most mindenki tiszteli a faluban, apám elöljáró, mindenki becsüli, úgy meg a szemére vetnék: a te fiad – kiugrott pap! Nem vetettem le a reverendát."

Ez híven tükrözi Gapon egész valóját.

Gapon nem tudott tanulni. Arra sok időt fordított, hogy célba lőni meg lovagolni megtanuljon, de a könyvekkel hadilábon állt. Iljics tanácsára hozzáfogott ugyan Plehanov műveinek elolvasásához, de mintegy kötelességből olvasott. Könyvből Gapon nem tudott tanulni. De az életből sem. A papi lelkület hályogot vont a

szemére. Amikor megint Oroszországba került, feneketlen mélységbe zuhant: provokátor lett.

Iljics már a forradalom első napjaiban tisztán látta az egész perspektívát. Tudta, hogy most a mozgalom nőni fog, mint a lavina, hogy a forradalmi nép nem áll meg félúton, s a munkások harcra kelnek az önkényuralommal. Hogy a munkások győzni fognak-e vagy vereséget szenvednek – ez az összecsapás során fog kiderülni. Ahhoz azonban, hogy győzzenek, a lehető legjobban fel kell fegyverkezniük.

Iljics valami egészen különös érzékkel mindig megsejtette, hogy a megfelelő időpontban mi megy végbe a munkásosztály lelkében.

A mensevikek, akik a még megmozgatásra szoruló liberális burzsoázia felé orientálódtak, arról kezdtek beszélni, hogy „ki kell robbantani" a forradalmat. Iljics tudta, hogy a munkások már elszánták magukat arra, hogy a végsőkig harcolnak. És ő velük volt. Tudta, hogy félúton nem lehet megállni, mert ez annyira demoralizálná a munkásosztályt, annyira csökkentené harci energiáját, oly roppant nagy kárt okozna az ügynek, hogy ezt semmiképpen sem szabad megengedni. És a történelem megmutatta, hogy az 1905-ös forradalomban a munkásosztály vereséget szenvedett ugyan, de le nem győzetett, harckészségét nem tudták megtörni. Ezt nem értették meg azok, akik támadták Lenint „egyenesvonalúsága" miatt, akik a vereség után csak azt tudták mondani, hogy „nem kellett volna fegyvert fogni". Aki hű akart maradni osztályához, annak elkerülhetetlenül fegyvert kellett fognia, az élcsapat nem hagyhatja cserben harcoló osztályát.

És Iljics fáradhatatlanul harcra, szervezkedésre, a tömegek felfegyverzésére szólította fel a pártot, a munkásosztály élcsapatát. A „Vperjod"-ban és Oroszországba küldött leveleiben is írt erről.

„1905 január kilencedike megmutatta, milyen gigászi forradalmi energia feszül a proletariátusban, s hogy a szociáldemokraták nem elég szervezettek" – írta Vlagyimir Iljics február elején. „Kell-e szerveznünk a forradalmat?"[1] c. cikkében, melynek

[1] Lenin Összes Művei. 9. köt. 239–247. old. – *Szerk.*

minden egyes sorát áthatja az a felhívás, hogy térjünk át a szavakról a tettekre.

Iljics újra meg újra elolvasta és a lehető legalaposabban áttanulmányozta, átgondolta mindazt, amit Marx és Engels a forradalomról és a felkelésről írt, sőt elolvasott ezenkívül még jó néhány könyvet a hadművészetről, töprengett a fegyveres felkelés technikájának, szervezésének minden vonatkozásán. Ezzel sokkal többet foglalkozott, mint ahogy ezt róla általában tudják, és amikor a partizánháború rohamcsapatairól, az „ötös és tízes csoportokról" beszélt, akkor ez nem egy laikus fecsegése volt, hanem alaposan megfontolt terv.

A Société de lecture tisztviselője mindennap láthatott egy orosz forradalmárt, aki már korán reggel beállított, a sár miatt svájci szokás szerint feltűrt, olcsó szövetből készült nadrágban, melyet azután elfelejtett letűrni, elővette a barikádharcról, a támadás technikájáról szóló, előző nap félbehagyott könyvet, leült szokott helyére, az ablak melletti asztalkához, megszokott kézmozdulattal végigsimította kopaszodó fejét, és belemerült az olvasásba. Csak néha kelt fel a helyéről, hogy leemeljen a polcról egy vastag szótárt, s megnézzen benne egy ismeretlen kifejezést, azután egy ideig fel és alá járkált, majd az asztalhoz ült, és négyrét hajtott papírokra apró betűkkel, gyorsan, megfeszített figyelemmel írt valamit.

A bolsevikok mindent megpróbáltak, hogy fegyvert küldjenek Oroszországba, de amit sikerült elérniük, csak csepp volt a tengerben. Oroszországban megalakult a harci bizottság (Pétervárott), de nagyon nehézkesen dolgozott. Iljics a következőket írta Pétervárra: „Ilyen ügyekben a legkevésbé a sémák meg a Harci Bizottság funkcióiról és jogairól folyó viták és eszmecserék kecsegtetnek sikerrel. Itt törhetetlen energiára és megint csak energiára van szükség. Rémülettel, istenuccse, rémülettel látom, hogy *több mint egy fél éve* beszélnek bombákról és egyetlenegyet sem készítettek! Pedig nagy tudományú emberek beszélnek róla... Menjenek az ifjúság közé, uraim! ez az egyetlen út, amelyen haladva minden megmenthető. Különben, istenuccse, elkésnek (minden ezt mutatja), s az lesz a vége, hogy vannak »tudós« jegyzeteik, terveik, rajzaik, sémáik, kitűnő receptjeik, de nincs eleven munka... Ne követeljenek meg semmiféle formaságot, az isten

szerelmére, fütyüljenek minden sémára, küldjenek a pokolba minden »funkciót, jogot és kiváltságot«." (Összes Művei. 11. köt. 324–325. old.)

És a bolsevikok valóban sokat tettek a fegyveres felkelés előkészítéséért, gyakran hihetetlen hősiességről tettek tanúságot, minden pillanatban az életüket kockáztatták. Készítsük elő a fegyveres felkelést – ez volt a bolsevikok jelszava. Gapon is a fegyveres felkelésről beszélt.

Gapon nem sokkal megérkezése után tervezetet terjesztett elő a forradalmi pártok harci egyezségére vonatkozóan. A „Vperjod" 7. számában (1905. február 8.) Vlagyimir Iljics értékeli Gapon javaslatát, és részletesen megvilágítja a harci egyezség egész kérdését.[1]

Gapon magára vállalta azt a feladatot, hogy fegyvert szerez a pétervári munkásoknak. Különféle adományok futottak be hozzá. Angliában fegyvert vásárolt. Végül a dolog teljesen rendben volt. Találtak egy gőzöst, a „John Grafton"-t, melynek kapitánya vállalta, hogy elszállítja a fegyvereket, és kirakja egy szigetre, az orosz határtól nem messze. Gaponnak sejtelme sem volt arról, hogyan bonyolítják le az illegális szállításokat, s ezért sokkal egyszerűbbnek képzelte a dolgot, mint amilyen a valóságban volt. Kapott tőlünk illegális útlevelet, megkapta a kapcsolatokat, és elindult Pétervárra. Vlagyimir Iljics azt látta a vállalkozásban, hogy áttérünk a szavakról a tettekre. A munkásoknak, ha törik, ha szakad, meg kell kapniuk a fegyvereket. A vállalkozásból azonban nem lett semmi. A „Grafton" zátonyra futott, és különben is kiderült, hogy azt a bizonyos szigetet nem lehet megközelíteni. Gapon Pétervárott sem tudott semmit sem tenni. Nyomorúságos munkáslakásokban kellett rejtőzködnie, idegen néven kellett élnie, borzasztóan nehéz volt bárkivel is érintkezésbe lépnie, azoknak az eszereknek a címei, akiknél meg kellett volna beszélni a szállítmány átvételét, hamisaknak bizonyultak. Csak a bolsevikok küldték el embereiket a szigetre. Gaponra mindez nagyon leverően hatott. Illegálisan élni, koplalni, senki előtt sem mutatkozni – ez

[1] Lásd: „Harci egység a felkelés érdekében." Lenin Összes Művei. 9. köt. 248–255. old. – *Szerk.*

egészen más, mint semmit sem kockáztatva, gyűléseken több ezer ember előtt felszólalni. A konspiratív fegyverszállítást csak olyan emberek tudták volna megszervezni, akiknek egészen más forradalmi iskolájuk volt, mint Gaponnak, akik hajlandók voltak bármilyen áldozatra, akkor is, ha nevük az örök ismeretlenség homályában marad...

Iljics másik jelszava: támogassuk a földért harcoló parasztokat! Ez a támogatás lehetővé tette volna a munkásosztálynak, hogy harcában a parasztságra támaszkodjon. Vlagyimir Iljics mindig nagy figyelmet szentelt a parasztkérdésnek. Annak idején, amikor a II. kongresszus előtt a pártprogram vitája folyt, Vlagyimir Iljics felvetette – és szenvedélyesen védelmezte – a jelszót, hogy vissza kell adni a parasztoknak azokat a „lehasított földeket", melyeket az 1861-es földreform idején vettek el tőlük.

Vlagyimir Iljics úgy gondolta, hogy ha magunk mellé akarjuk állítani a parasztságot, akkor olyan konkrét követeléseket kell támasztani, melyek minél közelebb állnak a parasztsághoz. Ahogyan a munkások közötti agitációt a szociáldemokraták a teavízért, a munkanap megrövidítéséért, a munkabér idejében való kifizetéséért indított harccal kezdték el, úgy a parasztságot is valamilyen konkrét jelszó segítségével kell megszervezni.

Az 1905-ös esztendő arra késztette Iljicset, hogy újból megvizsgálja ezt a kérdést. Sokat beszélt Gaponnal, aki paraszti származású volt, és megőrizte kapcsolatait a faluval, Matyusenkóval, a „Potyomkin" matrózával, számos munkással, akik Oroszországból jöttek, és pontosan tudták, mi történik a falun, s ezekből a beszélgetésekből kiderült, hogy a „lehasított földekre" vonatkozó jelszó már nem elegendő, átfogóbb jelszóra van szükség – a földesúri, az uralkodóházi és az egyházi birtokok elkobzásának jelszavára. Nemhiába böngészte Iljics annak idején oly szorgalmasan a statisztikai gyűjteményeket és tárta fel oly részletesen a város és a falu, a nagy- és a kisipar, a munkásosztály és a parasztság közötti gazdasági kapcsolatokat. Látta, hogy elérkezett a pillanat, amikor a proletariátusnak fel kell használnia ezeket a gazdasági kapcsolatokat mint alapot arra, hogy erős politikai befolyást gyakoroljon a parasztságra. Iljics a proletariátust tartotta az egyetlen következetes forradalmi osztálynak.

Emlékszem egy kis jelenetre. Egyszer Gapon megkérte Vlagyimir Iljicset, hogy hallgassa meg fogalmazványát, és nagy pátosszal olvasni kezdett egy felhívást. A felhívás hemzsegett a cárra szórt szidalmaktól. „Nem kell nekünk a cár – hangzott a felhívás –, a földnek csak egy gazdája legyen – az isten, ti pedig valamennyien nála legyetek a bérlők!" (A parasztmozgalom abban az időben még éppen a földbérleti díj csökkentéséért folytatott harc vonalán haladt.) Vlagyimir Iljics nevetésben tört ki – hiszen annyira naiv volt ez az egész felhívás, másrészt pedig igen erősen kidomborodott az, amivel Gapon közel férkőzött a tömegekhez: mint paraszt, felgerjesztette az ősi, elfojtott földéhséget a munkásokban, akik féligmeddig még megőrizték kapcsolatukat a faluval.

Vlagyimir Iljics nevetése zavarba hozta Gapont. „Lehet, hogy ez így nem jó – mondta –, mondja meg, mi a hiba, és én kijavítom." Vlagyimir Iljics nyomban elkomolyodott. „Nem – mondotta –, az nem lesz jó, nekem egészen más a gondolatmenetem; írjon csak a maga nyelvén, a maga módján."

Eszembe jut egy másik jelenet is. Ez már a III. kongresszus után, a „Potyomkin" felkelése után játszódott le. A „Potyomkin" személyzetét Romániában internálták, és szörnyű nyomorban tartották. Abban az időben igen sok pénz futott be Gaponhoz – megírta visszaemlékezéseit, ezért is kapott pénzt, s amellett mindenfelől érkeztek az önkéntes adományok a forradalom céljaira; egész napokat töltött azzal, hogy ruhát vásároljon a „Potyomkin" személyzetének. Megérkezett Genfbe Matyusenko matróz, a „Potyomkin" felkelés egyik legtekintélyesebb részvevője. Rögtön összebarátkozott Gaponnal, elválaszthatatlanok lettek.

Abban az időben jött hozzánk Moszkvából egy pirospozsgás arcú fiatalember (a fedőnevére már nem emlékszem), segéd volt egy könyvkereskedésben, nemrégiben lett szociáldemokrata. Megbízással jött Genfbe. A fiatalember elmondotta, hogyan és miért lett szociáldemokrata, majd terjengősen arról kezdett beszélni, hogy miért helyes a szociáldemokrata párt programja, s nagy lelkesedéssel pontról pontra fejtegette a programot. Iljics kezdte unni a dolgot, elment a könyvtárba, nekem pedig meghagyta, hogy vendégeljem meg a fiatalembert teával, és szedjek ki belőle, amit lehet. A vendég folytatta a program fejtegetését. Ekkor megérkeztek

Gapon és Matyusenko. Éppen nekik is készültem teát adni, amikor a „lehasított földekről" kezdett beszélni, és azt kezdte bizonygatni, hogy a parasztoknak nem szabad messzebb menniük a „lehasított földekért" folyó harcnál. Amikor fejtegetésében idáig ért, Matyusenko felfortyant: „Minden földet a népnek kell adni!"

Nem tudom, hova fajult volna a dolog, ha Iljics meg nem érkezik. Gyorsan tájékozódott, miről folyik a vita, de nem beszélt a lényegről, hanem bevitte magához Gapont és Matyusenkót. Én meg igyekeztem minél előbb megszabadulni a fiatalembertől.

A parasztság körében hatalmas forradalmi mozgalom bontakozott ki. Iljics a decemberi tammerforsi konferencián javaslatot terjesztett elő: a „lehasított földekről" szóló pontot töröljék a programból. Helyette beiktattak egy pontot a parasztság forradalmi akcióinak támogatásáról, beleértve a földesurak, a kincstár, az egyház, a kolostorok és az uralkodóház birtokainak elkobzását is.

Másképpen fogta fel a dolgot Kautsky, az akkoriban roppant nagy befolyással bíró német szociáldemokrata. Azt írta akkor a „Neue Zeit"-ban[1], hogy Oroszországban a város forradalmi mozgalmának semlegesnek kell maradnia a parasztság és a földesurak közötti viszony kérdésében.

Kautsky most a munkások ügyének egyik legtekintélyesebb árulója, akkor azonban forradalmi szociáldemokratának számított. Amikor Bernstein, egy másik német szociáldemokrata, a 90-es évek végén felemelte a marxizmus elleni harc zászlaját, s bizonygatni kezdte, hogy felül kell vizsgálni Marx tanításait, hogy Marx tanításában sok minden elavult, hogy a cél (a szocializmus) semmi, a mozgalom minden – akkor Kautsky Marx tanításainak védelmében szembefordult Bernsteinnel.[2] Ennek eredményeképpen Kautsky nevét abban az időben Marx legforradalmibb és legkövetkezetesebb

[1] „Neue Zeit" („Új Idő") – a német szociáldemokrácia elméleti lapja, mely 1883-tól 1923-ig jelent meg. Főszerkesztője, megalapításától kezdve egészen 1917-ig Kautsky volt. 1923-ban a folyóirat megszűnt. – *Szerk.*

[2] Krupszkaja 1925. december 6-án, a „Pravda" 279. számában közölt visszaemlékezéseiben ezt írta: „Kautsky Bernstein elleni könyvét (»Anti-Bernstein«) Potreszov megküldte Vlagyimir Iljicsnek a száműzetésbe; a könyv nagyon tetszett Vlagyimir Iljicsnek. Hozzáfogtunk a fordításához, és két hét alatt le is fordítottuk a száműzetésben élő elvtársak számára." – *Szerk.*

tanítványának nimbusza övezte. Kautskynak a parasztságra vonatkozó állítása azonban mégsem ingatta meg Iljicset abban a meggyőződésében, hogy az orosz forradalom csak a parasztságra támaszkodva győzhet.

Kautsky állítása arra ösztönözte Iljicset, hogy megvizsgálja, helyesen fejti-e ki Kautsky Marx és Engels álláspontját. Iljics tanulmányozni kezdte, milyen álláspontra helyezkedett Marx az 1848-as amerikai agrármozgalommal, Engels pedig 1885-ben Henry George-zsal[1] kapcsolatban. Áprilisban Vlagyimir Iljics már meg is írja cikkét „Marx az amerikai »általános földfelosztásról«" címmel.

A cikket a következő szavakkal fejezi be: „Aligha akad a világon még egy ország, ahol a parasztság annyit szenvedett volna, ahol annyira elnyomták és megalázták volna, mint Oroszországban. Minél szörnyűbb volt a parasztság elnyomatása, annál hatalmasabb lesz most felébredése, annál legyőzhetetlenebb lesz forradalmi előretörése. Az öntudatos forradalmi proletariátusnak kötelessége teljes erővel támogatni ezt az előretörést, hogy kő kövön ne maradjon a régi, átkozott, hűbéri-önkényuralmi, rabszolgatartó Oroszországból, hogy szabad és bátor emberek új nemzedékét teremtse meg, hogy egy új, köztársasági országot hozzon létre, amelyben szabadon kibontakozik majd a szocializmusért vívott proletár harcunk." (Összes Művei. 10. köt. 56. old.)

Genfben a bolsevik központ az Arve-folyó partján, az orosz emigránsok lakta híres „Karuzska" (Rue de Carouge) sarkán ütött tanyát. Itt volt a „Vperjod" szerkesztősége, a kiadóhivatal, Lepesinszkijék bolsevik étkezdéje, itt laktak Ljadovék (Mandelstamék), Boncs-Brujevics és Iljinék. Boncs-Brujevicséknél mindig meg lehetett találni Orlovszkijt, Olminszkijt stb. Bogdanov, amikor visszatért Oroszországba, megállapodott Lunacsarszkijjal, aki Genfbe jött, és belépett a „Vperjod" szerkesztőségébe. Lunacsarszkij nagyszerű szónok volt, igen sokat tett a bolsevikok pozí-

[1] Henry George (1839–1897) – amerikai közgazdász, a „Progress and Poverty" („Haladás és nyomor") c. könyv szerzője, aki a föld nacionalizálásában és az egyes dolgozóknak való bérbeadásában látta az összes társadalmi bajok gyógyírját. – *Szerk.*

cióinak megerősítésében. Vlagyimir Iljics ettől fogva igen jó viszonyban volt Lunacsarszkijjal, jelenlétében mindig felvidult, és még a vperjodistákkal való nézeteltérések idejében is meglehetősen elfogult maradt iránta. De Anatolj Vasziljevics is mindig nagyon élénk és szellemes volt Iljics jelenlétében. Emlékszem, hogyan mesélte el egyszer – 1919-ben vagy 1920-ban – a frontról visszatérő Lunacsarszkij Vlagyimir Iljicsnek benyomásait, és hogyan csillogott Vlagyimir Iljics szeme, amikor Anatolij Vasziljevicset hallgatta.

Lunacsarszkij, Vorovszkij és Olminszkij személyében a „Vperjod" jó erősítést kapott. Vlagyimir Dmitrijevics Boncs-Brujevics, aki a gazdasági ügyeket vezette, állandóan ragyogott az örömtől, különféle grandózius terveket szőtt, a nyomdával bajlódott.

A bolsevikok majdnem minden este a Landold-kávéházban gyűltek össze, órákig üldögéltek egy korsó sör mellett, megvitatták az oroszországi eseményeket, tervezgettek.

Sokan elutaztak, sokan készülődtek az elutazásra.

Oroszországban folyt az agitáció a III. kongresszusért. A II. kongresszus óta sok minden megváltozott az országban, s az élet annyi új problémát vetett fel, hogy az újabb kongresszus egyenesen elkerülhetetlenné vált. A bizottságok többsége a kongresszus összehívása mellett foglalt állást. Megalakult a Többségi Bizottságok Irodája.[1] A KB igen sok új tagot kooptált, köztük mensevikeket is; a KB túlnyomó része békülékeny volt, és minden lehető módon gátolta a III. kongresszus összehívását. A Leonyid Andrejev író moszkvai lakásán ülésező KB lebukása után a szabadon maradt KB-tagok beleegyeztek a kongresszus összehívásába.

A kongresszust Londonban tartották meg. Minthogy nyilván-

[1] Mivel a békítgető mensevik Központi Bizottság konokul elzárkózott a kongresszus összehívásától, és általában nem tükrözte a párt akaratát, hiszen annak többsége a bolsevikok álláspontjára helyezkedett, „a 22 bolsevik értekezletén", melyet Genfben (1904 augusztusában) tartottak meg, elhatározták, hogy bolsevik szervet alakítanak a III. pártkongresszus összehívásáért folyó harc céljából. Az értekezleten kiválasztott elvtársak (Guszev, Bogdanov, Zemljacska, Litvinov, Ljadov) jelöltségét később három illegális oroszországi konferencián – az „északi", a „déli" és a „kaukázusi" konferencián – hagyták jóvá. Így jött létre a Többségi Bizottságok Irodája (TBI). A kongresszus összehívásáért folytatott agitáció mellett valóban a TBI vezette az oroszországi bolsevik szervezetek gyakorlati munkáját is. – *N. K.*

való volt, hogy a bolsevikok többségben lesznek, a mensevikek nem is mentek el a kongresszusra, hanem küldötteiket Genfben hívták össze konferenciára.

A KB részéről Sommer (másképpen Mark–Ljubimov) és Winter (Kraszin) jöttek el a kongresszusra. Mark szörnyen komor volt, Kraszin viszont úgy viselkedett, mintha semmi sem történt volna. A küldöttek hevesen támadták a Központi Bizottságot békítgető magatartása miatt. Mark a viharfelhőnél is sötétebben ült a helyén, és hallgatott. Kraszin is hallgatott, állát a tenyerébe támasztva, de arca olyan szenvtelen volt, mintha a világon semmi köze sem volna ezekhez a dühös kifakadásokhoz. Amikor reá került a sor, nyugodt hangon mondta el beszédét, még csak a vádakat sem utasította vissza, és mindenki előtt világossá vált, hogy nincs már miről beszélni, hogy békülékenysége már a múlté, s hogy mostantól kezdve a bolsevikok soraiba tartozik, és mindvégig velük együtt fog haladni.

A párttagok most már ismerik azt a nagy és felelősségteljes munkát, amelyet Kraszin az 1905-ös forradalom idején a harcosok felfegyverzésében, a harci osztagok kiképzésének irányításában és más területeken végzett. És mindezt szigorúan konspirálva, csendben csinálta, de rengeteg energiát fektetett ebbe a munkába. Vlagyimir Iljics mindenkinél jobban ismerte Kraszin munkáját, és attól fogva mindvégig nagyra becsülte őt.

A Kaukázusból négyen jöttek: Miha Chakaja, Aljosa Dzsaparidze, Leman és Kamenyev. Mandátum azonban csak három volt. Vlagyimir Iljics kérdezgette őket, hogy kié a mandátum – abból három van, ők pedig négyen vannak. Kik kapták a legtöbb szavazatot? Miha felháborodva felelte: „Mit gondol, nálunk a Kaukázusban szavaznak?! Mi mindent elvtársiasan oldunk meg. Minket négyünket küldtek, hogy hány mandátum van, az nem fontos." Kiderült, hogy Miha, a kongresszus legidősebb részvevője, ötvenéves, s ezért őt bízták meg a kongresszus megnyitásával. A poleszjei bizottságnak Leva Vlagyimirov volt a küldöttje. Sokszor írtunk neki Oroszországba a szakadásról, de válaszában ezt a kérdést soha egy szóval sem érintette. A martovisták kirohanásairól szóló leveleinkre úgy válaszolt, hogy megírta, mennyi és milyen röp-

lapot terjesztettek, hol voltak Poleszje területén sztrájkok, tüntetések. A kongresszuson Leva szilárd bolsevikként viselkedett.

Oroszországból ott voltak még a kongresszuson Bogdanov, Posztolovszkij (Vagyim), Rumjancev (P. P.), Rikov, Szammer, Zemljacska, Litvinov, Szkripnyik, Bur (A. E. Esszen), Sklovszkij, Kramolnyikov stb.

A kongresszus egész levegőjén érződött, hogy Oroszországban tetőfokán van a munkásmozgalom. Határozatot hoztak a fegyveres felkelésről, az ideiglenes forradalmi kormányról, a kormánynak a forradalom küszöbén követett taktikájához való viszonyról, az OSZDMP nyílt fellépésének a kérdéséről, a parasztmozgalomhoz való viszonyról, a liberálisokhoz, a nemzeti szociáldemokrata szervezetekhez való viszonyról, a propagandáról és az agitációról, a párt elszakadt részéről stb.

Az agrárkérdésről Vlagyimir Iljics mondta az előadói beszédet, s javaslatára a „lehasított földekről" szóló pontot áttették a kommentárok közé, az első pontba pedig a földesúri, az uralkodóházi és az egyházi birtokok elkobzása került.

A III. kongresszusra még két kérdés volt jellemző: a két központ kérdése, meg a munkások és az értelmiségiek közötti viszony kérdése.

A II. kongresszuson írással foglalkozók és gyakorlati pártmunkások voltak túlsúlyban; ezek ilyen vagy olyan formában sokat dolgoztak a pártért, de az oroszországi szervezetekkel még csak kialakulóban levő, rendkívül laza kapcsolatban álltak.

A III. kongresszusnak már egészen más volt a képe. Erre az időre Oroszországban már teljesen kialakultak a szervezetek: illegális bizottságok, amelyek borzasztóan nehéz konspirációs viszonyok között végezték munkájukat. E nehéz konspirációs viszonyok következtében tagjaik között alig akadt munkás, mégis nagy befolyásuk volt a munkásmozgalomra. A bizottságok röplapjai, „rendelkezései" összhangban voltak a munkástömegek hangulatával – a tömegek érezték a vezetést; ezért a bizottságok nagy népszerűségnek örvendtek a tömegek körében, akcióik azonban a munkások többsége előtt a titokzatosság ködében maradtak. A munkások gyakran az értelmiségiektől elkülönülve gyűltek össze a mozgalom sarkalatos kérdéseinek megvitatására.

A III. kongresszusra nyilatkozat érkezett 50 odesszai munkástól, melyben leszögezték a mensevikek és a bolsevikok közötti nézeteltérések legfőbb kérdéseivel kapcsolatos álláspontjukat, s közölték, hogy azon a gyűlésen, ahol ezt a kérdést megvitatták, egyetlen értelmiségi sem vett részt.

A bizottsági ember rendszerint meglehetősen önhitt volt. Látta, milyen óriási befolyást gyakorol a tömegekre a bizottság munkája; általában semmiféle párton belüli demokratizmust sem ismert el. Ebből a demokratizmusból csak lebukások származnak, a mozgalommal pedig így is kapcsolatban vagyunk – mondták a „bizottságiak". A „bizottsági" magában egy kicsit mindig lenézte a „külföldet", amely – úgymond – jó dolgában már azt sem tudja, mit csináljon, csak civakodik, veszekszik, „hoznák csak ide őket, az oroszországi viszonyok közé". A „bizottsági" nem szívesen látta a „külföld" túlsúlyát, és az újításokból sem kért. Nem akart és nem is tudott alkalmazkodni a gyorsan változó viszonyokhoz.

1904-ben és 1905-ben a „bizottságiak" óriási munkát vállaltak magukra, de sokuknak csak hatalmas erőfeszítéssel sikerült alkalmazkodniuk a növekvő legális lehetőségek és a nyílt harc feltételeihez.

A III. kongresszuson nem voltak munkások, legalábbis nem volt egyetlen valamelyest jelentős munkás sem. A Babuskin név mögött nem a munkás Babuskin húzódott meg – ő ebben az időben Szibériában volt –, hanem, ha jól emlékszem, Sklovszkij elvtárs. Ezzel szemben sok volt a „bizottsági". Aki nem veszi figyelembe, hogy a III. kongresszusnak ilyen volt az arculata, az a kongresszus jegyzőkönyveiben sok mindent nem fog megérteni.

A „külföld megfékezésének" kérdését nemcsak a „bizottságiak" vetették fel, hanem más tekintélyes pártmunkások is. A „külföldel" szemben kialakult ellenzék élén Bogdanov állt.

Sok meggondolatlan kijelentés hangzott itt el, de Vlagyimir Iljics nem nagyon vette a szívére őket. Az volt a véleménye, hogy a forradalom fejlődése következtében a „külföld" jelentősége óráról órára csökken, tudta, hogy ő maga nem sokáig marad már „külföldi", és csak az érdekelte, hogy a KB gyorsan tájékoztassa a központi lapot (a központi lapot a határozat értelmében ettől

kezdve „Proletarij"-nak nevezték, és egyelőre továbbra is külföldön kellett kiadni). Vlagyimir Iljics ragaszkodott ahhoz is, hogy a KB külföldön élő és oroszországi része időközönként találkozzon.

Élesebb volt a helyzet a munkásoknak a bizottságokba való bevonása körül.

Különösen Vlagyimir Iljics ragaszkodott hozzá, hogy munkásokat is vonjanak be a bizottságokba. „Mellette" voltak még Bogdanov, a „külföldiek" és az írók, „ellene" a „bizottságiak". Heveskedett Vlagyimir Iljics, heveskedtek a „bizottságiak" is. A „bizottságiak" kiverekedték, hogy ezzel kapcsolatban ne hozzanak határozatot; valóban nem is lehetett olyan határozatot hozni, hogy munkásokat ne vonjanak be a bizottságokba!

A vitában felszólaló Vlagyimir Iljics a következőket mondotta: „Azt hiszem, szélesebb perspektívából kell vizsgálnunk a dolgot. A munkások bevitele a bizottságokba – nemcsak pedagógiai, hanem politikai feladat is. A munkásoknak van osztályösztönük, és a munkások, miután némi politikai gyakorlatra tettek szert, elég hamar következetes szociáldemokratákká válnak. Jómagam nagyon szívesen látnám, ha bizottságainkban minden két értelmiségire nyolc munkás jutna. Mivel az a tanács, amely az irodalomban hangzott el – hogy minél több munkást vonjanak be a bizottságokba –, elégtelennek bizonyult, célszerű lenne, ha ez a tanács a kongresszus nevében hangzana el. Ha önök a kongresszustól világos és határozott direktívát kapnak, akkor radikális eszközük lesz a demagógia elleni harcra: íme, ez a kongresszus világos akarata." (Összes Művei. 10. köt. 157. old.)

Vlagyimir Iljics már azelőtt is több ízben hangoztatta, hogy lehetőleg minél több munkást kell bevonni a bizottságokba. Erről már 1902-ben is írt „Levél egy elvtárshoz" c. cikkében. A kongresszuson ugyanezt az álláspontot védelmezte, rendkívüli módon tűzbe jött, állandóan közbekiáltott. Amikor Mihajlov (Posztolovszkij) kijelentette, hogy „a gyakorlatban ily módon az értelmiségiekkel szemben igen alacsony követelményeket támasztunk, a munkásokkal szemben pedig túlzottan magasakat", Vlagyimir Iljics közbekiáltott: „Tökéletesen igaza van!" Közbeszólását elnyomta a „bizottságiak" kórusa: „Nincs igaza!"

Amikor Rumjancev azt mondta, hogy „a pétervári bizottság-

ban csak egy munkás van, noha Pétervárott már 15 esztendeje folyik a munka", Vlagyimir Iljics felkiáltott: „Hallatlan!"

Később, a vita után, Iljics kijelentette: „Nem ülhetek nyugodtan, mikor azt mondják, hogy nincs olyan munkás, aki alkalmas lenne bizottsági tagnak. A kérdés elhúzódik; nyilvánvalóan betegség lappang a pártban. A munkásokat be kell vonni a bizottságokba." (Összes Művei. 10. köt. 168. old.) Iljics csak azért nem bosszankodott túlságosan amiatt, hogy álláspontja a kongresszuson ilyen csúfosan megbukott, mert tudta, hogy a küszöbönálló forradalom radikálisan kigyógyítja a pártot abból a betegségből, hogy nem tudja biztosítani a bizottságok munkásjellegét.

Még egy nagy jelentőségű kérdés szerepelt a kongresszus napirendjén: a propaganda és az agitáció.

Emlékszem, egyszer Odesszából egy fiatal leány jött hozzánk Genfbe, és panaszkodni kezdett: „A munkások lehetetlen követelményeket támasztanak a bizottsággal szemben – azt akarják, hogy propagandamunkát végezzünk közöttük. Hát lehetséges ez? Mi csak agitációs munkát tudunk végezni!"

Az odesszai leány közlése elég mély benyomást tett Iljicsre. Ez mintegy a propagandáról szóló vita bevezetésének tűnt. Kiderült – erről beszélt Zemljacska is, Miha Chakaja és Gyesznyickij is –, hogy a propaganda régi formái elhaltak, s a propaganda agitációba csapott át. A szédületes iramban terebélyesedő munkásmozgalom követelményeit nem tudta kielégíteni a szóbeli propaganda, sőt az agitáció sem. Népszerű irodalomra, népszerű napilapra volt szükség, irodalom kellett a parasztság számára, a más nyelveken beszélő nemzetiségek számára...

Az élet százával vetette fel azokat az újabb kérdéseket, melyeket a régi illegális szervezet keretein belül nem lehetett megoldani. Ezeket a kérdéseket csak úgy lehetett megoldani, hogy napilapot alapítunk Oroszországban, és széles körű legális kiadói tevékenységet folytatunk. A sajtószabadságot azonban egyelőre még nem vívtuk ki: Elhatároztuk, hogy Oroszországban illegális lapot adunk ki, s megteremtünk ott egy írói csoportot, melynek az lesz a feladata, hogy gondozza ezt a népszerű lapot. Világos volt azonban, hogy mindez csak amolyan csillapítószer.

A kongresszuson sok szó esett a fellángoló forradalmi harcokról.

Határozatokat hoztak a Lengyelországban és a Kaukázusban lejátszódott eseményekkel kapcsolatban. „A mozgalom egyre terjed – mondta az uráli küldött –, már régen elmúlt az az idő, amikor az Urált elmaradt, álomba merült, mindennemű mozgásra képtelen vidéknek lehetett tekinteni. A liszvai politikai sztrájk, a számos üzemi sztrájk, a forradalmi hangulat különféle jelei, mint például a parasztoknak és a munkásoknak kisebb spontán tüntetések legkülönbözőbb formáit öltő erőszakos fellépései – mindez jelzi, hogy az Urálban küszöbön áll a nagyszabású forradalmi mozgalom. Az pedig nagyon valószínű, hogy az Urálban ez a mozgalom a fegyveres felkelés formáját fogja ölteni. Az Urál volt az első, ahol a munkások bombákkal, sőt ágyúkkal harcoltak (a votkinszki üzemben.) Elvtársak, ne feledkezzetek meg az Urálról!"

Magától értetődik, hogy Vlagyimir Iljics hosszasan elbeszélgetett az uráli küldöttel.

Mindezt egybevetve, a III. kongresszus helyesen jelölte meg a harc irányvonalát. A mensevikek ugyanezeket a kérdéseket másképpen döntötték el. A III. kongresszus és a mensevik konferencia határozatai közötti elvi különbséget Vlagyimir Iljics „A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban"[1] c. brosúrájában világította meg.

Visszatértünk Genfbe. Kamszkijjal és Orlovszkijjal együtt bekerültem a kongresszusi jegyzőkönyvek szerkesztő bizottságába. Kamszkij elutazott, Orlovszkij rendkívüli módon el volt foglalva. Genfben, ahová a kongresszus után meglehetősen sok küldött érkezett, megszerveztük a jegyzőkönyvek ellenőrzését. Abban az időben sem gyorsírónk, sem külön jegyzőkönyvvezetőnk nem volt, a kongresszus két-két tagja felváltva vezette a jegyzőkönyvet, utána pedig átadták nekem. A kongresszus nem minden részvevője bizonyult jó jegyzőkönyvvezetőnek. A kongresszuson természetesen nem tudtuk a jegyzőkönyveket felolvasni. Genfben, Lepesinszkijék étkezdéjében ellenőriztük őket a küldöttekkel együtt. Természetesen mindegyik delegátus úgy találta, hogy gondolatát helytelenül írták le, és megjegyzéseket akart beszúrni. Beszúrásokat nem engedélyeztek, javítani csak akkor lehetett, ha a többi küldött is el-

[1] Lenin Összes Művei. 11. köt. 1–121. old. – *Szerk.*

ismerte a javítás jogosságát. Ez igen nehéz munka volt, nem is ment súrlódások nélkül. Szkripnyik (Scsenszkij) haza akarta vinni a jegyzőkönyvet; én azt mondtam neki, hogy akkor mindenkinek ki kell adni, s ebben az esetben a jegyzőkönyvnek nem lesz se füle, se farka. Szkripnyik erre egészen kikelt magából, és nyomtatott betűkkel írt levélben tiltakozott a KB-nál, amiért nem kapta meg a jegyzőkönyveket.

Amikor a piszkozat elkészült, Orlovszkijnak is jó sok ideje ment el a szerkesztésre.

Júliusban megérkeztek az első jegyzőkönyvek az új KB üléseiről. Ezekből kiderült, hogy az oroszországi mensevikek nem értenek egyet az „Iszkrá"-val, és ők is a bojkott mellett foglaltak állást[1], s hogy a KB, noha megvitatta a parasztmozgalom támogatásának kérdését, eddig még semmit sem tett, az agronómusokkal akar tanácskozni.

A levél hihetetlenül szűkszavú volt.

A Központi Bizottság munkájáról szóló következő levél még jobban takarékoskodott a tudósításokkal. Iljics rettenetesen ideges volt. Miután a kongresszuson magába szívta Oroszország levegőjét, még nehezebben tudta elviselni az oroszországi munkától való elszakítottságot.

Augusztus közepén Iljics levelet írt a KB-nak, melyben kérte a Központi Bizottságot, hogy „hagyjon fel a némasággal", s ne szorítkozzon a kérdések belső megvitatására. „A Központi Bizottságban

[1] A szociáldemokratáknak a Sidlovszkij szenátor elnöklete alatt működő bizottsághoz való viszonyáról van szó; ezt a bizottságot a cári kormány alakította meg január 9-e után, „hogy haladéktalanul kiderítse, mi okozza a munkások elégedetlenségét Szentpétervárott és a külvárosokban, s kikutassa, milyen intézkedések szükségesek ezeknek az okoknak a megszüntetéséhez". A mensevikek úgy vélekedtek, hogy részt kell venni ennek a bizottságnak a munkájában. A bolsevikok azt tartották szükségesnek, hogy az elektorok megválasztásában vegyenek részt, öntudatos munkásokat válasszanak elektoroknak, és olyan követeléseket támasszanak a bizottsággal szemben, amelyeket az nem fog teljesíteni, s így leleplezzék a munkástömegek előtt a cári kormány politikájának hazug és képmutató voltát. E követelések között volt a bizottsági ülések nyilvánossága, a gyülekezési és sajtószabadság, a letartóztatottak szabadon bocsátása stb. Pártunk pétervári bizottsága nagy sikerrel bonyolította le a kampányt. A Sidlovszkij-féle bizottság csúfosan megbukott. – *Szerk.*

valamilyen belső defektus van" – írta az oroszországi központi bizottsági tagoknak.

A következő levelekben rendkívül élesen kikelt amiatt, hogy nem hajtják végre a központi lap rendszeres informálására vonatkozó határozatot.

Szeptemberi, „Avguszt"-nak írt levelében Iljics leszögezte: „Azt várni, hogy a KB-ban vagy megbízottai körében teljes legyen az egyetértés – utópia. »Nem kör, hanem párt«, kedves barátom!"

Guszevnek 1905. október 13-án írt levelében rámutat arra, hogy a fegyveres felkelés előkészítése mellett szakszervezeti harcot is kell folytatni, méghozzá bolsevik szellemben, s itt is meg kell ütközni a mensevikekkel.

A genfi látóhatáron megjelentek a sajtószabadság előhírnökei. Jöttek a kiadók, és egymást túllicitálva ajánlgatták, hogy legálisan kiadják a külföldön illegálisan megjelent brosúrákat. Az odesszai „Burevesztnyik", Malih kiadója és mások – mind felajánlották szolgálataikat.

A KB azt javasolta, hogy senkivel semmiféle megállapodást ne kössünk, mert maga is szándékozik kiadóvállalatot alapítani.

Október elején úgy volt, hogy Iljics Finnországba utazik és ott találkozik a Központi Bizottság tagjaival, de az események alakulása más megoldást követelt. Vlagyimir Iljics Oroszországba készült. Úgy beszéltük meg, hogy én még néhány hétig Genfben maradok, hogy mindent elrendezzek. Vlagyimir Iljiccsel együtt átnéztük és borítékokba szortíroztuk Iljics iratait és a leveleit. Minden egyes borítékot maga látott el felírással. Mindent összecsomagoltunk egy bőröndbe, amelyet, úgy emlékszem, Karpinszkij elvtársnak adtunk át megőrzésre. Ez a bőrönd megmaradt, és Iljics halála után a Lenin Intézetbe került. Rengeteg okmány és levél volt benne, melyek éles fényt vetettek a párt történetére.

Szeptemberben Iljics a következőket írta a KB-nak:

„Plehanovra vonatkozóan tájékoztatásul közlöm Önökkel az itteni híreket. Plehanov nyilvánvalóan megharagudott ránk amiatt hogy lelepleztük a Nemzetközi Iroda előtt. A »Dnyevnyik Szocial-Demokrata« („A Szociáldemokrata Naplója") 2. számában úgy szitkozódik, mint egy kocsis. Egyesek arról beszélnek, hogy külön lapot fog alapítani, mások meg azt mondják, hogy visszatér az

»Iszkrá«-hoz. A következtetés: még bizalmatlanabbnak kell lennünk iránta."[1]

Október 8-án Vlagyimir Iljics így folytatja: „Nyomatékosan kérem: mondjanak le végleg Plehanovról, és jelöljék ki képviselőjüket a többség hívei közül.[2] ... Jó lenne Orlovszkijt jelölni." (Művei. 34. köt. 354. old.)

Amikor azonban híre jött, hogy Oroszországban lehetőség van egy napilap alapítására, amikor Iljics már közvetlenül az utazás előtt állt, meleg hangú levelet írt Plehanovnak, és hívta őt a laphoz munkatársnak. „Taktikai nézeteltéréseinket ... maga a forradalom fogja meglepően gyors iramban elsöpörni" ... Mindez *„új alapot* teremt, amelyen nagyon könnyen elfelejthetjük a múltat, és végleg közös nevezőre juthatunk a gyakorlati munkában." (Művei. 34. köt. 369., 368. old.) Befejezésül Iljics kérte Plehanovot, hogy adjon módot a találkozásra. Nem emlékszem, hogy sor került-e erre a találkozásra. Valószínűleg nem, mert akkor aligha felejtettem volna el.

Plehanov nem utazott 1905-ben Oroszországba.

Október 26-án Iljics már részletesen írt hazatéréséről. „Biz'isten jó az a forradalom odahaza Oroszországban!" – írja. Majd válaszolva a felkelés időpontjának kérdésére, kijelenti: *„Én elhalasztanám a felkelést tavaszra. De hát úgysem fognak bennünket megkérdezni."*

[1] Lenin Összes művei. 47. köt. 75. old. (oroszul).

[2] Arról van szó, hogy kivel képviseltesse magát a KB a II. Internacionálé Nemzetközi Szocialista Irodájában. – *Szerk.*

Megbeszéltük, hogy valaki Stockholmba idegen névre kiállított személyazonossági iratokat hoz, amelyekkel Vlagyimir Iljics átlépheti a határt és letelepedhet Pétervárott. Az illető azonban csak nem jött és nem jött, és Iljicsnek ölbe tett kezekkel kellett üldögélnie, mialatt Oroszországban a forradalmi események egyre nagyobb arányokat öltöttek. Iljics két hétig várakozott Stockholmban, míg végre november elején sikerült eljutnia Oroszországba. Körülbelül tíz nap múlva én is hazaérkeztem, miután Genfben mindent elintéztem. Egy spicli állandóan a sarkamban volt: Stockholmban velem együtt szállt hajóra, majd Hangöben a helsingforsi vonatra. Finnországban már fellángolt a forradalom. Szerettem volna Pétervárra sürgönyözni, de a mosolygó, vidám finn hivatalnoknő közölte, hogy nem vehet fel táviratokat, mert a postai alkalmazottak sztrájkolnak. A vasúti kocsikban mindenki hangosan beszélgetett, én is beszélgetésbe elegyedtem egy finn aktivistával[1], aki tudott németül. Ez mesélt a forradalom sikereiről. „Az összes spiclit letartóztattuk – mondotta –, és börtönbe zártuk." Tekintetem az utánam ólálkodó spiclire esett. „De jöhetnek újak" – mondtam nevetve, és sokatmondóan pillantottam kísérőmre. A finn mindent megértett. „Ó – kiáltott fel –, csak szóljon, ha észrevesz valakit, rögtön letartóztatjuk őkelmét!" Valamilyen kis állomásra érkeztünk. Az én spiclim felállt és leszállt a vonatról, amely ezen az állomáson csak egy percig állt. Többé nem is láttam...

Majdnem négy évig éltem külföldön, és szörnyen vágyódtam Pétervár után. Tudtam, hogy ott most minden forrongásban van. és a lázban égő Pétervárra, a forradalomra gondoltam akkor is, amikor a Finn Pályaudvaron leszálltam a vonatról, de az itt uralkodó csönd olyan ellentmondásban volt gondolataimmal, hogy

[1] Az „aktív ellenállás finnországi pártja" – finnországi radikális polgári párt, mely azt a célt tűzte maga elé, hogy helyreállítja Finnország autonómiáját, sőt az „aktív ellenállás" útján kivívja az Oroszországtól való teljes elszakadást. Az 1905-ös forradalom után az aktivisták letűntek a színről, 1917-ben pedig a fehérek oldalára álltak. – *Szerk.*

hirtelen azt hittem, nem is Pétervárott szálltam le a vonatról, hanem Pargolovón[1]. Zavartan fordultam az állomáson ácsorgó egyik kocsishoz, és megkérdeztem: „Milyen állomás ez?" A kocsis megrökönyödve nézett rám, majd csúfondárosan végigmért, és csípőre tett kézzel felelte: „Nem állomás ez, hanem Szentpétervár városa."

A kijáratnál Pjotr Petrovics Rumjancev várt. Elmondta, hogy Vlagyimir Iljics náluk lakik, és elvitt magával valamerre a Peszkire. Pjotr Petrovics Rumjancevet Selgunov temetésén láttam először; akkor még göndör hajú fiatalember volt, a gyászmenet élén haladt és énekelt. 1896-ban Poltavában találkoztam vele, ő volt a poltavai szociáldemokraták központi figurája, éppen akkor jött ki a börtönből, sápadt volt és ideges. Kitűnt eszével a többiek közül, nagy befolyása volt, és jó elvtársnak bizonyult.

1900-ban Ufában láttam viszont; Szamárából utazott oda. Akkor valahogyan csalódottnak és bágyadtnak látszott.

1905-ben újból feltűnt a láthatáron, ekkor már írással foglalkozott, befutott ember lett, pocakot eresztett, szeretett jól élni, munkáját azonban okosan, józanul végezte. Nagyszerűen vezette a Sidlovszkij-féle bizottság bojkottálására indított kampányt, szilárd bolsevikként viselkedett. Nem sokkal a III. kongresszus után kooptálták a Központi Bizottságba.

Kényelmes, szépen berendezett otthona volt: Iljics eleinte bejelentés nélkül lakott nála.

Vlagyimir Iljicset mindig rendkívül feszélyezte, ha más lakásában kellett laknia, ilyenkor nem tudott rendesen dolgozni. Amikor megérkeztem, Iljics sürgetni kezdte, hogy menjünk együvé lakni, s így a Nyevszkijen kivettünk egy bútorozott lakást, de nem jelentkeztünk be. Sokat beszélgettem ott a szolgálóleányokkal. Elmesélték nekem, mi folyik a városban; tömérdek érdekes, jellemző részletet tudtam meg tőlük. Én természetesen azonnal mindezt tovább adtam Iljicsnek. Iljics igen hízelgően nyilatkozott hírszerző képességemről, s ettől kezdve buzgó tudósítója lettem. Amikor Oroszországban éltünk, rendszerint sokkal szabadabban járhattam-kelhettem, mint Vlagyimir Iljics, sokkal több emberrel tudtam beszél-

[1] Kis helység Pétervár közelében. – *Ford.*

ni. Csak két-három kérdést kellett feltennie Iljicsnek, én már tudtam, mire kíváncsi, és nyitva tartottam a szememet. Még most is él bennem az a szokás, hogy benyomásaimat gondolatban szavakba öntöm Iljics számára.

Már oroszországi tartózkodásom második napján meglehetősen gazdag zsákmánnyal tértem haza. Elindultam hajlékot keresni, és a Trojickaja utcában egy üres lakás megszemlélése közben beszédbe elegyedtem a házmesterrel. Hosszan mesélt nekem a faluról, a földbirtokosról, beszélt arról, hogy a földnek az uraságoktól a parasztokhoz kell kerülnie.

Közben elhatároztuk, hogy legálisan fogunk lakni. Marija Iljinyicsna ismerősöknél helyezett el minket valahol a Grecseszkij proszpekten. Mihelyt bejelentkeztünk, rögtön a spiclik egész hada vette körül a házat. A megrémült házigazda éjszakákon át nem aludt, állandóan revolverrel járkált, eltökélte, hogy fegyverrel fogadja a rendőrséget. „Menjen ő a fenébe. Még valami ostoba históriába kever bennünket" – mondta Iljics. Megint illegalitásba vonultunk, külön laktunk. Megkaptam egy bizonyos Praszkovja Jevgenyevna Onyegina igazolványát, s azután ezen a néven éltem egész idő alatt. Vlagyimir Iljics többször cserélte az igazolványát.

Amikor Vlagyimir Iljics Oroszországba érkezett, itt már volt egy legálisan megjelenő napilap, a „Novaja Zsizny" („Új Élet"). Kiadója Marija Fjodorovna Andrejeva (Gorkij felesége) volt, szerkesztője pedig Minszkij, a költő; a lap szerkesztésében részt vettek Gorkij, Leonyid Andrejev, Csirikov, Balmont Trieffi stb. Munkatársaik Bogdanov, Rumjancev, Rozskov, Goldenberg, Orlovszkij, Lunacsarszkij, Bazarov, Kamenyev és más bolsevikok voltak. A „Novaja Zsizny"-nek és a nyomában akkoriban megjelenő összes bolsevik lapoknak Dmitrij Iljics Lescsenko volt a titkára, ugyancsak ő vezette a szemle-rovatot, mint tudósító beszámolt a Duma üléseiről, tördelőszerkesztő volt és így tovább.

Vlagyimir Iljics első cikke november 10-én jelent meg. A cikk a következő szavakkal kezdődött: „Pártunk munkakörülményei teljesen megváltoznak. Kivívtuk a gyülekezési, az egyesülési és a sajtószabadságot". (Összes Művei. 12. köt. 78. old.) És Iljics siet kihasználni ezeket az új körülményeket arra, hogy merész vonások-

kal azonnal felvázolja az „új irányvonal" legfőbb elemeit. A párt konspiratív apparátusát fenn kell tartani. A konspiratív apparátus mellett okvetlenül újabb és újabb, nyílt és félig nyílt pártszervezeteket (és a párthoz kapcsolódó szervezeteket) kell létrehozni. A pártot a munkások tömegeivel kell feltölteni. A munkásosztály ösztönösen, spontánul szociáldemokrata, s a szociáldemokrácia több mint tízéves munkájával már igen-igen sokat tett azért, hogy ezt az ösztönösséget tudatossággá változtassa.

„A III. pártkongresszuson – írta Vlagyimir Iljics e cikkhez fűzött megjegyzésében – kifejeztem azt a kívánságomat, hogy a pártbizottságokban körülbelül 8 munkás jusson 2 értelmiségire... Mennyire elavult ez a kívánság!

Most azt kell kívánnunk, hogy az új pártszervezetekben minden egyes szociáldemokrata értelmiségi párttagra több száz szociáldemokrata munkás jusson." (Ugyanott, 85. old.)

Majd a „bizottságiakhoz" fordulva, akik attól féltek, hogy a párt fel fog oldódni a tömegekben, Vlagyimir Iljics ezt írta: „Ne ijesztgessük magunkat képzelet szülte rémekkel, elvtársak!" (Ugyanott, 81. old.) A szociáldemokrata értelmiségnek most a „nép közé" kell mennie. „Maguknak a munkásoknak a kezdeményezése most olyan mértékben fog megnyilvánulni, amilyenről mi, akik tegnap még konspirálva »körökben« dolgoztunk, még csak álmodni sem mertünk." (Ugyanott, 85. old.) „Feladatunk e pillanatban nem annyira az, hogy az új elveknek megfelelően kiagyaljuk a szervezés szabályait, mint inkább az, hogy a legnagyobb arányokban és a legmerészebben hozzáfogjunk a munkához." (Ugyanott, 85–86. old.) „Ahhoz, hogy a szervezetet új alapokra helyezhessük, új pártkongresszus szükséges." (Ugyanott, 78. old.)

Ez volt Iljics első „legális" cikkének tartalma.

Harcolni kellett a régi „körösdi" ellen, mely mindenütt felütötte a fejét.

Természetes, hogy már megérkezésem első napjaiban elmentem a névai sorompón túli városrészbe, a hajdani szmolenszki vasárnap esti iskolába. Itt most már nem földrajzot, nem természettudományt tanultak, a munkásokkal és a munkásnőkkel zsúfolásig megtelt osztályokban propagandamunka folyt. A párt propagandistái előadásokat tartottak. Az egyik előadás megmaradt emlékezetem-

ben. Egy fiatal propagandista Engels alapján „A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig" c. témáról beszélt. A munkások mozdulatlanul ültek a helyükön, s nagy igyekezettel próbálták elsajátítani mindazt, amiről az előadó beszélt. Senki egyetlen kérdést sem tett fel. A földszinten a leányok klubot rendeztek be a munkások számára, a poharakat a városból hozták.

Amikor elmeséltem Iljicsnek, mit tapasztaltam, ő elgondolkozva hallgatott. Másról szeretett volna hallani, maguknak a munkásoknak az aktivitásáról. Nem mintha a munkásokból hiányzott volna az aktivitás, csak ez az aktivitás nem a pártgyűléseken mutatkozott meg. Azok az áramkörök, melyeken a pártmunka és a munkások öntevékenysége áramlott, valahogyan nem kapcsolódtak. Ezekben az években a munkások szédületesen fejlődtek. Ezt igen erősen éreztem, valahányszor valamelyik volt vasárnap esti iskolás tanítványommal találkoztam. Egyszer az utcán megszólított egy pék, akiről kiderült, hogy volt tanítványom, a „szocialista Bakin"; 10 esztendővel ezelőtt visszatoloncolták szülőföldjére, mert a Maxwell-gyár egyik igazgatójával naivan arról kezdett beszélni, hogy ha két fonógépről háromra térnek át, akkor „a munka intenzitása" megnövekszik. Most már egészen tudatos szociáldemokrata volt, sokáig beszélgettem vele a mostani forradalomról, a munkástömegek szervezéséről; mesélt a pékek sztrájkjáról.

Iljics első cikke, melyben nyíltan írt a pártkongresszusról, a konspiratív pártapparátusról, a „Novaja Zsizny"-t nyílt pártorgánummá tette. Most már természetesen gondolni sem lehetett arra, hogy a Minszkij-, Balmont-féle emberek és a hasonlók továbbra is ott dolgozzanak; így megváltak a laptól, mely teljesen a bolsevikok kezébe került. A lap most már szervezetileg is a párthoz tartozott, a párt ellenőrzésével és irányításával végezte munkáját.

Iljicsnek a „Novaja Zsizny"-ben megjelent legközelebbi cikke az orosz forradalom alapvető kérdésével, a proletariátus és a parasztság közötti viszonnyal foglalkozott. Nemcsak a mensevikek fogták fel helytelenül ezt a viszonyt, hanem a bolsevikok körében is lehetett még találni egyes elvtársaknál bizonyos, „a lehasított földekkel kapcsolatos elhajlást". Ezek az elvtársak a „lehasított földek" kérdését az agitáció kiindulópontjából öncéllá változtatták, s még akkor is ragaszkodtak hozzá, amikor az élet már lehető-

vé és szükségszerűvé tette, hogy az agitációt és a harcot egészen más alapokon folytassuk.

„A proletariátus és a parasztság" iránymutató cikk volt, félreérthetetlenül kiadta a párt jelszavát: Oroszország proletariátusa a parasztsággal együtt harcol a földért és a szabadságért, s a nemzetközi proletariátussal és a mezőgazdasági munkásokkal együtt harcol a szocializmusért.

Ezt az álláspontot kezdték érvényesíteni a bolsevikok képviselői a Munkásküldöttek Szovjetjében is. A Munkásküldöttek Szovjetje akkor alakult meg, amikor Vlagyimir Iljics még külföldön volt, október 13-án – úgy jött létre, mint a harcoló proletariátus harci szerve. Már nem emlékszem arra a felszólalásra, amelyet Vlagyimir Iljics a Munkásküldöttek Szovjetjében tartott.[1] Emlékszem azonban egy gyűlésre, melyet a Szabad Gazdasági Társaságban tartottak, s melyre sok pártmunkás jött el, hogy meghallgassa Vlagyimir Iljics felszólalását. Iljics az agrárkérdésről mondott beszédet. Ott ismerkedett meg Alekszinszkijjel. E gyűléssel kapcsolatban minden más elmosódott az emlékezetemben. Csak valami szürke ajtó rémlik, amelyen keresztül Vlagyimir Iljics utat tör magának a tömegben valamerre a kijárat felé. Más elvtársak valószínűleg jobban emlékeznek erre a gyűlésre. Én csak arra emlékszem, hogy novemberben volt, s hogy Vlagyimir Ivanovics Nyevszkij is részt vett rajta.

Vlagyimir Iljics rögtön, már novemberi cikkeiben hangsúlyozta, hogy a Munkásküldöttek Szovjetjei a felkelő nép harci szervezetei. Ugyanakkor megpendítette azt a gondolatot is, hogy az ideiglenes forradalmi kormány csak a forradalmi harc tüzében kovácsolódhat ki, és hogy a szociáldemokrata pártnak minden lehető módon arra kell törekednie, hogy érvényesítse befolyását a Munkásküldöttek Szovjetjeiben.

Konspirációs okok miatt nem laktunk együtt Iljiccsel. Iljics

[1] Vlagyimir Iljics a munkáskizárásról beszélt a Munkásküldöttek Pétervári Szovjetjének november 13-i (26-i) tizenhetedik ülésén; a kapitalisták ugyanis munkáskizárásokkal válaszoltak arra, hogy a munkások bevezették a gyárakban a 8 órás munkanapot. Vlagyimir Iljics határozati javaslatot terjesztett be, amelynek alapján a Munkásküldöttek Szovjetjének Végrehajtó Bizottsága határozatot hozott a munkáskizárás elleni harcról. – *Szerk.*

egész napokon át a szerkesztőségben dolgozott; a szerkesztők nemcsak a „Novaja Zsizny" helyiségében jöttek össze, hanem valamilyen konspiratív lakásban is vagy Dmitrij Iljics Lescsenko lakásán, a Glazovszkaja utcában, konspirációs okok miatt azonban nem nagyon volt ajánlatos oda járni. Leggyakrabban a „Novaja Zsizny" szerkesztőségében találkoztunk. Itt azonban Iljics mindig el volt foglalva. A lakására csak akkor járhattam, amikor sikerült nagyon jó igazolványt szereznie, és beköltözött egy házba a Basszejna és Nagyezsgyinszka utca sarkán. A konyhán keresztül volt a bejárat, suttogni kellett, de mégis mindenről lehetett beszélgetni.

Innen Iljics Moszkvába utazott. Visszaérkezése után rögtön elmentem hozzá. Meglepetten láttam, mennyi spicli leskelődik minden sarkon. „Miért figyelnek téged ennyire?" – kérdeztem Vlagyimir Iljicset. Ő erről mit sem tudott, mert megérkezése óta ki sem lépett a házból. Rendezgetni kezdtem a bőröndjében, és egyszerre csak felfedeztem benne egy kerek kék szemüveget. „Mi ez?" Kiderült, hogy Moszkvában ráadták Vlagyimir Iljicsre ezt a szemüveget, a kezébe adtak egy olyan sárga utazókosarat, amilyent Finnországban használnak, és az utolsó pillanatban felültették az expresszre. A titkosrendőrök, úgy látszik, gyanúsnak tartották, mert valamennyien nyomába eredtek. Minél gyorsabban el kellett tűnni. Karonfogva, a világ legtermészetesebb módján kisétáltunk, pontosan az ellenkező irányban mentünk, mint amerre dolgunk volt, kocsiba ültünk, majd kétszer is másik kocsira szálltunk át, mindenféle átjáróházakon mentünk keresztül, míg végre megszabadulva a spicliktől, megérkeztünk Rumjancevhez. Úgy emlékszem, hogy este Vitmerékhez, régi ismerőseimhez mentünk el aludni. Vlagyimir Iljics régi lakása előtt hajtattunk el a kocsin, a ház körül még mindig ott ácsorogtak a spiclik. Ebbe a lakásba Iljics nem is ment vissza többé. Vagy két hét múlva egy lányt küldtünk oda, hogy szedje össze Vlagyimir Iljics holmiját és fizesse ki, ami a házigazdának jár.

Ebben az időben a Központi Bizottság titkára voltam, és azonnal belevetettem magam ebbe a munkába. Mihail Szergejevics – M. J. Vajnstejn volt a másik titkár. Segítségül Vera Rudolfovna Menzsinszkaját kaptam meg. Ez volt a titkárság. Mihail Szergeje-

vics inkább a katonai szervezéssel foglalkozott, Nyikityics (L. B. Kraszin) megbízásainak végrehajtása minden idejét lekötötte. Én a titkos találkozók megszervezését intéztem, s én tartottam a kapcsolatot a bizottságokkal, az emberekkel. Ma már elképzelni is nehéz, milyen kezdetlegesen folyt akkor a munka a Központi Bizottság titkárságán. Emlékszem, hogy a KB ülésein ott sem voltunk, senki sem „irányított" minket, semmiféle jegyzőkönyvet nem vezettünk, a titkosírással írt címeket gyufásdobozokban, a könyvek kötése mögött és más hasonló helyeken őriztük. Rejtjelkulcs nem volt, pusztán emlékezetünkre voltunk utalva. Az emberek csak úgy özönlöttek hozzánk, s mi mindenkivel a lehető legfigyelmesebben foglalkoztunk, elláttuk mindennel, amire szüksége volt: irodalommal, igazolvánnyal, útbaigazításokkal, tanácsokkal. Ma már el sem lehet képzelni, hogyan tudtunk akkor mindennel megbirkózni, hogyan tudtunk, senkitől sem ellenőrizve, mindenben intézkedni, és éltünk, ahogy mondani szokás, „csak úgy isten nevében". Amikor Iljiccsel találkoztam, rendszerint részletesen beszámoltam neki mindenről. Azokat, akik a legérdekesebb ügyekben jöttek, egyenesen a KB tagjaihoz küldtük.

A kormánnyal való összeütközés ideje közeledett, Iljics a „Novaja Zsizny"-ben nyíltan írt arról, hogy a hadsereg nem marad és nem is maradhat semleges; írt a nép általános felfegyverzéséről. November 26-án Hrusztaljev-Noszart letartóztatták. Helyettesítését Trockij vállalta. December 2-án a Munkásküldöttek Szovjetje kiáltványt bocsátott ki, mely felszólítja a lakosságot, hogy tagadja meg az államnak járó fizetések teljesítését. December 3-án ennek a kiáltványnak a közlése miatt 8 lapot betiltottak, köztük a „Novaja Zsizny"-t is. Amikor december 3-án mindenféle illegális dologgal felpakolva szokás szerint titkos találkozóra mentem a szerkesztőségbe, a bejáratnál megállított az újságárus. „Novoje Vremja" – kiáltozta harsányan, és két kiáltás között halkan figyelmeztetett: „A szerkesztőségben házkutatás van!" „A nép mellettünk áll" – jegyezte meg ezzel kapcsolatban Vlagyimir Iljics.

December közepén összeült a tammerforsi konferencia. Milyen kár, hogy nem maradtak meg a jegyzőkönyvei! Micsoda lendület hatotta át ezt a konferenciát! A forradalom akkor a tetőpontján volt, az elvtársakat hihetetlen lelkesedés ragadta magával, min-

denki készen állt a harcra. A szünetekben lőni tanultunk. Egyik este részt vettünk a finnek fáklyafény mellett tartott tömeggyűlésén. Ennek a gyűlésnek az ünnepélyessége teljes összhangban volt a küldöttek hangulatával. Aki részt vett ezen a konferencián, az aligha felejtette el. Ott voltak Lozovszkij, Baranszkij, Jaroszlavszkij és sokan mások. Ezekre az elvtársakra azért emlékszem, mert rendkívül érdekes beszámolókat tartottak a helyi szervezetek munkájáról.

A tammerforsi konferencia, melyen csak bolsevikok vettek részt, határozatot hozott arra vonatkozóan, hogy haladéktalanul elő kell készíteni és meg kell szervezni a fegyveres felkelést.

Moszkvában a fegyveres felkelés már teljes erővel folyt, ezért a konferencia csak igen rövid ideig ülésezett. Ha emlékezetem nem csal, éppen akkor értünk haza, amikor a Szemjonovszkij gárdaezred már indulásra készen állt, hogy Moszkvába menjen. Legalábbis emlékezetemben maradt egy jelenet. A Troickij-székesegyháztól nem messze ennek az ezrednek egy katonája komor képpel megy az utcán. Mellette, sapkáját a kezében tartva, egy fiatal munkás halad, és nagy hévvel igyekszik valamire rábeszélni a katonát, valamire kéri őt. Mindkettőnek olyan kifejező volt az arca, hogy könnyen ki lehetett találni, mire kéri a munkás a katonát: ne menjen a munkások ellen; az is világosan látható volt azonban, hogy a katona elutasította a kérést.

A KB felhívta Pétervár proletariátusát, hogy támogassa a harcra kelt moszkvai proletariátust, együttes fellépésre azonban nem került sor. Megmozdult például egy viszonylag jelentéktelen kerület, a Moszkva kerület, de a Nyevszkij kerület, mely élenjáró kerület volt, nem szánta el magát a felkelésre. Emlékszem, hogy dühöngött akkor Sztanyiszlav Volszkij, aki éppen ebben a kerületben folytatott agitációt. Rögtön a leggyászosabb hangulatba esett, már-már kételkedni kezdett a proletariátus forradalmiságában. Nem vette figyelembe, mennyire kifárasztották a pétervári munkásokat az előző sztrájkok, és, ami a legfontosabb – s amit a munkások éreztek –, milyen rosszul vannak megszervezve, milyen rosszul vannak felfegyverezve a cárizmusssal való végső összecsapásra. Azt pedig már Moszkva példájából is látták, hogy itt élethalálharcról van szó.

A decemberi felkelést leverték, a kormány könyörtelenül leszámolt a felkelőkkel.

Vlagyimir Iljics 1906. január 4-i cikkében („A munkáspárt és feladatai a mai helyzetben") a következőképpen értékelte a helyzetet: „Dúl a polgárháború. A politikai sztrájk, mint olyan, kezdi kimeríteni lehetőségeit, lassan a múlté lesz, mint a mozgalom elavult formája. Pétervárott például a kimerült és elgyengült munkások képtelenek voltak végigvinni a decemberi sztrájkot. Másrészt viszont kétségtelen, hogy a mozgalom a maga egészében – bár pillanatnyilag a reakció szorongatja – jóval magasabb fokra emelkedett... Dubaszov ágyúi soha nem látott méretekben forradalmasítottak újabb néptömegeket... Mi legyen hát most? Nyíltan szembenézünk a valósággal. Most új munka vár ránk: el kell sajátítanunk és fel kell dolgoznunk a legutóbbi harci formák tapasztalatait, elő kell készítenünk és meg kell szerveznünk az erőket a *mozgalom legfőbb központjaiban*" (az én kiemelésem – *N. K.*). (Összes Művei. 12. köt. 140., 141. old.) Iljics nehezen viselte el a moszkvai vereséget. Nyilvánvaló lett, hogy a munkások rosszul voltak felfegyverezve, hogy a szervezetek gyöngék voltak, s még Pétervár és Moszkva között sem volt meg a kellő kapcsolat. Emlékszem, hogyan hallgatta végig Iljics Anna Iljinyicsna elbeszélését; Anna Iljinyicsna a Moszkvai-pályaudvaron találkozott egy moszkvai munkásnővel, aki keserű szemrehányásokat tett a pétervváriaknak: „Köszönjük nektek, pityeriek, hogy támogattatok minket: ránk szabadítottátok a Szemjonovszkij ezredet."

Mintegy válaszul erre a szemrehányásra, Iljics a következőket írta: „A kormánynak rendkívül előnyös lenne, ha továbbra is a proletárok egymástól elszigetelt megmozdulásait kellene csak elfojtania. A kormány szeretné Pétervárott is azonnal harcra provokálni a munkásokat, mégpedig olyan körülmények között, amelyek számukra a lehető legkedvezőtlenebbek. De a munkások nem ülnek fel ennek a provokációnak és tovább haladnak a maguk

útján, önállóan tovább készülnek a következő országos megmozdulásra." (Ugyanott, 141. old.)

Iljics úgy gondolta, hogy 1906 tavaszán felkel a parasztság, és az hatással lesz majd a katonaságra is. „Határozottabban, gyakorlatilag kell kitűznünk az újabb aktív megmozdulás óriási feladatait – írta –, még kitartóbban, rendszeresebben, szívósabban készülve fel rá, *s amennyire csak lehetséges, kímélve a sztrájkharcban kimerült proletariátus erőit*" (az én kiemelésem – *N. K.*). (Ugyanott, 142. old.)

„A munkáspártnak tehát világosan kell látnia feladatait. Veszszenek az alkotmány-illúziók! *Egybe kell gyűjteni a proletariátushoz csatlakozó új erőket* (az én kiemelésem – *N. K.*) »Össze kell gyűjteni« a forradalom két nagy hónapja (november és december) tapasztalatait. Ismét alkalmazkodnunk kell a visszaállított önkényuralomhoz, s meg kell találnunk a módját annak, hogy mindenütt, ahol erre szükség mutatkozik, ismét illegalitásba vonuljunk." (Ugyanott, 142. old.)

Az illegalitásba vonulás megtörtént. Létrehoztuk a konspirációs szervezetek hálózatát. Oroszország minden részéből érkeztek elvtársak, megbeszéltük velük a munkát, a követendő irányvonalat. Eleinte az elvtársak titkos találkozóra jöttek, ahol vagy én fogadtam őket Vera Rudolfovnával, vagy pedig Mihail Szergejevics. Azokat, akik hozzánk legközelebb álltak és a legjelentősebbek voltak, Iljiccsel hoztam össze, vagy pedig, katonai vonalon, Mihail Szergejevics hozta össze őket Nyikityiccsel (Kraszinnal). A titkos találkozókat a legkülönbözőbb helyeken szerveztük meg: hol Dora Dvojresz fogorvosnőnél (valahol a Nyevszkijen), hol Lavrentyeva fogorvosnőnél (a Nyikolajevszkaján), hol a „Vperjod" könyvüzletben[1] vagy különféle szimpatizánsoknál.

Emlékszem két epizódra. Egyszer az érkezők fogadására készen vártunk Vera Rudolfovna Menzsinszkajával a „Vperjod" könyvüzletben, ahol erre a célra külön szobát kaptunk. Jött valamilyen kerületi ember egy csomag proklamációval, egy másik elvtárs csendesen üldögélve várt sorára, amikor egyszerre csak nyílt az

[1] A „Vperjod" könyvüzlet és kiadóvállalat a párt Központi Bizottságához tartozott. – *Szerk.*

ajtó, és egy rendőr dugta be rajta a fejét; – „Ahá" – mondta, és ránk zárta az ajtót. Mit csináljunk? Kimásszunk az ablakon? – ezt nem találtuk célravezetőnek, csak ültünk, és zavartan néztünk egymásra. Azután elhatároztuk, hogy mindenesetre elégetjük a proklamációkat és a mindenféle egyéb illegális anyagokat. Miután ez megtörtént, megbeszéltük, hogy azt fogjuk mondani, hogy népszerű könyveket válogatunk össze a parasztok számára. Így is tettünk. A rendőr gúnyosan mosolyogva nézett ránk, de nem tartóztatott le minket. Felírta a nevünket és a címünket. Természetesen hamis címet és nevet mondtunk be neki.

Egy másik alkalommal is majdnem megjártam. Elindultam az első titkos találkozóra Lavrentyevához. A 32-es házszám helyett a 33-as számot adták meg nekem. Odaérek az ajtóhoz, és elcsodálkozom: miért tépték le a névtáblát? Furcsa konspiráció, gondolom... Valamilyen tisztiszolga nyitja ki az ajtót, én meg, mit sem kérdezve, mindenféle rejtjeles címekkel és irodalommal megrakodva, sietek végig a folyosón. A tisztiszolga halálsápadtan, egész testében remegve, utánam veti magát. Megállok: „Ma nincs rendelés? Nagyon fáj a fogam." A tisztiszolga alig tudja kinyögni: „Az ezredes úr nincs itthon." – „Miféle ezredes?" – „Riman ezredes úr." Kiderült, hogy Riman ezredes lakásába tévedtem. Ez a Riman annak a Szemjonovszkij ezrednek a tisztje volt, amely elfojtotta a moszkvai felkelést, és vérfürdőt rendezett a Moszkva–Kazany-i vasútvonalon.

Nyilván félt a merénylettől, ezért vetette le az ajtóról a névtáblát, én pedig csak úgy berontottam a lakásába, és minden szó nélkül végigsiettem a folyosón.

„Én nem ide akartam jönni, hanem a fogorvoshoz" – mondottam, és sarkon fordultam.

Iljicset bántotta, hogy mindig másnál kellett megszállnia; ez nagyon nyomasztóan hatott reá. Általában nagyon feszélyezve érezte magát, kínos volt számára a kedves háziak udvarias gondossága; ő a könyvtárban vagy otthon szeretett dolgozni, így meg mindig alkalmazkodnia kellett az új környezethez.

A „Vena" vendéglőben szoktunk találkozni, mivel azonban ott az emberek miatt nem lehetett jól beszélgetni, egy ideig elüldögéltünk, vagy egy megbeszélt helyen az utcán találkoztunk, fogadtunk

egy bérkocsit, és a Nyikolajevi-pályaudvarral szemben levő vendéglőbe hajtattunk, különszobát vettünk ki, és vacsorát rendeltünk. Emlékszem, egyszer megláttuk az utcán Juzefet (Dzerzsinszkijt); megállíttattuk a kocsit, és őt is magunkkal vittük. Felült a bakra. Iljics egyre nyugtalankodott, hogy kényelmetlen ott ülni, de Dzerzsinszkij csak nevetett, s elmesélte, hogy falun nőtt fel, és még a szán deszkájáról sem esik le.

Végül is Iljics megunta ezt az egész kínlódást, és beköltöztünk együtt a Pantyelejmon-házba (nagy ház a Pantyelejmon-templommal szemben), valami feketeszázas házigazdához.

Iljics felszólalásai közül ebből az időből arra emlékszem, amely a Knyipovicséknál összegyűlt kerületi propagandisták előtt hangzott el. Iljics a faluról beszélt. Emlékszem, hogy a névai sorompón túl dolgozó Nyikolaj valamilyen kérdést tett fel neki. Nagyon nem tetszett akkor nekem sem a kérdés sablonos feltevése, sem Nyikolaj beszédmódja. A gyűlés után megkérdeztem Gyagyenykától, aki a névai sorompón túl végzett szervező munkát, hogy miféle pártmunkás ez a Nyikolaj. Azt mondta róla, hogy tehetséges ember, akit erős szálak fűznek a faluhoz, csak az a kár, hogy nem tud rendszeres munkát végezni a tömegek között, és csupán a munkások kis csoportjával bajlódik. 1905-ben és 1906-ban Nyikolaj mégis az egyik legtevékenyebb pártmunkás volt. A reakció éveiben provokátor lett, de ezt nem bírta elviselni, és végzett magával. Nyikolaj azokhoz az elvtársakhoz tartozott, akik igyekeztek behatolni a legszegényebb lakosság valamennyi rétegébe. Emlékszem, hogy az éjjeli menedékhelyekre járt agitálni. Krilenko elvtárs, aki akkor egészen fiatal, izgága legényke volt, egyszer valahogyan odacsöppent a szektások gyűlésére, azok meg majdnem összeverték. Szergej Vojtyinszkij is folyton mindenféle bonyodalmakba keveredett.

Iljicset állandóan figyelték. Egyszer valamilyen gyűlésen volt (úgy emlékszem Cserekul-Kus ügyvédnél), ahol előadást tartott. Annyi spicli vetette magát utána, hogy elhatározta, nem is tér haza. Én egész éjjel az ablak mellett ültem, s már meg voltam győződve róla, hogy letartóztatták. Iljics nagy üggyel-bajjal lerázta magáról követőit, és Bászok segítségével (abban az időben a

Szpilka egyik tekintélyes tagja volt) átment Finnországba, s ott is maradt egészen a stockholmi kongresszusig.

Ott írta meg áprilisban „A kadetok győzelme és a munkáspárt feladatai" c. brosúráját; ezenkívül határozattervezeteket dolgozott ki az Egyesítő Kongresszusra. A határozattervezeteket Pétervárott vitatták meg; Iljics is ide utazott. Az összejövetelt Vitmer lakásán tartották meg, ahol gimnázium volt, s a vita az egyik osztályteremben folyt le.

A II. kongresszus óta a bolsevikok és a mensevikek először jöttek össze közös kongresszusra. Noha az utóbbi hónapok során a mensevikek már eléggé megmutatták igazi arcukat, Iljics még mindig remélte, hogy a forradalom újabb fellendülése, amelynek bekövetkezésében nem kételkedett, őket is magával fogja ragadni, és megbékíti a bolsevikok vonalával.

Én kicsit megkésve érkeztem a kongresszusra. Tucsapszkijjal, akit már régebbről, az I. kongresszus előkészítése idejéből ismertem, és Klavgyija Tyimofejevna Szverdlovával utaztam oda. Szverdlov is a kongresszusra készült. Az Urálban rendkívül nagy befolyása volt. A munkások sehogyan sem akarták elengedni. Én a kazanyi szervezettől kaptam megbízólevelet, de mivel nem volt elég szavazatom, a mandátumvizsgáló bizottság csak tanácskozási jogot adott. Rövid ideig voltam csak a mandátumvizsgáló bizottságnál, de így is azonnal megcsapott a kongresszus eléggé frakciós légköre.

A bolsevikok erősen tömörültek. Az a meggyőződés egyesítette őket, hogy a forradalmi hullám az ideiglenes vereség ellenére is emelkedőben van.

Emlékszem, hogyan fáradozott Gyagyenyka, aki jól tudott svédül, és ezért neki kellett vesződnie a küldöttek elhelyezésével. Emlékszem Ivan Ivanovics Szkvorcovra és Vlagyimir Alekszandrovics Bazarovra is, akinek a harc pillanataiban különös módon csillogott a szeme. Emlékszem, amint Vlagyimir Iljics ezzel kapcsolatban azt mondta, hogy Bazarovnak erős politikai vénája van, hogy vonzza őt a harc. Emlékszem egy kirándulásra, amelyen részt vett Rikov, Sztrojev és Alekszinszkij; a munkások hangulatáról beszélgettünk. Ott volt a kongresszuson Vorosilov (Vologya Antyimekov) és K. Szamojlova (Natasa Bolsevikova). Már maga

ez a két fiatalos hév sugallta álnév[1] is jellemzi az Egyesítő Kongresszus bolsevik küldötteinek a hangulatát. A bolsevik küldöttek a kongresszusról távozva még egységesebbek voltak, mint azelőtt.

Április 27-én megnyílt a I. Állami Duma. A munkanélküliek tüntettek, közöttük végzett mozgalmi munkát Vojtyinszkij. Nagy lelkesedéssel ünnepeltük meg május elsejét. Április végén a „Novaja Zsizny" helyett megjelent a „Volna" („Hullám") című napilap, s egy kis bolsevik folyóirat, a „Vesztnyik Zsiznyi" („Az élet hírnöke") is a közönség elé került. A mozgalom újból felfelé ívelt.

A stockholmi kongresszusról visszatérve a Zabalkanszkij utcába költöztünk, én Praszkovja Onyegina, Iljics pedig Csheidze személyazonossági igazolványával. A háznak két bejárata volt, az ittlakás kellemes is lett volna, ha nem lett volna egy szomszédunk, valami katona, aki állandóan verte a feleségét, és a hajánál fogva hurcolta végig a folyosón, s ha nem lett volna olyan túlságosan kedves házigazdánk, aki buzgón érdeklődött Iljics rokonai felől, és egyre azt hajtogatta, hogy Iljics még csak négyesztendős kisfiúcska volt, amikor ő megismerte, csakhogy akkor fekete volt a haja...

Iljics beszámolót írt a pétervári munkásoknak az Egyesítő Kongresszusról, és alaposan megvilágította a leglényegesebb kérdésekkel kapcsolatos összes nézeteltéréseket. „A vita szabadsága, akcióegység – ez az, amit okvetlenül el kell érnünk" – írta Iljics ebben a beszámolóban – „...abban pedig valamennyi szociáldemokrata egyetért, hogy támogatnunk kell a parasztság forradalmi megmozdulásait, hogy bírálnunk kell a kispolgári utópiákat..." „A választásokon (a Dumába – *N. K.*) *kötelező* a teljes akcióegység. A kongresszus úgy döntött – ott, ahol a választások még nem zajlottak le, *valamennyien* részt veszünk a választásokon. A választások alatt semmiképpen sem bíráljuk a választásokon való részvételt. A proletariátus *akcióinak* egységeseknek kell lenniük." (Összes Művei. 13. köt. 62. old.)

A beszámoló májusban jelent meg a „Vperjod" kiadásában.

[1] Antyimekov – MEK: a mensevikek rövidítése; a név tehát körülbelül azt jelenti: antimensevik. – *Ford.*

Május 9-én Vlagyimir Iljics Karpov néven elmondta első nyilvános oroszországi beszédét a Panyina Népházában rendezett népes tömeggyűlésen. A különféle kerületekből érkezett munkások teljesen megtöltötték a termet. Meglepő volt a rendőrség távolmaradása. Két rendőrtisztviselő a gyűlés kezdetén ott forgolódott ugyan a teremben, de azután valahová eltűntek. „Mintha a föld nyelte volna el őket" – tréfálkozott valaki. A kadet Ogorodnyikov után az elnök Karpovnak adta meg a szót. Én a tömegben álltam. Iljics szörnyű izgatott volt. Egy pillanatig némán állt, igen-igen sápadt volt. Minden vére a szívéhez futott le. Nyomban érezhető volt, hogyan ragad át a szónok izgalma hallgatóságára. Hirtelen dörgő taps hangzott fel – a pártbeliek megismerték Iljicset. Még ma is látom a mellettem álló munkás értetlen, izgatott arcát. Egyre kérdezgette: ki ez, ki lehet ez? Senki sem felelt neki. A terem némaságba dermedt. Iljics beszéde után az összes jelenlevőket rendkívül emelkedett hangulat fogta el; ebben a pillanatban mindenki arra a végsőkig menő harcra gondolt, amely már küszöbön állt.

Szétszakított vörös ingekből zászlókat rögtönöztek, és a gyűlés részvevői forradalmi dalokat énekelve, csoportosan tértek vissza kerületükbe.

Izgató pétervári májusi fehér éjszaka volt. Számítottunk a rendőrségre, de az nem volt látható. Iljics a gyűlésről Dmitrij Iljics Lescsenkóhoz ment, és ott töltötte az éjszakát.

Ebben a forradalomban többé nem sikerült Iljicsnek nagy gyűléseken nyilvánosan beszélnie.

Május 24-én betiltották a „Volná"-t. Május 26-án „Vperjod" néven újból megjelent, egészen június 14-ig.

Csak június 22-én sikerült kiadni egy új bolsevik lapot, az „Eho"-t („Visszhang"), mely július 7-ig jelent meg. Július 8-án az Állami Duma feloszlott.

Június végén Pétervárra érkezett Rosa Luxemburg, aki éppen akkor szabadult ki a varsói börtönből. Vlagyimir Iljics és vezető bolsevik pártmunkásaink találkoztak Luxemburggal. Helyiséget a találkozóra „Rogye papa" adott, egy öreg háztulajdonos, akinek a leányával együtt tanítóskodtam a névai sorompón túl, majd a börtönben is együtt ültem vele. Az öreg igyekezett segíteni min-

denben, amiben csak tudott, ezúttal is egy nagy, üresen álló lakást bocsátott rendelkezésünkre gyűlés céljaira, s a konspiráció érdekében a lakás valamennyi ablakát fehér festékkel mázoltatta be. Ezzel természetesen felkeltette az összes házmester figyelmét. Ezen az értekezleten az új helyzetről és a követendő taktikáról beszélgettünk. Rosa Pétervárról Finnországba, onnan pedig külföldre utazott.

Májusban, amikor a mozgalom erősödni kezdett, amikor a Duma a paraszttömegek hangulatát kezdte tükrözni, Iljics nagy figyelmet fordított a Dumára. Ebben az időben írta „Az Állami Duma munkáscsoportja", „A paraszti vagy »trudovik« csoport és az OSZDMP", „A földkérdés a Dumában", „Se földet, se szabadságot", „A kormány, a Duma és a nép", „A kadetok akadályozzák a Dumát abban, hogy a néphez forduljon", „A goremikinisták, az októbristák és a kadetok", „Rossz tanácsok", „A kadetok, a trudovikok és a munkáspárt" c. cikkeit.[1] Ezek a cikkek mind ugyanazt tartják szem előtt: a munkásosztálynak és a parasztságnak szövetkeznie kell, a parasztokat harcba kell vinnünk a földért és a szabadságért, meg kell akadályoznunk, hogy a kadetok egyezséget kössenek a kormánnyal.

Iljics ebben ez időben több előadást tartott erről a kérdésről.

Előadást tartott a Mérnökök Szövetségében a Viborgi kerület képviselőinek a Zagorodnij proszpekten. Sokáig kellett várni. Az egyik termet a munkanélküliek foglalták el, a másikban a szállítómunkások gyűltek össze – Szergej Malisev volt a szervezőjük –, és utolsó kísérletet tettek, hogy megegyezzenek a vállalkozókkal, de ezúttal sem sikerült. Csak akkor lehetett megkezdeni az előadást, amikor ezek elmentek.

Emlékszem Iljicsnek arra az előadására is, amelyet a tanítóknak tartott. A tanítók körében akkor az eszer beállítottság volt az uralkodó, a bolsevikoknak nem is engedték meg, hogy részt vegyenek a tanítók kongresszusán, de nekünk sikerült megszervezzünk egy megbeszélést néhány tucatnyi tanítóval. A megbeszélést egy iskolában tartottuk. A megjelentek közül csak egy tanítónőnek, az alacsony, púpos eszer Kondratyevának az arcára emlék-

[1] Lásd Lenin Összes Művei. 13. köt.

szem. Ezen a megbeszélésen Rjazanov elvtárs a szakszervezetekről tartott előadást. Vlagyimir Iljics az agrárkérdésről beszélt. Az eszer Bunakov igyekezett Iljics állításait megcáfolni, próbálta rásütni, hogy ellentmondásokba keveredett, s Iljintől (Iljicsnek ebben az időben ez volt az irodalmi álneve) vett idézetekkel akarta szétzúzni Lenin állításait. Vlagyimir Iljics figyelmesen végighallgatta, jegyzetelt, majd eléggé haragosan válaszolt erre az eszer demagógiára.

Amikor a földdel kapcsolatos kérdések kerültek előtérbe, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy – Iljics szavaival élve –, „a hivatalnokok és a liberálisok egyesülnek a parasztok ellen", akkor az ingadozó trudovik csoport a munkásokat követte. A kormány érezte, hogy a Duma nem lesz megbízható támasza, s támadásba ment át; bántalmazták a békés felvonulókat, felgyújtották azokat a házakat, amelyekben népgyűléseket tartottak, megkezdődtek a zsidópogromok. Június 20-án a kormány közleményt adott ki az agrárkérdésre vonatkozóan, s ebben élesen támadta az Állami Dumát.

Végül július 8-án feloszlatták a Dumát, a szociáldemokrata újságokat betiltották, megkezdődtek a különféle zaklatások, letartóztatások. Kronstadtban és Sveaborgban felkelés tört ki.[1] A mieink igen tevékenyen részt vettek a felkelésben. Innokentyij (Dubrovinszkij) alig tudott kijutni Kronstadtból; a rendőrség kezei közül úgy csúszott ki, hogy tökrészegnek tettette magát. Nemsokára letartóztatták katonai szervezetünket – provokátor volt tagjai között. Ez éppen a sveaborgi felkelés idején történt. Ezen a napon reményvesztetten vártuk a sürgönyt a felkelés menetéről. Menzsinszkijék lakásában ültünk. Vera Rudolfovna és Ljudmila

[1] A kronstadti matrózok és katonák felkelése 1906. július 19-én (augusztus 1-én) kezdődött, amikor hírül vették, hogy július 18-ról 19-re (július 30-ról 31-re) virradóra Sveaborgban spontán felkelés tört ki. A kormány provokátorok révén értesült a kronstadti felkelés időpontjáról és felkészült. A felkelés sikerét az eszerek bomlasztó tevékenysége is gátolta. Július 20. (augusztus 2.) reggelre a felkelést elfojtották.

A sveaborgi felkelés három napig tartott, de nem volt megfelelően előkészítve, s miután hadihajók lőtték az erődöt, július 20-án (augusztus 2-án) ezt a felkelést is leverték. – *Szerk.*

Rudolfovna Menzsinszkajának abban az időben nagyon kényelmes saját lakása volt. Az elvtársak gyakran jártak hozzájuk. Rozskov, Juzef és Goldenberg elvtársak állandóan ott voltak. Most is összejött náluk néhány elvtárs, köztük Iljics. Iljics elküldte Vera Rudolfovnát Slihterhez azzal az üzenettel, hogy valakinek azonnal Sveaborgba kell mennie. Egyikünknek eszébe jutott, hogy a kadet „Recs"-nél („Beszéd") dolgozik Harrik elvtárs mint korrektor. Elmentem hozzá megtudakolni, nem jött-e sürgöny. Őt nem találtam ott, de a másik korrektor átadta a táviratokat. Azt tanácsolta, hogy beszéljek Harrikkal, aki nem messze, a Guszev utcában lakik, s még Harrik címét is ráírta a táviratok kefelevonataira. Elmentem a Guszev utcába. A jelzett ház körül két nő sétált karonfogva. Megállítottak: „Ha ebbe és ebbe a házba igyekszik, ne menjen be, tőrbe csalják, mindenkit elfognak." Siettem figyelmeztetni elvtársainkat. Később kiderült, hogy ott tartóztatták le katonai szervezetünket, köztük Vjacseszlav Rudolfovics Menzsinszkijt is. A felkelést leverték. A reakció elszemtelenedett. A bolsevikok újból megjelentették az illegális „Proletarij"-t, és illegalitásba mentek; a mensevikek visszavonulót fújtak, a burzsoá sajtóban kezdtek írogatni, bedobták a pártonkívüli munkáskongresszus demagóg jelszavát, ami az akkori körülmények között a párt felszámolását jelentette. A bolsevikok rendkívüli pártkongresszus összehívását követelték.

Iljicsnek Finnországba, „közeli emigrációba" kellett mennie. Itt Lejtejzenéknél, Kuokkala állomáson, a pályaudvartól nem messze telepedett meg. A kényelmetlen, nagy „Vaza" nyaraló már régóta a forradalmárok menedéke volt. Azelőtt eszerek laktak itt, és bombákat készítettek, később a bolsevik Lejtejzen (Lindov) telepedett ide családjával. Iljicsnek külön szobát adtak, ahol nagy lendülettel írta cikkeit és brosúráit, s ahol egymásnak adták a kilincset a Központi Bizottság tagjai, a Politikai Bizottság tagjai és a vidéki látogatók. Iljics Kuokkalából irányította a bolsevikok egész munkáját. Egy idő múlva én is oda költöztem; minden reggel korán leutaztam Pétervárra, és csak késő este tértem vissza. Azután Lejtejzenék elutaztak, és mi elfoglaltuk az egész földszintet, anyám is hozzánk jött, s később egy ideig Marija Iljinyicsna is nálunk lakott. A fölöttünk levő lakrészbe Bogdanovék teleped-

tek, 1907-ben pedig Dubrovinszkij (Innokentyij) is ide költözött. Ebben az időben az orosz rendőrség Finnországban semmibe sem ártotta bele magát, és így nagyon szabadon éltünk. A villa ajtaját sohasem zártuk be, az ebédlőbe éjszakára egy korsó tejet és kenyeret tettünk, a díványon megágyaztunk, arra az esetre, ha valaki az éjszaki vonattal érkezik; ehetett és lefeküdhetett aludni anélkül, hogy bárkit fel kellett volna ébresztenie. Reggel gyakran találtunk az ebédlőben éjjel érkezett elvtársakat.

Iljicshez mindennap jött valaki, és különféle anyagokat, újságokat, leveleket hozott. Iljics a küldemény átnézése után azonnal nekiült cikket írni, és a kész cikket elküldte az illetővel. Dmitrij Iljics Lescsenko majdnem mindennap eljött a „Vazá"-ba. Este én hoztam Pétervárról különféle híreket és megbízásokat.

Természetesen Iljicsnek majd megszakadt a szíve Pétervár után, és bármennyire is igyekeztünk, hogy állandóan a legszorosabb kapcsolatban maradjunk vele, néha olyan hangulat fogott el mindnyájunkat, hogy valamivel el kellett terelnünk gondolatainkat. Így esett meg azután, hogy sokszor a „Vaza" valamennyi lakója nekiült játszani... durákot. Körültekintően játszott Bogdanov, körültekintően és szenvedélyesen játszott Iljics, Lejtejzen egészen belemerült a játékba. Ilyenkor néha betoppant valaki, valamilyen kerületi pártmunkás egy megbízatással; csak állt zavarodottan, és nem értette a dolgot: a KB tagjai szenvedélyesen durákoztak. Egyébként ez az egész nem sokáig tartott.

Ebben az időben én egész nap Pétervárott tartózkodtam, keveset voltam együtt Iljiccsel. Amikor késő este hazatértem, mindig gondterhelten találtam, s így nem is kérdezősködtem semmiről, inkább arról beszéltem, mit láttam vagy hallottam Pétervárott.

Ezen a télen Vera Rudolfovnával mindig a Technológiai Intézet étkezdéjében jöttünk össze. Ez így nagyon megfelelő volt, mert az étkezdében mindennap igen sok ember fordult meg. Napközben gyakran több tucatnyi vendég tartózkodott itt. Senki sem figyelt fel ránk. Egyszer azonban Kamo is eljött a találkozóra. Kaukázusi népviseletben volt, s egy kendőben valamilyen gömbölyű tárgyat hozott. Az étkezdében mindenki abbahagyta az evést, és figyelni kezdte a szokatlan vendéget: „Bomba van nála" – villant át valószínűleg a legtöbb vendég agyán. A gömbölyű tárgy azonban nem

bomba volt, hanem görögdinnye. Kamo nekem és Iljicsnek hozott ajándékba egy görögdinnyét és valamilyen cukrozott diót. „A nagynéném küldte" – magyarázta Kamo szégyenlősen. Ez a vakmerő, kemény akaratú, félelmet nem ismerő harcos egyben kissé naiv és nagyon gyöngéd elvtárs volt. Nagyon ragaszkodott Iljicshez, Kraszinhoz és Bogdanovhoz. Volt nálunk Kuokkalában. Megbarátkozott anyámmal, beszélt neki a nagynénjéről, a nővéreiről. Kamo gyakran átutazott Finnországból Pétervárra, mindig vitt magával fegyvert, a mama pedig minden alkalommal különös gonddal csatolta össze a hátán a pisztolytáska szíját.

Ősszel Viborgban megjelent az illegális „Proletarij"[1], amelyre Iljics sok időt és nagy figyelmet fordított. A kapcsolatokat Slihter elvtárson keresztül tartottuk. Az illegális „Proletarij"-t Pétervárra szállították, és ott kerületenként terjesztették. A szállítással Irina (Ligyija Gobi) elvtársnő foglalkozott. Noha a szállítás és a szétosztás meg volt szervezve, hiszen a sajtótermékek a „Gyelo" („Ügy") legális bolsevik nyomdán mentek keresztül, – mégis kellett címeket szerezni, ahová az irodalmat küldhettük. Vera Rudolfovnának és nekem segítségre volt szükségünk. Komisszarov, az egyik kerületi pártmunkás, felajánlotta segítségül feleségét, Katyát. Beállított egy szerény külsejű, rövidre vágott hajú nő. Az első pillanatban különös érzés fogott el – igen erős bizalmatlanság érzése; arról már nem tudtam magamnak számot adni, hogy miből származik ez az érzés, azután gyorsan el is múlt. Katya igen tevékeny segítőtársnak bizonyult, minden munkát nagyon pontosan, gyorsan végzett el, egyáltalában nem kíváncsiskodott, semmiről sem kérdezősködött. Emlékszem azonban, hogy egyszer, amikor megkérdeztem tőle, hová utazik nyáron, összerezzent, és dühös szemekkel nézett rám. Később kiderült, hogy Katya és férje provokátorok voltak. Katya, miután Pétervárott fegyvereket szerzett, elvitte őket az Urálba, távozása után megjelent a rendőrség, elszedte a fegyvereket, amelyeket Katya hozott, és mindenkit letartóztatott. Ezt csak sokkal később tudtuk meg. Férje, Komisszarov pedig házkezelő lett Szimonovnál, a Zagorodnij proszpekt 9. sz. ház tulaj-

[1] A „Proletarij" 1906. augusztus 21-től (szeptember 3-tól) 1909. november 28-ig (december 11-ig) jelent meg Lenin szerkesztésében. Összesen 50 száma látott napvilágot. – *Szerk.*

donosánál. Szimonov segítette a szociáldemokratákat. Egy ideig Vlagyimir Iljics is nála lakott, majd bolsevik klubot rendeztek be a házban, később ide költözött Alekszinszkij. Jóval később – a reakció éveiben – Komisszarov bujkáló elvtársakat helyezett el a házban, útlevéllel látta el őket, majd ezek az elvtársak igen hamar „véletlenül" valahogyan lebuktak a határon. Ebbe a csapdába esett egyszer például Innokentyij is, amikor külföldről hazatért, hogy Oroszországban folytassa a munkát. Persze nehéz volna pontosan megállapítani, hogy Komisszarov és a felesége mikor lettek provokátorok. Mindenesetre a rendőrség még így is nagyon sok mindenről nem szerzett tudomást, például Vlagyimir Iljics tartózkodási helyéről sem. A rendőrségi apparátus 1905-ben és még 1906-ban is meglehetősen szervezetlen volt.

1907. február 20-ára tűzték ki a II. Állami Duma összehívását. Már a novemberi konferencián 14 küldött, köztük Lengyelország és Litvánia küldöttei, Leninnel az élükön, az Állami Duma-választásokban való részvétel mellett foglalt állást, de ellenezte, hogy bármilyen blokkba tömörüljenek a kadetokkal (a mensevikek éppen ezt akarták). Ebben a szellemben végezték a bolsevikok a Duma-választásokkal kapcsolatos munkájukat. A kadetok a választásokon vereséget szenvedtek. A II. Dumában csak feleannyi képviselőjük volt, mint az I. Dumában. A választásokat nagy késéssel bonyolították le. Úgy látszott, hogy ismét emelkedőben van a forradalmi hullám.

„A forradalom felkelő napjának a sötétségen áttörő ragyogó sugaraitól megvilágítva, milyen szánalmasnak tűnnek is fel egyszerre a mi nemrégiben folytatott »elméleti« vitáink!" – írta Iljics 1907 elején.

A II. Duma képviselői elég gyakran jöttek Kuokkalába, hogy Iljiccsel beszéljenek. A bolsevik képviselők munkáját közvetlenül Alekszandr Alekszandrovics Bogdanov irányította, de ő is Kuokkalában lakott, ugyanott, ahol mi, a „Vaza" villában, és mindent megbeszélt Iljiccsel.

Emlékszem, hogy egyszer késő este, amikor Pétervárról hazatérőben voltam Kuokkalába, találkoztam a vonaton Pavel Boriszovics Akszelroddal. Elmondta, hogy a bolsevik képviselők, különösen Alekszinszkij, egyáltalán nem szerepelnek rosszul a

Dumában. Beszélt a munkáskongresszusról. A mensevikek elég erős agitációt folytattak a munkáskongresszus érdekében, mert azt remélték, hogy egy nagyszabású munkáskongresszuson jobban meg tudnak majd birkózni a bolsevikok egyre növekvő befolyásával. A bolsevikok ragaszkodtak a pártkongresszus mielőbbi összehívásához. Végül is áprilisra tűzték ki a kongresszust. A kongresszus igen népes volt. Csapatostul érkeztek a küldöttek, egymás után jelentek meg a titkos találkozóhelyen, ahol a bolsevikokat Mihail Szergejevics és én képviseltük, a mensevikeket pedig Krohmal és Hincsuk felesége, M. M. Sik. A rendőrség lesben állt. A Finn-pályaudvaron letartóztatták Maratot (Sancert) és még néhány küldöttet. Rendkívül meg kellett szigorítani az elővigyázatossági rendszabályokat. Iljics és Bogdanov már elutaztak a kongresszusra. Én nem siettem Kuokkalába. Csak vasárnap estefelé érkeztem meg – és mit látok? 17 küldött üldögél nálunk, fáznak, éhesek, se nem ettek, se nem ittak! A háztartási alkalmazott, aki nálunk dolgozott, egy finn szociáldemokrata, vasárnaponként egész napra elment – a Népházban színielőadásokat és hasonlókat rendeztek. Jó időbe tellett, amíg enni-inni adtam a küldötteknek. Én nem is mentem el a kongresszusra. Nem volt kire hagyni a titkári munkát, s különben is nehéz idők voltak. A rendőrség nagyon agresszív lett, az emberek nem mertek sem szállást adni, sem találkozóhelyet biztosítani a bolsevikoknak. Néha a „Vesztnyik Zsiznyi"-nél jöttem össze egyes elvtársakkal, Pjotr Petrovics Rumjancev, a folyóirat szerkesztője, restellte maga megmondani, hogy ne tartsak találkozót a „Vesztnyik Zsiznyi"-nél, és egy őrt, egy munkást bízott meg ezzel, akivel elég gyakran el szoktam beszélgetni. Mérges lettem – miért nem ő maga mondja meg?

Iljics később jött meg a kongresszusról, mint a többiek. Külseje egészen szokatlan volt: bajuszát rövidre nyíratta, szakállát levágatta, nagy szalmakalapot viselt.

Iljics mindjárt a kongresszus után Teriokiban, egy Kakko nevű finn vendéglőjében (később ez a vendéglő leégett) beszédet mondott a Pétervárról nagy számban odasereglett munkások előtt.

Június 3-án szétkergették a II. Dumát. Az egész bolsevik frakció Kuokkalába jött; késő este érkeztek meg, s egész éjszaka ültünk és értékeltük az új helyzetet. Iljicset nagyon kimerítette a kongresszus,

ideges volt, nem evett. Elláttam őt minden szükségessel, és elküldtem Finnország belsejébe, Stirsuddenbe, ahol Gyagyenyka családja lakott, én meg gyorsan elintéztem a folyó ügyeket, és utána mentem. Amikor megérkeztem Stirsuddenbe, Iljics egy kicsit már összeszedte magát. Azt mesélték róla, hogy az első napokban mindig elszundikált: leül a fenyőfa alá, és egy perc múlva már alszik is. A gyermekek elnevezték „hétalvónak". Stirsuddenben csodálatosan töltöttük az időt – erdő, tenger, vadabbnál vadabb tájak, s közvetlenül mellettünk volt Zjabickij mérnök nagy villája; itt lakott Lescsenko a feleségével és Alekszinszkij. Iljics kerülte a beszélgetést Alekszinszkijjel – pihenni akart –, az pedig megsértődött. Néha Lescsenkónál összegyűltünk zenét hallgatni. Kszenyija Ivanovna – Knyipovicsék rokona – gyönyörű hangú énekesnő volt, Iljics nagy élvezettel hallgatta. A nap jó részét Iljiccsel együtt a tengerparton töltöttük vagy kerékpároztunk. A kerékpárok már öregek voltak, állandóan javítgatni kellett őket. A javítást hol Lescsenko segítségével, hol egyedül végeztük. Ócska sárcipőkkel javítottuk a kerékpárokat, de azt hiszem, többet javítottuk, mint használtuk őket. Mindazonáltal csodálatosan jó volt kerékpározni. Gyagyenyka tömte Iljicsbe a tojásrántottát és a szarvascombot. Iljics lassanként összeszedte, kipihente magát, magához tért.

Stirsuddenből elutaztunk Teriokiba, a konferenciára.[1] Iljics, alaposan átgondolva a helyzetet, a konferencián a III. Duma bojkottja ellen foglalt állást. Ismét újabb fronton indult meg a harc: a bojkott hívei ellen, akik nem akartak számolni a keserű valósággal, és megrészegültek a hangzatos frázisoktól. Iljics a kis nyaralóban szenvedélyesen kiállt álláspontja védelmében. Kraszin arra kerékpározott, megállt az ablaknál, figyelmesen hallgatta Iljics szavait, majd anélkül, hogy bejött volna a villába, elgondolkozva tovább ment ... Volt is min gondolkodni.

Elérkezett a stuttgarti kongresszus[2]. Iljics nagyon elégedett volt a szakszervezetekre vonatkozó határozatokkal és a kongresszusnak a háború kérdésében elfoglalt álláspontjával.

[1] Az OSZDMP pétervári városi konferenciáját 1907. július 8. és 14. (21. és 27.) között tartották Teriokiban. – *Szerk.*

[2] A II. Internacionálé stuttgarti nemzetközi kongresszusa 1907. augusztus 18. (5)–24 (11) között zajlott le. – *Szerk.*

Iljics kénytelen volt beljebb utazni Finnországba. A „Vaza" villában (Kuokkalában) már csak Bogdanovék, Innokentyij (Dubrovinszkij) és én maradtunk. Teriokiban már házkutatások voltak, s Kuokkalában is számítottunk erre. Natalja Bogdanovával „tisztogatni" kezdtünk, átvizsgáltuk az iratokat, kiszedtük belőlük a fontosabbakat, és odaadtuk a finn elvtársaknak, hogy rejtsék el, a többit pedig elégettük. Olyan buzgón égettünk, hogy egyszer csak csodálkozva láttam, hogy a hó a mi „Vaza" villánk körül pernyével van tele. Egyébként már annyi anyag halmozódott fel a „Vaza" villában, hogy ha mégis rajtunk ütöttek volna a csendőrök, valószínűleg így is jó fogást csináltak volna. Különleges óvintézkedéseket kellett tennünk. Egyik reggel futva jött a háziasszony, és elmondta, hogy Kuokkalába csendőrök érkeztek. Odaadtunk neki mindenféle illegális anyagot, amennyit csak el tudott vinni, hogy elrejtse magánál. Alekszandr Alekszandrovics Bogdanovot és Innokentyijt elküldtük az erdőbe sétálni, mi pedig vártuk a házkutatást. Ez alkalommal azonban nem jöttek a „Vazá"-ba házkutatást tartani; a forradalmi katonai szervezet tagjait keresték.

Iljicset az elvtársak Finnország belsejébe küldték. Oglbüben, egy kis állomáson lakott Helsingfors mellett, két finn nővérnél. Iljics idegenül érezte magát a kínosan tiszta és hideg, finn módra, kényelmesen berendezett, kis csipkefüggönyökkel díszített szobában, ahol minden a helyén volt, s a falon állandóan hangok szűrődtek át: nevetés, zongoraszó, finn beszéd. Iljics naphosszat az agrárkérdéssel foglalkozó munkáját írta[1], s alaposan átgondolta a forradalom tapasztalatait. Órákon át járkált fel és alá a szobában lábujjhegyen, hogy ne zavarja a háziakat. Egyszer meglátogattam őt Oglbüben.

Iljicset a rendőrség már egész Finnországban kereste, s így külföldre kellett mennie. Nyilvánvaló lett, hogy a reakciós időszak

[1] Lásd: A szociáldemokrácia agrárprogramja az 1905–1907-es első orosz forradalomban. Lenin Összes Művei. 16. köt. 177–381. old. – *Szerk.*

évekig fog tartani. Ismét Svájcba kellett menni. Semmi kedvünk sem volt hozzá, de nem találtunk más megoldást. A „Proletarij" kiadását is külföldön kellett megszervezni, minthogy Finnországban a kiadás lehetetlenné vált. Iljicsnek, amint erre lehetőség nyílott, Stockholmba kellett utaznia, és ott bevárni engem. Nekem el kellett helyeznem Pétervárott beteg anyámat, aki bizony már elég idős volt, egy csomó dolgot el kellett intéznem, meg kellett beszélnem a kapcsolatokat, és csak akkor mehettem Iljics után.

Amíg én Pétervárott vesződtem, Iljics majdnem elpusztult a Stockholmba való átkelés közben. Annyira a sarkában voltak ugyanis, hogy a rendes utat választani, vagyis Abóban hajóra szállni, a biztos letartóztatást jelentette volna.[1] Volt már eset rá, hogy éppen akkor tartóztattak le valakit, amikor felszállt a hajóra. Az egyik finn elvtárs azt tanácsolta, hogy a legközelebbi szigeten szálljon fel Iljics a hajóra. Ez veszélytelen volt abban a tekintetben, hogy az orosz rendőrség ott nem tartóztathatta le, a szigetig azonban mintegy három versztet a jégen kellett megtenni, a jég pedig, noha már decemberben jártunk, még nem volt mindenütt elég megbízható. Senkinek sem volt kedve kockáztatni az életét, s így nem akadt, aki Iljicset átvezesse. Végül is két pityókos, hetvenkedő finn paraszt vállalkozott Iljics átkísérésére. Éjszaka azonban, amikor átkeltek a jégen, Iljiccsel együtt majdnem elpusztultak – a jég egy helyen beszakadt alattuk. Alig tudtak kivergődni.

Egy idő múlva Borgo, egy finn elvtárs, akinek a révén átjutottam Stockholmba, s akit később a fehérek agyonlőttek, elmondta nekem, mennyire veszélyes volt ez az út, s mennyire csak a véletlen mentette meg Iljicset a pusztulástól. Iljics pedig elmesélte, hogy amikor a jég kezdett recsegni-ropogni a lába alatt, azt gondolta: „Ej, milyen ostobán kell elpusztulni." Az oroszok – bolsevikok, mensevikek, eszerek – megint külföldre mentek. Dan, Ligyija Oszipovna Cegyerbaum s néhány eszer azzal a hajóval ment Svédországba, amelyen én utaztam.

Néhány napos stockholmi tartózkodás után Iljiccsel együtt Berlinen keresztül Genfbe utaztunk. Berlinben, közvetlenül oda-

[1] Finnország és Svédország között télen is közlekedtek a hajók, mert a jégtörők felvágták a jeget. – *N. K.*

érkezésünk előtt, az ott élő oroszoknál házkutatások voltak, sokat le is tartóztattak közülük, ezért Abramov elvtárs, a berlini csoport egyik tagja, aki várt bennünket, azt tanácsolta, hogy ne menjünk senkinek a lakására, s egész nap egyik kávéházból a másikba cipelt minket. Az estét Rosa Luxemburgnál töltöttük. A stuttgarti kongresszus, ahol Vlagyimir Iljics és Rosa Luxemburg a háború kérdésében azonos álláspontra helyezkedtek, nagyon közel hozta őket egymáshoz. Ez még 1907-ben volt, de ők már a kongresszuson arról beszéltek, hogy a háború elleni harcnak nemcsak a békéért folytatott harcot kell célul kitűznie, hanem azt is, hogy a kapitalizmust felváltsa a szocializmus. A háború okozta válságot okvetlenül fel kell majd használni a burzsoázia gyorsabb megdöntésére. „Általában véve megállapíthatjuk – írta Vlagyimir Iljics –, hogy a stuttgarti kongresszus számos igen fontos kérdésben plasztikusan szembeállította egymással a nemzetközi szociáldemokrácia opportunista és forradalmi szárnyát, és ezeket a kérdéseket a forradalmi marxizmus szellemében oldotta meg." (Összes Művei. 16. köt. 68. old.) A stuttgarti kongresszuson Rosa Luxemburg és Iljics együtt haladtak. Így ezen az estén beszélgetésük különösen baráti jellegű volt.

Este betegen mentünk haza a szállodába. Mindkettőnk száján fehér hab jelent meg, s valami különös gyöngeség fogott el. Mint később kiderült, miközben egyik vendéglőből a másikba vándoroltunk, valahol romlott halat ettünk. Éjjel orvost kellett hívatnunk. Vlagyimir Iljics finn szakácsnak jelentette be magát, én pedig amerikai állampolgárnak, s ezért a hotelszolga amerikai orvost hívott ki hozzánk. Az megvizsgálta Vlagyimir Iljicset, s azt mondta, hogy a dolog nagyon komoly, majd megvizsgált engem is, és így szólt: „Na, maga életben marad!" Egy csomó orvosságot adott, s megszimatolva, hogy nálunk valami nincs rendjén, nagy összeget kért a vizitért. Pár napig feküdtünk, majd félig betegen utaztunk Genfbe, ahová 1908. január 7-én (1907. december 25-én) érkeztünk meg. Iljics később azt írta Gorkijnak, hogy útközben „megfáztunk".

Genf most nem nyújtott kellemes látványt. Egy hópelyhet sem láttunk, de éles, hideg szél fújt: a „bise". A képeslapok a Genfi-tavat ábrázolták, amelyet a part menti rácsoknál vékony jég borított. A város kihaltnak, néptelennek látszott. Az elvtársak közül ebben az időben Miha Chakaja, V. A. Karpinszkij és Olga Ravics

lakott Genfben. Chakaja egy kis szobácskában húzta meg magát, sokat nélkülözött, betegeskedett, s alig tudott felkelni az ágyból, amikor meglátogattuk. Valahogyan nem akart megindulni a beszélgetés. Karpinszkijék ebben az időben az orosz könyvtárban laktak, a volt Kuklin-könyvtárban, melyet Karpinszkij vezetett. Amikor meglátogattuk, éppen rendkívül erős fejfájása volt, amitől állandóan hunyorgott, az összes spaletták be voltak csukva, mert bántotta a fény. Amikor Karpinszkijtől elmentünk, és Genf kihalt s olyannyira idegenné vált utcáit jártuk, Iljicsnek kiszaladt a száján: „Úgy érzem, mintha azért jöttem volna ide, hogy befeküdjek a sírba."

Megkezdődött második emigrációnk; ez sokkal nehezebb volt, mint az első.

MÁSODIK RÉSZ

A második emigráció három időszakra oszlik; *az első időszak (1908–1911) azokat az éveket foglalja magában, amikor Oroszországban a legdühödtebb reakció uralkodott.* A cári kormány kegyetlenül leszámolt a forradalmárokkal. A börtönök zsúfoltak voltak, a lehető legembertelenebb állapotok uralkodtak bennük, a rabokat állandóan verték, egyik halálos ítélet a másikat követte. Az illegális szervezetek kénytelenek voltak még mélyebb illegalitásba vonulni. Ez rosszul sikerült. A forradalom alatt a párt összetétele megváltozott: a párt olyan káderekkel töltődött fel, akik nem ismerték a forradalom előtti illegális munkát, nem szoktak hozzá a konspirációhoz. Másfelől a cári kormány nem sajnálta a pénzt provokátorok beszervezésére. A provokátor-rendszer rendkívül átfogó, szerteágazó volt, s még a párt központi szerveit is behálózta. A kormányt mintaszerűen informálták.

Ezzel párhuzamosan módszeresen akadályozták a különféle legális társaságok, a szakszervezetek és a sajtó tevékenységét. A kormány minden erejével azon volt, hogy megfossza a munkástömegeket a forradalom alatt kivívott jogaiktól, attól a joguktól, hogy összegyűljenek, megvitassák az őket érdeklő kérdéseket, szervezkedjenek. A régi időket azonban nem lehetett visszahozni, a tömegek számára a forradalom nem múlt el nyomtalanul, s a munkások öntevékenysége újból és újból áttört a legkisebb résen is.

Ezekben az években a szociáldemokraták körében óriási volt az eszmei zűrzavar. Kísérletek történtek magának a marxizmus alapjainak a felülvizsgálására, filozófiai áramlatok keletkeztek, melyek az egész marxizmus fundamentumát képező materialista világnézetet próbálták megingatni. A helyzet sötét volt. Voltak olyanok, akik úgy próbálták megtalálni a kivezető utat, hogy valami új, kifinomult vallást agyaltak ki, és igyekeztek azt filozófiailag megalapozni. A mindenféle istenkeresésnek, istenépítésnek kaput nyitó új filozófiai iskola élén Bogdanov állott, s csatlakozott hozzá Lunacsarszkij, Bazarov stb. Marx a filozófián, az idealizmus ellen vívott harcon keresztül jutott el a mar-

xizmushoz. Plehanov annak idején rendkívül nagy figyelmet fordított a materialista világnézet megalapozására. Lenin tanulmányozta műveiket, s már a száműzetésben is igen sokat foglalkozott filozófiával. Nem téveszthette szem elől, hogy mit jelent és mekkora súllyal esik latba a marxizmus filozófiai revíziója a reakció éveiben. Így hát a lehető legélesebben fordult szembe Bogdanovval és iskolájával.[1]

Bogdanov nemcsak a filozófia frontján volt ellenfél. Maga köré csoportosította az otzovistákat és az ultimatistákat. Az otzovisták azt mondták, hogy az Állami Duma annyira reakcióssá vált, hogy vissza kell hívni a szociáldemokrata frakciót a Dumából; az ultimatisták pedig azt hirdették, hogy ultimátumot kell intézni a Dumához, és a frakciónak olyan magatartást kell tanúsítania a Duma szószékén, hogy kiebrudalják a Dumából. Lényegében az otzovisták és az ultimatisták között semmi különbség sem volt... Az ultimatistákhoz tartozott Alekszinszkij, Marat stb. Az otzovisták és az ultimatisták azt is ellenezték, hogy a bolsevikok részt vegyenek a szakszervezetekben és a legális társaságokban. Nem szabad kompromisszumot kötni. A bolsevikoknak – mondották – sziklaszilárdaknak, hajlíthatatlanoknak kell lenniük. Lenin ezt az álláspontot hibásnak tartotta. Ennek csak az lehetett az eredménye, hogy elszakadunk mindennemű gyakorlati munkától, hogy elszigetelődünk a tömegektől, hogy lemondunk a gyakorlati életben való megszervezésükről. A bolsevikok az 1905-ös forradalom előtt ki tudtak használni minden legális lehetőséget, a legnehezebb viszonyok között is előre tudtak törni, és magukkal tudták vinni a tömegeket. A teavízért, a szellőztetésért folytatott harctól lépésről lépésre elvezették a tömegeket az egész népet átfogó fegyveres felkelésig. Alkalmazkodóképesség a legnehezebb körülmények között is, de minden alkalmazkodás mellett megőrizni az elvi szilárdságot, nem adni fel a forradalmi pozíciókat – ez volt

[1] A kéziratban a továbbiakban ez áll: „A filozófia iránt kevéssé érdeklődő gyakorlatias elvtársak nem értették, miért olyan indulatos Lenin, miért szitkozódik, miért szakít harcostársaival – Bogdanovval és társaival, miért lép blokkra Plehanovval, aki úgy szidta a bolsevikokat, mint a bokrot, s azt írta, hogy 1905 decemberében nem kellett volna fegyvert fogni. Folyt a harc a marxizmusért, a marxizmus alapjaiért." – *Szerk.*

a leninizmus tradíciója. Az otzovisták szakítottak a bolsevik tradíciókkal. Az otzovizmus elleni harc egyértelmű volt a kipróbált bolsevik, lenini taktikáért folytatott harccal.

És végül ezeket az éveket, az 1908–1911-es időszakot, a pártért, a párt illegális szervezetéért folyó éles harc jellemezte.

Egészen természetes, hogy a reakció időszakában a dekadens hangulat első jelei mindenekelőtt a szűk prakticizmustól áthatott mensevikek körében bukkantak fel; ők, akiket szoros szálak fűztek a liberális burzsoáziához, azelőtt is mindig hajlamosak voltak arra, hogy az árral ússzanak, hogy megnyirbálják a forradalmi jelszavakat. Ez a dekadens hangulat rendkívül világosan fejeződött ki igen széles mensevik rétegeknek abban a törekvésében, hogy likvidálják a pártot. A likvidátorok azt hajtogatták, hogy az illegális párt fennállása csak lebukásokra vezethet, s lefékezi a munkásmozgalom lendületét. Valójában az illegális párt felszámolása azt jelentette volna, hogy lemondunk a proletariátus önálló politikájáról, csökkentjük a proletariátus harcának forradalmiságát, meggyöngítjük a proletariátus szervezeteit és akcióegységét. A párt felszámolása azt jelentette volna, hogy lemondunk Marx tanításáról, valamennyi irányelvéről.

Természetesen az olyan mensevikeknek, mint Plehanov, aki annak idején oly sokat tett a marxizmus elterjesztéséért, az opportunizmus elleni harcért, nem kerülhette el a figyelmét, hogy mennyire reakciós ez a likvidátor hangulat, s amikor a párt likvidálásának a propagálása odáig fajult, hogy magának a marxizmus alapjainak a felszámolását kezdték hirdetni, Plehanov mindenképpen igyekezett elhatárolni magát a likvidátoroktól, és megalapította saját csoportját, a pártigenlő mensevikek csoportját.

A pártért folyó harc fényt derített számos szervezeti kérdésre, a párttagok széles körei jobban felismerték a párt szerepét, a párttagok kötelességeit.

A materialista világnézetért, a tömegekkel való kapcsolatokért, a lenini taktikáért, a pártért vívott harc az emigráció rendkívül nehéz körülményei között folyt.

A reakció éveiben az emigráció szörnyen felduzzadt, szünet nélkül jöttek újabb és újabb emberek, akik a cári kormány eszeveszett üldözése elől külföldre menekültek, elnyűtt, megviselt idegzetű

emberek, akiknek nem volt sem perspektívájuk, sem egy lyukas garasuk, és Oroszországból sem várhattak segítséget. Mindez rendkívüli módon megnehezítette a harcot. Temérdek sok volt a civódás, a veszekedés.

Ma, sok év elmúltával, a napnál is világosabb, hogy miért folyt a harc. Ma, amikor az élet olyannyira szemléltetően igazolta a lenini irányvonal helyességét, ezt a harcot sokan már nem is tartják túlságosan érdekesnek. Pedig e harc nélkül a párt nem tudta volna olyan gyorsan eredményessé tenni munkáját a munkásmozgalom fellendülésének éveiben, nehezebben járta volna végig a győzelemhez vezető utat. Ez a harc akkor folyt, amikor a fentebb említett áramlatok még csak kialakulóban voltak, s olyan emberek harcoltak egymással, akik nemrégiben még vállvetve küzdöttek, és sokaknak úgy tűnt, hogy mindennek Lenin összeférhetetlensége, élessége és rossz természete az oka. Valójában azonban a párt létéért, irányvonalának következetességéért, a helyes taktikáért folyt a harc. A viták hevességét a problémák bonyolultsága is okozta, és Iljics gyakran azért vetett fel egyes kérdéseket rendkívül élesen, mert különben éppen a kérdés lényege sikkadt volna el.

Az 1908–1911-es éveket nem egyszerűen a külföldi tartózkodás tette emlékezetessé, hanem az is, hogy megfeszített harc folyt egy igen fontos fronton: az ideológia frontján.

A második emigráció második időszaka 1911-től 1914-ig tartott; ezekben az években Oroszországban forradalmi fellendülés állt be. A sztrájkharcok kibontakozása, a munkásosztály egységes fellépését kiváltó lénai események, a munkássajtó fejlődése. a duma-választások és a duma-frakció munkája – mindez a pártmunka új formáit hívta életre, teljesen új lendületet adott a pártmunkának, kidomborította a pártban a munkásjelleget, s közelebb vitte a pártot a tömegekhez.

Kapcsolataink gyorsan erősödtek Oroszországgal, növekedett befolyásunk az oroszországi munkára. 1912 januárjában a prágai pártkonferencián kizárták a likvidátorokat, s megalakult az illegális pártszervezet. Plehanov nem csatlakozott a bolsevikokhoz.

1912-ben átköltöztünk Krakkóba. A harc a pártért, a párt megerősítéséért már nem a külföldi csoportok között folyt. Amikor Krakkóban éltünk, Oroszországban az élet, a gyakorlat teljesen

igazolta a lenini taktika helyességét. Iljicsnek minden gondolatát a tömegek között végzett gyakorlati munka kérdései kötötték le. De míg Oroszországban széleskörűen bontakozott ki a munkásmozgalom, a nemzetközi horizonton már felcikáztak a vihar közeledtét jelző villámok; egyre inkább érezhető volt, hogy a háború a levegőben lóg. És Iljics már azon törte a fejét, hogy milyen új viszonyok fognak kialakulni a különböző nemzetiségek között akkor, amikor az elkerülhetetlen háború polgárháborúvá változik majd át. Iljics, minthogy Krakkóban élt, közelebbről megismerte a lengyel szociáldemokratákat, a nemzeti kérdéssel kapcsolatos nézeteiket. Állhatatosan harcolt hibáik ellen, élesebbé, pontosabbá tette meghatározásaikat. A krakkói időszakban a bolsevikok számos, igen nagy jelentőségű határozatot hoztak a nemzeti kérdésben.

A második emigráció harmadik időszaka (1914–1917) a háború éveit foglalja magában. Ebben az időszakban emigráns életünk jellege megint erősen megváltozott. Olyan időszak volt ez, melyben a nemzetközi jellegű kérdések döntő jelentőségűvé váltak, s a mi oroszországi ügyeinkkel is csak a nemzetközi mozgalom szemszögéből lehetett foglalkozni.

Most oroszországi munkánkat más, sokkal szélesebb alapon, az internacionalizmus alapján kellett folytatnunk. Mindent, amit egy semleges országban tenni lehet, megtettünk annak a jelszónak a propagálására, hogy harcolni kell az imperialista háború ellen, hogy a háborút polgárháborúvá kell változtatni, mindent elkövettünk, hogy lerakjuk az új Internacionálé első köveit. Ez a munka a háború első éveiben (1914 végén és 1915-ben) Lenin egész erejét igénybe vette.

Ezzel párhuzamosan azonban Iljicsben – a körülötte történő események hatására – sok új gondolat ébredt: elmélyülten kezdett foglalkozni az imperializmusnak, a háború jellegének a problémáival, annak az államhatalomnak az új formáival, mely a proletariátus győzelmének a másnapján ki fog alakulni, a dialektikus módszerrel és e módszernek a munkásosztály politikájára és taktikájára való alkalmazásával. Bernből átköltöztünk Zürichbe, ahol kényelmesebben lehetett dolgozni. Iljics teljes erejével nekilátott az írásnak, egész napokat töltött el a könyvtárakban, míg csak meg nem érkezett a februári forradalom híre, s nem kezdtünk el készülni vissza Oroszországba.

Genfbe érkezésünk estéjén Iljics válaszolt Alekszinszkijnek, a II. Duma bolsevik képviselőjének, aki, miután más bolsevik képviselőkkel együtt kényszermunkára ítélték, külföldre emigrált, s abban az időben Ausztriában élt. Alekszinszkij levelét Iljics még Berlinben kapta meg. Néhány nap múlva válaszolt Gorkijnak is, aki nagyon hívta, hogy látogassa meg őt Olaszországban, Capriban.[1]

Iljics azonban nem utazhatott Capriba, meg kellett szervezni a párt illegális központi lapját, a „Proletarij"-t. Ezt a munkát a lehető legsürgősebben el kellett végezni, hogy a reakciónak ebben a súlyos időszakában minél gyorsabban megszervezhessük a központi lap révén a rendszeres irányítást. Iljics nem utazhatott el, de levelében így álmodozott: „Valóban fontos lenne leruccanni Capriba!" „Úgy gondolom – írta továbbá –, jobb lenne akkor meglátogatnom Önt, amikor nem dolgozik valami nagyobb munkán, hogy sokat kószálhassunk és beszélgethessünk." (Művei. 34. köt. 375. old.) Iljics az utóbbi időben sok mindent élt át, sok mindenen töprengett, és szerette volna úgy szívből kibeszélgetni magát Gorkijjal, de az utazást el kellett halasztania.

Még nem dőlt el, Genfben fog-e megjelenni a „Proletarij" vagy valahol másutt külföldön. Írtunk Ausztriába Adler osztrák szociáldemokratának és Juzefnek (Dzerzsinszkijnek), aki ugyancsak Ausztriában élt. Ausztria közelebb van az orosz határhoz, bizonyos tekintetben jobb lett volna ott kiadni a lapot, jobban meg lehetett volna szervezni a szállítást, Iljics azonban nemigen bízott abban, hogy Genfen kívül valahol is ki lehet adni a központi lapot, és lépéseket tett abban az irányban, hogy a kiadást Genfben hozza tető alá. Legnagyobb meglepetésünkre kiderült, hogy maradt

[1] A kézirat így folytatódik: „Nem emlékszem, hogy a londoni kongresszus előtt találkozott Iljics Gorkijjal, de a londoni kongresszus után, amelyen részt vett Gorkij, Iljicsnek mindig felragyogott az arca, ellágyult a tekintete, ha Gorkijról beszélt." Lenin először 1905 novemberében Pétervárott találkozott Gorkijjal. – *Szerk.*

Genfben egy szedőgépünk; ezzel csökkentek a költségek, és egyszerűbb lett a dolog.

Megjelent a régi szedő is, Vlagyimirov elvtárs, aki a forradalom előtt Genfben a „Vperjod" c. bolsevik lapot szedte. Az általános gazdasági teendők ellátását D. M. Kotljarenkóra bíztuk.

Februárban már mindazok az elvtársak Genfben voltak, akiket Oroszországból a „Proletarij" megszervezésére küldtek ide, vagyis Vlagyimir Iljics, Bogdanov és Innokentyij (Dubrovinszkij).

Vlagyimir Iljics február 2-i levelében ezt írta Gorkijnak: „Minden rendben van, a napokban közzétesszük a hirdetést. Önt felvesszük a munkatársak jegyzékébe. Írja meg néhány szóban, adhatna-e valamit az első számokba (akár a „Novaja Zsizny"-ben megjelent „*Jegyzetek a kispolgárságról*" szellemében, akár részleteket most készülő regényéből stb.)." (Művei. 34. köt. 381–382. old.) Iljics már 1894-ben, „Kik azok a »népbarátok« és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen" c. könyvében írt a polgári kultúráról, a kispolgári filiszterségről, amelyet szívből gyűlölt és lenézett. Ezért nagyon tetszettek neki Gorkij jegyzetei a kispolgárságról.[1]

Lunacsarszkijnak, aki Capriban, Gorkijnál telepedett le, Vlagyimir Iljics ezt írta: „Írja meg, hogy teljesen berendezkedett-e már, és visszanyerte-e munkaképességét?" (Lenin Összes Művei. 47. köt. 123. old. oroszul)

A háromtagú szerkesztőség (Lenin, Bogdanov, Innokentyij) levelet írt Bécsbe Trockijnak, s munkatársnak hívta őt a „Proletarij"-hoz. Trockij elutasította az ajánlatot, nem akart együtt dol-

[1] Krupszkaja a „Pravda" 1928. április 22-i számában közölt visszaemlékezéseiben ezt írta: „Azok a levelek, amelyeket Iljics 1908 elején küldött Gorkijnak, különösen baráti hangnemben íródtak. Iljics hallgatott arról, milyen nehezére esett újra alkalmazkodnia ahhoz, hogy elszakadt Oroszországtól, hogy állandóan lesnie kell a Pétervárról, Moszkvából stb. érkező leveleket, újra hozzászoknia az egész emigrációs légkörhöz, de szükségét érezte, hogy elbeszélgessen egy olyan emberrel, mint Gorkij, aki oly sok mindent megértett.

Nagyon téved azonban, aki azt hiszi, hogy Iljics hangulata a legcsekélyebb mértékben befolyásolta harckészségét, hogy egyetlen pillanatra erőt vett rajta a csüggedés, kételkedett volna abban, hogy a proletariátus veresége csak átmeneti." – *Szerk.*

gozni a bolsevikokkal, ezt azonban nem mondta meg nyíltan, hanem elfoglaltságára hivatkozott.

Megkezdődött a vesződség a „Proletarij" szállításának megszervezése körül. Felkutattuk a régi kapcsolatokat. Akkoriban kiadványainkat a tengeren, Marseille-en és más kikötővárosokon keresztül szállítottuk. Iljics úgy gondolta, hogy most talán Caprin keresztül lehetne megszervezni a szállítást, hiszen Gorkij Capriban lakik. Írt Marija Fjodorovna Andrejevának, Gorkij feleségének arról, hogyan lehetne megszervezni a gőzhajók személyzete útján az irodalom Odesszába szállítását. Alekszinszkijjel is levelezett a Bécsen keresztül történő szállításról, de nem nagyon bízott az eredményben. Az ilyesmikre Alekszinszkij nemigen volt alkalmas. Hívtuk Oroszországból Pjatnyickijt, szállítási „szakemberünket", aki jelenleg a Kominternnél dolgozik, s annak idején igen jól szervezte meg a szállítást a német határon keresztül. Majdnem nyolc hónap telt el azonban, míg kijátszva a megfigyelőket s elkerülve a letartóztatást, sikerült kijutnia külföldre. Külföldre érkezése után azzal próbálkozott, hogy a szállítást Lembergen keresztül szervezze meg, de ott nem sikerült semmit sem nyélbe ütnie. 1908 őszén érkezett meg Genfbe. Megbeszéltük, hogy megint Leipzigben fog letelepedni, ahol azelőtt is lakott, helyreállítja régi kapcsolatait, és a szállítást újra a német határon keresztül fogja megszervezni.

Alekszinszkij elhatározta, hogy átköltözik Genfbe. Úgy terveztük, hogy Tatyana Ivanovna, Alekszinszkij felesége, nekem fog segíteni az Oroszországgal folytatott levelezésben. Mindez azonban csak terv volt. Ami a leveleket illeti, mi inkább vártuk, mint kaptuk őket. Nem sokkal azután, hogy Genfbe érkeztünk, bonyolult história játszódott le egy pénzváltással kapcsolatban.

1907 júliusában Tifliszben, az Eriván téren kisajátítást hajtottak végre. A forradalom hevében, amikor széles fronton folyt a harc az önkényuralom ellen, a bolsevikok megengedhetőnek tartották a cári kincstár lefoglalását, hozzájárultak a kisajátításhoz. A tifliszi kisajátításból származó pénzt átadták a bolsevik frakciónak. A pénzt azonban nem lehetett felhasználni, mert csupa 500 rubeles bankjegyekből állt. Ezeket Oroszországban nem lehetett felváltani, mert a bankokban jegyzék volt a kisajátított 500 rubeles bankjegyek számairól. Most, amikor a reakció tombolt, meg kellett szöktetni

az elvtársakat a börtönből, ahol a cári kormány kínozta a forradalmárokat, s hogy ne engedjük megfenekleni a mozgalmat, illegális nyomdákat kellett felállítani és így tovább. Mindenképpen pénzre volt szükségünk. Csak néhány napja léptük át a határt, amikor az elvtársak egy csoportja kísérletet tett arra, hogy külföldön egyidejűleg több városban felváltsa az 500 rubeleseket. Egy Zsitomirszkij nevű provokátor tudott ennek a felváltási akciónak a megszervezéséről, és részt is vett benne. Akkor még senki sem tudta, hogy Zsitomirszkij provokátor, és mindenki teljes bizalommal volt iránta. Pedig akkor már lebuktatta Berlinben Kamo elvtársat, akinél egy bőröndöt találtak, tele dinamittal. Kamo hosszú ideig ült egy német börtönben, majd a német kormány kiadta Oroszországnak. Zsitomirszkij értesítette a rendőrséget, és mindenkit letartóztattak, aki megpróbálta a pénzt felváltani. Stockholmban letartóztattak egy lett elvtársat, a zürichi csoport tagját, Münchenben letartóztatták Olga Ravicsot, a genfi csoport tagját, aki a mi pártszervezetünkhöz tartozott, s nemrég tért vissza Oroszországból, letartóztatták továbbá Bogdasszariant és Hodzsamiriant.

Genfben letartóztatták N. A. Szemaskót, mert az egyik letartóztatottnak szóló levelezőlapot az ő címére küldték.

A svájci nyárspolgárok halálra rémültek. Másról sem beszéltek, csak az orosz kisajátítókról. Erről folyt a szó az asztalnál, nagy szörnyűködések közepette, abban a penzióban is, ahová Iljiccsel ebédelni jártunk. Amikor először eljött hozzánk Miha Chakaja, aki akkor Genfben élt, kaukázusi külseje annyira megrémítette szállásadónőnket, hogy ijedt kiáltással becsapta az orra előtt az ajtót – meg volt róla győződve, hogy tőrölmetszett kisajátítóval áll szemben.

A svájci párt abban az időben rendkívül opportunista beállítottságú volt. N. A. Szemasko letartóztatásával kapcsolatban a svájci szociáldemokraták kijelentették, hogy Svájc a legdemokratikusabb ország, hogy náluk az igazságszolgáltatás hivatása magaslatán áll, s ők nem tűrhetnek el területükön tulajdon elleni bűncselekményeket.

Az orosz kormány követelte a letartóztatottak kiadását. A svéd szociáldemokraták hajlandók voltak közbeavatkozni, csak annyit

kértek, hogy a zürichi csoport, melyhez a Stockholmban letartóztatott elvtárs tartozott, igazolja, hogy az illető szociáldemokrata, s állandóan Zürichben lakik. Ezt azonban a zürichi csoport, ahol a mensevikek voltak túlsúlyban, nem tette meg. A berni helyi lapban a mensevikek Szemaskótól is siettek elhatárolni magukat, s úgy tüntették fel a dolgot, hogy Szemasko nem is szociáldemokrata, és nem képviselte a genfi csoportot a stuttgarti kongresszuson.

A mensevikek elítélték az 1905-ös moszkvai felkelést, szemben álltak mindennel, ami elriaszthatta a liberális burzsoáziát. Azt, hogy a polgári értelmiség elfordult a forradalomtól abban a pillanatban, amikor az vereséget szenvedett, nem a polgári értelmiségiek osztályjellegével magyarázták, hanem úgy gondolták, hogy a bolsevikok riasztották el őket harci módszereikkel. A mensevikek élesen elítélték a bolsevikoknak azt az állítását, hogy a forradalmi harc fellendülése idején megengedhető volt a kizsákmányolók anyagi eszközeinek forradalmi célokra való kisajátítása. Véleményük szerint a bolsevikok elriasztották a liberális burzsoáziát. A mensevikeknek szükségük volt a bolsevikok elleni harcra, és ebben a harcban nekik minden eszköz megfelelt.

P. B. Akszelrod 1908. február 26-án Plehanovnak írt levelében kifejtette arra vonatkozó tervét, hogyan lehetne ennek a kisajátítási históriának a felhasználásával diszkreditálni a bolsevikokat a külföld előtt: készíteni kell egy jelentést, le kell fordítani németre és franciára, és el kell küldeni a német pártvezetőségnek, Kautskynak, Adlernek, a Nemzetközi Irodának, Londonba stb.

Akszelrodnak ez a sok évvel később, 1925-ben nyilvánosságra hozott levele mindennél jobban mutatja, mennyire elváltak már ebben az időben a bolsevikok és a mensevikek útjai.

N. A. Szemasko letartóztatásával kapcsolatban Vlagyimir Iljics mint az OSZDMP képviselője hivatalos nyilatkozatot juttatott el a Nemzetközi Irodához. Gorkijnak is írt, hogy ha személyesen ismeri Szemaskót Nyizsnyijből, akkor a svájci sajtóban védelmébe kellene vennie őt. Szemaskót hamarosan szabadon bocsátották.

Nehéz volt a forradalom után megint hozzászoknunk az emigráns élethez. Vlagyimir Iljics egész nap a könyvtárban volt, esténként azonban nem tudtunk mihez kezdeni. Ahhoz semmi kedvünk sem volt, hogy kényelmetlen, hideg szobánkban üldögéljünk,

emberek után vágyódtunk, s ezért mindennap vagy moziba, vagy színházba mentünk, de ritkán maradtunk ott végig, rendszerint az előadás közepén elmentünk valahová csavarogni, legtöbbször a tó partjára.

Végre februárban megjelent a „Proletarij" első, Genfben kiadott (21.) száma. Jellemző volt Vlagyimir Iljicsnek ebben a számban megjelent első cikke.

„A forradalom előtt – írta – hosszú éveken át tudtunk dolgozni. Nemhiába neveztek el bennünket sziklaszilárdaknak. A szociáldemokraták olyan proletárpártot teremtettek, amely nem csügged el az első harci roham sikertelensége láttán, amely nem veszti el a fejét, nem bocsátkozik kalandokba. Ez a párt a szocializmus felé tart, és nem teszi függővé magát és sorsát a polgári forradalmak egyik vagy másik szakaszának kimenetelétől. Éppen ezért mentes a polgári forradalmak gyenge oldalaitól. És ez a proletárpárt győzni fog." (Összes Művei. 16. köt. 388. old.)

Ezek a Vlagyimir Iljicstől származó szavak azt fejezik ki, ami őt ebben az időben éltette. Már a vereség pillanatában a proletariátus nagyszerű győzelmeire gondolt. Erről beszélt esténként, amikor a Genfi-tó partján járkáltunk.

Adoratszkij elvtársat, akit 1906-ban külföldre küldtek, és 1908 elején ment vissza Oroszországba, még Genfben találtuk. Ő feleleveníti azokat a beszélgetéseket, melyek során Iljics kifejtette, hogy milyen jellegű lesz a következő forradalom, s hogy ez a forradalom kétségkívül a proletariátus kezébe fogja adni a hatalmat. Adoratszkij elvtársnak ezek a visszaemlékezései teljes összhangban vannak a fentebb idézett cikk szellemével és mindazzal, amit akkoriban Iljics mondott. Abban, hogy a proletariátus veresége csak ideiglenes, Iljics egy pillanatig sem kételkedett.

Adoratszkij elvtárs feleleveníti azt is, hogy Vlagyimir Iljics rábírta őt, „részletesen írja meg visszaemlékezéseit az 1905-ös eseményekről, az októberi napokról, és különösen azokról a tanulságokról, amelyek a munkások felfegyverzésére, a forradalmi fegyveres munkáscsapatokra, a felkelés megszervezésére és a hatalom átvételére vonatkoztak".

Vlagyimir Iljics azt tartotta, hogy a legfigyelmesebben, a legnagyobb alapossággal kell tanulmányozni a forradalom tapasz-

talait, mert ezek a tapasztalatok később felhasználhatók. Ragaszkodott a nemrégiben lefolyt harc minden egyes részvevőjéhez, hosszasan elbeszélgetett velük. Véleménye szerint az orosz munkásosztálynak feladata: „megőrizni annak a forradalmi harcnak a hagyományait, amelyet úgy siet megtagadni az értelmiség és a kispolgárság, fejleszteni és erősíteni ezeket a hagyományokat, beoltani őket a nép nagy tömegeinek tudatába, életben tartani őket az elkerülhetetlen demokratikus mozgalom újabb fellendüléséig". (Összes Művei. 17. köt. 36–37. old.)

„Maguk a munkások – írta Vlagyimir Iljics – spontán módon éppen ilyen irányvonalat követnek. A munkások túlságosan szenvedélyesen vettek részt a nagy októberi és decemberi harcban. Túlságosan világosan látták, hogy az ő helyzetük változása *csakis* ettől a közvetlenül forradalmi harctól függ. Most azt mondják, vagy legalábbis mind azt érzik, amit az a szövőmunkás, aki ezt írta szakszervezeti lapjához intézett levelében: a gyárosok visszavették vívmányainkat, a művezetők megint éppolyan gyalázatosan bánnak velünk, mint azelőtt, – *várjatok csak, lesz még 1905.*

Várjatok csak, lesz még 1905. Így látják ezt a munkások. Ez a harcos év megmutatta nekik, *mit kell tenniük.* Az értelmiség és a renegát városi kispolgárság számára ez az év »őrült év« volt, amely megmutatta, *mit nem szabad tenniük.* A proletariátusnak úgy kell feldolgoznia és kritikusan leszűrnie a forradalom tapasztalatait, hogy megtanulja *sikeresebben* alkalmazni az *akkori* harci módszereket, hogy az olyan megmozdulásokat, mint az októberi sztrájkharc és a decemberi fegyveres harc, átfogóbbá, koncentráltabbá, tudatosabbá tegye." (Ugyanott. 37. old.)

Az előttünk álló éveket Iljics az új támadásra való felkészülés éveinek tekintette.

A forradalmi harcban beállott „lélegzetvételi szünetet" arra kellett felhasználni, hogy a forradalmi harcnak még mélyebb tartalmat adjunk.

Mindenekelőtt ki kellett dolgozni azt a vonalat, amelyen a reakció tombolása közepette a harcot folytatni kell. Át kellett gondolni, hogyan lehet a pártot visszavinni az illegalitásba, de ugyanakkor fenntartani azt a lehetőséget, hogy felhasználja a legális módszereket, hogy a Duma szószékéről beszéljen a munká-

sok és a parasztok nagy tömegeihez. Iljics látta, hogy sok bolsevikban, az úgynevezett otzovistákban, megvan az a törekvés, hogy a végletekig leegyszerűsítsék a dolgot: azzal, hogy erőnek erejével fenn akarták tartani azokat a harci formákat, amelyek célszerűeknek bizonyultak akkor, amikor a forradalmi hullám a legmagasabbra csapott, lényegében kitértek a reakció súlyos viszonyai között vívandó harc elől, nem vállalták azokat a nehézségeket, amelyeket a munkában az új viszonyokhoz való alkalmazkodás jelentett. Iljics az otzovizmust baloldali likvidátorságnak tekintette. A legnyíltabb otzovista Alekszinszkij volt. Amikor visszajött Genfbe, a viszony közte és Iljics között igen hamar megromlott. Iljicsnek számos problémával kapcsolatban volt vele dolga, és most még kevésbé bírta elviselni ennek az embernek önhitt korlátoltságát. Ahhoz, hogy a Duma szószéke a reakció idején is a munkás- és paraszttömegek széles rétegeivel való érintkezés eszköze lehetett, Alekszinszkijnek édeskevés köze volt. Hiszen ő a II. Duma szétkergetése után már nem hallathatta hangját erről a szószékről. A genfi háttérből valahogy igen élesen kirajzolódott ennek az embernek öntelt szédelgése, pedig akkor még bolseviknak számított. Emlékszem egy jelenetre. Megyek a Carouge utcán (a „Karuzska" emberemlékezet óta az emigránsok központja volt), és látom, a járda közepén zavartan álldogál két bundista. Alekszinszkijjel együtt tagjai voltak a londoni kongresszus jegyzőkönyveit szerkesztő bizottságnak (ezek a jegyzőkönyvek 1908-ban Genfben jelentek meg először); valamilyen megfogalmazás körül vita támadt, Alekszinszkij pedig kiabálni kezdett, felkapta az asztalról a jegyzőkönyveket, és elrohant. Körülnéztem, és messze megpillantottam az apró termetű Alekszinszkijt, amint büszkén felvetett fejjel, óriási iratcsomókkal a hóna alatt, sietős léptekkel befordul a sarkon. Nem is volt olyan nevetséges.

De nem csak Alekszinszkijről volt szó. Érezni lehetett, hogy a bolsevik frakcióban már nincs meg a régebbi összekovácsoltság, hogy hamarosan kenyértörésre kerül sor, elsősorban Bogdanovval.

Oroszországban „Vázlatok a marxizmus filozófiája köréből" címmel megjelent egy cikkgyűjtemény A. Bogdanov, Lunacsarszkij, Bazarov, Szuvorov, Berman, Juskevics és Gelfand cikkeiből. Ez a cikkgyűjtemény kísérlet volt a materialista világnézetnek, az emberi

fejlődés materialista, marxista felfogásának, az osztályharc értelmezésének a revíziójára.

Az új filozófia ajtót-kaput tárt mindenféle miszticizmusnak. A reakció éveiben a revizionizmus különösen buján virágozhatott, az értelmiség körében uralkodó dekadens hangulat kedvezett neki. Elkerülhetetlenné vált a határvonalak meghúzása.

Iljicset mindig érdekelte a filozófia, sokat foglalkozott vele a száműzetésben, jól ismerte Marxnak, Engelsnek, Plehanovnak valamennyi filozófiai állásfoglalását, tanulmányozta Hegelt, Feuerbachot, Kantot. Már a száműzetésben szenvedélyesen vitatkozott azokkal az elvtársakkal, akik Kant felé hajlottak, figyelemmel kísérte, hogy mit ír erről a „Neue Zeit", s általában elég megalapozott filozófiai ismeretekkel rendelkezett.

Iljics február 25-i (március 10-i) levelében leírta Gorkijnak Bogdanovval való nézeteltéréseinek történetét. Iljics még a száműzetésben olvasta Bogdanov „A természet történelmi felfogásának alapelemei" c. könyvét; Bogdanovnak ebben a könyvben kifejtett álláspontja azonban még csak átmenetet jelentett későbbi filozófiai nézeteihez. Később, 1903-ban, amikor Iljics Plehanovval együtt dolgozott, Plehanov gyakran szidta Bogdanovot filozófiai megnyilatkozásai miatt.[1] 1904-ben megjelent Bogdanov „Empiriomonizmus" c. könyve, és Iljics minden kertelés nélkül kijelentette Bogdanovnak, hogy nem az ő, hanem Plehanov nézeteit tartja helyesnek.

„1904 nyarán és őszén végérvényesen megegyezésre jutottunk Bogdanovval mint *bolsevikok* – írta Iljics Gorkijnak –, és létrehoztuk azt a hallgatólagos és a filozófiát mint semleges területet hallgatólagosan kikapcsoló blokkot, amely a forradalom egész ideje alatt fennállott és lehetővé tette számunkra, hogy a forradalomban alkalmazzuk a forradalmi szociáldemokrácia (= a bolsevizmus) taktikáját, amely mélységes meggyőződésem szerint az egyetlen helyes taktika.

A forradalom lázas napjaiban nemigen lehetett filozófiával foglalkozni. Bogdanov a börtönben, 1906 elején, írt még egy mun-

[1] A kézirat így folytatódik: „de a revizionizmus elleni harcban lehetségesnek tartotta az együttműködést vele". – *Szerk.*

kát – azt hiszem, az »Empiriomonizmus« harmadik kötetét. 1906 nyarán átnyújtotta nekem, és én nagy érdeklődéssel fogtam olvasásához. Miután elolvastam, nagyon megharagudtam és dühbe gurultam: még világosabban láttam, hogy teljesen hamis, nem marxista úton jár. Ekkor írtam neki egy »szerelmi vallomást« – írtam egy filozófiai levelet három füzet terjedelemben. Megmagyaráztam neki, hogy én persze csak *egyszerű marxista* vagyok a filozófiában, de éppen az ő világos, népszerű, kitűnően megírt munkái győznek meg végérvényesen arról, hogy neki lényegében nincs igaza és hogy Plehanovnak van igaza. Ezeket a füzeteket megmutattam néhány barátomnak (köztük Lunacsarszkijnak), és úgy gondoltam, hogy kiadom őket ezzel a címmel: »Egy egyszerű marxista filozófiai jegyzetei«, de nem jutottam hozzá. Most sajnálom, hogy akkor mindjárt nem adtam ki őket...

Most megjelent a »Vázlatok a marxizmus filozófiája köréből« című gyűjtemény. Elolvastam minden cikket, kivéve Szuvorovét (ezt most olvasom), és mindegyiknél valósággal tajtékoztam dühömben... Inkább felnégyeltetem magamat, semhogy beleegyezzem abba, hogy egy olyan lap vagy olyan testület munkatársa legyek, amely ilyesféle dolgokat hirdet.

Megint kedvem támadt az »Egy egyszerű marxista filozófiai jegyzetei«, megírására, és hozzáfogtam. Al. Al–cs-val (Bogdanovval – *N. K.*) azonban – a »Vázlatok« olvasása közben – természetesen nyíltan és nyersen közöltem benyomásaimat." (Művei. 13. köt. 465–466. old.)

Így írta le a dolgot Vlagyimir Iljics Gorkijnak.

Mire a „Proletarij" első külföldi száma megjelent (1908. február 13-án), már a lehető legrosszabb volt a viszony Bogdanov és Iljics között.[1]

[1] A kézirat így folytatódik: „Ebben a számban már megjelent a következő nyilatkozat: »A ‚*Neue Zeit*' 20. számában A. Bogdanov Ernst Machról szóló cikkének előttünk ismeretlen fordítója a cikkhez írt bevezetőben a következőket mondja: ‚az orosz szociáldemokráciában sajnos erősen észlelhető az a tendencia, hogy a Machhal kapcsolatos ilyen vagy olyan állásfoglalást a párton belüli frakciós megoszlás kérdésévé tegyék. A bolsevikok és a mensevikek igen komoly taktikai nézeteltéréseit még inkább kiélezi egy olyan kérdésről folytatott vita, amely, véleményünk szerint, egyáltalán nem függ össze ezekkel

Március végén Iljics még úgy gondolta, hogy a filozófiai vitákat el lehet és el kell választani a bolsevik frakción belüli politikai csoportosulás kérdésétől. Úgy vélte, hogy a frakción belül folytatott filozófiai viták mindennél jobban megmutatják, hogy nem lehet egyenlőségi jelet tenni a bolsevizmus és a bogdanovi filozófia közé.

De napról napra világosabbá vált, hogy a bolsevik frakció hamarosan felbomlik.

Ezekben a nehéz időkben Iljics különösen közel került Innokentyijhez (Dubrovinszkijhoz).

1905-ig Innokentyijt csak hallomásból ismertük. Dicsérte őt Gyagyenyka (Ligyija Mihajlovna Knyipovics), aki Innokentyijt az asztrahanyi száműzetésből ismerte, dicsérték a szamáraiak (Krzsizsanovszkijék), de találkoznunk nem sikerült. Nem is leveleztünk

a nézeteltérésekkel, tudniillik az arról folytatott vita, hogy a marxizmus ismeretelméleti szempontból Spinoza és Holbach vagy Mach és Avenarius tanításával ért-e egyet?'

A ‚Proletarij' szerkesztősége mint a bolsevik áramlat eszmei képviselője szükségesnek tartja, hogy ezzel kapcsolatban leszögezze a következőket. Ez a filozófiai vita valójában nem frakciós vita, és a szerkesztőség véleménye szerint nem is szabad azzá változtatni; minden olyan próbálkozás, hogy ezeket a nézeteltéréseket frakciós nézeteltéréseknek tüntessék fel, alapvetően hibás. Mindkét frakció körében mindkét filozófiai irányzatban vannak hívei.« (*Lenin* Összes Művei. 16. köt. 389. old.)

Ezzel a nyilatkozattal a »Proletarij« mindhárom szerkesztője – Iljics, Bogdanov, Innokentyij (Dubrovinszkij) egyetértett.

Mindhárman fontosnak tartották, hogy megtegyék ezt a nyilatkozatot, mert a mensevikek körében erősödött a törekvés arra, hogy »alkalmazkodjanak« a reakcióhoz, ezért feloszlassák az illegális sejteket, megszüntessék az illegális irodalom kiadását stb. Ez a javaslat lényegében egyet jelentett a párt likvidálásával, minden valamennyire is komoly harcról való lemondással, a pozíciók teljes feladásával. A likvidátorok elleni harc érdekében meg kellett őrizni a frakciót.

Iljics abban reménykedett, hogy a filozófiai viták különválaszthatók a frakciótól.

Március végén Iljics még abban bízott, hogy megtalálható a kivezető út. Ezt írta Gorkijnak: »Mondom: *külön kell választani* a veszekedést a frakciótól. Persze élő embereknél nem könnyű és egy kicsit fájdalmas dolog az ilyen különválasztás. Idő kell hozzá. Lelkiismeretes, gondos elvtársakra van szükség. Itt segíthetnek a gyakorlati emberek, és segítenie kell Önnek is – ez ‚pszichológia', s ebben Ön szakértő.«" (Művei. 34. köt. 394. old.) – *Szerk.*

vele. Csak egyszer írt nekünk, akkor, amikor a párt II. kongresszusa után fellángoltak a civódások a mensevikekkel; ebben a levelében arról írt, hogy mennyire fontos megőrizni a párt egységét. Azután tagja lett a békítgető Központi Bizottságnak, majd a Központi Bizottság más tagjaival együtt Leonyid Andrejev lakásán lebukott.

1905-ben Iljics munka közben ismerhette meg Innokentyijt. Látta, milyen önzetlen odaadással szolgálja a forradalom ügyét: a legveszélyesebb, a legnehezebb munkát mindig ő vállalta, ezért nem sikerült eljutnia egyetlen pártkongresszusra sem. Rendszeressé vált, hogy minden kongresszus előtt lebukott.[1] Azt is látta Iljics, hogy milyen elszánt Innokentyij a harcban – részt vett a moszkvai felkelésben, s Kronstadtban is ott volt a felkelés idején. Innokentyij nem foglalkozott írással, a gyárakban, munkásgyűléseken szokott felszólalni, beszédei harcra lelkesítették a munkásokat, de magától értetődően ezeket a beszédeket senki sem írta le, nem jegyezték gyorsírással. Iljics nagyra becsülte azt az önzetlen odaadást, mellyel Innokentyij az ügy iránt viseltetett, és igen örült annak, hogy Innokentyij Genfbe jött. Sok minden volt, ami közel hozta őket egymáshoz. Mindketten roppant nagy jelentőséget tulajdonítottak a pártnak, és azt vallották, hogy a legelszántabban kell harcolni a likvidátorok ellen, akik azt mondják, hogy az illegális pártot fel kell számolni, mert csak zavarja a munkát. Mindketten rendkívül nagyra becsülték Plehanovot, és örültek annak, hogy Plehanov nem vállal szolidaritást a likvidátorokkal. Mindketten azt tartották, hogy Plehanovnak igaza van filozófiai téren, és az volt a véleményük, hogy a filozófiai kérdések területén teljesen el kell határolni magunkat Bogdanovtól, s hogy most olyan időszak következett be, melyben a filozófia frontján folytatott harc igen nagy jelentőségűvé vált. Iljics látta, hogy senki sem érti meg őt olyan jól, akár fél szóból is, mint Innokentyij. Innokentyij hozzánk járt ebédelni, és ebéd után Iljiccsel hosszasan boncolgatták a munkaterveket, megvitatták a helyzetet. Esténként lementek a Landold-kávéházba, és ott folytatták a beszélgetést. Iljics megfertőzte Innokentyijt a maga „filozófiai mohóságával" – aho-

[1] Dubrovinszkijt küldöttnek választották az OSZDMP V. (londoni) kongresszusára, de csak a kongresszus utolsó napján érkezett meg. – *Szerk.*

gyan Iljics mondani szokta. Mindez közel hozta őket egymáshoz. Iljics abban az időben nagyon megszerette Inokot (Innokentyijt).

Nehéz idők jártak. Oroszországban egyre-másra hullottak szét a szervezetek. A rendőrség provokátorok segítségével sorra fogta el a legtekintélyesebb pártfunkcionáriusokat. Nagy gyűléseket és konferenciákat nem lehetett tartani. Ami pedig az illegalitásba vonulást illeti, olyan embereknek, akik még nemrég ország-világ előtt szerepeltek, ez nem is volt olyan egyszerű. Tavasszal (április–májusban) az utcán letartóztatták Kamenyevet és Varszkijt (Varszkij lengyel szociáldemokrata volt, akit igen szoros elvtársi kötelékek fűztek Dzerzsinszkijhez, Tiszkához és Rosa Luxemburghoz); néhány napra rá ugyancsak az utcán letartóztatták Zinovjevet és végül N. A. Rozskovot (a mi bolsevik Központi Bizottságunk tagját). A tömegek visszavonultak. Meg akarták érteni, át akarták gondolni mindazt, ami történt, az általános jellegű agitációval torkig voltak, ez már senkit sem elégített ki. Szívesen mentek volna munkáskörökbe, de nem volt, aki ilyen köröket vezessen. Ennek a hangulatnak a talaján az otzovizmus bizonyos sikereket ért el. A harci csoportok – melyeket nem irányított szervezet, s tevékenységüket nem a tömegharc alapján, hanem ettől a harctól elszakadva, tőle függetlenül folytatták – elfajultak, és Innokentyijnek több olyan súlyos ügyet kellett rendbe hoznia, amely ebből a talajból fakadt.

Gorkij hívta Vlagyimir Iljicset Capriba, ahol akkoriban Bogdanov, Bazarov stb. éltek, hogy együtt mindent megbeszéljenek, Iljics azonban nem ment, mert érezte, hogy nincs mód a megegyezésre.

„Az odautazás nem használna – írta Gorkijnak április 16-án –, sőt ártana: *képtelen vagyok* és nem is fogok szóba állni olyanokkal, akik odáig süllyedtek, hogy a tudományos szocializmus és a vallás egyesítését hirdetik. A füzetek ideje elmúlt. Vitatkozni nem lehet, feleslegesen tépdesni egymás idegeit pedig ostobaság." (Művei. 34. köt. 397. old.)

Májusban Iljics, engedve Gorkij unszolásának, mégiscsak leutazott Capriba. De csak néhány napot töltött el ott. Az utazás természetesen nem eredményezett megbékélést Bogdanov filozófiai nézeteivel. Iljics később említette, hogy megmondta Bogdanovnak

és Bazarovnak: két-három évre el kell válniuk; Marija Fjodorovna, Gorkij felesége azonban mosolyogva rendreutasította.

Rengeteg volt az ember, nagy volt a zaj, a sürgés-forgás, sakkoztak, csónakáztak. Iljics valahogyan keveset mesélt erről az útjáról. Inkább a tenger szépségéről, az ottani borokról beszélt, a kényes témákról folytatott beszélgetésekről alig ejtett egy-két szót. Meglehetősen nehezére esett erről beszélni.

Iljics újra nekiült a filozófiának.

Nézzük meg, hogyan jellemezte Vlagyimir Iljics a helyzetet 1908 nyarán Vorovszkijnak írt levelében. Iljics és Vorovszkij együtt dolgoztak a „Vperjod"-nál és az 1905-ös forradalom idején is. Vorovszkij ebben az időben Odesszában lakott.

„Kedves Barátom!

Köszönöm a levelét. Mindkét »gyanúja« alaptalan. Nem idegeskedtem, de nehéz helyzetben vagyunk, Bogdanovval rövidesen kenyértörésre kerül a sor. Az igazi ok: megsértődött, mert előadásokon (korántsem a szerkesztőségben) éles hangú bírálat érte filozófiai nézeteit. Bogdanov most szinte erőnek erejével keresi a nézeteltéréseket. Ezúttal a bojkottot rángatta elő Alekszinszkijjel, ezzel az elszánt botrányhajhásszal együtt, akivel kénytelen voltam megszakítani minden kapcsolatot.

Empiriomonista-bojkottista alapon készítik elő a szakadást. Hamarosan ki fog robbanni a dolog. A legközelebbi konferencián elkerülhetetlen a veszekedés. Fölöttébb valószínű, hogy szakadás lesz belőle. Amint a »baloldali« és igazi »bojkottizmus« irányvonala kerekedik felül, én kilépek a frakcióból. Önt azért hívtam, mert úgy gondoltam, hogy gyors kijövetelével segítségünkre lesz a dolgok elsimításában. Az új naptár szerint augusztusban rendezendő konferencián mindenesetre feltétlenül számítunk az Ön részvételére. Mindenképpen intézze úgy a dolgait, hogy kijöhessen külföldre. Útiköltséget küldünk az összes bolsevikoknak. A helyi szervezetekben ezt a jelszót terjesszék: csak helyi embereknek és csak valódi pártmunkásoknak adjanak mandátumot. Nagyon kérjük, hogy írjon a lapunkba. A cikkekért most már fizetni is tudunk, és fogunk is rendesen fizetni.

Baráti kézszorítással.

Nem tud valamilyen kiadót, aki vállalná, hogy kiadja a filozófiámat, amelyen most dolgozom?" (Művei. 34. köt. 401–402. old.)

Ebben az időben a bolsevikok szilárd anyagi bázisra tettek szert. A huszonhárom esztendős Nyikolaj Pavlovics Smidt, Morozov unokaöccse, akinek Moszkvában, a Presznyán bútorgyára volt, 1905-ben teljesen átállt a munkások oldalára, és bolsevik lett. Pénzt adott a „Novaja Zsizny" céljaira, fegyverekre, közel került a munkásokhoz, igazi barátjukká vált. A rendőrség Smidt gyárát „ördögfészeknek" nevezte. A moszkvai felkelés eseményeiben ennek a gyárnak nagy szerepe volt. Nyikolaj Pavlovicsot letartóztatták, a börtönben a legválogatottabb kínzásokkal gyötörték, elcipelték, hogy nézze meg, mit csináltak a gyárával, hogy nézze meg a legyilkolt munkásokat, majd a börtönben végeztek vele. Halála előtt sikerült kijuttatnia a börtönből azt az üzenetét, hogy vagyonát a bolsevikokra hagyja.

Nyikolaj Pavlovics húga, Jelizaveta Pavlovna Smidt, elhatározta, hogy a fivére hagyatékából reá eső részt a bolsevikoknak adja. Mivel azonban még nem volt nagykorú, névházasságot kellett kötnie, hogy pénzével saját belátása szerint rendelkezhessen. Jelizaveta Pavlovna a harci szervezetben dolgozó, de legalitásban maradt Ignatyev elvtárshoz ment férjhez, s férje beleegyezésével most már rendelkezhetett az örökséggel, de a házasság csak névleges volt. Jelizaveta Pavlovna egy másik bolseviknak, Viktor Taratutának volt a felesége. A névházasság lehetővé tette, hogy azonnal megkapja az örökséget; a pénzt azután átadta a bolsevikoknak. Ezért beszélt Iljics olyan magabiztosan arról, hogy a „Proletarij" fizetni fog a cikkekért, és a küldöttek megkapják az útiköltséget.

Viktor Taratuta nyáron Genfbe jött, segített a gazdasági ügyek intézésében, és mint a Központi Bizottság Külföldi Irodájának titkára levelezett a többi külföldi központtal.

Lassanként megszerveztük a kapcsolatokat Oroszországgal, megindult a levelezés, mégis nagyon sok szabad időm volt. Éreztem, hogy még sokáig kell külföldön élnem, s ezért elhatároztam, hogy komolyan nekilátok a francia nyelv tanulásának, hogy belekapcsolódhassak a helyi szociáldemokrata párt munkájába. Beiratkoztam egy nyári francia nyelvtanfolyamra, amelyet a genfi egyetemen szerveztek meg külföldi pedagógusok, francia nyelv-

tanárok részére. Megfigyeltem a külföldi pedagógusokat, s a tanfolyamon nemcsak a francia nyelvet tanulgattam, hanem eltanultam a svájciaktól azt is, hogyan kell tevékenyen, megfeszítetten, lelkiismeretesen dolgozni.[1]

Iljics, amikor belefáradt filozófiai könyvének írásába, elővette az én francia nyelvtanaimat és egyéb könyveimet, melyek a nyelv történetével, a francia beszéd sajátosságaival foglalkoztak, s az ágyban fekve órák hosszat olvasgatta őket, míg csak a filozófiai vitáktól felzaklatott idegei meg nem nyugodtak.

Tanulmányozni kezdtem az oktatásügy szervezetét is. Itt értettem meg első ízben, hogy mi is az a burzsoá „nép"-iskola. Néztem, hogy a nagy világos ablakokkal ellátott, gyönyörű épületekben hogyan nevelnek a munkások gyermekeiből engedelmes rabszolgákat. Megfigyeltem, hogy a tanítók egy és ugyanazon osztályban a munkások gyermekeit verik, pofozzák, míg a gazdagok gyermekeit békén hagyják, hogy elfojtják a gyermekek minden önálló gondolatát, hogy minden, amit csinálnak, nem egyéb, mint lélektelen magolás, s hogy a gyermekekbe lépten-nyomon a hatalom, a gazdagság előtti meghódolást nevelik bele. Sohasem képzeltem volna ilyesmit egy demokratikus országról. Részletesen elmondtam Iljicsnek, mit tapasztaltam, ő meg figyelmesen hallgatott.

Az első emigráció idején – 1905-ig –, amikor Iljics a körülöttünk zajló külföldi életet tartotta szemmel, figyelmét főképpen a munkásmozgalom kötötte le, különösen érdekelték a munkásgyűlések, tüntetések stb. 1900-ig, amikor Iljics külföldre távozott, nálunk Oroszországban ilyesmi nem volt. Most, az 1905-ös forradalom után, miután átéltük az oroszországi munkásmozgalom hirtelen fellendülését, a párt harcait, miután levontuk a Dumával kapcsolatos tapasztalatokat, és főleg a Munkásküldöttek Szovjetjeinek létrejötte után, Iljicset a munkásmozgalom formái mellett nagyon érdekelte az is, hogy tulajdonképpen mi is az a polgári demokratikus köztársaság, mi a szerepük benne a munkástömegeknek, mekkora a munkások befolyása, mekkora a többi párt befolyása.

[1] A kéziratban még ez áll: „... nyoma sincs bennük a mi oroszországi rendszertelenségünknek; valósággal faltam a francia klasszikusokat: Hugót, Maupassant-t, Flaubert-t stb." – *Szerk.*

Még ma is emlékszem rá, milyen félig csodálkozó, félig megvető módon ismételte Iljics annak a svájci képviselőnek a szavait, aki (Szemasko letartóztatásával kapcsolatban) azt mondta, hogy az ő köztársaságuk évszázadok óta áll fenn, és ebben a köztársaságban nem tűrhetik el a tulajdonjogok megsértését.

A „harc a demokratikus köztársaságért" akkori programunk egyik pontja volt, most egyre tisztábban kezdett kirajzolódni Iljics előtt a polgári demokratikus köztársaság; látta, hogy ez a köztársaság is, bár a cárizmusnál kifinomultabb, de mégiscsak kétségtelenül a dolgozó tömegek leigázásának eszköze. A demokratikus köztársaságban a hatalom szervezete minden lehető módon előmozdítja, hogy az egész életet a burzsoázia szelleme hassa át.

Azt hiszem, ha Iljics nem élte volna át az 1905-ös forradalmat, ha nem élte volna át a második emigrációt, nem tudta volna megírni az „Állam és forradalom" c. művét.

Az egyre nagyobb mértékben kibontakozó filozófiai vita szükségessé tette, hogy mielőbb megjelenjen az a filozófiai könyv, amelynek megírásához Iljics hozzáfogott.[1] Iljicsnek szüksége volt bizonyos anyagokra, melyek Genfben nem voltak hozzáférhetők, meg aztán nagyon zavarta őt munkájában az intrikus emigráns légkör is, ezért Londonba utazott, hogy a British Museumban dolgozzon, és befejezze a megkezdett munkát.

Iljics távollétében Lunacsarszkij előadást tartott. Az előadáshoz hozzászólt Innokentyij. Iljics téziseket küldött neki, melyeken Innokentyij bizonyos változtatásokat eszközölt. Felszólalása előtt nagyon izgatott volt, naphosszat ült nálunk, körülvette magát könyvekkel, jegyzeteket készített. Felszólalása jól sikerült; a maga és Lenin nevében kijelentette, hogy a bolsevizmusnak semmi köze sincsen Bogdanov filozófiai irányvonalához (az empiriomonizmushoz), hogy ő, Leninnel együtt, a dialektikus materializmus híve, és Plehanovval ért egyet.

Noha az előadást Lunacsarszkij tartotta, a vitában az empiriokriticizmus legfőbb védelmezője Bogdanov volt, ő pedig igen élesen támadta Inokot. Bogdanov jól ismerte Inokot, tudta róla, hogy a közvetlen, nyílt filozófiai harc mellett foglalt állást, tudta, meny-

[1] Materializmus és empiriokriticizmus. Lásd Összes Művei. 18. köt. – *Szerk.*

nyire jellemző rá a forradalmi becsület érzése, s ezért az érzésein keresztül próbált csapást mérni rá. „Érkezett ide – mondotta az előadóra célozva – egy rózsakoszorús lovag, de valaki orvul, hátulról támadott reá." Ez a kirohanás természetesen nem hozta zavarba Inokot. Iljicsnek, aki nemsokára hazatért Londonból, részletesen beszámolt az előadásról.

Iljics meg volt elégedve londoni utazásával; sikerült összegyűjtenie és feldolgoznia a szükséges anyagot.

Nem sokkal Lenin visszaérkezése után, augusztus 24-én összeült a Központi Bizottság plénuma. A plénumon elhatározták, hogy a tervezettnél előbb hívják össze a pártkonferenciát. A konferencia megszervezésére Innokentyij utazott Oroszországba. Ebben az időben már világosan kezdett kirajzolódni és egyre erősödött a likvidátor vonal, mely magával ragadta a mensevikek széles rétegeit. A likvidátorok fel akarták számolni a pártot, a párt illegális szervezetét, mely, az ő véleményük szerint, csak lebukásokra vezet; csupán a szakszervezetekben, különféle társaságokban stb. akartak legális, és csakis legális munkát végezni. A reakció időszakában ez egyet jelentett mindennemű forradalmi tevékenységről való teljes lemondással, a vezetésről való lemondással, az összes pozíciók feladásával. Másfelől a bolsevik frakció soraiban az ultimatisták és az otzovisták éppen az ellenkező végletbe estek: nemcsak a Dumában való részvételt ellenezték, hanem a kulturális-művelődési társaságok, a klubok, az iskolák, a legális szakszervezetek és a munkásbiztosítási pénztárak munkájában való részvételt is. Teljesen elfordultak a tömegek körében végzendő munkától, a tömegek vezetésétől.

Innokentyij és Iljics sokat beszélgettek egymás között arról, hogy a pártvezetést (amely megkövetelte, hogy mindenáron fenntartsuk az illegális apparátust) össze kell kapcsolni a tömegek körében végzendő munkával. A soron következő feladat a pártkonferencia előkészítése volt, a konferencia küldötteinek megválasztásával kapcsolatban mind a jobb-, mind a baloldali likvidátorság ellen széles körű agitációt kellett kifejteni.

Azért is utazott Inok Oroszországba, hogy mindezt nyélbe üsse. Pétervárott telepedett le, s megszervezte a Központi Bizottság öt tagjából álló szűkebb bizottság munkáját. Ennek a bizottságnak a

tagjai voltak Innokentyij, Meskovszkij (Goldenberg), a mensevik M. I. Brojdo, a Bund képviselője, és a lettek képviselője. Inok megszervezett egy irodát, melynek tagja volt többek között az a Golubkov is, aki később mint a Központi Bizottság Irodájának küldötte vett részt a pártkonferencián. Maga Inok nem jutott el a konferenciára, mely 1908 decemberében ült össze: mintegy két héttel a konferencia előtt külföldre akart utazni, de a Varsói-pályaudvaron letartóztatták, és Vologda kormányzóságba száműzték.

A rendőrség igen jól volt tájékoztatva Innokentyij oroszországi útjáról. Kétségtelen, hogy Zsitomirszkij értesítette a rendőrséget Innokentyij utazásáról. Ezenkívül a Központi Bizottság Innokentyij által megszervezett Irodájának a munkájába bevonták Ljuszát, Szerovnak, a II. Duma képviselőjének a feleségét is, akiről rövidesen kiderült, hogy provokátor.

Iljics szeptemberben fejezte be filozófiai művét, amikor Innokentyij már elutazott Oroszországba. A könyv csak jóval később, 1909 májusában jelent meg.

Úgy látszott már, hogy végleg Genfben telepszünk meg.

Megérkezett anyám, kis lakást béreltünk, és háztartásvezetésre rendezkedtünk be. Úgy látszott, mintha életünk visszazökkenne a régi kerékvágásba. Megérkezett Oroszországból Marija Iljinyicsna, s egymás után jöttek más elvtársak is. Megérkezett Szkripnyik elvtárs is, aki abban az időben a szövetkezeti kérdéseket tanulmányozta. Mint tolmács elmentem vele Sieg svájci képviselőhöz (borzalmasan opportunista volt); Szkripnyik elvtárs beszélgetett vele a szövetkezetekről, de ez a beszélgetés nem sok eredménnyel járt, mert Sieg és Szkripnyik különbözőképpen közelítették meg a témát. Szkripnyik a forradalmár szemszögéből nézte a szövetkezeteket, míg Sieg nem látott bennük semmi egyebet, csak jól megszervezett „kereskedést".

Megérkeztek Oroszországból Zinovjev és Lilina. Kisfiuk született, családi dolgaikkal voltak elfoglalva. Kamenyev is megjött a családjával. Pityer után mindenki unatkozott Genfben, ebben a csendes kis nyárspolgári fészekben. Valamilyen nagy központba kívánkoztunk. A mensevikek, az eszerek már átmentek Párizsba. Iljics tétovázott: Genfben, mondta, olcsóbb az élet, s jobban lehet dolgozni. Végül megjöttek Párizsból Ljadov és Zsitomirszkij, s

mindketten kezdtek rábeszélni minket, hogy menjünk Párizsba. Különféle érveket sorakoztattak fel: 1. részt vehetünk a franciaországi mozgalomban; 2. Párizs nagy város – ott nem fognak annyira szemmel tartani. Ez az utóbbi érv meggyőzte Iljicset. Késő ősszel átköltöztünk Párizsba.

Párizsban éltük át emigrációnk legnehezebb éveit. Iljics mindig rossz érzéssel emlékezett vissza rájuk. Később gyakran mondogatta: „Mi az ördögnek kellett nekünk Párizsba mennünk!" Nem az ördög, hanem az a lelki kényszer vitt minket Párizsba, hogy az emigráns élet központjában folytassuk a harcot a marxizmusért, a leninizmusért, a pártért. És a reakció éveiben Párizs volt ez a központ.

December közepe táján indultunk el Párizsba. December 21-én ült össze ott a bolsevikok és a mensevikek közös pártkonferenciája. Vlagyimir Iljics minden gondolatát lefoglalta ez a konferencia. Helyes értékelést kellett adni a helyzetről, egyenesbe kellett hozni a párt vonalát – arra kellett törekedni, hogy a párt az osztály pártja, élcsapat maradjon, mely képes arra, hogy még a legnehezebb időkben se szakadjon el az alsóbb rétegektől, a tömegektől, és segíteni tudja őket abban, hogy leküzdjenek minden nehézséget, hogy újabb harcokra szerveződjenek. Vissza kellett verni a likvidátorok próbálkozásait. Az oroszországi szervezetekkel gyengék voltak a kapcsolatok, a konferencia nem számíthatott az oroszországi szervezetek komolyabb támogatására (az oroszországiak közül csak néhány moszkvai jött el a konferenciára: az Urálból Baturin, s másnap Pétervárról Poletajev, a III. Duma tagja). Az otzovisták külön szervezkedtek, és rendkívül idegesek voltak. A mensevikek a pártkonferencia előtt Bázelben összehívták külföldi csoportjaik kongresszusát, s ezen több egységbontó határozatot hoztak. A légkör pattanásig feszült.

Vlagyimir Iljics réveteg tekintettel nézte, mint vesződünk, hogy új fészkünket valamelyest otthonossá tegyük: kisebb gondja is nagyobb volt most ennél. A város szélén, a városfal közvetlen közelében, az Avenue d'Orléans egyik mellékutcájában, a Bonnier utcában béreltünk lakást, nem messze a Mont Souris parktól. A lakás nagy volt és világos, a kandallók fölé még tükröt is építettek be (ez volt a sajátossága az új házaknak). Jutott egy szoba anyámnak, egy Marija Iljinyicsnának, aki akkor érkezett Párizsba, hogy a Sorbonne-on nyelvet tanuljon; az egyik szobában laktunk mi Vlagyimir Iljiccsel, s ezenfelül volt még egy fogadószoba. Ez a meglehetősen elegáns lakás azonban nemigen volt összhangban a mi életmódunkkal és a Genfből hozott „bútorzatunkkal". Látni kellett volna, milyen megvető tekintettel nézte a házmesterné fehér asztalainkat, az egyszerű székeket és zsámolyokat. „Fogadószobánkban" csak néhány szék állott és egy kis asztalka.

A háztartással kapcsolatban egyszerre rengeteg vesződség szakadt a nyakamba, mert idős édesanyám nem találta fel magát a nagyvárosi tumultusban. Genfben a háztartási teendőket sokkal egyszerűbben lehetett elintézni, itt viszont mindig adódott valamilyen nehézség: amikor be akartam kapcsoltatni a gázt, vagy háromszor be kellett mennem valahová a város központjába, hogy megszerezzem a szükséges iratokat. Szörnyű bürokrácia van Franciaországban. Hogy az ember a városi könyvtárból könyvet vehessen ki, a házigazda jótállására volt szükség, házigazdánk azonban – nyomorúságos berendezésünkre való tekintettel – nem volt hajlandó jótállni értünk. Kezdetben sokat vesződtem a háztartással. Rossz háziasszony voltam: csak Iljicsnek és Inoknak volt más a véleménye, de azok, akik rendes háztartáshoz szoktak, nagyon kritikus szemmel nézték leegyszerűsített módszereimet.

Párizsban nagy volt a nyüzsgés. Akkoriban Párizs volt mindenféle emigránsok gyülekezőhelye. Iljics ebben az évben keveset tartózkodott otthon. A társaság késő éjszakáig a kávéházban üldögélt. Különösen nagy kedvelője volt a kávéháznak Taratuta. Lassacskán aztán a többiek is követték.

A decemberi pártkonferencián nagy viták után mégiscsak kialakult egy közös irányvonal. Kimondták, hogy a „Szocial-Demokrat" közös sajtószerv lesz. A konferencia után megtartott plénumon megválasztották a „Szocial-Demokrat" új szerkesztőségét: Lenin, Zinovjev, Kamenyev, Martov, Marhlevszkij. Egy év alatt kilenc szám jelent meg. Martov az új szerkesztőségben magára maradt, s gyakran meg is feledkezett mensevizmusáról. Emlékszem, hogy Vlagyimir Iljics egyszer elégedetten megállapította, hogy Martovval jó együtt dolgozni, hogy rendkívül tehetséges újságíró. Ez azonban csak addig tartott, míg meg nem érkezett Dan.

Ami a bolsevik frakció belső helyzetét illeti, az otzovistákkal való viszony egyre jobban kiéleződött. Az otzovisták nagyon energikusan léptek fel. Február végén véglegesen szakítottunk velük.[1]

[1] A kézirat így folytatódik: „A »Proletarij« 42. számában megindult a nyílt harc az istenépítőkkel, Iljicsnek nagyon nehezére esett szakítani Bogdanovval és más otzovistákkal." – *Szerk.*

Ezelőtt mintegy három évig Bogdanovval és a bogdanovistákkal igen jól dolgoztunk együtt, és nemcsak dolgoztunk, hanem harcoltunk is együtt. Az embereket semmi sem hozza olyan közel egymáshoz, mint a közös harc. Iljicsnek még az a sajátossága is megvolt, hogy gondolataival úgy magával tudta ragadni az embereket, mint senki más, hogy beléjük tudta oltani szenvedélyességét, és ugyanakkor fel tudta kelteni legjobb tulajdonságaikat, hogy ki tudta hozni belőlük azt, amit mások képtelenek voltak kihozni belőlük. Minden munkatársában volt egy kis részecske Iljicsből – talán azért érezték olyan közelállónak.

A frakción belül fellobbant harc felőrölte az idegeket. Emlékszem, egy alkalommal Iljics az otzovistákkal folytatott valamilyen megbeszélés után teljesen feldúlva jött haza, s valahogyan még a nyelve is megkékült. Elhatároztuk, hogy egy hétre Nizzába utazik, s ott, távol ettől a nagy tumultustól, kipiheni magát, elüldögélve a jó meleg napon. Iljics itthagyott csapot-papot, és elutazott.

Párizsban nem lehetett kényelmesen dolgozni. A Nemzeti Könyvtár messze volt. Vlagyimir Iljics rendszerint kerékpáron ment oda, de egy ilyen városban, mint Párizs, egészen más a kerékpározás, mint Genf környékén – itt ez nagy erőfeszítést kíván. Iljics mindig nagyon elfáradt az úttól. Ebédszünetben a könyvtár zárva volt. A szükséges könyvek kiírása is sok bürokratikus vesződséggel járt, csak másnap vagy harmadnap adták ki őket. Iljics elátkozta a Nemzeti Könyvtárat, és mellékesen Párizst is. Írtam egy levelet annak a francia professzornak, aki Genfben a nyári francia nyelvtanfolyamokon tanított, s megkértem, hogy ajánljon más jó könyvtárakat. Postafordultával megkaptam a választ a szükséges tájékoztatással; Iljics végigjárta az összes javasolt könyvtárat, de egyik sem felelt meg. Végül is ellopták a kerékpárját. Rendszerint a Nemzeti Könyvtárral szomszédos házban a lépcsőhöz támasztotta, s még 10 centime-ot is fizetett érte a házmesternőnek. Egyik alkalommal azonban visszajövet már nem találta a helyén. A házmesternő kijelentette, hogy nem vállalta a kerékpár megőrzését, éppen csak megengedte, hogy odatámassza a lépcsőhöz.

Az embernek nagyon óvatosnak kellett lennie, amikor Párizsban vagy Párizs környékén kerékpározott. Egyszer Iljics, amikor

a Juvisy felé vezető úton egy autó alá került, éppen csak félre tudott ugrani, de a kerékpár darabokra tört.

Megérkezett Inok, aki megszökött Szolvicsegodszkból. Zsitomirszkij előzékenyen felajánlotta neki, hogy költözzön az ő lakásába. Inok nagyon betegen jött meg: amikor száműzetésbe vitték, a bilincs annyira feltörte a lábát, hogy tele volt sebekkel. A mi orvosaink megnézték Innokentyij lábát, és összevissza mindenfélét ajánlottak. Iljics Duboucher francia professzorhoz fordult tanácsért, aki kiváló sebész volt, és az 1905-ös forradalom idején Oroszországban, Odesszában működött mint orvos. Natasa Gopnyerrel együtt mentek el Duboucher-hoz, akit Natasa még Odesszából ismert. Amikor Duboucher meghallotta, micsoda szörnyűségeket ajánlgattak orvos elvtársaink Inoknak, felkacagott: „Az önök orvos elvtársai jó forradalmárok, de mint orvosok – szamarak!" – Iljics úgy nevetett, hogy a könnyei is kicsordultak, s később gyakran ismételgette ezt a jellemzést. Mindazonáltal Inoknak sokáig kellett kezeltetnie a lábát.

Iljics nagyon örült Inok megérkezésének. Mindkettőjüknek nagyon jólesett, hogy Plehanov egyre határozottabban elhatárolódott a likvidátoroktól. Plehanov már be is jelentette, hogy kilép a „Golosz Szocial-Demokrata" („A Szociáldemokrata Hangja") szerkesztőségéből, amelyben már 1908 decemberében a likvidátorok kerekedtek felül; később visszavonta ezt a kijelentését, de mindamellett egyre élesebbé vált a viszony közte és a likvidátorok között, s amikor 1909-ben megjelent a „Társadalmi mozgalom Oroszországban a XX. század elején" c. mensevik gyűjteményes kiadás első kötete, s benne Potreszovnak az a cikke, amelyben tagadta a proletariátus vezető szerepét a polgári demokratikus forradalomban, Plehanov, május 26-án, véglegesen kilépett a „Golosz" szerkesztőségéből. Iljics is, Inok is még mindig reménykedtek abban, hogy együtt tudnak majd dolgozni Plehanovval. A fiatalabb nemzedék nem táplált Plehanov iránt olyan érzéseket, mint az idősebb korosztályhoz tartozó marxisták, akiknek életében Plehanov döntő szerepet játszott.

Iljics és Inok nagyon a szívükön viselték a filozófiai harcot. A filozófia mindkettőjüknek harci fegyver volt, mely szervesen egybekapcsolódott az összes jelenségeknek a dialektikus materia-

lizmus szemszögéből való értékelésével, a minden vonalon vívandó gyakorlati harc kérdéseivel. Iljics írt Anna Iljinyicsnának Oroszországba, és sürgette könyvének kiadását. Tervben volt már a „Proletarij" kibővített szerkesztőségi ülése, s eltökélt szándékunk volt, hogy ezen az ülésen végleg elhatároljuk magunkat az otzovistáktól is. „Nálunk szomorúan állnak a dolgok – írta Vlagyimir Iljics május 26-án nővérének, Anna Iljinyicsnának –, biztosan lesz Spaltung (szakadás); remélem, hogy egy-másfél hónap múlva pontos adatokkal szolgálhatok erről." (Művei. 37. köt. 371–372. old.)

Májusban megjelent Iljics „Materializmus és empiriokriticizmus" c. könyve. A dolog végre tető alá került. Iljics szemében a filozófiai kérdések szorosan összefüggtek a vallás elleni harc kérdéseivel. Ez késztette arra, hogy májusban a „Proletarij" klubjában előadást tartson „A vallás és a munkáspárt" címmel, hogy cikket írjon a „Proletarij" 45. számába „A munkáspárt és a vallás" és a „Szocial-Demokrat" 6. számába „Az osztályok és a pártok a valláshoz és az egyházhoz való viszonyuk szempontjából" címmel.[1] Ezeknek a cikkeknek, különösen a „Proletarij"-ban megjelent cikknek, mindmáig is nagy a jelentőségük. A cikkekben a legnyomatékosabban hangsúlyozza a vallás osztályjellegét, és rámutat arra, hogy a burzsoázia kezében a vallás olyan eszköz, amellyel a tömegeket elvonják az osztályharctól, amellyel elhomályosítják tudatukat. Nem szabad passzívan megkerülni ezt a harci frontot, nem szabad lebecsülni jelentőségét. Leegyszerűsíteni sem szabad azonban ezt a kérdést, fel kell tárni a vallás társadalmi gyökereit, a kérdést a maga egész bonyolultságában kell vizsgálni.

Iljics már tizenöt esztendős korában megértette a vallás káros voltát. Levetette a keresztet, és nem járt többé templomba. Ez akkor nem volt olyan egyszerű dolog, mint most.[2]

Különösen veszélyesnek tartotta azonban Lenin a kifinomult vallást, melyet megtisztítottak a mindenki számára nyilvánvaló különféle badarságoktól, a szolgaság külső formáitól. Az ilyen

[1] Lenin Összes Művei. 17. köt. 387–399., 400–408. old. – *Szerk.*

[2] A kéziratban ez olvasható: „Gyűlölt mindenfajta istenépítést, mert minden vallásról azt tartotta, hogy ópium a tömegeknek, s nem tűrhette, hogy bárki is rászedje a tömegeket." – *Szerk.*

kifinomult vallás erősebb hatást tud gyakorolni. Ilyen kifinomult vallásnak tartotta az istenépítést, minden kísérletet valamilyen új vallás, új hit kiagyalására.

Júniusban már lassanként gyülekeztek a küldöttek a „Proletarij" kibővített szerkesztőségi ülésére. A „Proletarij" kibővített szerkesztősége volt tulajdonképpen a bolsevik központ, amelybe abban az időben a vperjodisták is beletartoztak.

Megérkezett Moszkvából Golubkov (Davidov), egy pártmunkás, aki Oroszországban Innokentyij vezetése alatt a Központi Bizottság irodájában dolgozott, és 1908-ban részt vett a párizsi pártkonferencián. Megjött Suljatyikov (Donat), valamint Surkanov duma-képviselő (aki később provokátor lett). Surkanov, mellesleg, nem is az értekezletre jött el. A mieink francia szokás szerint elmentek velük a kávéházba. Surkanov korsószámra itta a sört, és Suljatyikov is vele tartott. Suljatyikovnak azonban nem lett volna szabad innia, mert örökölt alkoholizmusban szenvedett. A sörtől heves idegrohamot kapott. A kávéházból kiérve sétabotjával nekirontott Szrkanovnak. Innokentyij és Golubkov alig tudta megfékezni. Elhozták hozzánk. Ott üldögéltem vele, míg a többiek elmentek orvosért és szobát keresni, hogy valahol a város környékén elszállásolják. Találtak is egy szobát Fontenay-aux-Roses-ban, ahol Szemasko és Vlagyimirszkij laktak, és a „Proletarij" kibővített szerkesztőségi ülésének kezdetéig rendbe hozták Suljatyikovot.

Vagy két óra hosszat üldögéltem a beteg Suljatyikovval üres „fogadószobánkban". Idegesen hányta-vetette magát, fel-felugrált, minduntalan felakasztott nővére jelent meg előtte. Meg kellett nyugtatni, el kellett terelni a gondolatait, fogni kellett a kezét. Mihelyt elengedtem a kezét, azonnal megint hánykolódni kezdett. Már alig vártam, hogy Innokentyij és Golubkov érte jöjjenek.

A „Proletarij" kibővített szerkesztőségi értekezletén részt vettek a szerkesztőség tagjai: Lenin, Zinovjev, Kamenyev, Bogdanov, a helyi bolsevik szervezetek képviselői: Tomszkij (Pétervár), Suljatyikov (Moszkva), Nakorjakov (Urál), valamint a Központi Bizottság tagjai: Innokentyij, Rikov, Goldenberg, Taratuta és Marat (Sancer). Rajtuk kívül részt vett még az értekezleten Szkripnyik (Sur), Ljubimov (Sommer, Mark), Poletajev (a III.

Állami Duma tagja) és Davidov-Golubkov. A kibővített szerkesztőség ülései június 21. és 30. között folytak le.

Az értekezleten határozatokat hoztak az otzovistákról és az ultimatistákról, a párt egységének megőrzéséről, s egy külön bolsevik kongresszus ellen. Külön napirendi pont volt a Capri szigetén létesülő iskola. Bogdanov világosan látta, hogy a bolsevik frakció menthetetlenül felbomlik, s jó előre összeválogatta, megszervezte a maga frakcióját. Bogdanov, Alekszinszkij, Gorkij és Lunacsarszkij Capri szigetén a munkások számára szociáldemokrata propagandista főiskolát szerveztek. Az iskola hallgatóit Oroszországban egy Vilonov nevű munkás válogatta össze: erős, megbízható embereket. Ezek a munkások tanulni akartak. Az átélt forradalom után erősen érezték az elméleti képzés szükségességét, s különben is olyan idők jártak, amikor a közvetlen harcban szünet állt be. A munkások elmentek hát tanulni, de minden tapasztalt pártmunkás tisztában volt vele, hogy a Capri szigetén létesülő iskola egy új frakció alapjait veti meg. S a „Proletarij" kibővített szerkesztőségi értekezlete elítélte az új frakció szervezését. Bogdanov kijelentette, hogy nem veti alá magát az értekezlet határozatainak, s ezért kizárták a bolsevik frakcióból. Kraszin a védelmére kelt.[1] A bolsevik frakció felbomlóban volt.

Tavasszal, még a „Proletarij" kibővített szerkesztőségi értekezlete előtt, Marija Iljinyicsna súlyos beteg lett. Iljics rendkívül nyugtalan volt. Műtéttel sikerült még idejében elejét venni a bajnak. A műtétet Duboucher végezte. A gyógyulás azonban lassan haladt. A betegnek pihenésre volt szüksége, valahol Párizson kívül, a természet lágy ölén.

Az értekezlet erősen igénybe vette Iljicset, és utána neki is el kellett mennie valahová vidékre, hogy távol az emigráns civakodásoktól és tülekedésektől kicsit kipihenje magát.

Iljics nézegette a francia lapok hirdetéseit, valamilyen olcsó penziót keresett. Végül talált egy ilyen penziót Seine-et-Marne megyében, egy Bombon nevű kis faluban, ahol négyünkért mindössze

[1] A kéziratban még ez áll: „Bogdanov több híve, például Marat, ingadozott." – *Szerk.*

napi 10 frankot kellett fizetni. Odautazott körülnézni. A penzióban nagyon jó volt. Körülbelül egy hónapot töltöttünk ott.

Iljics Bombonban nem dolgozott, az ügyekről lehetőleg egyáltalán nem beszéltünk. Sétálni jártunk, és majdnem mindennap elkerékpároztunk a 15 km-re fekvő clamart-i erdőbe. A francia szokásokat is megfigyeltük. A penzióban, ahol laktunk, a vendégek különféle kisemberek, tisztviselők voltak: egy nagy divatáruház elárusítónője a férjével és leányával, valamelyik grófnak a komornyikja stb. Nem volt érdektelen megfigyelni ezt a nyárspolgár társaságot, amelyet teljesen áthatott a kispolgári életszemlélet. Egyrészt rendkívül gyakorlati emberek voltak, nagyon ügyeltek arra, hogy jóllakjanak és minden kényelmük meglegyen. Másrészt pedig mindegyikük igyekezett az igazi urakhoz hasonlítani. Különösen tipikus volt madame Lagourette (így hívták az elárusítónőt), aki nyilvánvalóan sok vihart látott már, csak úgy ontotta a kétértelmű anekdotákat, s ugyanakkor arról álmodozott, hogy milyen megható lesz, amikor Marthe leányát első áldozásra viszi majd és így tovább. Ez a nyárspolgári szellem ekkora adagban végül is természetesen unalmassá vált. Szerencsére megvolt a lehetőség arra, hogy elkülönülve, a saját magunk módja szerint éljünk. Mindent összevetve, Iljics Bombonban elég jól kipihente magát.

Ősszel lakást változtattunk; ugyanabban a negyedben egy csendes kis utcába költöztünk, a Rue Marie-Rose-ba, egy kétszobakonyhás lakásba; az ablakok valamilyen kertre néztek.[1] Most a konyha lett a „fogadószobánk" – az összes bizalmas megbeszélések itt folytak le. Ősszel Iljicsnek megjött a munkakedve. „Szigorú életrendet" vezetett be, ahogy ő mondta: reggel 8-kor kelt fel, elment a Nemzeti Könyvtárba, s 2 órakor jött haza. Otthon is sokat dolgozott. Én nagyon vigyáztam, hogy senki se zavarja. Rengetegen fordultak meg nálunk, mindig nagy volt a sürgés-forgás, különösen amióta a reakció, a rendkívül nehéz oroszországi munkafeltételek következtében az orosz emigráció gyors ütemben nőtt. Az Oroszországból érkezők beszámoltak az oroszorszá-

[1] A kézirat így folytatódik: „Manya elutazott Oroszországba, így már nem volt szükségünk nagy lakásra." – *Szerk.*

gi eseményekről, de azután gyorsan letörtek. Az emigráns élet, a mindennapi megélhetési gondok kimerítették őket.

Ősszel a Capri szigeti iskola hallgatói meghívták Iljicset, hogy látogasson le Capri szigetére előadást tartani. Iljics a leghatározottabban visszautasította kérésüket, megmagyarázta nekik az iskola frakciós jellegét, és Párizsba hívta őket. A Capri szigeti iskolában fellángolt a frakcióharc. November elején a capri iskola öt hallgatója (összesen tizenketten voltak), közöttük Vilonov, az iskola szervezője is, már mint határozott leninisták léptek fel, s ezért kizárták őket az iskolából. Ez a tény mindennél jobban mutatta, mennyire igaza volt Iljicsnek, amikor az iskola frakciós jellegére utalt. A kizárt hallgatók Párizsba jöttek. Emlékszem Vilonovval való első találkozásunkra. Jekatyerinoszlavban végzett munkájáról kezdett beszélni. Jekatyerinoszlavból valamikor gyakran kaptunk tudósításokat egy munkástól „Misa Zavodszkij" aláírással. A tudósítások nagyon jók voltak, a párt- és az üzemi élet legaktuálisabb kérdéseivel foglalkoztak. „Nem ismeri véletlenül Misa Zavodszkijt?" – kérdeztem Vilonovtól. „Én volnék az" – válaszolta. Iljics azonnal nagyon barátságos lett Mihailhoz, és hosszasan elbeszélgettek. Még aznap este Iljics ezt írta Gorkijnak: „Kedves Alekszej Makszimovics! Egész idő alatt tökéletesen meg voltam győződve arról, hogy Ön és Mihail elvtárs az új frakció megingathatatlan tagjai, akikkel ostobaság volna megpróbálnom baráti hangon beszélni. Mihail elvtársat ma láttam először, őszintén elbeszélgettünk az ügyekről és Önről, s rájöttem, hogy szörnyen tévedtem. Bizisten, igaza volt Hegelnek, a filozófusnak: az élet ellentmondásokon át halad előre, és az élet eleven ellentmondásai sokkal gazdagabbak, sokoldalúbbak, tartalmasabbak, mint azt az emberi elme eleinte gondolná. Én az iskolát *csakis* az új frakció központjának tekintettem. Kiderült, hogy ez nem igaz – nem abban az értelemben, hogy az iskola nem központja az új frakciónak (igenis központja volt, és az ma is), hanem abban az értelemben, hogy ez nem minden, ez nem a teljes igazság. Szubjektíve néhány ember csinált az iskolából ilyen központot, objektíve az is volt, de azonkívül az iskola az igazi munkáséletből igazi élenjáró munkásokat gyűjtött össze." Hogy milyen szenvedélyesen hitt Iljics a munkásosztály erejében, az kitűnik a levél utolsó sorai-

ból, amelyekben arról ír, hogy a munkásosztálynak a pártot különböző fajtájú és kaliberű emberekből kell kikovácsolnia. „Mindenesetre ki fogja kovácsolni, ki fogja kovácsolni a remek oroszországi forradalmi szociáldemokráciát, mégpedig hamarább, mint az átkozott emigrációs helyzet alapján gondolnánk néha, s biztosabban, mint néhány felületi jelenségből és elszigetelt epizódból meg tudjuk ítélni. Az olyan emberek kezeskednek erről, mint Mihail." (Művei. 34. köt. 412., 413. old.)

Mihaillal együtt még öt hallgató jött el a capri iskolából. Közülük Vanya Kazanyec (Pankratov) tűnt ki a legjobban aktivitásával és egyenességével. Valamennyiük közül ő ítélte el a legélesebben a capri iskolát. A többiek: Ljusvin (Pahom), Kozirev (Foma), Usztyinov (Vaszilij) és Romanov (Alja Alekszinszkij). Iljics nagyon szívesen tartott nekik előadásokat. A hallgatók innen visszautaztak Oroszországba. Mihail tüdőbajt szerzett a nyikolajevszkiji kényszermunka-században, ahol minden lehető módon kínozták. Davosban helyezték el, de már nem sokáig élt; 1910. május 1-én meghalt.

December végén a capri iskolán befejeződött a tanítás, és a többi hallgató is Párizsba jött; Iljics nekik is tartott előadásokat. A helyzetről, a sztolipini reformról és e reformnak az „erős" parasztokra való orientálódásáról, a proletariátus vezető szerepéről és a duma-frakcióról beszélt. Az egyik capri hallgató – ahogyan Kozirev elvtárs elbeszélte, aki akkor ugyancsak a Capri szigeti iskola hallgatói közé tartozott – eleinte próbálta rábizonyítani Iljicsre, hogy most az Állami Duma munkáját fölébe helyezi a hadseregben folyó agitációs munkának. Iljics elmosolyodott, és ecsetelni kezdte a Dumában folyó munka fontosságát. Iljics persze egyáltalában nem gondolt arra, hogy akár a legcsekélyebb mértékben csökkenteni kell a hadseregben folyó munkát, úgy vélte, hogy ebben a munkában a lehető legszigorúbb konspirációra van szükség. Ezt a munkát csinálni kellett, nem vitatkozni róla. Éppen akkoriban kaptunk levelet Toulonból, a „Szlava" nevű cirkáló szociáldemokrata tengerészeinek csoportjától: irodalmat kértek, és elsősorban egy embert, aki segíteni tudná őket a tengerészek körében végzett forradalmi munkában. Iljics küldött nekik egy elvtársat, aki jól ismerte a konspirációs munkafeltételeket, s az

le is telepedett Toulonban. Iljics ezt persze egy szóval sem említette a hallgatók előtt.

Noha Iljics gondolatait mindig Oroszország foglalkoztatta, a francia munkásmozgalmat is figyelmesen tanulmányozta. Abb an az időben a Francia Szocialista Párt velejéig opportunista volt. 1909 tavaszán például nagy postássztrájk tört ki. Az egész várost izgalom fogta el, a párt azonban távol tartotta magát, mondván: ez nem a mi dolgunk, hanem a szakszervezeteké. Mi, oroszok, egyenesen szörnyűségnek tartottuk ezt a munkamegosztást, azt, hogy a párt elzárkózik a gazdasági harcban való részvételtől.

Különösen nagy figyelemmel kísérte Iljics a választási hadjáratot. Merő személyi civakodás, kölcsönös leleplezgetés volt az egész, a politikai kérdések háttérbe szorultak. A politikai élet időszerű kérdéseit szinte egyáltalában nem vitatták meg. Alig akadt néhány érdekes gyűlés. Az egyik ilyen gyűlésen láttam Jaurèst; óriási hatással volt a tömegekre, nekem azonban nem tetszettek a beszédei, túlságosan is mérlegelte minden egyes szavát. Inkább a kedvemre valók voltak Vaillant beszédei. Ezt az öreg kommünárt nagyon szerették a munkások. Emlékszem egy magas termetű munkásra, aki éppen munkából jött, felgyűrt ingujjal. Feszült figyelemmel hallgatta Vaillant-t. „Lám, a mi öregünk hogy tud beszélni!" – kiáltott fel. Két siheder legényke, a munkás fiai, ugyanilyen elragadtatással bámultak Vaillant-ra. Csakhogy nem mindenütt Jaurès és Vaillant beszélt. A közönséges szónokok pedig csűrték-csavarták a dolgokat, mindig a hallgatósághoz alkalmazkodtak: másképpen beszéltek munkáshallgatóság előtt, s megint másképpen, ha értelmiségiekhez szóltak.[1] A franciaországi választási gyűléseken az ember világos képet kapott arról, hogy milyenek is a választások egy „demokratikus köztársaságban". Kívülállók előtt valóban lesújtó kép tárult fel. Iljics ezért hallgatta olyan szívesen azokat a forradalmi sanzonokat, amelyek kigúnyolták a választási hadjáratot. Emlékszem az egyik kis dalra, mely elbeszéli, hogy egy képviselő falura utazik szavazatokat gyűjteni, a parasztokkal együtt jól felönt a garatra, összevissza

[1] Itt a kéziratban még ez áll: „»Hát ilyen ez a parlamenti gépezet!« mondta Iljics az egyik választási gyűlés után." – *Szerk.*

fecseg mindenféle ostobaságokat, s a becsípett parasztok megválasztják, nagyokat bólogatva: „T'as bien dit, mon ga!" („Jól beszélsz, derék legény!") A képviselő pedig ezután a parasztok szavazataival a tarsolyában hazautazik, megkapja a 15 000 frank képviselői fizetését, és a képviselőházban elárulja a parasztok érdekeit.

Egyszer meglátogatott minket egy francia nemzetgyűlési képviselő; szocialista volt, és Dumas-nak hívták. Elmesélte, hogy a választások előtt bejárta a falvakat, s közben valahogyan szóba kerültek a sanzonénekesek. A legkiválóbb közülük Montaigusse volt, egy kommünár fia, a faubourg-ok (munkáskülvárosok) kedvence. Dalaiban a kispolgári érzelgősség furcsa módon keveredett az igazi forradalmisággal.

Iljics szeretett eljárogatni a külvárosi színházakba, megfigyelni a munkástömegeket. Emlékszem, egyszer megnéztünk egy darabot, mely a marokkói büntetőszázadok katonáinak gyötrelmeit mutatta be. Érdekes volt megfigyelni a nézőteret: a színházat megtöltő munkások mindenre azonnal reagáltak. Az előadás még nem kezdődött meg. Egyszerre csak az egész színház ütemesen kiáltozni kezdett: „Kalapot! Kalapot!" Az történt ugyanis, hogy a nézőtérre belépett egy elegáns dáma, magas, divatos tollas kalappal a fején, a közönség követelte, hogy vegye le kalapját; engedelmeskednie kellett. Kezdetét vette az előadás. A darabban arról volt szó, hogy egy fiút Marokkóba visznek katonának; anyja és nővére a legnagyobb nyomorban maradnak otthon. Lakásadójuk felajánlja, hogy elengedi a lakbért, ha a katona nővére a kedvese lesz. „Disznó, gazember!" – hallatszott mindenfelől. Már nem emlékszem részleteiben a darab tartalmára. Lényegében azt mutatták be, hogyan kínozzák Marokkóban azokat a katonákat, akik nem engedelmeskednek feletteseiknek. A darab úgy végződött, hogy a katonák fellázadtak, és elénekelték az „Internacionálé"-t. Bent a városban a darabot betiltották, de a külvárosokban játszották, s a közönség valóságos tapsorkánnal fogadta. 1910-ben százezres tömeg tüntetett Franciaország marokkói kalandja ellen. Megnéztük a tüntetést. A felvonulást a rendőrség engedélyével tartották meg. A menet élén a szocialista párt nemzetgyűlési képviselői haladtak, vörös vállszalaggal. A munkások igen harcias hangulatban voltak, fenyegetően rázták az öklüket, amikor a gaz-

dagok lakónegyedeihez értek, itt is, ott is gyorsan becsukták a spalettákat, mindamellett ez volt a világ legbékésebb tüntetése. Csöppet sem hasonlított egy tiltakozó tüntetéshez.

Vlagyimir Iljics Charles Rappoport révén kapcsolatba került Lafargue-gal, Marx vejével, a kipróbált harcossal, akinek véleményét igen nagyra becsülte. Paul Lafargue feleségével, Laurával, Marx leányával együtt Draveilben lakott, 20–25 versztnyire Párizstól. Közvetlenül már egyikük sem vett részt a gyakorlati munkában. Emlékszem, egyszer Iljiccsel együtt átkerékpároztunk Lafargue-ékhoz. Nagyon barátságosan fogadtak minket. Vlagyimir filozófiai könyvéről beszélgetett Lafargue-gal, engem pedig Laura Lafargue sétálni vitt a parkba. Nagyon izgatott voltam, hiszen Marx leánya állott előttem. Fürkésztem az arcát, önkéntelenül is Marx vonásait kerestem rajta. Zavaromban makogtam valamit a nőknek a forradalmi mozgalomban való részvételéről, Oroszországról; Laura Lafargue válaszolgatott, de olyan igazi beszélgetés valahogy nem alakult ki. Amikor visszatértünk, Lafargue és Iljics filozófiáról beszélgettek. „Nemsokára be fogja bizonyítani – mondotta Laura a férjére célozva –, mennyire őszinte filozófiai meggyőződése", és valahogy furcsán egymásra néztek. Ezeknek a szavaknak és ennek a tekintetnek az értelmét akkor fogtam fel, amikor 1911-ben a Lafargue házaspár haláláról értesültem. Mint ateisták haltak meg, saját kezükkel vetettek véget életüknek, mert megöregedtek, és nem volt már erejük a harchoz.

Az 1910-es év a Központi Bizottság kibővített plénumával kezdődött. Már a „Proletarij" kibővített szerkesztőségi ülésén határozatokat hoztak a párt egységének megóvása érdekében, egy külön bolsevik kongresszus összehívása ellen. Iljics és az elvtársak köréje tömörülő csoportja a Központi Bizottság plénumán is ezt a vonalat követte. A reakció időszakában különösen fontos volt, hogy legyen egy olyan párt, amely, akár illegalitásban is, bátran feltárja az igazságot. Olyan idők voltak ezek, amikor a reakció rombolta a pártot, amikor a pártban elhatalmasodott az opportunista spontaneitás, amikor fontos volt, hogy mindenáron megőrizzük a párt zászlaját. A likvidátoroknak Oroszországban megvolt a maguk erős legális opportunista központja. Szükség volt tehát a pártra, hogy ezzel a központtal fel lehessen venni a harcot.

A capri iskola tapasztalatai megmutatták, hogy a munkások frakciós volta abban az időben gyakran mennyire viszonylagos, milyen sajátos volt. Okvetlenül kellett tehát egy egységes pártközpont, amely köré a szociáldemokrata munkástömegek tömörülhetnek. 1910-ben magáért a párt létéért, a munkástömegeknek a párt útján való befolyásáért folyt a harc. Vlagyimir Iljics nem kételkedett abban, hogy a párton belül a bolsevikok kerülnek többségbe, hogy a párt végül is a bolsevik úton fog haladni, de ennek valóban pártnak kellett lennie, nem pedig frakciónak. Ezt a vonalat követte Iljics 1911-ben is, amikor Párizs környékén pártiskolát szerveztek, amelybe vperjodistákat is, pártigenlő mensevikeket is felvettek. Ezt a vonalat követték az 1912-es prágai pártkonferencián is. Nem frakcióra, hanem pártra van szükség, amely a bolsevik vonalat követi. Ebben a pártban persze nem volt helye a likvidátoroknak. Toborozták az erőket a likvidátorok elleni harchoz. Természetesen annak sem volt helye a pártban, aki már eleve elhatározta, hogy nem veti alá magát a párt határozatainak. Sok elvtárs esetében azonban a pártért vívott harc békülékenységbe csapott át; ezek az elvtársak szem elől tévesztették az egyesülés célját, és magával ragadta őket az a kispolgári törekvés, hogy boldog-boldogtalant egyesítsenek, függetlenül attól, hogy ki miért harcol. Még Innokentyij is – aki pedig teljesen Iljics álláspontján volt, s aki a legfőbb dolognak a pártigenlő mensevikekkel, a plehanovistákkal való egyesülést tartotta – a párt megóvására irányuló szenvedélyes törekvésében a békülékenység álláspontjára tévedt. Iljics vezette rá a helyes útra.

Általában egyhangú határozatokat hoztak. Nevetséges volna azonban azt gondolni, hogy a békülékenyek egyszerűen leszavazták Iljicset, és ő feladta álláspontját. A plénum három hétig ülésezett. Iljics úgy gondolta, hogy jottányit sem engedve elvi álláspontjából, szervezeti téren maximális engedményeket kell tenni. A frakciós bolsevik lapot, a „Proletarij"-t beszüntették. Azokat a bizonyos megmaradt 500 rubeleseket elégették. A bolsevik frakció pénzét átadták az úgynevezett „letéteményeseknek" – három német elvtársnak: Kautskynak, Mehringnek és Zetkinnek, azzal a kikötéssel, hogy csak általános pártcélokra adhatják ki. Szakadás esetén a megmaradt pénzt vissza kell adni a bolsevikoknak. Ka-

menyevet Bécsbe küldték, hogy a trockista „Pravdá"-ban a bolsevikokat képviselje.[1] „Az utóbbi időben nálunk nagy »viharok« dúltak, de végül is igyekeztünk békét kötni a mensevikekkel – írta Vlagyimir Iljics Anna Iljinyicsnának. – Igen, igen, bármennyire különös is; megszüntettük a frakciós lapot, és megpróbáljuk határozottabban előbbrevinni az *egyesülés* ügyét." (Lenin Összes Művei. 55. köt. 306. old. oroszul.)

Inok és Nogin Oroszországba utaztak, hogy megszervezzék a Központi Bizottság oroszországi (vagyis Oroszországban dolgozó) kollégiumát. Nogin békülékeny volt, mindenkit egyesíteni akart, s beszédei a bolsevikok ellenkezésébe ütköztek. Inok más vonalat követett, de Oroszországban nem az a helyzet, mint külföldön, ahol nyíltan lehet beszélni, s Inok szavait nogini értelemben magyarázták, s minden nem bolsevik buzgón törekedett is arra, hogy így értelmezzék. A Központi Bizottságba kooptálták Lindovot és V. P. Miljutyint. Inokot nemsokára letartóztatták, Lindov pedig Nogint követte, s nem volt nagyon aktív. 1910-ben igen-igen rosszul állt az oroszországi Központi Bizottság szénája.

Külföldön is rosszul mentek a dolgok. Mark (Ljubimov) és Leva (Vlagyimirov) „általában véve békülékenyek" voltak, s igen gyakran ültek fel mindenféle kiagyalt állításoknak, melyek szerint a bolsevikok békebontók és nem lojálisak. Marknak volt különösen sok alkalma ilyesféle kijelentéseket hallani, mert tagja volt a Központi Bizottság egyesített Külföldi Irodájának (KBKI), melyben az összes frakciók képviselve voltak.

A vperjodisták folytatták a szervezkedést. Alekszinszkij csoportja egyszer betört a bolsevik csoport ülésére, amelyet az Avenue d'Orléans-on, egy kávéházban tartottak. Alekszinszkij pimaszul az asztalhoz ült, és szót követelt, majd amikor ezt megtagadták tőle, füttyentett egyet. A vperjodisták, akik vele jöttek, nekirontottak a mieinknek. Abram Szkovno és Iszaak Krivoj már éppen fel akarták venni a harcot, de Nyikolaj Vasziljevics Szapozskov (Kuznyecov), aki rettentő erős ember volt, Abramot az egyik hóna alá kapta, Iszaakot a másik alá, a verekedésekben igen jár-

[1] Trockij frakciós lapjáról van szó, amely 1908 és 1912 között jelent meg. – *Szerk.*

tas kávéháztulajdonos pedig leoltotta a villanyt. Verekedésre nem került sor. Iljics azonban még hosszú ideig, majdnem egész éjszaka kószált Párizs utcáin, s amikor hazajött, reggelig nem tudott elaludni.

„Így aztán – írta Iljics Gorkijnak 1910. április 11-én – most az »anekdotikus« elemek dominálnak az egyesülésben, ezek nyomulnak előtérbe, alkalmat adva a vihogásra, gúnyolódásra stb. ...

Utálatos dolog ezeknek az »anekdotába illő« eseményeknek, ennek a civakodásnak és botránynak, ennek a gyötrődésnek és »váladéknak« a kellős közepében csücsülni, s utálatos dolog mindezt közvetlen közelből figyelni. De ez a hangulat nem uralkodhat el rajtunk. Az emigrációs élet százszorta nehezebb most, mint a forradalom előtt volt. Az emigráció és a civakodás elválaszthatatlan egymástól.

De a civódás nem számít; a civódás kilenctized része külföldön játszódik le; a civódás csupán afféle járulék. A párt, a szociáldemokrata mozgalom viszont a mostani helyzet minden pokoli nehézsége közepette is szüntelenül fejlődik. Szüntelenül *halad* a szociáldemokrata párt megtisztítása a *párt* veszélyes »elhajlásaitól«, a likvidátorságtól és az otzovizmustól; s ebben a tisztogatásban az egyesülés keretei között *lényegesen előbbre jutottunk,* mint azelőtt."

S a továbbiakban: „Képzelem, milyen gyötrelmes látvány az új szociáldemokrata mozgalom e nehéz fejlődése azoknak, akik nem látták és nem élték át a fejlődés nehézségeit a nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején. Akkor legfeljebb tíz-húsz vagy még kevesebb ilyen szociáldemokrata akadt. Most százával, ezrével vannak ilyenek. Ebből ered a válság és a válságok sora. És a szociáldemokrácia *egésze* nyíltan, becsületesen leküzdi ezeket a válságokat." (Művei. 34. köt. 431., 432. old.)

Sokan szabadulni akartak ezektől a civakodásoktól. Lozovszkij például már csak a francia szakszervezeti mozgalomban dolgozott. Mi is szerettünk volna közelebb kerülni a francia mozgalomhoz. Úgy gondoltuk, ebben segítségünkre lesz, ha egy ideig ott lakunk a francia pártkolóniában. A francia pártkolónia a tenger partján volt, nem messze Pornictól, ettől a kis francia városkától, a híres Vendée-ben. Először én utaztam le oda anyámmal. A kolóniában azonban sehogyan sem tudtunk boldogulni. A franciák teljesen

elzárkózva éltek, minden család egy külön kis sziget volt, s az oroszokkal szemben valahogy barátságtalanok voltak; ez különösen állt a kolónia vezetőnőjére. Csak egy francia tanítónőhöz tudtam egy kicsit közelebb kerülni. Munkás itt úgyszólván nem is volt. Nemsokára odaérkeztek a vperjodista Kosztyicinék és Szavvuska, s azonnal valamilyen botrányba keveredtek a kolónia vezetőnőjével. Ekkor elhatároztuk, hogy valamennyien átköltözünk Pornicba, és ott közösen fogunk étkezni. Anyámmal egy vámőrnél kibéreltünk két kis szobát. Hamarosan Iljics is megérkezett. Sokat fürdött a tengerben, rengeteget kerékpározott – nagyon szerette a tengert és a tengeri szelet –, Kosztyicinékkal vidáman csevegett mindenféle semmiségről, élvezettel ette a rákot, melyet a házigazda nekünk fogott. A házigazdáékkal általában igen rokonszenvezett. A kövér, nagyhangú háziasszony – mosónő volt különben – elbeszélte, hogyan hadakozik a papokkal. Volt ugyanis egy kisfiuk, aki világi iskolába járt, de mivel a gyerek kitűnően tanult, talpraesett, tehetséges kis legényke volt, a papok mindenképpen rá akarták bírni az anyát, hogy fiát hozzájuk, a kolostorba adja tanulni. Ösztöndíjat is ígértek neki. És a mosónő felháborodva mesélte, hogyan kergette ki a papot, aki felkereste: nem arra szülte ő a fiát, hogy aljas jezsuitát csináljanak belőle. Ezért is dicsérte annyira Iljics a rákot. Iljics augusztus 1-én érkezett Pornicba, és 26-án már Koppenhágában volt, hogy részt vegyen a Nemzetközi Szocialista Iroda ülésén és a nemzetközi kongresszuson. A kongresszus munkáját jellemezve Iljics ezt írta: „A revizionistákkal való nézeteltéréseink megmutatkoztak, de még messze van az az idő, amikor a revizionisták önálló programmal fognak fellépni. A revizionizmus elleni harc elhalasztódott, de elkerülhetetlenül be fog következni." (Összes Művei. 19. köt. 340. old.) A kongresszuson elég népes orosz küldöttség vett részt – 20 fő: 10 szociáldemokrata, 7 szociálforradalmár, 3 szakszervezeti küldött. A szociáldemokrata csoportban képviselve volt valamennyi irányzat: Lenin, Zinovjev, Kamenyev, Plehanov, Varszkij, Martov, Martinov; tanácskozási joggal vett részt: Trockij, Lunacsarszkij, Kollontaj stb. Sok volt a vendég is. A kongresszus tartama alatt tanácskozásra ültek össze Lenin, Plehanov, Zinovjev, Kamenyev, valamint a III. Duma két tagja: Poletajev és I. P. Pokrovszkij. A tanácskozáson elhatároz-

ták, hogy külföldön egy népszerű lapot adnak ki „Rabocsaja Gazeta" („Munkáslap") címmel. Plehanov sok huzavona után mégis adott egy cikket a lap első számába „Helyzetünk" címmel.

A koppenhágai kongresszus után Iljics Stockholmba utazott, hogy ott találkozzon anyjával és Marija Iljinyicsnával. Tíz napot töltött ott. Akkor látta utoljára anyját, ezt valahogy megérezte, és szomorú tekintettel kísérte a távolodó hajót. Amikor 1917-ben – hét esztendő múlva – visszatért Oroszországba, anyja már nem élt.

Párizsba visszatérve Iljics elmondta, hogy a kongresszuson sikerült jól elbeszélgetnie Lunacsarszkijjal. Iljics mindig nagyon elfogult volt Lunacsarszkijjal – igen nagy hatással volt rá Anatolij Vasziljevics tehetsége. Nemsokára azonban a „Peuple"-ben[1] („Nép") megjelent Lunacsarszkij „Taktikai áramlatok pártunkban" c. cikke, melyben minden kérdést otzovista szemszögből világított meg. Iljics csak nézett és hallgatott, majd egy cikkben adta meg a választ. A kongresszus más részvevői is értékelték a kongresszus eredményeit. A nemzetközi kongresszussal kapcsolatban Trockij a „Vorwärts"-ben („Előre") név nélkül közzétett egy cikket, melyben minden lehető módon támadta a bolsevikokat, és dicsérte a maga bécsi „Pravdá"-ját. A kongresszus küldöttei, Plehanov, Lenin, Varszkij, tiltakoztak ennek a cikknek a „Vorwärts"-ben való megjelenése ellen. Plehanov az első perctől kezdve, ahogy Trockij külföldön megkezdte tevékenységét, tehát már 1903-ban, a II. kongresszus előtt, ellenséges érzülettel viseltetett Trockijjal szemben. A II. kongresszus előtt ádáz vita folyt közöttük egy népszerű lap kiadása kérdésében. Plehanov a koppenhágai kongresszuson fenntartás nélkül aláírta a Trockij fellépése elleni tiltakozást, Trockij pedig hadjáratot indított a „Rabocsaja Gazeta" ellen, melynek kiadását a bolsevikok éppen akkor kezdték el, a lapot egy szűk frakció sajtószervének nyilvánította, erről beszámolt a bécsi klubban, s ennek folytán Kamenyev kilépett a trockista „Pravda" szerkesztőségéből, amelybe a januári plénum után küldték, hogy részt vegyen a lap munkájában. A párizsi békülé-

[1] A Vandervelde vezetése alatt álló belga szociáldemokrata párt lapja. – *Szerk.*

kenyek, Markkal az élükön, Trockij támadásainak hatására szintén hadjáratot indítottak a „Rabocsaja Gazeta" ellen, mert féltek a frakciózástól. Iljics nem tudta elviselni ezt a szétfolyó, elvtelen békülékenységet, a bárkivel való megbékülést, amely nem más, mint a hadállások feladása a leghevesebb harc közepette.

1910-ben a „Neue Zeit" 50. számában megjelent Trockij „Az orosz szociáldemokrácia fejlődésének tendenciái" c. cikke, az 51. számban pedig Martov „Porosz vita és orosz tapasztalatok" c. cikke. Vlagyimir Iljics „Az oroszországi belső pártharc történelmi értelme" c. írásában válaszolt ezekre a cikkekre, de a „Neue Zeit" szerkesztői – Kautsky és Wurm – elutasították a cikk közlését.[1] Trockijnak és Martovnak aztán Marhlevszkij (Karszkij) válaszolt, miután levélben megbeszélte a dolgot Vlagyimir Iljiccsel.

1911-ben Párizsban felkeresett minket Kamo elvtárs, akit 1908 elején Berlinben letartóztattak, mert dinamittal megrakott bőröndöt találtak nála. Több mint másfél esztendeig ült az egyik német börtönben, bolondnak tettette magát, 1909 októberében aztán kiadták Oroszországnak, Tifliszbe vitték, s ott a metehi várban még egy évet és négy hónapot ült. Gyógyíthatatlan elmebajt állapítottak meg nála, és a mihajlovszkojei elmegyógyintézetbe szállították, ahonnan megszökött, majd illegálisan, egy hajóban elrejtőzve, elhagyta Oroszországot, és Párizsba jött, hogy beszélhessen Iljiccsel. Szörnyen bántotta, hogy egyrészről Iljics, másrészről Bogdanov és Kraszin között szakadás következett be. Mindhármukhoz nagyon ragaszkodott. Abban sem igen tudott tájékozódni, hogy börtönévei alatt hogyan alakultak a dolgok. Iljics tájékoztatta őt a helyzetről.

Kamo megkért, hogy vásároljak neki mandulát. Ott ült párizsi konyha-szalonunkban, ette a mandulát, mint otthon, a szülőföldjén szokta, s beszélt berlini letartóztatásáról, azokról az évekről, amikor őrültnek tettette magát, törte a fejét, hogyan álljon bosszút a provokátoron, aki lebuktatta, elmesélte, hogy volt a börtönben

[1] „Az oroszországi belső pártharc történelmi értelme" c. cikk csak 1911. április 29-én (május 12-én) jelent meg a „Diszkusszionnij-Lisztok" (az OSZDMP központi lapja, a „Szocial-Demokrat" melléklete) 3. számában. (Lásd Lenin Összes Művei. 19. köt. 344–366. old.) – *Szerk.*

egy kis kezes verebe, amellyel sokat bíbelődött. Iljics hallgatta és nagyon megsajnálta ezt az odaadóan bátor, de gyermekien naiv embert, aki lelkesen mindig készen állt nagy hőstettekre, s most, a szökés után nem tudta, hogy milyen munkába fogjon. Fantasztikus terveket kovácsolt jövendő munkáját illetően. Iljics hagyta álmodozni, s óvatosan igyekezett visszahozni a földre, beszélt neki arról, hogy meg kell szervezni a szállítást stb. Végül is elhatározták, hogy Kamo Belgiumba utazik, megoperáltatja a szemét (kancsalított, s a rendőrspiclik erről rögtön felismerték), majd a tengeren át valahogyan átvergődik délre, onnan pedig a Kaukázusba. Iljics vizsgálgatta Kamo felöltőjét, és megkérdezte: „Nincs melegebb kabátja? A hajó fedélzetén ebben fázni fog." Iljics ugyanis, ha hajón utazott, fáradhatatlanul járkált fel és alá a hajó fedélzetén. Amikor pedig kiderült, hogy Kamónak semmiféle más kabátja nincsen, Iljics odaadta neki saját bélelt szürke felöltőjét, amelyet anyjától kapott ajándékba Stockholmban, s mely nagyon a kedvére való volt. Kamót egy kicsit megnyugtatta az Iljiccsel való beszélgetés, Iljics gyengédsége. Később, a polgárháború éveiben Kamo „magára talált", megint csodálatos hőstetteket hajtott végre. Igaz, hogy az új gazdasági politikára való áttérés idején újból kizökkent a kerékvágásból, állandóan azt magyarázgatta, hogy tanulni kell, ugyanakkor pedig különféle hőstettekről álmodozott. Iljics utolsó betegsége idején halt meg. Tifliszben, a Verafolyó völgyének lejtőjén kerékpározott, nekiment egy autónak és szörnyethalt.

1910-ben Brüsszelből Párizsba érkezett Inessza Armand, és azonnal párizsi csoportunk egyik legaktívabb tagja lett. Szemaskóval és Britmannal (Kazakovval) együtt bekerült a csoport elnökségébe, és a többi külföldi csoporttal kiterjedt levelezést folytatott. Együtt élt családjával: két kisleányával és kisfiával. Nagyon lelkes bolsevik volt, és a párizsi elvtársak hamarosan köréje csoportosultak.

Párizsi csoportunk kezdett kicsit megszilárdulni. Az eszmei tömörülés körül nem volt baj. Csakhogy sokan szörnyű nyomorban éltek. A munkások valahogyan feltalálták magukat, az értelmiségiek helyzete azonban igen nehéz volt. A fizikai munkához sokuknak nem volt elég ereje. Az emigráns kassza terhére élni, az emigránsok vendéglőjében hitelbe étkezni – teljesen elviselhetetlen do-

log volt. Emlékszem néhány súlyos esetre. Az egyik elvtárs fényezőmunkás lett, de persze rögtön nem tudta megtanulni a mesterséget, s ezért gyakran változtatnia kellett munkahelyét. A munkásnegyedben lakott, távol az emigránsok tömegétől. Végül is annyira jutott, hogy az éhezéstől egészen elgyöngült, és már az ágyból sem tudott felkelni; erre írt egy levelet, és kérte, hogy vigyenek neki pénzt, de ne menjenek fel hozzá, hanem hagyják a házmesternél.

Nehéz sora volt Nyikolaj Vasziljevics Szapozskovnak (Kuznyecovnak) is; a feleségével együtt találtak munkát: valamilyen agyagedényeket festettek, de csak filléreket kerestek, és a koplalás ennek az egészséges, nagy erejű embernek egyre mélyebb ráncokat vésett az arcára; de soha egy szóval sem panaszkodott helyzetére. Sok ilyen eset volt. A legsúlyosabb azonban Prigara elvtársnak, a moszkvai felkelés részvevőjének esete volt. Valahol a munkás-külvárosban lakott, és az elvtársak keveset tudtak róla. Egyszer csak beállít hozzánk, és izgatottan, megállás nélkül mindenféle zavaros dolgokat kezd beszélni – kévékkel megrakott szekerekről, valamilyen gyönyörű leányról, aki a szekéren áll, és így tovább és így tovább. Nyilvánvalóan megzavarodott. Az első gondolatunk az volt, hogy bizonyára az éhezéstől. Mama gyorsan készített neki valami ennivalót, Iljics elsápadva ott maradt Prigarával, én pedig elfutottam egy ismerős elmegyógyászért. Az orvos el is jött, elbeszélgetett a beteggel, és azt mondta, hogy ez az elmezavarnak egyik súlyos formája, amelyet az éhezés okozott, egyelőre még nincs baj, de ha rájön majd az üldözési mánia, nagyon kell vigyázni, mert esetleg öngyilkosságot kísérel meg. Mi azonban még csak a címét sem tudtuk. Britman haza akarta kísérni, de Prigara útközben megszökött tőle. Az egész csoportot mozgósítottuk, de Prigarának nyoma veszett. Később kihalászták holttestét a Szajnából – a nyakára és a lábára köveket kötözött és öngyilkos lett.

Ha még egy-két évet kellett volna ilyen emigrációs viszonyok között, a civakodásnak ebben a légkörében leélni, mindnyájan tönkremehettünk volna. A reakció éveit azonban a fellendülés évei követték.

L. Tolsztoj halálakor tüntetések zajlottak le, megjelent a „Zvezda" („Csillag") 1. száma, Moszkvában pedig megindult a

„Miszl" („Gondolat") c. bolsevik folyóirat. Iljics azonnal felélénkült. 1910. december 31-i cikke, „A tüntetések kezdete", kiapadhatatlan energiát áraszt magából. A cikk ezzel a felhívással végződik: „Munkára hát, elvtársak! Lássatok hozzá mindenütt a szervezetek felépítéséhez, a szociáldemokrata munkáspárt-sejtek megszervezéséhez és megszilárdításához, a gazdasági és politikai agitáció kifejlesztéséhez. Az első orosz forradalomban a proletariátus megtanította a néptömegeket harcolni a szabadságért, a második forradalomban győzelemre kell vinnie őket!" (Összes Művei. 20. köt. 69. old.)

Már az 1910-es év vége a forradalmi fellendülés jegyében telt el. Az 1911–1914-es években, egészen 1914 augusztusáig, a háború kezdetéig, minden hónap újabb és újabb bizonyítékokat szolgáltatott a munkásmozgalom terebélyesedésére. Csakhogy ez a mozgalom most más viszonyok között növekedett, mint 1905 előtt, amikor ugyancsak fellendülésben volt. Most már építhetett az 1905-ös forradalom tapasztalataira. A proletariátus sem volt már a régi. Sok mindenen ment át azóta: a sztrájkok időszakán, több fegyveres felkelésen, óriási tömegmozgalmon, majd a vereség évein. És éppen ez volt a leglényegesebb mozzanat. Ez mindenben világosan kifejezésre jutott, és Iljics, aki egész szenvedélyességével belevetette magát az élet sűrűjébe, s aki értett ahhoz, hogy megfejtse a munkások minden egyes mondatának jelentését, hogy felmérje súlyát, egész lényével átérezte a proletariátusnak ezt a fejlődését. Másrészt azonban azt is tudta, hogy nemcsak a proletariátus változott meg, hanem az egész helyzet is más lett, mint volt. Az értelmiség sem a régi többé. 1905-ben az értelmiség széles rétegei minden lehető módon támogatták a munkásokat. Most már nem ez volt a helyzet. Ebben az időben már világossá vált, milyen harcba fog a proletariátus. Könyörtelen, kemény harc lesz ez, a proletariátus félrelök majd mindent, ami útjában áll. S nem lesz mód arra, hogy a proletariátussal harcot vívassanak holmi szűkre szabott alkotmányért, ahogyan a liberális burzsoázia akarta; a munkásosztály nem engedi szűkre szabni az alkotmányt. A munkásosztály nem vezetett lesz, hanem vezető. Ugyanakkor a harc feltételei is megváltoztak. A cári kormány is okult az 1905-ös forradalom tapasztalataiból. A munkásszervezetet most a provokátorok egész hálójával fonta körül. Ezek már nem a régi spiclik voltak, akik az utcasarkokon ácsorogtak, s akik elől el lehetett rejtőzni; Malinovszkijok, Romanovok, Brengyinszkijek, Csernomazovok voltak ezek, akik felelős párttisztségeket töltöttek be. A megfigyeléseket, a letartóztatásokat a kormány már nemcsak úgy találomra, hanem alaposan átgondolva rendelte el.

Ez a helyzet szinte tenyésztette a cégéres opportunistákat. Az értelmiség széles rétegei támogatták a likvidátoroknak azt a törekvését, hogy felszámolják a pártot, a munkásosztály vezető, élenjáró csapatát. A jobb- és baloldali likvidátorok úgy szaporodtak, akár a gomba. Minden kadetfióka kötelességének tartotta, hogy szidalmazza az illegális pártot. Feltétlenül a legerélyesebben harcolni kellett ellenük. Pedig nagyon egyenlőtlenek voltak a harc feltételei. A likvidátoroknak Oroszországban erős legális központjuk volt, s lehetőségük volt arra, hogy a tömegek körében nagyarányú likvidátori tevékenységet fejtsenek ki; a bolsevikoknak viszont abban az időben az illegalitás nehéz körülményei között minden arasznyi térhódításért nagy harcot kellett folytatniuk.

Az 1911-es év egyrészt a cenzúra korlátainak áttörésével, másrészt pedig az illegális pártszervezet megszilárdításáért vívott erélyes harccal kezdődött. A harc az 1910. januári plénum által létrehozott külföldi egyesülésen belül robbant ki, de hamarosan túlcsapott a keretein, s megindult a maga útján.

Iljicset nagy örömmel töltötte el a pétervári „Zvezda" és a moszkvai „Miszl" megjelenése. A külföldi illegális lapok rendkívül körülményesen jutottak el Oroszországba, nehezebben, mint az 1905 előtti időszakban. A külföld is, Oroszország is tele volt provokátorokkal, s ezek miatt minden kudarcba fulladt. Ezért örült annyira Iljics, hogy Oroszországban legális lapok és folyóiratok jelentek meg, amelyekbe a bolsevikok írhattak.

A „Zvezda" szerkesztőségének tagjai: V. Boncs-Brujevics (bolsevik), N. Jordanszkij (abban az időben plehanovista) és I. Pokrovszkij (a duma-frakció részéről, a bolsevikokkal szimpatizált). A lapot a duma-frakció sajtószervének tekintették. Az első számban megjelent Plehanovnak egy tárcája. Ez a szám nem nagyon tetszett Vlagyimir Iljicsnek, meglehetősen színtelennek találta. A moszkvai „Miszl" első számával viszont nagyon elégedett volt.

„*Egészen* a miénk, és végtelenül örülök neki – írta ezzel kapcsolatban Iljics Gorkijnak. (Művei. 34. köt. 452. old.) Iljics szorgalmasan írogatott a „Zvezda" és a „Miszl" számára. Abban az időben azonban nem volt olyan könnyű dolog legális lapokat kiadni. Februárban Moszkvában letartóztatták Szkvorcov-Sztyepanovot, Pétervárott pedig Boncs-Brujevicset és Ligyija Mihajlovna

Knyipovicsot, aki Poletajevvel együtt dolgozott, és másokat. Áprilisban betiltották a „Miszl"-t, júniusban a 25. számmal megszűnt a „Zvezda" is mint a duma-frakció sajtószerve. Csak novemberben indult meg újra (a 26. szám november 5-én jelent meg). Igaz, hogy ekkor már határozottan bolsevik lap lett. Bakuban is megkezdték a „Szovremennaja Zsizny" („Korunk Élete") c. bolsevik lap kiadását.

Júliusban tárgyalások kezdődtek Szaveljev elvtárssal egy pétervári legális folyóiratnak, a „Proszvescsenyijé"-nek („Felvilágosodás") a kiadásáról. A folyóiratot csak 1911 végére sikerült tető alá hozni.

Vlagyimir Iljics a legnagyobb figyelemmel kísérte ezeket a kiadványokat, cikkeket írt számukra.

Ami a munkásokkal való kapcsolatot illeti, Iljics mindenekelőtt kísérletet tett arra, hogy ugyanúgy, mint a capri iskola hallgatóinak, a bolognai iskola hallgatóinak is előadásokat tartson, a dolog azonban nem sikerült.

Az otzovisták még 1910 novemberében Olaszországban, Bolognában iskolát szerveztek; a hallgatók több előadót hívtak meg, a többi között Dant, Plehanovot, Lenint. Vlagyimir Iljics nem fogadta el a meghívást, és a hallgatókat Párizsba hívta. A vperjodisták azonban, okulva a capri tapasztalatokon, kezdtek kibúvókat keresni, a KB Külföldi Irodájának hivatalos meghívásához ragaszkodtak (ebben az időben a KBKI-ben a mensevikek voltak túlsúlyban), amikor pedig Párizsba érkeztek, a vendéghallgatókkal együtt – akiknek az volt a feladatuk, hogy ellensúlyozzák Lenin befolyását – autonómiát követeltek. Iljics végül is nem tartotta meg az előadásokat, s a KBKI a Párizsba érkezetteket Oroszországba irányította.

1911 tavaszán végre sikerült Párizs környékén megszervezni saját pártiskolánkat. A pártiskolába munkásokat vettek fel; pártigenlő mensevikek és vperjodista (otzovista) munkások is voltak közöttük, de ezek a hallgatóknak csak egészen elenyésző kisebbségét alkották.

Legelőször a pétervváriak érkeztek meg: két vasmunkás, az egyik Belosztockij (Vlagyimir), a másik Georgij (családi nevére nem emlékszem), egy vperjodista és egy munkásnő Vera Vaszil-

jeva. Az újonnan érkezettek fejlett, haladó elvtársak voltak, Iljics mindjárt első este elvitte őket valamelyik kávéházba vacsorázni, s emlékszem, milyen nagy hévvel beszélgetett velük egész este, érdeklődött Pétervárról, munkájukról, kereste szavaikban a munkásmozgalom fellendülésének a jeleit. Nyikolaj Alekszandrovics Szemasko egyelőre az ő lakásától nem messze, Párizs egyik elővárosában, Fontenay-aux-Roses-ban helyezte el őket, ahol különféle irodalmat olvasgattak, míg a többi hallgató is meg nem érkezik. Azután érkezett két moszkvai: egy Priszjagin nevű cserzőmunkás és egy szövőmunkás, a nevére már nem emlékszem. A pétervári hamarosan összebarátkoztak Priszjaginnal. Priszjagin átlagon felüli munkás volt, Oroszországban már ezelőtt is szerkesztette a cserzőmunkások „Poszadcsik" c. illegális lapját; jól írt, de nagyon bátortalan volt; amint beszélni kezdett, remegett a keze az izgalomtól. Belosztockij sokszor csúfolta ezért, de igen finoman, kedélyesen.

A polgárháború idején Kolcsak agyonlövette Priszjagint, mint a barnauli kormányzóság szakszervezeti tanácsának elnökét.

Már egyáltalában nem kedélyes formában űzött csúfot Belosztockij a másik moszkvaiból, a szövőmunkásból. Az illető nem volt olyan fejlett, de igen öntelt. Verseket írt, kifejezésmódjában igen tudálékos volt. Emlékszem, egyik alkalommal valamiért elmentem az iskola közös szállására, és találkoztam a moszkvaival. Erre ezekkel a szavakkal hívta össze a társaságot: „Megérkezett miszter Krupszkaja." Ezért a „miszter Krupszkajá"-ért Belosztockij sokat gúnyolta a moszkvai fiút. Minduntalan hajba kaptak egymással. Végül is a pétervériak követelni kezdték, hogy a moszkvait küldjék el az iskoláról: „Semmit sem ért meg, s az ördög tudja, mi mindent össze nem hord." Próbáltuk megmagyarázni az elvtársaknak, hogy majd csak ragad valami rá, de a pétervériak makacsul ragaszkodtak a moszkvai hazaküldéséhez. Ideiglenesen elküldtük hát Németországba, munkát szereztünk neki.

Elhatároztuk, hogy az iskolát egy Párizstól 15 kilométernyire fekvő, Longjumeau nevű faluban szervezzük meg, egy olyan helységben, ahol nincsenek sem oroszok, sem nyaralók. Ez a hosszan elnyúló francia falu az országút mentén feküdt, melyen minden éjjel szakadatlanul zötyögtek a szekerek, megrakodva élelemmel,

hogy megtömjék „Párizs gyomrát". Longjumeauban egy kis bőrgyár is volt: a falut mezők és kertek vették körül. Az elhelyezkedést illetően a következőket terveztük: a hallgatók valahol szobát bérelnek, Inessza pedig kibérel egy egész házat. Ebben a házban ebédlőt rendezünk be a hallgatók számára. Longjumeauban telepszünk le mi és Zinovjevék. Így is tettünk. A gazdasszony szerepét Katya Mazonova vállalta, annak a munkásnak a felesége, aki Martovval együtt száműzetésben volt Turuhanszkban, majd később az Urálban illegális munkát végzett. Katya jó gazdasszony és jó elvtárs volt. Minden úgy ment, mint a karikacsapás. Abban a házban, amelyet Inessza bérelt, vendéghallgatóinkat helyeztük el: Szergót (Ordzsonikidzét), Szemjont (Svarcot) és Zahart (Breszlavot). Szergo éppen akkoriban érkezett Párizsba. Előzőleg egy ideig Perzsiában élt, s jól emlékszem még, milyen részletes levelezés folyt vele, hogy megmagyarázzák neki Iljicsnek a plehanovistákkal, a likvidátorokkal és a vperjodistákkal kapcsolatos álláspontját. A kaukázusi bolsevikok csoportjával mindig rendkívül baráti levelezést folytattunk. Arra a levélre, amely a külföldön kirobbant harcról számolt be, valahogy sokáig nem érkezett válasz, egyszer csak jön a házmesternő, és azt mondja: „Valaki van itt, egy szót sem tud franciául, bizonyára magukat keresi." Lementem – hát ott áll egy kaukázusi külsejű ember, és mosolyog. Szergo volt. Azóta egyik legjobb barátunk lett. Szemjon Svarcot régóta ismertük. Különösen anyám kedvelte, akinek a jelenlétében egyszer elmesélte, hogy mint fiatal, tizenkilenc esztendős legényke, hogyan terjesztett életében először röplapokat a gyárban, részegnek tettetve magát. Akkor nyikolajevi munkás volt. Breszlavot is már 1905 óta ismertük Pétervárról, ahol a Moszkva kerületben dolgozott.

Az egész társaságunk tehát Inessza házában lakott. Mi a falu másik végén laktunk, de ebédelni a közös étkezőbe jártunk, jólesett elbeszélgetni a hallgatókkal, mindenféléről kérdezősködni, s a folyó ügyeket is rendszeresen megtárgyalhattuk.

Egy emeletes kis kőházban (Longjumeauban minden ház kőből épült), egy bőrgyári munkásnál béreltünk ki két szobát, s itt módunk nyílt arra, hogy megfigyeljük egy kisüzem munkásának mindennapi életét. Korán reggel indult el munkába, s este agyongyötörve ért haza. A háznak egyáltalán nem volt kertje. Néha ki-

vittek neki a kapu elé egy asztalt és széket, s ott hosszasan elüldögélt, fáradt fejét meggyötört kezeibe hajtva. Munkástársai közül soha senki sem látogatott el hozzá. Vasárnaponként elment a szemben levő templomba. A zene nagy hatással volt rá. A templomba apácák jártak énekelni, akiknek operába illő csodálatos hangjuk volt, Beethovent és hasonlókat énekeltek, érthető, hogy ez mennyire lenyűgözte a bőrgyári munkást, akinek olyan nehéz és kilátástalan élete volt. Önkéntelen is összehasonlítottam őt magamban Priszjaginnal, aki szintén bőrmunkás volt, akinek az élete semmivel sem volt könnyebb, de tudatos harcos volt, és társai körében közkedveltségnek örvendett. A francia bőrmunkás felesége reggel felvette facipőjét, fogta a seprőt, és elindult a szomszédos kastélyba, ahol napszámosmunkát végzett. Csak serdülő leánya maradt otthon gazdasszonykodni: a félhomályos, nedves lakásban egész nap a háztartással és kistestvéreivel bajlódott. Hozzá sem járogattak soha barátnők, s neki is hétköznaponként csak a háztartással való vesződés, vasárnap pedig a templom jutott osztályrészül. A bőrgyári munkás családjában soha senkiben fel sem merült az a gondolat, hogy nem volna rossz egyet-mást változtatni a fennálló rendszeren. Hiszen a gazdagokat és a szegényeket egyaránt isten teremtette, tehát mindennek úgy kell lennie, ahogy van – vélte a bőrmunkás.

Annak a francia pesztonkának, akit Zinovjevék háromesztendős kisfiuk mellé vettek fel, ugyanilyen nézetei voltak, s amikor a kisfiú be akart menni a Longjumeau szélén álló kastély kertjébe, megmagyarázta neki: „Ez nem nekünk való, ez az uraké." Sokat mulattunk a kisfiún, amikor komolyan ismételgette pesztonkájának ezt a mondását.

Nemsokára megérkezett az összes hallgató: Andrejev, egy nyikolajevi munkás, aki a száműzetésben – ha jól emlékszem Vologdában – már kijárt egy speciális iskolát (Iljics tréfásan első diáknak nevezte), továbbá Bakuból Dogadov (Pavel) és Szema (Szemkov). Kijevből két plehanovista jött: Andrej Malinovszkij és Csugurin. Andrej Malinovszkijról később kiderült, hogy provokátor. Nemigen tűnt ki semmivel, csak gyönyörű hangjával; egészen fiatal volt még, és nem nagyon éles eszű. Elmondta nekem, hogy Párizsba jövet hogyan rázta le a spicliket. Elbeszélése nem látszott nagyon

valószerűnek, de azért különösebb gyanút nem ébresztett. A másik, Csugurin szormovói munkás, plehanovistának tartotta magát. Sokáig ült börtönben, igen képzett, de nagyon ideges elvtárs volt. Hamarosan bolsevik lett. Jekatyerinoszlavból is eljött egy plehanovista: Szavva (Zevin). Amikor a hallgatóknak szobát vettünk ki, azt mondottuk róluk, hogy orosz falusi tanítók. Szavva longjumeaui tartózkodása alatt tífuszt kapott. A francia doktor, aki kezelte, később mosolyogva megjegyezte: „Milyen furcsa tanítóik vannak." A franciákat leginkább az lepte meg, hogy a „tanítóink" egész egyszerűen mezítláb járnak (azon a nyáron hihetetlen hőség volt).

Zevin fél évvel később részt vett a prágai pártkonferencián, aztán hosszú ideig harcolt a bolsevikok soraiban, míg a fehérek mint a 26 bakui népbiztos egyikét meg nem gyilkolták.

Ivanovo-Voznyeszenszkből Vaszilij (Sz. Iszkrjanyisztov) jött el az iskolára. Igen jól tanult, de meglehetősen furcsán viselkedett, került mindenkit, bezárkózott a szobájába, s amikor Oroszországba utazott, kereken megtagadta, hogy bármilyen megbízást vállaljon. Nagyon ügyes funkcionárius volt. Éveken át felelős pozíciókat töltött be. Nyomorgott. Mint „megbízhatatlant" egyetlen gyárban sem alkalmazták, sehogy sem sikerült keresethez jutnia, feleségével és két gyerekével igen hosszú ideig csupán abból a kevéske pénzből tengődtek, amit felesége mint szövőnő keresett. Később kiderült, hogy Iszkrjanyisztov nem állta a sarat, és provokátor lett. Részegeskedni kezdett. Longjumeauban nem ivott. Amikor Longjumeauból hazatért, öngyilkos lett. Egyik este elkergette hazulról feleségét és gyermekeit, jól befűtött, elzárta a kályhacsövet, és reggelre holtan találták. Még egy évig sem volt provokátor, és csupán filléreket, valami tíz rubelt kapott „munkájáért".

A lengyelek Oleget (Pruchniakot) küldték. A tanfolyam már a közepén tartott, amikor Mancev is megérkezett Longjumeauba.

A tanulás igen szervezetten folyt. Vlagyimir Iljics előadásokat tartott politikai gazdaságtanból (30 előadás), az agrárkérdésről (10 előadás), a szocializmus elméletéből és gyakorlatából (5 előadás). A politikai gazdaságtani szemináriumot Inessza vezette. Zinovjev és Kamenyev párttörténetet adott elő. Szemasko is tartott néhány előadást. A többi előadó közül pedig Rjazanov a nyu-

gat-európai munkásmozgalom történetéből, Charles Rappoport a franciaországi mozgalomról, Sztyeklov és Finn-Jenotajevszkij államjogból és az állami költségvetésről, Lunacsarszkij irodalomból, Sztanyiszlav Volszkij pedig az újságírásról tartott előadásokat.

A hallgatók sokat és szívesen tanultak. Esténként néha sétáltak a mezőkön, sokat énekeltek, heverésztek a szénaboglyák tövében, és mindenféle semmiségekről beszélgettek. Olykor Iljics is velük tartott.

Kamenyev nem lakott Longjumeauban, csak akkor jött el, amikor előadást kellett tartania. Akkoriban írta „Két párt" c. könyvét. A könyvvel kapcsolatban sokat beszélgetett Iljiccsel. Emlékszem, amint Iljics a falu szélén, a réten heverve fejtegette gondolatait Kamenyev előtt. Előszót is írt ehhez a könyvhöz.[1]

Nekem elég gyakran kellett beutaznom Párizsba mindenféle megbízásokkal, s ott bizonyos ügyek elintézése közben találkoztam az elvtársakkal. Erre szükség volt, ha el akartuk kerülni, hogy ők jöjjenek Longjumeauba. A hallgatók mind úgy tervezték, hogy a tanfolyam elvégzése után azonnal visszautaznak Oroszországba dolgozni, s meg kellett tenni a szükséges intézkedéseket, hogy legalább valamennyire elkonspiráljuk párizsi tartózkodásukat. Iljics nagyon elégedett volt az iskola munkájával. Szabad időnkben Iljiccsel rendszerint kerékpároztunk, felmentünk a hegyre, és elmentünk mintegy tizenöt kilométerre, ahol egy repülőtér volt. Ez a repülőtér meglehetősen félreeső helyen épült, s jóval kevésbé látogatták, mint a juvisyi repülőteret. Gyakran csak mi voltunk a nézők, és Iljics kedve szerint gyönyörködhetett a repülőgépek gyakorlataiban.

Augusztus derekán visszatértünk Párizsba.

Az összes frakciók egyesülése, melyet 1910 januárjában oly nehezen sikerült összehoznunk, gyors bomlásnak indult. Minél több gyakorlati feladat merült fel az oroszországi munkában, annál nyilvánvalóbb lett, hogy a közös munka lehetetlen. A gyakorlati munka követelményei lerántották a pártszerűség álarcát, amely mögé egyes mensevikek rejtőztek. Feltárult Trockij „lojalitásának" lényege is: világossá vált, hogy a lojalitás leple alatt a likvi-

[1] Lásd Lenin Összes Művei. 20. köt. 272–275. old. – *Szerk.*

dátorok és a vperjodisták egyesítésére törekedett. Amikor érezhetővé vált, hogy az oroszországi munka érdekében jobban kell szervezkedni, nyomban kiderült, mennyire mesterkélt dolog az egész egyesülés. Lenin, Zinovjev és Kamenyev már 1910 december végén a Központi Bizottság Külföldi Irodájához beterjesztett nyilatkozatban leszögezték, hogy feltétlenül össze kell hívni külföldön a Központi Bizottság plénumát. Nyilatkozatukra csak több mint egy hónap múlva kaptak választ: a mensevik KBKI elvetette javaslatukat. Az ezzel kapcsolatos tárgyalások elhúzódtak 1911 májusáig. Világos volt, hogy a KBKI-val nem lehet zöld ágra vergődni. Szemasko elvtárs, aki mint a bolsevikok képviselője tagja volt a KBKI-nak, kilépett, és a bolsevikok összehívták a külföldön tartózkodó KB-tagok értekezletét. 1911 júniusában kilenc ilyen tagja volt a Központi Bizottságnak. A bundista Ionov beteg volt, a többiek június 10-én össze is gyűltek, de a mensevik Gorev és a bundista Liber elhagyták a tanácskozást. A többiek megvitatták a legaktuálisabb kérdéseket, megtárgyalták a pártkonferencia összehívását, s elhatározták, hogy a pártkonferencia összehívására Oroszországban Oroszországi Szervező Bizottságot (OSZB) alakítanak.[1] Augusztusban többen elutaztak Oroszországba: Breszlav (Zahar) Pétervárra és Moszkvába, Szemjon Svarc az Urálba és Jekatyerinoszlavba, Szergo délre. Rikov is elutazott, de amint megérkezett, az utcán letartóztatták. Az újságban közlemény jelent meg, mely szerint Rikovnál sok címet találtak. Ez nem volt igaz. Rikovval egyidőben valóban letartóztattak több bolsevikot, de később kiderült, hogy Brengyinszkij, a mi szállítónk – akiről azután megtudtuk, hogy provokátor – abban az időben Lipcsében élt, ahol akkoriban Pjatnyickij a szállítást intézte, és ahová Oroszországba utazása előtt Rikov is ellátogatott. Ez a Brengyinszkij írta le titkosírással Rikovnak a címeket. Így történhetett meg, hogy noha Rikovtól a motozás alkalmával nem vettek el semmit, a címek mégis a rendőrség kezébe kerültek.

Bakuban értekezletet hívtak össze. Az egyik részvevőt, Sztyepan Saumjant, a tekintélyes bakui pártmunkást letartóztatták, s vele

[1] Az OSZDMP VI. (prágai) összoroszországi konferenciájáról van szó, amelyet 1912. január 5–17. (18–30.) között tartottak. – *Szerk.*

együtt letartóztattak még sok más bakui pártmunkást is. Csak a véletlenen múlott, hogy nem tartóztatták le az értekezlet minden résztvevőjét. A résztvevők erre átmentek Tifliszbe, s ott folytatták és fejezték be munkájukat. A résztvevők között volt Svarc és Szergo is. Öt szervezet képviseltette magát. Képviseltették magukat mind a bolsevikok, mind a plehanovisták. Ott volt Csernomazov is, akiről később kiderült, hogy provokátor. Mindamellett az Oroszországi Szervező Bizottság teljesítette feladatát: 1912 januárra összehívták a pártkonferenciát.

A párizsi bolsevik csoport 1911-ben eléggé erős szervezet volt. Ide tartoztak: Szemasko, Vlagyimirszkij, Antonov (Britman), Kuznyecov (Szapozskov) elvtársak, a Belenykij-fivérek (Abram és később fivére, Grisa is), Inessza, Sztalj, Natasa Gopnyer, Kotljarenko, Csernov (igazi nevére nem emlékszem), Lenin, Zinovjev, Kamenyev, Lilina, Taratuta, Mark (Ljubimov), Leva (Vlagyimirov) és mások. Összesen több mint 40-en voltak a csoportban. Általában a csoportnak elég jó kapcsolatai voltak Oroszországgal, és nagy forradalmi tapasztalatokkal rendelkezett. A likvidátorok, a trockisták stb. ellen folytatott harc megacélozta a csoportot. A csoport nem kevés segítséget nyújtott az oroszországi munkához, s a franciák között és a nagyon népes munkásemigráció körében is fejtett ki bizonyos tevékenységet. Párizsban elég sok emigráns munkás volt. Egy időben Sztalj elvtárssal együtt megpróbáltuk, hogy az emigráns munkásnők, a kalaposok, varrónők stb. tömege körében fejtsünk ki bizonyos tevékenységet. Több gyűlést hívtunk össze, de gátolta a munkát, hogy sokan lebecsülték. Minden gyűlésen feltétlenül akadt valaki, aki „ricsajt" csapott: „Miért kell okvetlenül nőgyűlést tartani?" – így abba is maradt az egész, jóllehet a dolognak talán volt is bizonyos haszna. Iljics szükségesnek tartotta ezt a munkát.

Szeptember végén Vlagymir Iljics Zürichbe utazott a Nemzetközi Iroda ülésére. Itt megvitatták Molkenbuhrnak, a német szociáldemokrata Központi Bizottság tagjának levelét, melyben azt fejtegeti, hogy a választásokra való tekintettel a marokkói eseményekkel kapcsolatban a gyarmati politikát nem szabad túlságosan élesen bírálni. Rosa Luxemburg ezt a levelet nyilvánosságra hozta. Bebel ezen nagyon felháborodott. Vlagyimir Iljics védelmébe vette

Rosát. A német szociáldemokrácia opportunista politikája ezen az ülésen már világosan kifejezésre jutott.

Iljics zürichi útja alkalmával Svájcban több előadást tartott.

Októberben öngyilkos lett a Lafargue-házaspár. Haláluk igen mély benyomást tett Iljicsre. Sokszor eszünkbe jutott náluk tett látogatásunk. Iljics többször mondogatta: „Ha az ember már nem tud tovább dolgozni a pártért, akkor tudjon szembenézni az igazsággal, és úgy meghalni, mint Lafargue-ék." Sírjuk felett el akarta mondani, hogy munkájuk nem volt hiábavaló, hogy az ügy, amelybe belefogtak, Marx ügye, amellyel Paul Lafargue is, Laura Lafargue is oly szorosan egybekapcsolta életét, terebélyesedik, fejlődik, és már a távoli Ázsiára is átterjed. Kínában éppen abban az időben csapott magasra a forradalmi tömegmozgalom hulláma. Vlagyimir Iljics megírta a beszédet, Inessza pedig lefordította. Emlékszem, hogy a temetésen Iljics milyen izgatottan mondta el beszédét az OSZDMP nevében.[1]

Újév előtt a bolsevikok összehívták a külföldi bolsevik csoportok tanácskozását. A hangulat jó volt, noha az emigráció eléggé megviselte valamennyiük idegeit.

1912 ELEJE

Teljes erővel folyt a konferencia előkészítése. Vlagyimir Iljics levélben megállapodott Němeccel, a Nemzetközi Szocialista Iroda cseh szociáldemokrata képviselőjével abban, hogy a konferenciát Prágában fogják megtartani. Prágának megvolt az az előnye, hogy ott nem volt orosz kolónia, ami konspirációs okokból fontos volt. Vlagyimir Iljics különben is ismerte Prágát még az első emigráció idejéből, amikor bizonyos ideig Prágában lakott Modračeknél.

A prágai konferenciával kapcsolatos emlékeim közül kettő él még bennem (magán a konferencián nem vettem részt). Az egyik: Szavvának (Zevinnek), a jekatyerinoszlavi küldöttnek, a longju-

[1] „Az OSZDMP nevében Paul és Laura Lafargue sírjánál mondott gyászbeszéd." 1911. november 20. (december 3.) Lenin Összes Művei. 20. köt. 360–361. old. – *Szerk.*

meaui iskola volt hallgatójának vitája David (Svarcman) kijevi küldöttel és – ha nem csalódom – Szergóval. Ma is a szemem előtt van Szavva feldúlt arca. Nem emlékszem pontosan a beszélgetés tartalmára, de Szavva plehanovista volt. Plehanov nem ment el a konferenciára. „Az Önök konferenciájának összetétele – írta a meghívásra válaszolva – annyira egyöntetű, hogy jobb is lesz, illetve a párt egységének megóvása érdekében helyesebb lesz, ha nem veszek részt ezen a konferencián." Plehanov Szavvát is ilyen értelemben befolyásolta, s Szavva a konferencián állandóan tiltakozásokat terjesztett be Plehanov szellemében. Később, mint ismeretes, Szavva bolsevik lett. A másik plehanovista, David, a bolsevikokkal tartott. Az a beszélgetés, amelyre ma is emlékszem, akörül folyt, hogy menjen-e el Szavva a konferenciára vagy sem. Longjumeauban Szavva mindig vidám és igen kiegyensúlyozott volt, s ezért lepődtem meg annyira feldúltságán.

A másik emlékem: Vlagyimir Iljics már elutazott Prágába, Filipp (Goloscsekin) Brengyinszkijjel együtt Párizsba érkezett, hogy innen a pártkonferenciára utazzon. Brengyinszkijt én csak névről ismertem, anyagaink továbbításával foglalkozott. Dvinszkben lakott. Fő feladata az volt, hogy a beérkező irodalmat eljuttassa a szervezeteknek, főképpen Moszkvába. Filippnek bizonyos aggályai támadtak, Brengyinszkijt illetően. Apja és nővére Dvinszkben laktak, s Filipp, mielőtt külföldre utazott, meglátogatta apját. Brengyinszkij Filipp nővérénél bérelt szobát. Az öreg figyelmeztette fiát: ne bízz ebben az emberben, valahogy furcsán viselkedik, nem a zsebéhez mérten él, csak úgy szórja a pénzt. Brengyinszkijt két héttel a konferencia előtt letartóztatták, de néhány nap múlva kiengedték. Amíg azonban a börtönben ült, néhányan felkeresték a lakásán, s azokat is letartóztatták – kik voltak az illetők, az nem derült ki. Filippben közös határátlépésük is gyanút keltett. Filipp Brengyinszkijjel együtt jött el a lakásunkra, s nagyon megörültem nekik, de Filipp olyan jelentőségteljesen szorította meg a kezemet, olyan arckifejezéssel nézett rám, hogy rögtön megértettem: szeretne valamit elmondani Brengyinszkijről. A folyosón azután elmondta aggályait. Abban állapodtunk meg, hogy ő most elmegy, s majd később újra találkozunk, én pedig egyelőre beszélek Brengyinszkijjel, kipuhatolom a talajt, és azután majd eldöntjük, hogy legyen tovább.

Brengyinszkijjel akkor igen különös beszélgetést folytattam. Péntektől (Pjatnyicától)[1] értesítést kaptunk, hogy az irodalom rendben átjutott, hogy elküldték Moszkvába, a moszkvaiak pedig panaszkodtak, hogy az égvilágon semmit sem kapnak. Érdeklődtem hát Brengyinszkijtől, hogy kinek a címére küldi, kinek adja át az irodalmat; Brengyinszkij erre zavarba jött, s azt mondta, hogy nem a szervezetnek adja át az irodalmat, mert az most veszélyes, hanem ismerőseinek – munkásoknak. Megkérdeztem, hogy hívják ezeket a munkásokat. Megnevezett néhányat, nyilván csak úgy találomra – címekre, mondta, már nem emlékszik. Látható volt, hogy hazudik. Kérdezősködtem hát útjai iránt, megkérdeztem egyet-mást valamelyik városról, azt hiszem Jaroszlavlról; azt mondotta, hogy oda nem mehet, mert ott egyszer letartóztatták. Megkérdeztem: „Milyen ügyből kifolyólag?" – „Bűnügy" – felelte. Egészen elképedtem. Minél tovább faggattam, annál zavarosabb válaszokat adott. Erre azt hazudtam neki, hogy a konferenciát a Bretagne-ban fogják megtartani, hogy Iljics és Zinovjev már oda is utaztak, azután pedig Filippel megbeszéltük, hogy Grigorijjal éjjel elindul Prágába, Brengyinszkijnek pedig egy levélkében azt írja, hogy a Bretagne-ba utazik. Így is történt. Utána elmentem Burcevhez, aki abban az időben a provokátorok leleplezésére specializálta magát. „Egészen bizonyos, hogy provokátor" – mondtam. Burcev végighallgatott, és ezt javasolta: „Küldje el hozzám." Erre azonban már nem volt szükség. Távirat jött Pjatnyickijtól, aki szintén gyanút fogott; azt sürgönyözte, hogy Brengyinszkijt ne engedjük a konferenciára; később részletes levelet írt. Így tehát Brengyinszkij nem jutott el a konferenciára. Oroszországba már nem tért vissza, a cári kormány Párizs környékén 40 000 frankért villát vásárolt neki.

Nagyon büszke voltam rá, hogy a konferenciát megóvtam egy provokátortól. Azt már nem tudtam, hogy a prágai konferencián amúgy is két provokátor vett részt: Roman Malinovszkij és Romanov (Alja Alekszinszkij), a Capri szigeti iskola volt hallgatója.

A prágai konferencia 1908 óta az első olyan pártkonferencia volt, amelyen oroszországi funkcionáriusok is részt vettek, s ahol

[1] Pjatnyickij. – *Szerk.*

sikerült konkrétan megvitatni az oroszországi munkát érintő kérdéseket, kidolgozni ennek a munkának a pontos irányvonalát. Határozatot hoztak a helyzetről és a párt feladatairól, a IV. Állami Duma választásairól, a szociáldemokrata duma-frakcióról, a pártmunka jellegéről és szervezeti formáiról, az éhínség elleni harcban a szociáldemokratákra háruló feladatokról, a Dumának az állami munkásbiztosításról szóló törvényjavaslatával kapcsolatos álláspontunkról, a petíciós kampányról.

Határozott pártvonal az oroszországi munka kérdéseiben, a *gyakorlati* munka tényleges irányítása – ez volt a prágai konferencia eredménye.

Ebben rejlett a prágai konferencia óriási jelentősége. A konferencián megválasztották a Központi Bizottságot; tagjai lettek Lenin, Zinovjev, Ordzsonikidze (Szergo), Svarcman (David), Goloscsekin (Filipp), Szpandarjan,[1] Malinovszkij.

Számolva a letartóztatásokkal, póttagokat is választottak. Nem sokkal a konferencia után Sztálint és Belosztockijt (a longjumeaui

[1] Szuren Szpandarjan Baku küldötte volt. Amikor Iljics a konferencia után Berlinben járt, találkozott Szurennel, s az bemutatta neki családjuk régi barátját, Voszki-Joanisziant, aki a pártnak mindenféle szolgálatokat tett. Úgy tervezték, hogy rajta keresztül fogják lebonyolítani a levelezést Oroszországgal. Szuren nem sokáig tartotta magát: már április végén hír érkezett letartóztatásáról. Szuren apja Párizsban élt. Iljiccsel ellátogattunk hozzá, hogy részletesebb tájékoztatást kapjunk fia letartóztatásáról.

Szuren apja, egy beteg öregember, magányosan és elhagyatva élt, pénze nem volt, még annyi sem, hogy a lakbérét kifizethesse, s emlékezete is kihagyott: megír például egy levelet, s elfelejti megcímezni. Iljics nagyon megsajnálta az öreget. Bakuból is szomorú hírek érkeztek. Szuren rendkívül nehéz körülmények között raboskodott, nem volt senki, aki gondoskodhatott volna róla. Hazaérve Iljics azonnal levelet írt Voszkinak, s megkérte, hogy viselje gondját a két Szpandarjannak, írt az öregről is, s hangsúlyozta, hogy „helyzete a lehető legsiralmasabb, sőt egyenesen kétségbeejtő. Egy kis kölcsönnel segítettünk most rajta. Mégis elhatároztam, hogy írok Önnek. Szpandarjanéknak valószínűleg vannak Bakuban és Párizsban ismerőseik és barátaik, akiket Ön is ismer. Nem tud valakit Bakuban, akinek írni lehetne Szurenről és akit meg lehetne kérni, hogy viselje gondját? Továbbá, ha vannak közös ismerőseik, rendkívül fontos volna találni valakit, aki az apáról is gondoskodik... Remélem, hogy Ön a két Szpandarjanért mindent el fog követni, és pár szóval értesít engem." – *N. K.* (Lásd Lenin Összes Művei. 48. köt. 62–63. old. oroszul).

iskola volt hallgatóját) kooptálták a Központi Bizottságba. A Központi Bizottságban létrejött az az egység, amely nélkül ezekben a nehéz időkben lehetetlen volt dolgozni. A konferencia kétségtelenül nagy lépés volt előre: véget vetett az oroszországi munka zilálságának. A likvidátorok és Trockij gonosz támadásait, Plehanov, a bundisták stb. mesterkedéseit élesen vissza kellett utasítani, le kellett leplezni, ezeknek a vitáknak a jelentősége azonban már csökkent, a fő figyelem az oroszországi munkára összpontosult. Nem sokat számított, hogy Malinovszkij tagja lett a Központi Bizottságnak, nem sokat számított, hogy a rendőrség pontos információkat szerzett a tanácskozásokról is, amelyeket a konferencia után Lipcsében a III. Duma képviselőivel: Poletajevvel és Surkanovval tartottunk; később ugyanis kiderült, hogy Surkanov szintén provokátor. Kétségtelen, hogy a provokátorok lebuktattak pártmunkásokat, gyengítették a szervezeteket, arra azonban a rendőrség már képtelen volt, hogy megállítsa a munkásmozgalom fellendülését; a helyesen kijelölt politikai irányvonal pedig a megfelelő mederbe terelte a mozgalmat, s egyre újabb és újabb erőket hozott felszínre.

Iljics Lipcséből, ahol Poletajevvel és Surkanovval találkozott, Berlinbe utazott, hogy ott megállapodjon a „letéteményesekkel" a pénz visszaadására vonatkozóan, mert erre most a munka továbbvitele érdekében igen nagy szükség volt. Közben Sotman Párizsba érkezett. Az utóbbi időben Finnországban dolgozott. A prágai konferencia határozatot hozott, melyben élesen elítélte a cárizmusnak és a III. Dumának Finnországgal szemben folytatott politikáját, és hangsúlyozta, hogy a finnországi és az oroszországi munkásoknak közös feladataik vannak a cárizmus és az orosz ellenforradalmi burzsoázia elleni harcban. Finnországban ebben az időben a mi szervezetünk látta el az illegális munkát. A balti fiotta tengerészei körében folyt a munka, és Sotman azért jött, hogy elmondja: Finnországban minden előkészület megtörtént a felkelésre, az orosz hadseregben dolgozó illegális szervezet már felkészült a harcra (az volt a terv, hogy elfoglalják a sveaborgi és a kronstadti erődöt). Iljics még nem ért vissza. Hazaérkezve nagy érdeklődéssel tudakozódott Sotmannál a szervezet iránt, mely önmagában véve is érdekes tény volt (a szervezetben dolgozott Rahja,

Sz. V. Vorobjov, Kokko), de arra is rámutatott, hogy pillanatnyilag az ilyen megmozdulások nem célszerűek. Kétséges volt, hogy a pétervári munkások akkor támogatták volna a felkelést. A felkelésre, mint hamarosan kitűnt, nem került sor: a szervezet nemsokára lebukott, s rövidesen megkezdődtek az általános letartóztatások; a felkelés előkészítéséért 52 főt bíróság elé állítottak. A felkeléstől persze még messze voltunk; de az április derekán kirobbant lénai események, a mindenfelé kitörő tiltakozó sztrájkok világosan mutatták, mennyire megizmosodott ezekben az években a proletariátus, mennyire nem felejtett el semmit, megmutatták, hogy a mozgalom most már magasabb fokra emelkedik, hogy egészen más feltételek alakultak már ki a munkához.

Iljics megváltozott, sokkal kevésbé volt ideges, figyelmét jobban tudta összpontosítani, többet foglalkozott az oroszországi munkásmozgalom feladataival. Iljics hangulatának megváltozása leginkább talán a Herzenről szóló, május elején írt cikkében jutott kifejezésre. Ebben a cikkben igen sok van Iljicsből, Iljicsnek abból a lángoló pátoszából, amely oly elragadó, oly lenyűgöző volt. „Amikor most Herzenre emlékezünk, világosan látjuk azt a három nemzedéket, azt a három osztályt, amelyek az orosz forradalomban szerepet játszottak – írta Iljics. – Kezdetben – a nemesek és a földesurak, a dekabristák és Herzen. Szűk a köre ezeknek a forradalmároknak. Roppant távol állnak a néptől. De ügyük nem veszett el. A dekabristák felébresztették Herzent. Herzen megindította a forradalmi agitációt.

A közrendi forradalmárok, kezdve Csernisevszkijjel és végezve a »Narodnaja Volja« hőseivel, átvették, kiszélesítették, megszilárdították, megedzették ezt a forradalmi agitációt. Kitágult a harcosok köre, szorosabb lett kapcsolatuk a néppel. »A közelgő vihar fiatal kormányosai« – így nevezte őket Herzen. De ez még nem volt maga a vihar.

A vihar – maguknak a tömegeknek a mozgalma. A proletariátus, az egyetlen következetes forradalmi osztály, élére állt a tömegeknek, és elsőnek vezette nyílt forradalmi harcba a parasztok millióit. A vihar először 1905-ben zúgott végig az országon. A következő vihar fellegei most, a szemünk láttára kezdenek gyülekezni." (Összes Művei. 21. köt. 250. old.) Még néhány hónappal

ezelőtt is Vlagyimir Iljics egyszer szomorúan azt mondta Anna Iljinyicsnának, aki akkor éppen Párizsban járt: „Már nem is tudom, megérjük-e a mozgalom újabb fellendülését" – most pedig már egész lényével érezte ezt a feltámadó vihart, maguknak a tömegeknek a mozgalmát.

Amikor megjelent a „Pravda" első száma[1] megkezdtük az előkészületeket, hogy átköltözzünk Krakkóba; Krakkó sok tekintetben megfelelőbb volt, mint Párizs. Megfelelőbb volt abból a szempontból is, hogy nem kellett úgy tartani a rendőrségtől. A francia rendőrség minden lehető módon segítette az orosz rendőrséget. A lengyel rendőrség viszont az orosz rendőrséggel szemben, akárcsak az egész orosz kormánnyal szemben, ellenséges érzülettel viseltetett. Krakkóban nyugodtak lehettünk afelől, hogy leveleinket nem fogják felbontani, az érkezőket nem helyezik megfigyelés alá. És az orosz határ is közel volt. Gyakran át lehetett jönni Oroszországból. A levelek és a csomagok gyorsan érkeztek Oroszországba. Lázasan készülődtünk. Vlagyimir Iljics egészen felvidult, és különösen nagy figyelemmel foglalkozott a Párizsban maradó elvtársakkal. Lakásunk valóságos átjáróház lett.

Emlékszem, Kurnatovszkij is eljött. Kurnatovszkijt még a susenszkojei száműzetésből ismertük. Ez már a harmadik száműzetése volt; elvégezte a zürichi egyetemet, vegyészmérnök volt, s Minuszinszk környékén egy cukorgyárban dolgozott. Alig tért haza Oroszországba, Tifliszben ismét lebukott, s két évig ült a metehi vár börtönében. Utána Jakutkába vitték, útközben azonban belekeveredett a „romanovi históriába"[2], és 1904-ben 12 évi

[1] A „Pravda" első száma 1912. április 22-én (május 5-én) jelent meg. – *Szerk.*

[2] „Romanovi históriának" nevezték azt a fegyveres támadást, amelyet 1904-ben a hatóságok utasítására hajtottak végre a Jakut területen élő száműzöttek ellen. A támadást azért rendelték el, mert a száműzöttek tiltakoztak az ellen, hogy a közigazgatási hatóságok oly kegyetlenül elnyomják a politikai száműzötteket és olyan hallatlan módon önkényeskednek velük. A tiltakozók február 18-án bezárkóztak egy Romanov nevű jakut házába (innen a „romanovi" elnevezés). A mindkét fél részéről megindult lövöldözésben a száműzöttek közül Matlahov elvtárs elesett, és hárman megsebesültek, a katonák közül pedig ketten vesztették életüket. Március 7-én a „romanoviak" megadták magukat. A tiltakozás részvevői fölött a jakut bíróság ítélkezett. Mind az 55 vádlottat 12 évi kényszermunkára ítélték. – *N. K.*

kényszermunkára ítélték. 1905-ben amnesztiát kapott, megszervezte a „Csitai Köztársaságot",[1] Meller-Zakomelszkij[2] elfogta, majd átadta Rennenkampfnak. Ekkor halálra ítélték, s vonaton hurcolták, hogy lássa a kivégzéseket. Később a halálbüntetést életfogytiglani száműzetésre változtatták. 1906-ban Kurnatovszkijnak sikerült Nyercsinszkből Japánba szöknie. Innen átjutott Ausztráliába, ahol sokat nyomorgott; egy ideig favágó volt, de megfázott, valami középfülgyulladás-félét kapott, teljesen legyengült. Csak nagy kínnal vergődött el Párizsba.

Rendkívül nehéz sorsa végleg összetörte. 1910 őszén, amikor Párizsba érkezett, Iljiccsel együtt meglátogattuk a kórházban; szörnyű fejfájásai voltak, rettentően szenvedett. Eljárogatott hozzá Jekatyerina Ivanovna Okulova is kisleányával, Irinával, s a leányka gyermekes ákombákomokkal írogatott valamit Kurnatovszkijnak, aki már félig süket volt. Később kissé összeszedte magát. Békülékenyek közé került, és egy beszélgetés során valahogy ő is békülékeny hangot ütött meg. Ezután egy időre megszakadt közöttünk a barátság: mindannyiunknak rosszak voltak az idegei. 1911 őszén azonban megint elmentem hozzá egyszer – a Boulevard Montparnasse-on vett ki egy szobát –, elvittem neki újságainkat, meséltem a longjumeaui iskoláról, és sokáig barátságosan beszélgettünk. Most már fenntartás nélkül egyetértett a Központi Bizottság vonalával. Iljics örült ennek a fordulatnak, és az utóbbi időben elég gyakran járt el Kurnatovszkijhoz. Kurnatovszkij csak nézegette, hogyan szedjük össze a holminkat, anyám milyen vígan csomagol, s egyszerre megszólalt: „Lám, vannak még emberek, akiket nagy energia fűt." Kurnatovszkij 1912 őszén meghalt. Ekkor mi már Krakkóban voltunk.

Lakásunkba valami lengyel, egy krakkói karmester költözött,

[1] Csitai vagy Bajkálontúli Köztársaság – 1905 végének az az időszaka, amikor a vasúti műhelyek munkásai, akikhez az orosz–japán háború befejezése után Mandzsúriából hazatérő katonák is csatlakoztak, Csitában ténylegesen kezükbe ragadták a hatalmat. Január 21-én Rennenkampf tábornok vezetésével büntetőkülönítmény érkezett Csitába, és vérbe fojtotta a megmozdulást. – *N. K.*

[2] Meller-Zakomelszkij tábornok az 1905–1906-os években a Balti határvidéken és Szibériában végrehajtott büntetőexpedícióival vált hírhedtté. – *N. K.*

aki a bútorral együtt vette át a lakást, és nem győzte faggatni Iljicset háztartási dolgokról: „És a libahús mibe kerül? Hát a borjúhúsnak mi az ára?" Iljics nem tudta, mit válaszoljon. „Libahús??... Borjúhús??..." Iljicsnek nem sok dolga volt a háztartással, de én sem tudtam mondani semmit a libáról és a borjúhúsról, mert Párizsban sem ezt, sem azt nem ettünk, a lóhús és a saláta ára iránt pedig a karmester nem érdeklődött.

Akkoriban párizsi társaságunkat erősen gyötörte a honvágy: szerettek volna visszamenni Oroszországba. Inessza, Szafarov és más elvtársak már készülődtek is az utazásra. Mi egyelőre csak kicsit közelebb mentünk Oroszországhoz.

KRAKKÓ / 1912–1914

A krakkói emigráció nem hasonlított a párizsi vagy a svájci emigrációhoz. Ez tulajdonképpen csak amolyan félemigráció volt. Krakkóban majdnem kizárólag az oroszországi munkával törődtünk. Oroszországgal igen hamar a legszorosabb kapcsolat alakult ki. A pétervári újságok harmadnapra már ott voltak. Oroszországban akkoriban indult meg a „Pravda". „Oroszországban pedig *forradalmi* fellendülés van – nem akármilyen, hanem éppen forradalmi – írta Vlagyimir Iljics Gorkijnak. – S nekünk mégis csak sikerült napilapot indítanunk: a »Pravdá«-t, s ezt többek közt épp annak a (januári) konferenciának köszönhetjük, amelyet az ostobák úgy megugatnak." (Művei. 35. köt. 30. old.) A „Pravdá"-val egészen szoros kapcsolatot építettünk ki. Iljics csaknem naponta írt a „Pravdá"-nak cikkeket, leveleket küldött, figyelemmel kísérte a „Pravda" munkáját, munkatársakat toborzott a számára. Mindent elkövetett, hogy Gorkijt is megnyerje munkatársnak. Rendszeresen írt a „Pravdá"-ba Zinovjev is meg Lilina is, aki érdekes külföldi anyagokat válogatott össze a lap számára. Elképzelhetetlen lett volna, hogy akár Párizsból, akár Svájcból ilyen tervszerű együttműködést szervezzünk meg. Az Oroszországgal való levelezést is hamar megoldottuk. A krakói elvtársaktól megtanultuk, hogyan lehet ezt a legkonspiratívabb módon megszervezni. Az a fontos, hogy a levélen ne legyen rajta a külföldi bé-

lyegző, mert akkor az orosz rendőrség kevésbé törődik vele. A krakkói piacra járó orosz parasztasszonyok csekély összeg ellenében magukkal vitték leveleinket, és Oroszországban dobták be a postaládába.

Krakkóban körülbelül négyezer lengyelországi emigráns élt.

Amikor megérkeztünk Krakkóba, Bagocki elvtárs, egy lengyel emigráns, volt politikai fogoly fogadott bennünket; azonnal szárnyai alá vett, és a mindennapi élettel kapcsolatos valamennyi problémánkban, akárcsak a konspiratív dolgokban, a segítségünkre volt. Megtanított arra, hogyan lehet felhasználni a félútleveleket (így nevezték azokat a határátlépési igazolványokat, amelyekkel a határ menti övezet lakói mind az oroszországi, mind a galíciai oldalról átmehettek a határon). A félútlevelek csak fillérekbe kerültek, s ami a legfontosabb, rendkívüli módon megkönnyítették illegális elvtársainknak a határátlépést. Félútlevéllel sok elvtársat juttattunk át a határon. Varvara Nyikolajevna Jakovlevát is így segítettük át. Jakovleva előzőleg megszökött a száműzetésből, ahol megbetegedett tuberkulózisban, s külföldre ment, hogy ott gyógyíttassa magát, és találkozzon fivérével, aki Németországban élt. Visszafelé jövet Krakkón utazott át, hogy megbeszélje a levelezést és az oroszországi munkát. Szerencsésen meg is érkezett Oroszországba. Csak nemrégiben tudtam meg, hogy a határ átlépésekor a csendőrök felfigyeltek nagy bőröndjére, és tudni akarták, vajon oda utazik-e, ahová jegyet váltott. A kalauz azonban figyelmeztette erre, és felajánlotta, hogy bizonyos összeg ellenében vesz neki jegyet Varsóig; s ezzel a jeggyel azután szerencsésen tovább is utazott. Egyszer Sztálint is átjuttattuk ilyen félútlevéllel. Az volt a fontos, hogy amikor a határon név szerint szólítják a félútlevél tulajdonosát, azonnal lengyelül jelentkezzen: „jestem" (jelen). Emlékszem, mennyire igyekeztem az elvtársakat megtanítani mindezekre az okos dolgokra. Az illegális határátlépést is hamar megszerveztük. Krilenko elvtárs segítségével, aki abban az időben a határ közelében, Lublinban élt, az orosz oldalon titkos találkozóhelyeket szerveztünk. Ily módon illegális irodalmat is továbbíthattunk. Meg kell mondanom, hogy Krakkóban senkinek sem kellett tartania a rendőrségi megfigyeléstől, a leveleket nem ellenőrizték, és az orosz rendőrséggel nem tartottak fenn semmiféle kapcsolatot.

Egyszer alkalmunk volt erről meggyőződni. Egy moszkvai munkás, Sumkinnak hívták az illető elvtársat, eljött hozzánk irodalomért, s ezt páncélban (különleges módon összevarrt és irodalommal kibélelt mellényben) akarta elszállítani. Sumkin nagy konspirátor volt. Az utcán is mindig úgy ment, hogy sapkáját jól a szemére húzta. Éppen gyűlésre mentünk, s őt is magunkkal vittük. Sumkin azonban úgy találta, hogy megszegi a konspiráció szabályait, ha velünk együtt megy, s ezért csak bizonyos távolságból követett bennünket. Konspiratív fellépésével azonban magára vonta a krakkói rendőrség figyelmét. Másnap egy rendőrségi tisztviselő állított be hozzánk, és megkérdezte, ismerjük-e azt az embert, aki hozzánk jött, és kezességet vállalunk-e érte. Azt mondtuk, hogy kezeskedünk érte. Sumkin ragaszkodott ahhoz, hogy ennek ellenére magával viszi az irodalmat; megpróbáltuk lebeszélni erről, de ő nem tágított, és sikeresen át is jutott.

Nyáron érkeztünk, és Bagocki elvtárs azt tanácsolta, hogy Krakkó külvárosában, Zwierzyniecben vegyünk ki lakást; be is költöztünk ott egy házba Zinovjevékkel együtt. Hihetetlen piszok volt mindenfelé, de közel volt a Visztula, amelyben nagyszerűen lehetett fürödni, és mintegy öt kilométernyire volt a Wolski las – egy roppant nagy, csodálatosan szép erdő, s Iljiccsel elég gyakran oda kerékpároztunk. Ősszel átköltöztünk a város másik végébe, egy újonnan épült negyedbe; Bagocki és Zinovjevék is ott telepedtek le.

Iljicsnek nagyon tetszett Krakkó. Oroszországra emlékeztette. Az új környezet meg az, hogy itt nem volt olyan tülekedés az emigránsok között, kicsit megnyugtatólag hatott az idegekre. Iljics figyelte a krakkóiak, a krakkói szegények, a munkásemberek mindennapi életét. Nekem is tetszett Krakkó. Valamikor mint kisgyermek, kétesztendős koromtól ötéves koromig, Lengyelországban éltem, egy s másra még emlékeztem; kedélyesnek találtam a házak udvarain végighúzódó nyitott fatornácokat, hiszen azokra a tornácokra emlékeztettek, melyeknek lépcsőin valamikor a lengyel és a zsidó gyerekekkel együtt játszogattam; kedvesek voltak számomra az „ogródki"-k (kis parkocskák), ahol „kwaśne mleko z ziemniakami"-t (aludttejet burgonyával) lehetett vásárolni. Krakkó anyámat is fiatal éveire emlékeztette, Iljics pedig örült annak,

hogy kiszabadult a párizsi rabságból; vidáman tréfálkozott, s nem győzte dicsérni a „kwaśne młekó"-t és a lengyel „mocna starká"-t (erős pálinkát).

Közülünk Lilina tudott legjobban lengyelül; én eléggé rosszul beszéltem, gyermekkoromból emlékeztem még valamire, és Szibériában meg Ufában foglalkoztam egy keveset a lengyel nyelvvel, de mint háziasszonynak rögtön szükségem volt rá. A háztartással sokkal több bajom volt, mint Párizsban. Gáz nem volt, tűzhelyen kellett főzni. Eleinte a párizsi szokás szerint próbáltam a mészárszékben csont nélkül kérni a húst, de a mészáros rám bámult, és kijelentette: „Az úristen a marhát csonttal együtt teremtette, hogyan adhatnék hát el húst csont nélkül?" Hétfőre a zsömlét előre kellett megvásárolni, mert hétfőn a pékek kialudták vasárnapi mámorukat, és a péküzletek zárva voltak, és így tovább és így tovább. Érteni kellett az alkudozáshoz. Voltak lengyel üzletek és zsidó üzletek. A zsidó üzletekben mindent fele áron lehetett venni, de érteni kellett az alkudozáshoz: kimenni az üzletből, megint visszatérni stb., ami rengeteg időt vett igénybe.

A zsidók külön negyedben laktak, különleges öltözetet viseltek. A kórházban a betegek a várószobában ülve és sorukra várva komoly vitát folytattak arról, hogy a zsidó gyerek olyan-e, mint a lengyel gyerek vagy sem, el van-e átkozva vagy sem. Közben ott ült egy zsidó kisfiú, és végighallgatta ezt a vitát. Krakkóban a katolikus papságnak – a ksiądzoknak – korlátlan hatalma volt. A ksiądzok anyagi támogatást nyújtottak a tűzkárosultaknak, az öregeknek, árváknak, az apácakolostorok helyet kerestek a szolgálóleányoknak, és védték jogaikat a háziasszonyokkal szemben. Az elnyomott, tudatlan lakosság egyetlen szórakozása az istentisztelet volt. Galíciában a katolikus egyház támogatásával szilárdan tartották magukat a hűbéri szokások. Például a kalapos nagysága a piacon fogad fel cselédleányt. Ott áll tucatnyi parasztleány, aki szeretne elszegődni, s valamennyi kezet csókol az úrnőnek. Továbbá: mindenért illik borravalót adni. Az asztalos vagy a kocsis, ha borravalót kap, térdet hajt, és a földig hajolva mond köszönetet. De azért izzott a tömegekben az urakkal szembeni gyűlölet. Az a pesztonka például, akit Zinovjevék a kisgyermekük mellé felvettek, minden reggel eljárt a templomba, csont és bőr volt a sok

böjttől és imádságtól. Mégis, mikor egyszer beszélgettem vele, elmondta, mennyire gyűlöli az urakat; három évig volt egy katonatisztnél, akinek a felesége, mint a dámák mind, délelőtt tizenegyig aludt, a kávét az ágyban itta meg, és a cselédlánnyal öltöztette fel magát, az adta rá a harisnyáját stb., és ez a fanatikusan hivő pesztonka azt mondogatta, hogy ha kitör a forradalom, ő lesz az első, aki vasvillával megy az urak ellen. A parasztok és általában a szegénynép nyomora, eltiprottsága még nagyobb volt, mint abban az időben nálunk, Oroszországban, és ez az élet legapróbb dolgaiban is kifejezésre jutott.

Vlagyimir Iljics Krakkóban találkozott Ganiecki elvtárssal, aki annak idején pártunk második kongresszusán Lengyelország és Litvánia szociáldemokráciájának küldötte, majd később a stockholmi és a londoni kongresszuson a mi pártunk küldötte volt; a Legfelsőbb Vezetőség[1] is delegálta. Vlagyimir Iljics Ganieckitől és más lengyel elvtársaktól részleteket tudott meg a lengyel szociáldemokráciában történt szakadásról. A Legfelsőbb Vezetőség hadjáratot indított a Varsói Bizottság ellen, amelyet az egész varsói pártszervezet támogatott. A Varsói Bizottság azt követelte a Legfelsőbb Vezetőségtől, hogy elvszerűbb vonalat kövessen, hogy határozott álláspontot foglaljon el az OSZDMP párton belüli ügyeivel kapcsolatban. A Legfelsőbb Vezetőség erre feloszlatta a Varsói Bizottságot, és azt híresztelte, hogy a Varsói Bizottság kapcsolatban áll a titkosrendőrséggel. Vlagyimir Iljics a Varsói Bizottság (a „rozlamowiecek"[2] mellé állt, cikkeket is írt a védelmükben, s tiltakozott a Nemzetközi Szocialista Irodánál a Legfelsőbb Vezetőség eljárása ellen. A Varsói Bizottság szoros kapcsolatban állott Varsó és más munkásközpontok (Lódź stb.) tömegeivel. Vlagyimir Iljics a „rozlamowiecek" ügyét nem tekintette holmi távol álló dolognak – ez szorosan összefüggött az adott pillanatban oly éles egész belső pártharccal, s ezért Vlagyimir Iljics nem maradhatott közömbös. Elsősorban azonban mégiscsak az oroszországi ügyekkel foglalkozott.

Külföldön élő elvtársaink közül két jó barátunk, Szafarov és

[1] A Lengyel Szociáldemokrata Párt Központi Bizottsága. – *Szerk.*

[2] „Szakadárok". – *Ford.*

Inessza, Párizsból Pétervárra utaztak a választási kampány előkészítésére. Idegen névre szóló útlevéllel utaztak. Inessza meglátogatott minket Krakkóban, még akkoriban, amikor Zwierzyniecben laktunk. Mindössze két napot töltött nálunk, mindent megbeszéltünk, elláttuk különböző címekkel, kapcsolatokkal, s Iljiccsel megtárgyalták az egész munkatervet. Inesszának útközben még be kellett térnie Nyikolaj Vasziljevics Krilenkóhoz, aki Lengyelországban, a galíciai határ közelében, Lublinban lakott, hogy közreműködésével megszervezze a Krakkóba igyekvők határátlépését. Inesszától és Szafarovtól elég részletes értesüléseket kaptunk a pétervári helyzetről. Inessza és Szafarov Pétervárott felvették a megadott kapcsolatokat, és nagy tömegmunkát fejtettek ki, hogy megismertessék a munkásokkal a prágai konferencia határozatait és a párt előtt álló aktuális feladatokat. A Narva kerület volt a bázisuk. Újjáalakították a Pétervári Bizottságot, majd létrehozták az Északi Területi Irodát, amelybe Inesszán és Szafarovon kívül Sotman és két barátja: Rahja és Pravgyin kerültek be. Pétervárott kemény harc folyt a likvidátorok ellen. Az Északi Területi Iroda munkájával előkészítette a talajt ahhoz, hogy a pétervári választásokon egy vasúti munkást, a bolsevik Badajevet válasszák meg képviselőnek. A likvidátorok Pétervár munkástömegei körében veszítettek befolyásukból; a munkások látták, hogy a likvidátorok forradalmi harc helyett a reformok útjára léptek, s lényegében liberális munkáspolitikát folytatnak. Engesztelhetetlen harcot kellett vívni a likvidátorok ellen. Vlagyimir Iljicset ezért bosszantotta annyira, hogy a „Pravdá"-ban eleinte makacsul kihúzták cikkeiből azokat a részeket, melyekben vitába bocsátkozik a likvidátorokkal. Haragos leveleket írt a „Pravdá"-nak. Lassan-lassan aztán a „Pravda" is bekapcsolódott ebbe a harcba.

A pétervári munkáskúria elektorainak választását szeptember 16-ra, vasárnapra tűzték ki. A rendőrség felkészült a választásokra. 14-én letartóztatták Inesszát és Szafarovot. Azt azonban még nem tudta a rendőrség, hogy 12-én Pétervárra érkezett Sztálin is, aki megszökött a száműzetésből. A munkáskúria választásai nagy sikerrel jártak, egyetlen jobboldali jelöltet sem választottak meg, s mindenütt politikai jellegű határozatokat hoztak.

Egész októberben a választások álltak a figyelem középpontjá-

ban. A munkások tömege sok helyütt részint hagyományból, részint elmaradottsága folytán még közömbösen fogadta a választásokat, nem tulajdonított nekik jelentőséget: széles körű agitációt kellett kifejteni. Mindamellett a munkások mindenütt szociáldemokratákat választottak meg képviselőikül. A legnagyobb ipari központok valamennyi munkáskúriájában a bolsevikok győztek. Nagy tekintélynek örvendő pártigenlő munkásokat választottak meg. A bolsevikok a Dumában hat, a mensevikek hét mandátumot kaptak, csakhogy a bolsevik munkásképviselők vagy egymillió munkást képviseltek, a mensevikek pedig alig egynegyed milliót. Azonkívül az első pillanattól érezhető volt a bolsevik képviselők nagy szervezettsége, nagy egybeforrottsága. A Duma október 18-i megnyitását munkástüntetések és sztrájkok kísérték. A Dumában a bolsevik képviselőknek a mensevikekkel együtt kellett dolgozniuk. Pedig az utóbbi időben a párton belül nagyon kiéleződtek az ellentétek.

Januárban zajlott le a prágai konferencia, amely nagy szerepet töltött be a bolsevik erők megszervezésében.

1912 augusztus végén Trockij kezdeményezésére és tevékeny részvételével Bécsben úgynevezett pártkonferenciát hívtak egybe. A konferenciát azzal a jelszóval hívták össze, hogy egyesíteni kell az összes szociáldemokrata erőket; egyáltalán nem vették figyelembe, mennyire elváltak a likvidátorok és a bolsevikok útjai, menynyire ellentmond a likvidátorok magatartása a pártvonalnak. A konferenciára meghívták a vperjodistákat is. A konferenciának, amint ezt előre lehetett látni, a leghatározottabban likvidátor jellege volt. A Központi Bizottság köré csoportosuló bolsevikok nem vettek részt a konferencián, sőt még a külföldön megjelenő „Za Partyiju" („A pártért") c. plehanovista folyóirat köré tömörülő plehanovista mensevikek és békülékeny bolsevikok sem voltak hajlandók elmenni. A lengyelek sem vettek részt rajta. Alekszinszkij pedig, aki a „Vperjod" csoport részéről jelent meg a konferencián, leleplezte a konferencia gyenge összetételét. A konferencia részvevőinek óriási többsége olyanokból állott, akik külföldön éltek; a két kaukázusi delegátust a Kaukázusi Területi Iroda küldte, s általában valamennyi küldöttet igen kis kollektívák választották. A konferencia határozatait hamisítatlan likvidátor szellem hatotta

át. A választási platformból kihagyták a demokratikus köztársaság jelszavát, a földesúri földek elkobzásának jelszavát pedig „a III. Állami Duma mezőgazdasági törvényhozásának felülvizsgálata" jelszavával helyettesítették.

Borisz Goldman (Gorev), az egyik fő előadó azt mondotta, hogy a régi párt már nem létezik, hogy ennek a konferenciának „alapító" konferenciának kell lennie. Ez ellen még Alekszinszkij is tiltakozott. Az augusztusi egyesülés, az Augusztusi Blokk, ahogyan nevezni kezdték, szembehelyezkedett a Központi Bizottsággal, s igyekezett diszkreditálni a prágai konferencia határozatait. A szociáldemokrata erők egyesítésének örve alatt a bolsevikok ellen egyesültek.

Oroszországban azonban a munkásmozgalom fellendülőben volt. Ezt mutatták a választások is.

Mindjárt a választások után Krakkóba érkezett Muranov elvtárs; illegálisan jött, átszökött a határon. Iljics megrémült. „Szép kis botrány lett volna, ha maga most lebukik – mondotta Muranovnak. – Maga képviselő, mentelmi joga van, semmi baja sem történhetett volna, ha legálisan jön át. Így azonban könnyen botrány lehetett volna." Muranov sok érdekes dolgott mondott el a harkovi választásokról, pártmunkájáról, arról, hogyan terjesztették a röplapokat felesége révén, hogyan hordta felesége a röplapokat a piacra stb. Muranov szenvedélyes konspirátor volt, valahogy nem ment a fejébe a „képviselői mentelmi jog" fogalma. Iljics elbeszélgetett vele arról, milyen munka vár rá a Dumában, és sürgette visszautazását. Később a képviselők már legálisan jöttek.

Az első tanácskozás a képviselőkkel december végén–január elején zajlott le.

Elsőnek Malinovszkij érkezett, nagyon izgatott volt. Az első percben sehogy sem tetszett nekem, valahogy furcsa volt a tekintete, nem tetszett erőltetett fesztelensége sem, de amint rátértünk a tárgyra, rossz érzésem elmúlt. Utána Petrovszkij és Badajev is megérkezett. A képviselők beszámoltak tevékenységük első hónapjáról, a tömegek körében kifejtett munkájukról. Emlékszem, ahogy Badajev az ajtóban állva és sapkáját lóbálva ezt mondotta: „A tömegek bizony sokat fejlődtek ezekben az években." Malinovszkij

igen művelt, tekintélyes munkás benyomását keltette. Badajev és Petrovszkij szemmel láthatóan kissé zavarban voltak, de lerítt róluk, hogy igazi, megbízható proletárok, akikre lehet építeni. Ezen a tanácskozáson felvázolták a munkatervet, megvitatták a felszólalások jellegét, a tömegek körében végzendő munka jellegét, s megegyeztek abban, hogy a képviselőknek a legszorosabban be kell kapcsolódniuk a párt munkájába, a párt illegális tevékenységébe. Badajev azt a feladatot kapta, hogy a „Pravdá"-val foglalkozzon. A képviselőkkel együtt Medvegyev elvtárs is megérkezett, s beszámolt a röplapok és egyebek kinyomtatásával kapcsolatos munkájáról. Iljics nagyon-nagyon elégedett volt. „Malinovszkij, Petrovszkij és Badajev – írta Gorkijnak 1913. január elsején – forró üdvözletüket és jókívánságaikat küldik Önnek." Majd hozzáfűzte: „A krakkói bázis hasznosnak bizonyult: Krakkóba költözésünk teljesen »kifizetődött« (az ügy szempontjából)." (Művei. 35. köt. 49. old.)

Ősszel a „nagyhatalmak" balkáni beavatkozása folytán igen puskaporos volt a levegő. A Nemzetközi Iroda mindenütt tiltakozó gyűléseket szervezett. Krakkóban is voltak ilyenek. Krakkóban azonban a tiltakozó gyűlések eléggé sajátos formát öltöttek. Sokkal inkább a tömegek Oroszországgal szembeni gyűlöletét szító, mintsem a háború ellen tiltakozó gyűlések voltak.

A Nemzetközi Szocialista Iroda november 11–12-re összehívta Bázelba a Szocialista Internacionálé rendkívüli kongresszusát. A bázeli kongresszuson az OSZDMP Központi Bizottságát Kamenyev képviselte.

Vlagyimir Iljicset felháborította Kautskynak a „Neue Zeit"-ban megjelent, velejéig opportunista cikke, amelyben kifejti, hogy hiba volna, ha a munkások a háború ellen fegyveres felkeléseket vagy sztrájkokat szerveznének. Vlagyimir Iljics eladdig már sokat írt arról, hogy az 1905-ös forradalomban milyen szervező szerepe volt a sztrájkoknak. Kautsky cikke után igyekezett – több cikkben – még alaposabban megvilágítani ezt a kérdést. Iljics óriási jelentőséget tulajdonított a sztrájkoknak, akárcsak a munkástömegek minden más közvetlen aktív akciójának is.

Az 1907-es stuttgarti kongresszuson, vagyis öt évvel a bázeli kongresszus előtt, már megvitatták a háború kérdését, és a forra-

dalmi marxizmus szellemében hoztak róla határozatot. Ez alatt az öt esztendő alatt az opportunizmus óriási sikereket aratott. Kautsky cikke ragyogó bizonyíték erre. A bázeli kongresszuson azonban még egyhangúlag megszavazták a háború ellen tiltakozó kiáltványt, és népes háborúellenes tüntetést szerveztek. Csak 1914-ben derült ki, hogy az opportunizmus teljesen megfertőzte már a II. Internacionálét.

A krakkói időszakban – az imperialista háború kirobbanása előtti esztendőkben – Vlagyimir Iljics igen behatóan foglalkozott a nemzeti kérdéssel. Kora ifjúsága óta hozzászokott ahhoz, hogy gyűlöljön minden nemzeti elnyomást. Marxnak azok a szavai, amelyek szerint egy nemzetre nézve nincsen nagyobb szerencsétlenség, mint ha más nemzetet leigáz, a szívéhez nőttek, és elevenen éltek benne.

Közeledett a háború, a burzsoázián eluralkodott a nacionalista hangulat, a burzsoázia buzgón szította a nemzeti viszályt. A közelgő háború magával hozta a gyenge nemzetiségek elnyomását, önállóságuk elfojtását. A háború azonban elkerülhetetlenül felkelésekbe fog átcsapni – Iljics szerint ehhez nem fért kétség –, az elnyomott nemzetiségek védeni fogják függetlenségüket. Ehhez joguk van. Ezt a jogot már 1896-ban a londoni nemzetközi kongresszus is elismerte. Vlagyimir Iljicset felháborította, hogy 1912 végén–1913 elején, olyan időkben, amikor a háború veszélye egyre fenyegetőbbé válik, akadnak, akik lebecsülik a nemzetek önrendelkezési jogát. Az Augusztusi Blokk nemhogy arra a magaslatra emelkedett volna, amelyet az adott helyzet megkövetelt, nemhogy kiélezte volna ezt a kérdést, hanem éppen ellenkezőleg, határozatában leszögezte, hogy a kulturális nemzeti autonómia,[1] amely körül már 1903-ban, a II. pártkongresszus idején viták folytak, s amelyet akkor elvetettek, teljesen összeegyeztethető a prog-

[1] 1905-ben a Bund vetette fel a kulturális nemzeti autonómia követelését, s ezt a következőképpen fogalmazta meg: az állam, valamint a helyi és a területi önkormányzati szervek hatásköréből ki kell vonni a kulturális kérdésekkel összefüggő funkciókat (közoktatás stb.), és át kell adni őket az illető nemzetnek, vagyis olyan speciális helyi és központi intézményeinek, amelyeket e nemzet valamennyi tagja általános, egyenlő, közvetlen és titkos szavazással választ meg. – *N. K.*

ramnak a nemzetek önrendelkezési jogára vonatkozó pontjával. Ez nem más, mint pozíciók feladása a nemzeti kérdésben, az egész harcnak csupán a kultúráért folyó harcra való korlátozása, mintha nem volna nyilvánvaló, hogy a kultúrát ezernyi szál szorosan hozzáköti az egész politikai rendszerhez. Iljics szemében ez az opportunizmus netovábbja volt. A nemzetek önrendelkezési jogának kérdésében mégis a lengyelekkel folytak a legnagyobb viták. A lengyelek – Rosa Luxemburg is, a „rozlamowiecek" is – azt állították, hogy a nemzetek önrendelkezési joga nem foglalja magában a különválásra való jogot. Iljics látta, miből fakad ez a lengyel óvatosság az önrendelkezési jog kérdésében. A lengyel tömegek szívből gyűlölték a cárizmust – ezt Krakkóban is nap nap után tapasztalhattuk: az egyik lengyel elbeszélte, miken ment át az apja, aki a lengyel felkelés idején éppen csak hogy megmenekült az akasztófától; a másik arról mesélt, hogy a cári hatóságok meggyalázták rokonai sírját, disznókat hajtottak ki a temetőbe, és így tovább és így tovább. Az orosz cárizmus nemcsak egyszerűen elnyomás alatt tartotta a lengyeleket, hanem minden képzeletet felülmúló módon csúfot űzött belőlük.

Közeledett a háború, és nemcsak a feketeszázas nacionalizmus, nemcsak az uralkodó országok burzsoáziájának sovinizmusa burjánzott el, az elnyomott nemzetiségek is nagyobb reménnyel néztek felszabadulásuk elé. Az LSZP (Lengyel Szocialista Párt) egyre merészebb álmokat szőtt Lengyelország függetlenségét illetően. Az LSZP-nek, ennek a velejéig kispolgári pártnak a fokozódó szeparatizmusa aggályokat keltett a lengyel szociáldemokráciában. A lengyel szociáldemokraták ezért ellenezték a különválást. Iljics több ízben találkozott az LSZP tagjaival, néhány alkalommal beszélgetett egyik tekintélyes funkcionáriusukkal, Jodkóval, meghallgatta Daszyński beszédeit, s ezért megértette, mi aggasztja a lengyeleket. „Azért mégsem lehet – hangoztatta Iljics – a nemzetek önrendelkezési jogának kérdését kizárólag lengyel szemszögből vizsgálni!"

A nemzeti kérdéssel kapcsolatos viták, melyek már pártunk II. kongresszusa idején megkezdődtek, a háború előtt, az 1913–1914-es években különös élességgel bontakoztak ki, majd tovább folytatódtak 1916-ban, amikor javában dúlt az imperialista háború. Iljics

vezető szerepet vitt ezekben a vitákban, szabatosan és határozottan vetette fel a kérdéseket, s ezek a viták nem múltak el nyomtalanul. Lehetővé tették, hogy pártunk a szovjetállam keretei között helyesen oldja meg a nemzeti kérdést azzal, hogy megteremti a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségét, amelyben minden nemzetiség egyenjogú, amelyben a nemzetek jogait semmi sem csorbítja. Országunkban ma tanúi lehetünk annak, hogy az azelőtt tűrhetetlen elnyomásban sínylődő nemzetiségek kultúrája rohamosan fejlődik, láthatjuk, hogy a Szovjetunióban egyre szorosabban egybeforrnak az összes nemzetiségek, amelyeket a szocializmus építésének közös ügye egyesít.

Hiba volna azonban azt hinni, hogy a krakkói időszakban a nemzeti kérdés Iljicsnél háttérbe szorított olyan kérdéseket, mint például a parasztkérdés, amelynek mindig óriási fontosságot tulajdonított. Vlagyimir Iljics a krakkói időszakban több mint 40 cikket írt a parasztkérdésről. Sagov képviselő számára írt egy részletes referátumot „A mostani kormány (általános) agrárpolitikájának kérdéséhez"[1] címmel, G. I. Petrovszkij számára pedig egyet „A földművelésügyi minisztérium költségvetésének kérdéséhez"[2] címmel. Krakkóban amerikai statisztikai adatok tanulmányozása alapján belefogott „Újabb adatok a mezőgazdasági kapitalizmus fejlődéstörvényeiről"[3] c. nagy munkájába. Amerika arról híres, hogy igen pontos és gazdag a statisztikája. Iljicsnek ezzel a munkájával az volt a célja, hogy megcáfolja Gimmer nézeteit (Gimmer – a kártevő tevékenységével mostanában oly ismertté vált Szuhanov valódi neve). „Gimmer úr – írta Vlagyimir Iljics – nem akárki, nem holmi alkalmi újságcikkecske alkalmi szerzője, hanem az orosz és az európai társadalmi gondolat legdemokratikusabb, szélsőbaloldali *polgári* irányzatának egyik legtekintélyesebb közgazdásza. Éppen ezért Gimmer úr nézetei alkalmasak arra, hogy különösen széles körben terjedjenek el és gyakoroljanak befolyást – sőt a népesség nem proletár rétegeiben ez részben már meg is történt. Ezek ugyanis nem egyéni nézetei, nem egyéni tévedései, hanem csak különösen demokratikus mezbe öltöztetett, álszocialista frazeológiával külö-

[1] Lásd Lenin Összes Művei. 23. köt. 261–277. old. – *Szerk.*
[2] Lásd Lenin Összes Művei. 25. köt. 173–178. old. – *Szerk.*
[3] Lásd Lenin Összes Művei. 27. köt. 123–218. old. – *Szerk.*

nösen kendőzött kifejezései az *általános* polgári nézeteknek, amelyekhez a legkönnyebben jut el a tőkés társadalomban mind a kitaposott ösvényeket járó hivatalos professzor, mind az a kisgazda, aki tudatosságával kiemelkedik a hozzá hasonlók milliói közül.

Gimmer úr elméletét, amely szerint a mezőgazdaság a tőkés társadalomban nem tőkés úton fejlődik, lényegében a polgári professzoroknak, polgári demokratáknak és az egész nemzetközi munkásmozgalom opportunistáinak, vagyis a polgári demokraták legújabb válfaját alkotó emberek óriási többsége képviseli." (Összes Művei. 27. köt. 128. old.)

Vlagyimir Iljics az amerikai mezőgazdaságról szóló, Krakkóban elkezdett brosúráját 1915-ben fejezte be, de a megjelenésre csak 1917-ben került sor.

Nyolc esztendővel később, 1923-ban, amikor már beteg volt, Iljics lapozgatni kezdett Szuhanovnak a forradalomról szóló feljegyzéseiben, s ezekkel kapcsolatban lediktált egy cikket (a „Forradalmunkról" címűt – a cím a „Pravdá"-tól ered). Iljics ebben a cikkben ezt mondotta: „... ma már nem fér hozzá kétség, hogy alapjában győzelmet arattunk". (Művei. 33. köt. 480. old.) Szuhanov ezt nem értette meg. „A napokban átlapoztam Szuhanov feljegyzéseit a forradalomról – diktálta Iljics. – Különösen szembeötlő, mennyire vaskalaposak egytől egyig a mi kispolgári demokratáink éppúgy, mint a II. Internacionálé hősei is. Nem beszélve arról, hogy hihetetlenül gyávák... szembeötlő, hogy milyen szolgaian utánozzák a múltat.

Valamennyien marxistáknak nevezik magukat, a marxizmust azonban a végletekig vaskalaposan értelmezik. Azt, ami a döntő a marxizmusban, vagyis a marxizmus forradalmi dialektikáját, egyáltalán nem értették meg...

Egész viselkedésükkel elárulják, hogy gyáva reformisták, akik félnek eltávolodni a burzsoáziától és még inkább félnek szakítani vele. " A továbbiak során Iljics arról beszélt, hogy az imperialista világháború olyan körülményeket teremtett, „hogy módunkban volt megvalósítani a »parasztháborúnak« éppen azt a szövetségét a munkásmozgalommal, amelyről, mint egyik lehetséges perspektíváról, nem kisebb »marxista« írt, mint Marx, 1856-ban Poroszországot illetően." (Ugyanott, 476–477., 478. old.)

Újabb nyolc év telt el. Iljics már nincs az élők sorában. Szuhanov éppúgy nem érti meg, mint azelőtt, hogy Október milyen előfeltételeket teremtett a szocializmus építéséhez, aktívan igyekszik meggátolni, hogy gyökerestül kiirtsuk a kapitalizmus maradványait, nem látja, mennyire megváltozott országunk arculata. Erősödnek a kolhozok és a szovhozok, traktoros ekék törik fel a szűzföldeket, a múltba vesztek már a hajdani felszántatlanul maradó mezsgyék, új módon szervezik meg a munkát, megváltozott a mezőgazdaság egész arculata.

Iljics a krakkói időszakban megírt számos cikkében rengeteg igen fontos kérdést ölel fel, hű képet ad a parasztgazdaságok és a földesúri gazdaság helyzetéről, ismerteti a különböző pártok agrárprogramját, leleplezi a kormány egyes intézkedéseinek jellegét, felkelti az érdeklődést számos rendkívül fontos kérdés iránt – szerepel itt áttelepülés is, a mezőgazdasági bérmunka is, a gyermekmunka is, a föld adásvétele is, a paraszti földek mozgósítása is stb. Iljics kitűnően ismerte a falut és a parasztok szükségleteit, s ezt a munkások és parasztok mindig érezték, látták.

1912 végén mindenki, még a vperjodisták előtt is nyilvánvaló lett, hogy a forradalmi munkásmozgalom fellendülőben van, s hogy a „Pravdá"-nak milyen része van ebben a fellendülésben.

Alekszinszkij 1912 novemberében a vperjodisták párizsi csoportja nevében felajánlotta a „Pravda" szerkesztőségének, hogy részt vesznek a „Pravda" munkájában. Alekszinszkij írt is több cikket a „Pravdá"-nak, sőt a vperjodisták „Aktuális kérdésekről" c. gyűjteményének 3. számában még azt is fejtegette, hogy véget kell vetni a bolsevikok körében folyó harcnak, és hogy a likvidátorok elleni harc céljából blokkba kell tömörülnie valamennyi bolseviknak. A „Pravda" szerkesztősége nemcsak a párizsi csoport tagjait, köztük Alekszinszkijt vette be munkatársai sorába, hanem Bogdanovot is. Iljics erről csak az újságból értesült. Iljicsnek megvolt az a jó tulajdonsága, hogy az elvi vitákat külön tudta választani a civódásoktól, a személyes sérelmektől, és értett ahhoz, hogy az ügy érdekeit mindennek fölébe helyezze. Bármennyire szidalmazta is őt Plehanov, ha az ügy szempontjából fontos volt vele szövetkezni, Iljics erre hajlandónak mutatkozott. Alekszinszkij dulakodva betört ugyan a csoport ülésére, szörnyen pimasz volt, de ha megértette, hogy tel-

jes erővel be kell kapcsolódni a „Pravda" munkájába, hogy szembe kell szállni a likvidátorokkal, hogy a párt mellé kell állni, Iljics ennek őszintén örült. Tucatjával lehetne sorolni a hasonló példákat. Ha Iljicset valamelyik ellenfele szidta, Iljicsben forrt a düh, körömszakadtáig védte álláspontját, amikor azonban új feladatok merültek fel, és kiderült, hogy az ellenféllel lehet együtt dolgozni, Iljics meg tudta tenni, hogy a tegnapi ellenfélhez mint elvtárshoz közeledjen. És ehhez egyáltalában nem kellett erőszakot elkövetnie önmagán. Éppen ebben rejlett Iljics óriási ereje. Minden elvi ébersége mellett igen optimista volt, és bízott az emberekben. Olykor tévedett ugyan, de nagyjában és egészében ez az optimizmus az ügy szempontjából fölöttébb hasznos volt. Ha azonban elvi egyetértés nem alakult ki, szó sem lehetett békülésről.

Gorkijhoz intézett levelében Iljics ezt írta: „A vperjodisták megtérése feletti örömében szívből osztozom, *ha* ... *ha* igaz az Ön feltevése, hogy a »machizmusnak, istenépítésnek és mindezeknek a históriáknak örökre befellegzett«, miként Ön írja. Ha ez így van, ha ezt a vperjodisták megértették vagy most már meg fogják érteni, akkor tiszta szívből osztozom megtérésük feletti örömében. De hangsúlyozom a *»ha«* szót, mert ez egyelőre inkább kívánság, mint tény ... Nem tudom, *képes-e* Bogdanov, Bazarov, Volszkij (a félanarchista), Lunacsarszkij, Alekszinszkij *tanulni* 1908–1911 súlyos tapasztalataiból. Megértették-e, hogy a *marxizmus* sokkal komolyabb, mélyebb valami, mint ők hitték, hogy nem szabad csúfot űzni belőle, mint Alekszinszkij tette, sem holt dologként kezelni, mint a többiek tették. *Ha* megértették – akkor ezerszer üdvözlöm őket, és akkor minden személyes sérelem (ami elkerülhetetlen velejárója a kíméletlen harcnak) egy pillanat alatt semmivé válik. De ha nem értették meg, ha nem okultak, akkor – ne is vegye rossz néven – a barátság kedvéért ezt nem fogjuk elnézni. A marxizmus lejáratására vagy a munkáspárt politikájának megzavarására irányuló próbálkozások ellen harcolni fogunk, életre-halálra.

Nagyon örülök, hogy a vperjodisták fokozatos visszatérésének *útja* éppen a »Pravdá«-n át vezet, amely nem bántotta őket közvetlenül. Nagyon örülök. De éppen a *tartós* közeledés kedvéért most lassacskán, *óvatosan* kell hozzálátni a dologhoz. Ilyen értelemben írtam a »Pravdá«-ban is. Erre kell törekedniük azoknak

is, akik hívei annak, hogy a vperjodisták újra egyesüljenek velünk: a machizmustól, otzovizmustól, istenépítéstől való óvatos, tapasztalatilag beigazolódott *eltávolodásuk* és hozzánk való visszatérésük hallatlanul nagy eredménnyel járhat. Elég a legcsekélyebb vigyázatlanság, a »machista, otzovista stb. betegségbe való visszaesés« – és még ádázabb harc lángol fel... Nem olvastam Bogdanov új könyvét, »Az eleven tapasztalat filozófiájá«-t, de bizonyára megint csak machizmus új köntösben..." (Művei. 35. köt. 49., 50. old.)

Amikor ezeket a sorokat olvasom, felelevenedik emlékezetemben az egész harc, melyet 1908-tól 1911-ig, a bomlásnak ebben a legkritikusabb időszakában a vperjodistákkal folytattunk. Amikor ez a bomlási szakasz már mögöttünk volt, amikor Iljics már csak az oroszországi munkának élt, amikor teljesen magával ragadta a fellendülés, már nyugodtabban beszélt a vperjodistákról, de azért nemigen hitt, helyesebben egyáltalában nem hitt abban, hogy Alekszinszkij tanul az életből, hogy Bogdanov szakít a machizmussal. Minden úgy is történt, ahogyan Iljics várta. Hamarosan éles konfliktusba keveredtünk Bogdanovval, aki az „ideológia" szó népszerű magyarázatának leple alatt próbálta becsempészni a „Pravdá"-ba saját filozófiáját. Az ügy azzal végződött, hogy Bogdanovot törölték a „Pravda" munkatársai közül.

A krakkói időszakban Vlagyimir Iljics gondolatai már a szocializmus építése felé kalandoztak. Itt természetesen csak egészen hozzávetőleges elképzelésekről lehetett szó, hiszen abban az időben még azt sem láttuk tisztán, hogy Oroszországban milyen úton halad majd a szocialista forradalom, mindamellett a félemigrációs krakkói időszak nélkül, amelyben a duma-frakció politikai harcának irányítása során teljes konkrétságában felmerült a gazdasági és kulturális élet valamennyi kérdése, az Október utáni első időkben nehéz lett volna azonnal megragadni a szovjet építés összes nélkülözhetetlen láncszemeit. A krakkói időszak a szocializmus építésének sajátos kisiskolája. Ez persze egyelőre még csak a kérdések teljesen vázlatos felvetése volt, de annyira duzzadt az élettől, hogy még ma is megvan a maga jelentősége.

Vlagyimir Iljics ebben az időben igen sokat foglalkozott kulturális kérdésekkel. December végén Pétervárott a Vitmer-gimná-

zium tanulói körében letartóztatásokra és házkutatásokra került sor. A Vitmer-gimnázium természetesen eltért a többi gimnáziumtól. A gimnázium igazgatónője és férje a kilencvenes években tevékenyen részt vett az első marxista körökben, az 1905–1907-es években különböző szolgálatokat tett a bolsevikoknak. A Vitmer-gimnáziumban senki sem tiltotta meg a diákoknak, hogy politikával foglalkozzanak, köröket szervezzenek stb. Most erre a gimnáziumra lecsapott a rendőrség. A letartóztatott diákokkal kapcsolatban a Dumában interpellációt nyújtottak be. Kasszo miniszter magyarázatokkal szolgált, de ezeket a Duma szótöbbséggel nem találta kielégítőnek.

1913-ban, a „Proszvescsenyije" 3. és 4. számában megjelent „Fokozódó diszharmónia" c. cikkének X. fejezetében Vlagyimir Iljics, arról szólva, hogy az Állami Duma a Vitmer-gimnázium diákjainak letartóztatásával kapcsolatban megtagadta a bizalmat Kasszo közoktatásügyi minisztertől, azt írta, hogy a népnek nemcsak ezt kell tudnia. „A népnek és a demokráciának ismernie kell a bizalmatlanság *indokait,* hogy *megérthesse* a politikában anomáliának minősített jelenség okait, s hogy meg tudja találni a *kivezető utat* a normális helyzet felé." (Összes Művei. 22. köt. 380. old.) És Iljics elemzi a különféle pártok vitazáró javaslatait. A szociáldemokraták vitazáró javaslatát elemezve, Vlagyimir Iljics ezt írja:

„Ezt a javaslatot is aligha tekinthetjük kifogástalannak. Népszerűbb és alaposabb megfogalmazást szerettünk volna, s kétségtelenül kár, hogy nem mutat rá a politikával való foglalkozás jogosságára stb. stb.

Ám *valamennyi javaslatra* vonatkozó bírálatunk egyáltalán nem a szerkesztés részleteit, hanem kizárólag a szerzők *politikai alapeszméit* érinti. A demokratáknak meg kellett volna mondania a legfontosabbat, azt, hogy a körök és a viták *természetesek* és *örvendetesek*. Ez a lényeg. A politikába való bekapcsolódásnak – még a »korainak« is – mindennemű elítélése képmutatás és obskurantizmus. A demokratának a »kormány« szintjéről az államrend szintjére kellett volna emelnie a kérdést. A demokratának fel kellett volna hívnia a figyelmet arra, hogy az eset »elválaszthatatlanul összefügg« először is »az államrendészet uralmával«, másodszor pedig a feudális típusú nagybirtokosok osztályának gazdasági

uralmával." (Ugyanott, 384–385. old.) Így tanította Vlagyimir Iljics, hogyan kell összekapcsolni a kultúra konkrét kérdéseit a nagy politikai kérdésekkel.

Iljics, amikor a kultúráról beszélt, mindig hangsúlyozta a kultúra összefüggését az általános politikai és gazdasági renddel. Határozottan fellépett a kulturális nemzeti autonómia jelszava ellen, és ezt írta: „Amíg különböző nemzetek egy államban élnek, millió meg milliárd gazdasági, jogi és az életmódból adódó szál fűzi össze őket. Hogyan lehet az oktatásügyet kiszakítani ezekből az összefüggésekből? Lehet-e az oktatásügyet az állam »hatásköréből kivonni«, ahogy a képtelenség szembeszökő hangsúlyozása révén klasszikussá vált bundista fogalmazás mondja? Ha a gazdaság egybeforrasztja az egy államban élő nemzeteket, akkor az a kísérlet, hogy a »kulturális« és különösen az oktatásügyi kérdések területén egyszer s mindenkorra szétválasszák őket, képtelen és reakciós kísérlet. Ellenkezőleg, az oktatásügyben a nemzetek *egyesítésére* kell törekednünk, hogy az iskola előkészítse azt, ami az életben megvalósul. Jelenleg azt látjuk, hogy a nemzetek nem egyenjogúak, és fejlettségi színvonaluk nem egyenlő; ilyen viszonyok között az oktatásügy nemzetiségek szerinti szétválasztása a *gyakorlatban* elkerülhetetlenül *rosszabb* helyzetet fog teremteni az elmaradottabb nemzetek számára. Amerikában az egykori rabszolgatartó déli államok mind a mai napig külön iskolákat tartanak fenn a néger gyermekek számára, míg északon fehérek és négerek együtt tanulnak." (Összes Művei. 24. köt. 172–173. old.)

1913 februárjában Vlagyimir Iljics külön cikket írt erről a témáról „Oroszok és négerek" címmel, s ebben igyekezett bebizonyítani, hogy az egyik nemzetiség kulturálatlansága, kulturális elmaradottsága káros hatást gyakorol a másik nemzetiség kultúrájára is, hogy egy osztály kulturális elmaradottsága rányomja bélyegét az egész ország kultúrájára.

Rendkívül érdekes, hogyan nyilatkozott ebben az időben Vlagyimir Iljics az oktatásügy terén követendő proletárpolitikáról. Szembeszállt a kulturális-nemzeti autonómiával, elítélte azt a törekvést, hogy az oktatásügyet kivonják az állam hatásköréből, s a következőket írta: „Általában a demokrácia, különösen pedig a munkásosztály érdekei ennek éppen az ellenkezőjét követelik:

arra kell törekedni, hogy minden egyes helységben *valamennyi* nemzetiség gyermekei *egységes* iskolákban *együtt* tanuljanak; arra van szükség, hogy valamennyi nemzetiség munkásai *közösen* folytassák azt a proletár iskolapolitikát, amelyet az állami Duma szociáldemokrata munkásfrakciójának nevében olyan jól kifejtett Szamojlov, a vlagyimiri munkások képviselője." (Ugyanott, 217. old.) (Szamojlov az egyháznak az államtól és az iskolának az egyháztól való különválasztását, a tiszta világi iskolát követelte.) Vlagyimir Iljics arról is beszélt, hogy tényleges demokrácia mellett, abban az esetben, ha teljesen kiűzzük az iskolákból a bürokratizmust és a „peredonovizmust"[1], könnyen meg tudjuk szervezni az oktatást úgy, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó tanulók megismerhessék saját kultúrájukat.

1913 nyarán Iljics vázlatot írt Badajev elvtársnak a Dumában tartandó beszédéhez „A népművelési minisztérium politikájának kérdéséhez" címmel. Badajev fel is szólalt, de az elnök félbeszakította, megvonta tőle a szót.

Iljics ebben a beszédvázlatban sok számadattal rávilágított az ország szörnyű kulturális elmaradottságára, kimutatta, hogy csak egészen jelentéktelen összegeket fordítanak a közoktatásra, és bebizonyította, hogy a cári kormány politikája a lakosság kilenctized része elől elzárja a művelődéshez vezető utat. Megírta ebben a tervezetben, hogy a kormány a legképtelenebb, legszemérmetlenebb, legvisszataszítóbb módon önkényeskedik a tanítókkal.[2] És összehasonlításképpen megint amerikai adatokat idézett. Amerikában az írástudatlanok aránya 11 százalék, a négerek között pedig 44 százalék. „De az amerikai négereknek még így is *több mint kétszerte* jobb a helyzete a »népművelés« tekintetében, mint az orosz parasztoknak." (Összes Művei. 23. köt. 127. old.) A négerek 1900-ban azért voltak műveltebbek az orosz parasztoknál, mert az amerikai nép egy fél évszázaddal azelőtt tönkreverte az amerikai

[1] Peredonov – gimnáziumi tanár, Szologub „A kis ördög" c. regényének hőse; csontja velejéig nyárspolgár, ostoba és piszkos, minden körülmények között szolgalelkű, kicsinyesen gonoszkodó ember, aki minden alkalmat megragad, hogy másoknak keserűséget okozzon, bürokrata és zsarnok. – *N. K.*

[2] Lásd Lenin Összes Művei. 23. köt. 125–134. old. – *Szerk.*

rabszolgatartókat. És az orosz népnek is el kellett kergetnie kormányát, hogy művelt, kulturált országgá válhasson.

A Sagov elvtársnak írt beszédben Iljics leszögezte, hogy Oroszország csak akkor válhat művelt országgá, ha a földesúri földeket átadják a parasztoknak. Az ugyanebben az időszakban írt „Mit tehetünk a népművelésért?" c. cikkében Iljics részletesen ismertette az amerikai könyvtárügy helyzetét, és hangsúlyozta, hogy nálunk is így kell megszervezni a dolgot. Júniusban pedig megírta „A munkásosztály és a neomalthusianizmus" c. cikkét, melyben a következőket mondotta: „Mi jobban harcolunk, mint apáink. Gyermekeink még jobban fognak harcolni, s *ők győzni fognak.*

A munkásosztály a harcban nem pusztul, hanem növekszik, erősödik, izmosodik, összeforr, felvilágosodik és megedződik. Mi pesszimisták vagyunk a feudalizmust, a kapitalizmust és a kisüzemi termelést illetően, de meggyőződéses optimisták vagyunk a munkásmozgalmat és céljait illetően. Mi már lerakjuk az új épület alapjait, gyermekeink pedig befejezik építését." (Ugyanott, 257–258. old.)

Iljics azonban nemcsak a kulturális építés kérdéseivel foglalkozott, hanem számos más, a szocializmus építése szempontjából gyakorlati jelentőségű kérdéssel is.

Éppen a krakkói időszakra jellemzők olyan cikkei, mint „A technika nagy győzelme", melyben Iljics összehasonlítja, milyen szerepe van a nagy találmányoknak a kapitalizmusban és milyen a szocializmusban. A kapitalizmusban a találmányok a milliomosok maroknyi csoportjának a zsebét tömik, a munkások szemszögéből pedig általános helyzetük rosszabbodását, a munkanélküliség növekedését vonják maguk után. „A szocializmusban Ramsay eljárásának alkalmazása, amely »felszabadítja« sok millió bányász stb. munkáját, azonnal lehetővé teszi majd, hogy a munkanapot *mindenki számára* leszállítsák teszem azt 8 óráról 7 órára vagy még kevesebbre. Az összes gyárak és vasutak »villamosítása« higiénikusabbá teszi a munkafeltételeket, megszabadítja a munkások millióit a füsttől, portól és piszoktól, meggyorsítja a piszkos, undorító műhelyeknek tiszta, világos, emberhez méltó laboratóriumokká való átalakítását. Ha minden házban villanyvilágítás és villanyfűtés lesz, sok millió »házi rabszolganő« szabadul meg attól a kényszerű-

ségtől, hogy életének háromnegyed részét egy bűzös konyhában élje le.

A kapitalizmus technikája napról napra egyre jobban és jobban *túlnő* a társadalmi viszonyokon, amelyek a dolgozókat bérrabszolgaságra kárhoztatják." (Ugyanott, 93. old.)

Iljics tehát már 17 esztendővel ezelőtt gondolt a „villamosításra", a 7 órás munkanapra, a konyha-gyárra, a nőknek a házimunka terhe alól való felszabadítására.

Iljics „Egy »divatos« iparág" c. cikke mutatja, hogy már 17 esztendővel ezelőtt gondolkozott azon, hogy a szocializmusban milyen jelentősége lesz az autógyártás fejlődésének. „A vas a parasztgazdaságban" c. cikkében pedig azt mondta a vasról, hogy az „az ország kultúrájának vaspillére". „A kultúráról, a termelőerők fejlődéséről, a parasztgazdaság felemeléséről stb. való fecsegésnek mi nagy mesterei és nagy kedvelői vagyunk. De mihelyt annak a kőnek eltávolítása kerül szóba, amely útjában áll a koldusbotra jutott, megfélemlített, éhező, mezítlábas, elvadult parasztság »felemelésének«, akkor milliomosaink nyelve azon nyomban megbénul...

Iparunk milliomosai szívesebben osztozkodnak a Puriskevicsekkel ezek középkori előjogaiban, s közben jajgatnak, hogy meg kell szabadítani a »hont« a középkori kulturálatlanságtól..." (Ugyanott, 377., 378–379. old.)

Különösen érdekes azonban Iljicsnek „A haladó tőke eszméi" c. cikke. Ebben a cikkében elemzi egy amerikai milliomos kereskedőnek, Filene-nek az elképzeléseit. Ez a Filene azt próbálta elhitetni a tömegekkel, hogy a vállalkozóknak kell a tömegek vezetőivé válniuk, mert a vállalkozók egyre jobban megértik, hogy érdekeik és a tömegek érdekei közösek. Növekszik a demokrácia, növekszik a tömegek ereje, növekszik a drágaság. A parlamentarizmus és a milliós példányszámban terjesztett napilapok egyre alaposabban tájékoztatják a nép tömegeit. Ezeket a tömegeket rászedni, elhitetni velük, hogy a tőke és a munka között nincsen érdekellentét, s e célból bizonyos költségeket is vállalni (az alkalmazottak és a szakmunkások haszonrészesedése) – ezek a haladó tőke elképzelései. Iljics feltárja a haladó tőke elképzeléseinek lényegét és felkiált: „Igen tisztelt Filene úr! Egészen bizonyos ön abban, hogy a világ munkásai csakugyan ostoba tökfilkók?" (Ugyanott, 347. old.)

Ezek a 17 esztendővel ezelőtt írt cikkek mutatják, hogy Iljicset abban az időben a szocializmus építése szempontjából milyen kérdések érdekelték, mutatják, hogy később a szovjethatalom idején ezek a kérdések már ismeretesek voltak, és már csak át kellett ültetni az életbe a már előre megfontolt dolgokat.

Még 1912 őszén megismerkedtünk Nyikolaj Ivanovics Buharinnal. Bagockin kívül, akivel gyakran találkoztunk, kezdetben ellátogatott hozzánk a lengyel Kazimierz Czapinski is, aki a „Naprzód" („Előre") c. krakkói lapnál dolgozott. Czapinski sokat beszélt a Krakkó környéki Zakopanéról, a híres üdülőhelyről, áradozott csodálatos hegyeiről, leírhatatlan természeti szépségeiről, s mellesleg elmesélte, hogy ott él a szociáldemokrata Orlov, aki a zakopanei hegyekről gyönyörű képeket rajzol. Később, amikor Zwierzyniecből már átköltöztünk a városba, egyszer kinézek az ablakon, és látom, hogy jön valamilyen fiatalember, óriási vászonzsákkal a vállán. Orlov volt, vagyis Buharin. Akkor elég alaposan elbeszélgettek Iljiccsel. Buharin Bécsben élt. Attól fogva szoros kapcsolatokat teremtettünk Béccsel. Trojanovszkijék is ott éltek. Amikor Nyikolaj Ivanovicsnál rajzai felől érdeklődtünk, kihúzott zsákjából egy csomó reprodukciót, német művészek festményeinek nagyszerű reprodukcióit. Mi érdeklődéssel nézegettük a képeket. Volt ott Böcklin és számos más mester. Vlagyimir Iljics szerette a képeket. Emlékszem, mennyire csodálkoztam, amikor egyszer Vlagyimir Iljics elhozott Vorovszkijtól egy csomó illusztrált ismertetést különböző művészekről, s esténként hosszú ideig olvasgatta, és nézegette a mellékelt képeket.

Krakkóban akkor rengeteg nép fordult meg. Az Oroszországba utazó elvtársak eljöttek, hogy megbeszéljék a munkát. Egy ízben mintegy két hétig nálunk lakott Nyikolaj Nyikolajevics Jakovlev, Varvara Nyikolajevna fivére. Moszkvába készült, hogy ott megszervezze a „Nas Puty" („Utunk") c. bolsevik lapot. Sziklaszilárd, megbízható bolsevik volt. Iljics igen sokat beszélgetett vele. Nyikolaj Nyikolajevics megszervezte a lapot, de hamarosan betiltották, Nyikolaj Nyikolajevicset pedig letartóztatták. Ez különben nem is csoda, hiszen Malinovszkij, a moszkvai képviselő is „segített" a „Nas Puty" megszervezésében. Malinovszkij sokat beszélt a Moszkva kormányzóságban tett utazásairól, a munkásgyűlésekről,

amelyeket levezetett. Emlékszem, egyszer azt mesélte, hogy az egyik munkásgyűlésen egy rendőr is részt vett, nagy figyelemmel végighallgatta a gyűlést, és igyekezett a kedvükben járni. Malinovszkij, amikor ezt mesélte, elmosolyodott. Sokat beszélt magáról. Többek között azt is elmondta, hogy miért jelentkezett önkéntesnek az orosz–japán háborúban: amikor tényleges katonai szolgálatát teljesítette, egyszer tüntető tömeg vonult el a kaszárnya előtt, ő nem tudott magán uralkodni, odaállt az ablakhoz, és beszédet mondott, ezért letartóztatták, később az ezredes elővette, és megmondotta, hogy elsenyveszti a börtönben, a büntetőszázadban, ha nem jelentkezik önként a frontra. Neki, mondotta Malinovszkij, nem volt más választása. Azt is elmondta, hogy felesége hivő volt, és amikor megtudta, hogy ő ateista, majdnem öngyilkos lett, s hogy most is többször vannak idegrohamai. Furcsák voltak Malinovszkij elbeszélései. Kétségtelenül volt bennük igazság, nyilvánvalóan olyan dolgokról beszélt, amelyeket átélt, csak éppen nem mondott el mindent, a lényeget kihagyta, és egyet-mást nem úgy állított be, ahogy megtörtént.

Később elgondolkoztam: lehetséges, hogy az a történet, amelyet katonai szolgálatával kapcsolatban mesélt, igaz, és talán éppen ez volt az oka annak, hogy a frontról visszatérve választás elé állították: vagy provokátor lesz, vagy mehet a börtönbe. Felesége valóban valami fájdalmas dolgot élhetett át, valóban öngyilkosságot kísérelt meg, de talán az öngyilkossági kísérletnek valami más volt az oka, esetleg az a gyanú, hogy férje provokátor lett. Mindenesetre Malinovszkij elbeszéléseiben a hazugság összevegyült az igazsággal, és ez elhihetőbbé tette elbeszéléseit. Eleinte senkinek eszébe sem jutott, hogy Malinovszkij provokátor lehet.

A kormány igyekezett közvetlenül a „Pravdá"-ban Malinovszkijon kívül még egy provokátort elhelyezni. Ez Csernomazov volt. Párizsban élt, s amikor Oroszországba utazott, ugyancsak felkeresett minket Krakkóban, majd továbbment, hogy a „Pravdá"-ban dolgozzon. Nekünk Csernomazov nem tetszett, s én még éjszakai szállást sem adtam neki, úgyhogy egész éjjel Krakkó utcáit kellett rónia. Iljics a „Pravdá"-nak óriási jelentőséget tulajdonított, majdnem mindennap küldött a lapnak cikkeket, buzgón számolgatta, hol, mennyit gyűjtöttek a „Pravdá"-nak, hány cikket és milyen

témákról írtak stb., és nagyon örült, amikor a „Pravda" jó cikkeket közölt, helyes vonalat követett. Egyszer, 1913 végén, Iljics bekérte a „Pravdá"-tól az előfizetők jegyzékét, és anyámmal csaknem két hétig minden áldott este azzal bajlódtunk, hogy szétvagdostuk a listákat, és az előfizetőket városok, községek szerint csoportosítottuk. Az előfizetők kilenctizede munkás volt. Ha olyan községre bukkantunk, ahol sok volt az előfizető, s utánanéztünk, mindig kiderült, hogy ott valamilyen nagyobb üzem van, amelyről nem tudtunk. A „Pravda" terjesztési térképe igen érdekes volt. Kár, hogy nem nyomtatták ki, Csernomazov bizonyára a papírkosárba dobta, pedig Iljicsnek nagyon tetszett. Voltak azonban kellemetlenebb esetek is: igaz, hogy ritkán, de azért előfordult, hogy Iljics cikkei is nyomtalanul eltűntek. Néha pedig nem hozták le azonnal, egy ideig visszatartották cikkeit. Iljics ilyenkor idegeskedett, haragos leveleket írt a „Pravdá"-nak, de mindez nem sokat használt.

Nemcsak az Oroszországba utazók fordultak meg Krakkóban, Oroszországból is érkeztek elvtársak tanácskozásra. Egyik alkalommal Nyikolaj Vaszilijevics Krilenko is felkeresett bennünket, miután Inessza meglátogatta; azért jött, hogy alaposabban megbeszéljük a kapcsolatokat. Emlékszem, mennyire örült Iljics az érkezésének. 1913 nyarán eljöttek Gnyevics és Danszkij, hogy megbeszéljék a „Voproszi Sztrahovanyija" („A biztosítás kérdései") c. folyóiratnak a „Priboj" kadóvállalatnál való megjelentetését. Iljics a biztosítási kampánynak nagy jelentőséget tulajdonított, az volt a véleménye, hogy ez a kampány megszilárdítja a tömegekkel való kapcsolatokat.

1913. február közepén Krakkóban tanácskozást tartottak a Központi Bizottság tagjai; eljöttek a képviselőink, s ott volt Sztálin is. Iljics Sztálint a tammerforsi konferenciáról, a stockholmi és a londoni kongresszusról ismerte. Ez alkalommal Iljics hosszasan elbeszélgetett vele a nemzeti kérdésről; örült, hogy találkozott valakivel, aki komolyan érdeklődik e kérdés iránt, aki ismeri ezt a kérdést.

Ezelőtt Sztálin vagy két hónapig Bécsben élt, s ott foglalkozott a nemzeti kérdéssel, közelről megismerkedett bécsi elvtársainkkal, Buharinékkal, Trojanovszkijékkal. A tanácskozás után Iljics ezt írta Gorkijnak Sztálinról: „Nálunk egy remek grúz nekiült egy hosszú cikknek a »Proszvescsenyije« részére, összegyűjtve *minden*

osztrák stb. anyagot." (Művei. 35. köt. 67. old.) Iljics akkoriban idegeskedett a „Pravda" miatt, Sztálin is ideges volt. Tanácskoztak, hogyan lehetne rendezni ezt a dolgot. Erre a tanácskozásra, úgy emlékszem, Trojanovszkij elvtársat is meghívták. A „Proszvescsenyijé"-ről is beszélgettek. Vlagyimir Iljics nagy reményeket fűzött Trojanovszkijékhoz. Trojanovszkaja Jelena Fjodorovna (Rozmirovics) Oroszországba készült. Arról is volt szó, hogy a „Pravda" mellett meg kell szervezni egy brosúrasorozat kiadását. A tervek igen nagyszabásúak voltak.

Közvetlenül a tanácskozás előtt érkezett hazulról egy csomag, tele különböző halféleségekkel; volt benne lazac, kaviár. Erre az alkalomra kicsaltam mamától a szakácskönyvet, és nekiláttam palacsintát sütni. Vlagyimir Iljics, aki szerette minél ízletesebb falatokkal és minél gazdagabban megvendégelni az elvtársakat, rendkívül elégedett volt ezzel a lakomával. Sztálin ezután visszatért Oroszországba, és február 22-én Pétervárott letartóztatták.

Amikor éppen nem jött hozzánk senki, elég egyhangú volt az élet Krakkóban. „Éppen úgy élünk, mint Susenszkojében – írtam Vlagyimir Iljics anyjának –, csak több levelet kapunk. 11-ig valahogy eltöltjük az időt, 11-kor jön az első posta, s utána sehogyan sem győzzük kivárni, hogy már 6 óra legyen."

A krakkói könyvtárakat Vlagyimir Iljics nehezen szokta meg. Kezdtünk eljárogatni korcsolyázni, de aztán jött a tavasz. Húsvét táján elmentünk Wolski Lasba. Krakkóban nagyon szép a tavasz, nagyszerű volt kora tavasszal az erdőben sétálgatni, a bokrok sárga virágba borultak, s a fák is tavaszi díszbe öltöztek. Mámorító valami ez a tavasz. Visszafelé azonban sokáig botorkáltunk, míg eljutottunk a városba; hogy hazaérjünk, végig kellett gyalogolnunk az egész városon, mert nagyszombat volt, és a villamosok nem jártak; mire hazaértünk, már minden erőm elhagyott.

1913 telén betegeskedni kezdtem, szívem rendetlenkedett, kezem reszketett, s ami a legnagyobb baj, rettenetes gyöngeség fogott el. Iljics ragaszkodott ahhoz, hogy orvoshoz menjek. Az orvos azt mondta, a betegség súlyos, idegkimerülés, szívelváltozások, bazedov – el kell utaznom a hegyekbe, Zakopanéba. Hazamentem, és elmondtam, mit mondott az orvos. A cipész felesége, aki eljárt hozzánk fűteni és a bevásárlásokat intézni, felfortyant: „Hogy maga

ideges? A nagyságák szoktak idegesek lenni, és tányérokkal dobálóznak!" Tányérokkal ugyan nem dobálóztam, de ebben az állapotban nemigen voltam munkaképes.

Nyáron Zinovjevék és Bagockiék remek Zsulik nevű kutyájukkal eljöttek velünk Poroninba, Zakopanétól 7 kilométernyire. Zakopane túlságosan látogatott és drága hely volt, Poronin egyszerűbb és olcsóbb. Kibéreltünk egy nagy nyaralót. Poronin magaslati hely, a Tátra nyúlványában fekszik, 700 méter magasan. A levegő csodálatos volt, noha szinte állandóan köd terjengett, és rendszerint szemerkélt az eső; ha azonban néha felszakadt a köd, pompás látvány nyílt a hegyekre. Felmásztunk a fennsíkra, mely éppen a nyaralónknál kezdődött, és nézegettük a Tátra havas csúcsait. Gyönyörű látványt nyújtottak. Iljics néha Bagockival elment Zakopanéba, s a zakopanei elvtársakkal (Vigelevvel) együtt nagy sétákat tettek a hegyekben. Iljics nagyon szeretett sétálgatni a hegyek között. Rajtam azonban a hegyek nem sokat segítettek, a betegségem egyre jobban elhatalmasodott, míg végül is Iljics, miután Bagockival megtanácskozta a dolgot (Bagocki ideggyógyász volt), elhatározta, hogy Bernbe visz, s ott Kocherrel megoperáltat. Június derekán indultunk; Bécsben megszakítottuk utunkat, és meglátogattuk Buharinékat. Nagyezsda Mihajlovna, Nyikolaj Ivanovics felesége, ágyban fekvő beteg volt, s Nyikolaj Ivanovics vezette a háztartást; a levesbe só helyett cukrot tett, s belemerült Iljiccsel a beszélgetésbe, beszélt mindenről, ami Iljicset érdekelte, mesélt a bécsi elvtársakról. Meglátogattunk még néhány más bécsi elvtársat is, kószáltunk a városban. Bécs sajátos nagy főváros – Krakkó után nagyon tetszett. Bernben Sklovszkijék vettek szárnyaik alá; amiben csak tudtak, segítségünkre voltak. Különálló kis kertes házat béreltek. Iljics tréfálkozott a kislányokkal, ingerkedett Zsenyurkával. Én körülbelül három hétig a kórházban feküdtem; Iljics a nap felét nálam töltötte, a fennmaradó időben a könyvtárakat járta, sokat olvasott, jegyzeteket készített, s még egy csomó, a bazedovkórral foglalkozó orvosi könyvet is átnézett. Amíg én a kórházban feküdtem, Zürichben, Genfben és Lausanne-ban előadásokat tartott a nemzeti kérdésről; Bernben is tartott egy előadást erről. Bernben, már a kórházból való kijövetelem után, összeült a külföldi csoportok konferenciája, ahol megvitatták a párton belüli

helyzetet. A műtét után Kocher tanácsa szerint még vagy két hétig Beatenbergben lábadoznom kellett volna, de Poroninból értesítés jött, hogy sok halaszthatatlan ügyet kell elintézni, Zinovjev is táviratozott, s így visszaindultunk.

Útközben megálltunk Münchenben. Itt lakott Borisz Knyipovics, Gyagyenykának, Ligyija Mihajlovna Knyipovicsnak az unokaöccse, akit kisgyermekkora óta ismertem, s akinek valamikor sok mesét mondtam. Emlékszem, hányszor jött oda hozzám a négyesztendős, kék szemű kis Borisz, felmászott a térdemre, átölelte a nyakamat, és megrendelte a mesét: „Krupa, mesélj az ólomkatonákról." Az 1905–1907-es években Borisz a gimnáziumi szociáldemokrata körök aktív szervezője volt. 1907 nyarán, a londoni kongresszus után, Iljics a finnországi Stirsuddenben Knyipovicsék nyaralójában lakott. Borisz akkoriban még csak gimnazista volt, de már érdeklődött a marxizmus iránt, nagy figyelemmel hallgatta, amit Iljics mondott; tudta, hogy Gyagyenyka mennyire tiszteli és szereti Iljicset.

1911-ben Boriszt letartóztatták, majd külföldre száműzték, s így a müncheni egyetemen tanult. 1912-ben megjelent első munkája: „Az orosz parasztság differenciálódásának kérdéséhez". Ezt a munkáját elküldte Iljicsnek. Megmaradt az a levél, amelyet Iljics Borisznak írt; valahogy különös figyelemmel és gonddal foglalkozik benne a fiatal szerzővel. „Nagy megelégedéssel olvastam el könyvét, s igazán örülök, hogy komoly, nagy munkába fogott. Egy ilyen munkán minden bizonnyal sikerül ellenőriznie, elmélyítenie és megszilárdítania marxista meggyőződését." (Összes Művei. 48. köt. 63–64. old., oroszul.) Iljics a továbbiakban azután tesz néhány igen óvatos megjegyzést, s néhány módszertani útmutatást ad.

Ezt a levelet újra olvasva eszembe jut, hogyan foglalkozott Iljics a kevés tapasztalattal rendelkező szerzőkkel. Mindig az írás lényegét, fő mondanivalóját nézte, s gondolkozott rajta, hogyan lehet a hibákat kijavítani. Ezt azonban valahogyan annyira tapintatosan csinálta, hogy az illető észre sem vette, hogy írását javítják. Ahhoz azután Iljics igazán nagyszerűen értett, hogyan kell a munkában segítséget nyújtani. Ha például meg akart bízni valakit egy cikk írásával, de nem volt benne egészen bizonyos, hogy az illető jól fogja-e megírni a cikket, akkor előzőleg hosszasan elbeszélgetett

vele a témáról, kifejtette gondolatait, felkeltette az illető érdeklődését, alaposan kipuhatolta nézeteit, azután egyszerre csak előállt a javaslattal: „Nem írna erről egy cikket?" És a szerző észre sem vette, mennyire a segítségére volt az Iljiccsel folytatott előzetes beszélgetés, nem vette észre, hogy a cikkbe bekerülnek Iljics szavai, sőt egyes fordulatai is.

Úgy terveztük, hogy egy-két napig Münchenben maradunk, megnézzük, mennyit változott a város 1902 óta, amikor ott laktunk, mivel azonban nagyon siettünk, csak néhány órát töltöttünk Münchenben – amíg a vonatcsatlakozásra vártunk. Borisz és felesége várt a pályaudvaron, beültünk egy vendéglőbe, mely különleges söréről volt híres; a vendéglőnek Hof Bräu volt a neve. A falakon, a söröskorsókon mindenütt ott állt ez a két betű: „HB" („Narodnaja Volja"[1] [Népakarat] – viccelődtem). Ebben a „Narodnaja Voljá"-ban egész este elüldögéltünk Boriszékkal. Iljics az ínyenc és sörkedvelő arckifejezésével dicsérte a müncheni sört, de elbeszélgettek Borisszal a parasztság rétegeződéséről is, majd Gyagyenykára, Ligyija Mihajlovna Knyipovicsra terelődött a szó, aki szintén súlyos bazedovkórban szenvedett. Iljics azon nyomban írt neki egy levelet, melyben próbálta rávenni, hogy utazzon Svájcba, és operáltassa meg magát Kocherrel.

Augusztus elején, úgy emlékszem, 6-án érkeztünk meg Poroninba. Itt a szokásos poronini eső fogadott minket. Lev Boriszovics Kamenyev sok oroszországi hírt közölt velünk.

9-ére tűzték ki a Központi Bizottság tagjainak a tanácskozását. A „Pravdá"-t betiltották. Ezután megindult a „Rabocsaja Pravda" („Munkásigazság"), de majdnem minden számát elkobozták. A sztrájkhullám emelkedőben volt, sztrájkoltak Pétervárott, Rigában, Nyikolajevben, Bakuban.

Kamenyev nálunk szállt meg az emeleten, és esténként, vacsora után, sokáig elüldögéltek Iljiccsel nagy konyhánkban, megvitatták az Oroszországból érkező híreket.

Folyt a pártkonferencia, az úgynevezett „nyári tanácskozás" előkészítése. A konferencia Poroninban ülésezett szeptember 22-től október 1-ig. Szamojlov kivételével valamennyi küldött eljött; két

[1] A cirillírásban a H betű N-nek, a B betű V-nek felel meg. – *Ford.*

moszkvai elektor: Novozsilov és Balasov, Kijevből Rozmirovics, az Urálból Szima Gyerjabina, Pétervárról Sotman stb., a „Proszvescsenyije" részéről Trojanovszkij, a lengyelektől Ganiecki és Domski és még két „rozlamowiec" (a „rozlamowiecek" akkoriban befolyásuk alatt tartották a négy legnagyobb iparvidéket: a varsóit, a łodźit, a dąbrowait és a kaliszit).

A duma-képviselők közül csak Malinovszkijra emlékszem. A konferencián szó volt a lapokról – a „Rabocsaja Pravdá"-ról, a moszkvai lapról, a „Proszvescsenyijé"-ről, a „Priboj" kiadóvállalatról, megtárgyaltuk, hogy milyen taktikát kell követni a rövidesen sorra kerülő szövetkezeti kongresszuson és a kereskedelmi alkalmazottak kongresszusán, foglalkoztunk a soron levő feladatokkal.

A konferencia közepén megérkezett Inessza Armand. Inesszát 1912 szeptemberében letartóztatták, és a nehéz börtönviszonyok megrendítették az egészségét (a tuberkulózis jelei mutatkoztak rajta), de energiája mégsem lankadt; még nagyobb szenvedéllyel foglalkozott a pártélet valamennyi kérdésével. Mi, krakkóiak, mind rendkívül megörültünk érkezésének.

A tanácskozáson összesen 22-en vettek részt. Határozatban kimondották, hogy fel kell vetni a pártkongresszus összehívásának kérdését. Az V., londoni kongresszus óta már hat esztendő telt el, s azóta sok minden megváltozott. A munkásmozgalom terebélyesedése szükségessé tette a kongresszust. A tanácskozáson napirendre került a sztrájkmozgalom, az általános politikai sztrájk előkészítése, az agitáció feladatai, több népszerű brosúra kiadása. Kimondták, hogy az agitációban nem szabad eltűrni a demokratikus köztársaság, a földesúri földek elkobzása, a 8 órás munkanap jelszavának megnyirbálását. Azt is megvitatták, hogyan kell dolgozni a legális egyesületekben, hogyan kell a Dumában a szociáldemokrata munkát végezni. Különösen nagy jelentősége volt annak a határozatnak, amely leszögezte, hogy a szociáldemokrata frakción belül el kell érni a bolsevik csoportnak a mensevik csoporttal való egyenjogúságát, s tűrhetetlennek minősítette, hogy a „hetes cso-

port",[1] amely csupán a munkásosztály jelentéktelen kisebbségének a nézeteit képviseli, egy szótöbbséggel leszavazhassa a bolsevikokat. Egy másik fontos határozat a nemzeti kérdésre vonatkozott; ez a határozat a maga teljességében Vlagyimir Iljicsnek e kérdéssel kapcsolatos nézeteit tükrözte. Emlékszem, milyen szenvedélyes viták folytak erről a kérdésről a konyhánkban.

Ez alkalommal Malinovszkij idegeskedett; éjszakánként leitta magát, zokogásban tört ki, azt hajtogatta, hogy nem bíznak meg benne. Emlékszem, mennyire felháborította viselkedése a moszkvai elektorokat, Balasovot és Novozsilovot. Malinovszkij valamennyi magyarázkodásában valami hamisságot, valami komédiát szimatoltak.

A tanácskozás után még körülbelül két hetet töltöttünk Poroninban, sokat sétáltunk, jártunk a Czarny Stawhoz – egy csodálatos szépségű tóhoz – és még valahová a hegyekbe.

Ősszel valamennyien – az egész krakkói csoport – igen közel kerültünk Inesszához. Óriási életöröm és hév lakozott benne. Inesszát még Párizsból ismertük, de ott igen nagy volt az emigráns kolónia, Krakkóban viszont az elvtársak kicsiny zárt körben éltek. Inessza ugyanannál a családnál vett ki szobát, amelynél Kamenyev lakott. Anyám nagyon ragaszkodott Inesszához, aki gyakran benézett hozzá, s ilyenkor cigarettázva elüldögéltek és beszélgettek. Meghittebb, vidámabb lett a hangulat, amikor Inessza jött.

Életünk, melyet pártgondok és pártügyek töltöttek meg, inkább diákélethez, mint családi élethez hasonlított, s így nagyon örültünk

[1] A IV. Állami Duma szociáldemokrata frakciója 13 tagból állt (és egy nem teljes jogú tagból; ez Jagello az LSZP-ből); mindkét frakció: a bolsevik frakció („hatos csoport") és a mensevik frakció („hetes csoport") képviselőiből. A duma-frakció bolsevik része kizárólag munkásokból állott, és az oroszországi proletariátus nagy tömegeit képviselte, míg a „hetes csoport" inkább a kispolgárság és a radikális értelmiség érdekeinek képviselője volt. Felhasználva formális számbeli túlsúlyukat, a mensevikek az összes alapvető elvi kérdésekben saját határozataikat hajszolták keresztül a szociáldemokrata frakció nevében. A „hatos csoport" azt követelte, hogy a Dumában felmerülő összes kérdések eldöntésekor ismerjék el a mensevikekkel való egyenjogúságát. A mensevikek ezt a követelést elutasították. A „hatos csoport" ekkor kilépett az egységes szociáldemokrata frakcióból, és önálló „oroszországi szociáldemokrata frakcióként" szerepelt. – *N. K.*

Inesszának. Akkoriban sokat beszélt nekem az életéről, gyermekeiről, megmutatta leveleiket, s elbeszéléseiből valami különös melegség áradt. Sokat sétáltunk Iljiccsel és Inesszával hármasban. Zinovjev és Kamenyev a „sétálók pártjának" nevezett el minket. Eljártunk a város szélére, a rétre (a rét lengyelül: błoń). Inessza ettől fogva a Blonina álnevet viselte. Inessza nagy zenekedvelő volt, mindenkit igyekezett megagitálni, hogy járjanak el Beethoven-koncertekre; ő maga is igen jól játszotta Beethoven sok darabját. Iljicsnek kedvence volt a „Pathétique" szonáta, mindig kérte Inesszát, hogy játssza el neki – szerette a zenét. Később már a szovjet időkben, el-eljárt Cjurupához meghallgatni, hogyan játssza ezt a szonátát egy-egy ismert zenész.

Sokat beszélgettünk a szépirodalomról. „Van valami, amire mi itt nagyon ki vagyunk éhezve, és ez a szépirodalom – írtam Vlagyimir Iljics anyjának. – Vologya majdnem kívülről megtanulta Nadszont és Nyekraszovot, az „Anna Karenina" egyetlen kötetét pedig most olvassa századszor. Saját szépirodalmi könyveinket (jelentéktelen részét annak, ami Pétervárott volt) Párizsban hagytuk, itt pedig sehol sem lehet orosz könyveket szerezni. Néha irigykedve olvassuk az antikváriusok hirdetéseit, melyekben Uszpenszkij műveinek 28 kötetét, Puskin műveinek 10 kötetét stb., stb. ajánlgatják. Vologya valahogy éppen most lett nagy „irodalmárrá". És egyben ádáz nacionalista is. A lengyel művészek kiállításaira lépesmézzel sem lehet odacsalogatni, de ismerőseinktől elhozta például a Tretyakov-képtár félredobott katalógusait, és sokszor, elmerülve nézegeti őket." (Lenin Összes Művei. 55. köt. 347. old., oroszul.)

Eleinte az volt a terv, hogy Inessza Krakkóban marad, és gyermekeit is elhozatja; már lakást is kerestünk vele, de Krakkóban igen csendes volt az élet, kissé a száműzetésre emlékeztetett. Inessza itt nem tudta, mihez kezdjen az energiájával, pedig abban az időben különösen erős volt benne a tettvágy. Végül is elhatározta, hogy először bejárja külföldi csoportjainkat, előadásokat tart, majd utána letelepszik Párizsban, s ott megszervezi külföldi szervezeteink bizottságának a munkáját. Elutazása előtt sokat beszélgettünk a nők körében végzendő munkáról. Inessza szenvedélyesen kiállt amellett, hogy széles körű propagandát fejtsünk ki a munkásnők

között, hogy Pétervárott a munkásnők számára adjunk ki egy külön lapot; Iljics meg is írta Anna Iljinyicsnának, hogy ki kell adni egy külön folyóiratot a nők számára, s a folyóirat hamarosan meg is jelent. Inesszának később igen nagy szerepe volt abban, hogy fokozottabb tevékenységet fejtettünk ki a munkásnők között; nagyon sok energiát fordított erre a munkára.

1914 januárjában Krakkóba érkezett Malinovszkij, és Vlagyimir Iljiccsel együtt elutaztak Párizsba, majd onnan Brüsszelbe, hogy részt vegyenek a Lett határvidék szociáldemokráciájának IV. kongresszusán, amely január 13-án nyílt meg.

Párizsban Malinovszkij – Iljics megállapítása szerint – igen sikeres előadást tartott a duma-frakció munkájáról, Iljics pedig nagy nyilvános előadást tartott a nemzeti kérdésről, felszólalt az 1905. január 9-ének évfordulója alkalmából rendezett gyűlésen, a párizsi bolsevikok csoportjában pedig beszédet mondott a Nemzetközi Szocialista Irodának azzal a törekvésével kapcsolatban, hogy a mensevikek és a bolsevikok kibékítése céljából beavatkozzon az orosz ügyekbe, és Kautskynak a Nemzetközi Iroda decemberi tanácskozásán tartott ama beszédéről, amelyben kijelentette, hogy Oroszországban a szociáldemokrata párt meghalt. A Nemzetközi Szocialista Irodának az orosz ügyekbe való beavatkozása nagyon nyugtalanította Iljicset, mert attól tartott, hogy ez gátolja majd a bolsevikok egyre növekvő oroszországi befolyását. Iljics beszámolót küldött Huysmansnak a párton belüli helyzetről.[1] A Lett határvidék szociáldemokráciájának IV. kongresszusán a bolsevikok győztek. A kongresszuson részt vettek Berzin, Lacisz, German elvtársak és több más lett bolsevik. Iljics a kongresszuson beszédet mondott, melyben felhívta a letteket, hogy csatlakozzanak a Központi Bizottsághoz.[2] Vlagyimir Iljics anyjához intézett levelében azt írta, hogy ez a párizsi út egészen felfrissítette.

„Párizs azoknak, akik szerény eszközökből élnek, nagyon kényelmetlen és nagyon fárasztó város. De ha rövid időre megy az ember látogatóba, utazgatni – nincs szebb és vidámabb város Párizsnál. Jól felfrissültem." (Művei, 37. köt. 450. old.)

[1] Lásd Lenin Összes Művei. 24. köt. 290–297. old. – *Szerk.*

[2] Ugyanott. 277–284. old. – *Szerk.*

Télen, nem sokkal Vlagyimir Iljicsnek Párizsból való visszatérése után, határozat született arról, hogy Kamenyev a „Pravda" irányítására és a duma-frakció munkájának vezetésére Oroszországba megy. A lapnak is, a duma-frakciónak is segítségre volt szüksége. Kamenyevért eljött felesége és kisfia.

Kamenyev kisfia és Zinovjev Sztyopája között komoly vita folyt arról, hogy tulajdonképpen mi is az a Pétervár – város-e vagy pedig egész Oroszország. Kamenyevék készülődtek az útra. Valamennyien kikísértük őket a pályaudvarra. Hideg téli este volt. Keveset beszéltünk, csak Kamenyev kisfia fecsegett valamit. Mindnyájan nyomott hangulatban voltunk. Az motoszkált a fejünkben, vajon meddig sikerül Kamenyevnek tartania magát. Mikor találkozunk vele újra? Vajon mikor megyünk már mi is Oroszországba? Titokban valamennyien Oroszországról ábrándoztunk, leküzdhetetlen honvágyat éreztünk. Én minden éjjel a névai sorompóról álmodtam. Kerültük, hogy erről beszélgessünk, de magunkban valamennyien csak Oroszországra gondoltunk.

1914. március 8-án Pétervárott megjelent a „Rabotnyica" („Munkásnő") – egy népszerű folyóirat – első száma. Egy szám ára 4 kopek volt. A Pétervári Bizottság a nőnapra röplapokat bocsátott ki. A „Rabotnyicá"-nak Párizsból Inessza és Sztalj, Krakkóból Lilina és én küldtünk cikkeket. Hét száma jelent meg. A nyolcadik számban a Bécsbe összehívott szocialista nőkongresszussal kapcsolatban több cikket akartak közölni, de ezt a számot már nem sikerült megjelentetni – közbejött a háború.

Tudtuk, hogy a nemzetközi kongresszust augusztusban akarják megtartani Bécsben, s úgy gondoltuk, hogy mi is ebben az időben tartjuk meg a pártkongresszust. Úgy terveztük, hogy az elvtársak egy része legálisan jön át a határon, a többiek pedig a krakkói nyomdászok segítségével, mint kirándulók, csoportosan fogják átlépni a határt.

Májusban ismét Poroninba utaztunk.

Pétervárott mozgósították Kiszeljovot, Glebov-Avilovot, Ánya Nyikiforovát a kongresszust előkészítő kampány lebonyolítására. Mindhárman Poroninba jöttek, hogy Iljiccsel mindent megbeszéljenek. Megérkezésük első napján sokáig üldögéltünk a „villánk" melletti domboldalon, és az oroszországi munkáról beszélgettünk.

Iljicsnek nagyon tetszettek ezek az elvtársak: fiatalok voltak, tele energiával. Glebov-Avilov annak idején a bolognai iskola hallgatója volt, most pedig szilárd leninista. Iljics az elvtársaknak egy kis hegymászást javasolt, ő maga azonban valahogy nem jól érezte magát, s ezért nélküle indultak el. Amikor visszajöttek, nevetve mesélték, merre és hogyan másztak (egy igen meredek hegycsúcsot is megmásztak), mennyire zavarták őket a mászásban hátizsákjaik, hogyan vitték felváltva az összes hátizsákot; mesélték, hogy amikor Ányára került a sor, minden szembejövő mulatott rajta, és azt tanácsolta, hogy társait is vegye még a hátára.

Az elvtársak megbeszélték Iljiccsel a kongresszusi agitáció jellegét. A szükséges útmutatások után Kiszeljov a Balti határvidékre, Glebov-Avilov és Ánya Nyikiforova pedig Ukrajnába utazott.

Moszkvából megérkezett Alja, a capri iskola volt növendéke is, akiből provokátor lett. Már nem emlékszem, milyen ürüggyel jött, mindenesetre a tervezett kongresszusról folyt a beszélgetés: úgy látszik, a titkosrendőrségnek pontos értesülésekre volt szüksége a küszöbönálló kongresszusról.

Inessza nyárra elhozatta Oroszországból gyermekeit, és a tenger mellett, Triesztben telepedett le. Készítette beszámolóját a nemzetközi nőkongresszusra, melynek Bécsben, az Internacionálé kongresszusával egyidőben kellett összeülnie. Inesszának ezenkívül még más területen is volt munkája.

A Nemzetközi Szocialista Iroda tervbe vette, hogy június közepére Brüsszelbe tanácskozásra hívja össze az OSZDMP legkülönbözőbb irányzatokhoz tartozó 11 szervezetének képviselőit, s ezen a tanácskozáson a pártegység helyreállítása érdekében eszmecserét rendez. Kétségtelen volt azonban, hogy a dolog nem marad ennyiben, mert a likvidátorok, a trockisták, a bundisták stb. megragadják majd az alkalmat, hogy korlátozzák a bolsevikok tevékenységét, és számos határozattal megkössék a kezüket. Oroszországban nőtt a bolsevikok befolyása. Badajev elvtárs „Bolsevikok az Állami Dumában" c. könyvében kimutatta, hogy 1914 nyarán a Pétervárott működő 18 szakszervezetből 14-nek a vezetőségében a bolsevikok voltak többségben... Valamennyi nagyobb szakszervezet, tehát a vasmunkások szakszervezete is, mely az összes szakszervezetek közül a legnagyobb és a legerősebb volt, a bolsevikok mellett állott.

Ugyanez volt a helyzet a biztosítóintézetek munkáscsoportjában is. A főváros biztosítóintézeteinek egyes szerveibe a munkások 37 bolsevik és mindössze 7 mensevik megbízottat, az országos biztosítóintézetekbe pedig 47 bolsevikot és 10 menseviket választottak be.

A bécsi nemzetközi kongresszus küldötteinek megválasztására nagyarányú kampány indult meg. A munkásszervezetek többsége bolsevikokat bízott meg a nemzetközi szocialista kongresszuson való képviseletével.

Sikeresen haladt a pártkongresszus előkészítése is. Tavasz óta egyre fokozták a kongresszus összehívásával kapcsolatos előkészítő munkákat. „Azt a feladatunkat – írja Badajev –, hogy a kongresszus előtti időszakban megszilárdítsuk és kiszélesítsük a helyi pártsejteket, jelentős mértékben megoldottuk annak eredményeképpen, hogy ezekben a hónapokban az országban óriási lendületet vett a forradalmi mozgalom. A munkástömegek körében egyre nagyobb lett a párt vonzóereje, a forradalmi munkások újabb káderei léptek be a pártszervezetekbe, a párt vezető kollektíváinak munkája állandóan javult. Mindezzel a párt elérte azt, hogy munkástömegei nagy figyelemmel fordulnak a küszöbönálló kongresszus és a kongresszus napirendjén szereplő kérdések felé." *(A. E. Badajev.* Bolsevikok az Állami Dumában. 8. kiadás. Moszkva, Goszpolitizdat 1954. 333. old., oroszul.) Badajevhez a kongresszus szervezési alapjára rendezett gyűjtésből eléggé jelentős pénzösszegek folytak be. Már egy csomó megbízólevelet, a kongresszus napirendjén levő kérdésekre vonatkozó határozati javaslatot, választói utasítást stb. juttattak el hozzá.

Badajev elvtárs hű képet ad arról, hogyan fonódott össze a legális tevékenység az illegálissal. „A nyári időben – írja Badajev – lehetőség nyílt arra, hogy az illegális gyűléseket a városon kívül, erdőben szervezzük meg, ahol a rendőrség rajtaütéseivel szemben viszonylag biztonságban voltunk.

Ha valamilyen nagyobb gyűlést kellett összehívni, az elvtársak holmi művelődési egyesület nevében városkörnyéki kirándulást szerveztek. Amikor Pétervártól már húsz-harminc versztnyi távolságra voltunk, »sétára« indultunk az erdő mélyébe, és ott megtartottuk a gyűlést; előzőleg azonban őrszemeket állítottunk, akik

csak a megbeszélt jelszóra mutatták meg az utat... A spiclik óriási tömegben vették körül a munkásszervezeteket, a legnagyobb figyelmet azonban a pártmunka ismert központjaira, a »Pravda« szerkesztőségére és frakciónk helyiségére fordították. De ahogy fokozódott a titkosrendőrség tevékenysége, úgy javult a mi konspirációs technikánk is. Természetesen előfordult, hogy egyes elvtársakat letartóztattak, nagyobb lebukások azonban nem voltak." (Ugyanott, 334. old.)

Az élet tehát teljes mértékben igazolta a Központi Bizottság irányvonalát: azt, hogy meg kell indítani a legális sajtót, hogy bizonyos irányelveket kell neki adni, hogy fejleszteni kell a frakció munkáját a Dumában és azon kívül, hogy az összes kérdéseket szabatosan kell felvetni, és hogy a legális munkát össze kell kapcsolni az illegális munkával.

Iljicset felbőszítette az a törekvés, hogy ezt az irányvonalat a Nemzetközi Szocialista Iroda révén aláaknázzák, gátolják a munkát. Elhatározta, hogy nem utazik el a brüsszeli egyesítő konferenciára. Inesszának kellett odamennie. Inessza jól tudott franciául (ez volt az anyanyelve), nem jött könnyen zavarba, s szilárd jelleme volt. Meg lehetett bízni benne, hogy nem adja meg magát. Inessza Triesztben lakott, s Iljics elküldte neki a központi bizottsági beszámolóját, s ugyanakkor sok tanácsot adott arra vonatkozóan, hogyan viselkedjen ilyen vagy olyan esetben, végiggondolt minden részletkérdést. Inesszán kívül a Központi Bizottság küldöttségébe bekerült még M. F. Vlagyimirszkij és I. F. Popov is. Inessza francia nyelven olvasta fel a Központi Bizottság beszámolóját. Amint várni is lehetett, a tanácskozás nem szorítkozott csupán véleménycserére. Kautsky a Végrehajtó Iroda nevében határozati javaslatot terjesztett be, mely elítélte a szakadást, s megállapította, hogy nincsenek alapvető nézeteltérések. A határozati javaslatot megszavazta mindenki a Központi Bizottság küldöttsége és a lettek kivételével, akik nem voltak hajlandók részt venni a szavazásban, bármennyire fenyegetőzött is Huysmans, a Nemzetközi Iroda titkára, hogy a bécsi kongresszusnak jelentést tesz, és a szavazástól tartózkodókat teszi felelőssé az egység helyreállítására irányuló kísérletek meghiúsulásáért.

A likvidátorok, a trockisták, a vperjodisták, a plehanovisták és

a kaukázusi területi szervezet Brüsszelben külön tanácskozáson „blokkba" tömörültek a bolsevikok ellen, s elhatározták, hogy kihasználják a helyzetet, és nyomást gyakorolnak a bolsevikokra.

1914 nyarán, a brüsszeli egyesítési kínlódás idején, Iljics figyelmét egy másik, rendkívül súlyos ügy kötötte le: a Malinovszkij-ügy.

Amikor Dzsunkovszkij tábornokot nevezték ki belügyminiszter-helyettessé, Malinovszkij provokátori szerepéről értesülve közölte ezt Rodzjankóval, az Állami Duma elnökével, és leszögezte, hogy ennek véget kell vetni, mert óriási politikai botrány lehet belőle.

Május 8-án Malinovszkij benyújtotta Rodzjankónak dumaképviselőségéről való lemondását, és külföldre utazott. A helyi és a központi pártszervek elítélték Malinovszkij anarchista bomlasztó eljárását, és kizárták a pártból. Ami azonban Malinovszkij provokátor voltát illeti, ez annyira szörnyű vád volt, hogy a Központi Bizottság az ügy kivizsgálására külön bizottságot jelölt ki, melynek elnöke Ganiecki, tagjai Lenin és Zinovjev voltak.

Már régóta suttogták, hogy Malinovszkij provokátor: ezek a hírek mensevik körökből származtak, de Jelena Fjodorovna Rozmirovicsnak is komoly gyanúja támadt letartóztatásával kapcsolatban – Rozmirovics ugyanis a duma-frakcióban dolgozott, és amikor letartóztatták, kiderült, hogy a csendőrök olyan részletekről is tájékoztatva vannak, amelyekről csakis provokáció útján szerezhettek tudomást. Buharinnak is voltak bizonyos értesülései. Vlagyimir Iljics teljesen valószínűtlennek tartotta, hogy Malinovszkij provokátor. Csak egyszer támadt benne egy kis kétely. Emlékszem, Poroninban, amint Zinovjevéktől mentünk hazafelé és a szájról szájra járó hírekről beszélgettünk, Iljics egy kis hídon hirtelen megállt, és ezt mondta: „Hátha mégis igaz?" Nagyon nyugtalannak látszott. „Ugyan, mit beszélsz" – feleltem. És Iljics erre megnyugodott, a sárga földig lehordta a menshevikeket, akik semmilyen eszköztől sem riadnak vissza a bolsevikok ellen folytatott harcukban. Később már nem is voltak többé kételyei ebben a kérdésben.

A bizottság megvizsgálta a Malinovszkij provokátorságáról terjesztett összes híreket, megkapta Burcev nyilatkozatát, mely sze-

rint Malinovszkij provokátorsága valószínűtlen, meghallgatta Buharint és Rozmirovicsot, de nem tudta megállapítani Malinovszkij provokátorságának tényét.

Malinovszkij ebben az időben teljesen kizökkenve a rendes kerékvágásból, Poroninban lézengett. Allah tudja, mit élt át. Azután eltűnt Poroninból, senki sem tudta, hová. A februári forradalomban lepleződött le.

Az Októberi Forradalom után Malinovszkij önként visszatért Oroszországba, jelentkezett a szovjet hatóságoknál; a Legfelsőbb Törvényszék ítélete alapján főbe lőtték.

Eközben Oroszországban kiéleződött a harc, nőtt a sztrájkmozgalom; különösen erős sztrájkharc robbant ki Bakuban. A munkásosztály támogatta a bakui sztrájkolókat. A Putyilov-gyári munkások 12 000 főnyi gyűlésén a rendőrség a tömeg közé lőtt; a rendőrséggel egyre hevesebb összetűzésekre került sor, a képviselők a felkelő proletariátus vezéreivé váltak. Tömegsztrájkok robbantak ki.

Pétervárott július 7-én 130 000 munkás sztrájkolt. A proletariátus készült a harcra. A sztrájkmozgalom nem veszített erejéből, sőt terebélyesedett; Pétervár utcáin barikádokat emeltek.

De kirobbant a háború.

Németország augusztus 1-én hadat üzent Oroszországnak, augusztus 3-án Franciaországnak, augusztus 4-én Belgiumnak, ugyanaznap Anglia hadat üzent Németországnak, augusztus 6-án Ausztria–Magyarország Oroszországnak, augusztus 11-én pedig Franciaország és Anglia Ausztria–Magyarországnak.

Megkezdődött a világháború, mely Oroszországban átmenetileg megakasztotta a forradalmi mozgalom növekedését, felforgatta az egész világot, a rendkívül súlyos válságok egész sorát okozta, új módon s még sokkal élesebben vetette fel a forradalmi harc legfontosabb kérdéseit, kiemelte a proletariátusnak mint az összes dolgozók vezérének a szerepét, újabb rétegeket mozgósított harcra, s Oroszország szempontjából élet-halál kérdésévé tette a proletariátus győzelmét.

Bár a háború már régen a levegőben lógott, a hadüzenet mégis valahogy mellbevágta az embereket. Ki kellett jutni Poroninból, de még fogalmunk sem volt róla, hogy hová mehetünk. Akkoriban Lilina súlyos betegen feküdt, és Zinovjev az orvosok miatt oda volt láncolva Zakopanéhoz. Ezért úgy döntöttünk, hogy egyelőre Poroninban maradunk. Iljics írt Koppenhágába Kobezkynek, s kérte,[1] hogy tájékoztassa az eseményekről, létesítsen kapcsolatot Stockholmmal stb. A helybeli lakosság leverten fogadta a mozgósítást. Senki sem értette, ki ellen folyik a háború, miért folyik a háború. Lelkesedésnek nyoma sem volt, az emberek úgy mentek, mintha a vágóhídra vinnék őket. Gazdasszonyunkat, a paraszthá̈z tulajdonosát egészen lesújtotta a bánat: férjét elvitték a háborúba. A pap a szószékről igyekezett lángra gyújtani a hazafias érzéseket. Mindenféle rémhírek keringtek, s a szomszédék hatéves kisfia – a szülei szegényparasztok –, aki állandóan ott sündörgött nálunk, titokzatosan a fülembe súgta, hogy az oroszok megmérgezik a kutakat, a pap mondta.

Augusztus 7-én megjelent nálunk egy poronini csendőrőrmester egy hatósági tanúval – helybeli puskás paraszttal –, hogy házkutatást tartson. Az őrmester nem is igen tudta, mit keressen. Beletúrt a szekrénybe, talált egy megtöltetlen Browningot, összeszedett néhány megszámozott füzetet az agrárkérdésről, feltett néhány semmitmondó kérdést. A tanú zavartan feszengett a széken, és értetlenül nézegetett körül, az őrmester gúnyolódott vele. Rámutatott az enyvesdobozra, és váltig erősítgette, hogy bomba. Aztán közölte, hogy Vlagyimir Iljics ellen feljelentés érkezett, és le kellene őt tartóztatnia, mivel azonban másnap reggel amúgy is el kell vinnie Nowy Targba (a legközelebbi helység, ahol katonai hatóságok voltak), jöjjön inkább ki holnap Vlagyimir Iljics maga a reggeli határás vonathoz. Világos volt, hogy letartóztatás ve-

[1] A kéziratban ez áll: „...hogy teremtsen szorosabb kapcsolatot Stockholmmal, az ottani elvtársakkal, akiknek állandó összeköttetésük volt Oroszországgal, és kérte, hogy rendszeresen tájékoztassa." – *Szerk.*

szélye fenyeget, háborús időben pedig – a háború első napjaiban – egy-kettő kivégezhetik az embert. Vlagyimir Iljics elment az akkor Poroninban élő Ganieckihez, s elbeszélte a történteket. Ganiecki azonnal táviratozott Marek szociáldemokrata képviselőnek, Vlagyimir Iljics táviratozott a krakkói rendőrségre, amely ismerte mint emigránst. Iljicset nyugtalanította, hogy mi anyámmal Poroninban maradunk, egyedül abban a nagy házban, és megbeszélte Tyihomirnov elvtárssal, hogy ideiglenesen költözzék be az emeleti szobába. Tyihomirnov nemrég tért vissza olonyeci száműzetéséből, és a „Pravda" szerkesztősége küldte Poroninba, hogy kipihenje magát, rendbe szedje a száműzetésben megtépázott idegeit no meg mellesleg azért is, hogy segítsen Iljicsnek jelentést összeállítani a „Pravdá"-ban közölt anyagok alapján a munkássajtóért és egyéb célokért folytatott kampányokról.

Iljics meg én egész éjjel le sem hunytuk a szemünket, annyira úrrá lett rajtunk a szorongás. Reggel elkísértem, majd visszamentem az üres szobába. Még ugyanaznap Ganiecki fogadott egy szekeret, eldöcögött rajta Nowy Targba, ahol kihallgatást kért a járás főnökétől – a császári és királyi elöljárótól. Nagy botrányt csapott, elmondta, hogy Iljics a Nemzetközi Szocialista Iroda tagja, olyan ember, akinek védelmére fognak kelni, akinek az életéért felelni kell. Felkereste a vizsgálóbírót is, neki is elmondotta, kicsoda Iljics, és már másnapra kiharcolta számomra a látogatást. Mihelyt Ganiecki visszaérkezett Nowy Targból, levelet írtunk Bécsbe, Victor Adler osztrák szociáldemokrata képviselőnek, a Nemzetközi Iroda tagjának. Nowy Targban találkoztam Iljiccsel. Magunkra hagytak bennünket, de Iljics keveset beszélt, a helyzet még nagyon tisztázatlan volt. A krakkói rendőrség táviratban közölte, hogy nincs alap rá, hogy Uljanovot kémkedéssel gyanúsítsák. Ugyanilyen táviratot adott fel Marek Zakopanéból. Egy közismert lengyel író Nowy Targba utazott, hogy síkraszálljon Iljicsért. A Zakopanéban élő Zinovjev, amikor tudomására jutott, hogy Iljicset letartóztatták, nem törődve a szakadó esővel, elkarikázott a Zakopanétól 10 versztnyire lakó régi lengyel narodovolechez, Dlusski doktorhoz. Dlusski azonnal kocsit bérelt és elhajtott Zakopanéba, táviratokat küldött szét, leveleket írt, elment valahová tárgyalni. Mindennap találkozhattam Iljiccsel. Kora reggel, a határás

vonattal utaztam Nowy Targba – a menetidő egy óra –, azután tizenegyig őgyelegtem az állomás, a posta, a piac körül, hogy végül egy órát együtt lehessek Iljiccsel. Fogolytársairól mesélt. Sok helybeli paraszttal ült együtt – kit azért csuktak le, mert lejárt a személyazonossági igazolványa, akit azért, mert nem fizette be az adót, kit pedig azért, mert vitába szállt a helyi hatóságokkal; volt ott egy francia, egy lengyel hivatalnok, aki, hogy olcsóbban vásárolhasson, idegen félútlevéllel lépte át a határt, egy cigány, aki a börtönudvar falán át beszélgetett a fal túlsó oldalán álló feleségével. Iljics visszaemlékezett, hogyan segítette ki a parasztokat susenszkojei jogi működésével mindenféle nehéz helyzetből, és sajátos jogi tanácsadót szervezett a börtönben, beadványokat szerkesztett stb. Fogolytársai „bikaerős muzsiknak" nevezték el. Fokozatosan akklimatizálódott a Nowy Targ-i börtönben, most már nyugodtabban és élénkebben jött a találkozásokra. Éjszakánként, amikor a börtön lakói elaludtak, azon gondolkozott, mit kell most tennie a pártnak, milyen lépések szükségesek ahhoz, hogy a világháború a proletariátus és a burzsoázia világméretű összecsapásává változzék. Én mindig közöltem Iljiccsel azokat a háborúval kapcsolatos újabb értesüléseket, amelyekhez sikerült hozzájutnom.

Nem mondtam el neki a következőt: egyszer az állomásról hazafelé menet hallottam, amint a templomból jövő parasztasszonyok hangosan – nyilván az én okulásomra – arról beszélgettek, hogy ők maguk is el tudnak bánni a kémekkel. Ha a vezetőség szabadon bocsátana is véletlenül egy kémet, ők majd kiszúrják a szemét, kivágják a nyelvét és így tovább. Világos volt: Vlagyimir Iljics szabadon bocsátása után nem maradhatunk Poroninban. Csomagolni kezdtem, kiválogattam, mi az, amit okvetlenül magunkkal kell majd vinnünk, és mi az, amit itt kell hagynunk Poroninban. Háztartásunk teljesen felbomlott. A háztartási alkalmazottat, akit a nyárra anyám betegsége miatt fel kellett vennünk, és aki mindenféle képtelenségeket mesélt a szomszédoknak rólunk és Oroszországgal való kapcsolatainkról, igyekeztem minél előbb lerázni, fedeztem az útiköltségét, és előre kifizettem a bérét, hogy Krakkóba utazhasson. A szomszédasszony kislánya segített befűteni az orosz kemencét, őt küldtük le a boltba is bevásárolni. Édesanyám,

aki már 72. évében volt, nagyon rosszul érezte magát, látta, hogy valami történt, de nem tudta felfogni, hogy micsoda. Bár megmondtam neki, hogy Vlagyimir Iljicset letartóztatták, mégis mindig újra azt gondolta, hogy behívták katonának. Izgult, amikor elmentem hazulról: attól félt, én is úgy eltűnök majd, mint Vlagyimir Iljics. Lakótársunk, Tyihomirnov, elgondolkozva cigarettázott, rendezgette, rakosgatta a könyveket. Egyszer valami igazolást kellett kapnom attól a paraszttól, akit úgy kigúnyolt a csendőr a házkutatáskor. Elmentem hozzá a falu végére, és házában – egy tipikus szegényparaszti kunyhóban – hosszan elbeszélgettünk arról, hogy miféle háború is ez, ki miért harcol, kinek érdeke a háború. Utána barátságosan elkísért.

Victor Adler bécsi képviselő és Diamand lembergi képviselő kezességet vállalt Vlagyimir Iljicsért, s az általuk gyakorolt nyomás eredményeképpen végül is augusztus 19-én Iljicset kiengedték a börtönből. Szokás szerint már reggel Nowy Targban voltam, ez alkalommal még a börtönbe is beengedtek, hogy segítsek a holmik összecsomagolásában. Kocsit fogadtunk, és elhajtottunk Poroninba. Még körülbelül egy hétig ott kellett maradnunk, míg megkaptuk az engedélyt a Krakkóba való áttelepülésre. Krakkóban ahhoz az asszonyhoz mentünk, akinél azelőtt Kamenyev és Inessza bérelt szobát. A lakás felét kötözőhelynek vették igénybe, de egy sarok azért jutott nekünk is. Egyébként háziasszonyunk nem sokat törődött velünk. A nemrég lezajlott krasznyiki csatában két önkéntes fia vett részt, és nem tudott róluk semmit.

Másnap a szállodából, ahová átköltöztünk, baljóslatú kép tárult elénk. Megérkezett a vonat Krasznyikból, s hozta a halottakat és sebesülteket. A csatában részt vett katonák hozzátartozói futottak a hordágyak után, és riadtan fürkészték a halottak és a haldoklók arcát, rettegve, hogy felismerik bennük övéiket. A könnyebb sebesültek bekötözött fejjel, felkötött karral lassú menetben indultak el az állomásról. A helybeliek segítettek nekik vinni a batyujukat, a közeli éttermekből sört hoztak nekik, ennivalóval kínálták őket. Ez hát a háború! – gondoltam önkéntelenül – és ez még csak az első ütközet volt.

Krakkóban elég hamar megkaptuk az engedélyt, hogy külföldre, a semleges Svájcba utazzunk. El kellett intézni egyet s mást. Nem

sokkal azelőtt anyám „kapitalista" lett. Novocserkasszkban meghalt a nővére, és reáhagyta vagyonát: ezüstkanalakat, szentképeket, néhány ruhát meg négyezer rubelt, melyet harminc esztendei pedagógiai munkássága alatt gyűjtött össze. A pénz a krakkói bankban volt. Hogy ki tudjuk venni, meg kellett alkudnunk valami bécsi ügynökkel, aki meg is szerezte a pénzt, és szolgálatai fejében az összeg felét megtartotta. Jobbára ebből a pénzből éltünk a háború idején, annyira takarékoskodtunk, hogy 1917-ben, amikor visszatértünk Oroszországba, még maradt belőle valami. A pénz eredetéről szóló igazolást 1917 júliusában egy pétervári házkutatás során lefoglalták, bizonyítékául annak, hogy Vlagyimir Iljics kémkedésért pénzt kapott a német kormánytól.

Krakkóból a svájci határig egy teljes hétig tartott az út. Sokáig vesztegeltünk az állomásokon, a katonai szerelvényeknek elsőbbségük volt; figyeltük az apácák és a köréjük csoportosult nők soviniszta agitációját. A pályaudvarokon mindenféle szentképeket, imákat osztogattak a katonáknak. Kikent-kifent egyenruhás ficsúrok jártak fel-alá a pályaudvarokon. A vagonokon különféle feliratok ékeskedtek, amelyek utasították a katonákat, mit tegyenek a franciákkal, az angolokkal, az oroszokkal: „Jedem Russ ein Schuss!" („Minden orosznak egy golyó!") Egy mellékvágányon néhány bolhaporral megrakott vagon állt; a frontra küldték.

Bécsben egy napot időztünk, hogy megszerezzük a szükséges igazolásokat, rendezzük a pénzügyeket. Táviratoznunk kellett Svájcba, hogy valaki vállaljon kezességet értünk, mert enélkül nem engedtek volna be az országba. Greulich, a svájci szociáldemokrata párt egyik legrégibb tagja vállalta a kezességet. Bécsben Rjazanov elvitte Iljicset Adlerhez, aki nemrég segített Iljics szabadulásában. Adler elmondta, hogy beszélgetett a miniszterrel, aki megkérdezte: „Bizonyos Ön abban, hogy Uljanov ellensége a cári kormánynak?" „Ó, igen! – felelte Adler. – Engesztelhetetlenebb ellensége, mint kegyelmességed." Bécsből már elég gyorsan eljutottunk a svájci határig.

Szeptember 5-én végre átléptük a svájci határt; s Bernbe indultunk.

Még nem döntöttük el végleg, hol fogunk élni, Genfben-e vagy Bernben. Iljicset vonzotta a régi tűzhely, a megszokott Genf, ahol az elmúlt idők folyamán oly jól dolgozott a Société de Lecture-ben, ahol jól felszerelt orosz könyvtár volt stb. De a berniek azt állították, hogy Genf alaposan megváltozott, sok emigráns utazott oda más városokból meg Franciaországból, hogy most valóságos emigráns áradat van ott. A végleges döntésig Bernben béreltünk szobát.

Iljics nyomban levelezni kezdett Genffel, érdeklődött, vannak-e ott olyanok, akik Oroszországba utaznak – szükség volt rájuk, hogy kapcsolatot teremtsünk Oroszországgal –, megmaradt-e az orosz nyomda, ki lehet-e nyomtatni orosz röpiratokat stb.

A Galíciából való megérkezésünket követő napon összegyűltek a Bernben tartózkodó bolsevikok – Sklovszkij, Szafarovék, Szamojlov duma-képviselő, Goberman és mások –, tanácskozást rendeztek az erdőben, és Iljics kifejtette álláspontját az eseményekkel kapcsolatban. A tanácskozás határozatot fogadott el, amely imperialista, rablóháborúnak nyilvánította a háborút, és megbélyegezte a II. Internacionálénak a hadihiteleket megszavazó vezéreit mint a proletariátus ügyének árulóit. A határozat hangsúlyozta: „Oroszország valamennyi népének munkásosztálya és dolgozó tömegei szempontjából az lenne a legkisebb rossz, ha vereséget szenvedne a cári monarchia és hadserege, amely elnyomja Lengyelországot, Ukrajnát és Oroszország számos népét." (Összes Művei. 26. köt. 5–6. old.) A határozat meghirdette a szocialista forradalom, a polgárháború propagandájának jelszavát, a sovinizmus és a „hazafiság" elleni kíméletlen harc jelszavát kivétel nélkül minden országban, s egyben megszabta az akcióprogramot Oroszország számára is: harc a monarchia ellen, a forradalom hirdetése, harc a köztársaságért, a nagyoroszok által elnyomott népek felszabadításáért, a földesúri földek elkobzásáért és a 8 órás munkanapért.

A berni határozat lényegében kihívás volt az egész kapitalista világ ellen. A berni határozatot természetesen nem azért hozták, hogy aztán véka alá rejtsék. Mindenekelőtt megküldték a külföldi

bolsevik szekcióknak. Azután a téziseket magával vitte Szamojlov, hogy a Központi Bizottság orosz részével és a duma-frakcióval is megvitassa. Még nem lehetett tudni, milyen álláspontot foglaltak el. Oroszországgal megszakadtak a kapcsolatok. Csak később tudtuk meg, hogy a KB orosz része és a bolsevik duma-frakció azonnal helyes álláspontra helyezkedett. Országunk legjobb munkásai, pártszervezeteink a nemzetközi kongresszusoknak a háborúról szóló határozatait nem egyszerű papírdarabnak tekintették, hanem vezérfonalnak a cselekvéshez.

Már a háború első napjaiban, amikor kihirdették a mozgósítást, a Központi Bizottság röplapot bocsátott ki a következő felhívással: „Vesszen a háború! Üzenjünk hadat a háborúnak!" Számos pityeri üzem sztrájkolt a tartalékosok mozgósításának napján, sőt még tüntetés szervezésére is történt kísérlet. Ám a háború annyira felszította a feketeszázas „hazafiságot", annyira megszilárdította a katonai reakciót, hogy sokat nem lehetett tenni. Duma-frakciónk határozottan kitartott a háború elleni harc, a cári hatalom elleni harc folytatása mellett. Ez a határozottság még a mensevikekre is hatással volt, és az egész szociáldemokrata frakció elfogadta a Duma szószékéről nyilvánosságra hozott közös határozatot. A határozat nagyon óvatos kifejezéseket használt, sok mindent nem mondott ki egyértelműen, de mégiscsak tiltakozó határozat volt, amely általános felháborodást keltett a Duma tagjai között. Ez a felháborodás még nagyobb lett akkor, amikor a szociáldemokrata frakció (akkor még teljes egészében) nem vett részt a hadihitelek megszavazásában, és tiltakozása jeléül elhagyta az ülésterem. A bolsevik szervezet gyorsan illegalitásba vonult, megkezdte olyan röplapok kiadását, amelyek megadták az útmutatásokat, hogyan kell a háborút felhasználni a forradalmi harc kifejlesztésére és elmélyítésére. Megindult a háborúellenes propaganda vidéken is. A különféle helyi szervektől befutó jelentések arra mutattak, hogy ez a propaganda támogatásra talál a forradalmi érzelmű munkások körében. Minderről mi itt külföldön csak jóval később szereztünk tudomást.

Külföldi csoportjaink nem élték át az utóbbi hónapok forradalmi fellendülését Oroszországban, és kimerültek az emigrációban, amelyből sokan mindenáron szerették volna kiszakítani ma-

gukat, s így bennük nem volt meg az a szilárdság, amely képviselőinket és az orosz bolsevik szervezeteket jellemezte. A kérdés sokak számára nem volt világos, többnyire arról vitáztak, melyik a támadó fél.

Párizsban végül is a csoport többsége a háború és az önkéntes jelentkezés ellen foglalt állást, de az elvtársak egy része – Szapozskov (Kuznyecov), Kazakov (Britman, Szvijagin), Misa Ediserov (Davidov), Moiszejev (Ilja, Zefir) stb. – önként jelentkezett a francia hadseregbe. Az önkéntesek, a mensevikek, a bolsevikok egy része, a szociálforradalmárok (összesen mintegy nyolcvanan) nyilatkozatot adtak ki az „orosz köztársaságiak" nevében. A nyilatkozatot közölte a francia sajtó. A Párizsból elinduló önkéntesek előtt Plehanov búcsúbeszédet mondott.

A párizsi csoport többsége elítélte az önkéntes jelentkezést. De a kérdés a többi csoportban sem tisztázódott teljesen. Vlagyimir Iljics megértette, milyen különleges jelentősége van ilyen sorsdöntő időpontban annak, hogy minden bolsevik tisztában legyen az események súlyával, elvtársias véleménycserére volt szükség, nem lett volna célszerű már a kezdet kezdetén lerögzíteni minden árnyalatot, minden részletet meg kellett beszélni. Ezért válaszolta Karpinszkij elvtársnak a genfi szekció álláspontját kifejtő levélre, hogy: „Esetleg a critique és az én anticritique-om jobb téma lenne a megbeszélésre?"

Iljics tudta, hogy egy elvtársi beszélgetés során jobban meg lehet egyezni, mint levelezés útján. Természetesen nem olyan időket éltünk, amikor a bolsevikok szűk körében hosszabb ideig elvtársi megbeszélésekre lehetett szorítkozni.

Október elején kiderült, hogy a Párizsból visszatért Plehanov már felszólalt Genfben, és előadást készült tartani Lausanne-ban.

Plehanov álláspontja nagyon felizgatta Vlagyimir Iljicset. Hitte is meg nem is, hogy Plehanov „honvédő" lett. „Egyszerűen nem tudom elhinni – mondotta. – Bizonyosan kiütközött Plehanov katonai múltja" – tette hozzá elgondolkodva. Amikor október 10-én távirat érkezett Lausanne-ból, melyben közölték, hogy az előadást másnapra, 11-ére tűzték ki, Iljics nekiült, hogy elkészítse a maga előadását, én meg igyekeztem segítségére lenni, amiben csak tudtam: megbeszéltem a mieinkkel, ki utazik Bernből stb.

Akkor már végleg letelepedtünk Bernben. Abban az időben ott voltak már Zinovjevék is, akik vagy két héttel utánunk érkeztek, Bernben élt Inessza is.

Én magam nem utazhattam el, az elvtársak számoltak be később részletesen az előadásról. De miután „A Lenin Intézet Feljegyzései"-ben F. Iljinnek az előadásról szóló visszaemlékezéseit elolvastam, tudván, mi ment végbe akkor Iljicsben, szinte magam előtt látom őt. Részletesen beszámolt később erről az előadásról Inessza is. Svájc minden részéből összesereglettek az elvtársak az előadás meghallgatására: Bernből Zinovjev, Inessza, Sklovszkij, Baugy sur Clarens-ból Rozmirovics, Krilenko, Buharin, és a lausanne-iak.

Iljics attól félt, hogy nem sikerül bejutnia Plehanov előadására és elmondania, ami felgyülemlett benne, hogy a mensevikek nem engednek be annyi bolsevikot. El tudom képzelni, milyen nehezére esett akkor semmitmondó dolgokról beszélgetni az elvtársakkal, és milyen naiv furfangokhoz folyamodott, csakhogy egyedül maradhasson. El tudom képzelni, mennyire idegesítette a sürgés-forgás a Movsovicséknál lezajló étkezésen, nem csoda, hogy izgatottságában egy falat sem ment le a torkán. Érthető az a kissé erős megjegyzés is, melyet félhangon vetett oda a közelében ülő elvtársaknak, amikor Plehanov bevezető szavaiban kijelentette, nem készült fel arra, hogy ilyen népes hallgatóság előtt fog beszélni. „Szélhámos" – mondta Iljics, majd minden figyelmét Plehanov szavaira összpontosította. Az előadás első részében, ahol Plehanov nekiment a németeknek, Iljics egyetértett vele, és tapsolt neki. A második részben Plehanov fejtegetései „honvédő" álláspontot tükröztek. Most már a kétség árnyéka is eloszlott. Egyedül Iljics jelentkezett szólásra. Egy korsó sörrel a kezében ment az asztalhoz. Nyugodtan beszélt, csupán sápadtsága árulta el izgalmát. Arról beszélt, hogy a háború kitörése nem véletlen, ezt a háborút a polgári társadalom fejlődésének jellege készítette elő. A nemzetközi kongresszusok – a stuttgarti, a koppenhágai, a bázeli – meghatározták, milyen legyen a szocialisták állásfoglalása az elkövetkező háborúval kapcsolatban. A szocialisták csak akkor teljesítik kötelességüket, ha harcolnak az országukban kibontakozó soviniszta mámor ellen. A háborút a proletariátusnak az

uralkodó osztályokkal való határozott összecsapásává kell változtatni.

Iljicsnek csupán tíz perc állt rendelkezésére. Csak a legfontosabbra szorítkozott.[1] Plehanov a szokásos szellemességével válaszolt neki. A túlnyomó többségben levő mensevikek veszettül tapsoltak Plehanovnak. Az a benyomás alakult ki, hogy Plehanov győzött.

Október 14-én, három nappal később tartotta előadását Iljics a Maison du Peuple-ben (Népház), ugyanabban az épületben, ahol Plehanov felolvasta referátumát. A terem zsúfolásig megtelt. Az előadás igen jól sikerült. Iljics harcos, emelkedett hangulatban volt. Részletesen kifejtette véleményét, amely szerint ez a háború imperialista háború. Megjegyezte, hogy Oroszországban már megjelent a Központi Bizottság háborúellenes röpirata, s hogy ugyanilyen röpiratot adott ki a kaukázusi szervezet és néhány más szervezet. Hangsúlyozta, hogy Európa legjobb szocialista lapja, a „Golosz", ahol Martov dolgozott. „Jóllehet az utóbbi időben egyre gyakrabban és mind élesebb formában különböztem össze Martovval – mondotta Iljics –, azt határozottan le kell szögeznem, hogy Martov most pontosan azt teszi, amit egy szociáldemokratának tennie kell. Bírálja saját országa kormányát, leleplezi burzsoáziáját, szidja a minisztereit." (Összes Művei. 26. köt. 26. old.)

Magánbeszélgetések során nemegyszer mondotta Iljics, milyen jó volna, ha Martov egészen átállna hozzánk. De nemigen hitte, hogy Martov kitart álláspontja mellett. Tudta, mennyire befolyásolható. „Egyelőre ő az egyetlen, aki így ír" – fűzte hozzá. Iljics referátumának óriási sikere volt. Ugyanezt a referátumot („A proletariátus és a háború") Genfben is felolvasta.

Az előadásról hazatérő Iljicset már várta Sljapnyikov levele, amelyben beszámolt Stockholmból az orosz munkáról, Vanderveldének a duma-frakcióhoz intézett táviratáról s a mensevik és bolsevik képviselők válaszáról. Emil Vandervelde, a Nemzetközi Szocialista Iroda belga képviselője a háború kitörésekor miniszteri tisztséget töltött be a belga kormányban. Nem sokkal a háború előtt Oroszországban járt, és látta Oroszország munkásainak az önkényuralom elleni harcát, de nem értette meg annak mélysé-

[1] Lásd Lenin Összes Művei. 26. köt. 21–22. old. – *Szerk.*

geit. Vandervelde a szociáldemokrata duma-frakció mindkét csoportjának megküldte a táviratot. Felhívta a szociáldemokrata frakciót, hasson oda, hogy az orosz kormány elszántan folytassa a háborút Németország ellen az antant oldalán.

A mensevik képviselők, akik először megtagadták a háborús hitelek megszavazását, meginogtak, amikor megtudták, milyen álláspontot foglalt el a szocialista pártok többsége, s ezért Vandervelde adott válaszuk már egészen más jellegű volt: kijelentették, hogy nem fognak szembeszegülni a háborúval. A bolsevik frakció válaszában határozottan elutasította a háború támogatásának és a cári kormány elleni harc beszüntetésének még a lehetőségét is. Sok mindent nyitva hagyott ez a válasz, de fő vonala helyesnek mondható. Érezni lehetett, mennyire fontos a kapcsolat a külföld és Oroszország között, s Iljics mindenképpen azon volt, hogy Sljapnyikov Stockholmban maradjon, és fűzze szorosabbra kapcsolatait a duma-frakcióval és általában az oroszországiakkal. Stockholmon keresztül lehetett ezt a kapcsolatot legjobban megszervezni.

Mihelyt Krakkóból Bernbe érkezett Iljics, levelet írt Karpinszkijnak, érdeklődött, lehet-e Genfben röplapot kiadni. Egy hónap múltán úgy határoztak, hogy a Bernbe érkezésünk utáni első napokban elfogadott téziseket kiáltvánnyá átdolgozva kiadják. És Iljics a legszigorúbb konspiráció betartásával ismét levelezik Karpinszkijjal a kiadásról. Akkoriban még nem volt világos, milyen álláspontra helyezkednek a svájci hatóságok az antimilitarista propagandával kapcsolatban.

Egy nappal azután, hogy Sljapnyikov első levele megérkezett, Vlagyimir Iljics ezt írta Karpinszkijnak: „Kedves K.! Éppen genfi tartózkodásom idején *örvendetes* hírek érkeztek Oroszországból. Megjött az orosz szociáldemokraták Vanderveldéhez intézett válaszának szövege is. Ezért úgy határoztunk, hogy a külön kiáltvány helyett inkább a központi lap, a »Szocial-Demokrat« következő számát adjuk ki... Hétfőre küldünk néhány apróbb módosítást hozzá (a kiáltványhoz – *Ford.)*, és elküldjük a *megváltoztatott* aláírást (mert most, hogy érintkezésbe léptünk Oroszországgal, már *hivatalosabban* fogunk fellépni)." (Művei. 35. köt. 137–138. old.)

Október végén Iljics ismét előadást tartott, előbb Montreux-ben, majd Zürichben. Zürichi előadásán Trockij is felszólalt, fel volt háborodva, hogy Iljics „árulónak" nevezte Kautskyt. Iljics pedig szándékosan élezett ki minden kérdést, hogy tisztán lehessen látni, ki milyen álláspontot foglal el. Teljes erővel folyt a harc a „honvédőkkel".

Ez a harc nem belső pártharc volt, nemcsak az orosz ügyeket érintette, nemzetközi jellegű volt.

„A II. Internacionálé meghalt, legyőzte az opportunizmus" – mondotta Vlagyimir Iljics. Össze kellett gyűjteni az erőket az új, az opportunizmustól megtisztított III. Internacionálé számára.

Milyen erőkre lehetett támaszkodni?

Az orosz szociáldemokratákon kívül csak a szerb szociáldemokraták nem szavazták meg a hadihiteleket. Az utóbbiak mindössze ketten voltak a Szkupscsinában (a szerb parlamentben). Németországban a háború elején mind megszavazták a hadihiteleket, de már szeptember 10-én Karl Liebknecht, Franz Mehring, Rosa Luxemburg és Clara Zetkin nyilatkozatot dolgoztak ki, melyben tiltakoztak a német szociáldemokrácia többsége által elfoglalt álláspont ellen. Ezt a nyilatkozatot csupán október végén sikerült közzétenniük a svájci lapokban, mert a német sajtó nem közölte. A német lapok közül a háború kezdete óta a „Bremer Bürgerzeitung" helyezkedett a legbaloldalibb álláspontra; augusztus 23-i számában leszögezte, hogy a „proletár internacionálé" összeomlott. Franciaországban a szocialista párt Guesde-del és Vaillant-nal az élén a sovinizmus mocsarába süllyedt. De a párttagság tömegei között elég erős háborúellenes hangulat uralkodott. A belga pártra Vandervelde magatartása volt jellemző. Angliában Hyndman és az egész Brit Szocialista Párt sovinizmusával az opportunista Független Munkáspárt két vezetője, MacDonald és Keir Hardie állt szemben. A semleges országokban voltak háborúellenes áramlatok, de főként pacifista jellegűek. A többi pártnál forradalmibb volt az Olasz Szocialista Párt, élén az „Avanti" („Előre") c. lappal. Ez a párt harcolt a sovinizmus ellen, leleplezte a háborúra szólító felhívások önző indítékait. Nagyarányú támogatásra talált a munkások legjobbjainál. Szeptember 27-én Luganóban összeült az olasz–svájci szocialista konferencia, amelyre el-

küldtük a háborúról szóló téziseinket. A konferencia leszögezte, hogy ez a háború imperialista háború, és követelte, hogy a nemzetközi proletariátus harcoljon a békéért.

Általában a sovinizmust elítélő, internacionalista hangok még igen erőtlenek, elszórtak, bizonytalanok voltak, de Iljics nem kételkedett abban, hogy ezek a hangok egyre erősödnek majd. Az ősz folyamán végig harcos, emelkedett hangulatban volt.

Ha erre az őszre gondolok, mindig megjelenik előttem a berni őszi erdők képe. Csodálatos ősz volt. A Distelwegen laktunk, egy tiszta, csendes utcácskában, a néhány kilométerre nyúló berni erdő közvetlen közelében. Szemben velünk lakott Inessza, öt perc járásra Zinovjevék, tíz percre tőlünk pedig Sklovszkijék. Órákig bolyongtunk az aranysárga levelekkel borított erdei utakon. Legtöbbször hármasban sétáltunk Inesszával. Vlagyimir Iljics nemzetközi vonalon folytatott harcának terveit fejtegette. Inessza lelkesen hallgatta, szívügyének érezte mindezt. Az utóbbi időben a legközvetlenebbül részt vett a kibontakozó harcban: levelezett, különféle dokumentumainkat lefordította franciára és angolra, anyagokat válogatott, emberekkel beszélgetett stb. Néha órákon át üldögéltünk a bokros, napsütötte hegyoldalon. Iljics papírra vetette beszédeinek és cikkeinek vázlatait, csiszolgatta a meghatározásokat, én olaszul tanulgattam a „Toussaint" alapján, Inessza valami szoknyát varrogatott, és élvezettel süttette magát az őszi nappal – a börtön óta még nem jött helyre teljesen. Esténként Grigorij szobácskájában gyűltünk össze valamennyien (Grigorij, Lilina és a kis Sztyopa egy szobában laktak). Iljics játszott egy keveset a kis Sztyopával, s amikor a gyerek elaludt, már számos konkrét javaslatot tett.

Tömören és pontosan fogalmazta meg Iljics a harc vonalának főbb pontjait Sljapnyikovhoz intézett október 17-i levelében.

Kautsky „most valamennyi közt a *legártalmasabb*. Annyira veszélyes és aljas a szofisztikája, amely a legsimább és legémelyítőbb frázisokkal takargatja az opportunisták ocsmányságait (a „Neue Zeit"-ban). Az opportunisták – leplezetlen rossz. A német »centrum«, élén Kautskyval – a legveszedelmesebb, leplezett, diplomatikusan kendőzött rossz, amely port hint a munkások szemébe, megrontja gondolkodásukat és lelkiismeretüket. A mi feladatunk

most: feltétlenül és nyíltan harcolni a nemzetközi opportunizmus takargatói (Kautsky) ellen. Ezt meg is fogjuk tenni a központi lapban, amelyet hamarosan kiadunk (valószínűleg 2 oldal terjedelemben). Most teljes erőből támogatnunk kell azt a jogos gyűlöletet, amelyet a németek gyalázatos viselkedése keltett az öntudatos munkásokban, és el kell érnünk, hogy ez a gyűlölet olyan politikai következtetésre késztesse őket, hogy *nem szabad megtűrni* az opportunizmust és az opportunizmussal szembeni legcsekélyebb elnézést sem. Ez nemzetközi feladat. Ez a feladat ránk hárul, mert nincs más, aki elvégezze. Ezelől nem szabad meghátrálnunk. Nem helyes az Internacionálé »egyszerű« felélesztésének jelszava (mert a Kautsky–Vandervelde-vonalnak megfelelő rothadt, békülékeny határozat veszélye igen nagy!). Nem helyes a »béke« jelszava sem – a jelszó az legyen, hogy a nemzeti háborút át kell változtatni polgárháborúvá. (Ez talán hosszú időbe telik, s ennek számos előfeltétele lehet, sőt lesz is, de az egész munkát éppen *ezen a vonalon,* ennek az átváltoztatásnak a szellemében, ebben az irányban kell folytatni.) Nem a háború szabotálására van szükség, nem egyes, individuális megnyilvánulásokra ebben a szellemben, hanem tömegpropagandára (nemcsak a „civilek" között), amelynek eredménye a háborúnak polgárháborúvá változtatása lesz.

Oroszországban a sovinizmus a »belle France«-ról („Szép Franciaország" – *Szerk.)* meg a szerencsétlen Belgiumról (Hát Ukrajna? stb.) hangoztatott frázisok, illetve a németek (és a „kaiserizmus") iránti »népi« gyűlölet álarcában jelentkezik. Ezért feltétlen kötelességünk, hogy harcoljunk az efféle szofizmák ellen. Ahhoz pedig, hogy a harc pontosan és világosan megszabott vonalon folyjék, olyan jelszó kell, amely ezt a harcot elvi alapokra helyezi. Ez a jelszó: ránk, *oroszokra* nézve *Oroszország* dolgozó tömegeinek és munkásosztályának érdekei szempontjából az volna a *legkisebb* rossz – és ehhez a legcsekélyebb kétség, sőt egyáltalán semmi kétség sem férhet –, ha a cárizmus most, azonnal, *vereséget szenved* ebben a háborúban. Mert a cárizmus százszor rosszabb a kaiserizmusnál. Nem szabotálni kell a háborút, hanem harcolni kell a sovinizmus ellen, törekedni kell arra, hogy a polgárháború céljából az egész propagandát és agitációt a proletariátus nemzetközi tömörítésének (közeledésének, szolidaritásának, megegyezésének

– selon les circonstances [a körülményeknek megfelelően – *Szerk.*]) szolgálatába állítsuk. Az is hiba volna, ha felhívást adnánk ki olyan *egyéni* akciókra, mint tisztek lelövése etc., s ha elfogadnánk olyan érveket, hogy nem akarunk segíteni a kaiserizmusnak. Az első anarchista, a második opportunista elhajlás. Nekünk tömegmegmozdulást (vagy legalábbis kollektív megmozdulást) kell előkészítenünk, mégpedig nemcsak egyetlen nemzet katonaságának soraiban, s *egész* propaganda- és agitációs munkánkat ebben az irányban kell végeznünk. A dolog lényege: a nemzeti háborúnak polgárháborúvá változtatása szellemében kell irányítani a munkát (amely szívós, szisztematikus legyen, s amely talán hosszadalmas lesz). Hogy mikor fog bekövetkezni ez az átváltozás, az más kérdés, amelyet ma még nem látunk világosan. Meg kell várni, míg a helyzet megérik, és szisztematikusan »érlelni kell«...

A béke jelszava a jelenlegi helyzetben véleményem szerint helytelen jelszó. Nyárspolgári, papos jelszó. A proletár jelszó ez legyen: polgárháború.

Ez a jelszó a tömegháború korszakában objektíven az európai helyzetben végbement gyökeres változásból következik. Ugyancsak ez a jelszó következik a bázeli határozatból.

A polgárháborút nem áll módunkban sem »megígérni«, sem »kinyilatkoztatni«, de kötelesek vagyunk – a szükséghez képest és igen hosszú ideig – *ebben az irányban* dolgozni. A Központi Lap cikke ezt majd részletesen kifejti." (Művei. 35. köt. 140–142. old.)

Két és fél hónappal a háború kitörése után Iljicsnek már világos, pontos elképzelése volt a harc vonaláról. Ez határozta meg egész további tevékenységét. A nemzetközi fellendülés új erőt vitt Iljics Oroszországgal kapcsolatos munkájába, új színekkel, új árnyalatokkal gazdagította ezt a munkát. Nem tudta volna ilyen gyorsan és biztosan megtalálni a helyes irányt az imperialista háború által felszínre hozott új feladatok útvesztőiben, ha nem végzett volna előzőleg hosszú éveken át oly kemény munkát a párt építése, az oroszországi munkásosztály szervezése terén. Nem tudta volna ilyen biztosan elvezetni az orosz proletariátust az októberi győzelemhez, ha nem lett volna előzőleg a nemzetközi harc kellős közepében.

A „Szocial-Demokrat" 33. száma 1914. november 1-én jelent

meg. Előbb csak 500 példányt nyomtak belőle, majd még ezret kellett utánnyomni. November 14-én Iljics örömmel újságolta Karpinszkijnak, hogy a központi lapot egy határ menti helységbe szállították, és hamarosan továbbküldik.

Naine és Graber révén sikerült november 13-án elhelyezni a kiáltványt – kivonatos formában – a „La sentinelle" („Az Őrszem") c. svájci lapban, amely francia nyelven jelent meg Chaux-de-Fonds neuchâteli munkásközpontban. Iljics boldog volt. A kiáltvány fordítását elküldtük a francia, angol és német újságoknak.

A franciák közötti propaganda kiterjesztése céljából Vlagyimir Iljics levélben megállapodott Karpinszkijjal, hogy Inessza Genfben francia nyelven előadást tart. Sljapnyikovnak írt, hogy szólaljon fel a svéd kongresszuson. Sljapnyikov fel is szólalt, méghozzá igen sikeresen. Így bontakozott ki lassanként a bolsevikok „nemzetközi akciója".

Az Oroszországgal való kapcsolatok dolgában már rosszabb volt a helyzet. A központi lap 34. száma részére Sljapnyikov érdekes anyagot küldött Pityerből. Ezzel együtt azonban öt bolsevik képviselő letartóztatásáról is hírt kellett adni a 34. számban. A kapcsolat ismét gyengült.

Iljics, miközben szenvedélyesen harcolt a II. Internacionálé munkásárulói ellen, Bernbe érkezésünk után nyomban hozzáfogott a Granat-féle enciklopédia számára készülő „Marx Károly" c. cikkének megírásához, amelyben Marx tanítását elemezve azzal kezdte, hogy felvázolta Marx világnézetét, kifejtette a filozófiai materializmust és a dialektikát, majd rátérve Marx gazdasági tanainak fejtegetésére, rávilágított arra, hogyan foglalkozott Marx a szocializmus kérdésével és a proletár osztályharc taktikájával.

Így még nemigen fejtegették Marx tanítását. A filozófiai materializmusról és a dialektikáról szóló fejezetek írása közben Iljics ismét szorgalmasan tanulmányozta Hegel és más filozófusok műveit, s azt akkor sem hagyta abba, amikor Marxról szóló munkáját már befejezte. Filozófiai munkájának célja az volt, hogy elsajátítsa azt a módszert, amelynek segítségével a filozófiát a cselekvés konkrét vezérfonalává lehet változtatni. Azok a rövid megjegyzések, melyeket a jelenségek dialektikus megközelítéséről tett 1921-ben a szakszervezetekről Trockijjal és Buharinnal folytatott

viták idején, mindennél jobban megmutatják, milyen sokat adtak Iljicsnek ebben a tekintetben filozófiai tanulmányai. Ezek a Bernbe érkezésünk után megkezdett filozófiai tanulmányok folytatásai voltak azoknak a tanulmányoknak, amelyeket 1908–1909-ben a machisták elleni harc idején végzett.

A harc és a tanulás, a tanulás és a tudományos munka mindig a legszorosabban összefonódott nála, mindig a legszorosabb, a legközvetlenebb kapcsolatban állt egymással, habár első látásra úgy tűnhetett, hogy ez csupán párhuzamos munka.

1915 elején tovább folyt a külföldi bolsevik csoportok összefogását célzó erőteljes munka. Némileg már összehangolták a csoportok munkáját, de olyan időket éltünk, amikor az összefogásra inkább szükség volt, mint valaha. A háború előtt a bolsevik csoportok központja, az úgynevezett KSZB (Külföldi Szervezetek Bizottsága) Párizsban volt. Most a központot a semleges Svájcba kellett áthelyezni, Bernbe, ahol a központi lap szerkesztősége működött. Végleg megegyezésre kellett jutni mindenben: a háború értékelésében, a párt előtt álló új feladatokban és megoldásuk módjában, pontosan meg kellett határozni a csoportok munkáját. A baugyiak (Krilenko, Buharin, Rozmirovics) például elhatározták, hogy önálló külföldi lapot adnak ki, a „Zvezdá"-t („Csillag"), és olyan lázas sietséggel fogtak hozzá a szervezéshez, hogy még a központi lappal sem beszélték meg a dolgot. Az egész tervről Inessza révén szereztünk tudomást. Mellesleg egy ilyen lap kiadása nem volt valami célszerű. A központi lap kiadásához sem volt pénz, s bár egyelőre nem voltak nézeteltérések, könnyen támadhattak volna. Egyetlen óvatlan mondat elég volt ahhoz, hogy az ellenfél felkapja és felfújja. Résen kellett lenni. Ilyen időket éltünk. Február végére összehívták Bernbe a külföldi csoportok konferenciáját. A svájci csoportokon kívül ott volt egy párizsi is; a párizsiak közül Grisa Belenykij jött el, részletesen beszámolt a Párizsban uralkodó „honvédő" hangulatról, amely a háború elején a csoportot is hatalmába kerítette. A londoniak nem tudtak eljönni, mandátumukat átruházták másra. A baugyiak sokáig tétováztak, jöjjenek-e vagy sem, s végül is csak a konferencia végére érkeztek meg. Velük együtt jöttek a „japánok" is – így neveztük el a kijevi Pjatakov és Bos elvtársakat (J. F. Rozmirovics nővérét),

akik Japánon és Amerikán át szöktek meg a szibériai száműzetésből. Abban az időben két kézzel kaptunk minden velünk egy nézetet valló új elvtárs után. A „japánok" tetszettek nekünk. Megérkezésük kétségkívül növelte külföldi erőinket.

A konferencián szabatosan megfogalmazott határozatot fogadtak el a háborúról, vitatkoztak az Európai Egyesült Államok jelszaváról (amely ellen a leghevesebben Inessza tiltakozott), meghatározták a külföldi csoportok munkájának jellegét, elhatározták, hogy a baugyi lapot nem adják ki, új KSZB-t választottak a berniek közül: Sklovszkij, Kaszparov, Inessza Armand, Lilina, Krupszkaja lettek a tagjai.

A háború előtt, 1913-ban, Kaszparov Berlinben élt. Iljics bakui elvtársaink, Jenukidze, Saumjan és mások révén tudott róla. Ebben az időszakban Iljics figyelmét főleg a nemzeti kérdés kötötte le, igyekezett minél szorosabb kapcsolatot teremteni azokkal, akik ezt a kérdést érdeklődéssel kísérték és helyesen közelítették meg.

1913 nyarán Kaszparov cikket írt a nemzeti kérdésről a „Proszvescsenyije" számára. Iljics így válaszolt neki: „Megkaptam és elolvastam cikkét. A témát szerintem jól választotta meg és helyesen dolgozta fel – de nem elég irodalmian. Túlságosan sok benne a – hogy is mondjam csak? – az »agitáció«, ami nem illik bele egy *elméleti* kérdéssel foglalkozó cikkbe. Szerintem vagy saját magának kellene átdolgoznia, vagy pedig megpróbáljuk mi." (Összes Művei. 48. köt. 197. old. oroszul.) A nemzeti kérdés témájának kiválasztása és helyes megvilágítása igen sokat jelent, és Iljics máris összecsomagol Kaszparov számára egy csomó iratot, melyet a nemzeti kérdéssel kapcsolatos anyaggyűjtési munkája során szedett össze, konkretizálva, mi benne az érdekes számára, s meg volt róla győződve, hogy Kaszparov észreveszi a legfontosabbat, a leglényegesebbet. Amikor Iljics 1914 januárjában rövid időre Berlinbe készült, azt írta Kaszparovnak, hogy feltétlenül találkozniuk kell, s mindjárt meg is jelölte, hogyan lehet nyélbe ütni a találkozót.

A késhegyig menő harc napjai, a fellendülés napjai közelednek. 1914 júliusában Pityerben gyors fejlődésnek indult a munkásmozgalom, egy levél az egyre magasabbra csapó forradalmi hullámról számolt be. Eddig Iljics, amikor Kaszparovnak írt, mindig „Ked-

ves elvtárs!" megszólítással kezdte levelét. Most már másképpen ír, tudva, hogy Kaszparov ugyanolyan izgalommal éli át a forradalmi fellendülést, mint mi. „Kedves barátom! – írja Iljics. – Nagyon kérem Önt, vállalja el, hogy tájékoztat bennünket *az oroszországi forradalmi napok folyamán.* Nem kapunk újságot. Kérem Önt..." (Ugyanott, 322. old.) És a továbbiakban a kapcsolatok kiépítésének egész programja következik.

Amikor a háború kitört, Kaszparovnak Németországból Bernbe kellett költöznie. Úgy találkoztak, mint két barát. Bernben naponta összejöttek, és Kaszparov egyik legbensőségesebb tagja lett csoportunknak. Mint már említettem, a KSZB-be is beválasztották.

A napirenden levő kérdés az erők nemzetközi méretekben való összegyűjtése volt. Hogy ez milyen nehéz feladat volt, szemléltetően bizonyította az antant-országok (Anglia, Belgium, Franciaország, Oroszország) szocialista pártjainak 1915. február 14-i londoni konferenciája. Ezt a konferenciát Vandervelde hívta össze, de az angol Független Munkáspárt szervezte meg Keir Hardieval és MacDonalddal az élén. A konferencia előtt a háború ellen, a nemzetközi egyesülés mellett foglaltak állást. Eleinte a Független Munkáspárt arra gondolt, hogy küldötteket hív meg Németországból és Ausztriából, de a franciák kijelentették, hogy akkor nem vesznek részt a konferencián. Anglia részéről 11, Franciaország részéről 16, Belgium részéről 3, Oroszország részéről szintén 3 küldött (szociálforradalmárok) volt jelen. Részt vett egy küldött a mensevik Szervező Bizottság részéről is. A mi részünkről Litvinovnak kellett felszólalnia. Már eleve nem volt kétséges, miféle konferencia lesz ez, milyen eredményeket fog hozni, s ezért abban állapodtak meg, hogy Litvinov csupán a Központi Bizottság nyilatkozatát fogja felolvasni. Iljics elkészítette Litvinov számára a nyilatkozat vázlatát,[1] amely azt a követelést tartalmazta, hogy Vandervelde, Guesde és Sembat haladéktalanul lépjen ki a belga és a francia burzsoá minisztériumokból, s hogy valamennyi szocialista párt támogassa az orosz munkásokat a cárizmus elleni harcukban. A nyilatkozat hangsúlyozta, hogy a német és az osztrák szociál-

[1] Lásd Lenin Összes Művei. 26. köt. 118–119. old. – *Szerk.*

demokraták szörnyű bűntettet követtek el a szocializmussal és az Internacionáléval szemben, amikor megszavazták a hadihiteleket és „polgárbékét" kötöttek a junkerekkel, a papokkal, a burzsoáziával, de a belga és a francia szocialisták sem jártak el különbül. „Oroszország munkásai testvérjobbjukat nyújtják azoknak a szocialistáknak, akik úgy járnak el, mint Karl Liebknecht, mint a szerb és az olasz szocialisták, mint a brit elvtársak a Független Munkáspártból és a Brit Szocialista Párt egyes tagjai, mint a mi bebörtönzött elvtársaink az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspártból.

Erre az útra hívunk benneteket, a szocializmus útjára. Vesszen a proletárok ügyét tönkretevő sovinizmus! Éljen a nemzetközi szocializmus!" („Szocial-Demokrat" 1915. márc. 29. 40. sz.) Ezekkel a szavakkal végződött a nyilatkozat. Ezt a nyilatkozatot a Központi Bizottságon kívül Berzin, a lett szociáldemokraták képviselője is aláírta. Az elnök megakadályozta, hogy Litvinov végig felolvassa. Litvinov átadta a nyilatkozatot az elnöknek, ő maga pedig elhagyta az üléstermet, kijelentvén, hogy az OSZDMP nem vesz részt a konferencián. Litvinov távozása után a konferencia határozatot fogadott el, mely szerint „felszabadító háborút" kell folytatni Németország ellen a győzelemig; a határozatot Keir Hardie és MacDonald is megszavazta.

Ezalatt folyt a nemzetközi nőkonferencia előkészítése. Természetesen nemcsak az volt a fontos, hogy egy ilyen konferencia összeüljön, hanem az is, hogy ne legyen pacifista jellege, hanem helyezkedjen határozott forradalmi álláspontra. Ezért igen nagy előkészítő munkára volt szükség, s ez főként Inesszára hárult. Inessza a legkülönbözőbb anyagok lefordításával segítette a központi lap szerkesztőségét, s kezdettől fogva részt vett a „honvédők" ellen kibontakozó harcban; mindez kitűnően alkalmassá tette erre a munkára. Azonkívül nyelveket is tudott. Levelezett Clara Zetkinnel, Balabanovával, Kollontajjal, az angol nőkkel, nemzetközi kapcsolatokat teremtett. Ezek a szálak hihetetlenül gyöngék voltak, egyre-másra szakadoztak, de Inessza újra meg újra nekigyürkőzött a munkának. A Párizsban élő Sztalj útján levelezni kezd a francia elvtársakkal. Balabanovával volt a legkönnyebb a dolog; Olaszországban dolgozott, részt vett az „Avanti"

munkájában. Ebben az időben az Olasz Szocialista Párt volt a leginkább forradalmi beállítottságú. Németországban is egyre inkább a „honvédők" ellen fordult a közvélemény. December 2-án Karl Liebknecht a hadihitelek ellen szavazott. A nemzetközi nőkonferenciát Clara Zetkin, a Szocialista Nők Nemzetközi Irodájának titkára hívta össze. Karl Liebknechttel, Rosa Luxemburggal, Franz Mehringgel együtt küzdött a Németországi Szociáldemokrata Párt soviniszta többsége ellen. Vele lépett érintkezésbe Ineszsza. Kollontaj ebben az időben már eltávolodott a mensevikektől. Januárban írt Vlagyimir Iljicsnek és nekem, röplapot küldött.

„Tisztelt és kedves elvtársnő! – írta neki Vlagyimir Iljics. – Nagyon hálás vagyok Önnek a röplap elküldéséért (egyelőre csak a „Rabotnyica" helybeli szerkesztőségi tagjainak tudom átadni – már elküldték Zetkinnek nyilvánvalóan az Önéhez hasonló tartalmú levelét." (Összes Művei. 49. köt. 39. old. oroszul.) A továbbiakban Vlagyimir Iljics rátér a bolsevik álláspont tisztázására.

„Ön a polgárháború jelszavával szemmel láthatóan nem teljesen ért egyet, hanem e jelszónak, hogy úgy mondjam, alárendelt (sőt, talán: feltételes) helyet biztosít a béke jelszava mögött. Ön hangsúlyozza, hogy »olyan jelszót kell meghirdetnünk, amely *egyesít* mindenkit«.

Megvallom őszintén, hogy a jelenlegi időszakban mindennél jobban félek az ilyen válogatás nélkül mindenkivel való egyesülgetéstől, amely meggyőződésem szerint a legveszedelmesebb és legártalmasabb a proletariátus számára." (Ugyanott.) Iljicsnek ezt az álláspontját szem előtt tartva folytatott levelezést a konferenciáról A. Kollontajjal Inessza. Kollontajnak nem sikerült részt vennie a konferencián.

A berni nemzetközi konferenciát március 26–28-án tartották meg. A legnagyobb és legszervezettebb a Clara Zetkin vezette német küldöttség volt. Az orosz Központi Bizottság delegátusai Armand, Lilina, Ravics, Krupszkaja, Rozmirovics voltak, a lengyel „rozlamowiecek" részéről Kamenska (Domska) jelent meg, és a Központi Bizottság küldöttségével tartott. Az oroszok közül még két küldött vett részt a Szervező Bizottság részéről. Balabanova az olaszokat képviselte. A francia Louise Saumoneau erősen Bala-

banova befolyása alá került. A holland nők teljesen pacifista beállítottságúak voltak. Roland-Holst, aki akkor a balszárnyhoz tartozott, nem tudott eljönni; a megjelent delegátus Troelstra velejéig soviniszta pártját képviselte. Az angol küldöttek az opportunista Független Munkáspárthoz tartoztak, a svájciaknál pedig szintén érződött a pacifista elhajlás. Általában ez az áramlat volt túlsúlyban. Persze, ha a másfél hónappal előbb lezajlott londoni konferenciára gondolunk, nem kis lépést tettünk előre; már maga az a tény is figyelemre méltó volt, hogy a konferenciára az egymással hadban álló országok szocialistái jöttek össze.

A német nők többségükben Karl Liebknecht–Rosa Luxemburg csoportjához tartoztak. Ez a csoport már kezdte elhatárolni magát a hazai soviniszták tól, harcba szállt kormányával. Rosa Luxemburgot már letartóztatták. De ez csak a saját országukra vonatkozott. A nemzetközi fórumon, úgy gondolták, a maximális engedékenységet kell tanúsítaniuk – hiszen olyan országot képviseltek, amely pillanatnyilag győzött a frontokon. Ha az akkora fáradsággal összehívott konferencia kudarcba fullad, rájuk hárult volna minden felelősség, s a konferencia kudarcának az egész világ soviniszta örültek volna, elsősorban a német szociálpatrióták. Ezért Clara Zetkin engedményeket tett a pacifistáknak, ami a határozat forradalmi tartalmának elsikkasztását jelentette. A mi küldöttségünk – az OSZDMP Központi Bizottságának küldöttsége – Iljicsnek a Kollontajhoz intézett levelében kifejtett álláspontját vallotta magáénak. Nem a mindenáron való egyesülésre kell törekedni, hanem a sovinizmus elleni forradalmi harc céljából, a proletariátusnak az uralkodó osztállyal való engesztelhetetlen forradalmi harca céljából kell egyesülni. A német, angol és holland nőkből álló bizottság által kidolgozott határozat nem ítélte el a sovinizmust. Mi felolvastuk külön nyilatkozatunkat, amely mellett felszólalt Inessza. Nyilatkozatunk védelmére kelt Kamenska, a lengyel nők képviselője is. Egyedül maradtunk. A többiek mind elítélték „szakadár" politikánkat. Ám az élet hamarosan igazolta álláspontunk helyességét. Az angolok és hollandok derék pacifizmusa egy lépéssel sem vitte előre a nemzetközi akciót. A háború mielőbbi befejezésében nagy szerepe volt a forradalmi harcnak és a soviniszták tól való elkülönülésnek.

Iljics szenvedélyesen gyűjtötte az erőket a nemzetközi harchoz. „Nem baj, hogy ma még csak néhányan vagyunk – mondotta egyszer –, milliók lesznek velünk." Ő készítette el határozati javaslatunkat a berni nőkonferencia számára is,[1] és figyelemmel kísérte a konferencia munkáját. De éreztük, milyen nehezére esik a színfalak mögötti irányítás szerepét vállalni egy ilyen óriási jelentőségű kérdésben, amelyről itt a közelében döntenek, s amelyben egész lényével szeretett volna közvetlenül részt venni.

Emlékezetembe véződött a következő jelenet. Inesszával ülünk a kórházban Abram Szkovnónál, aki valamilyen műtéten esett át. Jön Iljics, és megpróbálja rábeszélni Inesszát, hogy haladéktalanul keresse föl Zetkint, és győzze meg álláspontunk helyességéről, hiszen meg kell értenie, feltétlenül meg kell értenie, hogy a jelenlegi helyzetben nem lehet a pacifizmus álláspontjára süllyedni, ki kell élezni minden kérdést. És Iljics mind újabb és újabb érveket sorakoztat fel, amelyek meg kell hogy győzzék Zetkint. Inesszának nem akarózott elmenni: úgy vélte, hogy a beszélgetésnek semmi eredménye sem lesz. Iljics nem tágított, és valósággal kérlelte Inesszát. A beszélgetésre akkor mégsem került sor.

Április 17-én összeült Bernben a második nemzetközi konferencia – a szocialista ifjúság konferenciája. Abban az időben elég sok fiatal gyűlt össze Svájcban, a különféle hadban álló országok katonaszökevényei, akik nem akartak a frontra menni és részt venni az imperialista háborúban; a semleges Svájcba emigráltak. Ezek a fiatalok magától értetődően forradalmi beállítottságúak voltak. Nem véletlen, hogy a nőkonferencia után a következő nemzetközi konferencia a szocialista ifjúság konferenciája volt.

Pártunk Központi Bizottsága nevében Inessza és Szafarov szólalt fel.

Márciusban meghalt anyám. Igen jó elvtárs volt, sokat segített munkánkban. Oroszországban a házkutatás idején elrejtette az illegális anyagokat, üzeneteket vitt az elvtársaknak a börtönbe, megbízásokat adott át; velünk volt Szibériában és külföldön is, vezette a háztartást, gondoskodott a hozzánk érkező elvtársakról, varrta azokba a bizonyos páncélokba az illegális anyagokat, meg-

[1] Lásd Lenin Összes Művei. 26. köt. 192–194. old. – *Szerk.*

írta azokat a leveleket, melyeknek sorai közé később vegytintával írtunk az elvtársaknak stb. Az elvtársak szerették. Az utolsó telet nagyon nehezen viselte el. Minden ereje elhagyta. Oroszországba vágyott, de ott nem volt senki, aki gondoskodott volna róla. Gyakran vitatkoztak Vlagyimir Iljiccsel, de a mama mindig gondoskodott róla, és Vlagyimir is figyelmes volt hozzá. Egyszer anyám bánatosan üldögélt a szobában. Szenvedélyes dohányos volt, s valahogy elfelejtett cigarettát venni, és ünnep lévén, sehol sem lehetett dohányt kapni. „Annyi baj legyen, szerzek én rögtön!" – mondotta Iljics, amikor meglátta, mi a helyzet. Ezzel elment, sorra járt néhány kávéházat, és hamarosan cigarettával tért vissza. Anyám nem sokkal halála előtt egyszer így szólt hozzám: „Hát nem, egyedül én már nem megyek Oroszországba, csak veletek együtt." Egy másik alkalommal a vallásról kezdett beszélgetni. Hivőnek tartotta magát, de évekig nem járt templomba, nem böjtölt, nem imádkozott, és általában a vallásnak semmiféle szerepe sem volt életében. De nem szeretett erről a témáról beszélni. Most azonban így szólt: „Hittem én fiatalkoromban, de ahogy megöregedtem, megismertem az életet, láttam, hogy mindez ostobaság." Nemegyszer a lelkünkre kötötte, hogy ha meghal, hamvasszák el. A házikó, amelyben laktunk, a berni erdő közvetlen közelében volt. Amikor kisütött a tavaszi nap, anya az erdőbe vágyott. Kisétáltunk hát vele, elüldögéltünk a padon egy félórácskát – és azután már alig tudott hazamenni. Másnap kezdődött az agónia. Úgy tettünk, amint kívánta: elhamvasztattuk a berni krematóriumban.

Ültünk Vlagyimir Iljiccsel a temetőben, és vagy két óra múltán hozta az őr a még meleg hamuval telt bádogkorsót; megmutatta, hol kell a földbe ásni.

Ezután még inkább diákok módjára éltünk. Szállásadónőnk, egy erősen vallásos öreg vasalónő, megkért, hogy keressünk másik szobát, mert ő inkább hivőknek szeretné kiadni. Áthurcolkodtunk hát egy másik hónaposszobába.

Február 10-én zajlott le az öt bolsevik duma-képviselő pere. Petrovszkijt, Muranovot, Badajevet, Szamojlovot, Sagovot és L. B. Kamenyevet száműzetésre ítélték.

„Mit bizonyított be az Oroszországi Szociáldemokrata Mun-

kásfrakció pere?" c. 1915. március 29-i cikkében Iljics ezt írta: „A tények azt bizonyítják, hogy Oroszország munkásainak tudatos élcsapata *valójában* már a háború első hónapjaiban a Központi Bizottság és a Központi Lap köré tömörült. Bármilyen kellemetlen is ez a tény egyik-másik »frakciónak« – mégis megcáfolhatatlan. A vádiratban idézett szavak: »Nem testvéreitek, más országok bérrabszolgái ellen, hanem a reakciós és burzsoá kormányok és pártok ellen kell fordítanotok a fegyvert minden országban« – ezek a szavak, hála a bírósági tárgyalásnak, bejárják és már be is járták egész Oroszországot, a proletár internacionalizmust, proletár forradalmat hirdetve. A bírósági tárgyalás jóvoltából az oroszországi munkások élcsapatának osztályjelszava most eljutott a legszélesebb tömegek közé.

A burzsoáziának és a kispolgárság egy részének járványszerű sovinizmusa, másik részének ingadozása és a munkásosztály idézett felhívása – ez politikai tagozódásunk tényleges, objektív képe. Ezzel a tényleges helyzettel, nem pedig az intellektueleknek és csoportocskák alapítóinak a jámbor óhajaival kell összhangba hozni »kilátásainkat«, reményeinket, jelszavainkat.

A pravdista lapok és a »Muranov típusú«[1] munka megteremtették az oroszországi öntudatos munkások $^4/_5$-ének egységét. Körülbelül 40 000 munkás vásárolta a »Pravdá«-t; sokkal többen olvasták. Ha ötször és tízszer veri is szét őket a háború, a börtön, Szibéria, a kényszermunka, megsemmisíteni akkor *sem lehet* ezt a réteget. Ez a réteg él, áthatja a forradalmiság és az antisovinizmus. *Csakis* ez a réteg hirdeti a néptömegek között és azok mélyén a dolgozók, a kizsákmányoltak, az elnyomottak internacionalizmusát. *Csakis* ez a réteg állta meg a helyét az általános összeomlás közepette. Csakis ez a réteg téríti *el* a félproletár rétegeket a kadetok, a trudovikok, Plehanov, a »Nasa Zarja« szociálsovinizmusától a szocializmus *felé*. Az Oroszországi Szociáldemokrata Munkásfrakció pere egész Oroszországnak megmutatta e réteg létezését, eszméit és tevékenységét, a »más országok bérrabszolgáinak testvéri érzelmeihez« való apellálását.

[1] Muranov a bírósági tárgyaláson kijelentette, hogy a KB jelszavaival a párt köré tömörítette a munkásokat, és képet festett a parlament forradalmi célokra való felhasználásáról. – *Szerk.*

Ezzel a réteggel kell dolgozni, ennek egységét meg kell védeni a szociálsovinisztákkal szemben; ez az egyetlen útja annak, hogy Oroszország munkásmozgalma ne nemzeti liberális »európai« típus, hanem a szociális forradalom irányában fejlődjön." (Összes Művei. 26. köt. 162–163. old.)

Az élet igen hamar bebizonyította Lenin igazát. Fáradhatatlan munkát végzett, hogy terjessze az internacionalizmus eszméit, hogy leleplezze a legkülönbözőbb formában megnyilvánuló szociálsovinizmust.

Anyám halála után betegségemben visszaesés következett be, és az orvosok azt tanácsolták, menjek a hegyek közé. Iljics talált a hirdetések között egy kevéssé divatos helyen levő olcsó penziót, a Rothorn lábánál, Sörenbergben, a „Mariental" szállóban. Ott töltöttük az egész nyarat.

Nem sokkal elutazásunk előtt Bernbe érkeztek a „japánok" (Bos és Pjatakov elvtárs) azzal a javaslattal, adjunk ki külföldön egy vaskos illegális folyóiratot, amelynek hasábjain alaposan meg lehetne vitatni a legfontosabb kérdéseket. A tervezet úgy szólt, hogy a „Kommunyiszt" a központi lap P. és N. Kijevszkijjel (Bos és Pjatakov elvtárssal) kiegészített szerkesztőségének kiadásában jelenik majd meg. Ebben meg is állapodtak. Nyáron Iljics „A II. Internacionálé csődje"[1] címmel nagy cikket írt a „Kommunyiszt" számára, és ugyancsak nyáron az internacionalisták konferenciájának előkészületei kapcsán Zinovjevvel együtt előkészítette „A szocializmus és a háború"[2] c. brosúrát.

Sörenbergben igen jól éreztük magunkat. Körös-körül erdő, magas hegyek, a Rothorn csúcsát hó borította. A posta a svájciakra jellemző pontossággal érkezett. Kiderült, hogy ebben a távol eső kis hegyi faluban díjtalanul meg lehet kapni bármilyen könyvet a berni vagy a zürichi könyvtárakból. Az ember csak felad egy levelezőlapot, megírja a címét, és kéri, küldjék meg ezt meg ezt a könyvet. Senki sem kérdez semmit, nem kérnek semmiféle igazolványt, semmiféle biztosítékot arra nézve, hogy nem tulajdonítod el a könyvet. Pontosan az ellenkezője a bürokratikus Francia-

[1] Lásd Lenin Összes Művei. 26. köt. 195–248. old. – *Szerk.*

[2] Ugyanott, 289–331. old. – *Szerk.*

országnak. Két nap múlva megkapod a kartonpapírba csomagolt könyvet, a csomagon cédula, melynek egyik oldalán a könyvet igénylő címe, másik oldalán a könyvet küldő könyvtár címe van feltüntetve. Ez lehetővé tette, hogy itt, ebben az eldugott fészekben is dolgozzunk. Iljics áldotta a svájci kultúrát. Sörenbergben kitűnően lehetett dolgozni. Egy idő múlva eljött hozzánk Inessza. Korán keltünk, és az ebédig, melyet itt is, mint Svájcban mindenütt, 12 órakor tálaltak, mindenki a maga kis sarkában szorgoskodott a kertben. Inessza gyakran zongorázott ezekben a délelőtti órákban, és a zene lágy hangjai mellett különösen jól ment a munka. Gyakran az egész délutánt a hegyek között töltöttük. Iljics nagyon szerette a hegyeket, szeretett felkapaszkodni a Rothorn nyúlványaira alkonyatkor, amikor fent csodás a kilátás, lábunk alatt pedig rózsaszínű köd gomolyog, vagy a Schrattenfluh-n bolyongani. Ez a hegy vagy két kilométernyire volt tőlünk. „Elátkozott lépések" – így fordítottuk le a nevét. Lapos, széles csúcsára sehogyan sem lehetett felkapaszkodni – a hegyet teljesen beborították a tavasszal csordogáló patakok által kivájt kövek. A Rothornt ritkán másztuk meg, bár innen csodálatos kilátás nyílt az Alpokra. Havasi gyopárt, gyümölcsöt szedtünk, és valamennyien szenvedélyes gombászok voltunk. Rengeteg fehér gomba volt arrafelé, de sok más gombafajtát is találtunk, és a fajták megállapítása közben olyan szenvedélyesen vitatkoztunk, hogy azt lehetett volna gondolni: valamiféle elvi határozatról folyik a vita. A tyúkokkal feküdtünk le.

Németországban fellángolóban volt a harc. Áprilisban megjelent a Rosa Luxemburg és Franz Mehring által alapított „International" c. folyóirat, és nyomban be is tiltották. Megjelent Junius (Rosa Luxemburg) „A szociáldemokrácia válsága" c. brosúrája. Megjelent a német baloldali szociáldemokraták „A fő ellenség a saját országunkban van" c. felhívása, melyet Karl Liebknecht írt, június elején pedig Liebknecht és Duncker megírta nyílt levelét „A Németországi Szociáldemokrata Párt Központi Bizottságának és a Birodalmi Gyűlés frakciójának", amelyben tiltakoztak a szociáldemokrata többségnek a háborúval kapcsolatos álláspontja ellen. Ezt a „Nyílt levelet" ezer pártfunkcionárius írta alá.

A Németországi Szociáldemokrata Párt Központi Bizottsága a

baloldali szociáldemokraták befolyásának növekedése láttán elhatározta, hogy útját állja ennek; egyfelől kiáltványt adott ki Kautsky, Haase és Bernstein aláírásával az annexió ellen és a pártegységre szólító felhívással, másfelől pedig a maga és a Birodalmi Gyűlés frakciója nevében szembeszállt a baloldali ellenzékkel.

Svájcban Robert Grimm július 11-re előzetes tanácskozást hívott össze Bernbe a baloldaliak nemzetközi konferenciájának előkészítésére. A tanácskozáson heten vettek részt (Grimm, Zinovjev, P. B. Akszelrod, Varszkij, Valeckij, Balabanova és Morgari). Lényegében Zinovjeven kívül igazi baloldaliak ezen az előzetes tanácskozáson nem voltak, és a megbeszélések alapján az a benyomás alakult ki, hogy a részvevők közül senki sem gondol komolyan a baloldaliak konferenciájának összehívására.

Vlagyimir Iljics nagyon izgatott volt, és leveleket küldött az ország minden részébe – Zinovjevnek, Radeknek, Berzinnek, Kollontajnak, a lausanne-iaknak, és figyelmeztette őket, hogy a küszöbönálló konferencián biztosítsanak helyet az igazi baloldaliaknak, s hogy a baloldaliak fogjanak össze, amennyire csak lehet. Augusztus közepére már elkészült a bolsevik kiáltvány, valamennyi határozati javaslat és a nyilatkozat-tervezet; ezeket megvitatásra megküldték a legbaloldalibb elvtársaknak. Októberre már lefordították németre Lenin és Zinovjev „A szocializmus és a háború" c. brosúráját.

A konferenciát szeptember 5-től 8-ig tartották Zimmerwaldban; munkájában 11 ország küldöttei vettek részt (összesen 38-an). Az úgynevezett Zimmerwaldi Baloldalhoz csupán kilencen csatlakoztak (Lenin, Zinovjev, Berzin, Höglund, Nermann, Radek, Borchardt, Platten, a konferencia után csatlakozott Roland-Holst). Az oroszok részéről részt vett még Trockij, Akszelrod, J. Martov, Natanszon, Csernov, egy bundista. Trockij nem csatlakozott a Zimmerwaldi Baloldalhoz.

Vlagyimir Iljics korábban utazott a konferenciára, és 4-én a különtanácskozáson előadást tartott a háború jellegéről és a nemzetközi konferencián követendő taktikáról. Vita alakult ki a „kiáltvány" körül. A baloldaliak előterjesztették a maguk kiáltvány-tervezetét, s a háborúról és a szociáldemokraták feladatairól

szóló határozat-tervezetüket. A többség elvetette a baloldaliak tervezetét, és egy sokkal homályosabb, sokkal kevésbé harcos „kiáltványt" fogadott el. A baloldaliak aláírták a közös kiáltványt. „Az első lépés" c. cikkében Vlagyimir Iljics a következőképpen értékeli Zimmerwaldot:

„Helyesen tette-e a Központi Bizottságunk, hogy aláírta ezt a következetlen és bátortalan kiáltványt? Azt hisszük, igen. Hogy nem értettünk egyet vele – hogy nem értett egyet vele nemcsak a Központi Bizottság, hanem a konferencia egész baloldali, *nemzetközi, forradalmi marxista* része sem –, azt nyíltan leszögeztük mind külön határozati javaslatunkban, mind külön indítvány-tervezetünkben, mind pedig a kompromisszumos kiáltvány megszavazásakor felolvasott külön nyilatkozatunkban. A legcsekélyebb mértékben sem hallgattunk el bármit is nézeteinkből, jelszavainkból, taktikánkból. A konferencián szétosztottuk »A szocializmus és a háború« c. brosúra német nyelvű kiadását. Terjesztettük, terjesztjük és terjeszteni fogjuk nézeteinket, legalább úgy, ahogy a kiáltványt terjesztik. Hogy ez a kiáltvány *egy lépés előre* az opportunizmus elleni igazi harc, az opportunizmustól való elválás és a vele való szakítás, szakadás felé, az tény. Szektáskodás lenne, ha nem volnánk hajlandók megtenni ezt a lépést a németek, a franciák, a svédek, a norvégok, a svájciak kisebbségével *együtt*, amikor megmarad teljes szabadságunk és minden lehetőségünk arra, hogy bíráljuk a következetlenséget és további lépésekért szálljunk síkra." (Összes Művei. 27. köt. 40. old.) A zimmerwaldi konferencián a baloldaliak megalakították irodájukat, és általában megalakultak mint külön csoport.

Jóllehet Vlagyimir Iljics a zimmerwaldi konferencia előtt azt írta, hogy a kautskysták elé kell terjesztenünk határozati javaslatunkat: „A hollandok + mi + a baloldali németek + 0, de ez sem baj, *később* nem nulla lesz, hanem mindenki!", (Összes Művei. 49. köt. 82. old., oroszul) az előrehaladás üteme mégis túlságosan lassú volt, és Iljics nehezen tudott ezzel megbékélni. „Az első lépés" c. cikkének elején éppen a forradalmi mozgalom fejlődésének lassú ütemét hangsúlyozza: „Lassan halad előre az internacionalista mozgalom kibontakozása a háború okozta hihetetlenül ne-

héz válság korszakában." (Összes Művei. 27. köt. 36. old.) Ezért Iljics eléggé idegesen érkezett meg a zimmerwaldi konferenciáról.

A megérkezését követő napon felmásztunk a Rothornra. „Hatalmas étvággyal" másztunk, ám amint felértünk, Iljics nyomban lefeküdt a földre, nem valami kényelmes pózban, majdhogynem a hóra, és elaludt. Összegyűltek a felhők, majd felszakadtak, teljes pompájában tárult elénk az Alpok látképe – Iljics meg alszik, mint akit agyoncsaptak, meg sem mozdul; úgy aludt több mint egy órán át. Zimmerwald alaposan megtépázta az idegeit, kiszívta az erejét.

Jó néhány napot kellett járkálnunk a hegyekben a sörenbergi környezetben, míg Iljics magához tért. Kollontaj Amerikába utazott, és Iljics azt írta neki, hogy kövessen el mindent az amerikai baloldali internacionalista elemek összefogása érdekében. Október elején visszatértünk Bernbe. Iljics a zimmerwaldi konferenciáról szóló referátummal Genfbe utazott, folytatta levelezését Kollontajjal az amerikaiakról stb.

Nyomasztó ősz volt. Bern túlnyomóan közigazgatási és művelődési jellegű város. Sok jó könyvtára van, sok tudósa, de egész életét átitatja valamiféle kispolgári szellem. Bern nagyon „demokratikus" – a köztársaság legfőbb hivatalos személyiségének felesége mindennap rázza a szőnyegeket az erkélyen, de ezek a szőnyegek, a polgári otthon kényelme mindenestül elnyelik a berni asszonyt. Béreltünk az ősszel egy villanyvilágításos szobát, s odavittük bőröndünket, könyveinket. Amikor a hurcolkodás napján benéztek hozzánk Sklovszkijék, megmutattam nekik, milyen csodásan ég a villany. De mihelyt Sklovszkijék elmentek, berontott a háziasszony, és követelte, hogy már másnap hagyjuk el a lakást, mert nem tűri, hogy nála nappal égessék a villanyt. Láttuk, hogy szegénynek egy kerékkel kevesebbje van, kivettünk hát egy másik szobát, szerényebbet, villanyvilágítás nélkülit, és másnap átköltöztünk. Svájcban mindenütt hamisítatlan nyárspolgári légkör honolt. Egyszer Bernbe jött egy orosz színjátszó együttes, amely német nyelven tartotta előadásait. Lev Tolsztoj „Az élő holttest" című darabját adta elő. Mi is elmentünk. Igen jól játszottak. Iljicset, aki szívből gyűlölt minden nyárspolgáriságot, minden formaszerűséget, nagyon felkavarta ez a színdarab. Később még egyszer megnézte. Általában az oroszok között nagy tetszést aratott a da-

rab. Tetszett a svájciaknak is, de mi tetszett nekik benne? Borzasztóan sajnálták Protaszov feleségét, szívükre vették a sorsát. „Milyen léha férjet fogott ki, pedig gazdag, jól szituált emberek voltak, milyen boldogan élhettek volna. Szegény Liza!"

1915 ősze. Szorgalmasabban bújtuk a könyvtárakat, mint valaha, rendszeresen jártunk sétálni, de mindez nem tudta feledtetni velünk azt az érzést, hogy be vagyunk zárva ebbe a kispolgári demokratikus kalickába. Valahol fejlődik a forradalmi harc, forr, sistereg az élet – de mindez messze van.

Bernben nagyon keveset lehetett tenni a baloldaliakkal való közvetlen kapcsolat megteremtéséért. Emlékszem, amikor Ineszsza a francia Svájcba utazott, hogy kapcsolatba lépjen a svájci baloldal képviselőivel, Naine-nel és Graberrel, sehogyan sem sikerült találkoznia velük; hol Naine horgászott, hol Graber a ház körül foglalatoskodott. „Apa ma nem ér rá, mosás van nálunk, ruhát tereget" – közölte vele tisztelettudóan Graber kislánya. A horgászás, a ruhateregetés nem megvetendő dolog, Iljics is nemegyszer vigyázott, nehogy kifusson a tej, de ha a fehérneműt meg a horgászás miatt nem lehet a legfontosabbról, a baloldaliak megszervezéséről beszélgetni, akkor már valami nincs rendben. Inessza más névre szóló útlevelet szerzett, és Párizsba utazott. Merrheim és Bourderon Zimmerwaldból visszatérve megalakították Párizsban a Nemzetközi Kapcsolatokat Helyreállító Bizottságot, amelynek a bolsevikok részéről Inessza lett tagja. Sokat kellett ott harcolnia a baloldali vonalért, amely végül is győzedelmeskedett. Inessza kimerítően írt munkájáról Vlagyimir Iljicsnek.

„Kedves Vlagyimir Iljics – írja Inessza 1916. január 25-én kelt levelezőlapján –, köszönet a leveléért, nagyon megnyugtatott és felvidított. Éppen el voltam keseredve a Merrheimmel való sikertelenség miatt. Most, amikor megtudtam leveléből, hogy Trockij nem hajlandó részt venni a holland folyóirat munkájában, jobban meg tudom magyarázni magamnak Merrheim elutasító válaszát is – nyilvánvalóan a kettő összefügg egymással. Levele a legjobbkor jött azért is, mert véglegesen megerősítette azt az álláspontot, melyet a munka jellegével kapcsolatosan magam is kialakítottam, de némileg ingadoztam. Egyébként jól élek itt. Igaz, hogy elég fáradt vagyok, kimerít a sok tennivaló, ma is például négy órát

kellett várnom a találkozásra. Ezzel szemben végre sikerült belépőt szereznem a nemzeti könyvtárba, kaptam számos útmutatást arra vonatkozólag, hogyan kell ott keresni valamit a katalógusokban, és még sok más fontos dologról tájékoztattak. Nos, minden jót. Üdvözlöm."

Ezzel a levéllel egy időben Inessza egy könyvgerincben részletes leírást küldött további munkájáról.

„Kedves barátaim, csak néhány sort írok, mert nagyon kevés az időm. Legutóbbi levelem óta kétszer tartott gyűlést az »akcióbizottság« – az egyiken megvitatták a felhívást, hogy a francia párt »kisebbsége« a német »kisebbséggel« haladjon együtt, nem pedig a »többséggel«, hogy az Internacionálét újjá kell teremteni. Trockij tervezetét elvetették, és Merrheim tervezetét fogadták el, amelyben nincs szó az újjáteremtésről, csupán arról, hogy »az Internacionálénak az osztályharc, az imperializmus elleni harc, a békéért folyó harc alapján kell állnia. Egy ilyen Internacionáléhoz csatlakozunk.« Ezután kijelenti a tervezet, hogy egy olyan Internacionálé, amely nem ezeken az alapokon nyugszik, egyenlő volna a proletariátus félrevezetésével. Néhány módosítást javasoltam – említsük meg a szociálsoviniszták elleni harcot (azt felelték, hogy a végén veszik bele), jelentsük ki, hogy az Internacionálé az imperializmus ellen harcol (elfogadták), és végül az »egy ilyen Internacionáléhoz csatlakozunk« megfogalmazás helyett ezt javasoltam: »átszervezzük az Internacionálét a... alapján«. Ezért az »átszervezzük«-ért nekem rontott Merrheim és Bourderon. Merrheim azt mondta, hogy guesde-isták vagyunk (régi módszerek), hogy elvontan gondolkodunk, nem vesszük tekintetbe a körülményeket, hogy Franciaországban a szocialisták hallani sem akarnak a szakadásról stb. Azt válaszoltam neki, hogy a régi típusú guesdeista nem is volt olyan rossz, hogy most éppen a mi taktikánk eleven és életrevaló, mert a proletár erőket csak azzal egyesíthetjük magunk körül, hogy világosan és határozottan szembeállítjuk álláspontunkat a soviniszták álláspontjával; hogy a vezérek árulása bizalmatlanságot és kiábrándultságot keltett; hogy brosúránk olvasásakor sok gyári munkás kijelentette: »Ez nagyon jó, de szocialisták már nincsenek«; hogy el kell vinnünk a tömegeknek a jó

hírt, hogy vannak szocialisták, s ezt csak akkor tehetjük meg, ha végleg szakítunk a szovinisztákkal."

A továbbiakban Inessza az ifjúsági munkáról, a röplapkiadási tervről, a gépészekkel, szabókkal, kubikosokkal és a szindikalisták (szakszervezetek) más szekcióival létesített kapcsolatokról stb. számol be levelében. Sokat dolgozott Inessza párizsi csoportunkban is, találkozott Szapozskovval, a csoport tagjával, aki előbb önként a frontra ment, most pedig osztotta a bolsevikok nézeteit, és propagandát kezdett a francia katonák között.

Sklovszkij elvtárs egy kis vegyészeti laboratóriumot rendezett be, és Kaszparov meg Zinovjev ott dolgoztak, hogy biztosítsák megélhetésüket. Zinovjev elgondolkodva nézte a csöveket és lombikokat, amelyek most minden lakásban megjelentek.

Bernben főként elméleti munkára volt lehetőség. A háború éveiben sok minden világosabbá vált. Nagyon jellemző volt például az Európai Egyesült Államok kérdésének felvetése. A Központi Bizottság nyilatkozata, amely a központi lap 1914. november 1-i számában jelent meg, hangsúlyozta:

„Az európai szociáldemokrácia legközelebbi politikai jelszavául a köztársasági Európai Egyesült Államok megalakítását kell kitűzni, és ellentétben a burzsoáziával, amely kész bármit »megígérni«, csak hogy a proletariátust bevonja a sovinizmus általános áradatába, a szociáldemokraták meg fogják magyarázni, menynyire hazug és értelmetlen ez a jelszó a német, az osztrák és az orosz monarchia forradalmi megdöntése nélkül." (Összes Művei. 26. köt. 19. old.) Márciusban, a külföldi szekciók konferenciájának idején ez a jelszó már nagy vitákra adott alkalmat. A konferenciáról szóló beszámoló hangsúlyozza: „...»Az Európai Egyesült Államok« jelszavának vitája egyoldalúan politikai jellegű volt, úgy döntöttek, hogy a kérdést elnapolják, amíg az ügy *gazdasági* oldalát meg nem vitatják a sajtóban." (Ugyanott, 149. old.)

Teljes súlyával vetődött fel az imperializmus, az imperializmus gazdasági lényegének, a gyengébb államoknak az erős kapitalista államok részéről történő kizsákmányolásának, a gyarmatok kizsákmányolásának a kérdése. Ezért a központi lap levonta a következtetést: „Az imperializmus gazdasági feltételei szempontjából, vagyis az »élenjáró« és »civilizált« gyarmati hatalmak tőke-

kivitelének és a világ általuk való felosztásának szempontjából az Európai Egyesült Államok, a kapitalizmus fennállása mellett vagy lehetetlen, vagy reakciós...

Európai Egyesült Államok a kapitalizmus fennállása mellett egyértelmű a gyarmatok felosztására vonatkozó megegyezéssel." (Ugyanott, 333., 334. old.)

De talán napirendre lehetett tűzni egy másik jelszót, a Világ Egyesült Államainak jelszavát? Lássuk, mit írt erről Iljics:

„Világ (nem pedig Európa) Egyesült Államai a nemzetek egyesülésének és szabadságának az az államformája, amelyet a szocializmussal kapcsolunk egybe, – amíg a kommunizmus teljes győzelmével véglegesen el nem tűnik minden állam és így a demokratikus állam is. Ámde a Világ Egyesült Államainak jelszava mint önálló jelszó aligha lenne helyes, először is, mert egybeolvad a szocializmussal; másodszor pedig, mert helytelenül úgy értelmezhetnék, hogy a szocializmus győzelme *egy* országban lehetetlen, és helytelenül értelmezhetnék egy ilyen országnak a többihez való viszonyát." (Ugyanott, 335. old.) Ez a cikk igen jól megmutatja, hogyan gondolkodott Iljics 1915 végén. Világos, hogy gondolatai egyrészt a világháború, vagyis az imperializmus gazdasági gyökereinek mind mélyrehatóbb tanulmányozására, másrészt a szocializmusért folyó világméretű harc útjainak megjelölésére irányultak.

Ezekkel a kérdésekkel foglalkozott Vlagyimir Iljics 1915 végén és 1916-ban, miközben „Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka" c. brosúrája számára gyűjtötte az anyagot, és újra meg újra átolvasta Marxot és Engelst, hogy világosabb fogalmat alkosson magának a szocialista forradalom korszakáról, útjairól és fejlődéséről.

1916 januárjában Vlagyimir Iljics hozzáfogott egy imperializmusról szóló brosúra megírásához a „Parusz" könyvkiadó részére. Ennek a kérdésnek Iljics igen nagy jelentőséget tulajdonított. Úgy vélekedett, hogy a háború igazi mélyreható értékelése lehetetlen anélkül, hogy ne tisztáznánk az imperializmus lényegét mind gazdasági, mind pedig politikai oldaláról. Éppen ezért szívesen látott hozzá ehhez a munkához. Február közepe táján Iljicsnek a zürichi könyvtárakban kellett dolgoznia, ezért néhány hétre odautaztunk. De aztán addig húztuk-halogattuk Bernbe való visszatérésünket, míg végül is Zürichben maradtunk. Ez a város élénkebb volt Bernnél. Sok forradalmi érzelmű külföldi fiatal élt itt, voltak munkások is, a szociáldemokrata párt jobban húzott a baloldal felé, és valahogy nem érvényesült annyira a nyárspolgári szellem.

Elmentünk szobát keresni. Betértünk egy Frau Prelog nevű asszonysághoz is, akit inkább bécsi asszonynak gondolt volna az ember, mint svájcinak. Ez azzal magyarázható, hogy hosszú ideig dolgozott egy bécsi vendéglőben mint szakácsnő. Már-már berendezkedtünk nála, de másnap kiderült, hogy visszajön korábbi lakója. Kórházban feküdt, mert beverték a fejét, de már felgyógyult. Frau Prelog megkért bennünket, hogy keressünk másik szobát, de felajánlotta, hogy kosztot ad, elég olcsón. Talán két hónapig étkeztünk nála. Egyszerű, de bőséges kosztot adott. Iljicsnek tetszett, hogy minden egyszerű volt, hogy a kávét törött fülű csészében szolgálták fel, hogy a konyhában étkeztünk, hogy nem az evésről folyt a szó, nem arról, hogy mennyi krumplit kell tenni ebbe vagy abba a levesbe, hanem a Frau Prelog kosztosait érdeklő dolgokról. Igaz, nem voltak valami sokan, és gyakran változtak. Hamarosan tapasztaltuk, hogy igen sajátos környezetbe, a zürichi alvilág kellős közepébe kerültünk. Egy időben Frau Prelognál étkezett egy prostituált, aki egészen nyíltan beszélt a szakmájáról, de akit ennél sokkal jobban érdekelt édesanyja egészségi állapota, vagy az, hogy talál-e munkát a nővére. Velünk étkezett néhány napig egy ápolónő, és jöttek-mentek más kosztosok is. Frau Prelog lakója többnyire

hallgatott, de egyes elejtett szavaiból világosan láttuk, hogy barátunk nem áll messze a bűnöző típusától. Előttünk senki sem zavartatta magát, és meg kell mondani, hogy az itt folyó beszélgetések sokkal „emberibbek", sokkal életszagúbbak voltak, mint valamilyen elsőrangú szálloda előkelő éttermében, ahol csupa jómódú ember jött össze.

Nógattam Iljicset, hogy étkezzünk inkább egy kifőzdében, mert itt könnyen belekeveredhetünk valami cifra históriába. Mindazonáltal a zürichi alvilág egyes vonásai nem voltak érdektelenek.

Később, amikor John Reednek „A forradalom lánya" c. gyűjteményét olvastam, különösen megnyerte a tetszésemet, hogy Reed az utcalányokat nem szakmájuk vagy a szerelem kérdéseinek szemszögéből ábrázolta, hanem egyéb érdekeik szemszögéből. Az alvilágot ábrázolva általában kevés figyelmet fordítanak az életkörülményekre.

Amikor később Oroszországban megnéztük Iljiccsel Gorkij „Éjjeli menedékhely" című darabját a Művész Színházban – Vlagyimir Iljics nagyon várta már, hogy megnézze ezt a színdarabot –, sehogyan sem tetszett neki az előadás „színpadiassága", nem tetszett neki, hogy hiányoztak belőle azok a mindennapi apróságok, amelyek, mint mondják, „az élet zamatát" adják, a körülményeket a maguk konkrétságában ábrázolják.

Iljics később is mindig barátságosan üdvözölte Frau Prelogot, valahányszor összetalálkozott vele az utcán. Márpedig ezek a találkozások elég gyakoriak voltak, mivel a közelben vettünk ki szobát, egy szűk kis mellékutcában, Kammerer csizmadia családjánál. A szoba nem volt a legcélszerűbb. Az öreg, sötét ház valamikor a XVI. században épülhetett, udvara bűzös volt. Ugyanezért a pénzért sokkal jobb szobát is kaphattunk volna, de nagyon becsültük házigazdáinkat. Forradalmi érzelmű munkáscsalád volt, elítélte az imperialista háborút.

A lakás a szó szoros értelmében „nemzetközi" volt: két szobában laktak a háziak, egyben egy német katona – civilben sütőmunkás – felesége és gyermekei, egy másikban egy olasz, a harmadikban osztrák színészek egy gyönyörű vörös macskával, a negyedikben mi, oroszok. Sovinizmusnak nyoma sem volt, és egy alkalommal, amikor a gáztűzhely körül összegyűlt az egész női inter-

nacionálé, Frau Kammerer szenvedélyesen felkiáltott: „A katonáknak kormányaik ellen kell fordítaniuk fegyverüket!" Ezután Iljics hallani sem akart arról, hogy máshová költözzünk. Frau Kammerertől sok mindent tanultam. Megtanultam, hogyan kell olcsón, a lehető legrövidebb idő alatt bőséges ebédet és vacsorát főzni. De megtanultam mást is. Egyszer az újságok közölték, hogy Svájcnak nehézségei vannak a húsbehozatalban, és ezért a kormány felhívja a polgárokat, hogy hetenként kétszer ne egyenek húst. A húsboltok továbbra is árusítottak, a „böjti" napokon is. Szokás szerint megvettem a húst az ebédhez, és főzés közben megkérdeztem Frau Kammerert, hogyan ellenőrzik, hogy megfogadják-e az emberek a felhívást. Talán valamiféle ellenőrök járják a házakat? „Minek azt ellenőrizni? – csodálkozott Frau Kammerer. – Ha egyszer megmondták, hogy nehézségek vannak, melyik munkásember fog húst enni a »böjti« napokon? Legfeljebb valamilyen burzsuj." És zavaromat látva, tapintatosan hozzáfűzte: „Külföldiekre ez nem vonatkozik." Ez az öntudatos proletárfegyelem egyenesen elbűvölte Iljicset.

Sljapnyikovhoz írt leveleim között lapozgatva rábukkantam 1916. április 8-i levelemre, amely jól jellemzi az akkori hangulatot. „Kedves barátom – írtam –, némi késedelemmel megkaptam április 3-i levelét. Mit tagadjam, rossz érzéssel olvastam ingerült hangú leveleit, melyekben fogadkozik, hogy Amerikába utazik, és isten tudja, mi mindennel vádol. A levelezés utálatos dolog, egymás után adódnak a félreértések... Az elkallódott levélben részletesen megírtam, miért nem lehet Grigorijt sem Oroszországba, sem a maguk vidékére elvinni. Nagyon a szívére vette szemrehányását, amiért nem ment Stockholmba. Nem lehet tönkretenni a központi lap szerkesztőségét és általában a külföldi bázist. Most a központi lap, jobban mint valaha, foggal-körömmel harcol, és nem egy pozíciót hódított meg a háború idején. Szerkesztősége jelentős szerepet vitt az Internacionáléban. Egyenesen meg kell ezt mondani, félredobva a fölösleges szerénységet. A »Kommunyiszt« sem jelent volna meg a központi lap szerkesztősége nélkül. A megjelentetés rengeteg tárgyalással, gonddal, izgalommal járt. Még inkább a »Vorbote« („Előfutár", a Zimmerwaldi Baloldal lapja). Ha szétbomlasztjuk a szerkesztőséget, nem lesz, aki ezt a munkát végezze. Nem olyan

könnyű dolog új szerkesztőséget összeállítani. Lám, Nyikolaj Ivanovicsot ide-oda rángatták, arról beszéltek, hogy átköltözik Krakkóba, majd Bernbe. Semmit sem lehetett tenni. Két ember is kevés, Ön pedig el akarja venni az egyiket. Tönkreteszi a külföldi bázist, és akkor majd egyáltalán nem lesz mit szállítani. Néha Grigorij torkig van a külföldi élettel, s ilyenkor fűhöz-fához kapkod. Ön pedig még olajat önt a tűzre szemrehányásaival. Ha az egész munka hasznosságának szempontjából nézzük a dolgot, Grigorijt nem lehet szemrehányással illetni. Szó volt az egész szerkesztőség átköltözéséről, de felmerült a pénz, a nemzetközi befolyás, a rendőrséggel kapcsolatos meggondolások kérdése. A pénzt illetően egyenesen feltettük a kérdést a japánoknak, azt mondták: nincs pénzük. Stockholmban az élet jóval drágább; itt Grigorij laboratóriumban dolgozik, vannak könyvtárak, tehát lehetőség van rá, hogy az ember legalább valamit keressen írással. A közeljövőben itt is igen élesen vetődik majd fel valamennyiünk számára a kereset kérdése."

„Alaptalan az a szemrehányása, hogy Iljics túl sokat foglalkozik az emigránsok ügyeivel. Iljics egyáltalán nem foglalkozik ezzel. Nemzetközi ügyekkel többet kell foglalkoznia, mint azelőtt, de ez elkerülhetetlen. Az igaz, hogy most nagyon leköti a »nemzetek önrendelkezése«. És szerintem, ha jól »ki akarjuk őt használni«, csökönyösen ragaszkodnunk kell ahhoz, hogy írjon népszerű brosúrát erről a témáról. Ez a kérdés a jelen pillanatban a legkevésbé akadémikus. A nemzetközi szociáldemokrácia alaposan belezavarodott, de éppen ezért nem lehet elodázni. A télen viták folytak itt erről a kérdésről Radekkel. Ami engem illet, nekem ezek a viták igen sokat adtak" – és a továbbiakban néhány oldalon át fejtegetem e viták tartalmát, Iljics álláspontját.

Zürichben, ahogy Iljics egyik haza írt levelében kifejezte, „csendben" éldegéltünk, kissé távol tartva magunkat a helyi kolóniától. Rendszeresen és sokat dolgoztunk a könyvtárakban. Ebéd után, az emigráns étkezdéből visszajövet, mindennap benézett hozzánk félórácskára egy fiatal elvtárs, Grisa Uszijevics, aki aztán 1919-ben, a polgárháború idején pusztult el. Reggelenként egy időben járt hozzánk Zemljacska unokaöccse, aki a sok éhezéstől meghibbant. Olyan rongyos és sáros ruhában járt, hogy kitiltották a svájci

könyvtárakból. Igyekezett otthon találni Iljicset, mielőtt még elindul a könyvtárba, s azt hajtogatta, hogy valamilyen elvi kérdéseket kell vele megvitatnia; alaposan próbára tette Iljics idegeit.

Ha csak tehettük, korábban indultunk el hazulról, hogy még sétálhassunk egyet a tóparton, és beszélgethessünk egy kicsit, mielőtt beülnénk a könyvtárba. Iljics készülő művéről mesélt, kifejtette gondolatait.

A zürichi csoportból a leggyakrabban Uszijeviccsel és Haritonovval találkoztunk. Emlékszem még Ványa bácsira – vagyis Avgyejev vasmunkásra – és Turkinra, egy uráli munkásra, Bojcovra, aki azután a Legfőbb Politikai Népművelési Bizottságban dolgozott. Emlékszem továbbá egy bolgár munkásra (a nevét elfelejtettem). A zürichi csoporthoz tartozó elvtársak többsége üzemekben dolgozott; valamennyien nagyon elfoglaltak voltak, a csoport viszonylag ritkán tartott összejöveteleket. Mindazonáltal csoportunk tagjai jó kapcsolatban voltak a zürichi munkásokkal; közelebb álltak a helybeli munkások életéhez, mint más svájci városokban működő csoportok (kivéve Chaux-de-Fonds-t, ahol csoportunkat még szorosabb kapcsolatok fűzték a munkástömegekhez).

A zürichi svájci mozgalom élén a párt titkára, Fritz Platten állt. Csatlakozott a Zimmerwaldi Baloldalhoz. Munkáscsalád sarja volt, egyszerű, lelkes ifjú, s nagy tekintélynek örvendett a tömegek körében. A Zimmerwaldi Baloldalhoz csatlakozott Nobs, a zürichi pártlap, a „Volksrecht" („Népjog") szerkesztője is. Az emigráns munkásfiatalok – ezekből sok volt Zürichben –, Münzenberggel az élükön, igen aktívak voltak, támogatták a baloldaliakat. Mindez bizonyos közelséget teremtett a svájci munkásmozgalommal. Egyes elvtársak, akik nem voltak emigrációban, ma úgy gondolják, hogy Lenin vérmes reményeket fűzött a svájci mozgalomhoz, és úgy vélte, hogy Svájc úgyszólván a központjává válhat az eljövendő szociális forradalomnak.

Ez természetesen nem így van. Svájcban nem volt erős munkásosztály; lényegében üdülő jellegű, kis ország ez, amely az erős tőkésországok morzsáiból táplálkozik. A svájci munkások nagy általánosságban kevéssé voltak forradalmiak. A demokratizmus

és a nemzeti kérdés sikeres megoldása még nem volt elégséges feltétel ahhoz, hogy Svájc a szociális forradalom központjává váljon.

Ebből természetesen nem az következett, hogy Svájcban nem kellett nemzetközi propagandát folytatni, nem kellett segíteni a svájci munkásmozgalom és a párt forradalmasítását, hiszen ha Svájc belesodródna a háborúba, a helyzet gyorsan megváltozhatna.

Iljics előadásokat tartott a svájci munkásoknak, szoros kapcsolatot tartott Plattennel, Nobsszal, Münzenberggel. Zürichi csoportunk meg néhány lengyel (akkoriban Zürichben élt Bronski elvtárs) elhatározta, hogy együttes üléseket szervez a zürichi svájci szervezettel. A tőlünk nem messze levő „Zum Adler" nevű kis kávéházban gyűltek össze. Az első összejövetelre mintegy negyvenen jöttek el. Iljics beszélt a pillanatnyi helyzetről, igen nyíltan vetette fel a kérdéseket. Noha az egybegyűltek valamennyien internacionalisták voltak, a svájciakat nagyon zavarta ez a nyíltság. Emlékszem a svájci ifjúság egyik képviselőjének beszédére, amelyben azt fejtegette, hogy nem lehet fejjel menni a falnak. Tény az, hogy a gyűlések lassan olvadni kezdtek: a negyedik összejövetelre már csak az oroszok és a lengyelek mentek el, tréfálkoztak egy ideig, majd szétszéledtek.

Zürichi tartózkodásunk első hónapjaiban Vlagyimir Iljics főként az imperializmusról szóló brosúrán dolgozott. Nagyon lekötötte ez a munka, rengeteg jegyzetet készített hozzá. Különösen a gyarmatok érdekelték; igen bőséges anyagot gyűjtött össze, még engem is befogott, hogy fordítsak le valamilyen angol anyagot az afrikai gyarmatokról. Sok minden érdekfeszítő dolgot mesélt. Később, amikor elolvastam az „Imperializmus"-t, ez a brosúra sokkal szárazabbnak tűnt, mint Iljics elbeszélései voltak. Európa, Amerika stb. gazdasági életét, mint mondani szokták, A-tól Z-ig áttanulmányozta. De persze nemcsak a gazdasági rend érdekelte, hanem az illető rendnek megfelelő politikai formák is, és hatásuk a tömegekre. Júliusban befejezte a brosúrát. 1916. április 24-től 30-ig ülésezett a II. zimmerwaldi (az úgynevezett kientali) konferencia. Nyolc hónap telt el az első konferencia óta, az egyre jobban, egyre szélesebben kibontakozó imperialista háború nyolc hónapja, de a kientali konferencia nem sokban különbözött az I. zimmer-

waldi konferenciától. A részvevők valamivel radikálisabbak lettek. A Zimmerwaldi Baloldalnak nem nyolc, hanem tizenkét küldötte volt, a konferencia határozatai bizonyos lépést jelentettek előre. A konferencia határozottan elítélte a Nemzetközi Szocialista Irodát; határozatot fogadott el a békéről.

„A tőkés társadalom talaján nem lehet megteremteni a tartós békét – mondja többek között a határozat –; az ilyen béke megvalósításához szükséges feltételeket a *szocializmus* teremti meg. A szocializmus, amikor megszünteti a tőkés magántulajdont, s ezzel a néptömegeknek a vagyonos osztályok részéről történő kizsákmányolását és a nemzeti elnyomást, kiküszöböli egyszersmind a háború okait is. *Ezért a tartós békéért folytatott harc nem választható el a szocializmus megvalósításáért folytatott harctól.*" (Művei. XIX. köt. Függelék. 434. old., oroszul.) Ennek a kiáltványnak a lövészárkokban való terjesztéséért májusban 3 tisztet és 32 katonát lőttek agyon Németországban. A német kormány mindennél jobban rettegett a tömegek forradalmasodásától.

A kientali konferenciára készült javaslataiban az OSZDMP Központi Bizottsága éppen a tömegek forradalmasításának szükségességére hívta fel a figyelmet.

„Nem elég az – olvassuk az egyik javaslatban –, hogy a zimmerwaldi kiáltvány célzást tesz a forradalomra, megállapítva, hogy a munkásoknak a maguk ügyéért, nem pedig idegen ügyért kell áldozatokat hozniuk. Világosan és határozottan meg kell mutatni a tömegeknek útjukat. A tömegeknek tudniuk kell, hova menjenek és miért. Hogy a forradalmi tömegakciók háború idején, ha sikeresen fejlődnek, csak az imperialista háborúnak a szocializmusért folytatott polgárháborúvá való átváltozására vezethetnek, az nyilvánvaló, és káros volna ezt elleplezni a tömegek előtt. Ellenkezőleg, ezt a célt világosan meg kell mutatni, bármilyen nehéznek tűnik is elérése, amikor az útnak még csak az elején vagyunk. Nem elég megállapítani, ahogy ezt a zimmerwaldi kiáltvány teszi, hogy »a tőkések hazudnak, amikor a haza védelméről beszélnek« a mostani háborúban, és hogy a munkásoknak a forradalmi harcban nem kell számolniuk országuk hadiállapotával; világosan meg kell mondani azt, ami itt csak célzás formájában jut kifejezésre, nevezetesen, hogy nemcsak a tőkések, hanem a szociálsovinisták

és a kautskysták is hazudnak, amikor a mostani, imperialista háborúban megengedik a honvédelem fogalmának alkalmazását; hogy a forradalmi akciók háború idején lehetetlenek anélkül, hogy »saját« kormányunkat vereséggel ne fenyegetnék, és hogy a kormánynak a reakciós háborúban elszenvedett minden veresége megkönnyíti a forradalmat, amely egyes-egyedül képes megh ozni a tartós és demokratikus békét. Végül meg kell mondani a tömegeknek, hogyha ők maguk nem hoznak létre illegális szervezeteket és a hadicenzúrától mentes, azaz illegális sajtót, akkor elképzelhetetlen a kezdődő forradalmi harc komoly támogatása, továbbfejlesztése, egyes lépéseinek bírálata, hibáinak kijavítása, a harc rendszeres kiszélesítése és kiélezése." (Összes Művei. 27. köt. 281. old.)

A KB-nak ez a javaslata igen világosan kifejezi a bolsevikok és Iljics viszonyát a tömegekhez: a tömegeknek mindig meg kell mondani a teljes igazságot, a szépítés nélküli igazságot, nem szabad félni attól, hogy ez az igazság elriasztja őket. A tömegekbe vetették a bolsevikok minden reménységüket, a tömegek és csakis a tömegek harcolják ki a szocializmust.

Sljapnyikovhoz intézett június 1-i levelemben ezt írtam: „Ami Kientalt illeti, Grigorij nagyon lelkesedik. Persze csak a hallottakból ítélhetek, de túlságosan sok az irodalom és nincs meg a belső egység, az az egység, amely a dolog tartósságának biztosítéka lehetne. Látszik, hogy lent még nem »rothad«, ahogy Badaics kifejezte, ámbár a németeknél ez némileg érezhető."

Az imperializmus gazdaságtanának tanulmányozása, valamenynyi összetevőjének elemzése, a pusztulás felé haladó imperializmus – a kapitalizmus utolsó foka – egész világképének átfogása lehetővé tette Iljics számára, hogy új módon vessen fel egy egész sor politikai problémát, hogy sokkal közelebbről vizsgálja meg azt a kérdést, milyen formák között megy majd végbe a szocializmusért folyó harc általában és különösképpen Oroszországban. Iljics sok mindent végig akart gondolni, meg akarta érlelni gondolatait, s ezért elhatároztuk, hogy elutazunk a hegyek közé. Ehhez az elhatározásunkhoz az is hozzájárult, hogy bazedovom sehogy sem akart javulni. A magaslati levegő volt az egyetlen, ami segíthetett. A Zürichtől nem messze levő St. Gallen kantonba

utaztunk hat hétre, a vad hegyek közé, a Tschudiwiese üdülőbe, amely igen magasan feküdt, egészen közel a hóborította hegycsúcsokhoz. Az üdülő nagyon olcsó volt, személyenként naponta két és fél frankba került. Igaz, hogy jogosan lehetett „tejes" üdülőnek nevezni, mert reggelire tejeskávét adtak, vajas kenyérrel és sajttal, de cukor nélkül, ebédre tejlevest, valami túrós ételt, harmadik fogásnak tejet, négy órakor megint tejeskávét, vacsorára ismét valami tejeset. Az első napokban majd a falnak mentünk ettől a tejkúrától, de később aztán változatossá tettük málnával és áfonyával, amely bőségesen termett arrafelé. Szobánk tiszta volt, villanyvilágításos, egyszerű. Magunk takarítottuk, és a cipőnket is magunk tisztítottuk. Ez utóbbi funkciót, svájci szokás szerint, Vlagyimir Iljics vállalta magára: minden reggel fogta a bakancsokat, az enyémet meg a sajátját, és kivitte őket az eresz alá, ahol a cipőket pucolták, nevetgélt, tréfálkozott a többi cipőtisztítóval, és olyan buzgón járt a keze, hogy egyszer általános kacagás közepette feldöntötte az ott álló fonott kosarat, amely tele volt üres sörösüvegekkel. A társaság demokratikus volt. Egy ilyen üdülőt, ahol napi két és fél frank az ellátás, nemigen keresett fel az „úri" közönség. Bizonyos tekintetben ez az üdülő a francia Bombonra emlékeztetett, de közönsége egyszerűbb, szegényebb volt, svájci demokratikus színezettel. Esténként a háziak fia harmonikázott, a vendégek pedig veszett táncba kezdtek, tizenegy óráig hallatszott a táncolók dobogása. Az üdülő vagy nyolc kilométerre volt az állomástól, a közlekedési eszközöket csak néhány szamár képviselte. Az út szűk hegyi ösvényeken kanyargott, mindenki gyalog járt. És csaknem minden reggel hatkor megszólalt a csengettyű, gyülekezni kezdtek a vendégek, hogy elkísérjék a távozókat, és rázendítettek egy búcsúénekre. Minden strófa így végződött: „Isten veled, kakukkmadár." Vlagyimir Iljics, aki szeretett reggel sokáig aludni, morgott, és egészen beburkolózott a takarójába. A társaság hihetetlenül apolitikus volt. Még a háborúról sem beszélgettek soha. Az üdülők között volt egy katona. A tüdejével volt valami baj, s ezért fölöttesei államköltségen a tejszanatóriumba küldték gyógyulni. Svájcban a katonai hatóságok nagyon gondoskodtak a katonákról (Svájcban nincs állandó hadsereg, csak milícia). A mi katonánk derék legény volt. Vlagyimir Iljics egyre

kerülgette, mint macska a forró kását, néhányszor beszélgetni kezdett vele a háború rabló jellegéről, a legény nem szállt vitába, de nem kapta be a horgot. Világos volt, hogy édeskevéssé érdeklik a politikai kérdések, sokkal inkább érdekelte az, hogy mivel töltse az idejét.

A Tschudiwiese üdülőben senki sem keresett fel bennünket, oroszok itt egyáltalán nem voltak, és mi mindentől távol, naphosszat kószáltunk a hegyek között. Iljics egyáltalán nem dolgozott ebben az időben. A hegyekben sétálva sokat beszélt különféle kérdésekről, a demokrácia szerepéről, a svájci demokrácia pozitív és negatív oldalairól, ugyanazt a gondolatot gyakran többféleképpen is megismételte; látszott, hogy ezek a kérdések mennyire foglalkoztatják. Július második felét és az augusztust a hegyek között töltöttük. Amikor elutaztunk, a szanatórium lakói minket is elkísértek, és mint mindenkit, bennünket is az „Isten veled, kakukkmadár"-ral búcsúztattak. Amint lefelé mentünk az erdőben, Vlagyimir Iljics egyszer csak fehér gombákra lett figyelmes, s ügyet sem vetve az esőre, olyan szenvedéllyel kezdte szedni, mintha csak baloldali zimmerwaldistákat toborozna. Bőrig áztunk, de egy egész zsákra való gombát szedtünk. A vonatot persze lekéstük, és vagy két órát kellett várnunk az állomáson a következőre.

Zürichben ugyanahhoz a családhoz mentünk vissza, a Spiegelgasséra.

Üdülésünk idején Vlagyimir Iljics alaposan átgondolta munkatervét. Az első, ami akkor különösen fontos volt, az elméleti egység megteremtése, a pontos elméleti vonal kijelölése. Nézeteltérések voltak Rosa Luxemburggal, Radekkel, a hollandokkal, Buharinnal, Pjatakovval, részben Kollontajjal. A legélesebb volt az ellentét Pjatakovval (P. Kijevszkijjel), aki augusztusban megírta „A proletariátus és a nemzetek önrendelkezési joga" c. cikkét. Iljics, miután kéziratban elolvasta a cikket, azonnal leült, hogy megírja rá válaszát, melyből egész brosúra kerekedett ki: „A marxizmus karikatúrájáról és az »imperialista ökonomizmusról«" A brosúra igen éles hangnemben íródott, éppen azért, mert ebben az időben Iljicsnek már igen világos, határozott elképzelései alakultak ki arról, hogy milyennek kell lennie a gazdaság és a politika viszonyának a szocializmusért folyó harc korszakában. A politi-

kai harc lebecsülését imperialista ökonomizmusnak minősítette. „A kapitalizmus győzött – írta Iljics –, *tehát* fölösleges politikai kérdéseken törni a fejünket; így okoskodtak 1894–1901-ben a régi »ökonomisták«, akik egészen odáig mentek, hogy tagadták Oroszországban a politikai harcot. Az imperializmus győzött – *tehát* fölösleges a politikai demokrácia kérdésein törni a fejünket; így okoskodnak napjaink »imperialista ökonomistái«." (Összes Művei. 30. köt. 77. old.)

A demokrácia szerepének semmibevevése megengedhetetlen volt a szocializmusért vívott harcban. „A szocializmus lehetetlen kétféle értelemben vett demokrácia nélkül: – írta Vlagyimir Iljics ugyanebben a brosúrában – (1) a proletariátus nem viheti véghez a szocialista forradalmat, ha nem készül fel rá a demokráciáért folytatott harccal; (2) a győzelmes szocializmus nem tarthatja meg győzelmét és nem vezetheti el az emberiséget az állam elhalásához, ha nem valósítja meg teljesen a demokráciát." (Ugyanott, 125. old.)

Vlagyimir Iljicsnek ezeket a szavait hamarosan teljes mértékben igazolták az orosz tapasztalatok. A februári forradalom és nyomában a demokráciáért folytatott harc előkészítette Októbert. A szovjeteknek, a szovjetek rendszerének szüntelen szélesítése és erősítése átalakítja magát a demokráciát is, állandóan gazdagítva e fogalom tartalmát.

1915–1916-ban Vlagyimir Iljics már alaposan átgondolta, a szocializmus építésének szemszögéből közelítette meg a demokrácia kérdését. Már 1915 októberében így válaszolt Radeknek (Parabellumnak) a „Berner Tagewacht" 1915 októberi számában megjelent cikkére:

„Az sül ki, hogy Parabellum a szocialista forradalom *nevében* lenézően félrelöki a demokrácia területére vonatkozó következetesen forradalmi programot. Ez helytelen. A proletariátus csak a demokrácia útján győzhet, vagyis csak akkor, ha teljesen megvalósítja a demokráciát és harcának minden egyes lépését a leghatározottabban megfogalmazott demokratikus követelésekkel kapcsolja össze. Képtelenség a szocialista forradalmat és a kapitalizmus elleni harcot *szembeállítani* a demokrácia *egyik* kérdésével, az adott esetben a nemzeti kérdéssel. A kapitalizmus elleni

forradalmi harcot *össze kell kötnünk* olyan forradalmi programmal és taktikával, amely felöleli az *összes* demokratikus követeléseket: a köztársaságot, a milíciát, a hivatalnokoknak a nép által való választását, a nők egyenjogúságát, a nemzetek önrendelkezését stb. Amíg kapitalizmus van, mindezek a követelések csak kivételesen, és akkor sem teljesen, csak eltorzított formában valósíthatók meg. Mi, a már megvalósított demokratizmusra támaszkodva, leleplezve ennek tökéletlenségét a kapitalizmusban, a kapitalizmus megdöntését, a burzsoázia kisajátítását követeljük mint elengedhetetlen alapját annak, hogy megszüntessük a tömegek nyomorát, és *teljesen, minden vonatkozásban* megvalósítsuk az *összes* demokratikus átalakításokat. Egyes átalakítások a burzsoázia megdöntése előtt, mások a burzsoázia megdöntése *folyamán* és ismét mások a burzsoázia megdöntése után fognak kezdődni. A szocialista forradalom nem egyetlen csata, hanem a legkülönbözőbb gazdasági és demokratikus átalakításokért folyó csaták egész sorának a korszaka, amely csak a burzsoázia kisajátításával fejeződhet be. Éppen e végcélunk nevében demokratikus követeléseink *mindegyikét* következetesen forradalmi módon kell megfogalmaznunk. Elképzelhető, hogy valamely ország munkásai megdöntik a burzsoáziát, még *mielőtt* egyetlenegy fontos demokratikus átalakítást teljesen megvalósítottak volna. De teljesen elképzelhetetlen, hogy a proletariátus mint történelmi osztály legyőzheti a burzsoáziát, ha nem készítették fel erre azzal, hogy a legkövetkezetesebb és forradalmian határozott demokratizmus szellemében nevelték." (Összes Művei. 27. köt. 58. old.)

Azért közlök ilyen hosszú idézeteket, mert igen szemléltetően mutatják, milyen gondolatok foglalkoztatták Vlagyimir Iljicset 1915 végén és 1916-ban, és mi az, ami rányomta bélyegét további megnyilatkozásaira. Legtöbb cikke, amely a demokráciának a szocializmus építéséért vívott harcban betöltött szerepével foglalkozik, jóval később jelent meg: a Parabellum elleni cikke 1927-ben, „A marxizmus karikatúrája" pedig 1924-ben. Kevéssé ismertek, mert elég kis példányszámban megjelent gyűjteményekben láttak napvilágot; márpedig ezek nélkül a cikkek nélkül nem érthetjük meg, hogy miért vitatkozott olyan hevesen Vlagyimir Iljics a nemzetek önrendelkezési jogáról. Érthetővé válik ez a szenvedélyesség,

ha ezt a kérdést a demokratizmus lenini általános értékelésével összefüggésben vizsgáljuk. Meg kell értenünk, hogy Iljics szemében az önrendelkezés kérdésében elfoglalt álláspont volt a próbaköve annak, mennyire helyesen tudja valaki megközelíteni a demokratikus követeléseket általában. Éppen ebből a szemszögből folytak az ezzel kapcsolatos viták mind Rosa Luxemburggal, mind Radekkel, mind a hollandokkal, mind Kijevszkijjel és számos más elvtárssal. Kijevszkij ellen írt brosúrájában Iljics hangsúlyozta: „Minden nemzet eljut a szocializmushoz, ez elkerülhetetlen, de nem teljesen egyformán fognak eljutni, mindegyik sajátos vonást kölcsönöz majd a demokrácia ilyen vagy olyan formájának, a proletárdiktatúra ilyen vagy olyan válfajának, a társadalmi élet különféle területein végrehajtott szocialista átalakítások ilyen vagy olyan ütemének. Nincs semmi, ami elméletileg nyomorúságosabb és gyakorlatilag nevetségesebb volna, mint ha valaki a jövőt *ebben* a tekintetben »a történelmi materializmus nevében« egyhangú szürke színnel akarná felvázolni: ez az ikonfestők mázolmánya volna, semmi több." (Összes Művei. 30. köt. 120. old.)

A szocializmus építése nemcsak gazdasági építés; a gazdaság csupán bázisa a szocializmus építésének, az alap, az előfeltétel, a szocializmus építésének lényege viszont az egész társadalmi szövevény új módon való átszervezése, a szocialista forradalmi demokratizmus alapján való átalakítása.

Talán ez az, ami mindig a legélesebben elválasztotta Lenint Trockijtól. Trockij nem értette meg, hogy demokratikus szellemben, demokratikus alapokon kell építeni a szocializmust, átszervezni a tömegek egész életét. Ugyancsak akkor, 1916-ban, csírájában megvoltak már az ellentétek Iljics és Buharin között is. Buharin augusztus végén a „Jugend-Internationale" („Ifjúsági Internacionálé") 6. számában „Nota Bene" címmel cikket írt, amelyből kiviláglott az állam szerepének, a proletárdiktatúra szerepének lebecsülése. Lenin „Ifjúsági Internacionálé" c. írásában szóvá tette Buharinnak ezt a hibáját. A proletárdiktatúra, amely biztosítja a proletariátus vezető szerepét az egész társadalmi szövevény átalakításában – ez az a probléma, amely különösképpen érdekelte Vlagyimir Iljicset 1916 második felében.

A demokratikus követelések a minimális programhoz tartoznak,

és Iljics visszatérésünk után Sljapnyikovnak írt első levelében szidja Bazarovot a „Letopisz"-ban („Krónika") megjelent cikkéért, amelyben a szerző a minimális program felszámolásáért szállt síkra. Vitába száll Buharinnal, aki lebecsüli az állam, a proletárdiktatúra szerepét stb. Haragszik, hogy Kijevszkij nem érti meg a proletariátus vezető szerepét. „Ne becsülje le – írta Iljics Sljapnyikovnak – az elméleti összhangot: erre bizony nagy szükség van ahhoz, hogy ilyen nehéz időben dolgozni tudjunk." (Művei. 35. köt. 214. old.)

Vlagyimir Iljics újra meg újra átolvasta mindazt, amit Marx és Engels az államról írt; jegyzeteket készített. Ezáltal igen alaposan megértette a jövendő forradalom jellegét, s felkészült a forradalom konkrét feladatainak megértésére.

November 30-án volt a svájci baloldaliak tanácskozása a háborúhoz való viszonyról. A. Schmid Winterthurból arról beszélt, hogy Svájc demokratikus berendezkedését feltétlenül ki kell használni antimilitarista célokra. Másnap Lenin levelet írt A. Schmidnek, melyben azt javasolta, hogy a következőképpen bocsássuk szavazásra a kérdést: „az ipari és mezőgazdasági kapitalista nagyüzemek kisajátítása mellett, amely a militarizmus teljes megszüntetésének *egyedüli útja,* vagy a kisajátítás ellen?

Ebben az esetben gyakorlati politikánkban ugyanazt fogjuk mondani, amit elméletileg valamennyien elismerünk, mégpedig azt, hogy a militarizmus teljes megszüntetése csak a kapitalizmus megszüntetésével együtt képzelhető el és valósítható meg." (Ugyanott, 238–239. old.) 1916 decemberében írott levelében, amely csak tizenöt évvel később jelent meg a Leninszkij Szbornyik XVII. kötetében. Lenin ezt írja ezzel kapcsolatban: „Önök engem talán olyan naivnak gondolnak, hogy azt hiszem, »rábeszéléssel« meg lehet oldani olyan kérdéseket, mint a szocialista forradalom kérdése?

Nem. Én csak *szemléltetni* akarok, s azt is csak egy *részletkérdésre* vonatkozóan, hogy milyen *változásnak* kell végbemennie az egész pártpropagandában, ha valóban komolyan akarják venni azt a kérdést, hogy *meg kell tagadni a haza védelmét!* Ez *csak* szemléltetés *csak* egy részletkérdésre vonatkozóan – más szándékom nem volt." (Összes Művei. 30. köt. 212. old.)

Az események dialektikus megközelítésének kérdései ebben az

időszakban ugyancsak erősen foglalkoztatták Iljicset. Szinte belekapaszkodik Engelsnek „Az erfurti programtervezet bírálatá"-ban tett megállapításához: „Ilyenfajta politika végeredményben csak saját pártunkat vezetheti tévútra. Általános, elvont politikai kérdéseket tolnak előtérbe, és ily módon eltakarják a legközelebbi konkrét kérdéseket, az első politikai válság alkalmával önmaguk tűzik napirendre magukat." Iljics, amikor kijegyezte ezt a bekezdést, nagy betűkkel, kettős zárójel közé a következőket írta: „((az elvontat az előtérbe, a konkrétat eltakarni!!)) Nota bene! Gyönyörű! Ez a lényeg! NB."

„A marxi dialektika minden egyes sajátos történelmi helyzet konkrét elemzését követeli" (Összes Művei. 30. köt. 12. old.) – állapítja meg Vlagyimir Iljics Junius brosúrájára írt válaszában. Ebben az időben különösen törekedett arra, hogy mindent valamennyi összefüggésében és vonatkozásában szemléljen. Mind a demokrácia kérdését, mind pedig a nemzetek önrendelkezési jogának problémáját ebből a szemszögből vizsgálta.

1916 őszén és 1917 elején Iljics nyakig belemerült az elméleti munkába. Igyekezett minden percet kihasználni, amíg a könyvtár nyitva volt: pontosan 9-re ott volt, ottmaradt 12-ig, pontosan 12 óra 10 percre ért haza (12–1-ig a könyvtár zárva tartott), ebéd után visszament, és ottmaradt 6-ig. Odahaza nem lehetett valami kényelmesen dolgozni. Szobánk világos volt ugyan, de az udvarra nézett, ahol elviselhetetlen bűz terjengett, mert oda nyílott egy kolbászüzem is. Csak késő este nyitottuk ki az ablakot. Csütörtökön délutánonként, amikor a könyvtár zárva tartott, felmentünk a hegyek közé, a Zürichbergre. A könyvtárból jövet Iljics rendszerint vett két tábla, kék papírba csomagolt mogyorós csokoládét 15 centime-ért, ebéd után fogtuk a csokoládét meg a könyveket, és elindultunk a hegyek közé. Az erdő mélyén volt egy kedvenc helyünk, ahol nemigen járt ember, itt lefeküdtünk a fűbe, és Iljics belemélyedt olvasmányaiba.

Ebben az időben a legszigorúbb takarékosságot vezettük be magánéletünkben. Iljics lázasan kutatott valami kereseti lehetőség után, írt erről Granatnak, Gorkijnak, hozzátartozóinknak, sőt egyszer valami fantasztikus tervet eszelt ki egy „pedagógiai enciklopédia" kiadásáról, amelyen én fogok dolgozni, s e tervét ki is fej-

tette Mark Tyimofejevicsnek, Anna Iljinyicsna férjének. Akkoriban szorgalmasan tanulmányoztam a pedagógia kérdéseit, ismerkedtem a zürichi gyakorlati iskolaszervezés problémáival. Iljics annyira beleélte magát ebbe a fantasztikus elképzelésbe, hogy azt írta, vigyázni kell, nehogy valaki eltulajdonítsa ezt az ötletet.

Írással nem nagyon sikerült pénzt keresni, s ezért elhatároztam, hogy munkát keresek Zürichben. Zürichben működött az emigráns pénztárak irodája, amelynek élén Feliksz Jakovlevics Kon állt. Az iroda titkára lettem, és Feliksz Jakovlevicsnek segítettem munkájában.

Igaz, hogy itt szinte nevetségesen kevés fizetést kaptam, de fontos munkát végeztem; segíteni kellett az elvtársaknak a munkalehetőségek felkutatásában, különféle vállalkozások megszervezésében és a betegsegélyezésben. A pénztárban akkor igen kevés pénz volt, úgyhogy több volt a terv, mint a reális segítség. Emlékszem, tervbe vettük például egy rentábilis szanatórium létesítését. Svájcban vannak ilyen szanatóriumok: a betegek napi néhány órát töltenek kertészettel, konyhakertészettel, vagy fonott székeket készítenek a szabad levegőn, s ez lényegesen olcsóbbá teszi ellátásukat. Az emigránsok között igen magas volt a tuberkulotikus megbetegedések száma.

Így éltünk-éldegéltünk Zürichben, miközben a helyzet egyre inkább forradalmasodott. Iljics elméleti munkája mellett igen fontosnak tartotta a helyes taktikai vonal kidolgozását. Úgy vélte, hogy nemzetközi méretekben megérett a szakadás ügye, hogy szakítani kell a II. Internacionáléval, a Nemzetközi Szocialista Irodával, egyszer s mindenkorra szakítani kell Kautskyval és kompániájával, s a Zimmerwaldi Baloldal erőit felhasználva meg kell kezdeni a III. Internacionálé szervezését. Oroszországban haladéktalanul szakítani kell Csheidzével és Szkobelevvel, az okistákkal[1], azokkal, akik Trockijhoz hasonlóan nem értik meg, hogy most megengedhetetlen mindenfajta békülékenység és elvtelen egyesülés. Forradalmi harcot kell folytatni a szocializmusért, és a legkíméletlenebbül le kell leplezni az opportunistákat, akiknél a szavak eltérnek a tet-

[1] Az Augusztusi Blokk által választott Szervező Bizottság (OK) hívei. – *Szerk.*

tektől, akik valójában a burzsoáziát szolgálják, elárulják a proletariátus ügyét.

Talán sohasem volt Vlagyimir Iljics olyan engesztelhetetlen, mint 1916 utolsó és 1917 első hónapjaiban. Szilárdan meg volt róla győződve, hogy közeledik a forradalom.

AZ EMIGRÁCIÓ UTOLSÓ HÓNAPJAI / 1917

1917. január 22-én Vlagyimir Iljics felszólalt a zürichi Népházban rendezett ifjúsági gyűlésen. Az 1905-ös forradalomról beszélt. Zürichben sok forradalmi érzelmű fiatal gyűlt össze abban az időben Németországból, Olaszországból és más országokból, olyanok, akik nem akartak részt venni az imperialista háborúban, és Vlagyimir Iljics minél jobban meg akarta világítani előttük a munkások forradalmi harcának tapasztalatait, meg akarta mutatni a moszkvai felkelés jelentőségét; az 1905-ös forradalmat a közelgő európai forradalom bevezetésének tekintette. „Kétségtelen – mondotta –, hogy ez a közelgő forradalom csakis proletárforradalom lehet, mégpedig ennek a szónak még mélyebb értelmében: tartalmát tekintve is proletár, szocialista forradalom. Ez a közelgő forradalom még nagyobb mértékben fogja megmutatni egyrészt azt, hogy csak kemény harccal, vagyis polgárháborúval szabadíthatjuk fel az emberiséget a tőkés iga alól, másrészt pedig azt, hogy csak az osztálytudatos proletariátus léphet és lép fel a kizsákmányoltak óriási többségének vezéreként." (Összes Művei. 30. köt. 311. old.) Ezekben a perspektívákban Iljics egy pillanatig sem kételkedett. De hogy ez a közelgő forradalom mikor fog bekövetkezni, azt természetesen nem tudhatta. „Mi öregek, talán nem érjük meg ennek a közelgő forradalomnak döntő ütközeteit" – mondotta alig titkolt szomorúsággal beszédének befejező szakaszában. (Ugyanott. 312. old.) És mégis csak erre a közelgő forradalomra gondolt Iljics, ezért dolgozott.

Egyszer, amikor Iljics ebéd után már indulni készült a könyvtárba, én pedig befejeztem a mosogatást, beállított Bronski: „Ti nem tudtok semmit?! – kérdezte. – Oroszországban forradalom van!" És elmondta, mit olvasott a különkiadásban. Amikor Bronski elment, lementünk a tóhoz; a tóparton volt ugyanis egy hirdetőtábla, amelyre minden friss lapot kiragasztottak.

Többször is elolvastuk a közleményeket. Valóban: Oroszországban forradalom van. Iljics agya lázasan dolgozott. Már nem emlékszem, hogy telt el a nap további része és az éjszaka. Másnap megérkeztek a kormány újabb közleményei a februári forradalomról, és Iljics ezt írta Kollontajnak Stockholmba:

„*Semmi esetre sem* ismét a második Internacionálé mintájára! *Semmi esetre sem* Kautskyval! Feltétlenül *forradalmibb* program és taktika." És a továbbiakban: „...*továbbra is* forradalmi propaganda, agitáció és harc a *nemzetközi* proletárforradalom céljából és annak érdekében, hogy a hatalmat a »munkásküldöttek szovjetjei« ragadják meg (nem pedig a kadet szélhámosok)." (Művei. 35. köt. 278. old.)

Iljics azonnal határozott, kérlelhetetlen irányvonalat választott, de a forradalom lendületét még nem érzékelte, még az 1905-ös forradalom mércéjével mért, amikor azt mondta, hogy a jelen pillanatban a legfontosabb feladat a legális és az illegális munka összekapcsolása.

Másnap, Kollontaj utasításokat sürgető táviratára válaszolva, már másképpen, konkrétabban ír; most már nem perspektívában beszél arról, hogy a munkásküldöttek szovjetjei ragadják meg a hatalmat, hanem a hatalom megragadásának konkrét előkészítéséről, a tömegek felfegyverzéséről, a kenyérért, a békéért és a szabadságért folyó harcról ír. „Kiszélesíteni a munkát! Újabb rétegeket bevonni! Új kezdeményezést ébreszteni, új szervezeteket alakítani minden rétegben, *bebizonyítani* e rétegeknek, hogy a *békét* csakis a munkásküldöttek felfegyverzett szovjetje hozza meg, ha átveszi a hatalmat." (Ugyanott, 281. old.) Iljics Zinovjevvel

együtt hozzálátott a februári forradalomról szóló határozati javaslat megfogalmazásához.

Iljics attól a pillanattól kezdve, hogy a februári forradalom híre eljutott hozzánk, égett a vágytól, hogy Oroszországba menjen.

Anglia és Franciaország semmi pénzért sem engedett volna bolsevikokat Oroszországba. Iljics ezt világosan látta. „Attól tartunk – írta Kollontajnak –, nem egyhamar sikerül kijutnunk ebből az átkozott Svájcból." (Ugyanott, 280. old.) És számolva ezzel, Kollontajhoz intézett március 16-i és 17-i levelében azt latolgatja, hogyan lehetne jobban kialakítani a kapcsolatokat Pityerrel.

Illegálisan kell utazni, legális út nincs. De hogyan? A forradalom híre óta Iljics szemét elkerülte az álom. Az álmatlan éjszakákon a legvalószínűtlenebb tervek fogantak meg az agyában. Át lehetne repülni repülőgépen. No de ez már igazán csak álom volt. Csak ki kellett mondani hangosan, nyomban világossá vált e terv megvalósíthatatlansága, irrealitása. Meg kell szerezni valamilyen semleges országbeli, lehetőleg svéd állampolgár útlevelét: a svédekre gyanakszanak a legkevésbé. Svéd útlevelet a svéd elvtársak révén lehetne szerezni, de akadály a nyelv nem tudása. És mi lenne, ha az útlevélben az állna, hogy néma? De az ember könnyen elszólhatja magát. „Elalszol, mensevikekről álmodol, szidni kezded őket: »bitangok! bitangok!« és fuccs az egész konspirációnak" – mondtam nevetve.

Iljics mégis érdeklődött Ganieckinél, nem lehetne-e valahogy csempészúton átjutni Németországon.

A Párizsi Kommün emléknapján, március 18-án, Iljics Chaux-de-Fonds-ba, a nagy svájci munkásközpontba utazott. Szívesen ment oda, ott élt Abramovics, egy fiatal elvtársunk; üzemi munkás volt, és aktívan részt vett a svájci munkásmozgalomban. Sokat gondolt Iljics az utóbbi napokban a Párizsi Kommünre, sokat törte a fejét, hogyan lehetne felhasználni tapasztalatait a kezdődő orosz forradalmi mozgalomban anélkül, hogy hibáit megismételnénk. Éppen ezért előadása igen jól sikerült, ő maga is elégedett volt vele. A mi elvtársainkra az előadás óriási hatással volt, a svájciak viszont úgy látták, hogy nem túlságosan reális: Svájcban még a munkásközpontok is távol álltak az oroszországi események megértésétől.

Március 19-én a Svájcban élő orosz internacionalista emigránsok

különféle politikai csoportjai tanácskoztak arról, hogyan juthatnak haza Oroszországba. Martov azt javasolta, harcolják ki, hogy Oroszországban internált német és osztrák foglyokért cserébe engedjék át az emigránsokat Németországon. Martovot senki sem támogatta. Csak Lenin kapott ezen a terven. Végrehajtásához óvatosságra volt szükség. Az látszott a legjobbnak, ha a svájci kormány kezdeményezésére kezdenek tárgyalásokat. A svájci kormánnyal való tárgyalásokkal Grimmet bízták meg. A tárgyalásokból nem lett semmi. Az Oroszországba küldött táviratokra válasz nem érkezett. Iljics kínlódott. „Micsoda kínszenvedés valamennyiünknek itt rostokolni ilyen időkben'!' – írta Stockholmba Ganieckinek. De már szilárdan állt a lábán.

Március 18-án indult meg Pityerben a „Pravda", és Iljics 20-ától kezdődően írta a lap számára „Levelek a távolból" c. cikksorozatát. A sorozat öt levélből állt („Az első forradalom első szakasza", „Az új kormány és a proletariátus", „A proletár milíciáról", „Hogyan vívjuk ki a békét?", „A forradalmi proletár államrend feladatai")[1]. Csupán az első levél jelent meg, aznap, amikor Lenin Pityerbe érkezett, a többi elfeküdt a szerkesztőségben, sőt az ötödik meg sem érkezett a „Pravdá"-hoz. Ezt a levelet Iljics közvetlenül Oroszországba utazásunk előtt kezdte írni.

Ezek a levelek hűen kifejezik azt, ami Iljicset a hazautazásunkat megelőző időben foglalkoztatta. Különösen emlékezetemben maradt, mit mondott akkor a milíciáról. Ezzel foglalkozik harmadik levele, melynek címe: „A proletár milíciáról". Ez a levél csak Iljics halála után, 1924-ben jelent meg. Kifejtette benne gondolatait a proletárállamról. Ahhoz, hogy teljesen megértsük Lenin „Állam és forradalmát", feltétlenül el kell olvasnunk ezt a levelét. Az egész cikket a rendkívüli konkrétság jellemzi. Új típusú milícia, amely mind egy szálig felfegyverzett állampolgárokból, az ország egész felnőtt *férfi és női* lakosságából áll – erről írt Iljics ebben a cikkében. Ez a milícia, katonai kötelezettségein kívül, köteles végrehajtani a kenyér és egyéb élelmiszerek helyes és gyors elosztását, megvalósítani az egészségügyi felügyeletet, ügyelni arra, hogy minden családnak legyen kenyere, hogy minden gyermek megkapja a maga napi

[1] Lenin Összes Művei. 31. köt. 13–58. old. – *Szerk.*

tejadagját, s hogy egyetlen gazdag felnőtt se ihasson a szükségesnél több tejet, amíg a gyermekek nincsenek ellátva, hogy a paloták és luxuslakások ne álljanak üresen, hanem hajléktalanoknak és nincsteleneknek adjanak szállást. „Ki léptetheti életbe mindezeket a rendszabályokat, ha nem az egész népet felölelő milícia, amelyben a nők feltétlenül éppen úgy részt vesznek, mint a férfiak?

Ezek a rendszabályok *még nem* jelentenek szocializmust. A fogyasztás szabályozására, nem pedig a termelés átszervezésére vonatkoznak... – írta Iljics ebben a cikkében. – Most nem az a fontos, hogy elméletileg hogyan osztályozzuk őket. Óriási hiba lenne, ha a forradalom bonyolult, égető, gyorsan fejlődő gyakorlati feladatait a szűken értelmezett »elmélet« Prokrusztész-ágyába szorítanók, ahelyett, hogy az elméletben mindenekelőtt és legfőképpen *a cselekvés vezérfonalát* látnánk." (Összes Művei. 31. köt. 45–46. old.) A proletármilícia a *tömegek* igazi *megnevelésének,* az államügyek *összességében* való részvételre nevelésének eszközévé válna. „Az ilyen milícia bevonná a serdülő ifjúságot a politikai életbe, és nemcsak szóval, hanem valójában, *a munka* útján tanítaná." (Ugyanott, 44. old.) „A napirenden most a *szervezési* feladat van, de semmi esetre sem abban a sablonos értelemben, hogy csak a sablonos szervezetek terén dolgozzunk, hanem olyan értelemben, hogy az elnyomott osztályok hallatlanul széles tömegeit kell bevonni a szervezetbe, és hogy magának ennek a szervezetnek kell katonai, általános, állami és népgazdasági feladatokat megvalósítania." (Ugyanott, 47. old.) Amikor most, hosszú évek múltán, újra elolvassa az ember Iljicsnek ezt a levelét, szemébe tűnik egyfelől a gondolatmenet rendkívüli józansága, világos felismerése annak, hogy elengedhetetlenül szükség van a könyörtelen fegyveres harcra, hogy az adott pillanatban megengedhetetlen mindenfajta engedmény, mindenfajta ingadozás; másfelől az, hogy milyen nagy figyelmet fordított Lenin a tömegmozgalomra, a nagy tömegek új módon való megszervezésére, milyen figyelmet fordított a tömegek konkrét szükségleteire, helyzetük haladéktalan megjavítására. Minderről sokat beszélt Iljics 1916–1917 telén és különösen a februári forradalmat közvetlenül megelőző időben.

A tárgyalások elhúzódtak, nyilvánvaló volt, hogy az Ideiglenes Kormány nem óhajt internacionalistákat Oroszországba engedni,

az onnan érkező hírek pedig arra engedtek következtetni, hogy az elvtársak között némi ingadozás tapasztalható. Mindez arra késztetett bennünket, hogy siessünk az utazással. Iljics táviratot küldött Ganieckinek, amelyet a címzett csupán március 25-én kapott kézhez.

„Érthetetlen huzavona van nálunk. A mensevikek a Munkásküldöttek Szovjetjének jóváhagyását követelik. Küldjön valakit haladéktalanul Finnországba vagy Petrográdba, hogy megállapodjon Csheidzével, amennyire ez lehetséges. Kívánatos Belenyin véleménye." (Összes Művei. 49. köt. 428—429. old., oroszul.) Belenyinen a Központi Bizottság Irodája értendő. Március 18-án megérkezett Oroszországba Kollontaj, elmondotta, hogy áll a dolog Iljics utazásával, megjöttek Ganiecki levelei. A KB Irodája Ganiecki útján a következő utasítást adta: „Uljanov azonnal utazzon." (Leninszkij Szbornyik. XIII. köt. 270. old.) Ezt a táviratot Ganiecki továbbította Leninnek. Vlagyimir Iljics ragaszkodott ahhoz, hogy kezdjenek tárgyalásokat Fritz Platten svájci internacionalista szocialista közvetítésével. Platten pontos írásbeli megállapodást kötött a svájci német követtel. A megállapodás főbb pontjai a következők voltak: 1. Minden emigráns utazik, függetlenül a háborúról vallott nézeteitől. 2. Az emigránsok vagonjába Platten engedélye nélkül senkinek sincs joga belépni. Útlevél- és csomagvizsgálat nincs. 3. A hazautazók kötelezik magukat, hogy Oroszországban agitációt folytatnak, hogy a hazatérő emigránsokat megfelelő számú osztrák–német internáltra cseréljék fel. Iljics nagy energiával látott hozzá az utazás előkészítéséhez, levelezést kezdett Bernnel, Genffel, számos elvtárssal. A vperjodisták, akikkel Iljics tárgyalásokat folytatott, megtagadták az utazást. Itt kellett hagyni két jó elvtársunkat, a súlyosan beteg Karlt és Kaszparovot, akik azután meg is haltak Davosban. Iljics búcsúüdvözletet írt nekik.

Ez tulajdonképpen csak utóirat volt az én hosszú levelemhez. Részletesen megírtam, ki utazik, hogyan készülődünk, mik a tervek. Iljics csupán néhány szót írt, de ezekből látható, mennyire együttérzett az ittmaradó elvtársakkal, mennyire megértette, hogy milyen nehéz nekik. E néhány sorban azt mondta, ami a legfontosabb:

„Kedves Kaszparov! Fogadja Karllal együtt meleg, baráti kéz-

szorításomat. Ne veszítsék el a lelkierejüket. Türelemmel kell lenni. Remélem, Pityerben hamarosan találkozunk.

Még egyszer szívből jövő üdvözletem mindkettőjüknek. Az Önök Leninje." (Összes Művei. 49. köt. 432. old., oroszul.)

„Ne veszítsék el a lelkierejüket. Türelemmel kell lenni..." Igen, ez volt a legfőbb. Találkozásra többé nem került sor. Nem sokkal azután Kaszparov is, Karl is meghalt.

A zürichi „Volksrecht" számára Iljics megírta „Az OSZDMP feladatairól az orosz forradalomban" c. cikket. Levélben búcsúzott el a svájci munkásoktól. A „Búcsúlevél a svájci munkásokhoz" a következő szavakkal végződik:

„Éljen a *kezdődő* európai proletárforradalom!" (Összes Művei. 31. köt. 93. old.) Írt Iljics a fogságban sínylődő elvtársaknak is. Írt nekik a már lezajlott forradalomról és az eljövendő harcról. Ennek a levélnek a megírása lelki kényszer volt. Még berni tartózkodásunk idején meglehetősen élénk és széles körű levelezést kezdtünk a német táborokban sínylődő orosz foglyokkal. Az anyagi segítség természetesen nem lehetett túlságosan nagy, de segítettünk úgy, ahogy tudtunk, leveleket írtunk, olvasnivalót küldtünk nekik. Számos fogollyal igen szoros kapcsolat alakult ki. Bernből való elutazásunk után ezt a munkát Szafarovék folytatták. Illegális irodalmat küldtünk a fogolytáborba, elküldtük Kollontaj háborúról szóló brosúráját, amelynek óriási sikere volt, számos röpiratot stb.

Néhány hónappal elutazásunk előtt Zürichben megjelent két fogoly: Mihalev, egy voronyezsi paraszt, és egy odesszai munkás. Megszöktek a német hadifogságból, mégpedig úgy, hogy átúszták a Bodeni-tavat. Zürichi csoportunknál jelentkeztek. Iljics sokat beszélgetett velük. Különösen sok érdekeset mesélt a fogságról Mihalev. Elmondta, hogy az ukrán foglyokat eleinte Galíciába irányították, ukránofil agitációt folytattak közöttük, Oroszország ellen uszították őket. Azután Németországba került, ahol nagy parasztgazdaságokban dolgoztatták. „Mennyire meg van náluk minden szervezve! Egyetlen morzsa sem vész kárba! Majd ha visszatérek a falumba, én is így fogok gazdálkodni!" – mondta lelkesen Mihalev. Családja óhitű volt, ezért nagyanyja és nagyapja megtiltotta neki, hogy írni-olvasni tanuljon, mert az írás – úgymond – az ördög mestersége. A fogságban aztán megtanulta a betű-

vetést. Nagyszülei küldtek neki kölest meg szalonnát, és a németek csodálkozva nézték, ahogy megfőzte és megette a köleskását. Zürichben Mihalev be akart irakozni a népi egyetemre, és felháborodott, mikor megtudta, hogy itt nincs ilyen. Internálták. Földmunkát végzett valahol, és csodálkozott, hogy mennyire meg van félemlítve a svájci munkásember. „Elmegyek az irodába, hogy felvegyem a béremet – meséli –, hát látom: ott állnak a svájci munkások, és nem mernek bemenni az irodába, csak ott toporognak a fal mellett, lesnek be az ablakon. Micsoda megfélemlített nép! Én meg egyenest odamegyek, kinyitom az ajtót, be az irodába, hogy felvegyem a munkámért járó pénzt!" A Központi Feketeföld Területről jött paraszt, aki alighogy megtanult írni-olvasni és máris a svájci munkásember megfélemlítettségéről beszél, nagyon felkeltette Iljics érdeklődését. Elmesélte Mihalev, hogy egyszer megjelent a fogolytáborban egy orosz pap. A katonák nem akarták meghallgatni, kiabáltak, szitkozódtak. Egyszer csak odamegy a paphoz az egyik fogoly, kezet csókol neki, és így szól: „Menjen el, bátyuska, isten hírével, nincs itt keresnivalója." Mihalev és társai kérleltek bennünket, vigyük el őket Oroszországba, de hát nem tudhattuk, mi lesz ott velünk, elképzelhető volt, hogy ismét letartóztatnak valamennyiünket. Elutazásunk után Mihalev Franciaországba ment át; előbb Párizsban élt, majd valami traktorgyárban dolgozott, azután meg valahol Franciaország keleti részén, ahol sok lengyel emigráns volt. 1918-ban (vagy 1919-ben, nem emlékszem már pontosan) visszatért Oroszországba. Iljics találkozott vele. Mihalev elmesélte, hogy Párizsban néhány, német fogságból szökött katonatársával együtt behívták az orosz követségre, és felszólították őket, hogy írjanak alá egy kiáltványt, mely szerint a háborút folytatni kell egészen a győzelemig. És bár érdemrendekkel díszített, magas rangú hivatalnokok beszéltek a katonákkal, mégsem akadt közöttük egy sem, aki aláírta volna a kiáltványt. „Felálltam, és azt mondtam, hogy a háborút be kell fejezni. Ezzel indultam kifelé. A többiek meg jöttek utánam." Elmondta Mihalev, hogy milyen háborúellenes agitációt folytatott az ifjúság abban a francia városkában, ahol ő élt. Külsejében egyébként már semmi sem volt a voronyezsi parasztból: fején francia sapka, lábán terepszínű lábszártekercs, arca gondosan borotválva. Iljics szerzett neki munkát

valami gyárban. De Mihalev egyre csak szülőfalujába vágyott. A falu ki tudja hányadszor cserélt már gazdát, hol a fehérek, hol a vörösök kezén volt; a falu közepét szinte teljesen felperzselték a fehérek, de Mihalevék háza épségben maradt, nagyapja és nagyanyja élt. Mihalev eljött hozzám a Legfőbb Politikai Népművelési Bizottságba, mesélt mindenféléről, önmagáról pedig elmondta, hogy haza készülődik. „De hát miért nem indul még?" – kérdem. „Várom, hogy kinőjön a szakállam, mert ha nagyanyó és nagyapó meglátnak így borotváltan, menten meghalnak a szomorúságtól!" Az idén levelet kaptam Mihalevtől. Valahol Közép-Ázsiában dolgozik a vasútnál. Azt írja, a Lenin-emléknapokon elmesélte a munkásklubban, hogyan találkozott 1917-ben Zürichben Iljiccsel, mesélt arról, hogyan éltünk külföldön. Az emberek érdeklődéssel hallgatták, de látszott, hogy nem tudják, higgyék-e vagy sem, s ezért Mihalev arra kért, igazoljam, hogy valóban találkozott Iljiccsel Zürichben.

Mihalev egy darabka volt az eleven életből. Ugyanezt jelentették számunkra azok a hadifogoly-levelek is, melyek a segélyezési bizottsághoz érkeztek.

Iljics képtelen volt Oroszországba utazni anélkül, hogy előbb ne írt volna a foglyoknak arról, ami akkor mindennél jobban foglalkoztatta.

Amikor Bernből megérkezett a levél, amely szerint Platten tárgyalásai sikeresen véget értek, csak alá kell írni a jegyzőkönyvet és már el is indulhatunk Oroszországba, Iljics felpattant: „Az első vonattal utazunk." Két óra volt hátra az indulásig. Két óra alatt fel kellett számolnunk egész „gazdaságunkat", elszámolni a szállásadónővel, visszavinni a könyveket a könyvtárba, összecsomagolni stb. „Utazz egyedül, én majd holnap utánad megyek." De Iljics hajthatatlan volt: „Nem, együtt megyünk." Két óra alatt mindennel végeztünk: becsomagoltuk a könyveket, megsemmisítettük a leveleket, kiválogattuk a legszükségesebb ruhákat, holmikat, likvidáltuk minden ügyünket. Az első vonattal Bernbe utaztunk.

A berni Népházban gyülekeztek az Oroszországba utazó elvtársak. Rajtunk kívül Zinovjevék, Uszijevicsék, Inessza Armand, Szafarovék, Olga Ravics, Abramovics (Chaux-de-Fonds-ból), Grebelszkaja, Haritonov, Linde, Rozenblum, Bojcov, Miha Chakaja,

Marienhofék, Szokolnyikov utaztak. Orosznak álcázva utazott Radek. Összesen harmincan voltunk, ha nem számoljuk a kis göndör hajú Robertet, egy bundista nő négyesztendős kisfiát. Fritz Platten kísért el bennünket.

A „honvédők" akkor éktelen látmát csaptak amiatt, hogy a bolsevikok Németországon át utaznak. Természetesen a német kormány abból a meggondolásból indult ki, amikor az átutazást engedélyezte, hogy a forradalom a legnagyobb szerencsétlenség egy országra nézve, és úgy vélte, hogy a hazaengedett emigráns internacionalisták segítik majd a forradalom kibontakozását Oroszországban. A bolsevikok viszont kötelességüknek tartották, hogy forradalmi agitációt fejtsenek ki Oroszországban, a győzelmes proletárforradalmat tekintették tevékenységük céljának. Édeskevéssé érdekelte őket, hogy mit gondol a burzsoá német kormány. Tudták, hogy a „honvédők" kígyót-békát fognak kiabálni rájuk, de a tömegek végső soron mégiscsak őket követik. Akkor, március 27-én csak a bolsevikok kockáztatták meg az utazást, de egy hónappal később több mint kétszáz emigráns jött ugyanezen az úton, Németországon át, köztük L. Martov és más mensevikek.

Beszálláskor sem a csomagjainkat, sem az útlevelünket nem vizsgálták át. Iljics gondolataiba merült, lélekben már Oroszországban járt. Útközben jobbára jelentéktelen apróságokról folyt a szó. A vagont betöltötte Robert vidám hangocskája, aki különös rokonszenvvel csüggött Szokolnyikovon, és nem volt hajlandó szóba elegyedni az asszonyokkal. A németek meg akarták mutatni, hogy nem szenvednek hiányt semmiben. A szakács olyan bőséges ebédeket szolgált fel, amilyenekhez a mi emigráns társaságunk nemigen volt hozzászokva. A vagon ablakán kitekingetve feltűnt, hogy felnőtt férfi még mutatóban sem volt; csak nőket, serdülő fiatalokat és gyermekeket láttunk az állomásokon, a mezőkön, a városok utcáin. Ez a kép gyakran előttem volt a Pityerbe érkezésünk utáni első napokban, amikor elképedve láttam, hogy a katonák zsúfolásig megtöltik a villamosokat.

A berlini pályaudvaron vonatunkat mellékvágányra állították. Berlin közelében egy külön kupéba ültek valamiféle német szociáldemokraták. Közülünk senki sem beszélt velük, csak Robert totyogott be hozzájuk a fülkébe, és kérdezgette őket franciául:

„A kalauz mit csinál?" Nem tudom, megmondták-e a németek Robertnek, hogy mit csinál a kalauz, de annyi bizonyos, hogy ők sem boldogultak a bolsevikoknál saját kérdéseikkel. Március 31-én már átléptük a svéd határt. Stockholmban Lindhagen, Karlson, Ström, Ture Nerman és más svéd szociáldemokrata képviselők fogadtak bennünket. A teremben vörös zászlót tűztek ki, gyűlést rendeztek. Stockholmi tartózkodásunkra csak homályosan emlékszem, gondolataim már Oroszországban jártak. Fritz Plattent és Radeket az Ideiglenes Kormány nem engedte be Oroszországba. A bolsevikokkal nem merte ugyanezt megtenni. Feldíszített finn bérkocsikon utaztunk át Svédországból Finnországba. Itt már minden olyan ismerős, otthonos volt: rozoga harmadosztályú kocsik, orosz katonák. Nagyon jó volt. Robert hamarosan egy idősebb katona ölében csücsült, átölelte a nyakát, valamit csacsogott franciául, és húsvéti túrós kalácsot evett, amellyel a katona kínálta. A mieink ott szorongtak az ablakoknál. Az állomások peronján katonák tolongtak. Uszijevics kihajolt az ablakon. „Éljen a világforradalom!" – kiáltotta. A katonák értetlenül bámultak rá. Többször elment mellettünk egy sápadt arcú főhadnagy, és amikor Iljicscsel átmentünk a szomszédos, üres vagonba, a főhadnagy leült Iljics mellé, és szóba elegyedett vele. A főhadnagy „honvédő" volt. Iljics a maga álláspontját védelmezte – szintén borzasztóan sápadt volt. Közben lassanként szivárogtak be a vagonba a katonák. Nemsokára megtelt az egész kocsi. A katonák felálltak a padokra, hogy jobban hallják és lássák azt, aki olyan érthetően beszél a rablóháború ellen. Érdeklődésük percről percre nőtt, egyre feszültebb figyelemmel hallgatták Iljics szavait.

Beloosztrovban Marija Iljinyicsna, Sljapnyikov, Sztalj és más elvtársak vártak bennünket. Több munkásnő is jelen volt. Sztalj egyre nógatott, hogy intézzek hozzájuk néhány üdvözlő szót, de csak álltam, és egy hang sem jött ki a torkomon. Az elvtársak közénk ültek. Iljics megkérdezte őket, letartóztatnak-e minket megérkezésünk után. Az elvtársak nevettek. Hamarosan megérkeztünk Pityerbe.

A pityeri tömegek, munkások, katonák, tengerészek eljöttek, hogy fogadják vezérüket. Sok jó elvtársunkat láttuk ott. Köztük volt széles vörös vállszíjjal Csugurin, a longjumeaui iskola tanulója; szemében könny csillogott. Körös-körül hullámzott, kavargott a tömeg.

Aki nem élte át a forradalmat, el sem tudja képzelni pompázatos, ünnepélyes szépségét. Vörös lobogók, kronstadti tengerészekből álló díszőrség, a Péter-Pál-erőd reflektorai, amelyek megvilágítják a Finn-pályaudvartól a Kseszinszkaja-palotához vezető utat, páncélautók, az út két oldalán őrt álló munkások és munkásnők lánca...

Fogadásunkra eljöttek a Finn-pályaudvarra Csheidze és Szkobelev is, mint a Petrográdi Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetjének hivatalos képviselői. Az elvtársak bevezették Iljicset a cári fogadóterembe, itt várta Csheidze és Szkobelev. Amikor Iljics kiment a peronra, odalépett hozzá egy százados, és vigyázzállásba meredve jelentett valamit. Iljics, kissé zavartan, tisztelgett. A peronon álló díszőrség mellett elvezették Iljicset és egész emigráns csoportunkat, majd gépkocsiba ültettek bennünket, Iljicset pedig egy páncélautóra állították, és így vitték a Kseszinszkaja-palotához. „Éljen a szocialista világforradalom!" – kiáltott Iljics a körös-körül hullámzó sok ezer főnyi tömegbe.

Egész lényével érezte már a forradalom kezdetét.

Így értünk a Kseszinszkaja-palotához, ahol akkor a KB és a Petrográdi Pártbizottság székelt. A felső emeleten uzsonnát rendeztek, a pityeriek üdvözlő beszédekre készültek, de Iljics átterelte a beszélgetést arra, ami a legjobban érdekelte: a követendő taktikáról kezdett beszélni. Kseszinszkaja-palota körül munkás- és katonatömegek álltak. Iljicsnek szólnia kellett hozzájuk az erkélyről. Teljesen az első benyomások hatása alatt álltunk, hatalmába kerített ez a forradalmi őserő.

Azután hazamentünk a mieinkhez, Anna Iljinyicsnához és Mark Tyimofejevicshez. Marija Iljinyicsna velük lakott. Lakásuk a pet-

rográdi oldalon volt, a Sirokaja utcán. Külön szobát bocsátottak rendelkezésünkre. A kis Gora, akit Anna Iljinyicsna nevelt, érkezésünk alkalmából kifüggesztette szobánk falára a jelszót: „Világ proletárjai, egyesüljetek!" Nem sokat beszéltünk Iljiccsel azon az éjszakán – úgysem tudtuk volna kifejezni azt, amit átéltünk. De szavak nélkül is megértettük egymást.

Olyan időket éltünk akkor, hogy egy percet sem lehetett vesztegetni. Alig kelt föl Iljics, máris érte jöttek elvtársak, hogy elvigyék a Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetjeinek összoroszországi tanácskozásán részt vevő bolsevikok gyűlésére. A gyűlést a Tauriai Palota valamelyik felső termében tartották. Lenin tíz tézisben foglalta össze a legközelebbi tennivalókra vonatkozó nézeteit. Ezekben a tézisekben értékelte a helyzetet, világosan, pontosan megjelölte azokat a célokat, amelyek felé törekednünk kell, és azt az utat, amelyen haladnunk kell, hogy e célokat elérjük. A hallgatóság soraiban az első percekben bizonyos zavartság volt észlelhető. Sokaknak úgy tűnt, hogy túl élesen veti fel a kérdést Iljics, hogy a szocialista forradalomról beszélni még korai.

Lent a mensevikek üléseztek. Egyszer csak jött tőlük egy elvtárs azzal a kéréssel, hogy Iljics ismételje meg előadását a mensevik és bolsevik küldöttek együttes gyűlésén. A bolsevik gyűlés határozatban kimondta, hogy Iljics ismételje meg előadását. Ez meg is történt. A gyűlést a földszinten, a Tauriai Palota nagytermében tartották meg. Emlékszem, az első, ami szemet szúrt, az volt, hogy az elnökségben Goldenberg (Meskovszkij) is helyet foglalt. Az 1905-ös forradalomban szilárd bolseviknak, egyik legközelebbi harcostársunknak ismertük. Most Plehanov nyomdokába lépett, „honvédő" lett. Lenin vagy két óra hosszat beszélt. Utána Goldenberg emelkedett szólásra. Élesen szembeszállt Leninnel, kijelentette, hogy Lenin kitűzte a polgárháború zászlaját a forradalmi demokrácia körében. Nyilvánvalóvá vált, mennyire eltértek útjaink. Emlékezetembe véső dött még Kollontaj beszéde, aki lelkesen síkraszállt Lenin téziseinek védelmében.

Plehanov lapjában, a „Jegyinsztvó"-ban („Egység") „lázálomnak" nevezte a téziseket.

Lenin tézisei három nappal később, április 7-én megjelentek a „Pravdá"-ban. Másnap közölte a „Pravda" Kamenyev „Nézet-

eltéréseink" c. cikkét, amelyben a szerző elhatárolta magát a tézisektől. Kijelentette, hogy a tézisek Lenin magánvéleményét fejezik ki, és sem a „Pravda", sem a KB Irodája nem ért egyet velük. A bolsevik küldöttek azon a tanácskozáson, amelyen Lenin előterjesztette téziseit, úgymond, nem ezeket a téziseket, hanem a Központi Bizottság Irodájának téziseit fogadták el. Kamenyev kijelentette, hogy a „Pravda" megmarad régi álláspontja mellett.

A bolsevik szervezeten belül harc kezdődött. Ám ez a harc nem tartott sokáig. Egy héttel később összeült a petrográdi bolsevikok városi konferenciója, amely meghozta Iljics álláspontjának győzelmét. A konferencia nyolc napig tartott (április 14-től 22-ig); ezekben a napokban számos jelentős esemény történt, amely megmutatta, mennyire igaza van Leninnek.

Április 7-én, amikor a sajtó közölte Lenin téziseit, a Petrográdi Szovjet Végrehajtó Bizottsága még a „szabadságkölcsönre" szavazott.

A burzsoá és a „honvédő" lapok vad hajszát indítottak Lenin és a bolsevikok ellen. Senki sem vette komolyan Kamenyev nyilatkozatát, jól tudták, hogy a bolsevikok szervezetében Lenin álláspontja kerekedik felül. A Lenin elleni hajsza hozzájárult a tézisek gyors népszerűsítéséhez. Lenin a háborút imperialista rablóháborúnak nevezte, mindenki látta, hogy valóban a béke mellett van. Ez lázba hozta a tengerészeket, a katonákat, lázba hozott mindenkit, akinek a háború kérdése élet és halál kérdése volt. Április 10-én Lenin beszédet mondott az Izmaili-ezred gyűlésén, 15-én megjelent a „Szoldatszkaja Pravda" első száma, 16-án pedig a petrográdi munkások és tengerészek már tüntetést szerveztek a Lenin és a bolsevikok ellen indított hajsza miatt.

Április 18-án (május 1-én) olyan hatalmas május 1-i tüntetések zajlottak le Oroszország-szerte, amilyenekre még nem volt példa.

Ugyanaznap Miljukov külügyminiszter jegyzéket adott ki az Ideiglenes Kormány nevében, amelyben kijelentette, hogy a kormány a végső győzelemig folytatja a háborút, és eleget akar tenni a szövetségesekkel szembeni minden kötelezettségének. És mit tettek a bolsevikok? Megmagyarázták a sajtóban, hogy miféle kötelezettségek ezek. Rámutattak arra, hogy az Ideiglenes Kormány azoknak a kötelezettségeknek a teljesítésére tesz ígéretet,

amelyeket még II. Miklós kormánya és a cári banda vállalt. Rámutattak arra is, hogy ezeket a kötelezettségeket a burzsoáziával szemben vállalták.

És a tömegek, amikor mindezt megértették, kimentek az utcára. Április 21-én tüntetést rendeztek a Nyevszkijen. Ugyancsak a Nyevszkijen tüntetést szerveztek az Ideiglenes Kormány hívei is. Ezek az események összekovácsolták a bolsevikokat. A petrográdi bolsevik szervezet Lenin szellemében hozta határozatait.

Április 21-én és 22-én a KB olyan határozatot hozott, amelyek világosan rámutattak arra, hogy le kell leplezni az Ideiglenes Kormányt, elítélték a Petrográdi Szovjet megalkuvó taktikáját, rámutattak arra is, hogy a munkás- és katonaküldötteket újra kell választani, a szovjeteket meg kell szilárdítani, hogy széles körű felvilágosító munkát kell folytatni, de egyben hangsúlyozták, hogy az Ideiglenes Kormány haladéktalan megdöntésére irányuló kísérlet időszerűtlen.

Amikor megnyílt az összoroszországi konferencia (április 24-én), három héttel azután, hogy Lenin nyilvánosságra hozta téziseit, már teljes volt az egység a bolsevikok soraiban.

Pityerbe érkezésünk után keveset láttam Lenint – dolgozott a Központi Bizottságban, dolgozott a „Pravdá"-ban, egyik gyűlésről a másikra ment. Én a KB titkárságán dolgoztam, a Kseszinszkaja-palotában, de ez a munka nem hasonlított a külföldön, illetve az 1905–1907-ben végzett titkári munkához, amikor is meglehetősen önállóan kellett dolgozni Iljics útmutatásai alapján. Sztaszova volt a titkár, aki mellé technikai munkatársak voltak beosztva. Én a titkárságot felkereső funkcionáriusokkal tárgyaltam, de a helyi munkát akkor még nemigen ismertem. Gyakran kerestek fel bennünket a Központi Bizottság tagjai, főképpen Szverdlov. Nem voltam kellő mértékben tájékozott. Nagyon nehezítette munkámat az is, hogy nem volt meghatározott funkcióm. Annál mohóbban szívtam magamba a bennünket körülvevő eleven életet. Az utcák akkoriban érdekes látványt nyújtottak: mindenfelé csoportosulások, itt is, ott is heves viták folytak a helyzetről, az eseményekről. Az ember elvegyül a tömegben, és figyel. Egyszer három óra hosszat tartott az út a Sirokaján a Kseszinszkaja-palotáig, oly érdekfeszítők voltak ezek az utcai beszélgetések. Házunkkal szemben

egy udvar volt. Az ember kinyitja éjjel az ablakot és hallgatja a heves vitát. Középen egy katona ül, körülötte mindig ott lebzsel valaki – szakácsnők, szobalányok a szomszédos házakból, fiatal fiúk, lányok. Éjfél után 1 óra: röpködnek a szavak: bolsevikok, mensevikek... 3 óra: Miljukov, bolsevikok... 5 óra: még mindig ugyanaz, politika, gyűlésezés. A pityeri fehér éjszakák örökre egybekapcsolódtak emlékezetemben ezekkel az éjszakai gyűlésekkel.

A Központi Bizottság titkárságán sok ember fordult meg; ugyanitt a Kseszinszkaja-palotában székelt a Petrográdi Bizottság, a katonai szervezet, a „Szoldatszkaja Pravda" is. Voltam néha a Petrográdi Bizottság ülésén, közelebbről is megismertem az elvtársakat, figyelemmel kísértem a bizottság munkáját. Nagyon érdekeltek a serdülő ifjak, a munkásifjúság is. A fiatalokat magával ragadta a mozgalom. Meg lehetett találni soraikban a legkülönbözőbb irányzatok híveit; voltak köztük bolsevikok, mensevikek, eszerek, anarchisták. A szervezet mintegy ötvenezer fiatalt egyesített; de az első időkben nemigen foglalkoztak velük. Én megpróbáltam kialakítani velük valami kapcsolatot. Ennek a munkásifjúságnak szöges ellentéte volt a középiskolák felsőbb osztályainak tanulóifjúsága. A diákok gyakran nagyobb csoportokban a Kseszinszkaja-palota elé vonultak, és hangosan szidalmazták a bolsevikokat. Látható volt, hogy alaposan „megdolgozzák" őket.

Nem sokkal megérkezésünk után – nem emlékszem már pontosan, hányadikán – részt vettem egy pedagóguskongresszuson. A terem zsúfolásig megtelt. A pedagógusok teljesen az eszerek hatása alatt álltak. A kongresszuson tekintélyes „honvédők" szólaltak fel. Aznap, amikor az ülésen részt vettem, reggel, még megérkezésem előtt, felszólalt Alekszinszkij. A szociáldemokratákat – bolsevikokat, internacionalista mensevikeket – mindössze 15–20 ember képviselte; ezek egy kis külön szobában gyűltek össze, kifejtették véleményüket arra vonatkozóan, hogy melyik iskoláért kell majd harcolni. A gyűlés részvevői közül később sokan a kerületi dumákban dolgoztak. A pedagógusok tömegét magával ragadta a soviniszta mámor.

Április 18-án (május 1-én) Iljics részt vett a május 1-i tüntetésen. Beszédet mondott az Ohtán és a Mars-mezőn. Jómagam aznap

igen rosszul éreztem magam, egész nap ágyban feküdtem, és így nem hallhattam a beszédeit. Amikor hazajött, megdöbbentett felhevült arca. Külföldön is rendszeresen részt vettünk a május 1-i felvonulásokon, de más dolog a rendőrség engedélyével rendezett felvonulás, és más dolog a forradalmi nép, a cárizmus felett diadalmaskodó nép május 1-i tüntetése.

Április 21-én Danszkijnál kellett találkoznom Iljiccsel. Megkaptam a címet. Sztaro-Nyevszkij 3, és gyalog sétáltam végig a Nyevszkijen. A névai sorompó mögül nagy munkástüntetés közeledett. A tüntetőket lelkesen üdvözölte a járdát megtöltő munkásközönség. „Megyünk! – kiáltott egy fiatal munkásnő egy másiknak, aki a járdán állt. – Egész éjjel menni fogunk!" A munkástüntetőkkel szemben egy másik menet közeledett – csupa kalap, keménykalap. Ezeket meg a keménykalaposok és kalaposok üdvözölték a járdáról. A névai sorompó közelében a munkások voltak túlsúlyban, a Morszkaja utca közelében, a Policejszkij híd környékén a keménykalaposok. Itt szájról szájra járt a mendemonda, hogy Lenin német arannyal megvásárolta a munkásokat, akik most mind mögötte állnak. „Meg kell verni Lenint!" – kiáltotta egy divatosan öltözött úri kisasszony. „Mind össze kéne verni ezeket a bitangokat" – duplázott rá egy keménykalapos. Osztály osztály ellen! A munkásosztály Lenin mellett volt.

Április 24-től 29-ig ülésezett az összoroszországi áprilisi konferencia, 151 küldött részvételével. A konferencia új Központi Bizottságot választott, s igen fontos kérdéseket vitatott meg: a kül- és belpolitikai helyzetet, a háború kérdését a III. Internacionálé előkészítését, a nemzeti kérdést, az agrárkérdést, a párt programját.

Különösen emlékezetembe vésődött Iljicsnek a politikai helyzetről mondott beszéde.

Ez a beszéd nagyszerű példája volt annak, hogy mennyire figyelemmel kísérte Iljics a tömegek problémáit.

„Semmi kétség nem fér ahhoz, hogy a proletariátus és a félproletariátus mint osztály nincs érdekelve a háborúban. A hagyományok és a félrevezetés befolyása alatt vannak. Még nincsenek politikai tapasztalataik. Ezért feladatunk: huzamos időn át felvilágosító munkát végezni. A legcsekélyebb elvi engedményt sem tesszük nekik, de nem kezelhetjük őket úgy, mint a szociálsovi-

nisztákat. A lakosságnak ezek az elemei sohasem voltak szocialisták, halvány fogalmuk sincs a szocializmusról, csak most ébrednek politikai életre. Öntudatuk azonban rendkívül gyorsan fejlődik, látókörük tágul. Felvilágosítással kell közelebb kerülnünk hozzájuk, és ez a legnehezebb feladat, kiváltképpen olyan párt számára, amely tegnap még illegalitásban volt." (Összes Művei. 31. köt. 352. old.)

„Sokaknak közülünk, s így nekem személyesen is – mondta ebben a beszédében Lenin –, alkalmunk volt beszédeket mondani, főként katonák előtt, és azt hiszem, ha mindent osztályszempontból világítunk meg, állásfoglalásunk leghomályosabb pontja számukra éppen az, hogyan akarunk véget vetni a háborúnak, hogyan tartjuk lehetségesnek a háború befejezését. A nagy tömegek körében rengeteg a félreértés, egyáltalában nem értik álláspontunkat, és ezért ezen a ponton különösen közérthetőnek kell lennünk." (Ugyanott, 349. old.)

„Amikor a tömegek elé lépünk, konkrét válaszokat kell adnunk nekik." (Ugyanott, 353. old.)

Nemcsak a proletariátus, hanem a kispolgárság körében is kell tudnunk felvilágosító munkát végezni, mondotta Iljics.

Az ellenőrzésről szólva Vlagyimir Iljics a következőket mondotta: „Ahhoz, hogy ellenőrizhessünk, a hatalom birtokában kell lennünk. Ha a kispolgári blokk széles tömege ezt nem érti meg, legyen türelmünk megmagyarázni neki, de semmi esetre se mondjunk neki valótlanságot." (Ugyanott, 348. old.) Semmiféle demagógiát nem tűrt Iljics, és ezt érezték a katonák, érezték a parasztok, akik beszéltek vele. De a bizalom nem születik meg egy csapásra. Azokban a forró napokban Iljics megőrizte szokásos józanságát: „Jelenleg kisebbségben vagyunk, a tömegek egyelőre nem hisznek nekünk. Mi tudunk várni: át fognak jönni a mi oldalunkra, amikor a kormány kimutatja a foga fehérét." (Ugyanott.) Jó néhány katonával és paraszttal beszélgetett Iljics, és már ekkor elég sok jelét látta a bizalomnak, de sohasem ringatta magát illúziókban: „Proletárpárt nem követhetne el veszélyesebb hibát, mint ha taktikáját szubjektív óhajokra építené ott, ahol szervezettségre van szükség. Nem mondhatjuk, hogy a többség mellettünk van; jelenleg bizalmatlanságra, bizalmatlanságra és megint

csak bizalmatlanságra van szükség. A proletariátus taktikáját óhajokra alapozni – annyi, mint ezt a taktikát kudarcra ítélni." (Ugyanott, 353. old.)

A politikai helyzetről szóló beszédének befejező részében Iljics a következőket mondotta: „Az orosz forradalom szovjeteket hozott létre. A világ egyetlen burzsoá országában sem léteznek, s nem is létezhetnek ilyen állami intézmények, és egyetlen szocialista forradalom sem lehet meg semmiféle más hatalommal. A munkás- és katonaküldöttek szovjetjeinek nem azért kell kézbe venniük a hatalmat, hogy közönséges burzsoá köztársaságot hozzanak létre, vagy hogy valóra váltsák a közvetlen áttérést a szocializmusra. Ez nem lehetséges. Hát akkor miért? Azért kell kézbe venniük a hatalmat, hogy ezen áttérés felé megtegyék az első konkrét lépéseket, amelyeket meg lehet és meg kell tenni. A félelem a fő ellenség ebben a vonatkozásban. Hirdetni kell a tömegeknek, hogy ezeket a lépéseket azonnal meg kell tenni, mert különben a munkás- és katonaküldöttek szovjetjeinek hatalma értelmét veszti, és semmit sem fog adni a népnek.[4] (Ugyanott, 358. old.)

A továbbiakban Iljics a szovjetek előtt álló közvetlen feladatokról szólott: „Meg kell szüntetni a föld magántulajdonát. Ez a feladat áll előttünk, mert a nép többsége emellett van. Erre kellenek nekünk a szovjetek. Ezt az intézkedést a régi állami hivatalnoki karral nem lehet végrehajtani." (Ugyanott.) Iljics egy példával fejezte be beszédét, amely megmutatja, mit jelent a helyi hatalom meghódítása:

„Befejezésül hivatkozom egy beszédre, amely igen nagy benyomást tett rám. Egy szénbányász remek beszédet mondott, amelyben anélkül, hogy egyetlen könyvszagú kifejezést használt volna, elmondta, hogyan csinálták ők a forradalmat. Náluk nem az volt a kérdés, hogy vajon lesz-e elnökük, hanem őket az a kérdés érdekelte, hogy amikor elfoglalják a bányákat, a drótköteleket épségben megőrizzék, nehogy megálljon a termelés. Továbbá a kenyér kérdése érdekelte őket, a kenyéré, amijük nem volt, és abban is megegyeztek, hogyan jussanak kenyérhez. Ez a forradalomnak igazi, nem könyvekből tanult programja. Ez a helyi hatalom igazi meghódítása." (Ugyanott, 359. old.)

Zinaida Pavlovna Krzsizsanovszkajának valahogy eszébe ju-

tott, hogy én már meséltem neki a szénbányásznak erről a beszédéről, és azt mondta: „Most legfőképpen mérnökökre van szükségük. Vlagyimir Iljics véleménye szerint nagyszerű volna, ha Gleb odautazna."

A konferencián sok ismerőssel találkoztunk. Emlékszem többek között Priszjaginra, a longjumeaui iskola tanulójára, emlékszem, milyen csillogó szemmel hallgatta Iljics beszédét. Priszjagin nincs már az élők sorában. 1918-ban a fehérek agyonlőtték Szibériában.

1917-ben, május elején, Iljics elkészítette a pártprogramban végrehajtandó változások tervezetét. Az imperialista háború és a forradalom minden vonalon óriási változásokat idézett elő, másképpen kellett értékelni a dolgokat, másképpen kellett foglalkozni velük – a korábbi program teljesen elavult.

Az új minimális program tervezetét a tömegek életszínvonalának megjavítására, kezdeményezőkészségük kibontakoztatására irányuló törekvés hatotta át.

Egyre inkább tehernek éreztem a titkárságon végzett munkámat, sokkal jobban vonzott a tömegek közötti közvetlen munka. Iljicset is szerettem volna gyakrabban látni, egyre jobban aggódtam miatta. Az ellene irányuló hajsza mindinkább fokozódott. Megy az ember a petrográdi oldalon, egyszer csak megüti a fülét holmi háziasszonyok párbeszéde: „Mit kellene csinálni ezzel a Németországból jött Leninnel? Én mondom, a legjobb volna kútba fojtani." Persze nagyon jól tudtuk, honnan származnak ezek a mendemondák a megvesztegetésről, az árulásról. Más az, amikor a burzsujok beszélnek, és megint más, amikor a tömegek mondják ugyanazt. Írtam a „Szoldatszkaja Pravda" számára egy cikket, melyben elmondtam, hogy kicsoda tulajdonképpen Lenin. Cikkemnek ezt a címet adtam: „Egy lap a párt történetéből". Vlagyimir Iljics átnézte a kéziratot, néhány helyen belejavított, s a cikk megjelent a „Szoldatszkaja Pravda" 1917. május 13-i, 21. számában.

Amikor Vlagyimir Iljics esténként fáradtan hazajött, nem volt szívem még jobban fárasztani kérdéseimmel. De mindketten szerettünk volna beszélgetni úgy, ahogy szoktunk, séta közben. Néhaféha – elég ritkán – végigsétáltunk a petrográdi oldal elhagyatot-

tabb utcáin. Egyszer Saumjan és Jenukidze elvtársakkal együtt mentünk el sétálni. Saumjan különféle vörös jelvényeket adott át Iljicsnek; a fiai küldték. Iljics mosolyogva vette át az ajándékot.

Saumjan elvtársat – Sztyepant –, akinek óriási befolyása volt a bakui proletariátus körében, már régen ismertük. Rögtön a II. kongresszus után csatlakozott a bolsevikokhoz, ott volt mind a stockholmi, mind pedig a londoni kongresszuson. A stockholmi kongresszuson tagja volt a mandátumvizsgáló bizottságnak. Ez a kongresszus hasonlíthatatlanul nagyobb volt mind a másodiknál, mind a harmadiknál. Azokon a kongresszusokon minden egyes küldöttről tudták, hogy kicsoda, itt viszont számos olyan küldött volt jelen, akiket alig ismertünk. A mandátumvizsgáló bizottságban minden egyes küldött miatt éles frakcióharc folyt. Emlékszem, hogy verítékezett ebben a bizottságban Saumjan. A londoni kongresszuson nem vettem részt. Később, a második emigráció idején, élénk levelezést folytattunk a bakuiakkal. Emlékszem, mennyit faggattak a vperjodistákkal való szakítás okairól, és milyen részletesen kellett válaszolnom és leírnom, hogyan és miről folytak köztünk a viták.

1913-ban Iljics élénken levelezett Saumjannal a nemzeti kérdésről. Igen érdekes az a levél, amelyben Iljics 1914 májusában kifejti azt a gondolatot, hogy jó volna, ha valamennyi vagy nagyon sok nemzetiség marxistái készítenének egy törvényjavaslatot az Állami Duma részére a nemzetek egyenjogúságáról és a nemzeti kisebbségek jogainak védelméről. Ez a törvényjavaslat, Iljics elgondolása szerint, tartalmazná mindazt, amire szerintünk az egyenjogúság fogalma kiterjed, így a nyelv kérdését és az iskola, a kultúra kérdését általában, de valamennyi összefüggésében és vonatkozásában.

„Úgy vélem – írta Iljics –, hogy ezen az úton népszerű formában megmagyarázhatjuk, milyen ostobaság a kulturális nemzeti autonómia, és egyszer s mindenkorra *végezhetünk* ennek az ostobaságnak a híveivel." (Művei. 35. köt. 121. old.) Iljics el is készítette egy ilyen tervezet vázlatát.

Iljics 1917-ben is örült, hogy találkozhatott Sztyepannal, és megbeszélhette vele mindazokat a kérdéseket, melyek oly élesen vetődtek fel abban az időben a bolsevikok előtt.

Jól emlékszem még Iljicsnek arra a beszédére, amelyet a Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetjeinek I. összoroszországi kongresszusán mondott. A kongresszust a Vasziljevszkij osztrov első utcasorán, a hadapródiskola épületében tartották. Hosszú folyosókon kellett végigmennünk; az osztályokban szállást rendeztek be a küldöttek részére. A zsúfolásig megtelt teremben a bolsevikok kis csoportja a hátsó padsorokban ült. Lenin beszédét csak a bolsevikok tapsolták meg, de nem fért hozzá kétség, hogy a többiekre is nagy hatással volt. Később valaki mesélte, hogy Kerenszkij e beszéd után három órát feküdt eszméletlenül. Hogy ez valóban így volt-e, azt már nem tudom.

Júniusban zajlottak le a kerületi duma-választások. Elmentem megnézni, hogyan halad a választási hadjárat a Vasziljevszkij osztrovon. Az utcákon hömpölygött a nép. Nagyobb részt csőgyári munkások, de sok volt a munkásnő is a Laferme-gyárból. A Laferme-gyár az eszerekre adta le szavazatát. Mindenfelé hevesen vitatkoztak, nem a jelöltekről, nem személyekről, hanem az egyes pártok tevékenységéről folyt a vita, arról, amiért ez vagy az a párt harcol. Visszagondoltam a párizsi kerületi választásokra, amelyekre ottlétünk alatt került sor; meglepett bennünket a politikai mérlegelés hiánya és a töméntelen személyi momentum nagy szerepe a választásokban. Itt éppen ellenkező volt a helyzet. Szembetűnő volt az is, mennyire fejlődtek a tömegek 1905–1907-hez viszonyítva. Látszott, hogy az emberek különböző irányzatú lapokat olvasnak. Az egyik csoportban azt latolgatták, lehetséges-e nálunk bonapartizmus. A tömegben ott settenkedett egy alacsony figura, lerítt róla, hogy spicli. Nem illett az utóbbi évek során oly nagy fejlődésen keresztülment munkások tömegébe.

A tömegek forradalmi hangulata fokozódott.

A bolsevikok június 10-ére tüntetést hirdettek. A szovjetkongresszus betiltotta a tüntetést, s határozatban kimondotta, hogy három napig semmiféle felvonulás nem rendezhető. Iljics ragaszkodott hozzá, hogy fújják le a Petrográdi Bizottság által meghirdetett tüntetést; úgy vélekedett, hogy ha elismerjük a szovjetek hatalmát, nem tehetjük meg, hogy felrúgjuk a kongresszus határozatait, s ezzel fegyvert adunk az ellenség kezébe. De engedve a tömegek hangulatának, a szovjetkongresszus június 18-ára meghirdette

a maga tüntetését. Nem volt elkészülve arra, ami bekövetkezett. A tüntetésen mintegy 400 000 munkás és katona vett részt. A zászlók és plakátok 90 százaléka a bolsevik Központi Bizottság jelszavait hirdette: „Minden hatalmat a szovjeteknek!" „Le a tíz kapitalista miniszterrel!" Csupán három plakát szavazott bizalmat az Ideiglenes Kormánynak (az egyik a Bundé, a másik a Plehanovféle „Jegyinsztvó"-é, a harmadik a kozákezredé). Iljics június 18-át a fordulat egyik napjának minősítette.

„A június 18-i tüntetés – írta – a forradalmi proletariátus erejének és politikájának tüntetésévé lett, s a forradalmi proletariátus megmutatta a forradalom irányát, megmutatta, hogyan juthatunk ki a zsákutcából. Ebben rejlik a vasárnapi tüntetés óriási történelmi jelentősége, ebben különbözik elvileg a forradalom áldozatainak temetése napján rendezett tüntetéstől és a május elsejei tüntetéstől. Akkor ez a forradalom első győzelmének és hőseinek általános *ünneplése* volt, akkor a nép visszatekintett a szabadságharc oly gyorsan és oly sikeresen megtett első szakaszára. Május elseje pedig a nemzetközi munkásmozgalom történetével, a béke és a szocializmus eszményével kapcsolatos kívánságok és remények *ünnepe* volt.

Sem az egyik, sem a másik tüntetésnek nem az volt a célja, hogy *irányt* mutasson a forradalom további menetének, és nem is mutathatott irányt. Sem az egyik, sem a másik nem vetette fel a tömegek előtt és a tömegek nevében azt a konkrét, meghatározott, égető kérdést, hogy merre és hogyan kell a forradalomnak haladnia.

Ebben az értelemben június tizennyolcadika volt a *cselekvés* első politikai tüntetése, amely megmagyarázta – nem könyvekben vagy újságokban... azt, miképpen cselekszenek a különböző osztályok, miképpen akarnak és fognak cselekedni, hogy tovább folytassák a forradalmat.

A burzsoázia elrejtőzött..." (Összes Művei. 32. köt. 360–361. old.)

Véget értek a kerületi duma-választások. Engem a Viborg kerületben jelöltek. Itt csak bolsevikok jöttek be és néhány internacionalista mensevik, azok azonban nem kezdték meg a munkát. A kerületi elöljáróságon kizárólag bolsevikok dolgoztak: L. M.

Mihajlov, Kucsmenko, Csugurin, még egy elvtárs meg én. Hivatalunk eleinte egy helyiségben volt a kerületi pártbizottsággal, melynek titkára Zsenya Jegorova volt; itt dolgozott Lacisz elvtárs is. Hivatalunk és a pártszervezet munkája között a legszorosabb kapcsolat állt fenn. A Viborg kerületben végzett munka igen sokat jelentett számomra: a párt- és szovjetmunka kitűnő iskolája volt. Számomra, aki hosszú évekig éltem emigrációban, aki még kisebb gyűléseken sem mertem felszólalni, és mindaddig egyetlen sort sem írtam a „Pravdá"-ba, szükséges volt ez az iskola.

A Viborg kerületnek erős bolsevik aktívája volt. A munkástömegek bíztak a bolsevikokban. Nyomban munkába lépésem után át kellett vennem a katonafeleségek segélyezésére alakult bizottság viborgi tagozatának ügyintézését egy régi ismerősömtől, akivel valamikor együtt jártam gimnáziumba, majd együtt tanítottunk a vasárnap esti iskolában, és aki a munkásmozgalom fejlődésének első éveiben szociáldemokrata volt – Nyina Alekszandrovna Gerdtől, Sztruve feleségétől. Azóta politikai útjaink eltértek egymástól. Amikor átadta munkakörét, azt mondotta: „Nekünk nem hisznek a katonafeleségek; bármit teszünk is, elégedetlenek. Csak a bolsevikoknak hisznek. Hát, vegye csak kézbe a dolgot, talán több eredményt fog elérni!" Nem féltünk a feladattól, úgy gondoltuk, a munkásokkal együtt, öntevékenységükre támaszkodva, széles alapokra tudjuk majd fektetni a munkát.

A munkástömegek nemcsak a politika, hanem a kultúra terén is rendkívül aktívak voltak. Hamarosan megalakítottuk a Népművelési Tanácsot, melynek tagjai között helyet foglaltak a Viborg kerület valamennyi gyárának képviselői. A gyárak képviselői közül Purisev, Kajurov, Jurkin, Gorgyijenko munkásokra emlékszem. Hetenként összeültek, és gyakorlati intézkedéseket vitattak meg. Amikor felmerült az a kérdés, hogy mindenkit meg kell tanítani írni-olvasni, a gyárak a munkások bevonásával igen rövid idő alatt számba vették az analfabétákat. A gyárosoktól követelték, hogy bocsássanak helyiségeket rendelkezésre a betűvetési tanfolyamok számára, amikor pedig valamelyik gyáros ezt megtagadta, a munkásnők szörnyű botránytcsaptak, kiderítették, hogy a gyár egyik helyiségét rohamcsapatok foglalják el (erősen soviniszta beállítottságú zászlóaljakból való katonák); a dolog azzal végződött,

hogy a gyáros bérelt egy helyiséget a tanfolyam részére. Az órák látogatását és az oktatást munkások ellenőrizték. A hivataltól nem messze állomásozott egy géppuskás ezred. Eleinte nagyon megbízhatónak tartották, de ez a „megbízhatóság" hamarosan szertefoszlott. Amikor a géppuskás ezredet áthelyezték a viborgi oldalra, a katonák között nyomban agitáció indult meg. Az első bolsevik agitátorok napraforgómaggal, kvasszal stb. kereskedő asszonyok voltak, köztük jó néhány katonafeleség. A Viborg kerületi munkásnők nem hasonlítottak azokra, akiket a kilencvenes években és az 1905-ös forradalomban ismertem. Jól öltözködtek, aktívan szerepeltek a gyűléseken, politikailag öntudatosak voltak. Egyszer az egyik munkásnő a következőket mondta nekem: „Férjem a fronton van. Jól éltünk együtt, de most nem tudom, hogy lesz, ha majd visszatér a frontról. Én most a bolsevikok pártján állok, velük megyek, de nem tudom, hogy áll ő ezzel a dologgal ott a fronton... Megértette-e, látja-e, hogy a bolsevikokkal kell haladni. Éjszakánként gyakran azt gondolom, hátha még nem értette meg. Csak nem tudom, megérem-e; lehet, hogy meggyilkolják, meg aztán én is vért köpök, kórházba megyek." Mélyen az emlékezetembe vésődött ennek a munkásnőnek piros foltos, vékony arca, emlékszem, mennyire aggódott, hogy talán nem maradhat együtt a férjével világnézeti okok miatt. A kulturális munkában azonban akkortájt nem a munkásnők, hanem a munkások haladtak az élen. Mindennel foglalkoztak. Gorgyijenko elvtárs például az óvodákkal bajlódott. Kuklin elvtárs az ifjúság munkáját kísérte figyelemmel.

Én magam is az ifjúsági munkába vetettem bele magam. A „Szvet i znanyije" („Fény és tudás") szövetségben tömörült fiatalok kidolgozták a maguk programját. Az ifik között voltak bolsevikok, mensevikek, anarchisták, pártonkívüliek. A program hihetetlenül naiv és primitív volt, de igen érdekes viták alakultak ki körülötte. Az egyik programpont például kimondotta, hogy mindenkinek meg kell tanulnia varrni. Az egyik fiú – egy bolsevik – megjegyezte: „Minek mindenkinek varrni tanulni? A lányoknak persze tudniuk kell varrni, mert különben hogy varrják majd fel férjüknek a nadrággombot, de a fiúk minek tanuljanak?" Ezek a szavak valóságos vihart kavartak. Nemcsak a lányok, a többiek

is felzúdultak, felugráltak a helyükről. „A nadrággombot a feleségnek kell felvarrni? Mit képzelsz te?! Fenn akarod tartani a nő régi rabszolgaságát? A feleség a férjnek elvtársa, nem pedig szolgálója!" A javaslattevő kénytelen volt megadni magát. Visszaemlékszem egy beszélgetésre egy másik ifjúval, Murasevvel, a bolsevikok szenvedélyes védelmezőjével. Kérdem tőle: „Miért nem lép be a bolsevik szervezetbe?" – „Hát ez úgy van – válaszolta –, beléptünk néhányan, fiatalok, a szervezetbe. De miért léptünk be? Gondolja, azért, mert megértettük, hogy a bolsevikoknak igazuk van? Nem azért, hanem azért, mert a bolsevikok pisztolyokat osztottak ki a tagjaiknak! Így ez nem ér semmit. Az öntudatra kell hallgatni. Visszaadtam a tagsági könyvemet addig, amíg végleg nem látok tisztán." Meg kell mondani, hogy a „Szvet i znanyije"-ben mégiscsak kivétel nélkül forradalmi érzelmű fiatalok egyesültek. Nem tűrtek volna meg maguk között senkit, aki jobboldali nézeteket kezd hangoztatni. A tagok sokat szerepeltek munkahelyeiken, aktívak voltak, csak túlságosan hiszékenyek. Ez ellen a hiszékenység ellen teljes erővel fel kellett venni a küzdelmet.

Sokat kellett dolgozni a nők között. Már leküzdöttem régi gátlásaimat, és beszéltem mindenütt, ahol arra szükség volt.

Nyakig belemerültem a munkába. Mindenkit kivétel nélkül be akartam vonni a társadalmi munkába, lehetővé akartam tenni annak a „népi milíciának" a megvalósítását, amelynek gondolatát Vlagyimir Iljics annak idején felvetette.

Amióta a Viborg kerületben dolgoztam, még kevesebbet láttam Iljicset, a helyzet pedig egyre inkább éleződött, mindjobban fellángolt a harc. Június 18-a nemcsak a bolsevik jelszavakkal felvonuló 400 000 munkás és katona tüntetésének napja volt, június 18-a egyben az a nap is volt, amikor az Ideiglenes Kormány háromhónapi ingadozás után a szövetségesek nyomásának engedve támadást indított a fronton. A bolsevikok már megkezdték felvilágosító munkájukat a sajtó hasábjain és gyűlések szónoki emelvényein. Az Ideiglenes Kormány érezte, hogy inog a talaj a lába alatt. Június 28-án megkezdődött az orosz hadsereg veresége a fronton; ez rettenetesen felizgatta a katonákat.

Június végén Iljics Marija Iljinyicsnával együtt néhány napi pihenésre Boncs-Brujevicsékhez utazott Nyejvola faluba, Musz-

tamjaki állomás közelébe (Pityertől nem messze). Ezalatt Petrográdban a következő események történtek. A viborgi oldalon állomásozó géppuskás ezred elhatározta, hogy fegyveres felkelést robbant ki. Két nappal azelőtt művelődési bizottságunk megállapodott a géppuskás ezred kulturális és művelődési bizottságával, hogy hétfőn összeülnek a kulturális munka néhány kérdésének együttes megvitatására. A géppuskás ezredtől természetesen senki sem jött el a megbeszélésre – az egész ezred eltávozott. Én a Kseszinszkaja-palotába mentem. Hamarosan utolértem a géppuskásokat a Szampszonyijevszkij proszpekten. Zárt rendben mentek a katonák. Emlékezetemben maradt az alábbi jelenet. A járdáról lelépett egy idősebb munkás, a katonák elé ment, és mélyen meghajolva előttük, így szólt: „Tartsatok ki, testvérek, a munkásnép mellett!" A Kseszinszkaja-palotában a KB helyiségében tartózkodó elvtársak közül Sztálinra és Lasevicsre emlékszem. A géppuskások megálltak az erkélynél, tisztelegtek, majd továbbmentek. Utána még két ezred vonult a Központi Bizottság épülete elé, majd egy munkástüntetés következett. Este elküldtek egy elvtársat Musztamjakiba Iljicsért. A Központi Bizottság kiadta a jelszót, hogy a tüntetést változtassák békés felvonulássá, a géppuskás ezred viszont már barikádokat kezdett emelni. Emlékszem, milyen sokáig feküdt a díványon a viborgi hivatalban Lasevics elvtárs, aki ebben az ezredben dolgozott, és mennyi ideig nézte a mennyezetet, mielőtt kiment a géppuskásokhoz, hogy rábeszélje őket a megmozdulás beszüntetésére. Nehezen szánta rá magát erre a lépésre, de hát ez volt a Központi Bizottság határozata. A gyárak sztrájkba léptek. Kronstadtból tengerészek érkeztek. A felfegyverzett munkások és katonák hatalmas tüntetése a Tauriai Palota elé vonult. Iljics a Kseszinszkaja-palota erkélyéről beszélt az egybegyűltekhez. A Központi Bizottság kiáltványban szólította fel a tüntetőket, hogy vessenek véget a tüntetésnek. Az Ideiglenes Kormány tisztiiskolásokat és kozákokat vezényelt ki. A Szadovaján tüzet nyitottak a tüntetőkre.

Ezt az éjszakát Iljics Szulimovéknál töltötte (a petrográdi oldalon). A legbiztonságosabb hely, ahová Iljicset el lehetett rejteni, a viborgi oldalon volt. Elhatároztuk, hogy Kajurov munkásnál fog lakni. Elmentem Iljicsért Szulimovékhoz, és átkísértem a viborgi oldalra. A Moszkvai-ezred mellett mentünk valami parkon át. A parkban ült Kajurov. Amikor meglátott bennünket, felállt és előrement néhány lépést, Iljics követte, én meg félrehúzódtam.

A tisztiiskolások szétverték a „Pravda" szerkesztőségét. Délelőtt ülést tartott a Petrográdi Bizottság a Renault-gyár őrházikójában, az ülésen Iljics is részt vett. Megvitatták az általános sztrájk kérdését. Elhatározták, hogy nem szerveznek sztrájkot. Innen Iljics a Lesznoj proszpektre ment Fofanova elvtársnő lakására, ahol néhány központi bizottsági taggal kellett találkoznia. Ezen a napon a munkásmozgalmat leverték. A vperjodista Alekszinszkij, aki a II. Dumában a petrográdi munkásokat képviselte, és valaha jó munkatársunk volt, s Pankratov, az öreg slisszerburgi, az eszer párt tagja, azt a rágalmat terjesztették, hogy Lenin – az állítólag birtokukban levő adatok szerint – német kém. Arra számítottak, hogy ezzel a rágalommal megbénítják Lenin befolyását. Július 7-én az Ideiglenes Kormány határozatot hozott Lenin, Zinovjev, Kamenyev letartóztatásáról. A Kseszinszkaja-palotát kormánycsapatok szállták meg. Kajurovtól Iljics átköltözött Allilujevhez, itt bújt meg Zinovjev is. Kajurov fia ugyanis anarchista volt, s barátaival bombákkal bíbelődtek, s így ez a lakás nemigen felelt meg konspiratív célokra.

Hetedikén Marija Iljinyicsnával felkerestük Iljicset Allilujevék lakásán. Iljics ingadozott, érvekkel bizonygatta, hogy meg kell jelennie a bíróság előtt. Marija Iljinyicsna hevesen szembeszegült vele. „Elhatároztuk Grigorijjal, hogy megjelenünk, kérlek, menj el Kamenyevhez, és közöld ezt vele" – mondotta Iljics. Kamenyev egy másik lakásban tartózkodott, valahol a közelben. Máris indulni készültem. „Búcsúzzunk el – állított meg Vlagyimir Iljics –, lehet, hogy többé nem látjuk egymást." Összeölelkeztünk. Elmen-

tem Kamenyevhez, és átadtam Iljics üzenetét. Este Sztálin elvtárs és mások meggyőzték Iljicset, hogy nem helyes, ha megjelenik a bíróság előtt, s ezzel megmentették az életét. Este házkutatást tartottak nálunk a Sirokaján. Csak a mi szobánkat vizsgálták át. Egy ezredes volt ott meg még valami katona, fehér béléses köpenyben. Kiszedtek a fiókból néhány feljegyzést, s egyet s mást az én papírjaim közül. Megkérdezték, nem tudom-e, hol van Iljics, amiből megállapítottam, hogy nem jelentkezett. Reggel elmentem Szmilga elvtárshoz, aki szintén a Sirokaja utcában lakott. Ott volt Sztálin meg Molotov is. Mint megtudtam, Iljics és Zinovjev elhatározták, hogy elrejtőznek.

Kilencedikén, házkutatás címén, egész csapat tisztiiskolás tódult be hozzánk. Gondosan átkutatták az egész lakást. Anna Iljinyicsna férjét, Mark Tyimofejevics Jelizarovot Iljicsnek vélték. Engem faggattak, hogy valóban nem azonos-e Iljiccsel. Akkoriban Jelizarovéknál volt háztartási alkalmazott egy falusi lány, Annuska. Egy isten háta mögötti falucskából jött, és teljesen tájékozatlan volt. Nagyon szeretett volna megtanulni írni-olvasni, és minden szabad pillanatában az ábécéskönyvet böngészte, de a tanulás bizony elég nehezen ment. „Buta falusi liba vagyok én!" – mondta elkeseredetten. Igyekeztem segítségére lenni a tanulásban, azt is magyarázgattam neki, milyen pártok vannak, miért folyik a háború stb. Leninről mit sem tudott. Nyolcadikán nem voltam odahaza, a háziak elmondották, hogy a ház előtt gépkocsi állt meg, és ellenséges tüntetést rendeztek. Egyszer csak beszalad Annuska és így kiált: „Valami Oleninek jöttek!"

A házkutatás közben a hadapródiskolások Mark Tyimofejevicsre mutatva megkérdezték Annuskát, hogy hívják ezt az embert? Annuska nem tudta. Erre azt gondolták, bizonyára nem akarja megmondani. Bementek hozzá a konyhába, és benéztek az ágya alá, nem rejtőzött-e ott el valaki. Annuska felháborodottan kiáltott oda nekik: „Nézzék csak meg még a sütőkemencében is, hátha ott csücsül valaki." Összeszedtek hármunkat – engem, Mark Tyimofejevicset és Annuskát –, s bevittek a vezérkarhoz. Ott bizonyos távolságra egymástól leültettek. Mindegyikünk mellé egy fegyveres katonát állítottak. Kisvártatva beront a terembe néhány felbőszült tisztecske, és nekünk akarnak rohanni. De be-

lép ugyanaz az ezredes, aki első ízben házkutatást tartott nálunk, ránk néz, és így szól: „Ezek nem azok, akikre nekünk szükségünk van." Ha Iljics ott lett volna, darabokra tépik. Minket elengedtek. Mark Tyimofejevics követelte, hogy adjanak egy gépkocsit, amelyen hazamehetünk. Az ezredes megígérte, hogy küld egyet, és elment. Mondanom sem kell, hogy senkinek esze ágában sem volt gépkocsit küldeni. Kocsit fogadtunk. A hidakat már szétnyitották. Csak reggelre vergődtünk haza. Sokáig kopogtunk, már féltünk, hogy valami bajuk történt a házbelieknek, de végül is beengedtek bennünket.

Harmadszor is tartottak nálunk házkutatást. Éppen nem tartózkodtam odahaza, a kerületemben voltam. Megyek hazafelé, hát látom, hogy a bejáratnál katonák állnak, az utca tömve van emberekkel. Álltam ott egy darabig, majd visszaindultam a kerületbe, úgysem tehetek semmit. Mire odaértem, már később járt, nem találtam ott senkit, csak az őrt. Egy idő múlva beállított Szluckij, aki nemrég érkezett meg Amerikából Voladarszkijjal, Melnyicsanszkijjal és más elvtársakkal együtt. (Később a déli fronton megölték.) Éppen a letartóztatás elől menekült, lebeszélt arról, hogy hazamenjek; előbb küldjek oda valakit reggel, mondta, hogy kipuhatolja, mi a helyzet. Elmentünk szállást keresni, de nem tudtuk egyetlen elvtárs címét sem, és így sokáig bolyongtunk a kerületben, míg végül is megtaláltuk Fofanovát, egyik munkatársamat, aki be is fogadott bennünket. Reggel kiderült, hogy senkit sem tartóztattak le a mieink közül, s a házkutatás ez alkalommal kevésbé durván folyt le az előzőnél.

Iljics Zinovjevvel együtt Jemeljanovnál, egy idős szesztrorecki gyári munkásnál, a régi illegális harcosnál rejtőzködött Razliv állomáson, Szesztrorecktől nem messze. Jemeljanovval és családjával Iljics mindvégig igen meleg baráti viszonyt tartott fenn.

Minden időmet a Viborg kerületben töltöttem. A júliusi napokban meglepett az a különbség, amely a kispolgárok és a munkások hangulata között volt. A kispolgárság a villamosban, az utcákon csak úgy fújt dühében, de átmegy az ember a fahídon, amely a viborgi városrészbe visz, és mintha egész más világba került volna.

Rengeteg volt a munka. Zof és a Jemeljanovval kapcsolatban

álló más elvtársak révén különféle megbízásokat kaptam Iljicstől. A reakció erősödött. Július 9-én az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság és a Munkás- és Parasztküldöttek Szovjetje Végrehajtó Bizottságának együttes ülése „a forradalom megmentésének kormányává" nyilvánította az Ideiglenes Kormányt; ugyanaznap megkezdődött a „megmentés". Letartóztatták Kamenyevet; július 12-én rendeletet adtak ki, mely szerint a fronton bevezetik a halálbüntetést; július 15-én betiltották a „Pravdát" és az „Okopnaja Pravdá"-t („Lövészárok-Igazság"), s rendeletileg megtiltották, hogy a fronton gyűléseket tartsanak; Helsingforsban bolsevikokat tartóztattak le, betiltották az ott megjelenő bolsevik lapot, a „Volná"-t („Hullám"); július 18-án feloszlatták a finn szejmet, Kornyilov tábornokot legfelsőbb parancsnokká nevezték ki; július 22-én letartóztatták Trockijt és Lunacsarszkijt.

Nem sokkal a júliusi napok után Kerenszkij kieszelt valamit, amivel a csapatok fegyelmét kívánta javítani. Elhatározta, hogy azt a géppuskás ezredet, amely a júliusi napokban megkezdte a megmozdulást, fegyvertelenül kivezényelteti a térre, hogy ott szégyenbélyeget süssenek rá. Láttam, amint a lefegyverzett ezred a térre vonult. A fegyvertelen katonák kantáron vezették lovaikat, s szemükben olyan gyűlölet égett, lassú járásukban olyan gyűlölet feszült, hogy világos volt: ostobább dolgot ki sem gondolhatott volna Kerenszkij. És valóban, Októberben a géppuskás ezred szívvel-lélekkel a bolsevikok mellé állt, Iljicset a géppuskások őrizték a Szmolnijban.

A bolsevikok pártja félig-meddig illegalitásba vonult, de növekedett és erősödött; a VI. pártkongresszus megnyitásának napjáig, július 26-áig már 177 000 volt a tagok száma, kétszer annyi, mint három hónappal azelőtt, a bolsevikok összoroszországi áprilisi konferenciája idején. A bolsevikok befolyásának növekedése, különösen a hadsereg körében, kétségtelen volt. A VI. kongresszus még szorosabban tömörítette a bolsevik erőket. A kongresszus nevében kibocsátott kiáltvány hangsúlyozta, hogy az Ideiglenes Kormány ellenforradalmi álláspontra helyezkedett, s hogy kitörőben van a világforradalom, az osztályok összecsapása. „Pártunk – hangoztatta a kiáltvány – kibontott zászlókkal készül erre az összecsapásra. Kemény kézzel tartotta ezeket a zászlókat. Nem

hajtotta meg őket az erőszakoskodók és az aljas rágalmazók előtt, a forradalom elárulói és a tőke kiszolgálói előtt. Továbbra is magasra tartja ezeket a zászlókat a szocializmusért, a népek testvériségéért vívott harcban. Mert pártunk tudja, hogy közeleg az új megmozdulás, és üt a régi világ utolsó órája."

Augusztus 25-én megkezdődött a kornyilovisták Petrográd elleni támadása. A pityeri munkások és elsősorban a viborgiak Petrográd védelmére keltek. Kornyilov seregéhez, az úgynevezett „vad hadosztályhoz" agitátorokat küldtek. Kornyilov csapatai hamarosan szétbomlottak, komoly támadás nem bontakozott ki. Krimov tábornok, a Petrográd ellen küldött hadtest parancsnoka, főbe lőtte magát. Emlékezetemben maradt egy fiatal viborgi munkás alakja. Az analfabetizmus felszámolásának szervezésében vett részt. Ez a fiú az elsők között ment ki a frontra. A frontról jövet, úgy ahogy volt, puskával a vállán beszaladt a kerületi dumába. Az iskolában nem volt elég kréta. Bejön a fiú, arcán még ott ég a harc tüze, ledobja puskáját, a sarokba állítja, és szenvedélyes vitába kezd a krétáról, a táblákról. A Viborg kerületben szinte naponta volt alkalmam megfigyelni, milyen szorosan összefonódott a munkások forradalmi harca a tudásért, a kultúráért vívott harcukkal.

Amikor beállt az ősz, lehetetlen volt tovább a Razliv állomás közelében levő kunyhóban lakni, s Iljics elhatározta, hogy átmegy Finnországba. Ott akarta megírni „Állam és forradalom" c. munkáját, amelyhez már tömérdek jegyzetet készített, és amelyet minden oldalról átgondolt. Finnországban az újságokat is jobban figyelemmel lehetett kísérni. N. A. Jemeljanov megszerezte számára egy szesztrorecki munkás útlevelét, parókát adtak rá és elmaszkírozták. Dmitrij Iljics Lescsenko, egy régi, 1905–1907-es elvtárs, a bolsevik lapok volt titkára, akinél azokban az időkben gyakran töltötte az éjszakát Vlagyimir Iljics (most Lescsenko elvtárs az én munkatársam volt a Viborg kerületben végzett kulturális munkában), Razlivba utazott, és lefényképezte Iljicset (az útlevélhez ugyanis fénykép is kellett). Jalava, egy finn elvtárs, aki mozdonyvezető volt a Finn Vasútnál (jól ismerte őt Sotman és Rahja elvtárs), vállalkozott arra, hogy mint fűtőt átviszi Iljicset. Így is történt. A kapcsolatot is Jalava elvtárs útján tartottuk Iljiccsel, többször is

elmentem hozzá az Iljicstől jött levelekért; Jalava elvtárs is a Viborg kerületben lakott. Amikor Iljics berendezkedett Helsingforsban, vegytintával írt levelet küldött, amelyben hívott, hogy menjek el hozzá. Közölte címét, sőt az útirányt is lerajzolta, hogy kérdezősködés nélkül megtaláljam. Csakhogy a rajz széle leégett, amikor a lámpánál melegítettem a levelet. Jemeljanovék nekem is szereztek egy útlevelet egy idősebb szesztrorecki munkásnőtől. Kendővel bekötöttem a fejemet, és Razlivba utaztam Jemeljanovékhoz, akik átkísértek a határon (a határ menti lakóknak volt határátlépési engedélyük); egy tiszt ellenőrizte az útlevelünket. A határtól vagy öt versztet kellett gyalogolni az erdőn át a kis Olilla állomásig, és itt felülni egy katonavonatra. Minden úgy ment, mint a karikacsapás. Csak a tervrajz elégett része okozott némi nehézséget: sokáig bolyongtam az utcákon, amíg megtaláltam azt, amelyiket kerestem. Iljics nagyon megörült nekem. Látszott rajta, mennyire el volt keseredve, hogy itt kell kuksolnia akkor, amikor oly fontos lenne, hogy a harc előkészítésének központjában legyen. Elmondtam neki, mindent, amit csak tudtam. Néhány napot töltöttem Helsingforsban. Iljics mindenáron ki akart kísérni az állomáshoz, az utolsó sarokig elkísért. Abban állapodtunk meg, hogy még eljövök.

Másodszor körülbelül két hét múlva mentem el Iljicshez. Kicsit elkéstem, s ezért elhatároztam, hogy nem megyek be Jemeljanovékhoz, hanem magam próbálok meg eljutni Olilláig. Az erdőben sötétedett – jól benne jártunk már az őszben –, feljött a hold. Lábam belesüppedt a homokba. Úgy tűnt, hogy letértem az útról, sietősebbre fogtam hát lépteimet. Amikor megérkeztem Olillába, nem állt benn a vonat, csak fél óra múlva jött. A vagont zsúfolásig megtöltötték a katonák és tengerészek. Egész úton állnom kellett. A katonák nyíltan beszéltek a felkelésről. Végig politizáltak. Olyan volt az egész, mint valami rendkívül izgatott hangulatú gyűlés. Idegen nem jött be a vagonba. Az első állomáson felszállt ugyan valami civil, de miután végighallgatott egy katonát, aki elmesélte, hogyan dobták be Viborgban a tiszteket a vízbe, a következő állomásnál sietve eltűnt. Velem senki sem törődött. Amikor beszámoltam Iljicsnek ezekről a beszélgetésekről, arca töprengő lett, s ilyen is maradt mindvégig, akármiről beszélt is. Látszott, hogy ha nem is

arról beszél, mégis egyvalamire gondol: a felkelésre, arra, hogyan lehetne a legjobban előkészíteni.

Szeptember 13–14-én Vlagyimir Iljics megírja a Központi Bizottságnak „Marxizmus és felkelés" c. levelét[1], szeptember végén pedig Helsingforsból Viborgba költözik, hogy közelebb legyen Pityerhez. Viborgból levelet ír Szmilgának Helsingforsba[2] (Szmilga abban az időben a hadsereg és flotta, valamint a finnországi munkások területi bizottságának elnöke volt) arról, hogy *minden figyelmet* a finn hadsereg és hajóhad *katonai* előkészítésére kell összpontosítani a Kerenszkij-kormány megdöntése végett. Hogyan kell átszervezni az egész államapparátust, hogyan kell új módon megszervezni a tömegeket, hogyan kell új módon megszőni az egész társadalmi szövevényt – ahogy Iljics kifejezte magát –; ezek a gondolatok foglalkoztatták szüntelenül, erről írt „Megtartják-e a bolsevikok az államhatalmat?" c. cikkében[3], a parasztokhoz és katonákhoz intézett kiáltványában[4], a petrográdi városi konferenciához intézett levelében,[5] melyet zárt ülésen olvastak fel, s melyben már a hatalom átvételéhez szükséges konkrét lépésekre mutatott rá; ugyancsak erről írt a Központi Bizottság, a Moszkvai Bizottság, a Petrográdi Bizottság tagjainak, valamint a Petrográdi és a Moszkvai Szovjet bolsevik tagjainak[6].

[1] Lenin Összes Művei. 34. köt. 244–249. old. – *Szerk.*

[2] Ugyanott, 266–270. old. – *Szerk.*

[3] Ugyanott, 289–338. old. – *Szerk.*

[4] „A munkásokhoz, parasztokhoz és katonákhoz." Ugyanott, 286–288. old. – *Szerk.*

[5] Ugyanott, 346–349. old. – *Szerk.*

[6] Ugyanott, 334–340. old. – *Szerk.*

Október 7-én Iljics Viborgból Pityerbe költözött[1]. Elhatároztuk, hogy bevezetjük a legszigorúbb konspirációt: új címét még a Központi Bizottság tagjainak sem mondjuk meg. A viborgi oldalon helyeztük el Iljicset, a Lesznoj proszpekt sarkán levő nagy házban, ahol szinte kizárólag munkások laktak, Margarita Vasziljevna Fofanova lakásában. A lakás nagyon alkalmas volt konspirációs célokra, nyáron senki sem járt ott, még a háztartási alkalmazott is szabadságon volt, maga Margarita Vasziljevna pedig meggyőződéses bolsevik volt, aki lelkesen teljesítette Iljics minden megbízását. Három nap múltán, október 10-én, Iljics részt vett a Szuhanova lakásán megtartott központi bizottsági ülésen, amely határozatot hozott a fegyveres felkelésről. A KB tíz tagja (Lenin, Szverdlov, Sztálin, Dzerzsinszkij, Trockij, Urickij, Kollontaj, Bubnov, Szokolnyikov, Lomov) a fegyveres felkelésre szavazott, Zinovjev és Kamenyev ellene.

Október 15-én a petrográdi szervezet ülést tartott a Szmolnijban (már maga ez a tény is igen jellemző); az ülésen részt vettek a kerületek küldöttei (a Viborg kerületből nyolcan). Dzerzsinszkij a fegyveres felkelés mellett szólalt fel, Csudnovszkij ellene. Csudnovszkij megsebesült a fronton, a karja be volt kötözve. Izgatott hangon bizonygatta, hogy elkerülhetetlenül vereséget szenvedünk, hogy nem szabad sietni. „Semmi sem könnyebb, mint meghalni a forradalomért, de ártunk a forradalom ügyének, ha agyonlövetjük magunkat." Csudnovszkij valóban a forradalom ügyéért halt meg, elesett a polgárháborúban. Nem volt szájhős, de nézőpontja merőben hibás volt. Más felszólalásokra már nem emlékszem. A szavazáskor a küldöttek óriási többsége a haladéktalan felkelés mellett foglalt állást, az egész Viborg kerület a felkelésre szavazott.

Másnap, 16-án, a KB kibővített ülést tartott a Lesznoj proszpekten a körzeti duma helyiségében, amelyen a Központi Bizottság tagjain kívül részt vettek a Petrográdi Bizottság Végrehajtó Bizott-

[1] Lenin érkezésének pontos időpontját nem sikerült megállapítani. – *Szerk.*

ságának tagjai, a katonai szervezet, a Petrográdi Szovjet, a szakszervezetek, az üzemi szakszervezeti bizottságok tagjai, a vasutasok petrográdi tanácsának tagjai, a Petrográdi Körzeti Pártbizottság képviselői. Ezen az ülésen megvitatták a két vonalat: a többségét – azokét, akik a haladéktalan felkelés mellett foglaltak állást és a kisebbségét – azokét, akik a haladéktalan felkelés ellen voltak. Lenin határozati javaslata óriási többséget kapott: tizenkilencen szavaztak mellette, ketten ellene, négyen tartózkodtak a szavazástól. A kérdés eldőlt. A Központi Bizottság zárt ülésén megválasztották a Forradalmi Katonai Központot.

Iljicshez alig néhányan jártunk: jómagam, Marija Iljinyicsna, egy-kétszer ott volt Rahja elvtárs is. Egyszer kis híján baj történt. Iljics elküldte Fofanovát, hogy intézzen el valamit. Megállapodtak, hogy senkinek sem fog ajtót nyitni, és nem reagál a csengetésre. Nekem megbeszélt kopogási jelem volt. Fofanovának volt egy unokafivére, aki valami katonai iskolába járt. Megyek este Iljicshez, s látom, ott áll ez a fiú a lépcsőházban ijedt ábrázattal. Meglát engem, és azt mondja: „Margarita lakásába betört valaki." – „Hogyhogy betört?" – „Hát amikor csöngettem, valami férfihang válaszolt. Aztán csöngettem, csöngettem, és senki sem felelt." Valamit füllentettem a fiúnak, bizonygattam, hogy Margarita ma gyűlésen van, s hogy biztosan csak hallucinált; csak akkor nyugodtam meg, amikor felszállt a villamosra és elment. Amikor visszamentem, kopogtam a megbeszélt jel szerint, s amikor Iljics ajtót nyitott, szemrehányásokkal illettem: „Ez a fiú embereket is hívhatott volna ide." – „Azt gondoltam, valami sürgönyt hoznak." Én magam is sokat rohangáltam Iljics megbízásaival. Október 24-én levelet írt a Központi Bizottságnak, mely szerint még aznap át kell venni a hatalmat. Elküldte Margarität a levéllel, de nem várta meg, míg visszajött, felvette a parókát, és elment a Szmolnijba. Egyetlen percet sem lehetett késlekedni.

A Viborg kerület készült a felkelésre. A viborgi elöljáróság helyiségében ötven munkásnő ült. Egy orvosnő egész éjszaka oktatta őket a kötözésre; a kerületi pártbizottság helyiségében folyt a munkások felfegyverzése, csoportonként jöttek a pártbizottságra a fegyverekért. De a Viborg kerületben nem volt kit leverni; csupán egy ezredest és néhány hadapródiskolást tartóztattak le, akik teázni jöt-

tek a munkásklubba. Éjjel Zsenya Jegorovával a Szmolnijba robogtunk egy teherautón, hogy megtudjuk, hogy áll a helyzet.

1917. október 25-én (november 7-én) reggel az Ideiglenes Kormány megbukott. Az államhatalom a petrográdi proletariátus és helyőrség élén álló Forradalmi Katonai Bizottságnak – a Petrográdi Szovjet szervének – kezébe ment át. Ugyanaznap a Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetjeinek II. összoroszországi kongresszusán megalakult a munkás-paraszt kormány, a Népbiztosok Tanácsa, melynek elnökévé Lenint nevezték ki.[1]

[1] A munkás-paraszt kormány megalakításáról szóló határozatot a kongresszus 1917. október 26-án (november 8-án) hozta. – *Szerk.*

HARMADIK RÉSZ

Sokáig haboztam, hozzáfogjak-e visszaemlékezéseim harmadik, Október utáni részének megírásához. Egészen 1917-ig, Oroszországba való visszatérésünkig, vállvetve dolgoztam Iljiccsel, munkámmal közvetlenül segítettem az ő munkáját, napról napra figyelemmel kísértem az emberekkel való beszélgetéseit, tudtam minden apróságról, amely gondolatait foglalkoztatta. Az Október utáni időszakban megváltozott a helyzet. A szovjethatalom körülményei között titkári munkám jellege változott, jelentősen összeszűkült, és Iljics ragaszkodott hozzá, hogy a népművelés területén dolgozzak. A munka teljesen lefoglalt, s még jobban lefoglalt a forrongó élet a maga sokszínűségében, bonyolultságában. Igaz, ez az élet valahogy még közelebb hozott bennünket egymáshoz. Amikor Iljicsnek egy kis szabad ideje volt, beszólt értem a Közoktatásügyi Népbiztosságra, és sétáltunk egyet a Kreml körül, vagy kimentünk valahová az erdőbe, a városon túl, de az is előfordult, hogy csak bejött hozzám egy kicsit elbeszélgetni. Minderre azonban nagy elfoglaltsága miatt elég ritkán került sor. A kettőnk viszonya úgy alakult, hogy sohasem kérdezgettem Iljicset semmiről, rendszerint nem mesélte el azonnal részletesen legfrissebb élményeit, csak amúgy futólag tett néhány megjegyzést, és később alkalomadtán számolt be a történtekről. Inkább azokról a gondolatokról szokott beszélni, amelyek a legfrissebb élményekkel kapcsolatban ébredtek benne. Még most, hosszú évek múltán is előfordul, hogy Vlagyimir Iljics cikkeit olvasgatva szinte hallom a hangját, amint beszélgetés közben elmond egy-egy mondatot, amely azután belekerült cikkébe. De hát erről hogyan írjon az ember? A visszaemlékezések éppen ezért nagyon epizódszerűek, töredékesek. El is határoztam, hogy a szovjet korszakról egyáltalán nem fogok írni. De aztán azt gondoltam, hogy ha ezeket a töredékes visszaemlékezéseket az események általános hátterébe illesztem be, mégiscsak tarthatnak számot bizonyos érdeklődésre. Nem az a célom, hogy ez a háttér az események története legyen, nem lehet sem több, sem kevesebb, csak háttér.

Nem tudom, mennyire fog ez sikerülni. Minthogy azonban az

elvtársakat Iljiccsel kapcsolatban minden apróság érdekli, megpróbálom. A most következő fejezetek tehát már ilyen típusú visszaemlékezéseimet tartalmazzák.

N. Krupszkaja

1933. december 12.

A proletariátus pártja, a bolsevik párt alaposan megfontolta és előkészítette a hatalom átvételét. A júliusi napokban spontán felkelés kezdődött. De a párt ezt a felkelést korainak tartotta, megőrizte józanságát. Szembe kellett nézni az igazsággal. A tömegek még nem álltak készen a felkelésre. A Központi Bizottság elhatározta, hogy meggátolja a felkelést. Nem volt könnyű dolog visszatartani a harcra elszánt tömegeket, nem volt könnyű, különösen a bolsevikoknak. De ők teljesítették a kötelességüket, mert megértették, milyen óriási jelentősége van annak, hogy helyesen válasszák meg a felkelés pillanatát.

Eltelt néhány hónap. A helyzet megváltozott. És Iljics, aki kénytelen volt Finnországban rejtőzködni, szeptember 12-e és 14-e között levelet írt a KB-nak, a Petrográdi és a Moszkvai Pártbizottságnak: „A bolsevikok, miután a munkás- és katonaküldöttek mindkét fővárosi szovjetjében többségbe kerültek, kézbe vehetik és *kell* is, hogy kézbe vegyék az államhatalmat." A továbbiakban kifejti, miért éppen most kell átvenni a hatalmat. Pityert fel akarták adni. Ez csökkentette a győzelem esélyeit. Az angol és a német imperialisták különbékét készültek kötni. „Éppen most békét ajánlani fel a népeknek – annyi, mint győzni." (Összes Művei. 34. köt. 241., 243. old.)

A Központi Bizottsághoz intézett levelében részletesen beszél arról, hogyan kell meghatározni a felkelés pillanatát, és hogyan kell előkészíteni a felkelést: „A felkelésnek, hogy sikeres legyen, nem összeesküvésre, nem pártra, hanem az élenjáró osztályra kell támaszkodnia. Ez az első feltétel. A felkelésnek *a nép forradalmi lendületére* kell támaszkodnia. Ez a második feltétel. A felkelésnek az érlelődő forradalom történetében beállt olyan *fordulópontra* kell támaszkodnia, amikor a nép élenjáró sorainak aktivitása a legnagyobb, amikor az *ingadozás* az ellenségek soraiban és a *forradalom gyenge, felemás, határozatlan barátainak soraiban* a legerősebb. Ez a harmadik feltétel."

A levél végén Iljics rámutatott arra, mit kell tenni ahhoz, hogy

marxista módon, vagyis művészetként kezeljük a felkelést: „De ahhoz, hogy marxista módon, vagyis mint művészetet fogjuk fel a felkelést, egyidejűleg, egy percet sem veszítve, meg kell szerveznünk a felkelő osztagok *törzskarát,* el kell osztanunk az erőket, a hű ezredeket a legfontosabb pontokra kell vezényelnünk, be kell kerítenünk az Alekszandra Színházat, el kell foglalnunk a Péter-Pál-erődöt, le kell tartóztatnunk a vezérkart és a kormányt, a hadapród iskolások és a vad hadosztály ellen olyan csapatokat kell küldenünk, amelyek inkább ott pusztulnak, de nem engedik az ellenséget a város központjai felé nyomulni: mozgósítanunk kell a felfegyverzett munkásokat, fel kell hívnunk őket a végső élethalálharcra, azonnal el kell foglalnunk a távírót és a telefont, a telefonközpontban a *mi* törzskarunkat, a felkelés törzskarát kell elhelyeznünk, össze kell vele kötnünk telefon útján minden gyárat, minden ezredet, a fegyveres harc minden pontját stb.

Mindezt természetesen csak hozzávetőlegesen, csak annak *szemléltetésére* mondom, hogy a jelenlegi helyzetben nem maradhatunk hűek a marxizmushoz, nem maradhatunk hűek a forradalomhoz, *ha a felkelést nem mint művészetet fogjuk fel.*" (Összes Művei. 34. köt. 244–245., 249. old.)

A Finnországban tartózkodó Iljics borzasztóan izgatott volt, hogy elszalasztják a felkelés szempontjából kedvező pillanatot. Október 7-én ír a pityeri városi konferenciának, továbbá a KB-nak, a Moszkvai Bizottságnak, a Petrográdi Bizottságnak, továbbá a petrográdi és moszkvai szovjetek bolsevik tagjainak. Nyolcadikán levelet ír az Északi terület szovjetjeinek területi kongresszusán részt vevő bolsevik elvtársaknak, izgul, hogy vajon megérkezik-e ez a levél, és kilencedikén már maga utazik Pityerbe, illegálisan letelepszik a Viborg kerületben, és onnan irányítja a felkelés előkészítését.

Teljes egészében, maradéktalanul a felkelés gondolatának élt Lenin ebben a hónapban, mindig csak erre gondolt, s hangulata, meggyőződése az elvtársakra is átragadt.

Rendkívül fontos Iljics Finnországból írt utolsó levele, amelyet az Északi terület szovjetjeinek területi kongresszusán részt vevő bolsevikokhoz intézett. A levélben a következőket olvashatjuk: „A fegyveres felkelés... a politikai harc *különleges* formája, amely külön törvényeknek van alávetve, és ezeket alaposan át kell

gondolnunk. Rendkívül találóan fejezte ki ezt az igazságot Marx Károly, amikor azt írta, hogy a fegyveres »*felkelés, akárcsak a háború, művészet*«.

E művészet fő szabályai közül Marx a következőket fogalmazta meg:

1) Sohasem szabad *játszani* a felkeléssel, ha pedig elkezdjük, határozottan tudnunk kell, hogy *végig* is kell *vinni*.

2) *Nagy túlerőt* kell összpontosítani a döntő helyen és a döntő pillanatban, mert különben az ellenség, amelynek jobb a kiképzése és a szervezete, megsemmisíti a felkelőket.

3) Ha a felkelés már megkezdődött, a legnagyobb *határozottsággal* kell cselekedni és okvetlenül, feltétlenül *támadásba* kell átmenni. »A védekezés minden fegyveres felkelés halála.«

4) Igyekezni kell váratlanul rajtaütni az ellenségen, megragadni a pillanatot, amíg csapatai szét vannak szórva.

5) Törekedni kell arra, hogy *naponta* (ha egy városról van szó, mondhatnánk, óránként) sikereket érjünk el, ha mégoly csekélyeket is, mindenáron megőrizve az »*erkölcsi fölényt*«.

Marx minden forradalomnak a fegyveres felkelésre vonatkozó tanulságait »Dantonnak, a forradalmi taktika eddig ismert legnagyobb mesterének« szavaiban foglalta össze: »merészség, merészség, és még egyszer merészség!«

Oroszországra és 1917 októberére vonatkoztatva ez a következőket jelenti: egyidejű, minél váratlanabb és gyorsabb támadás Petrográd ellen, feltétlenül kívülről is, belülről is, a munkásnegyedekből is, Finnországból is, Revalból is, Kronstadtból is, az *egész* hajóhad támadása, *óriási túlerő* összpontosítása a 15–20 000 főből álló (és talán még erősebb) »polgárőrségünkkel« (a hadparódiskolásokkal) és »vendée-i csapatainkkal« (a kozákok egy részével) stb. szemben.

Úgy kell kombinálni *három* fő erőnket – a hajóhadat, a munkásokat és a katonai alakulatokat –, hogy feltétlenül megszálljuk és *bármilyen veszteségek árán is* megtartsuk: a) a telefont, b) a távírót, c) a pályaudvarokat és d) a hidakat elsősorban.

A *legelszántabb* elemeket („rohamcsapatainkat" és a *munkásifjúságot*, valamint a legjobb matrózokat) kisebb csapatokba kell osztani azzal, hogy szálljanak meg minden fontosabb pontot,

és *vegyenek részt* mindenütt, minden fontos hadműveletben, például:

Körülzárni és elvágni Petrográdot, s a hajóhad, a munkások és a katonaság kombinált rohamával elfoglalni – ez az a feladat, amely *művészetet és háromszoros merészséget* követel.

A legjobb munkásokból puskákkal és bombákkal felfegyverzett csapatokat kell alakítani a támadásra és az ellenség »központjainak« (tisztiiskolák, távíró, telefon stb.) bekerítésére ezzel a jelszóval: *mindnyájan elpusztulunk, de nem engedjük át az ellenséget.*

Reméljük, hogy abban az esetben, ha az akciót elhatározzák, a vezetők sikerrel fogják alkalmazni Danton és Marx nagy tanításait.

Az orosz forradalom és a világforradalom sikere két-három napi harctól függ." (Összes Művei. 34. köt. 382–383. old.)

Ez a levél 21-én (8-án) íródott, és 22-én (9-én) Iljics már Pityerben volt, a következő napon pedig ülést tartott a Központi Bizottság, amelyen elfogadták a fegyveres felkelésről szóló határozati javaslatot. Zinovjev és Kamenyev a felkelés ellen foglalt állást, és követelte a KB rendkívüli plénumának összehívását. Kamenyev tüntetően bejelentette a Központi Bizottságból való kilépését. Lenin követelte, hogy alkalmazzák vele szemben a legszigorúbb pártbüntetést.

Az opportunista áramlatok szétverése után erőteljesen haladt a felkelés előkészítése. Október 25-én (12-én) a Petrográdi Szovjet Végrehajtó Bizottsága határozatot hozott a Forradalmi Katonai Bizottság megalakításáról. 29-én (16-án) kibővített ülést tartott a Központi Bizottság a pártszervezetek képviselőivel. Ugyanaznap a KB ülésén Sztálin, Szverdlov, Dzerzsinszkij és más elvtársak bevonásával Forradalmi Katonai Központ alakult a felkelés gyakorlati irányítására.

30-án (17-én) a Forradalmi Katonai Bizottság megszervezésének tervét nemcsak a Petrográdi Szovjet Végrehajtó Bizottsága, hanem a szovjet egésze is jóváhagyta. További öt nap múlva az ezredbizottságok gyűlése a Petrográdi Forradalmi Katonai Bizottságot a petrográdi alakulatok vezető szervének ismerte el, s elhatározta, hogy nem engedelmeskedik a törzskar olyan parancsainak, amelyeket nem erősít meg a Forradalmi Katonai Bizottság aláírása.

November 5-én (október 23-án) a Forradalmi Katonai Bizottság már politikai biztosokat nevezett ki a katonai egységekhez. Másnap, november 6-án (október 24-én) az Ideiglenes Kormány elhatározta, hogy bíróság elé állítja az FKB tagjait, letartóztatja a katonai alakulatokhoz kinevezett politikai biztosokat, s a Téli Palota elé vezényelte a hadapródiskolásokat. De már késő volt: a csapatok a bolsevikok oldalán álltak, a munkások amellett voltak, hogy a szovjetek vegyék át a hatalmat, az FKB a Központi Bizottság közvetlen irányítása alatt dolgozott, a Központi Bizottság tagjainak többsége, köztük Sztálin, Szverdlov, Molotov, Dzerzsinszkij, Bubnov és mások, tagjai voltak az FKB-nak. A felkelés kibontakozóban volt.

November 6-án (október 24-én) Iljics még a viborgi oldalon levő konspirációs lakásban tartózkodott Margarita Vasziljevna Fofanovánál (a Szampszonyijevszkij proszpekt és a Szerdobolszkaja utca sarkán, 92/1. sz. ház, 42. lakás), tudta, hogy készül a felkelés, és kínlódott amiatt, hogy ilyen pillanatban nem vehet részt közvetlenül a munkában. Margaritával feljegyzéseket küldött nekem továbbítás végett; az állt bennük, hogy nem lehet késlekedni a felkeléssel. Este végre eljött hozzá Eino Rahja, finn elvtársunk, akinek jó kapcsolatai voltak az üzemekkel, a pártszervezettel, s összekötő volt Iljics és a szervezet között. Eino elmondotta Iljicsnek, hogy a városban megerősítették a járőröket, hogy az Ideiglenes Kormány utasítást adott a Néva-hidak szétnyitására, hogy ezáltal elválasszák egymástól a munkásnegyedeket, és a hidakat katonák őrzik. Nyilvánvaló volt: kezdődik a felkelés. Iljics meg akarta kérni Einót, hogy hozza el hozzá Sztálin elvtársat, de az elmondottakból kiderült, hogy ez majdnem egyenlő a lehetetlennel, hogy Sztálin minden bizonnyal a Forradalmi Katonai Bizottságban tartózkodik a Szmolnijban, hogy a villamosok valószínűleg már nem közlekednek, s hogy ez rengeteg időt vesz igénybe. Iljics elhatározta, hogy ő megy el a Szmolnijba, és már indult is. Margaritának hagyott egy cédulát: „Elmentem oda, ahová nem akarta, hogy elmenjek. A viszontlátásra. Iljics."

Ezen az éjszakán a Viborg kerület fegyverkezett, készült a felkelésre. Egyik munkáscsoport a másik után jött a kerületi bizottságba fegyverért és utasításokért. Éjjel elmentem Iljicshez Fofanova lakására, és ott tudtam meg, hogy Iljics a Szmolnijba ment. Zsenya

Jegorovával, a Viborg kerületi pártbizottság titkárával felszálltunk egy teherautóra, melyet a mieink a Szmolnijba küldtek valamiért. Meg akartam tudni, eljutott-e Iljics a Szmolnijig. Nem emlékszem már, láttam-e Iljicset a Szmolnijban vagy csak megtudtam, hogy ott van, annyi azonban bizonyos, hogy beszélni nem tudtam vele, mert Iljics valósággal belevetette magát a felkelés vezetésébe, s irányító munkájában, mint mindig, most is minden apróságra kiterjedt a figyelme.

A Szmolnij fényárban úszott, és szinte forrt, sistergett. Mindenfelől özönlöttek a vörösgárdisták, üzemek képviselői, katonák, várva az utasításokat. Kopogtak az írógépek, csöngtek a telefonok, távirathalmok fölé hajolva ültek a lányok, a második emeleten szünet nélkül ülésezett a Forradami Katonai Bizottság. A Szmolnij előtti téren páncélautók dübörögtek, ott állt egy háromhüvelykes ágyú, s egy helyen fát hordtak össze a barikádépítéshez. A bejáratnál géppuskák és lövegek álltak, a kapuknál őrök.

Október 25-én (november 7-én) délelőtt 10 órakor már leadták a sajtónak a Petrográdi Szovjet mellett működő Forradalmi Katonai Bizottság „Oroszország polgáraihoz!" című felhívását, amely hírül adta:

„Az Ideiglenes Kormány megbukott. Az államhatalmat a Munkás- és Katonaküldöttek Petrográdi Szovjetjének szerve: a petrográdi proletariátusnak és helyőrségnek az élén álló Forradalmi Katonai Bizottság vette kezébe.

Az ügy, amelyért a nép harcolt – a demokratikus béke haladéktalan felajánlása, a földesúri földtulajdon megszüntetése, a termelés fölötti munkásellenőrzés, szovjet kormány megalakítása – révbe jutott.

Éljen a munkások, katonák és parasztok forradalma!" (Összes Művei. 35. köt. 1. old.)

Noha világos volt, hogy a forradalom győzött, 25-én reggel a Forradalmi Katonai Bizottság folytatta megfeszített munkáját, és egymás után foglalta el a kormányhivatalokat, megszervezte védelmüket és így tovább.

Két óra harminc perckor megnyílt a Munkás- és Katonaküldöttek Petrográdi Szovjetjének ülése. Viharos lelkesedéssel fogadta a szovjet azt a bejelentést, hogy az Ideiglenes Kormány nincs többé,

egyes minisztereket már letartóztattak, s a többieket is le fogják tartóztatni, az előparlamentet feloszlatták, a pályaudvarokat, a postát, a távírót, az Állami Bankot elfoglalták. Folyik a Téli Palota ostroma. Még nem vették be, de sorsa megpecsételődött, és a katonák példátlan hősiességgel küzdenek; a forradalom vértelenül ment végbe.

Tapsviharral fogadta a szovjet az ülésre érkező Lenint. Lenin beszédet mondott. Nem használt nagy szavakat a kivívott győzelmet illetően. Ez nem volt szokása. Másról beszélt: azokról a feladatokról, amelyek a szovjethatalom előtt állnak, s amelyeknek megvalósításáért teljes erővel küzdeni kell.

Arról beszélt, hogy új szakasza kezdődött Oroszország történetének. A szovjet kormány a burzsoázia részvétele nélkül fogja végezni munkáját. Dekrétum fog megjelenni a föld magántulajdonának megszüntetéséről. Bevezetik a termelés igazi munkásellenőrzését. Kibontakozik a harc a szocializmusért. A régi államapparátust szétzúzzák, új hatalom alakul ki, a szovjet szervezetek hatalma. Olyan erővel rendelkezünk, amely mindent legyőz: a tömegszervezet erejével. A soron következő feladat – a békekötés. Ennek érdekében le kell győzni a tőkét. A béke megkötésében segítségünkre lesz a nemzetközi proletariátus, amelynek soraiban már mutatkoznak a forradalmi erjedés jelei.

A Munkás- és Katonaküldöttek Petrográdi Szovjetjének tagjai szinte itták Lenin szavait. Igen, új szakasza kezdődik történelmünknek. A tömegszervezetek ereje legyőzhetetlen. A tömegek felkeltek, és a burzsoázia hatalma megdőlt. A földesuraktól elvesszük a földet, a gyárosokat megfékezzük, és ami a fő – kiharcoljuk a békét. Segítségünkre siet a világforradalom. Iljicsnek igaza van. Beszédét valóságos tapsorkán fogadta.

Este kellett megnyílnia a szovjetek II. kongresszusának, amelynek az volt a feladata, hogy kihirdesse a szovjetek hatalmát, formailag is megerősítse a kivívott győzelmet.

A lassanként gyülekező küldöttek között agitáció folyt. A munkások hatalmának a parasztságra kell támaszkodnia, maga után kell vonnia a parasztságot. A parasztság véleményét kifejező pártnak az eszer pártot tartották. A gazdag parasztság, a kulákság ideológusai a jobboldali eszerek voltak. A kisparasztság ideológusai

– a baloldali eszerek – a burzsoázia és a proletariátus között ingadozó kispolgárságot képviselték. Az eszerek petrográdi bizottságának élén Natanszon, Szpiridonova és Kamkov álltak. Natanszont Iljics még az első emigráció idejéből ismerte. Akkoriban, 1904-ben, Natanszon közel került a marxizmushoz, de úgy látta, hogy a szociáldemokraták lebecsülik a parasztság szerepét. Szpiridonova neve abban az időben igen népszerű volt. Az első forradalom idején, 1906-ban, a 17 esztendős leány megölte Luzsenovszkijt, a Tambov kormányzósági parasztmozgalom elfojtóját. Borzalmasan megkínozták, majd Szibériába száműzték kényszermunkára, s ott is volt egészen a februári forradalomig. A pityeri baloldali eszerek erősen a tömegek bolsevik hangulatának hatása alatt állottak. Közelebb álltak a bolsevikokhoz, mint a többi párt. Látták, hogy a bolsevikok komolyan harcoltak a földesúri földek elkobzásáért és a parasztságnak való átadásáért. A baloldali eszerek azt tartották, hogy be kell vezetni az egyenlősítő földhasználatot; a bolsevikok véleménye szerint az egész mezőgazdaság szocialista átszervezésére van szükség. De Iljics úgy vélte, hogy a legfontosabb a földesúri földek elkobzása, a további átszervezés útjait pedig majd megmutatja az élet. A földről szóló dekrétum megfogalmazásán gondolkodott.

M. V. Fofanova visszaemlékezéseiben van egy igen érdekes rész. „Emlékszem – írja –, Vlagyimir Iljics megbízott, hogy szerezzem be »A Parasztküldöttek Összoroszországi Szovjetjének Hírei« c. lap valamennyi megjelent számát, ami természetesen meg is történt. Nem emlékszem már, hány számot szereztem összesen, de annyi bizonyos, hogy nagyon sok volt, bőséges anyag a tanulmányozásra. Két napon át Vlagyimir Iljics a késő éjszakai órákig olvasta, aztán reggel így szólt hozzám: »No, azt hiszem, keresztül-kasul kitanulmányoztam minden eszert, mára már csak a muzsikjaik utasításainak elolvasása maradt hátra.« És vagy két óra elteltével behívott, és az újságot paskolva (a lap augusztus 19-i számát tartotta a kezében), vidáman mondta: »Lám, már a baloldali eszerekkel is megvan a megegyezés. Nem tréfadolog: az utasítást 242 helyi képviselő írta alá. A földről szóló törvény alapjává tesszük, és megnézzük, vissza merik-e utasítani a baloldali eszerek.« Elém tartotta az újságot, melyben a szöveget számos helyen kék ceruzával húzta alá, és hozzáfűzte: »Látja, csak egy kis támogatást kell találni, hogy aztán

az ő szocializálásukat átszabjuk a mi elgondolásunknak megfelelően«."

Margarita agronómus volt, munkája során találkozott ezekkel a kérdésekkel, s ezért Iljics különösen szívesen beszélgetett vele ilyen témákról.

Vajon kivonulnak a baloldali eszerek a kongresszusról vagy nem?

25-én este tíz óra negyvenöt perckor megnyílt a szovjetek II. összoroszországi kongresszusa. Ezen az estén a kongresszusnak meg kellett alakulnia, meg kellett választania az elnökséget, meg kellett határoznia a hatáskörét. A 670 küldött közül csak 300 volt bolsevik; utánuk jöttek az eszerek 193 és a mensevikek 68 küldöttel. A jobboldali eszerek, a mensevikek, a bundisták tomboltak dühükben. A világon mindennek elmondták a bolsevikokat. Nyilatkozatot olvastak fel, ebben tiltakoztak „a katonai összeesküvés és a hatalomátvétel ellen, melyet a bolsevikok a szovjetben képviselt többi párt és frakció háta mögött hajtottak végre", és elhagyták a termet. Eltávozott az internacionalista mensevikek egy része is. A baloldali eszerek – márpedig ezek óriási többségben voltak az eszer küldöttek között: 193-ból 169 – maradtak. Összesen mintegy 50-en hagyták el a kongresszust. Iljics a kongresszus 25-i ülésén nem volt jelen.

Amikor a II. szovjetkongresszus megnyílt, a Téli Palota ostroma javában folyt. Kerenszkij matrózruhába öltözve már előző este elrejtőzött, majd gépkocsin elmenekült Pszkovba. A pszkovi Forradalmi Katonai Bizottság nem tartóztatta le, jóllehet egyenes utasítást kapott erre Dibenko és Krilenko aláírásával, és Kerenszkij Moszkvába utazott, hogy hadjáratot szervezzen Petrográd ellen, ahol a katonák és a munkások kezükbe vették a hatalmat. A többi miniszter, Kiskinnel az élükön, a Téli Palotában rejtőzött el, hadapródiskolások és egy női rohamzászlóalj védelme alatt. A Téli Palota ostroma miatt a mensevikek, a jobboldali eszerek és a bundisták hihetetlen hisztériázást rendeztek a kongresszuson. Erlih bejelentette: a városi tanácsnokok egy része elhatározta, hogy mivel nem szüntetik meg a palota ágyúzását, fegyvertelenül a Téli Palota előtti térre vonul. A Parasztküldöttek Szovjetjének Végrehajtó Bizottsága, a mensevik frakció és az eszer frakció elhatározta,

hogy csatlakozik hozzájuk. A mensevikek és az eszerek távozása után szünetet rendeltek el. Szünet után, három óra tíz perckor, kihirdették, hogy a Téli Palotát elfoglalták, a minisztereket letartóztatták, a tiszteket és a hadapródiskolásokat lefegyverezték, s hogy a 3. kerékpáros zászlóalj, amelyet Kerenszkij Petrográdra vezényelt, átállt a forradalmi nép oldalára.

Iljics, aki előző éjjel szinte egyáltalán nem aludt, és mindvégig tevékenyen részt vett a felkelés irányításában, amikor a győzelemhez már a legcsekélyebb kétség sem fért, és nyilvánvalóvá vált, hogy a baloldali eszerek nem hagyják el a kongresszust, eltávozott a Szmolnijból, hogy a nem messze lakó Boncs-Brujevicséknél töltse az éjszakát. Külön szobát kapott, de sokáig nem tudott aludni, csöndben fölkelt, és nekilátott a már régen alaposan átgondolt, a földről szóló dekrétum megírásának.

A kongresszus október 26-i (november 8-i) esti ülésén Iljics beszédet mondott, melyben megindokolta a földről szóló dekrétumot: „Itt olyan hangok hallatszanak, hogy magát a dekrétumot és az utasítást a szociálforradalmárok állították össze – mondotta. – Ám legyen. Hát nem mindegy, ki állította össze, hiszen mint demokratikus kormány nem mellőzhetjük a néptömegek határozatát, még ha esetleg nem is értünk vele egyet. Az élet tüzében a gyakorlati alkalmazás során, az egyes helyeken való végrehajtás során a parasztok maguk is látni fogják, hol az igazság... Az élet a legjobb tanító, az élet majd megmutatja, kinek van igaza, és hadd fogjanak hozzá a parasztok az egyik végéről, mi pedig a másik végéről e kérdés megoldásához. Az élet arra kényszerít bennünket, hogy közeledjünk egymáshoz a forradalmi alkotómunka közös árjában, az új állami formák kidolgozásában... Nyolchónapos forradalmunk alatt a parasztok megtanultak egyet-mást, maguk akarnak megoldani a földdel kapcsolatos minden kérdést. Ezért mi ellene vagyunk e törvénytervezet bárminemű módosításának, nem akarunk részletezést, mert dekrétumot írunk és nem akcióprogramot". (Összes Művei. 35. köt. 25. old.)

Milyen jellegzetesen iljicsi ez a megfogalmazás! Nyoma sincs benne kicsinyes hiúságnak – helyesen mondták, hogy ki mondta, nem fontos –, számba veszi az alsó néprétegek véleményét, értékeli a forradalmi alkotómunka erejét, tisztán látja, hogy a tömegeket

legjobban a gyakorlat, a tények győzik meg, s mélységesen meg van győződve arról, hogy a tények, az élet megértetik majd a tömegekkel, hogy a bolsevik álláspont helyes. A földről szóló dekrétumot, amelyet Lenin védelmezett, elfogadták. Tizenhat esztendő telt el azóta. A földesúri földtulajdont megszüntették, s lépésről lépésre, a régi kistulajdonosi nézetek és szokások elleni harcban megszületett a gazdálkodás új formája – a kollektív mezőgazdaság, amely ma már a paraszti gazdaságok többségére kiterjed. A régi kisparaszti gazdaság, a régi kistulajdonosi szemlélet a múltba tűnik. Létrejött a szocialista gazdaság szilárd, erős bázisa.

Az október 26-i (november 8-i) esti ülésen elfogadták a békéről és a földről szóló dekrétumot. Itt sikerült megegyezésre jutni az eszerekkel. Rosszabb volt a helyzet a kormány megalakításával. A baloldali eszerek nem távoztak el a kongresszusról, nem távozhattak el, mert tudták, hogy ebben az esetben minden befolyásukat elvesztenék a paraszttömegek között, de nagyon felkavarta őket az a körülmény, hogy a jobboldali eszerek és a mensevikek október 25-én elhagyták a kongresszust, s hogy bolsevik kalandról, hatalombitorlásról és hasonlókról kiáltoztak. A jobboldali eszerek és a többiek távozása után Kamkov, a baloldali eszerek egyik vezére kijelentette, hogy ők egységes demokratikus kormányt akarnak, s hogy a baloldali eszerek mindent el fognak követni egy ilyen kormány megalakításáért. A baloldali eszerek azt mondották, hogy közvetítők akarnak lenni a bolsevikok és a kongresszusról eltávozott pártok között. A bolsevikok nem zárkóztak el a tárgyalások elől, de Iljics nagyon jól tudta, hogy ezeknek a megbeszéléseknek nem lesz semmi eredményük. Nem azért vették át a hatalmat, szervezték meg a forradalmat, hogy hattyút, csukát és rákot fogjanak a szovjet szekérbe, olyan kormányt alakítsanak, amely nem tud összehangolódni, nem tud mozdulni a helyéből. A baloldali eszerekkel való együttműködést Iljics lehetségesnek tartotta.

Néhány órával az október 26-i ülés megnyitása előtt tanácskozást tartottak ebben a kérdésben a baloldali eszerek képviselőivel. Pontosan emlékszem a tanácskozás körülményeire. A Szmolnij egyik szobájában folyt le a beszélgetés, körös-körül puha bordó kerevetek. Az egyik kereveten ül Szpiridonova, mellette áll Iljics, és halk, de mégis szenvedélyes hangon próbálja meggyőzni valamiről. Nem

sikerült megállapodni a baloldali eszerekkel, nem akartak részt venni a kormányban. Iljics javasolta, hogy kizárólag bolsevikokat nevezzenek ki szocialista miniszterekké.

Az október 26-i (november 8-i) ülés este 9 órakor nyílt meg. Ezen az ülésen én is részt vettem. Emlékszem, mikor Iljics a földről szóló dekrétumot ismertette, hangja nyugodt volt. A hallgatóság feszülten figyelt. A földről szóló dekrétum felolvasása közben feltűnt a tőlem nem messze ülő egyik küldött arckifejezése. Már nem fiatal, parasztformájú ember volt. Arca mint a viasz, szinte áttetsző volt az izgalomtól, szeme különös fénnyel ragyogott.

Az ülésen eltörölték a halálbüntetést, melyet Kerenszkij a fronton bevezetett, elfogadták a békéről, a földről, a munkásellenőrzésről szóló dekrétumokat, jóváhagyták a bolsevikokból álló Népbiztosok Tanácsának összetételét. A Népbiztosok Tanácsának elnökévé Vlagyimir Uljanovot (Lenint) nevezték ki; belügyi népbiztos – A. I. Rikov; földművelésügyi – V. P. Miljutyin; munkaügyi – A. G. Sljapnyikov lett; a hadügyek és a tengerészet vezetésével egy bizottságot bíztak meg, melynek tagjai: V. A. Ovszejenko (Antonov), N. V. Krilenko és P. J. Dibenko; a további kinevezések: kereskedelem- és iparügyi népbiztos – V. P. Nogin; közoktatásügyi – A. V. Lunacsarszkij; pénzügyi – I. I. Szkvorcov (Sztyepanov); külügyi – L. D. Bronstejn (Trockij); igazságügyi – G. I. Oppokov (Lomov); közellátásügyi – I. A. Teodorovics; postaügyi – N. P. Avilov (Glebov); a nemzetiségi ügyek elnöke – I. V. Dzsugasvili (Sztálin). A közlekedésügyi népbiztos helyét nem töltötték be.

Eino Rahja elvtárs meséli, hogy amikor a bolsevik frakcióban közzétették az első népbiztosok jegyzékét, ő a sarokban ült, és figyelt. Az egyik népbiztosjelölt nem akarta elfogadni a megbízatást mondván, hogy nincs tapasztalata ebben a munkában. Vlagyimir Iljics nevetésben tört ki: „És azt gondolja, hogy bárkinek közülünk van ilyen tapasztalata?!" Tapasztalat természetesen nem volt. De Vlagyimir Iljics szeme előtt kirajzolódott a népbiztos, az új típusú miniszter alakja, maga előtt látta az állami munka különféle ágainak szervezőit és vezetőit, akiket szoros kapcsolat fűz a tömegekhez.

Vlagyimir Iljics sokat gondolkodott a közigazgatás új formái felől. Sokat törte a fejét egy olyan apparátus megszervezésén, amelytől távol áll a bürokrácia, amely a tömegekre támaszkodik,

szervezi a tömegeket, hogy segítsék munkájában, s amely ki tudja nevelni az új típusú funkcionáriusokat. A II. szovjetkongresszusnak a munkás-paraszt kormány megalakításáról szóló határozata ezt a következőképpen fejezi ki: „Az államélet egyes ágainak vezetését bizottságok látják el, amelyek összetételüknél fogva biztosítják a kongresszus által meghirdetett program végrehajtását, szoros együttműködésben a munkások, munkásnők, matrózok, katonák, parasztok és alkalmazottak tömegszervezeteivel. A kormányhatalmat e bizottságok elnökeinek testülete, azaz a Népbiztosok Tanácsa gyakorolja". (Összes Művei. 35. köt. 26. old.)

Sokat beszélgettünk erről Iljiccsel azokban a hetekben, amikor Fofanovánál lakott. Akkoriban teljesen a Viborg kerületben végzett munkának éltem; lelkesedéssel töltött el a tömegek forradalmi energiájának megnyilvánulása, s figyeltem, hogyan alakul át gyökerében az egész élet. Valahányszor Vlagyimir Iljiccsel találkoztam, meséltem neki a kerület életéről. Egyszer beszámoltam neki egy sajátos népbírósági ülésről, amelyen magam is részt vettem. Ilyen bíróságok itt-ott már az 1905-ös forradalom idején is működtek, így például Szormovóban. Csugurin elvtárs, egy munkás, akit jól ismertem a Párizs melletti longjumeaui pártiskolából, és akivel együtt dolgoztam a Viborg kerületi elöljáróságon, szormovói volt. Ő javasolta, hogy kezdjük meg ilyen bíróságok szervezését a Viborg kerületben is. A bíróság első ülését a Népházban tartotta. Rengeteg ember gyűlt össze, egymáshoz préselve álltak, s még a padokra, az ablakpárkányokra is felmásztak. Nem emlékszem ma már pontosan, hogy miről folyt a tárgyalás. Lényegében ezek nem a szó szoros értelmében vett bűncselekmények voltak, hanem köznapi problémák. Elítéltek két gyanús alakot, akik le akarták tartóztatni Csugurint. „Ítélkeztek" egy magas, napbarnított képű őr fölött, mert veri, kihasználja, nem engedi tanulni kamaszfiát. A közönség soraiból sok munkás és munkásnő szólalt fel, igen szenvedélyes hangon. A „vádlott" sűrűn törülgette homlokáról a verítéket, majd könnyezni kezdett, s ígéretet tett, hogy nem fogja többé bántani a fiát. Tulajdonképpen nem is bíróság volt ez, inkább az állampolgárok magatartásának társadalmi ellenőrzése; kezdett kikovácsolódni a proletár etika. Vlagyimir Iljicset rendkívüli módon érdekelte ez a „bíróság", minden apró részletre kíváncsi volt.

De legtöbbet a kulturális munka új formáiról beszéltem neki. A népoktatási osztályt vezettem. Nyáron iskolai szünet volt, így inkább politikai felvilágosító munkával foglalkoztunk. Nagy segítséget jelentett itt számomra az az ötesztendős tapasztalat, melyet a kilencvenes években a névai sorompón túl a vasárnap esti iskolában szereztem. Persze most egészen mások voltak a körülmények, s összehasonlíthatatlanul nagyobbak a lehetőségek.

Minden héten összeültünk mintegy 40 gyár képviselőivel, megvitattuk, mit kell tennünk, hogyan hajtsuk végre az egyes intézkedéseket. Amit elhatároztunk, azt azonnal valóra is váltottuk. Elhatároztuk például, hogy megszüntetjük az analfabetizmust, s a gyárak képviselői számba vették munkahelyükön az írástudatlanokat, helyiségeket kerestek az iskolák számára, nyomást gyakoroltak a gyárvezetőségre, pénzt szereztek. Minden tanfolyamnak volt egy bizalmija, aki gondoskodott róla, hogy meglegyen minden, amire szükség van: tábla, kréta, tankönyv. Ismét mások azt ellenőrizték, helyesen folyik-e a tanítás, és mi a véleményük róla a munkásoknak. Mi instrukciókkal láttuk el ezeket a megbízottakat, és meghallgattuk jelentéseiket. Összehívtuk a katonafeleségek küldötteit is, beszélgettünk velük a napközi otthonok problémáiról, megszerveztük őket a napközik ellenőrzésére, instrukciókat adtunk nekik, s komoly felvilágosító munkát végeztünk. Összehívtuk a kerület könyvtárosait, s megvitattuk velük meg a munkásokkal a tömegkönyvtárak munkájának formáit. Munkánk forrása a munkások kezdeményezőkészsége volt; a népoktatási osztály körül jelentős erők tömörültek. Iljics azt mondotta akkor, hogy ilyen mintára kell majd megszerveznünk a mi államapparátusunk munkáját, jövendő minisztereink munkáját – azokból a munkásokból és munkásnőkből alakult bizottságok mintájára, akik az élet sűrűjéből jönnek, ismerik a mindennapi életet, a munka feltételeit, tudják, mi az, ami az adott pillanatban a legjobban izgatja a tömegeket. Mivel Vlagyimir Iljics úgy találta, hogy értem a módját annak, hogyan kell a tömegeket bevonni az államvezetésbe, szívesen és gyakran beszélgetett velem ezekről a problémákról; különösen sokat szidta az „átkozott" bürokratizmust, amely minden résbe befészkeli magát. Később, amikor növelni kellett a népbiztosok és a népbiztosságok osztályvezetőinek felelősségét, akik gyakran kollé-

giumokra és bizottságokra hárították a felelősséget, felvetődött az egyszemélyi vezetés kérdése, Iljics váratlanul bevont annak a bizottságnak a munkájába, amely a Népbiztosok Tanácsa mellett alakult, és amelynek az volt a feladata, hogy megvizsgálja ezt a kérdést. Azt mondotta: vigyázni kell, hogy az egyszemélyi vezetés a legcsekélyebb mértékben se nyomja el a bizottságok kezdeményezését és öntevékenységét, ne gyengítse a kapcsolatot a tömegekkel; az egyszemélyi vezetést úgy kell megvalósítani, hogy ugyanakkor együtt tudjunk dolgozni a tömegekkel. Iljics arra törekedett, hogy mindenkinek a tapasztalatát az új típusú állam felépítésének szolgálatába állítsa. A szovjethatalomnak, melynek élén most Iljics állt, komoly feladatot kellett megoldania: felépíteni a világon eddig még ismeretlen, új típusú államapparátust, amely a dolgozók legszélesebb tömegeire támaszkodik, amely új módon, szocialista módon átalakítja az egész társadalmi szövevényt, az emberek közti kapcsolatokat.

Mindenekelőtt azonban meg kellett védeni a szovjethatalmat az ellenség külső támadásaival és belső bomlasztási kísérleteivel szemben. Meg kellett erősíteni sorainkat.

November 9–15-e között a szovjethatalom létéért folyt a küzdelem.

Iljics nagy figyelemmel tanulmányozta a Párizsi Kommünnek, a világ első proletárállamának tapasztalatait, s tisztán látta, milyen végzetes hatással volt a Párizsi Kommün sorsára az az engedékenység, amellyel a munkástömeg és a munkáskormány a nyilvánvaló ellenségeket kezelte. Ezért aztán Iljics, ahogy mondani szokták, mindig „tüzet okádott", amikor az ellenség elleni harcról beszélt, félt, hogy a tömegek – és ő maga is – túlságosan engedékenyek lesznek.

Az Októberi Forradalom elején elég sok példa volt erre a túlságos engedékenységre: futni hagyták Kerenszkijt, futni hagytak több minisztert, becsületszóra elengedték a Téli Palotát védő hadapródiskolásokat, házi őrizetben hagyták Krasznov tábornokot, a támadó Kerenszkij csapatainak parancsnokát. Egyszer a Szmolnij egyik szobájában egy halom katonaköpenyen ülve vártam valakit, s fültanúja voltam Krilenko elvtárs és a Pityerbe szállított, letartóztatott Krasznov tábornok beszélgetésének. Együtt jöttek be ketten, leültek a nagy szoba közepén álló asztalka mellé, és nyugodt

hangon beszélgetni kezdtek. Emlékszem, mennyire meglepődtem, hogy ilyen békés hangnemben beszélgetnek. November 17-én (4-én) Iljics a Központi Végrehajtó Bizottság ülésén azt mondotta: „Krasznovval enyhén bántunk. Csak házi őrizetben tartottuk. Mi ellene vagyunk a polgárháborúnak. Ha mégis folytatódik, mit tehetünk?" (Összes Művei. 35. köt. 52. old.)

Kerenszkij, akit a pszkoviak elengedtek, hadjáratot szervezett Petrográd ellen, a becsületszóra szabadon bocsátott hadapródiskolások november 11-én felkelést szerveztek, a házi őrizetből megszökött Krasznov a Donhoz ment, és a német kormány segítségével csaknem százezer főnyi fehérgárdista hadsereget szervezett.

Az imperialista mészárlásba belefáradt nép vértelen forradalmat akart, az ellenség kényszerítette harcra. Iljics, akinek minden gondolata az egész társadalmi rend szocialista átszervezése volt, arra kényszerült, hogy a forradalom megvédésének feladatait helyezze előtérbe.

November 9-én Kerenszkijnek már sikerült elfoglalnia Gatcsinát. Podvojszkij elvtárs „Lenin a fordulat napjaiban" c. cikkében („Krasznaja Gazeta" [„Vörös Újság"], 1927. november 6.) igen szemléltetően érzékelteti azt a hatalmas munkát, melyet Lenin Petrográd védelmének napjaiban végzett. Leírja, hogy Iljics felkereste a körzeti parancsnokságot, és beszámoltatta a parancsnokság tagjait a helyzetről. Antonov-Ovszejenko fejtegetni kezdte az általános hadműveleti tervet, megmutatta a térképen a mi erőink elhelyezkedését, valamint az ellenséges erők valószínű elhelyezkedését és létszámát. „Lenin elvtárs belemélyedt a térképbe. A legalaposabb és legfigyelmesebb stratéga és hadvezér erélyességével követelt felvilágosítást: miért nem védik ezt a pontot? Miért nem védik azt a pontot? Miért ilyen és miért nem amolyan lépést akarnak tenni, miért nem kértek támogatást Kronstadtból, Viborgból, Helsingforsból stb.... Az eszmecseréből kitűnt, hogy valóban számos mulasztást követtünk el, nem jártunk el azzal a rendkívüli aktivitással, melyet Petrográd fenyegető helyzete megkövetelt a város védelméhez szükséges erők és eszközök megszervezése terén." Kilencedikén este Iljics közvetlen vonalon beszélt Helsingforsszal, hogy küldjenek Pityer megsegítésére, a hozzá vezető utak védelmére két torpedóhajót, s küldjék el a „Reszpublika" sorhajót.

Iljics elment Antonov–Ovszejenko elvtárssal a Putyilov-gyárba is ellenőrizni, vajon elég gyors ütemben készül-e az a páncélvonat, amelyre oly nagy szükség volt. Beszélgetett a munkásokkal. A vezérkart áthelyezték a körzeti parancsnokságról a Szmolnijba. Lenin ettől fogva állandóan figyelemmel kísérte munkáját, segítségére volt a tömegek mozgósításában. Podvojszkij elvtárs azt írja, hogy különösképpen azon a tanácskozáson látta, milyen munkát végez Lenin, amelyre ő maga hívta össze a munkásszervezetek, kerületi szovjetek, üzemi bizottságok, szakszervezetek és katonai alakulatok képviselőit. „Itt láttam, miben rejlik Lenin elvtárs ereje. A rendkívüli pillanatban maximálisan koncentrálta erőinket és eszközeinket. Mi szétforgácsoltuk, tervszerűtlenül vontuk össze és osztottuk el az erőket, aminek következtében akcióink is szétfolyóak voltak, s a tömegek hangulata sem volt kielégítő, nem volt elég aktivitás, kezdeményezés és határozottság. A tömegek nem érezték a vasakaratot és a pontos tervet, amikor is, mint valami gépezetben, minden pontosan a maga helyén van. Lenin ezzel szemben mindenkinek a fejébe verte azt a gondolatot, hogy mindent a védelemre kell összpontosítani. Ebből a gondolatból vezette le a tervet, amely már érthető volt a tanácskozás részvevői számára, s amelyben, mint egy egységes gépezetben, akarva, nem akarva, mindenki helyet talált magának, üzemének, alakulatának. Már itt, a tanácskozáson, konkrétan maga elé tudta képzelni a további munka tervét, s érezte, hogy munkája összekapcsolódik a köztársaság egész kollektívájának munkájával. S éppen ezért érezte azt a felelősséget is, amelyet a proletárdiktatúra ettől a pillanattól kezdve reá hárít. Bevonni a tömegeket és tudatosítani bennük azt, hogy nem vezérek fogják intézni az ügyeiket, hanem nekik maguknak, saját kezükkel kell utat törniük, hogy kialakítsák életüket és megvédjék államukat – erre törekedett állandóan Lenin elvtárs, ebben mutatkozott meg, hogy igazi népvezér, aki rá tudja szorítani a tömegeket, hogy a számukra létfontosságú lépést ők maguk tegyék meg, nem vakon, hanem teljesen tudatosan követve a vezért."

Ebben Podvojszkij elvtársnak mélységesen igaza van. Lenin értett a tömegek aktivizálásához, mindig konkrét célokat tudott eléjük tűzni.

A pityeri munkások városuk védelmére keltek, öregek és fiatalok

egyaránt a frontra mentek Kerenszkij csapatai elébe. A kozákoknak, a vidékről idevezényelt csapatoknak nem sok kedvük volt harcolni, a pityeri munkások agitációt folytattak közöttük, igyekeztek meggyőzni őket, és a Kerenszkij által mozgósított kozákok és katonák egymás után egyszerűen otthagyták a frontot, s magukkal vitték az ágyúkat meg a fegyvereket. Kerenszkij frontja felbomlott. De a város védelméért sok pityeri életét áldozta. Az áldozatok között volt Vera Szluckaja is, aki a Vasziljevszkij osztrov kerületben dolgozott igen aktívan. Egy lövedék szétroncsolta a fejét, amikor teherautón a frontra ment. Elég sokan estek el Viborg kerületi elvtársaink közül is. A kerület saját halottainak tekintette és a kerületben helyezte örök nyugalomra őket.

November 11-én (október 29-én), amikor Kerenszkij még teljes erővel támadott, a Téli Palotából becsületszavuk ellenében szabadon bocsátott hadapródiskolások elhatározták, hogy Kerenszkij segítségére sietnek, és felkelést szerveztek. Ekkor még nem a Szmolnijban laktam, hanem a petrográdi oldalon, Vlagyimir Iljics rokonainál. Kora reggel kezdődött a harc a tőlünk nem messze levő Pál hadapródiskola körül. Amikor a viborgi vörösgárdisták, a kerületi gyárak munkásai tudomást szereztek a felkelésről, azonnal odasiettek, hogy leverjék. Ágyúból tüzeltek. A házunk csak úgy remegett. A lakók halálra rémültek. Amikor kora reggel kiléptem a házból, hogy a kerületbe menjek, lélekszakadva rohant felém az egyik szobalány a szomszéd házból és így sápítozott: „Jaj istenem, hogy mit nem csinálnak! Most láttam: szuronnyal keresztülszúrtak egy hadapródiskolást, mint valami bogarat!" Az úton újabb viborgi vörösgárdista osztaggal találkoztam, amely még egy ágyút vitt erősítésnek. A hadapródiskolások lázadását hamar leverték.

Ugyanaznap Iljics beszédet mondott a petrográdi helyőrség ezredképviselőinek tanácskozásán. „Kerenszkij próbálkozása – mondotta Iljics – ugyanolyan szánalmas kaland, mint Kornyilov próbálkozása. Mindamellett a helyzet most nehéz. Erélyes intézkedésekre van szükség az élelmezés rendezése, a háború okozta bajok megszüntetése érdekében. Nem várhatunk és egyetlen napig sem tűrhetjük Kerenszkij felkelését. Ha a kornyilovisták újabb támadást szerveznek, úgy válaszolunk nekik, ahogy ma a hadapródiskolások felkelésére válaszoltunk. A hadapródiskolások magukra

vessenek. Szinte vérontás nélkül vettük kezünkbe a hatalmat. Ha voltak áldozatok, csak a mi részünkről voltak... A munkás-, katona- és parasztküldöttek akaratából létrejött kormány nem tűri, hogy a kornyilovisták gúnyt űzzenek belőle." (Összes Művei, 35. köt. 35. old.) November 14-én Kerenszkij felkelését levertük, Gatcsinát visszafoglaltuk. Kerenszkij elmenekült. Pityerben győzelmet arattunk. De az országban fellángolt a polgárháború. Kalegyin tábornok már november 8-án (október 26-án) hadiállapotban levőnek nyilvánította a Doni területet, és szervezni kezdte a kozákokat a szovjethatalom ellen. November 9-én Dutov kozák atamán elfoglalta Orenburgot. Moszkvában elhúzódtak a harcok. A fehérek elfoglalták a Kremlt. Ebben a városban hevesebb volt a harc, mint Pityerben.

A jobboldali eszerek, a mensevikek és a II. szovjetkongresszus november 8-i (október 26-i) ülését elhagyó más frakciók bizottságot szerveztek „a haza és a forradalom megmentésére". Céljuk az volt, hogy e köré a bizottság köré tömörítsék a szovjethatalom minden rendű és rangú ellenségét. Tagjai között ott volt a Központi Városi Duma kilenc képviselője, az előparlament egész elnöksége, a Munkás- és Katonaküldöttek Összoroszországi Szovjetje, valamint a Parasztküldöttek Szovjetje végrehajtó bizottságának három-három képviselője, az eszer és a mensevik frakció képviselői, az egyesülésre hajló mensevikek, a Centroflot (az Összoroszországi Hadiflotta Központi Végrehajtó Bizottsága) képviselői, a Plehanovféle „Jegyinsztvo" csoport két képviselője. A bolsevik „kalandoroktól" akarták megmenteni a hazát és a forradalmat, akik a hátuk mögött megragadták a hatalmat. Sok eredményt azonban nem tudtak elérni. A „békéért", „földért" jelszavak annyira népszerűek voltak a tömegek körében, hogy azok hatalmas lelkesedéssel, tétovázás nélkül követték a bolsevikokat. A Moszkvában megalakult Közbiztonsági Bizottság csatlakozott a Haza és a Forradalom Megmentésének Petrográdi Bizottságához. A Közbiztonsági Bizottság megalakulását a Moszkvai Városi Duma kezdeményezte, amelynek élén a jobboldali eszer Budnyev állt. Ez a bizottság nyíltan támogatta az ellenforradalmat.

Moszkvának kisegítő csapatokat kellett küldeni. Ezt azonban megakadályozta a Vasúti Munkások és Alkalmazottak Összorosz-

országi Végrehajtó Bizottságának állásfoglalása. Ez a bizottság a kongresszusról eltávozott frakciók támasza volt, a munkásoknak ott semmiféle befolyásuk sem volt. A bizottság kijelentette, hogy a kirobbant polgárháborúban „semleges álláspontot" foglal el, és egyik fél csapatait sem engedi át. Gyakorlatilag ennek a „semlegességnek" a bolsevikok látták kárát, mert akadályozta őket abban, hogy csapatokat szállítsanak Moszkva megsegítésére. A szabotázst letörték a vasúti munkások, akik vállalták a csapatok szállítását. November 16-án (3-án) a Forradalmi Katonai Bizottság Petrográdból csapatokat indított Moszkvába. De még mielőtt ezek megérkeztek volna, Moszkvában megtörték a fehérek ellenállását.

A legnehezebb pillanatban, amikor Petrográdban éppen csak hogy leverték a hadapródiskolások lázadását, amikor Kerenszkij még támadott, Moszkvában folyt a harc, a Központi Bizottság számos tagja ingadozni kezdett. Úgy látták, hogy engedményeket kell tenni, hogy a helyzet reménytelen. Különösen szembetűnő volt ez az ingadozás a Vasúti Munkások és Alkalmazottak Összoroszországi Végrehajtó Bizottságával folytatott tárgyalások során. November 9-én ez a bizottság határozatot hozott, melynek értelmében a bolsevikoktól egészen a népi szocialistákig az összes szocialista pártokból kell kormányt alakítani, és mint közvetítő, felajánlotta szolgálatait. A Központi Bizottsággal eleinte a vasutasok végrehajtó bizottságának csupán baloldali része kezdett tárgyalásokat. A KB a tárgyalások lefolytatásával L. B. Kamenyevet és G. J. Szokolnyikovot bízta meg. A mensevikek és a jobboldali eszerek eleinte nem avatkoztak bele a tárgyalásokba, de amikor úgy látták, hogy Kerenszkij támadása és a moszkvai helyzet alakulása sarokba szorította a bolsevikokat, s ráadásul megtudták, hogy a Központi Bizottság több tagja ingadozik, teljesen elszemtelenedtek. November 12–13-án (október 30–31-én) elmentek a tanácskozásra, követelték, hogy a szovjetek mondjanak le a hatalomról, hogy az októberi fordulat okozóit, elsősorban Lenint, zárják ki a kormányból, alakuljon új kormány Csernov vagy Avkszentyev elnökletével. A Kamenyev vezette bolsevik küldöttség nem hagyta el az ülést, s ezzel módot adott a mensevikek és a jobboldali eszerek javaslatainak megvitatására. Másnap, november 14-én (1-én) összehívták a Központi Bizottság ülését. Lenin követelte a vasutasok

végrehajtó bizottságával folytatott tárgyalások haladéktalan megszakítását, mivel ez a szerv a Kalegyinek és Kornyilovok oldalára állt. A Központi Bizottság ennek megfelelően hozta meg határozatát. 17-én (4-én) Nogin, Rikov, V. Miljutyin, Teodorovics lemondtak népbiztosi tisztségükről, mert úgy vélekedtek, hogy valamennyi szocialista pártból kell szocialista kormányt alakítani. Csatlakozott hozzájuk számos más népbiztos is. Kamenyev, Rikov, Zinovjev, Nogin, V. Miljutyin kijelentették, hogy kilépnek a Központi Bizottságból. Valamennyien már Október győzelme után azon az álláspontón voltak, hogy koalíciós kormányt kell alakítani az összes pártokból. A Központi Bizottság követelte, hogy vessék alá magukat a pártfegyelemnek. Iljics fel volt háborodva, és minden erejével igyekezett jobb belátásra bírni a KB fegyelmezetlen tagjait. Zinovjev nyilatkozatot tett, hogy visszatér a Központi Bizottságba.

Az a körülmény, hogy a bolsevikok további győzelmeket arattak, s hogy a petrográdi és a moszkvai szervezet élesen elítélte a nevezett elvtársaknak a Központi Bizottságból és tisztségükből való távozását, lehetővé tette, hogy a párt viszonylag gyorsan felszámolja ezt az incidenst. Önkéntelenül is a múlt jutott az ember eszébe, a tizennégy esztendő előtti, 1903-as II. pártkongresszus. A párt akkor még csak kialakulóban volt. Akkor az a körülmény, hogy Martov megtagadta az „Iszkra" szerkesztésében való részvételt, nagyon súlyos válságot idézett elő a pártban; ez a válság igen érzékenyen érintette Iljicset. Most jó néhány elvtársnak a Központi Bizottságból és népbiztosi tisztségéből való távozása csak átmeneti nehézségeket okozott. A forradalmi mozgalom fellendülése elősegítette az incidens gyors felszámolását, és Iljics, aki sétáink közben mindig arról beszélt, ami éppen a legjobban izgatta, egyszer sem tett említést erről az incidensről; teljes mértékben az a probléma foglalkoztatta, hogyan kell elkezdeni a szocialista rend építését, hogyan kell megvalósítani a II. szovjetkongresszus határozatait.

November 17-én (4-én) Iljics beszédet mondott az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság ülésén, a Munkás- és Katonaküldöttek Petrográdi Szovjetje és a frontképviselők együttes ülésén, s beszédeiből kicsendült a győzelembe vetett szilárd hit, a bolsevik vonal helyességébe, a tömegek támogatásába vetett hit.

„Kerenszkij kormányának bűnös tétlensége az országot és a forradalmat a pusztulás szélére sodorta; a késlekedés valóban egyértelmű a halállal, és az új hatalom a nagy néptömegek óhajainak és reményeinek megfelelő törvények kibocsátásával határköveket állít az új életformák fejlődésének útján. A helyi szovjetek a helyi körülményeknek és az időpontnak megfelelően módosíthatják, kiterjeszthetik és kiegészíthetik azokat az alapvető határozatokat, amelyeket a kormány hoz. A tömegek eleven alkotóereje – ez az új társadalom döntő tényezője. Fogjanak hozzá a munkások a munkásellenőrzés megteremtéséhez gyáraikban és üzemeikben, lássák el a falut iparcikkekkel, cseréljék ezeket gabonára. Egyetlen darab készítménynek, egyetlen font gabonának sem szabad kimaradnia a nyilvántartásból, hiszen a szocializmus – mindenekelőtt nyilvántartás. A szocializmust nem felülről jövő rendeletekkel teremtik meg. *A szocializmus szellemétől idegen a kincstári = bürokratikus automatizmus; a szocializmus eleven, konstruktív, maguknak a néptömegeknek alkotása.* (Az én kiemelésem. – *N. K.*) (Összes Művei. 35. köt. 55–56. old.)

Nagyszerű szavak!

„A hatalom pártunk kezében van, pártunk pedig a nagy néptömegek bizalmára támaszkodik. Igaz, hogy néhány elvtársunk olyan álláspontra helyezkedett, amelynek semmi köze a bolsevizmushoz. Ám a moszkvai munkástömegek nem fogják követni Rikovot és Noginť – mondotta Iljics. (Ugyanott, 57. old.) „A Központi Végrehajtó Bizottság megbízza a Népbiztosok Tanácsát, hogy a legközelebbi ülésig állítson jelöltet a belügyi, valamint a kereskedelmi és iparügyi népbiztosi tisztségre, és felkéri Kolegajev elvtársat, hogy foglalja el a földművelésügyi népbiztosi posztot" – fejezte be a Központi Végrehajtó Bizottság ülésén mondott beszédét Iljics. (Ugyanott, 60. old.) Kolegajev baloldali eszer volt. Nem fogadta el a felajánlott tisztséget. A baloldali eszerek pártja még mindig nem akarta magára vállalni a felelősséget.

A mensevikek, a jobboldali eszerek és a hasonszőrűek szabotálásra agitáltak. A hivatalnokok nem voltak hajlandók a bolsevikok irányítása alatt dolgozni, megtagadták a munkát. November 17-én (4-én) a Petrográdi Szovjet ülésén Lenin ezt mondotta: „Azt mondják, hogy el vagyunk szigetelve. A burzsoázia a hazugságok és rá-

galmak légkörével vett körül bennünket, de én még nem láttam olyan katonát, aki ne üdvözölte volna lelkesedéssel a hatalomnak a szovjetek kezébe való átmenetét. Nem láttam olyan parasztot, aki a szovjetek ellen nyilatkozott volna." (Ugyanott, 63. old.) Ez volt az, amiért Lenin olyan bizton hitt a győzelemben.

1917. november 21-én a leváltott L. B. Kamenyev helyébe Jakov Mihajlovics Szverdlovot választották meg az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság elnökévé. Jelöltségét Iljics terjesztette elő. A választás rendkívül sikeres volt. Jakov Mihajlovics keménykötésű embernek bizonyult. A szovjethatalomért vívott harcban, az ellenforradalom elleni küzdelemben nélkülözhetetlen volt. Azonkívül az új típusú állam megszervezésének hatalmas munkájához kiváló szervezőre volt szükség. És Jakov Mihajlovics valóban nagyszerű szervező volt.

Két éven át a legnehezebb időkben végezte az ország számára oly fontos, hatalmas szervező munkáját, s 1919. március 18-án Jakov Mihajlovics meghalt. Az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság rendkívüli ülésén Lenin Szverdlov halála alkalmából beszédet mondott, amely nagyszerű emléket állít a munkásosztály ügyéért küzdő kiváló harcosnak. „Szverdlov elvtárs forradalmunk során, forradalmunk győzelmei során mindenkinél teljesebben és egységesebben juttatta kifejezésre a proletárforradalom legfőbb, leglényegesebb vonásait... – mondotta Lenin. – E forradalom sokkal mélyebb, állandó sajátsága és győzelmeinek feltétele a proletártömegek, a dolgozók megszervezése volt és marad – folytatta. – A dolgozó millióknak ebben a megszervezésében rejlik a forradalom legkedvezőbb feltétele, győzelmeinek legmélyebb forrása... A proletárforradalomnak ez a vonása emelte ki az olyan férfiút is, mint Szverdlov, aki mindenekelőtt és mindenkinél inkább szervező volt." Iljics úgy jellemezte Szverdlov elvtársat, mint „a hivatásos forradalmár legtisztábban kiformálódott típusát", aki teljesen és önzetlenül a forradalomnak szentelte magát, akit megedzettek az illegális munka hosszú évei, sohasem szakadt el a tömegektől, sohasem hagyta el Oroszországot, mint olyan forradalmárt, aki „nemcsak a munkások szeretett vezérévé, nemcsak a gyakorlati munkát legátfogóbban és legjobban ismerő vezérré, hanem az élenjáró proletárok szervezőjévé is tudott lenni... Csakis ennek

a férfiúnak kivételes szervező tehetsége biztosította számunkra teljes mértékben az egyetértő, célszerű, valóban szervezett munka lehetőségét, az olyan munka lehetőségét, amely méltó a szervezett proletár tömegekhez, és megfelelt a proletárforradalom szükségleteinek, azt a vállvetett, szervezett munkát, amely nélkül egyetlen sikert sem érhettünk volna el, amely nélkül a számtalan nehézség közül egyetlenegyet sem küzdhettünk volna le, egyetlenegyet sem állottunk volna ki azokból a súlyos megpróbáltatásokból, amelyeken eddig keresztülmentünk és amelyeken most kell keresztülmennünk." Iljics jellemzésében azt mondta Szverdlovról, hogy „kétségbevonhatatlan tekintélyt" vívott ki magának, hogy a „szovjethatalom megszervezője Oroszországban", és „tudását tekintve" egyedülálló szervezője „egy olyan párt munkájának, amely megteremtette a szovjeteket, és a gyakorlatban megvalósította a szovjethatalmat..." (Összes Művei. 38. köt. 71–75. old.)

Az Októberi Forradalom megváltoztatta a forradalmi harc feltételeit. Az új harci feltételek nagyobb határozottságot, nagyobb energiát, Lenin kedvenc kifejezésével élve nagyobb „agyafúrtságot", lendületesebb szervező munkát követeltek az embertől. „A szocializmus építésének lényege a szervezés" – mondotta nem egy ízben Iljics. És nem véletlen, hogy az események azokat az embereket állították az első helyre, akik nem féltek a felelősségvállalástól, akiknek a régi, illegális feltételek nem adtak lehetőséget a kibontakozásra. Az ilyen elvtársak közé tartozott Sztálin, a párt egyik kiváló szervezője. Nemhiába javasolta Iljics a II. szovjetkongresszuson, a népbiztosok kijelölése során, hogy Sztálint nevezzék ki a nemzetiségi ügyek elnökévé. Hosszú évekig harcolt Iljics a nemzetiségek felszabadításáért, azért, hogy lehetővé váljék számukra a sokoldalú fejlődés, s különösen az utóbbi években a nemzetek önrendelkezési jogáért. Emlékszem, mennyire a szívére vett Iljics minden apróságot, ami ezzel a kérdéssel függött össze, s hogy dühbe gurult egyszer, amikor elmeséltem neki, hogy a Közoktatásügyi Népbiztosságon nem tudják, vajon átadjanak-e a lengyeleknek bizonyos, számukra értéket jelentő műemlékeket. Szenvedélyesen gyűlölte Iljics a nagyhatalmi sovinizmust, és minden erejével azon volt, hogy a gyengébb nemzetek elnyomásának imperialista politikájával a szovjetek köztársasága e nemzetek teljes

felszabadításának politikáját, a róluk való elvtársi gondoskodás politikáját állítsa szembe. Jól ismerte Sztálin nézeteit a nemzeti kérdésben, Krakkóban sokat beszélgettek erről. Meg volt róla győződve, hogy Sztálin becsületbeli ügyének tartja nemcsak szavakban, hanem a gyakorlatban is megvalósítani azt, amit ebben a kérdésben kigondoltak és az előző évek során alaposan megvitattak. Meg kellett adni a nemzetiségeknek az önrendelkezési jogot. A feladat megvalósítását bonyolította, hogy ezt a jogot éles osztályharc közepette kellett életbe léptetni. Össze kellett egyeztetni a nemzetek önrendelkezési jogának megvalósításával kapcsolatos munkát a proletárdiktatúráért, a szovjethatalom megteremtéséért vívott harccal. Ez a kérdés igen szorosan összefüggött a proletariátus nemzetközi harcának kérdésével és a polgárháború kérdéseivel. Annak az embernek, aki a nemzetiségi munka élén állt, széles látókörre, mélységes meggyőződésre és gyakorlati szervezőkészségre volt szüksége. Éppen ezért tartotta alkalmasnak Iljics erre a munkára Sztálint.

Minden pártfunkcionárius számára az volt az első kérdés, hogyan tanuljon meg új módon dolgozni, hogyan változtassa meg régi szokásait, hogyan legyen a forradalmi ellenzék emberéből a szocialista rend felelős, hozzáértő, agyafúrt építője.

*

Iljiccsel együtt a Szmolnijba költöztünk. Kaptunk egy hálófülkés szobát, amelyben azelőtt valami tanárnő lakott. A mosdón keresztül kellett bemenni. Liften lehetett felmenni oda, ahol Iljics dolgozószobája volt. Szemben vele volt egy kis fogadószoba. Egymás után érkeztek hozzá a küldöttségek. Különösen sok delegáció jött a frontról. Benézek hozzá, s ő a fogadószobában van. Katonák szoronganak, mozdulatlanul hallgatják Iljicset, aki az ablaknál állva magyaráz.

A Szmolnij abban az időben mindig tömve volt emberekkel. Mindenki oda igyekezett. Az épületet a géppuskás ezred katonái őrizték. Ez az ezred 1917 nyarán a viborgi oldalon állomásozott, és teljesen a viborgi munkások befolyása alatt állt. 1917. július 3-án a géppuskás ezred elsőnek lépett akcióba, s készen állt a harc-

ra. Kerenszkij példás büntetést akart kiszabni a felkelőkre. Fegyvertelenül kivonultatták a térre, és árulóknak bélyegezték őket. A géppuskások ezután még jobban gyűlölték az Ideiglenes Kormányt. Októberben a szovjethatalomért harcoltak, azután pedig magukra vállalták a Szmolnij védelmét. Iljics személyes szolgálatával is egy géppuskást bíztak meg, Zsoltisev elvtársat, egy Ufa kormányzóságból való parasztot. Nagyon szerette Iljicset, a legmeszebbmenőkig gondoskodott róla, mindent megtett érte; ebédet is ő hordott neki a Szmolnijban levő étkezőből. Zsoltisev hihetetlenül naiv volt. Mindenen csodálkozott, még a spirituszfőzőn is, nem tudta elképzelni, hogy mitől ég. Bemegyek egyszer a szobába, hát ott guggol a földön lángoló spirituszfőző előtt, és önti rá a spirituszt. A Szmolnijt védő géppuskások egyszer megtalálták az intézet volt növendékeinek egy csomóba gyűjtött dobozait. Kíváncsiak voltak, mi van bennük, s szuronyaikkal felfeszítették a dobozokat. Naplók, mindenféle csecsebecsék, szalagok kerültek elő belőlük. A géppuskások szétosztották a csecsebecséket a környék gyerekei között. Zsoltisev nekem is hozott valamit – egy kis kerek tükröt, rajta latin betűs felirat: „Niagara". Még ma is őrzöm. Iljics néha váltott pár szót Zsoltisevvel, az pedig a tűzbe ment volna érte. Zsoltisevnek Trockijról is kellett gondoskodnia, aki családjával együtt velünk szemben lakott, a Szmolnij volt főnöknőjének helyiségében. Trockijt azonban nem szívelte. „Túlságosan szeretett parancsokat osztogatni" – írta nekem egyszer.

Zsoltisev most a Baskír Köztársaságban él, egy kolhozban dolgozik, népes családja van. Méhészettel foglalkozik. Az utóbbi időben betegeskedik. Időnként kapok tőle levelet, s mindig emlegeti Iljicset.

Akkoriban reggeltől késő estig el voltam foglalva a munkámmal, előbb a Viborg kerületben, majd a Közoktatásügyi Népbiztosságon, s Iljics bizony eléggé magára volt hagyatva. Zsoltisev vitte neki az ebédet, a kenyeret – mindent szigorúan az előírt fejadag szerint. Marija Iljinyicsna is hozott neki időnként ennivalót hazulról, de mivel keveset tartózkodtam otthon, nem volt, aki rendszeresen gondoskodjék táplálkozásáról. Nemrég beszéltem Korotkovval, aki akkor 12 esztendős volt, és édesanyjánál, a Szmolnij étkezőjének takarítónőjénél lakott. Egyszer hallja az édesanyja

– mesélte –, hogy valaki jár az étkezőben. Benéz, és látja: Iljics áll az asztalnál, s egy szelet fekete kenyeret meg egy falat heringet eszik. Amikor meglátta a takarítónőt, zavartan mosolyogva azt mondta: „Nagyon megéheztem." Korotkova ismerte Vlagyimir Iljicset. Egyszer, úgy néhány nappal a forradalom után lehetett, Iljics megy a lépcsőn, s meglátja a takarítónőt, amint a korlátnak támaszkodva áll; bizonyára elfáradt a lépcsőmosásban. Iljics szóbaelegyedik vele. Korotkova akkor még nem tudta, kivel áll szemben. Azt kérdi tőle Iljics: „Nos, elvtársnő, hogy látja a dolgot, jobb az élet most, a szovjethatalomban, mint régen?" Ő pedig így válaszol: „Mit törődöm én vele, csak fizessék meg a munkámat." Később, mikor megtudta, hogy Leninnel beszélt, nem győzött sopánkodni. Egész életében emlékezett rá, hogy mit válaszolt akkor. Korotkova most nyugdíjas. Fia, aki akkor a Szmolnij expedíciójában dolgozott, elvégezte a képzőművészeti főiskolát, festőművész.

Végre hozzánk költözött Sotman anyja, egy finn asszony. Nagyon szerette fiát, büszke volt arra, hogy fia a II. pártkongresszus küldötte volt, s a júliusi napokban segített Iljicsnek elrejtőzni. Attól kezdve tisztaság és rend volt nálunk, Iljics örömére, aki mindig példásan rendszerető volt. Ez az asszony foglalkozott Zsoltisevvel, a takarítónőkkel és az éttermi felszolgálónőkkel is. Ettől kezdve nyugodtan, abban a biztos tudatban mehettem el hazulról, hogy Iljicset annak rendje és módja szerint ellátják.

Esténként, amikor hazajöttem a munkából, ha Iljics nem volt elfoglalva, el-elmentünk sétálni a Szmolnij környékén, hogy beszélgessünk egy kicsit. Iljicset akkor még arcról nem sokan ismerték, s teljesen őrizet nélkül járkált. Igaz, a géppuskások, amikor meglátták, hogy kilép a kapun, mindig izgultak, nehogy valami történjék. Vigyáztak, hogy ellenséges elemek ne gyülekezzenek a Szmolnij környékén. Egyszer elfogtak vagy egy tucat háziasszonyt, akik az egyik utcasarkon állva hangosan szidták Lenint. Reggel hívatott Malkov elvtárs, a Szmolnij parancsnoka: „Behoztunk tegnap néhány nembert, járt a szájuk. Nézze meg, legyen szíves, mit csináljunk velük, tartsuk itt vagy engedjük el őket?" Kiderült azonban, hogy az asszonyok többsége már kereket oldott, a többiek pedig amolyan tudatlan kispolgárok voltak, fogalmuk sem volt a dolgokról, és így nevetséges lett volna bent tartani őket.

Mosolyogva azt tanácsoltam hát Malkovnak, hogy minél előbb eressze szélnek őket. Az egyik asszony, amikor már kifelé mentek, visszafordult, és Malkovra mutatva suttogva kérdezte tőlem: „Ez Lenin?" Intettem, hogy nem.

1918 márciusáig laktunk a Szmolnijban, akkor pedig átköltöztünk Moszkvába.

„Az arany jelentősége most és a szocializmus teljes győzelme után" c. cikkében, amely 1921. november 5-én jelent meg, Iljics ezt írta: „Olyan szédítő gyorsasággal – *néhány hét alatt,* 1917. október 25-től a breszti békéig – építettük fel a szovjet államot, léptünk ki forradalmi úton az imperialista háborúból és fejeztük be a polgári-demokratikus forradalmat, hogy *még* ez a hatalmas hátrálás (a breszti béke) is teljesen elegendő hadállást hagyott kezünkben ahhoz, hogy a »lélegzetvételi szünetet« kihasználva győzelmesen nyomuljunk előre Kolcsak, Gyenyikin, Jugyenics, Pilsudszki és Vrangel ellen." (Művei. 33. köt. 101. old.) Ez a néhány hét, amelyről Lenin beszél, főképpen azt az időszakot öleli fel, amelyet Leningrádban, a Szmolnijban töltöttünk, egészen március közepéig, amikor is átköltöztünk Moszkvába. Iljics volt az ezalatt végzett egész munka középpontja, szervezője. Ez a lázas munka igénybe vett minden erőt, a végsőkig feszítette az idegeket; hihetetlen nehézségeket kellett leküzdeni, elkeseredett harcot kellett folytatni, nemegyszer közeli munkatársainkkal is. Nem csoda tehát, ha Iljics, amikor késő éjszaka aludni tértünk hálófülkénkben, gyakran álmatlanul forgolódott, s újra meg újra felkelt, hogy telefonáljon valakinek, valamilyen halaszthatatlan utasítást adjon, s amikor végre mégis elaludt, álmában is a feladatokról beszélt... A Szmolnijban éjjel-nappal folyt a munka. Eleinte itt összpontosult minden: a pártgyűlések, a Népbiztosok Tanácsa, itt dolgoztak a népbiztosságok, innen küldték szét a táviratokat, utasításokat, a Szmolnijba tódultak az emberek az ország minden tájáról. Milyen apparátusa volt a Népbiztosok Tanácsának? Eleinte négy teljesen tapasztalatlan emberből állt, akik szünet nélkül dolgoztak, mindent elvégeztek, amit a dolgok menete megkövetelt. Akkor eszébe sem jutott senkinek, hogy pontosan meghatározza és körülhatárolja funkcióikat, s így azok meghatározatlanok és mindent átfogók maradtak. Teljes erővel dolgoztak, de sehogyan sem győzték a munkát, és Iljics kénytelen volt gyakran még a legegyszerűbb munkát is maga végezni, telefonokat elintézni stb. stb. Felhasználták persze a párt-

apparátust, az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság és más szervezetek apparátusát, de ehhez is jó adag szervező munkára volt szükség. Rendkívül kezdetleges volt minden. Fokról fokra kellett összetörni a régi államgépezetet. A bürokratikus apparátus ellenállt, a régi minisztériumok és különféle állami hivatalok alkalmazottai szabotáltak, ahol csak tehették, így akarták megakadályozni, hogy a szovjethatalom megteremtse az új államapparátust. Emlékszem, hogyan „vettük át a hatalmat" a közoktatásügyi minisztériumban. Anatolij Vasziljevics Lunacsarszkij és mi, egy maroknyi pártmunkás, a Csernisov-hídnál levő minisztériumi épület felé igyekeztünk. A minisztérium körül őrt álltak a szabotőrök, és figyelmeztették a minisztériumba igyekvő dolgozókat és feleket, hogy a hivatalban szünetel a munka. Valaki még bennünket is megpróbált meggyőzni. A minisztériumban a küldöncökön meg a takarítónőkön kívül senkit sem találtunk. Végigmentünk az üres szobákon – az íróasztalokon iratok hevertek szanaszét; aztán bementünk az egyik helyiségbe, ahol megtartottuk a Közoktatásügyi Népbiztosság kollégiumának első ülését. Felosztottuk egymás között a funkciókat. Elhatároztuk, hogy Anatolij Vasziljevics beszédet mond a technikai személyzetnek, s ez meg is történt. A lelkes hangú beszédet figyelmesen, de kissé értetlenül hallgatták a szép számban összegyűlt emberek, akikkel még sohasem beszéltek ilyen témákról a hatalom birtokosai.

A Közoktatásügyi Népbiztosság helyzete nem is volt olyan tragikus. A burszoázia nem tulajdonított különösebb jelentőséget a közoktatásnak, s mi is minden nehézség nélkül eligazodtunk a dolgokban. Legtöbbünk jól ismerte a népoktatásügyet. A két Menzsinszkaja például hosszú ideig tanított a pityeri elemi iskolában, én magam is sokat tanítóskodtam, foglalkoztam pedagógiával, valamennyien propagandisták és agitátorok voltunk. Ama munka révén, melyet az Októbert megelőző hónapokban a kerületi dumákban végeztünk, kellő szervezési gyakorlatot és széles körű kapcsolatokat szereztünk. Az én munkaterületem az iskolán kívüli oktatás (politikai felvilágosító munka) volt, amelyben kellő tapasztalattal rendelkeztem, és amelyben rendkívüli jelentősége volt a párt és a munkástömegek támogatásának. A tömegekre támaszkodva azonnal hozzá lehetett látni a munka új módon való meg-

szervezéséhez. Persze voltak zökkenők pénzügyi vonalon, az adminisztrációban, a számvitelben, a tervszerűséget illetően, de a fejlődés vonala gyorsan ívelt felfelé, a tömegekben hatalmas tudásvágy élt, s kitartóan törekedtek e tudás megszerzésére. Ment a dolog rendesen.

Más volt a helyzet az olyan kulcspozíciókban, mint a közellátás, a pénzügyek, a bankok. Ezeknek a pozícióknak a védelmére irányította fő erőit a burzsoázia. Egyrészt ezeken a területeken különösen galádul szervezték meg a szabotázst, másrészt itt kevesebb tapasztalatunk, gyakorlati ügyismeretünk volt. Éppen erre alapozta reményeit az ellenség – „nem birkóznak meg". Ahhoz sem igen értettünk, hogyan kell nyomást gyakorolni.

Fiataljaink, de nem is csak a fiatalok, hanem azok is, akik már a későbbi években kezdtek dolgozni, gyakran túl egyszerűen képzelik el a dolgot: elfoglalták a Téli Palotát, szétverték a hadapródiskolásokat, visszaverték Kerenszkij támadását – s ezzel kész is. Hogy az apparátust hogyan hoztuk létre, hogyan indítottuk be a népbiztosságok munkáját, az már kevésbé érdekli őket, márpedig nem kétséges, hogy az igazgatás területén tett első lépéseink, az, hogy hogyan tanultunk meg az igazgatás mindennapi munkája során harcolni a proletariátus ügyéért, természetesen különös érdeklődésre tarthat számot. N. P. Gorbunov emlékirataiban beszámol arról, hogyan alakult ki az októberi napokban a Népbiztosok Tanácsának apparátusa, s nagyszerű elbeszélő stílusban mondja el, hogyan történt a hatalomátvétel például a pénzügyi fronton. „Bár a kormány rendeleteket adott ki, és követelte, hogy bocsássanak pénzt rendelkezésére – írja Gorbunov elvtárs –, az Állami Bank arcátlanul szabotált. Menzsinszkij elvtárs, pénzügyi népbiztos (jelenleg a GPU elnöke – *N. K.*) semmiféle rendszabállyal, még Sipovnak, az Állami Bank igazgatójának letartóztatásával sem tudta arra kényszeríteni a bankot, hogy bocsássa a kormány rendelkezésére a forradalom számára szükséges pénzösszeget. Sipovot a Szmolnijba hozták, és egy ideig fogva tartották. Éjszaka egy szobában aludt Menzsinszkij elvtárssal és velem. Nappal ez a szoba valamelyik hivatal (ha jól emlékszem a Pénzügyi Népbiztosság) helyisége volt. Legnagyobb bosszúságomra, különleges előzékenységünk jeléül... át kellett adnom neki az ágyamat, magam pedig

összetolt székeken aludtam."[1] Az Állami Bank igazgatójává Pjatakov elvtársat nevezték ki. Eleinte semmire sem tudott menni. Gorbunov elvtárs elmondja, hogy egyszer Vlagyimir Iljics egy saját kezű aláírásával ellátott dekrétumot adott át neki, melyben utasítja az Állami Bankot, hogy mindenféle szabálytól és formalitástól eltekintve, kivételként e szabályok alól, adjon át a Népbiztosok Tanácsa titkárának 10 millió rubelt a kormány rendelkezésére. Az Állami Bank kormánybiztosává Oszinszkij elvtársat nevezték ki. Iljics ezekkel a szavakkal nyújtotta át nekik – Gorbunovnak és Oszinszkijnak – a dekrétumot: „Ha nem szereznek pénzt, vissza se térjenek." A pénzt megszerezték. A kishivatalnokokra és az altisztekre támaszkodva, a Vörös Gárdával fenyegetőzve kényszerítették a pénztárost, hogy adja ki a szóban forgó összeget. A pénz átvétele a bank katonai őrségének csőre töltött és előreszegzett fegyverei mellett történt. „A pénzes zsákok körül volt egy kis bonyodalom – írja Gorbunov. – Nem vittünk magunkkal semmit. Végül is az egyik altiszt kölcsönadott két régi, nagy zsákot. Teletömtük pénzzel, hátunkra vettük, és becipeltük a gépkocsiba.

Örömtől sugárzó arccal robogtunk a Szmolnijba. Ott szintén magunk cipeltük föl a zsákokat Vlagyimir Iljics dolgozószobájába. Iljics nem volt benn. Amíg vártuk, kezemben pisztollyal ráültem a zsákokra »őrizetképpen«. Az átadás rendkívül ünnepélyesen történt. Vlagyimir Iljics úgy vette át a pénzt, mintha ez a világ legtermészetesebb dolga volna, de valójában nagyon elégedett volt. Az egyik szomszédos szobában egy ruhásszekrényt neveztek ki az első szovjet állami pénzkészlet „páncélszekrényévé". A szekrény köré félkörben székeket raktak, és egy őrt állítottak mellé. A Népbiztosok Tanácsának külön rendelete szabályozta a pénz őrzésének és felhasználásának rendjét. Így vetettük meg az alapját az első szovjet költségvetésnek."[2]

V. D. Boncs-Brujevics leírja, hogyan történt később a bankok államosítása. A műveletet Sztálin elvtárs vezetésével hajtották végre, vele tanácskozott Boncs-Brujevics, aki előkészítette a dol-

[1] *N. P. Gorbunov:* Hogyan alakult ki az októberi napokban a Népbiztosok Tanácsának apparátusa? Lásd *Lenin 1917-ben.* Visszaemlékezések. Moszkva, Politizdat 1967. 283–284. old. (oroszul). – *Szerk.*

[2] Ugyanott, 284. old. – *Szerk.*

got, parancsokat írt, szervezte a szállítást, megszervezett 28 lövészosztagot stb. 28 bankot kellett elfoglalni, 28 bankigazgatót letartóztatni. „Megkértem Malkov elvtársat, a Szmolnij parancsnokát – írja visszaemlékezéseiben Boncs-Brujevics –, adjon egy teljesen elkülönített szép helyiséget, 28 ággyal, asztalokkal, székekkel, készüljön fel 28 ember ellátására, mindenekelőtt pedig reggel 8 órára készíttessen teát és reggelit." A 28 bank birtokbavétele súrlódásmentesen zajlott le 1917. december 27-én. „A pénzügyi népbiztos a legrövidebb idő alatt beállította az új munkatársakat a bankokban. A letartóztatott bankigazgatók közül sokan kijelentették, hogy a szovjethatalom alatt is folytatni szeretnék munkájukat. Ezeket nyomban szabadon bocsátották. A bankokba kormánybiztosokat küldtek, és a munka annyiban folytatódott, amennyiben erre a pénzeszközöknek és a műveleteknek az Állami Bankban való koncentrálásához szükség volt."

Így vettük át a hatalmat.

A mieink szörnyen idegeskedtek. A legtöbben nem ismerték a rájuk bízott munkaterületet, nem volt önbizalmuk, és nemegyszer lehetett hallani az elvtársaktól ilyen kijelentéseket: „Nem tudok így tovább dolgozni!" De azért csak dolgoztak, és a munka folyamán gyorsan tanultak.

Egyre újabb területeken folyt az állami munka, új munkaformák alakultak ki.

November 12-én megjelent a 8 órás munkanapról szóló rendelet.

Mivel a II. szovjetkongresszus kiáltványában említés történt a munkásellenőrzésről, a munkások nyomban hozzáláttak az ellenőrzés széles körű gyakorlati megvalósításához. Az Októbert megelőző időszak lényegében már előkészítette őket erre. A gyárosok már kezdtek számolni a munkások véleményével, a munkások pedig lassan hozzászoktak, hogy tűzön-vízen keresztülvigyék akaratukat. De a mozgalom ösztönös volt. A Szmolnijban Vlagyimir Iljics elnökletével összeült egy bizottság, amelynek tagjai voltak M. Tomszkij, A. Sljapnyikov, V. Smidt, Glebov-Avilov, Lozovszkij, Ciperovics és mások. Az elvtársak egy része arról beszélt, hogy állami ellenőrzéssel kell felváltani az ösztönös munkásellenőrzést, amely lépten-nyomon a gyárak és bányák birtokbavételébe csap át; mások úgy vélekedtek, hogy nem minden gyárban kell be-

vezetni az ellenőrzést, hanem csupán a nagyobb fémfeldolgozó üzemekben, a vasútnál stb. De Iljics úgy vélekedett, hogy nem szabad leszűkíteni ezt a dolgot, nem szabad korlátozni a munkások kezdeményezését. Talán nem fog minden úgy történni, ahogy kellene, de csak a harcban tanulják meg a munkások az igazi ellenőrzést. Ez az álláspontja a szocializmusra vonatkozó alapvető nézetéből következett: „A szocializmust nem felülről jövő rendeletekkel teremtik meg... a szocializmus eleven, konstruktív, maguknak a néptömegeknek alkotása." (Összes Művei. 35. köt. 56. old.) Végeredményben a bizottság Iljics álláspontjával egyetértett, a tervezetet kidolgozták, az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság elé terjesztették, és november 29-én közzétették. A munkástömegek igen aktívak voltak. Az alsó néprétegekben nagyfokú kezdeményező készség nyilvánult meg. Már a hatalomátvételt követő első napokban az Üzemi Bizottságok Tanácsa kifejtette azt az elgondolását, hogy meg kell alakítani a Legfelsőbb Népgazdasági Tanácsot, a proletárdiktatúra harcos szervét, amely az egész ipart irányítaná. A Legfelsőbb Népgazdasági Tanácsban részt vennének a munkások és a parasztok képviselői. Új típusú szerv jött létre. 1917. december 18-án megjelent a Legfelsőbb Népgazdasági Tanács megszervezéséről szóló rendelet.

A földkérdés megoldása lassan haladt előre. Teodorovics elvtárs, az első földművelésügyi népbiztos, a vasutasok végrehajtó bizottságával kapcsolatos ügyből kifolyólag beadta lemondását, és Szibériába ment. Slihter elvtársat jelölték földművelésügyi népbiztosnak, de ő Moszkvában élt, s valamilyen okból nem kapta meg rögtön az üzenetet, hogy haladéktalanul utazzon Pityerbe, közben pedig a Szmolnijban a parasztok kérdésekkel ostromolták Iljicset, mit csináljanak a földdel. November 18-án Vlagyimir Iljics megírta „Válasz a parasztok interpellációira" és „A lakossághoz" c. cikkét. A „Válasz"-ban alátámasztja a földesúri földtulajdon eltörléséről szóló dekrétumot, felhívja a járási földbizottságokat, vegyék saját kezelésükbe a földesúri földeket. A lakossághoz intézett felhívásban hangsúlyozza: „Őrizzék, óvják, mint a szemük világát a földet, a gabonát, a gyárakat, a munkaeszközöket, a termékeket, a közlekedést – mostantól fogva mindez... az egész nép tulajdona." (Összes Művei. 35. köt. 66. old.) A cél

itt ugyanaz volt, mint a munkásellenőrzésről szóló rendeletben: aktivizálni a tömegeket, növelni tudatosságukat a harcban. Amikor Slihter elvtárs megérkezett, Iljics megbízta, hogy késedelem nélkül fogadja a parasztküldöttségeket, adjon nekik konkrét útmutatásokat a föld elkobzásáról szóló törvénnyel kapcsolatban. Azután, mutatott rá Iljics, kézbe kell venni a minisztériumi apparátust – le kell törni a szabotázst, és sürgősen ki kell dolgozni a földről szóló „dekrétumot".

November 23-án megnyílt a Parasztküldöttek Szovjetjeinek rendkívüli kongresszusa. Vlagyimir Iljics nagy jelentőséget tulajdonított ennek a kongresszusnak, s két ízben is felszólalt. A 330 küldött közül 195 baloldali eszer volt. Ők alkották a döntő csoportot. A kongresszuson harc folyt a jobboldali eszerekkel (mindössze 65-en voltak). Lenin második beszéde után határozatot fogadtak el, amely jóváhagyja a Népbiztosok Tanácsának munkáját és a baloldali eszerekkel való megegyezés feltételeit. A baloldali eszerek hajlandók voltak részt venni a kormányban, elküldték képviselőiket, ha nem is azonnal, a népbiztosságokba; Kolegajev – baloldali eszer – lett a földművelésügyi népbiztos, de csak valamivel később lépett munkába.

Iljicset pityeri tartózkodásunk alatt nagyon keveset láttam, idejét teljesen lekötötték a katona-, munkás-, parasztküldöttségekkel folytatott beszélgetések, egymást követték nála az értekezletek, s lázasan dolgozott azokon a dekrétumokon, amelyek az újonnan alapított szovjet állam alapját képezték. Igaz, estefelé, alkonytájt vagy késő éjszaka el-elmentünk egy kicsit sétálni a Szmolnij körül; Iljics most jobban szükségét érezte, mint eddig bármikor, hogy jól kibeszélgesse magát, beszéljen arról, ami a leginkább foglalkoztatta. De nagyon szűkében voltunk az időnek. A munka menetéről nem annyira tőle szereztem tudomást, mint inkább abból, amit másoktól hallottam. A Szmolnij folyosóin mindig sok elvtárssal lehetett találkozni. És az elvtársak, akik közül sokan ismertek az emigrációból, 1905-ből vagy a Viborg kerületből, régi szokás szerint elmesélték tapasztalataikat, benyomásaikat, s így mindig pontosan tudtam, melyik munkaterületen mi történik. A Közoktatásügyi Népbiztosság iskolán kívüli oktatási osztályára is sokan jártak be.

Akkor nem voltak szakszervezeti kulturális osztályok, nem volt más hasonló intézmény sem, így hát mindenki a népbiztossághoz jött. Igen érdekes dolgokat meséltek csak úgy mellesleg a tömegek hangulatáról. Különösen emlékezetembe vésődött, amit egy elvtárs mesélt, aki a frontról jött tanácsot kérni, hogyan indítsák meg a kulturális munkát. Arról beszélt, milyen mérhetetlenül gyűlölik a katonák a régi, úri iskolát és az egész régi kultúrát. Egyszer egy reáliskolába szállásoltak be katonákat éjszakára. A katonák az éjszaka folyamán darabokra tépték és összetaposták az összes tankönyvet, térképet, füzetet, mindent, amit csak találtak az asztalfiókokban és a szekrényekben, összetörték a tanszereket, mondván: „Az átkozott urak tanították itt csemetéiket." És emlékszem arra is, amikor a kilencvenes években egy munkás, a vasárnap esti iskola tanulója, miután nagyon pontosan felsorolta a föld gömbalakúságának bizonyítékait, befejezésül, a bizalmatlanság gúnyos mosolyával ajkán, hozzáfűzte: „Csak az a baj, hogy mindezt nem lehet elhinni, az urak gondolták ki." Gyakran beszélgettünk Iljiccsel a tömegeknek a régi tudománnyal és iskolával szembeni bizalmatlanságáról. Később, a szovjetek III. kongresszusán, Iljics azt mondotta: „Azelőtt az emberi elme, az emberi géniusz csak azért alkotott, hogy egyeseknek juttassa a technika és a kultúra minden áldását, a többieket pedig megfossza a legszükségesebbtől: a művelődéstől és a fejlődéstől. Most ellenben a technika minden csodája, a kultúra minden vívmánya a nép közkincsévé válik, és mostantól fogva az emberi elme és géniusz sohasem lesz az erőszak eszközévé, a kizsákmányolás eszközévé. Mi tudjuk ezt – és vajon nem érdemes-e odaadni minden erőnket? S a dolgozók el fogják végezni ezt az óriási történelmi munkát, mert a forradalom, az újjászületés és a megújhodás hatalmas szunnyadó erői rejlenek bennük." (Összes Művei. 35. köt. 289–290. old.) Iljicsnek ezek a szavai megmutatták az elmaradott tömegeknek, hogy a régi, oly gyűlöletes tudomány a múlté; most már a tudomány csak a tömegek javára fog dolgozni. A tömegeknek meg kell hódítaniuk a tudományt.

Az iskolán kívüli oktatás (politikai felvilágosítás) osztálya tevékenységében a munkásokkal, elsősorban a Viborg kerület munkásaival való kapcsolataira támaszkodott. Emlékszem, hogyan dol-

goztuk ki velük az „állampolgár alapismereteit." Sajátos tanfolyam volt ez, amelyet minden munkásnak el kellett végeznie, hogy részt tudjon venni a társadalmi munkában, a szovjetek és más, a szovjetek körül fokozatosan kialakuló szervezetek munkájában. Emellett a munkások beszámoltak arról is, mi történik a kerületben. Csökkent a termelés, kezdték elbocsátani az üzemekből a fiatalokat, nehézségek voltak az élelmezéssel. December 10-én, Vlagyimir Iljics javaslatára, a Népbiztosok Tanácsa külön bizottságra bízta a kormány gazdaságpolitikájával kapcsolatos alapvető kérdések kidolgozását és egy élelmezésügyi tanácskozás megszervezését, amely megvitatja a fosztogatás elleni harchoz és a dolgozók helyzetének megjavításához szükséges gyakorlati intézkedéseket. Vagy két nappal azután a Népbiztosok Tanácsának ülése elfogadta azt a határozatot, melyet Lenin fogalmazott, s mely kimondja, hogy a tengerészeti hivatal megrendelésein dolgozó üzemeket a nép számára hasznos, termelő munkákra kell átállítani. Nem lehetett egyszerűen leállítani a hadiüzemeket, meg kellett akadályozni a munkanélküliség növekedését.

Sürgette Iljics az élelmezésügyi minisztérium helyébe lépő Közellátási Népbiztosság munkájának megszervezését. Itt különösen erős volt a régi apparátus ellenállása, és új utakat is kellett keresni, be kellett vonni ebbe a munkába a munkástömegeket, s meg kellett találni ennek a bevonásnak a módját.

Így történt össze az Októbert követő első hetekben az igazgatás régi minisztériumi apparátusát, és építették ki a még tapasztalatlan, gyakorlatlan kezek a szovjet apparátust. Sok minden még csak kezdeti stádiumban volt. De ha az 1918 elejéig elért eredményeket tekintjük, meg kell állapítanunk, hogy az elvtársak óriási munkát végeztek.

A Viborg kerület megünnepelte az újesztendőt. Az ünnepséget egybekötötték a frontra induló viborgi vörösgárdista elvtársak búcsúztatásával. Sokan közülük részt vettek a Pityerre támadó Kerenszkij-csapatok elleni harcban. Azért mentek a frontra, hogy propagandistái legyenek a szovjethatalomnak, felkeltsék a katonák aktivitását, forradalmi szellemet vigyenek a harcba. A szilveszteri ünnepséget a Mihály hadapródiskola nagytermében rendezték. Az útnak induló elvtársak, de a többi viborgiak is szeret-

ték volna látni Iljicset, s én csábítgattam, hogy jöjjön oda, köszöntse együtt a munkásokkal az első szovjet újesztendőt. Iljicsnek tetszett az ötlet. Elindultunk hát. Alig tudtunk a térről kikecmeregni. Mivel házfelügyelők már nem voltak, senki sem takarította el a havat, s a sofőrnek valóban művészien kellett vezetnie, hogy keresztülvergődjünk a felhalmozódott hókupacokon. Éjszaka féltizenkettőkor értünk oda. A Mihály iskola „fehér" terme valóságos hodály volt. Iljics, akit a munkások kitörő örömmel üdvözöltek, felment az emelvényre. A hallgatóság felvillanyozta, de egyszerűen, nagy szavak nélkül beszélt, azt fejtegette, ami az utóbbi időben oly sokat foglalkoztatta, arról beszélt, hogyan kell a munkásoknak a szovjetek felhasználásával új módon megszervezni életüket. Arról is szólott, hogyan dolgozzanak a frontra menő elvtársak a katonák között. Amikor befejezte, éljenzés és tapsvihar tört ki. Négy munkás megfogta Iljics székének négy lábát, felemelték a székkel együtt, és hintáztatni kezdték. Ugyanez a sors várt rám is. Aztán a teremben műsor következett, Iljics pedig még megivott egy csésze teát, beszélgetett az elvtársakkal, majd igyekeztünk észrevétlenül elmenni. Iljicsnek igen kellemes emléke maradt erről az estéről. 1920-ban már ő hívott engem, hogy menjünk a kerületekbe – ez már Moszkvában volt –, megint a munkásokkal akarta tölteni a szilvesztert. Három kerületbe is elmentünk akkor.

A régi karácsonyra (a régi időszámítás szerint december 24–29, az új időszámítás szerint január 6–11.) Finnországba utaztunk Iljiccsel és Marija Iljinyicsnával. Koszjura elvtársnő, aki akkor a Szmolnijban dolgozott, biztosított helyet számunkra egy finn üdülőben; ugyanott töltötte pihenőjét Berzin elvtárs is. A szűzien fehér, sajátosan finn tisztaság, a függöny az ablakon eszébe juttatta Iljicsnek 1907-es, illetve az 1917 október előtti helsingforsi konspiratív tartózkodását, amikor „Állam és forradalom" c. művét írta. A pihenés nem a legjobban sikerült. Előfordult, hogy Iljics suttogva beszélt, mint az elmúlt időkben, amikor rejtőzködnie kellett, és bár mindennap sétáltunk, valahogy ez mégsem volt az igazi: Iljicsnek egyre csak a munkája járt az eszében, és mind többet írt. Azt, amit ez alatt a négy pihenőnap alatt írt, befejezetlennek tekintette, és akkor nem is engedte nyilvánosságra hozni.

Akkor írott cikkei – „Akik megrémültek a régi összeomlásától és akik harcolnak az újért", „Hogyan szervezzük meg a versenyt?", „Rendelettervezet a fogyasztási kommunákról"[1] – csupán öt évvel halála után láttak napvilágot, de ezek a cikkek mindennél jobban mutatják, milyen gondolatok foglalkoztatták akkor Iljicset. Ezek közé a problémák közé tartozott az, hogyan lehetne a legjobban megszervezni a mindennapi gazdasági életet, hogyan lehetne a legjobban rendezni a munkások helyzetét, kisegíteni őket a nehéz életkörülményeikből; hogyan kellene megszervezni a fogyasztási kommunákat, a gyermekek tejellátását, hogyan lehetne a munkásokat jobb lakásokba költöztetni, és ebből a célból megszervezni az állandó nyilvántartást és ellenőrzést, hogyan lehetne mindezt úgy megszervezni, hogy a munkába bevonjuk magukat a tömegeket, kifejlesszük öntevékenységüket, kezdeményező készségüket. Iljics fontolgatta, hogyan lehetne kiválasztani erre a munkára a munkások soraiból a legtehetségesebb szervezőket, és cikket írt a munkaversenyről, a verseny szervező szerepéről.

Az „üdülés" nem tartott sokáig: letelt a négy nap, vissza kellett térnünk Pityerbe. Még most is frissen él emlékezetemben a téli táj, az utazás a finn fenyőerdőkön át, a csodálatos reggel, és Iljics gondterhelt, elgondolkodó arckifejezése. A megvívandó harcra gondolt. A közeli napokban kellett eldőlnie az Alkotmányozó Gyűlés kérdésének – január 18-ra (5-re) tűzték ki. 1918 elején az Alkotmányozó Gyűlés kérdése már teljesen világos volt. Amikor 1903-ban, a II. pártkongresszuson elfogadták a párt programját, a szocialista forradalom még a távoli jövő kérdése volt, a munkásosztály harcának legközelebbi céljául az önkényuralom megdöntését tűzték ki. Az Alkotmányozó Gyűlés akkor harci jelszó volt, amelyért a kongresszus után a bolsevikok mindig sokkal bátrabban, határozottabban küzdöttek, mint a mensevikek. Akkor még senki sem tudta konkrétan elképzelni, hogy van a hatalom demokratikus megszervezésének más formája is, mint a polgári demokratikus köztársaság. Az 1905-ös forradalomban a harc folyamán spontán módon keletkezett szovjetek képében létrejöttek az államhatalom új, a tömegekhez közel álló formájának csírái. A reakció

[1] Lásd Lenin Összes Művei. 35. köt. 191–194., 195–204., 205–209. old.

éveiben Iljics sokat gondolkodott erről az új típusú szervezeti formáról, összehasonlította a Párizsi Kommün napjaiban kialakult államszervezeti formákkal. Az 1917-es februári forradalom megteremtette az Ideiglenes Kormány mellett a munkás- és katonaküldöttek összoroszországi szervezetét is. Eleinte a szovjetek a burzsoázia pórázán haladtak, s a burzsoázia, csatlósai – a mensevikek és a jobboldali eszerek – útján, eszközül akarta felhasználni a szovjeteket a tömegek tudatának elhomályosítására. Áprilistól kezdve, amikor Lenin megérkezett Oroszországba, a bolsevikok széles körű propagandát folytattak a tömegek között, hogy fokozzák a munkások és a szegényparasztok osztályöntudatát, s ezzel segítették az osztályharc kibontakozását.

A „Minden hatalmat a szovjeteknek!" jelszó, melyet a munkások és a parasztok írtak zászlajukra, lényegében már előre eldöntötte, milyen irányban fog haladni a harc az Alkotmányozó Gyűlésben: az egyik rész a szovjetek hatalmáért fog síkraszállni, a másik a burzsoázia hatalmáért, amely a burzsoá köztársaság valamilyen típusának formájában valósul meg. A II. szovjetkongresszus már eldöntötte a hatalom típusának kérdését, és az Alkotmányozó Gyűlésnek csupán az volt a feladata, hogy törvényesítse a létrejött hatalmi formát, kidolgozza a részleteket. Így gondolták a bolsevikok. A burzsoázia ezzel szemben azt gondolta, hogy az Alkotmányozó Gyűlés vissza tudja fordítani a történelem kerekét, és burzsoá köztársasági formát törvényesítve fel tudja számolni a szovjeteket, vagy legalábbis a nullára csökkenti majd szerepüket. Október előtt újjáválasztották a szovjeteket; túlsúlyba kerültek a bolsevikok, akik érvényesítették a párt határozatait.

A párt már jóval Október előtt tudta, hogy az Alkotmányozó Gyűlés nem valami osztály nélküli társadalomban fog ülésezni. Vlagyimir Iljics már 1905-ben, amikor „A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban" c. brosúrájában a bolsevikok III. kongresszusával egy időben ülésező mensevik „konferencia" határozatát elemezte, azt írta, hogy a mensevikek határozataikban „döntő győzelmet" látnak az „Alkotmányozó Gyűlés" jelszavában, pedig „az össznépi alkotmányozó gyűlés jelszavát a monarchista burzsoázia *átvette* (lásd a „Felszabadulás Szövetsége" programját), mégpedig éppen a forradalom ügyes elsinkófálása ér-

dekében, a forradalom teljes győzelmének megakadályozása érdekében, a nagyburzsoáziának a cárizmussal való kalmár alkuja érdekében vette át." (Összes Művei. 11. köt. 29. old.)

És 1917-ben – 12 évvel később – a bolsevikok Októberben átvették a hatalmat, anélkül, hogy bármiféle Alkotmányozó Gyűlésre vártak volna.

De az Alkotmányozó Gyűlés körül az Ideiglenes Kormány számos illúziót keltett. Hogy ezeket az illúziókat eloszlassuk, össze kellett hívni az Alkotmányozó Gyűlést, megkísérelve a forradalom szolgálatába állítani, ha pedig ez nem lehetséges, megmutatni a tömegeknek káros voltát, szertefoszlatni az illúziókat, kiragadni az ellenség kezéből az új hatalom elleni agitációnak ezt az eszközét. Az Alkotmányozó Gyűlés összehívását nem volt értelme halogatni, s már november 10-én megjelent a Népbiztosok Tanácsának határozata az Alkotmányozó Gyűlésnek a kitűzött időpontban való összehívásáról. November 21-én megfelelő határozatot hozott az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság is. Volt-e többségük a bolsevikoknak az Alkotmányozó Gyűlésben? Mögöttük állt a proletariátus óriási többsége; a mensevikeknek akkor már szinte semmi befolyásuk sem volt a munkások körében. A proletariátus a döntő pontokon, Petrográdban és Moszkvában, nemcsak bolsevik érzelmű volt, hanem öntudatos, forradalmi beállítottságú proletariátus, amelyet megedzett a tizenöt esztendei harc. Magával tudta vinni a parasztságot is. A „békéért", a „földért" jelszavak megtették a magukét: a hadsereg és a hajóhad fele a bolsevikokra adta szavazatát. A parasztok döntő többsége az eszerekre szavazott. Az eszerek jobboldaliakra és baloldaliakra oszlottak. A többség, a szegényparasztság és a középparasztság nagy része a baloldali eszerek pártján állt. A II. szovjetkongresszus után az eszerek Központi Bizottsága, mint ismeretes, kizárta a pártból a szovjetkongresszuson részt vevő baloldali eszereket. A Parasztküldöttek Szovjetjeinek november 23-i (december 8-i) rendkívüli kongresszusa – amelyen Lenin is felszólalt – elismerte a szovjethatalmat. A Lenin beszédét követő napon a kongresszus teljes létszámban átvonult a Szmolnijba, ahol a Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetjei Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottságának ülése folyt, és együtt tanácskoz-

tak tovább. A Parasztküldöttek Szovjetjeinek rendkívüli kongresszusa határozatot hozott, hogy a baloldali eszerek képviselőinek részt kell venniük a kormányban. Ugyanaznap Iljics megírta a „Pravda" számára „A munkások szövetsége a dolgozó és kizsákmányolt parasztokkal"[1] c. cikkét. A parasztküldöttek rendkívüli kongresszusa megmutatta, hogy az októberi fordulat hatására és a mindinkább a bolsevikok oldalára álló katonáknak a frontról írott levelei nyomán a falu, annak szegényparaszti és középparaszti része szintén csatlakozott a szovjethatalomhoz. A parasztság még nem volt tisztában vele, mi a különbség a baloldali és a jobboldali eszerek között. Az eszerekre szavaztak általában, márpedig valójában a többség nyilvánvalóan a baloldali eszerek oldalán állt. És Vlagyimir Iljics kifejtette az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság előtt azt a gondolatát, hogy be kell vezetni a korábban megválasztott küldöttek visszahívásának jogát. A visszahívási jog, mondotta, lényegében a küldött szavai és tettei fölötti ellenőrzés joga. Ez a jog a régi forradalmi hagyományok következtében az Egyesült Államokban és Svájc néhány kantonjában is fennáll. A visszahívás jogát az ÖKVB jóváhagyta, és 1917. december 6-án közzétették az erről szóló dekrétumot. Az Ideiglenes Kormány még augusztusban bizottságot nevezett ki az Alkotmányozó Gyűlés választásainak lefolytatására. A bizottság, amely kadetokból és jobboldali eszerekből állt, mindenféleképpen fékezte a választások előkészítési munkálatait, és nem volt hajlandó jelentést adni a Népbiztosok Tanácsának a választások menetéről. December 6-án, ugyanazon a napon, amikor elfogadták a visszahívás jogáról szóló dekrétumot, a bizottság tevékenységének irányítására kormánybiztost neveztek ki Urickij elvtárs személyében. A bizottság nem volt hajlandó Urickij vezetése alatt dolgozni, azért tagjait letartóztatták, de december 10-én Lenin utasítására szabadon bocsátották. December 6-án az ÖKVB határozatot hozott, melynek értelmében az Alkotmányozó Gyűlést 400 küldött Petrográdba érkezése után megnyitják. December 11-én jobboldali esszerek és a kadétok megpróbáltak tüntetést szervezni, de ezen csak viszonylag jelentéktelen számú értelmiségi vett részt, sem

[1] Lásd Lenin Összes Művei. 35. köt. 102–104. old.

munkások, sem katonák nem voltak a tüntetők között. December 13-án a választási bizottságot feloszlatták. A bolsevikok nagyarányú agitációba kezdtek, magyarázták az Alkotmányozó Gyűléssel kapcsolatos kérdéseket. December 14-én Lenin beszédet mondott az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság ülésén az Alkotmányozó Gyűlés kérdéséről. „Azt javasolják nekünk – mondotta többek közt –, hogy hívjuk össze az alkotmányozó gyűlést, úgy, ahogy kitervezték. Azt már nem, uraim! Az alkotmányozó gyűlést a nép ellen tervezték ki. Mi azért hajtottuk végre a forradalmat, hogy biztosítékaink legyenek arra nézve, hogy az alkotmányozó gyűlést nem fogják felhasználni a nép ellen... Hadd tudja meg a nép, hogy az alkotmányozó gyűlés nem úgy fog összeülni, ahogy Kerenszkij akarta. Mi bevezettük a visszahívás jogát, és az alkotmányozó gyűlés nem olyan lesz, amilyennek a burzsoázia elképzelte. Amikor néhány nap választ el minket az alkotmányozó gyűlés összehívásától, a burzsoázia polgárháborút szervez és fokozza a szabotázst. aláásva a fegyverszünetet. Mi nem engedjük magunkat félrevezetni formális jelszavakkal. Ők szeretnének ott lenni az alkotmányozó gyűlésen és egyúttal polgárháborút szervezni (abban az időben délen, a Don menti Rosztov körül véres harcok folytak, melyeket Kalegyin tábornok szervezett – *N. K.*)... Mi megmondjuk a népnek az igazat. Megmondjuk a népnek, hogy az ő érdekei előbbrevalók a demokratikus intézmény érdekeinél. Nem szabad visszatérni a régi előítéletekhez, amelyek a nép érdekeit alárendelik a formális demokratizmusnak. A kadetok azt ordítozzák: „Minden hatalmat az alkotmányozó gyűlésnek", a valóságban pedig ez annyit jelent náluk, hogy »Minden hatalmat Kalegyinnak«. Ezt meg kell mondani a népnek, és a nép igazat fog adni nekünk." (Összes Művei. 35. köt. 134–135., 135–136. old.) Másnap, december 15-én, Iljics felszólalt a parasztküldöttek II. összoroszországi kongresszusán, amely Szpiridonova elnökletével folyt le. A kongresszus igen viharos volt, a jobboldali eszerek elhagyták a termet.

Egyre nyilvánvalóbb lett, hogy az Alkotmányozó Gyűlés körül heves harc lángol fel; az Alkotmányozó Gyűlés bolsevik frakciójában is ingadozás kezdődött, jobboldali árnyalatok ütötték fel a fejüket. December 24-én a Központi Bizottság ülést tartott, amely

ezzel a kérdéssel foglalkozott; elhatározták, hogy a KB beszámol az Alkotmányozó Gyűlés frakciójában, kidolgozzák az Alkotmányozó Gyűlés kérdésével kapcsolatos téziseket. Mindkét feladattal Lenint bízták meg. Lenin kidolgozta a téziseket, és másnap megtartotta beszámolóját a Szmolnijban, felolvasta a téziseket az Alkotmányozó Gyűlés frakciójának tanácskozásán. A téziseket egyhangúlag elfogadták, és másnap közzétették a „Pravdá"-ban. A tézisekben világosan megfogalmazódtak az Alkotmányozó Gyűléssel szemben támasztott követelmények: ismerje el a szovjethatalmat, azt a forradalmi vonalat, melyet a szovjethatalom követ a béke, a föld, a munkásellenőrzés érdekében, az ellenforradalom elleni harcban.

Az Alkotmányozó Gyűlés megnyitását 1918. január 18-ra (5-re) tűzték ki.

Az Alkotmányozó Gyűlés előkészítése, melyet oly nagy gonddal hajtott végre a párt Iljics vezetése alatt és tevékeny részvételével, igen fontos szakasza volt a szovjethatalom megszilárdításának. Harc volt ez a formális burzsoá demokratizmus ellen, az igazi demokratizmusért, amely lehetőséget nyújt a dolgozó tömegeknek, hogy széles körű forradalmi munkát fejtsenek ki a szocialista rend építésének minden területén.

Az Alkotmányozó Gyűlés egybehívása érdekében végzett munka megmutatja, hogyan szélesedett lépésről lépésre ez a tevékenység, hogyan támaszkodott mind nagyobb mértékben a tömegekre, hogyan szervezte harcra a tömegeket, hogyan forrasztotta össze egyre jobban a párt és a szovjetek kádereit a tömegekkel.

Hátra volt még az Alkotmányozó Gyűlés szervezeti előkészítésének és megtartásának nagy munkája.

A jobboldali eszerek a bolsevikok elleni harc szükségességéről beszéltek. A leginkább jobboldali beállítottságúak katonai szervezetet alakítottak, amely január 1-én sikertelen merényletet követett el Lenin ellen. Ez a szervezet az Alkotmányozó Gyűlés megnyitásának napjára – január 18-ra (5-re) – fegyveres felkelést készített elő. Az eszerek Központi Bizottsága formailag nem támogatta ezt a katonai szervezetet, de tudomása volt működéséről, és szemet hunyt fölötte. Ez a katonai szervezet kapcsolatban állt Az Alkotmányozó Gyűlés Védelmének Szövetségével, amely az összes antibolsevista

szervezetek tevékenységének összehangolását tűzte ki célul. Az Alkotmányozó Gyűlés Védelmének Szövetsége erősen jobboldali beállítottságú eszereket, honvédő mensevikeket, népi szocialistákat, kadetokat egyesített soraiban. De bármilyen nagyfokú aktivitást fejtett is ki a Védelmi Szövetség, nem sikerült a maga oldalára állítania sem a munkásokat, sem a petrográdi helyőrséget; agitációjának csupán a kispolgárság körében volt foganatja.

A január 18-i (5-i) tüntetés sajátosan kispolgári jellegű volt, de városszerte buzgón terjesztették azt a hírt, hogy fegyveres felkelés készül. A bolsevikok felkészültek az akció visszaverésére. Az Alkotmányozó Gyűlésnek a Tauriai Palotában kellett összeülnie. Katonai törzskart szerveztek, amelynek Szverdlov, Podvojszkij, Prosjan, Urickij, Boncs-Brujevics és mások voltak a tagjai. A várost és a Szmolnij kerületet szakaszokra osztották, a védelmet munkások vállalták. A Tauriai Palotában, az épület környékén és a közeli negyedekben a rendet az „Auróra" cirkáló legénységének egy csoportja és a „Reszpublika" páncélos hajó két százada tartotta fenn. Az Alkotmányozó Gyűlés Védelmének Szövetsége által előkészített fegyveres felkelésből nem lett semmi, csupán egy kispolgári tüntetés zajlott le a „Minden hatalmat az Alkotmányozó Gyűlésnek!" jelszó jegyében, ez a tüntetés pedig a Nyevszkij és Lityejnij sarkán beleütközött a mi munkástüntetésünkbe, mely az „Éljen a szovjethatalom!" jelszót írta zászlajára. Fegyveres összetűzésre került sor, amelyet azonban hamar felszámoltak. Boncs-Brujevics sürgött-forgott, telefonált, rendelkezett, kitervelte, hogyan szállítsák át Vlagyimir Iljicset a lehető legkonspiratívabb módon a Szmolnijból a Tauriai Palotába. Ő maga is beült Vlagyimir Iljiccsel a gépkocsiba, s beleültetett még engem, Marija Iljinyicsnát és Vera Mihajlovna Boncs-Brujevicset is. Egy mellékutcán át közelítettük meg a Tauriai Palotát. A kapu zárva volt, de az előre megbeszélt autótülkölésre kitárult, majd miután bementünk, ismét bezárult. Őrség kísért bennünket egy külön, Iljics számára fenntartott lakrészbe. Ez valahol a főbejárattól jobbra volt, és egy üveges folyosón át kellett az ülésterembe menni. A főkapu előtt hosszú sorokban álltak a küldöttek, azonkívül rengeteg néző várakozott, s így természetesen ajánlatos volt, hogy Iljics külön úton menjen a terembe, de kissé idegesítette ez a túlontúl titokzatos színpadiasság. Ültünk és teáz-

tunk. Közben be-benéztek hozzánk az elvtársak, többek között, emlékszem, Kollontaj és Dibenko. Elég sokáig kellett várakozni, míg véget ért a bolsevik frakció meglehetősen viharos ülése. Ezen az ülésen a moszkvai Varvara Nyikolajevna Jakovleva elnökölt. A moszkvaiak szilárdak voltak az Alkotmányozó Gyűlés kérdésében, némelyek túl is hajtották a dolgot, azonnal szét akarták kergetni az Alkotmányozó Gyűlést, szem elől tévesztve, hogy ezt úgy kell megszervezni, hogy a tömegek tisztán lássák, miért kellett az Alkotmányozó Gyűlést feloszlatni.

Az Alkotmányozó Gyűlés megnyitása Jakov Mihajlovics Szverdlov feladata volt.

Az ülést délután négy órakor nyitották meg. Vlagyimir Iljicsnek, amikor az ülésterem felé tartott, eszébe jutott, hogy a kabátzsebében hagyta revolverét. Vissza is ment érte, de a revolvert nem találta, jóllehet idegen nem ment be az előszobába. Ezek szerint a revolvert az őrség valamelyik tagja vette ki. Iljics szemrehányást tett Dibenkónak, hogy az őrségben nincs semmiféle fegyelem; Dibenko nagyon izgatott lett. Amikor azután Iljics visszatért az ülésről, Dibenko átnyújtotta neki a revolvert, amelyet az őrség visszaadott.

J. M. Szverdlov egy kicsit késett, és az Alkotmányozó Gyűlés elhatározta, hogy az ülést az eszer Svecov, az Alkotmányozó Gyűlés korelnöke fogja megnyitni. Svecov fel is ment az emelvényre, és már éppen belekezdett valami beszédbe, de akkor befutott Szverdlov, felment az emelvényre, elvette Svecovtól a csengőt, és öblös hangján bejelentette, hogy a Munkás-, Katona- és Parasztküldöttek Szovjetjeinek Központi Végrehajtó Bizottsága őt bízta meg az Alkotmányozó Gyűlés ülésének megnyitásával, majd a KVB nevében felolvasta „A dolgozó és kizsákmányolt nép jogainak kinyilatkoztatását", amely előző nap jelent meg a „Pravdá"-ban. Ezt a deklarációt Lenin írta, s Sztálin és Buharin elvtárssal együtt szerkesztette meg. A deklarációt elfogadta az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság, s ezzel egy időben rendeletet fogadott el, mely szerint „bárkinek vagy bármilyen intézménynek minden olyan kísérlete, hogy magához ragadja az államhatalom egyik vagy másik funkcióját, ellenforradalmi cselekedetnek minősül. Minden ilyen kísérletet a szovjethatalom minden

rendelkezésére álló eszközzel, a fegyveres erő alkalmazását is beleértve, el fog nyomni." (Összes Művei. 35. köt. 228. old.)

A „Kinyilatkoztatás" kimondta, hogy: „Oroszországot a munkás-, katona- és a parasztküldöttek szovjetjeinek köztársaságává nyilvánítjuk. Minden központi és helyi hatalom ezeket a szovjeteket illeti meg", hogy: „Az Oroszországi Szovjet Köztársaság szabad nemzetek szabad szövetsége alapján mint a nemzeti szovjet köztársaságok föderációja alakul meg" – és jóváhagyta a II. szovjetkongresszus által hozott törvényeket. A Népbiztosok Tanácsának rendeleteit az Alkotmányozó Gyűlésnek kellett megerősítenie. „Az alkotmányozó gyűlés támogatja a szovjethatalmat és a Népbiztosok Tanácsának rendeleteit, s azt tartja, hogy saját feladatai kimerülnek a társadalom szocialista átépítésére vonatkozó legfontosabb alapelvek megállapításában." (Ugyanott, 219., 223. old.) Az Alkotmányozó Gyűlés jobboldali része egészen másként képzelte el az ülést, azt gondolta, hogy az Alkotmányozó Gyűlés az egész hatalmat kezébe fogja venni. A többség a jobboldali eszerek mellett volt. A gyűlés elnökéül a jobboldali eszerek Csernovot javasolták, a bolsevikok és a baloldali eszerek Szpiridonovát. Csernov 244 szavazatot kapott, Szpiridonova 151-et.

A bolsevikok azért szavaztak Szpiridonovára, mert a legfőbb kérdés az volt, vajon a szovjethatalomra fog-e szavazni az Alkotmányozó Gyűlés vagy sem. A baloldali eszerek abban az időben a bolsevikokkal tartottak. Szpiridonova jelöltségének támogatása akkor segítette a paraszttömegeket annak felismerésében, hogy a munkásosztály szoros szövetségben akar dolgozni a parasztsággal, s hogy a bolsevikok helyeslik ezt a szövetséget. Agitációs szempontból tehát Szpiridonova jelölésének éppen ezért nagy jelentősége volt.

Az elnök – Csernov – megválasztása után elkezdődött a vita. Csernov a jobboldali eszerek nevében beszélt a földkérdésről; szavaira válaszképpen a baloldaliak soraiban kiáltás hangzott fel: „Éljenek a szovjetek, amelyek átadták a földet a parasztoknak!" A Csernov után szót kérő Buharin azt javasolta, hogy mindenekelőtt az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság deklarációját vitassák meg, mert elsősorban azt kell eldönteni, kivel tart az Alkotmányozó Gyűlés: „Kalegyinnel, a hadapródiskolásokkal,

a gyárosokkal, a kereskedőkkel, a bankigazgatókkal, vagy a szürke köpenyekkel, a munkásokkal, katonákkal, matrózokkal?" A mensevikek részéről Cereteli szólalt fel; támadta a bolsevikokat, polgárháborúval rémítgetett, és azt javasolta, hogy minden hatalmat adjanak át az Alkotmányozó Gyűlésnek.

Sok év telt el azóta. Tanúi vagyunk annak, hogyan árulta el a munkásosztály ügyét ugyanezekkel az eszközökkel – mézesmázos beszédekkel, a polgárháború rémképének festegetésével, mindenféle ígéretekkel – Németország és más kapitalista országok szociáldemokráciája, hogyan segítette hatalomra a fasisztákat, ezeket az elvetemült pogromlovagokat, a pusztuló földesurak és tőkések bősz védelmezőit, akik halálosan rettegnek a kommunistáktól, akik szavakban békét hirdetnek, a valóságban viszont segítenek a földesuraknak és a tőkéseknek arcátlanul kizsákmányolni és egy új, az előzőnél is borzalmasabb világháború feneketlen mélységébe taszítani a dolgozókat.

De a bolsevikok tisztán látták, hová vezet a jobboldali eszerekkel és a mensevikekkel való megalkuvás. Szkvorcov elvtárs a jobboldali eszerek és a mensevikek felé fordulva ezt mondotta: „Köztünk mindennek vége. Mi végigvisszük a burzsoázia ellen vívott Októberi Forradalmat. Mi és önök a barikádok különböző oldalain állunk."

Vlagyimir Iljics nem szólalt fel. Az emelvény lépcsőjén ült, gúnyosan mosolygott, tréfálkozott, néha feljegyzett valamit, úgy érezte magát, mint aki fölösleges ezen a gyűlésen. Papírjai között megmaradt annak a cikkének a kezdete, amelyben leírja benyomásait az Alkotmányozó Gyűlésnek erről az üléséről: „Nyomasztó, unalmas és kellemetlen nap volt ez a Tauriai Palota szép termeiben, amely már külsejében is körülbelül úgy különbözik a Szmolnijtól, mint a választékos, de halott burzsoá parlamentarizmus a proletár, egyszerű, sok tekintetben még rendezetlen és befejezetlen, de eleven és életrevaló szovjetapparátustól." „Eleven, igazi, szovjet munka után az *ügyön,* a földesúri és tőkés kizsákmányolás erdejének irtásán és gyökereinek kivágásán fáradozó munkások köréből egyszerre csak egy »idegen világba« csöppentünk, egy más világból, a burzsoáziának és szándékos vagy nem szándékos, tudatos és nem tudatos szószólóinak, tányérnyalóinak, kiszolgálóinak és védel-

mezőinek táborából való emberek közé. A dolgozó tömegeknek és szovjetszervezeteknek a kizsákmányolók elleni világából – a mézesmázos frázisoknak, a cikornyás, üres szavalatoknak, az ígéreteknek, mégpedig továbbra is a tőkésekkel való paktálásra alapozott ígéreteknek a világába." (Összes Művei. 36. köt. 232., 231. old.)

Az ÖKVB deklarációjának megvitatása mellett csupán 146 küldött szavazott, ellene 247. A bolsevikok és a baloldali eszerek javaslatára szünetet tartottak. Az Alkotmányozó Gyűlés bolsevik frakciója összeült, hogy megvitassa a további teendőket. Elhatározták: nem térnek vissza az ülésterembe. Raszkolnyikov és Lobov elvtársakat odaküldték, hogy bejelentsék: a bolsevikok elhagyják az Alkotmányozó Gyűlést, és megindokolják, hogy mi készteti őket erre. A frakció elhatározta továbbá, hogy nem kergeti szét a gyűlést, hanem lehetőséget nyújt rá, hogy az ülést befejezzék. Az ülés január 6-án négy óra negyven percig tartott, amikor is a küldöttek szétszéledtek. Másnap az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság elhatározta az Alkotmányozó Gyűlés feloszlatását. További ülésekre ezután már nem került sor.

Az Alkotmányozó Gyűlés feloszlatását a tömegek közönyösen fogadták. A gyűlésnek nem volt tekintélye, így hát senki sem törődött a dologgal. Eltávolítottak az útból egy akadályt, amely gátolta a további munkát. Minden megalkuvó irányzatnak befellegzett.

*

Az előrehaladást gátló Alkotmányozó Gyűlést tehát eltávolítottuk az útból, de itt volt még egy sokkal nehezebb feladat: kimászni az imperialista háború csapdájából, amelyben az ország vergődött.

November 8-án a II. szovjetkongresszus elfogadta a békéről szóló dekrétumot. A szovjethatalom első napjai a Kerenszkij támadó csapatai és a fellázadt hadapródiskolások elleni fegyveres harccal, a Központi Bizottságban jelentkező opportunista ingadozások elleni harccal teltek el. November 20-án a Népbiztosok Tanácsa parancsot adott Duhonyin tábornoknak, a legfelsőbb parancsnoknak a hadműveletek beszüntetésére, és a négyes szövetséggel (Németország, Ausztria, Törökország, Bulgária) folytatandó béke-

tárgyalások megkezdésére. November 22-én, amikor a közvetlen vonalon folytatott beszélgetésből kiderült, hogy Duhonyin tábornok szabotálja a Népbiztosok Tanácsának parancsát, a tábornokot leváltották, és helyébe Krilenko elvtársat nevezték ki legfelsőbb parancsnokká. Ugyanaznap Vlagyimir Iljics szikratáviratot intézett minden ezred-, hadosztály-, hadtest-, hadsereg- és más bizottsághoz, a forradalmi hadsereg minden katonájához és a forradalmi flotta minden matrózához, s felszólította a katonákat és matrózokat, hogy tevékenyen avatkozzanak bele a dolgokba. Iljics nem a tábornokokhoz, hanem elsősorban a katonák tömegeihez fűzte reményeit.

„Katonák! A béke ügye a ti kezetekben van – olvassuk a szikratáviratban. – Ne engedjétek, hogy az ellenforradalmi tábornokok meghiúsítsák a béke nagy ügyét, helyezzétek őket őrizet alá, hogy elkerüljétek a forradalmi hadsereghez nem méltó önbíráskodást és megakadályozzátok a tábornokokat a rájuk váró bírósági felelősségre vonás elől való kitérésben. Őrizzétek meg a legszigorúbb forradalmi és katonai rendet.

Válasszanak az állásokban levő ezredek azonnal megbízottakat ahhoz, hogy hivatalos formában megkezdjék a fegyverszüneti tárgyalásokat az ellenséggel.

A Népbiztosok Tanácsa feljogosít benneteket erre.

A tárgyalások minden egyes lépéséről tájékoztassatok minket, akármilyen úton-módon. A végleges fegyverszüneti egyezményt csak a Népbiztosok Tanácsa jogosult aláírni.

Katonák! A béke ügye a ti kezetekben van! Éberség, kitartás, erély, és a béke ügye győzni fog!

Az Orosz Köztársaság kormánya nevében

V. Uljanov (Lenin)
a Népbiztosok Tanácsának elnöke

N. Krilenko
hadügyi népbiztos és legfelsőbb főparancsnok."

(Összes Művei. 35. köt. 81. old.)

November 21-én a szovjet kormány az Oroszországgal szövetséges országok képviselőihez fordult, és javasolta, hogy vizsgálják meg a békedekrétumot.

November 23-én Iljics felszólalt az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság ülésén. Arról beszélt, hogy megkezdődik a harc a békéért, hogy ez a harc hosszú és nehéz lesz, de esélyeink igen kedvezőek. Szólott a forradalmi lövészárok-barátkozásról. „Megvan a lehetőségünk arra, hogy szikratávíró útján érintkezésbe lépjünk Párizzsal, s amikor a békeszerződés meglesz, módunkban áll majd közölni a francia néppel, hogy alá lehet írni, és hogy a francia néptől függ, aláírásra kerül-e a fegyverszünet akár két órán belül. Meglátjuk, mit szól akkor Clemenceau." (Ugyanott, 85. old.) November 23-án megkezdték a különböző országok titkos szerződéseinek nyilvánosságra hozatalát. Ezek a szerződések szemléltetően megmutatták, milyen arcátlanul hazudtak a kormányok a tömegeknek, mennyire a bolondját járatták velük.

November 23-án a szovjet kormány azt javasolta a háborúban nem érdekelt semleges országoknak, hozzák hivatalos úton az ellenséges kormányok tudomására, hogy a szovjet kormány kész béketárgyalásokat kezdeni.

November 27-én megérkezett a német főparancsnok válasza: hozzájárult a béketárgyalások megkezdéséhez.

November 23-án az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság ülésén Iljics azt mondotta:

„A békét nem lehet megkötni csak felülről. A békére alulról kell törekedni. Mi egy cseppet sem bízunk a német tábornoki karban, de bízunk a német népben. A katonák aktív részvétele nélkül a főparancsnokok által megkötött béke – nem tartós." (Ugyanott, 87. old.)

Németország helyzete nem volt könnyű. Az ország súlyos élelmezési nehézségekkel küzdött. Azonkívül a nép belefáradt a háborúba, s Németország arra gondolt, hogy az Oroszországgal való békekötés szabaddá teheti a kezét a Franciaország elleni harcban, ha pedig Párizst legyőzte, Oroszországgal is leszámolhat.

Amikor megérkezett a válasz a német főparancsnoktól, a Népbiztosok Tanácsa nyomban azzal a kérdéssel fordult a szövetsége-

sekhez (Franciaország, Anglia, Olaszország, Egyesült Államok), hajlandók-e december 1-én béketárgyalásokat kezdeni a négyes szövetség hatalmaival.

A szövetségesek nem válaszoltak, viszont a szovjet kormány megkerülésével a leváltott Duhonyin tábornokhoz fordultak, és tiltakoztak a különbéke ellen.

December 1-én küldöttségünk Joffe elvtárs vezetésével a frontra utazott. A küldöttség tagja volt Karahan, Kamenyev, Szokolnyikov, Bicenko, Msztyiszlavszkij elvtárs, továbbá a munkások, parasztok, matrózok és katonák egy-egy képviselője.

Másnap megjelent a Népbiztosok Tanácsának felhívása a német munkásokhoz.

December 3-án megkezdődtek a fegyverszüneti tárgyalások. A szovjet küldöttség felolvasta nyilatkozatát, amelyben a tárgyalások céljául „a nemzetek önrendelkezési jogának biztosítása mellett annexió és hadisarc nélküli egyetemes béke elérését" tűzi ki, s javasolja, forduljanak a többi hadban álló országhoz „azzal az indítvánnyal, hogy vegyenek részt a folyó tárgyalásokban". December 5-én aláírták az egyezményt, amelynek értelmében egy hétre beszüntetik a hadműveleteket. 7-én a Külügyi Népbiztosság ismét azzal a javaslattal fordult a szövetségesek képviselőihez, hogy „határozzák meg a béketárgyalásokkal kapcsolatos álláspontjukat". Válasz nem érkezett.

11-én Pokrovszkij és Veltman (Pavlovics) elvtársakkal kiegészített küldöttségünk ismét Bresztbe utazott.

December 13-án újra megkezdték a béketárgyalásokat, és a fegyverszünetet január 14-ig meghosszabbították. A tárgyalások nem jártak eredménnyel.

December 25-én a németek a négyes szövetség nevében kijelentették, hogy hajlandók annexió és hadisarc nélküli békét kötni, de csak azzal a feltétellel, ha a békeszerződéshez minden hadban álló ország csatlakozik. Jól tudták, hogy ez nem fog megtörténni, de a nyilatkozatnak azért megvolt az értelme: a négyes szövetség országai a háború folytatásáért az antantra akarták hárítani a felelősséget.

December végéig a tárgyalásoknak inkább agitációs jellegük volt. A pluszt az jelentette, hogy ideiglenesen sikerült fegyverszünetet

kötni, s széles körű békeagitáció indult meg saját csapataink és a német csapatok körében.

1918 elején a tárgyalások jellege megváltozott. Január elején Ludendorff és Hindenburg, a militarista, annexiós politika hívei ultimátumot intéztek II. Vilmoshoz, melyben lemondással fenyegetőznek, ha nem teljesítik azt a követelésüket, hogy folytassanak Breszt-Litovszkban határozott annexiós politikát, és a tárgyalások vezetését adják át a katonai parancsnokságnak. A béketárgyalások vezetését Hoffmann tábornok vette át.

Január 7-én küldöttségünk, ez alkalommal Trockij vezetésével, ismét Bresztbe utazott; január 9-én újra megindultak a béketárgyalások. Ezúttal a német küldöttség már ultimátumszerű követeléseket támasztott. Január 20-ra világossá vált, hogy Németország így veti fel a kérdést: vagy további háború, vagy annexiós béke, azaz béke olyan feltételekkel, hogy mi átadjuk az általunk elfoglalt valamennyi területet, a németek megtartanak *minden* általuk elfoglalt területet, és (a hadifoglyok tartásköltségének ürügyén) mintegy 3 milliárd rubelnyi hadisarcot vetnek ki ránk, mely összeget néhány év alatt részletekben fizetnénk meg.

1918. január közepén Bécsben általános sztrájk tört ki, melyet a fokozódó éhínség, a békevágy és a munkásoknak a központi hatalmak breszt-litovszki annexiós taktikája miatti felháborodása váltott ki. A sztrájk csaknem az egész országra kiterjedt, és a munkásküldöttek tanácsának megalakulását eredményezte. Néhány nappal később sztrájk tört ki Berlinben, ahol hivatalos adatok szerint 500 000 munkás szüntette be a munkát. Más városokban is voltak sztrájkok. Egymás után alakultak a munkásküldöttek tanácsai. A sztrájkolók követelték a köztársaság kikiáltását és a béke megkötését. A forradalomtól azonban még messze voltak. Minden hatalom II. Vilmos, Hindenburg, Ludendorff kezében, a burzsoázia kezében volt.

Iljics szilárdan hitt a közelgő világforradalomban. Január 14-én a szocialista hadsereg első menetalakulatainak búcsúztatása alkalmából azt mondotta: „Már ébredeznek a népek, már hallják forradalmunk lelkes hívó szavát, és rövidesen nem leszünk egyedül, hadseregünkbe özönleni fognak más országok proletár erői." (Összes Művei. 35. köt. 216. old.)

De ez még a jövő zenéje volt. Iljicset az jellemezte, hogy sohasem csapta be önmagát, bármilyen szomorú is a valóság, sohasem részegedett meg a sikerektől, mindig józanul tudta nézni a helyzetet. Ez nem volt mindig könnyű neki. Iljics a legkevésbé sem volt hideg logikájú ember, a számító sakkozó típusa. Lényét a szenvedély uralta, de erős akarata volt, sok mindent kellett átélnie, átgondolnia, és nyugodtan szembe tudott nézni az igazsággal. Most is egyenesen feltette a kérdést: az annexiós béke aggasztó dolog; de vajon tudunk-e harcolni? Iljics állandóan tanácskozott a frontról jött katonaküldöttségekkel, gondosan tanulmányozta a fronton kialakult helyzetet, hadseregünk állapotát, részt vett a hadsereg leszerelése tárgyában összehívott első általános hadseregkongresszus küldötteinek tanácskozásán. Podvojszkij elvtárs visszaemlékezéseiben a következőket írja erről a kongresszusról: „A kongresszust 1917. december 25-re tűzték ki, de csak december 30-án nyílt meg... Ez alatt az öt nap alatt tanácskozások folytak a legtekintélyesebb küldöttekkel, igaz, hogy csak előzetes, de döntő jelentőségű tanácskozások. Az egyik ilyen tanácskozáson Lenin elvtárs, a Népbiztosok Tanácsának elnöke is részt vett. A legfontosabb pontokon küzdő hadseregek küldötteinek részletes tájékoztatója után Lenin elvtárs három kérdést intézett a küldöttekhez: 1. Van-e okunk feltételezni, hogy a németek támadásba kezdenek? 2. Vissza tudja-e vonni hadseregünk német támadás esetén a frontövezetből a mögöttes területre felszerelését, anyagi javait, tüzérségét? 3. Hadseregünk jelenlegi állapotában fel tudja-e tartóztatni a német támadást?

A küldöttek többsége az első kérdésre igennel, a másodikra és harmadikra nemmel válaszolt; a katonák haza akartak menni, egyre többen megszöktek, a lovak pedig igen rossz állapotban voltak a gyenge takarmányellátás következtében." Ezen a tanácskozáson mintegy 300 küldött vett részt. A tanácskozás meggyőzte Iljicset, hogy ilyen helyzetben teljesen lehetetlen folytatni a harcot a németek ellen. Iljics egyáltalán nem lett pesszimista – ebben az időben erőteljes kampányt folytatott a Vörös Hadseregnek az ország védelmére való megszervezése érdekében, de ugyanakkor világosan látta: jelenleg nem tudunk harcolni. „Menjenek csak ki a frontra!" – mondotta Iljics azoknak az elvtársaknak, akik azt

gondolták, hogy a háború lehetséges. „Beszéljenek a katonákkal!" – tanácsolta.

Nemrég Kravcsenko elvtársnő elmesélte azt a beszélgetést, amely abban az időben zajlott le közte és Iljics között. Ő az Urálban dolgozott, Motovilihában. Más Petrográd, és megint más Perm, az Urál. Ott nem fenyegetett az ellenség azonnali támadásának veszélye, oda még kevés katona jutott el a frontról. Az Urálban harcias volt a hangulat. A munkások készen álltak a harcra, osztagokat szerveztek, ágyúkat készítettek. Kravcsenkót Iljicshez küldték, hogy mondja meg: az Urálra számíthat. Kravcsenko Pityerbe érkezése után ellátogatott egy uráli elvtárshoz, Szpundéhoz, aki abban az időben az Állami Bankban dolgozott, ott is lakott; az egyszerű vaságy árván állt egy nagy ülésteremben. Kis apróság, amely azonban igen jól jellemzi az akkori időket, egy ecsetvonás, amely kiegészíti azt a képet, hogyan tartották ugyanannak a banknak letartóztatott igazgatóját, Sipovot. Szpunde elvtárs a Szmolnijba irányította Kravcsenkót, Iljicshez. A Szmolnij folyosóján találkozott Goloscsekin elvtárssal, aki ugyancsak az Urálból jött, hasonló megbízatással. Ő is Leninhez tartott. Álltak és beszélgettek, egyszer csak kilépett a szobájából Iljics. Amikor meglátta Goloscsekint, odament hozzájuk, s kérdezgetni kezdte őket, mi a helyzet az Urálban; elmondták, milyen ott a hangulat, s hogy mi járatban vannak. „Majd este beszélgetünk – mondotta Iljics, s arca elkomorult. – Addig pedig csak sétálgassanak, járják az utcákat, és hallgassák, mit beszélnek a katonák." „Így is tettünk – meséli Kravcsenko –, és olyan dolgokat hallottunk, hogy estére kóválygott a fejünk, s ezek a benyomások oly erősek voltak, hogy minden mást elhomályosítottak." Kravcsenko még arra sem tud visszaemlékezni, sor került-e este egyáltalán a beszélgetésre vagy sem.

Goloscsekin elvtárs is emlékszik erre a találkozásra. Meséli, hogy Iljics megbízta a katonaküldöttségek fogadásával. Goloscsekin elvtárs meghallgatta beszámolójukat, kikérdezte őket, milyen a katonák hangulata, milyen kérdések foglalkoztatják őket, majd mindent elmondott Iljicsnek; Iljics odament a küldöttekhez, válaszolt a kérdéseikre, beszámolt a dolgok állásáról, lángra lobbantotta bennük a lelkesedés tüzét. Ez a munka egyre jobban meggyőzte Goloscsekin elvtársat arról, mennyire igaza van Iljicsnek.

A VII. kongresszuson már nem kellett őt meggyőzni, nyoma sem volt nála semmiféle ingadozásnak.

A VII. pártkongresszuson – március elején – Iljics azt mondotta, hogy belső frontunkon, ellenforradalmunk ellen, a szovjethatalom ellenségei ellen az Októberi Forradalom utáni első hetekben és hónapokban – októberben, novemberben, decemberben – diadalt diadalra halmoztunk. Ez azért volt lehetséges, mert a világimperializmus abban az időben mással volt elfoglalva. Forradalmunk olyan időpontban tört ki, amikor az imperialista országok nagy többségét hallatlan csapások sújtották, hiszen emberek milliói pusztultak el, amikor a háború negyedik évében a hadviselő országok zsákutcába jutottak, válaszúthoz értek, amikor objektíven felmerült a kérdés: tudnak-e még az ilyen állapotba hozott népek tovább harcolni? Olyan időpont volt ez, amikor a rablók két óriási csoportja közül egyik sem volt abban a helyzetben, hogy azonnal rávesse magát a másikra, sem egyesülni nem tudtak egymással ellenünk. A breszti tárgyalások első szakaszát Iljics a VII. kongresszuson ezekkel a szavakkal jellemezte: „Ott feküdt a szelíd háziállat a tigris mellett és próbálta rávenni, hogy béke legyen annexió és hadisrac nélkül. (Összes Művei. 36. köt. 10. old.) Január második felében a breszti tárgyalások jellege megváltozott: a ragadozó fenevad, a német imperializmus torkon ragadott bennünket, késlekedés nélkül válaszolni kellett – beleegyezünk az annexiós békébe, vagy folytatjuk a háborút abban a biztos tudatban, hogy szétvernek bennünket. Leninnek végül is sikerült megvédenie álláspontját, de a teljes két hónapig tartó belső pártharc hihetetlenül nehéz volt számára. Iljics ragaszkodott a béke megkötéséhez. Szívvel-lélekkel támogatta őt Szverdlov és Sztálin, de tétovázás nélkül követte Szmilga és Szokolnyikov is. De a központi bizottsági tagok és a KB köré tömörült elvtársak hatalmas többsége, akikkel együtt hajtottuk végre az Októberi Forradalmat, Lenin ellen fordult, harcolt álláspontja ellen, és a harcba a pártbizottságokat is bevonta. Iljics ellen volt a Petrográdi Bizottság és a Moszkvai Területi Bizottság is. A „baloldali" kommunisták frakciója megindította Pityerben a „Kommunyiszt" c. napilapot, amely tücsköt-bogarat összehordott, azt írta, hogy inkább vesszen el a szovjethatalom, mint hogy szégyenletes békét kössön, s forradalmi harc-

ról szajkózott anélkül, hogy a legcsekélyebb mértékben is számba vette volna az erőket. A „baloldaliak" szerint a német imperialista kormánnyal való békekötés egyértelmű forradalmi pozícióink feladásával, a nemzetközi proletariátus ügyének elárulásával. A „baloldali" kommunisták közé tartozott számos igen jó elvtársunk, akikkel évek hosszú során át vállvetve dolgoztunk, s akiknél támogatásra találtunk a harc legnehezebb pillanataiban. Iljics körül valami üresség keletkezett. Hogy mi mindennel nem vádolták! Egészen „egyéni" álláspontra helyezkedett Trockij. A szép szavak, szép pózok kedvelője ezúttal sem azon gondolkodott, hogyan lehetne kivezetni a háborúból a szovjetek országát, hogyan lehetne lélegzetvételnyi szünethez jutni, hogy erőt gyűjtsünk, talpra állítsuk a tömegeket, hanem inkább azon, hogy minél szebb pózba vágja magát: lealázó békébe nem megyünk bele, de háborút sem viselünk. Iljics ezt a pózt úri, lengyel nemesi póznak nevezte, kijelentette, hogy ez a jelszó kalandorpolitika, amely az elözönlés, a kirablás veszélyének teszi ki azt az országot, ahol a proletariátus van hatalmon, s ahol nagy építőmunka kezdődik.

A Központi Bizottságban eleinte a többség Lenin ellen szavazott. Január 24-én (11-én) a többség (9 fő) Trockij javaslatára szavazott: békét nem kötünk, a hadsereget leszereljük; ellene heten szavaztak. Február 3-án (január 21-én) öten a béke megkötése mellett szavaztak, kilencen ellene. Február 17-én öten szavaztak amellett, hogy haladéktalanul ajánljunk békét Németországnak, hatan ellene; február 18-án hatan szavazták meg, hogy javasoljuk a németeknek a béketárgyalások felújítását, heten nem szavazták meg.

Csak akkor változtak meg az erőviszonyok, amikor a helyzet is megváltozott, amikor a németek február 23-án elküldték feltételeiket, 48 órán belül választ követeltek, s ezzel egyidejűleg nagyerejű támadást indítottak, és egyik várost a másik után foglalták el. Lenin kijelentette, hogy ha folytatják a forradalmi frázisok politikáját, kilép a Központi Bizottságból és a kormányból. Amikor szavazásra tették fel a kérdést, elfogadják-e a német feltételeket vagy sem, heten mellette szavaztak, négyen ellene, négyen pedig tartózkodtak a szavazástól, köztük Trockij, aki nem akart ilyen döntő pillanatban felelősséget vállalni ebben a fontos kérdésben. A legszilárdabb öt elvtárshoz, akik arra szavaztak, hogy még a né-

met feltételek alapján is meg kell kötni a békét (Lenin, Szverdlov, Sztálin, Szokolnyikov, Szmilga) Zinovjev és Sztaszova is csatlakozott. A béke ellenzői számára biztosították a szabad agitációt.

A német támadás azonban nagyon hamar kijózanította az elvtársakat; a VII. pártkongresszus idejére a lenini álláspont hatalmas többséget vívott ki. A VII. kongresszus 30 szavazattal 12 ellenében és 4 tartózkodás mellett március 8-án határozatban kimondotta, hogy ratifikálni kell a Breszt-Litovszkban aláírt békeszerződést. Március 16-án a IV. szovjetkongresszus, amely Moszkvában ült össze, 704 szavazattal 285 ellenében és 115 tartózkodás mellett ratifikálta a breszti szerződést.

A breszti békéért vívott harc időszakából emlékezetembe vésődött két momentum. 1918. január 21-én a Központi Bizottság kibővített ülést tartott. Iljics az elvtársak ellenséges pillantásainak kereszttüzében fejezte be zárszavát. Iljics úgy fejtette ki álláspontját, hogy láthatóan a legcsekélyebb reménye sem volt a jelenlevők meggyőzésére. Még ma is hallom, milyen hihetetlenül fáradt és keserű hangon szólt oda nekem beszédének befejezése után: „Hát akkor menjünk!" Semminek sem örült volna úgy Iljics, mint ha kiderült volna, hogy hadseregünk képes a támadásra, vagy ha kiderült volna, hogy Németországban kitört a forradalom, amely véget vet a háborúnak; boldog lett volna, ha kiderül, hogy nincs igaza. De minél optimistábbak voltak az elvtársak, annál óvatosabb volt Iljics. Emlékszem még egy másik momentumra. A január közepe és február vége között eltelt nehéz időben sokat sétáltunk Iljicscsel a Szmolnij körül, a Néva-parton. Nehéz napok voltak ezek Iljics számára, és ilyenkor mindig szükségét érezte, hogy beszéljen gondjairól valakivel, aki közel áll hozzá. Ezekre a beszélgetéseinkre már nem emlékszem pontosan, de szavai összhangban álltak azzal, amit a VII. pártkongresszuson mondott. Ezt a beszédét ma sem tudom izgalom nélkül olvasni. Szinte hallom a hangját és hanghordozását. Olvasom: „Az kitűnő, ha a német proletariátus képes lesz akcióba lépni. De kiszámították önök, találtak olyan készüléket, amely meg tudja mutatni, hogy a német forradalom ezen meg ezen a napon születik meg? Nem, ezt önök nem tudják, mi sem tudjuk. Önök mindent kockára tesznek. Ha a forradalom megszületett – minden meg van mentve. Persze! De ha nem úgy kezdődik,

ahogy mi szeretnők, ha megkezdődik, de nem győz holnap – akkor mi lesz? Akkor a tömegek azt fogják önöknek mondani: kalandor módra jártatok el, mindent az eseményeknek erre a szerencsés menetére tettetek fel, amely nem következett be, alkalmatlannak bizonyultatok abban a helyzetben, amely a nemzetközi forradalom helyett bekövetkezett, mert a nemzetközi forradalom feltétlenül elérkezik ugyan, de egyelőre még nem érett meg." (Összes Művei. 36. köt. 17. old.)

Olvasom e sorokat és emlékezem. A Néva-parton sétáltunk. Naplemente. A pityeri téli alkony rózsaszínű fénnyel árasztja el az ég alját. Ez az alkonyat eszembe juttatja első találkozásomat Iljicscsel, a Klasszonnál rendezett „palacsintasütést" 1894-ben, amikor az Ohtáról visszafelé jövet a Néva-parton mentünk az elvtársakkal, s ők Iljics bátyjáról meséltek. Most itt sétálunk Iljiccsel a Néva partján, s ő újra meg újra felsorolja nekem azokat az érveket, amelyek kétségtelenné teszik, miért gyökerében helytelen az az álláspont, hogy „békét nem kötünk, háborút nem viselünk". Hazatérünk, Iljics egyszer csak megáll, fáradt arca váratlanul felderül, fejét felemeli, és kiszalad a száján: „És ha?" Vagyis: és ha Németországban már kitört a forradalom? Bemegyünk a Szmolnijba. Táviratok érkeztek: a németek támadnak. Iljics arca ismét, ezúttal még inkább elborul, és szinte összetörten megy telefonálni. Csak 1918. november 9-én tört ki a forradalom Németországban, 1918. november 13-án az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság hatálytalanította a breszti szerződést.

A német támadás, Pszkov eleste megmutatta, milyen veszélyben volt Pityerben a szovjet kormány. Finnországban kitört a polgárháború. Elhatározták, hogy a kormány székhelyét Moszkvába teszik át. Erre szervezeti szempontból is szükség volt: az ország gazdasági és politikai életének központjában kellett dolgozni.

Március 11-én a szovjet kormány átköltözött Moszkvába, az OSZFSZK központjába, távolabb a határtól, közelebb számos olyan kormányzósághoz, amelyekkel minél szorosabb kapcsolatot kellett teremteni.

Március 11-én, a Moszkvába költözés napján Iljics megírta „Napjaink legfontosabb feladata" c. cikkét. Ez a cikk, amely az „Izvesztyija" március 12-i számában jelent meg, program jellegű volt, de egyben kitűnően jellemezte Iljics akkori hangulatát.

Mottóként Nyekraszov „Ki él boldogan Oroszországban?" c. elbeszélő költeményének egy verssorát idézi:

Szegény vagy, szenvedő,
S mégis bővelkedő,
Elveszett nagy erő,
És gyenge s ernyedő
– Orosz hazám!

Rövid, tömör formában beszél Iljics ebben a cikkében a Nagy Proletárforradalom jelentőségéről, majd a lealázó breszti békéről szól.

A továbbiakban a bővelkedő Oroszországért vívott harcról ír: „Oroszország ilyenné válik, ha felhagy a csüggedéssel és szakít a frázissal, ha fogcsikorgatva összeszedi minden erejét, ha megfeszíti minden idegszálát, minden izmát, ha megérti, hogy a szabadulás *csakis* a nemzetközi szocialista forradalomnak azon az útján lehetséges, amelyen elindultunk. Menjünk előre ezen az úton, ne csüggedjünk a vereségek miatt, kövenként rakjuk le a szocialista társadalom szilárd alapját, dolgozzunk fáradhatatlanul, hogy meg-

teremtsük a fegyelmet és az önfegyelmet, hogy mindenütt fokozzuk a szervezettséget, a rendet, a vállalkozó kedvet, az egész nép erőinek harmonikus együttműködését, a termelés és a termékelosztás általános nyilvántartását és ellenőrzését – ez a katonai erő és a szocialista erő megteremtésének útja." (Összes Művei. 36. köt. 76. old.)

„1917. október 25-e óta – írta Iljics – honvédők vagyunk. A »haza védelmének« álláspontjára helyezkedünk, de az a honvédő háború, amely felé haladunk, a szocialista hazáért, a szocializmusért mint hazáért, a szovjetköztársaságért mint a szocializmus világhadseregének *osztagáért* folyó háború lesz." (Ugyanott, 77. old.)

Most, 18 esztendővel e cikk megírása után, amikor már messze előrehaladtunk a szocialista építés útján, amikor a szocializmus döntő győzelmet aratott országunkban, amikor már vidámabb lett az életünk, amikor már teljes joggal beszélhetünk arról, hogy szocialista hazánk nagy erő és bővelkedő, amikor milliók a történelemben példa nélkül álló energiával és kezdeményezéssel valósítják meg azt a célt, melyet Lenin „Napjaink legfontosabb feladata" c. cikkében oly világosan fejezett ki – most ez a cikk már egyszerűnek, magától értetődőnek tűnik. De ahhoz, hogy fel tudjuk fogni a cikknek a súlyát, vissza kell emlékeznünk azokra az időkre.

Iljicsben szinte feszült az energia, a harckészség.

Moszkvában először a „Nacionál"-ban (a szovjetek első székházában) helyeztek el bennünket (Iljicset, Marija Iljinyicsnát és engem), az első emeleten. Két szobát kaptunk fürdőszobával. Tavasz volt, ragyogott a moszkvai nap. A „Nacionál" közelében kezdődött az Ohotnij rjad – a piac, ahol utcai kereskedelem folyt. Teljes pompájában tündökölt a régi Moszkva a maga bódéival, ahol valamikor a boltosok úgy megvágták a diákokat... Iljicset sokan keresték fel. Gyakran jöttek hozzá katonák.

Március 18-án Murmanszkban az angolok partra tettek 400–500 tengerészt azoknak a katonai raktáraknak védelme ürügyén, amelyeket az antant létesített ott még a cári kormány részére. A partraszállás célja világos volt.

A „Nacionál"-ban angol húskonzervet ettünk, amilyet az angol katonák kaptak a fronton. Emlékszem, egyszer evés közben azt mondta Iljics: „Mivel fogjuk mi táplálni katonáinkat a fronton..." A „Nacionál"-ban is csak ideiglenes lakóhelyünk volt, s Iljics sze-

retett volna minél előbb állandó lakásba költözni, hogy megkezdhesse munkáját.

Úgy határoztak, hogy a kormányhivatalokat és a kormány főbb tagjait a Kremlben helyezik el. Nekünk is oda kellett hát költöznünk.

Emlékszem arra, amikor Jakov Mihajlovics Szverdlov és Vlagyimir Dmitrijevics Boncs-Brujevics először vittek bennünket a Kremlbe, hogy megnézzük jövendő lakásunkat. Minket az „igazságügyi" épületben szándékoztak elhelyezni. A régi kőlépcsőn, melynek fokait az évtizedek során alaposan lekoptatták a látogatók, felmentünk a második emeletre, ahol azelőtt a főügyész lakása volt. A számunkra kijelölt lakrész konyhából és három különbejáratú szobából állt. A további szobákat a Népbiztosok Tanácsának igazgatósága kapta meg. A legnagyobb szobát ülésteremmé nevezték ki (ma is itt tartja üléseit a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa). Ezzel volt szomszédos Vlagyimir Iljics dolgozószobája, mely a legközelebb volt a főbejárathoz. A főbejáraton kellett bemenni hozzá. Minden nagyon kényelmes lett volna, csak az egész épület hihetetlenül elhanyagolt, piszkos volt, a kályhák összetörve, a mennyezet átázva. Különösen mocskos volt a mi jövendő lakásunk, ahol akkor az őrök laktak. Rendbe kellett hozni, mielőtt beköltözünk.

Ideiglenesen a Kreml úgynevezett „lovagházában" kaptunk helyet, két tiszta szobát bocsátottak rendelkezésünkre.

Iljics szeretett a Kreml körül sétálni, ahonnan gyönyörű kilátás nyílt a városra. Különösen kedvelte a Nagy Palotával szemközt levő gyalogjárót – itt aztán volt min legeltetnie a szemét –, és szívesen sétált lefelé a fal mentén, ahol sok volt a zöld és kevés az ember.

A „lovagházban" levő szobánk asztalán valami régi kiadvány feküdt; benne fényképek a Kremlről és a Kreml története, mely kiterjedt építésének történetére, minden torony történetére és jelentőségére. Iljics szeretett lapozgatni ebben az albumban. Az akkori, 1918-as Kreml nem nagyon hasonlított a maira. A falak a régi idők levegőjét árasztották. Az „igazságügyi" épület mellett volt a rózsaszínre mázolt Csudov kolostor, kis, rácsos ablakaival; a meredek partnál II. Sándor emlékműve állt; lent a falnál ősi templom húzódott meg. Az „igazságügyi" épülettel szemben,

a Kreml épületében munkások dolgoztak. Új épületek, parkok a Kremlben nem voltak. A Kremlt vöröskatonák őrizték.

A régi hadsereg felbomlott, a katonákat leszerelték. Új, erős, forradalmi hadsereget kellett szervezni, melyet lelkesedés, győzelmi akarat hevít.

Az első időkben a Vörös Hadsereget csak a legnagyobb jóindulattal lehetett rendes hadsereghez hasonlítani. Lelkesedésben nem volt hiány, de külsőre a hadsereg egészen kezdetleges volt: a vöröskatonáknak nem volt egyenruhájuk – ki-ki abban járt, amiben jött –, nem volt szigorú rend, nem volt katonai szabályzat. A szovjethatalom ellenségei gúnyolódtak a vöröskatonákon, nem hitték, hogy a bolsevikok erős, izmos hadsereget tudnak szervezni. A kispolgárok féltek a vöröskatonáktól, holmi rablóknak nézték őket. Emlékszem, még 1919-ben egy fordítónő, aki Adoratszkij elvtárs mellett dolgozott, nem mert bemenni a Kremlbe, hogy átvegye a fordítást, mert félt a Kremlt őrző vöröskatonáktól.

A külföldieket különösen az lepte meg, hogy az őrség egyáltalán nem tartotta magát a mindenütt kialakult magatartási formákhoz.

Iljics mesélt egyszer Mirbach látogatásáról. A Vlagyimir Iljics dolgozószobája előtt szolgálatot teljesítő őr rendszerint egy kis asztalkánál ült és olvasott. Akkor ezt közülünk senki sem tartotta furcsának. Amikor megkötöttük a békét Németországgal, és a német nagykövet, Mirbach gróf, Oroszországba érkezett, a diplomáciai szokásoknak megfelelően „meglátogatta" a Kremlben a hatalom képviselőjét – a Népbiztosok Tanácsának elnökét –, Lenint. Vlagyimir Iljics dolgozószobája előtt akkor is ott ült és olvasott az őr, s amikor Mirbach bement Iljicshez, fel sem nézett, tovább olvasott. Mirbach csodálkozva nézte. Távozóban aztán megállt az asztalnál ülő őr előtt, elvette tőle a könyvet, és megkérte tolmácsát, fordítsa le neki a címét. A könyv Bebel „A nő és a szocializmus" c. műve volt. Mirbach szó nélkül visszaadta az őrnek.

A vöröskatonák szorgalmasan tanultak. Megértették, hogy a győzelemhez tudásra van szükségük.

Iljics, amikor lakásából a dolgozószobája felé tartva, újságokkal, papírokkal, könyvekkel megrakodva gyors léptekkel végigment a folyosón, sohasem mulasztotta el barátságosan üdvözölni az

őröket. Ismerte érzéseiket, gondolataikat, tudta, hogy készek akár meghalni is a szovjethatalomért.

A VII. pártkongresszus (1918. március 6–8.) eldöntötte a békeszerződés kérdését; békét kell kötni a németekkel, bármilyen súlyosak, bármilyen megalázók is a feltételek. De ez a döntés heves harc eredményeképpen született meg. A Németországgal kötött békeszerződés ratifikálásáról, melyet a KB politikai beszámolójával együtt vitattak meg, Lenin mondott előadói beszédet; a „baloldali kommunisták" csoportja részéről N. I. Buharin szólalt fel. A kérdéseket igen élesen vetették fel. A kongresszuson 46 szavazati joggal bíró küldött vett részt 300 000 párttag képviseletében. A párt akkor még nem volt olyan, mint most: még nem volt meg benne az az egység és összeforrottság, amelyet azóta elértünk. A 46 szavazati joggal bíró küldött közül harmincan szavaztak a breszti béke ratifikálása mellett, tizenketten ellene, négyen tartózkodtak a szavazástól; más szóval, a kongresszusi küldöttek mintegy egyharmada, köztük számos neves bolsevik is, a Központi Bizottság vonala, Lenin vonala ellen foglalt állást. Február 23-án hatan közülük bejelentették, hogy lemondanak felelős állami és pártfunkcióikról, fenntartva az agitáció teljes szabadságának jogát mind a párton belül, mind kívül. Február 24-én a Moszkvai Területi Iroda bizalmatlanságot szavazott a Központi Bizottságnak, kijelentette, hogy nem veti alá magát azoknak a központi bizottsági határozatoknak, „amelyek az Ausztria–Németországgal kötött békeszerződés feltételeinek teljesítésével lesznek összefüggésben", s a határozathoz fűzött magyarázó szövegben leszögezte, hogy „aligha tartja elkerülhetőnek a közeljövőben a pártszakadást". A Moszkvai Területi Iroda 1918 elején a „baloldali kommunisták" országos szervezeti központjának szerepét töltötte be.

Érthető, miért szállt szembe Lenin ily hevesen a „baloldali kommunistákkal", a forradalmi frázissal. 1918. február 21-én ezt írta a „Pravdá"-ban:

„Harcolni kell a forradalmi frázis ellen, harcolni, okvetlenül harcolni kell, hogy ne mondják el rólunk majd valamikor a keserű igazságot: »a forradalmi háborúról szóló forradalmi frázis döntötte pusztulásba a forradalmat«." (Összes Művei. 35. köt. 357. old.)

Iljics tudta, hogy a tömegek őt követik, nem pedig a „baloldali kommunistákat". A IV. rendkívüli összoroszországi szovjetkongresszusnak kellett ratifikálnia a békeszerződést. A „baloldali kommunisták" még a szovjethatalom elvesztésére is hajlandók voltak. Február 24-i nyilatkozatukban ezt írták: „A nemzetközi forradalom érdekében célszerűnek tartjuk számolni azzal a lehetőséggel, hogy elveszítjük a szovjethatalmat, amely most puszta formalitássá válik." Mélységesen felháborította Iljicset ez a frázis, és március 12-én a Munkás-, Paraszt- és Vöröskatona-Küldöttek Moszkvai Szovjetjében, a tömegek képviselői előtt, a szokottnál is hevesebben, a szokottnál is szenvedélyesebben beszélt:

„Az orosz forradalom *olyat teremtett, ami gyökeresen megkülönbözteti a nyugat-európai forradalmaktól.* (Az én kiemelésem. – *N. K.*) Megteremtette a forradalmi tömeget, amelyet 1905 előkészített az önálló fellépésre; megteremtette a munkás-, katona- és parasztküldöttek szovjetjeit, azokat a szerveket, amelyek mérhetetlenül demokratikusabbak minden előző hasonló szervnél, amelyek lehetőséget nyújtanak arra, hogy neveljük, megnemesítsük a munkások, a katonák és a parasztok jogfosztott tömegét, magunkkal vonjuk ezt a tömeget..." (Összes Művei. 36. köt. 79–80. old.)

Ugyanebben a beszédében Lenin jellemezte az Ideiglenes Kormányt és a megalkuvókat. A februári forradalomról azt mondotta:

„Ha akkor a hatalom átment volna a szovjetek kezébe, ha a megalkuvók, ahelyett, hogy Kerenszkijnek segítenek tűzbe kergetni a hadsereget, demokratikus békét ajánlottak volna fel, akkor hadseregünket nem verték volna annyira szét. Ezt kellett volna mondaniuk a hadseregnek: állj nyugodtan. Egyik kezében tartsa az imperialistákkal kötött titkos szerződés foszlányait és a valamennyi néphez szóló demokratikus békejavaslatot, a másik kezében pedig tartsa a fegyvert és álljon szilárdan a front. Ekkor volt lehetőség arra, hogy megmentsék a hadsereget és a forradalmat." (Ugyanott, 80. old.)

Milyen közel vannak szívünkhöz Iljicsnek ezek a szavai, milyen érthetőek hazánk minden öntudatos állampolgára számára most, amikor a legmodernebb technikával felszerelt Vörös Hadseregünk szilárdan, szervezetten, „nyugodtan áll"! Akkor, a IV., rendkívüli összoroszországi szovjetkongresszuson, ahol Iljics ugyanolyan mé-

lyenszántóan és őszintén beszélt a szovjetek képviselői előtt, ahogyan mindig is szólt a tömegekhez, csak úgy mellesleg elejtett egy-két mondatot, melyek igen jól jellemzik őt magát mint forradalmárt, mint harcost:

„Azt mondják, hogy eláruljuk Ukrajnát, amelyet Csernov, Kerenszkij és Cereteli el akar pusztítani; azt mondják: árulók, elárultátok Ukrajnát! Én ezt mondom: elvtársak, eléggé ismerem a forradalom történetét ahhoz, hogy ne hozzanak zavarba olyan embereknek az ellenséges nézetei és hangoskodásai, akik érzelmeikre hallgatnak és nem tudnak gondolkozni." (Ugyanott, 100. old.)

Iljicset még a hozzánk közel álló elvtársak ellenséges nézetei és hangoskodásai sem tudták zavarba hozni, de érző ember volt, és nagyon bántotta, ha olyanokkal kellett szakítania, akikkel azelőtt vállvetve dolgozott; éjszakánként nem aludt, idegei megfeszültek... Akkor nem került sor szakításra. A IV. összoroszországi szovjetkongresszus 724 szavazattal 276 ellenében ratifikálta a békeszerződést; 118-an tartózkodtak a szavazástól. A IV. szovjetkongresszuson természetesen nemcsak bolsevikok vettek részt. A békeszerződés aláírása ellen foglaltak állást a mensevikek, az anarchista-kommunisták, a jobboldali és baloldali eszerek. Képviselőik a német békefeltételek aláírása ellen emeltek szót február 23-án az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság ülésén. Ilyen erőviszonyok mellett a 724 szavazat 276 ellenében a lenini vonal nagy győzelmét jelentette.

Mivel a német békeszerződés kérdése eldőlt, Iljics úgy vélte, hogy bekövetkezett a lélegzetvételi szünet, s ezt fel kell használni a szovjethatalom munkájának széles körű kibontakoztatására. Nekiült, hogy megírja „A szovjethatalom soron levő feladatai" c. brosúráját. A „lovagházba" gyakran eljött hozzánk Jakov Mihajlovics Szverdlov. Látta, hogy Iljics maga körmöli munkáit, s megpróbálta rábeszélni, hogy inkább diktáljon egy gyorsírónak. Iljics sokáig nem ment ebbe bele, de végül is Jakov Mihajlovicsnak sikerült meggyőznie őt, s el is küldte neki a legjobb gyorsírót. A dolog azonban nem ment, bárhogy mondogatta is a gyorsíró Iljicsnek, hogy ne zavartassa magát, ne törődjön ővele. Iljics úgy dolgozott, hogy leírt vagy két oldalt, aztán sokáig gondolkozott, hogyan lehetne ezt vagy azt jobban kifejezni, és zavarta egy idegen ember

jelenléte. Csak 1923-ban, amikor már súlyos beteg volt, és nem tudott maga írni, akkor tért át a diktálásra, de nagyon nehezen tudta magát erre rászánni. Általában Fotyijevának, Gljasszernek, Manucsarjancnak, Vologyicsevának diktált, akik már régen a titkárságon dolgoztak, s akik nem feszélyezték, de még így is minduntalan kihallatszott szobájából ideges nevetgélése.

1918 március végén és áprilisban Iljics lázasan dolgozott „A szovjethatalom soron levő feladatai" c. cikkén. A cikk április 28-án jelent meg az „Iszvesztyijá"-ban, és hosszú évekig a cselekvés vezérfonala volt a bolsevikok számára. Talán sehol sem tárta fel olyan egyszerűen, olyan világosan és élesen azokat a fő nehézségeket, amelyekkel akkor országunknak a szocializmus építése közben szembe kellett néznie, mint ebben a brosúrában. Országunk az Októberi Forradalom idején kisparaszti ország volt. A parasztok millióit keresztül-kasul áthatotta a kistulajdonosi gondolkodásmód. Mindegyik csak magára gondolt, a maga gazdaságára, a maga földdarabkájára. A többiekkel nem törődött. „Mindenki törődjön magával, a többiekről majd gondoskodik a jóisten" – így okoskodtak a parasztok. Számtalanszor írt Iljics erről a kistulajdonosi lelkületről, annak káros voltáról, de most, amikor az alkotmányozó gyűlés feloszlatása után a hatalom kérdése véglegesen eldőlt, amikor a breszti béke lehetővé tett bizonyos lélegzetvételi szünetet, teljes nagyságában merült fel a tömegek átnevelésének, kollektív szellemre való nevelésének problémája.

A nagy proletárforradalom megdöntötte a földbirtokosok és tőkések uralmát, de ugyanakkor szabadjára engedte a kispolgári ösztönösséget. Osztozkodtak a földesúri javakon, megkezdődött a spekuláció a birtokba vett vagyonnal. Hogyan legyünk úrrá ezen a kispolgári ösztönösségen, hogyan neveljük át a tömegeket, hogyan teremtsük meg az új, szocialista rendet, hogyan szervezzük meg az igazgatást? Ezek a kérdések kötötték le Iljics figyelmét 1918 március–áprilisában.

Hogyan szervezzük meg az egész népet felölelő nyilvántartást és ellenőrzést, hogyan növeljük a munka termelékenységét, hogyan tanítsuk meg a népet dolgozni, hogyan vonjuk be a tömegeket a társadalmi munkába és ébresszük őket öntudatra, hogyan szervezzük meg új módon a munkát, a munkafegyelmet – erről írt

Iljics „A szovjethatalom soron levő feladatai" című művében. A brosúra foglalkozik a *szocialista munkaverseny* kérdésével is.

Még ma is sokat tanulhatunk ebből a munkából. Ma már mindenki megérti, milyen óriási szerepe volt és van a szocializmus építésében a munkaversenynek, de akkor valahogy elmentek e mellett a kérdés mellett (ebben részint a hamarosan kitört polgárháborúnak is szerepe volt). A szocialista munkaverseny széles körű, tömeges alkalmazása az első ötéves tervért vívott küzdelem éveiben kezdődött, körülbelül 1928-ban, 10 esztendővel azután, hogy Iljics írt róla.

Ebben a brosúrában külön fejezet foglalkozik a munka termelékenységének emelésével. Mint mindig, Iljics ezt a kérdést is valamennyi összefüggésében és vonatkozásában taglalta, s összefüggésbe hozta számos más alapvető kérdéssel.

„A munkatermelékenység emelése mindenekelőtt megköveteli a nagyipar anyagi alapjának biztosítását: a fűtőanyag, a vastermelés, a gépgyártás, a vegyipar fejlesztését... A munkatermelékenység emelésének másik feltétele, először is, a lakosság tömegei képzettségének és műveltségének emelkedése. Ez az emelkedés most óriási iramban folyik, s ezt nem látják a burzsoá megszokottságtól elvakított emberek, akik képtelenek megérteni, hogy a szovjet szervezetek jóvoltából a nép »mélyén« micsoda erővel bontakozik ki most a tudás világossága és a kezdeményezés felé hajló törekvés. A gazdasági felemelkedés feltétele, másodszor, a dolgozók fegyelmének, szakértelmének, a munka hatékonyságának, intenzitásának fokozása, a munka jobb megszervezése." (Összes Művei. 36. köt. 174–175. old.)

A termelékenység emelésének kérdését Lenin a munkaverseny problémáival is összefüggésbe hozta.

„A szovjethatalom soron levő feladatai"-ban Vlagyimir Iljics megjegyezte, hogy a termelékenység emelésének feladata hosszadalmas munka:

„...Míg a központi államhatalmat néhány nap alatt meg lehet hódítani, míg a kizsákmányolók katonai (és szabotázs formájában megnyilvánuló) ellenállását még egy nagy ország különböző szegleteiben is néhány hét alatt el lehet fojtani – a munka termelékenységének emelésével kapcsolatos feladat alapos megoldása minden-

esetre (különösen egy rendkívüli gyötrelmes és pusztító háború után) több évet vesz igénybe. E munka huzamos jellege itt feltétlenül az objektív körülményekkel függ össze." (Ugyanott, 174. old.)

Most, 1936 elején, amikor országunkban kibontakozott a Sztahanov-mozgalom, amikor az első és a második ötéves terv idején kialakított új technika alapján alulról, a munkások köréből indult ki a munka termelékenységének emelését célzó mozgalom, amikor hatalmas mértékben fellendül a termelékenység, „A szovjethatalom soron levő feladatai"-ról szóló cikk új megvilágításban áll előttünk, s tisztán látjuk Lenin útmutatásainak jelentőségét.

Vlagyimir Iljicsnek igen sokszor volt alkalma beszélgetni munkásokkal, parasztokkal, s minduntalan azt kellett tapasztalnia, hogy az emberek nem tudnak dolgozni, s nemcsak hogy nem tudnak dolgozni, hanem az évszázados kényszerű munka örökségeképpen úgy tekintik a munkát, mint valami sorscsapást, mint valami olyasmit, amit a minimumra kell csökkenteni. A forradalom elsöpörte a munkafelügyelőket, segédművezetőket, akik állandóan hajszolták, szidták, pofozták a munkásokat. És a munkás örült, hogy nincs aki hajszolja, hogy amikor elfáradt, leülhet, rágyújthat. Az első időkben az üzemi szervezetek nagyon könnyen elengedték a munkásokat a gyárból különféle gyűlésekre. Emlékszem egy esetre. Bejött hozzám egyszer a Közoktatásügyi Népbiztosságra valami felvilágosításért egy munkásnő, elbeszélgettünk. Megkérdeztem, melyik műszakban dolgozik. Gondoltam, az éjszakaiban, azért jöhetett be nappal a népbiztosságra. „Nálunk ma senki sem dolgozik. Tegnap üzemi gyűlés volt, így hát nagyon összegyűltek a házimunkák. Megszavaztuk, hogy ma nem dolgozunk. Elvégre most mi vagyunk a gazdák." Amikor ma, 18 esztendő múltán elmeséli az ember ezt az esetet, az elvtársak nem is igen tartják valószínűnek vagy legalábbis nem jellemzőnek. Márpedig 1918 elején ez igenis jellemző volt. A kizsákmányoló urakat és intézőiket, hajcsáraikat elkergettük, de az, hogy a gyár társadalmi tulajdonná lett, hogy ezt a társadalmi tulajdont védeni, erősíteni kell, hogy emelni kell a munka termelékenységét, még nem tudatosodott a munkásokban. Lenin éppen ezért helyezett olyan nagy súlyt a kérdésnek erre az oldalára: szembe tudott nézni az igazsággal. Fokozni kellett

a munkások öntudatát, meg kellett változtatni a munkához való viszonyukat, hozzáértően meg kellett szervezni az egész munkát.

Különösen éles jellemzést adott Iljics „A szovjethatalom soron levő feladatai"-ban a baloldali eszerekről, a kispolgárság képviselőiről, akik nem értették meg a gyakorlati munka fontosságát, prakticizmusnak, csigalassúsággal való haladásnak nevezték, „forradalmi háborúról" álmodoztak és így tovább.

A proletariátus volt az az osztály, amelyre Iljics támaszkodott, amelynek vezető szerepében bízott, jóllehet ennek az osztálynak még fel kellett emelkednie, igen sokat kellett fejlődnie.

„A dolgozó és kizsákmányolt tömegeket csak olyan osztály tudja vezetni, amely ingadozás nélkül halad a maga útján, amely nem csügged és nem esik kétségbe a legnehezebb, legsúlyosabb és legveszélyesebb átmenetek idején sem. Hisztérikus rohamokra nincs szükségünk. Nekünk a proletariátus vas zászlóaljainak egyenletes menetelésére van szükségünk." (Ugyanott 192–193. old.)

Ezekkel a szavakkal végződik „A szovjethatalom soron levő feladatai".

Április 28-án a cikk megjelent az „Izvesztyijá"-ban, április 29-én pedig Iljics felszólalt az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság ülésén.

Ezt az előadást a Politechnikai Múzeumban tartották meg, hogy minél több moszkvai munkás meghallgathassa Iljics szavait a szovjethatalom soron levő feladatairól. Iljicset viharos lelkesedéssel fogadták, és feszült figyelemmel hallgatták a beszámolót. Látszott, hogy mennyire foglalkoztatja ez a kérdés a hallgatóságot. Iljics szavaiban szinte izzott a szenvedély. Még ma sem lehet izgalom nélkül olvasni ezt a beszédet. Forradalmunk sajátosságairól, győzelmének okairól szólott, megvilágította, melyek a szocialista építés nehézségei egy kispolgári ország légkörében; jellemezte az orosz burzsoáziát, a burzsoázia gyöngeségét; felhívta a munkásokat, tanuljanak munkaszervezést a nyugati és az amerikai burzsoáziától, a trösztök szervezőitől; megrótta a baloldali eszereket, a kispolgári ösztönösség képviselőit, megrótta a „baloldali kommunistákat", akik engednek ennek a befolyásnak, bár továbbra is tegnapi, mai és holnapi barátainknak nevezte őket; beszélt a proletariátus szerepéről, a kispolgári ösztönösség befolyásáról, a szocia-

lista szervezés jelentőségéről, leszögezte, hogy proletariátusunknak új módon kell szervezkednie: csak akkor tudja maga után vinni a dolgozó tömegeket.

„... Amíg az élenjáró munkások nem tanulják meg, hogyan kell megszervezni a tízmilliókat, addig ők nem szocialisták és nem építői a szocialista társadalomnak – mondja Iljics –, és a szervezés szükséges ismereteit nem szerzik meg. A szervezés útja – hosszú út, és a szocialista építés feladatai kitartó, huzamos munkát és megfelelő ismereteket követelnek, s ebből nekünk nincs elegendő. (Összes Művei. 36. köt. 246. old.)

Az ÖKVB április 29-i ülésén mondott beszédében Iljics arról is szólott, hogy a proletariátus, amely nagyüzemi termelésben tanult fegyelmet, megérti és az időszerű feladatok szempontjából értékeli majd a Központi Bizottság május elsejei jelszavát, amely így hangzik: „Legyőztük a tőkét, le fogjuk győzni saját szervezetlenségünket is"; beszélt a vasutak jelentőségéről: „Vasutak nélkül... nemhogy szocializmus nem lesz, hanem egyszerűen éhen pusztul mindenki, mint a kutya, holott a gabona ott hever mellette", vagy: „ez a fő ütőér, amely egyik legszemléletesebb kifejezése a város és a falu, az ipar és a földművelés közötti kapcsolatnak, márpedig a szocializmus teljes mértékben ezen alapul. Hogy ezt a kapcsolatot az egész lakosság érdekében való tervszerű tevékenység céljából megvalósítsuk, vasutak kellenek." (Ugyanott, 254. old.)

Milyen érthető, milyen aktuális ez a beszéd most, 18 év múltán!

Akkor persze nem mindenki értette meg Iljics szavainak jelentőségét, de ezek a szavak gondolkodásra késztették a tömegeket, lángra lobbantották bennük a lelkesedés tüzét.

Március 29-én, a IV. szovjetkongresszus után az OK(b)P Moszkvai Területi Irodájának élén álló „baloldali kommunisták" elhatározták, hogy mégiscsak kiadják a „Kommunyiszt" c. hetilapot, s annak hasábjain védelmezik nézeteiket. Az első számban, amely április 20-án jelent meg, a „baloldali kommunisták" a szerkesztőség nevében összefoglalták véleményüket „Tézisek a mai helyzetről" címmel. Iljicsnek az ÖKVB április 29-i ülésén mondott beszéde nagyrészt válasz volt az itt kifejtett nézetekre. Még részletesebben elemezte Iljics ezeket a nézeteket „A »baloldali« gyerekességről és a kispolgáriasságról" írott cikkeiben (a „Pravda" 1918.

május 9-i és 11-i számában jelentek meg). Különösen érdekes ezekben a cikkekben az a rész, ahol a társadalmasításról ír:
„Térjünk rá – írta Lenin – »baloldali kommunistáink« belpolitikai balszerencséire. Alig állhatjuk meg mosolygás nélkül, amikor a *jelenlegi* helyzetről szóló tézisekben ilyen frázisokat olvasunk:

»... Az épségben maradt termelési eszközök tervszerű felhasználása csak a legerélyesebb társadalmasítás mellett képzelhető el«...»nem kapituláció a burzsoázia és kispolgári intellektuel szekértolói előtt, hanem a burzsoázia teljes szétzúzása és a szabotázs végleges letörése...«

Kedves »baloldali kommunisták«, milyen erélyesek... és milyen keveset gondolkoznak! Mit jelent ez: »legerélyesebb társadalmasítás«?

Lehetünk erélyesek vagy nem erélyesek a nacionalizálás, az elkobzás kérdésében. De hiszen éppen az a bökkenő, hogy nem elegendő még a világ legnagyobb »erélyessége« sem a nacionalizálás*ról* és az elkobzás*ról* a társadalmasítás*ra* való áttéréshez. »Baloldaliainknak« éppen az a bajuk, hogy ezzel a naiv, gyermeteg szófűzéssel: »legerélyesebb... társadalmasítás«, azt árulják el, hogy egyáltalán nem értik a kérdés lényegét, a »mai« helyzet lényegét. A »baloldaliaknak« éppen az a balszerencséjük, hogy nem vették észre a »jelenlegi helyzet« lényegét, az áttérést az elkobzásokról (amelyek végrehajtása során a politikus legfőbb tulajdonsága az erélyesség) a társadalmasításra (amelynek megvalósítása *másmilyen* tulajdonságot követel a forradalmártól).

A helyzet lényege tegnap az volt, hogy minél erélyesebben nacionalizáljuk, elkobozzunk, üssük és agyonüssük a burzsoáziát, letörjük a szabotázst. Ma a vak is látja, hogy többet nacionalizáltunk, többet koboztunk el, többet ütöttünk és törtünk le, *mint amennyit össze tudtunk számolni.* A társadalmasítás pedig éppen abban különbözik az egyszerű elkobzástól, hogy az elkobzáshoz elegendő egymagában az »erélyesség« is, nem kell tudni hozzá helyesen számba venni és helyesen elosztani, *társadalmasítani viszont nem lehet, ha nem tudunk helyesen számba venni és helyesen elosztani.*" (Ugyanott, 333–334. old.)

Most, amikor megtettük a kolhozépítés hosszú útját, amikor egyeseknek „a siker a fejükbe szállt", különösképpen megtanultuk értékelni Iljicsnek ezt a megállapítását.

A „baloldali kommunisták"-nak a „Kommunyiszt"-ban megjelent cikkeit elemezve, Lenin a következőképpen jellemezte a „baloldali kommunistákat":

„A »Kommunyiszt« című folyóiratból állandóan látjuk, hogy »baloldaliainknak« fogalmuk sincs a proletár vasfegyelemről és e fegyelem előkészítéséről, hogy baloldaliainkat minden ízűkben áthatja a deklasszálódott kispolgári intellektuel hangulata." (Ugyanott, 275. old.)

A „Kommunyiszt"-nak csupán négy száma jelent meg, az utolsó júniusban.

Sokkal határozottabban szálltak szembe a lenini vonallal a baloldali eszerek.

1918. május 2–3-án a baloldali eszerek, Szpiridonovával és Karelinnel az élükön ultimátumszerűen követelték, hogy a bolsevikok adják át nekik a Földművelésügyi Népbiztosságot. Lenin tanácskozott a Földművelésügyi Népbiztosságban dolgozó bolsevikokkal (V. N. Mescserjakovval, Sz. Szeredával és másokkal), és a bolsevik frakció határozottan tiltakozott ez ellen a követelés ellen. A Központi Bizottság elutasította a baloldali eszerek követelését. A Földművelésügyi Népbiztosságban gyöngült a baloldali eszerek befolyása.

Május 22-én Iljics a következőket írta a pityeri munkásoknak:

„Elvtársak! A napokban nálam járt küldöttjük, pártunk tagja, a Putyilov-gyár egyik munkása. Ez az elvtárs részletesen felvázolta előttem a petrográdi éhínség rendkívül nyomasztó képét. Mindnyájan tudjuk, hogy az élelmezésügy számos ipari kormányzóságban ugyanilyen válságos, az éhség ugyanilyen kínzón kopogtat a munkások és általában a szegények ajtaján.

Ugyanakkor látjuk, hogy vadul tombol a gabonával és egyéb élelmiszerekkel űzött spekuláció. Az éhínségnek nem az az oka, hogy Oroszországban nincs gabona, hanem az, hogy a legfontosabb és legsúlyosabb kérdésben, a gabonakérdésben a burzsoázia és a gazdagok döntő, elkeseredett rohamot indítanak a dolgozók uralma, a munkások állama, a szovjethatalom ellen. A burzsoázia és a gazdagok mind, beleértve a falusi gazdagokat, a kulákokat is, kijátsszák a gabonamonopóliumot, dezorganizálják az állami gabonaelosztást, amely az egész lakosság és elsősorban a munkások,

a dolgozók, a szükséget szenvedők kenyérrel való ellátásának érdekeit tartja szem előtt. A burzsoázia kijátssza a szabott árakat, spekulál a gabonával, száz, kétszáz rubelt és még többet is keres egy pud gabonán, aláássa a gabonamonopóliumot és a helyes gabonaelosztást, aláássa vesztegetéssel, emberek megvásárlásával, mindannak alávaló támogatásával, ami pusztulásba viszi a munkások hatalmát, amely a szocializmus első, alapvető, legfőbb elvének megvalósítására törekszik: »aki nem dolgozik, ne is egyék«." (Ugyanott, 337. old.)

A gabonaspekuláció tombolt Moszkvában. Emlékszem egy mulatságos epizódra. A Vorobjov-hegyre mentünk fel Iljiccsel. Akkoriban még kevesen ismerték arcról; senki sem figyelt fel rá, amikor az utcán ment. Látom, egy padon jól táplált, parasztkülsejű ember ül, mellette üres zsák. Cigarettát sodor magának. Odamegyek hozzá, beszédbe elegyedek vele. Hogy-mint él, mi a helyzet a gabonával. „Hát nem mondhatnám, hogy rossz ma az élet, gabonánk van sok, kereskedni is jól lehet. Moszkvában éheznek, félnek, hogy nemsokára egyáltalán nem lesz kenyér. Jól fizetnek most a gabonáért, sok pénzt adnak. Csak érteni kell hozzá. Nekem például van néhány családom, akiknek kenyeret hordok, így könnyűszerrel juthatok pénzhez..."

Odajön Iljics, hallgatja a beszélgetést. „Az egyik család például a »Mocsár« mellett lakik..." – „Miféle »Mocsár« mellett?" – kérdem. Csodálkozva mereszti rám a szemét: „Hát te hovávalósi vagy, hogy még a »Mocsarat« sem ismered?" „Mocsárnak", ahogy aztán később megtudtam, a mai kormánypalota épülete melletti piacot nevezték. Zöldségfélével, almával kereskedtek itt. „Pityeri vagyok – válaszoltam –, nemrég lakom csak Moszkvában."

„Pi-tye-ri...", és a paraszt gondolatai más irányba kalandoztak, Petrográd, Lenin jutott eszébe. Hallgatott egy darabig. „Csak ez a Lenin ne akadályozna. Nem értem én ezt a Lenint. Értelmetlen ember lehet. A feleségének varrógépre volt szüksége, hát erre utasítást adott, hogy a falvakban mindenütt szedjék össze a varrógépeket. Az unokahúgomtól is elvették a varrógépét. Azt mondják, most az egész Kreml tele van varrógépekkel..." Nem mertem Iljicsre nézni, mert rögtön kirobbant volna belőlem a nevetés.

Ez a kistulajdonos, ez a jómódú paraszt nem tudta elképzelni,

hogy Lenin nem vesz el valamit a maga hasznára. Hallotta, hogy Lenin valamit beszél a gépekről. Ennek a városkörnyéki parasztnak sehogy sem fért a fejébe, hogy mit törődik ez a Lenin a gépekkel, miféle gépekről beszél, mire kellenek azok neki, mi haszna van belőlük.

Bármennyire nevetséges volt is ez a beszélgetés, megmutatta, milyen nehéz utat kell még megtennie a pártnak és a szovjethatalomnak a szocializmusért vívott harcban, a gazdagok, a kulákok, a kistulajdonosi pszichológia, az alacsony termelékenység, a szellemi sötétség, a gazdasági elmaradottság elleni harcban.

Május végén Iljics levelet írt a pityeri munkásoknak. Nem minden cikkét és beszédét írta meg Iljics egyformán. Azt tartotta szem előtt, hogy kihez írta őket. A május 22-i levél azoknak szólt, akikbe reményét vetette, akiknek alkotóerejében különösen hitt – a pityeri munkásoknak.

„Petrográd – írta nekik – nem Oroszország. A petrográdi munkásság csak egy kis része Oroszország munkásságának. De ez Oroszország munkásosztályának és valamennyi dolgozójának egyik legkiválóbb, leghaladóbb, legöntudatosabb, legforradalmibb, legszilárdabb, üres frázisokra, a gyönge akaratúak kétségbeesésére legkevésbé hajló, a burzsoázia rémítgetéseivel legkevésbé befolyásolható osztaga. Márpedig a népek életének válságos pillanataiban nemegyszer megesett, hogy az élenjáró osztályok kisszámú élcsapatai is magukkal ragadtak mindenkit, fellobbantották a tömegekben a forradalmi lelkesedés lángját, hatalmas történelmi hőstetteket hajtottak végre." (Összes Művei. 36. köt. 341. old.)

Vlagyimir Iljics arról a hatalmas szervező munkáról írt, amely a petrográdi munkások előtt állt. Rendkívül nagy jelentőséget tulajdonított a szervező munkának.

„Az állami méretekben végzett hosszas és szívós szervező munka hősiessége mérhetetlenül nehezebb és éppen ezért mérhetetlenül magasabb rendű is, mint a felkelések hősiessége – írta Iljics. – De a munkáspártoknak és a munkásosztálynak mindig abban volt az erejük, hogy bátran, egyenesen, nyíltan szembenéznek a veszéllyel, nem félnek beismerni a veszélyt, józanul mérlegelik, milyen erők állnak az »ő« táborukban és milyenek az »idegen« táborban, a kizsákmányolók táborában. A forradalom halad előre, fejlődik

és növekszik. Nőnek az előttünk álló feladatok is. Terjed és mélyül a harc." (Ugyanott, 342. old.)

Meggyőződésének erejével, a forradalom győzelmébe vetett szilárd hitével Iljics lángra gyújtotta a tömegek szívét.

Kitartó munkája példaképe volt annak a hősies szervező munkának, amelyről beszélt.

Vlagyimir Iljics amellett, hogy az országnak a külső és belső ellenséggel szembeni védelmét szervezte és a kezdődő polgárháborút irányította, hatalmas munkát végzett a szocializmus építése terén is: dekrétumokat adott ki az ipar államosításáról, instrukciókat írt az államosított üzemek munkásai részére, beszámolót tartott a szakszervezetek kongresszusán, a Legfelsőbb Népgazdasági Tanácsban, a Népgazdasági Tanácsok I. kongresszusán, beszélt a munkaügyi biztosok kongresszusán, az üzemi sejtek képviselőinek gyűlésén, az üzemi bizottságok konferenciáján, fogadta a petrográdi, jeleci stb. munkásokat, beszélt a frontra induló kommunisták előtt, s emellett a legsúlyosabb napokban – május 25-én –, mielőtt Moszkvában kihirdették az ostromállapotot, rendelettervezetet terjeszt a Népbiztosok Tanácsa elé a Szocialista Társadalomtudományi Akadémia tárgyában, június 5-én felszólal az internacionalista tanítók körében, június 10-én kiáltványt fogalmaz meg a csehszlovák ellenforradalmi lázadással kapcsolatban, és ugyanaznap a Népbiztosok Tanácsában beszél a mérnököknek a munkába való bevonásáról: két nappal sebesülése előtt felszólal a közoktatási kongresszuson, és arról beszél, milyen hatalmas jelentősége van az iskolának a szocializmus építésében.

Minden héten beszédet mondott Iljics a kerületekben, gyakran naponta többször is.

A tömegekkel végzett munka, a szervező, iránymutató munka nem volt hiábavaló, éppen ez segítette elő a győzelmet.

Az 1918-as polgárháború történetét lapozgatva, most, amikor már minden szál egy csomóba futott össze, amikor világosan áll előttünk a régi, földesúri-tőkés rend elkeseredett élethalálharca, látjuk, hogy a forradalom azért győzött, mert a tömegeket harcra tudtuk mozgósítani, mert hatalmas munkát végeztünk körükben, mert egyre tisztábban látták, miért folyik a harc, s mert ez a harc szívük szerint való és érthető volt számukra.

1918 tavaszán és nyarán Iljics Moszkvában élt, és szinte égett a munka lázában. Amikor néha tudott szakítani néhány szabad percet, bejött értem meg Marija Iljinyicsnáért, hogy bejárjuk Moszkva környékét. Szeretett egyre újabb helyeken járni, elgondolkozva és teli tüdőből szíva a friss levegőt. A legkisebb apróság sem kerülte el figyelmét.

A középparasztok rokonszenvvel viseltettek a szovjethatalom iránt: a szovjethatalom harcolt a békéért, szemben állt a földbirtokosokkal; de nemigen hittek még a parasztok e hatalom tartósságában, s néha kedélyes tréfákat is megengedtek maguknak a szovjethatalom rovására.

Emlékszem, egyszer eléggé labilisnak látszó hídhoz értünk. Vlagyimir Iljics megkérdezte a hídnál álló parasztot, át lehet-e gépkocsival menni ezen a hídon. A paraszt ingatta a fejét, és ajkbiggyesztve mondta: „Hát nem tudom, mennyire áll szilárd lábakon, hiszen – bocsássanak meg a kifejezésért – szovjet híd." Iljics később nemegyszer ismételgette nevetve a parasztnak ezeket a szavait.

Egy másik alkalommal hazatérőben egy vasúti híd alatt kellett átmennünk. Egy tehéncsorda jött szembe velünk, és meglehetős hidegvérrel viseltetett a gépkocsik iránt, sehogyan sem akart kitérni az útból, elöl meg birkanyáj lökdösődött. Meg kellett állnunk. Egy arra haladó paraszt gúnyos mosollyal nézett Iljicsre, és azt mondta: „Lám, a tehenek elől maguknak kellett kitérni."

Hamarosan fel kellett azonban hagyniuk a parasztoknak kistulajdonosi semlegességükkel: május közepe táján teljes erővel megindult az osztályharc.

Az 1918-as nyár igen nehéz volt. Iljics már semmit sem írt, éjszakákon át nem aludt. Van róla egy fénykép, amely augusztus végén, nem sokkal sebesülése előtt készült, úgy áll ott elgondolkodva, mint aki súlyos betegségen esett át.

Nehéz idők voltak azok.

A burzsoázia, amely a nagy proletárforradalomban mindent elveszített, külföldön keresett segítséget: egyszer pénzt vett fel a szövetségesektől felkelések szervezésére, másszor a német csapatokat hívta segítségül, s ezzel kitette az országot az elözönlés és a kirablás veszélyének, fűhöz-fához kapkodott, hol erre, hol arra orientálódott. A németek segítették a finnországi fehérgárdistákat,

megszállták Ukrajnát, a törökök az azerbajdzsán musszavatisták és a grúz mensevikek segítségére siettek, a németek elfoglalták a Krímet, az angolok Murmanszkot, a szövetségesek segítettek a csehszlovákoknak és a jobboldali eszereknek elvágni Szibériát a központi kormányzóságoktól. Ukrajnából és Szibériából nem érkeztek gabonaszállítmányok, mindkét fővárosban éhínség volt. A frontgyűrű egyre szorosabbra zárult.

Május 21-én Iljics ezt írta a petrográdi munkásokhoz intézett táviratában:

„...A forradalom válságos helyzetben van. Gondoljatok arra, hogy a forradalmat *csak ti* menthetitek meg; senki más... Az idő nem vár: a mérhetetlenül nehéz május után jön a június és július, sőt, talán még augusztus egy része is még nehezebb lesz." (Összes Művei. 36. köt. 335., 336. old.)

Az ellenforradalmi felkelések periódusa mozgósította, szervezte a kulákságot. A kulákok elrejtették a gabonát. Az éhínség elleni harc egybeolvadt az ellenforradalom ellen vívott harccal. Vlagyimir Iljics sürgette a szegényparaszt-bizottságok megszervezését, buzgón agitált amellett, hogy a munkások vegyenek részt a közellátási osztagokban, adják át forradalmi tapasztalataikat a falunak. A jelenlegi pillanatban – mondotta a munkásoknak – a gabonáért folytatott harc egyenlő a szocializmusért folytatott harccal.

Szükség van arra, hogy „az élenjáró munkás *mint* a szegények *vezetője, mint* a falusi dolgozó tömegek *vezére, mint a munka államának építője* »a nép közé menjen«" – írta Vlagyimir Iljics a petrográdi munkásoknak. Hangsúlyozta, hogy a harcedzett, kipróbált munkások összessége a forradalom élcsapata.

„Nos hát, a forradalom egy ilyen élcsapatának kell – Petrográdban is, az egész országban is – kiadnia a harci jelszót, *tömegesen felkelnie,* megértenie, hogy az ő kezében van az ország sorsa, hogy nem kisebb hősiességet várnak tőle, mint 1905 januárjában és októberében, 1917 februárjában és októberében, hogy nagy *»keresztes hadjáratot«* kell szervezni a gabonaspekulánsok, a kulákok, a népnyúzók, a bomlasztó, korrupt elemek ellen, nagy *»keresztes hadjáratot«* azok ellen, akik az emberek kenyerének és a gépek kenyerének begyűjtését, szállítását és elosztását szabályozó legszigorúbb állami rendet megszegik.

Csak az élenjáró munkások tömeges megmozdulása mentheti meg az országot és a forradalmat. Élenjáró, harcban megedzett proletárok tízezreire van szükség, akik annyira öntudatosak, hogy az ország minden zugában meg tudják magyarázni a dolgot a szegények millióinak, és élére tudnak állni ezeknek a milliónak..." (Ugyanott, 343., 341. old.)

A pityeri munkások válaszoltak Lenin felhívására. Megszervezték a „keresztes hadjáratot". Egyre szorosabban zárkózott fel a szegénynép a szovjethatalom mellé. Június 11-én az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság elfogadta a szegényparasztbizottságok megszervezéséről szóló dekrétumot. A szegényparasztok kezdték vezérüknek tekinteni Iljicset, akiről oly sokat beszéltek nekik a munkások, a katonák. De nemcsak Iljics gondoskodott a szegényparasztokról, azok is gondoskodtak Iljicsről. Ligyija Alekszandrovna Fotyijeva – Iljics titkárnője – elmondotta, hogy egyszer bement a Kremlbe egy szegényparaszt vöröskatona, és elhozta Iljicsnek kenyere felét. „Hadd egyék, nagy az éhínség mostanában." Még bebocsátást sem kért Iljicshez, csak annyit kért, hogy messziről mutassák meg neki, amikor arra megy.

Iljics rettenetes dühbe gurult, amikor jó életkörülményeket, bőséget, nagy fizetést stb. akartak biztosítani számára. Emlékszem, hogy haragudott, amikor egyszer Malkov elvtárs, a Kreml akkori parancsnoka, egy kosár halvát hozott neki.

1918. május 23-án a következő feljegyzést küldte V. D. Boncs-Brujevicsnek:

„Vlagyimir Dmitrijevics Boncs-Brujevicsnek, a Népbiztosok Tanácsa gazdasági hivatala vezetőjének.

Mivel nem tett eleget annak a nyomatékos követelésemnek, hogy közölje velem, milyen alapon emelték fel a fizetésemet 1918. március 1-től kezdve havi 500 rubelről 800 rubelra, és mivel ez a fizetésemelés – amelyet Ön a Tanács titkárával, Nyikolaj Petrovics Gorbunovval egyetértésben teljesen önkényesen rendelt el, megszegve a Népbiztosok Tanácsának 1917. november 23-i dekrétumát – nyilvánvalóan törvényellenes, szigorú megrovásban részesítem.

V. Uljanov (Lenin)
a Népbiztosok Tanácsának elnöke"

(Művei. 35. köt. 316. old.)

A németek, amikor megkötötték a breszti békét az OSZFSZK-val és beszüntették az ellene irányuló támadást, nem mondtak le Oroszország meghódítására irányuló terveikről. A német kormány még a breszti tárgyalások idején egyezségre lépett az Ukrán Radával, és segítséget ígért a bolsevikok elleni harchoz. A németek, amikor elfoglalták Ukrajnát és megdöntötték ott a szovjethatalmat, elűzték a Radát is, és Ukrajna kormányzói – hetmani – tisztségébe Szkoropadszkij cári tábornokot ültették. Ukrajna gyakorlatilag német gyarmat lett. A gabonát, a szarvasmarhát, a cukrot, a nyersanyagot óriási mennyiségben szállították ki Ukrajnából Németországba.

A német imperialisták mindenképpen igyekeztek lángra lobbantani a polgárháborút. A Donhoz menekült Krasznov doni atamán Németországhoz fordult segítségért, és a németek segítséget nyújtottak neki a kozák fehérgárdista osztagok szervezésében és egyesítésében.

A németek segítették a finn fehérgárdistákat a finnországi forradalom elfojtásában és a finn forradalmárokkal való kegyetlen leszámolásban.

De nemcsak Németország támadott. Április elején Vlagyivosztokban japánok és angolok szálltak partra.

Még áprilisban számos szovjetellenes párt az Újjászületés Szövetségében egyesült. Ide tömörültek az eszerek, a kadetok, a népi szocialisták, a mensevikek és a „Jegyinsztvo" csoport. Az Újjászületés Szövetsége megegyezett az antanttal, hogy az csapatokat küld Oroszországba a bolsevikok ellen, és felhasználja a cseh hadtestet egy oroszországi fordulat megszervezésére és a szovjethatalom megdöntésére. A cseh hadtest Kerenszkij idején 42 000 főt számlált, szolgált benne sok orosz feketeszázas tábornok és tiszt is. Az eszer KB tagjai és a szibériai eszerek képviselői a francia katonai misszióval együtt megvitatták a fordulat tervét. Elhatározták, hogy a Távol-Keletre evakuált csehszlovák csapatok elfoglalják az Uráli, a Szibériai és az Usszurijszkij Vasút csomópontjait.

Május végén a csehszlovákok elfoglalták Cseljabinszkot, Petropavlovszkot, Tajga állomást, Tomszkot, június elején Omszkot, Szamárát. Május végén Moszkvában fehérgárdista összeesküvést lepleztek le, melynek élén A Szabadság és a Haza Védemének Szö-

vetsége állt; a Krímben ellenforradalmi megmozdulásra került sor, a Balti Flottában államcsínyt készítettek elő. Június 4-én a Krímben burzsoá-nacionalista kormány alakult, június 19-én ellenforradalmi felkelés tört ki Irkutszkban, június 20-án Kozlovban és Jekatyerinburgban, június 29-én monarchista összeesküvést lepleztek le Kosztromában, június 30-án a Szibériai Területi Duma burzsoá kormányt alakított. Kéz a kézben haladtak a burzsoáziával az eszerek. Szamárában június 8-án, azután, hogy a csehszlovákok elfoglalták a várost, megalakult az Alkotmányozó Gyűlés Bizottsága, Tambovban június 19-én fellázadtak a jobboldali eszerek, másnap Petrográdban megölték Volodarszkij elvtársat.

A baloldali eszerek szintén az ellenforradalom útjára tértek.

Június 24-én elhatározták, hogy meggyilkolják Mirbach német követet, és fegyveres felkelést szerveznek a szovjethatalom ellen. Június 27-én az angolok partra szálltak Murmanszkban, július 1-én Moszkvában a francia misszió irányításával összeállított fehérgárdista katonai szerelvényeket tartóztattak fel, július 4-én megnyílt az összoroszországi szovjetkongresszus, július 6-án az eszerek meggyilkolták Mirbachot, lázadást szerveztek Moszkvában és Jaroszlavlban.

Iljics az V. szovjetkongresszuson mondott beszédében már július 5-én lehordta a baloldali eszereket jellemtelen magatartásuk miatt, kijelentette, hogy pánikot keltenek, hogy nem értik meg a helyzetet, azt azonban nem hitte volna, hogy lázadásra vetemednek.

Július 6-án két baloldali eszer, Bljumkin és Andrejev megjelent a német követség Gyenyezsnij utcai villájában. Személyes kihallgatást eszközöltek ki Mirbach gróf német nagykövetnél, bombamerényletet követtek el ellene, megölték, majd elrejtőztek a VCSK-nak (Összoroszországi Rendkívüli Bizottság) a baloldali eszer Popov parancsnoksága alatt álló osztagában, amely a Trjohszvjatyityelszkij utcában volt elhelyezve; ugyanakkor ide költözött át az egész baloldali eszer központi bizottság is. A gyilkosok letartóztatása végett megjelenő Dzerzsinszkij, a VCSK elnöke, maga került a baloldali eszerek fogságába. Ezzel egyidejűleg Popov osztaga járőröket küldött a legközelebbi utcákba, s ezek letartóztatták Szmidovicsot, a Moszkvai Szovjet elnökét, Podbelszkij postaügyi népbiztost, Laciszt, a VCSK Kollégiumának tagját és másokat, elfog-

lalták a postát és a távirdát. A baloldali eszer KB Oroszországszerte és a csehszlovák fronton szétkürtölte a hírt, hogy Moszkvában felkelés tört ki, és háborúra szólította a népet Németország ellen. Válaszul a baloldali eszerek hadműveleteire a Népbiztosok Tanácsa is megindította a harcot Popov osztaga ellen, amely mintegy 2000 főnyi gyalogságból, nyolc lövegből és egy páncélosból állt. Július 8-án reggel a Trjohszvjatyityelszkij utcát minden oldalról bekerítették, és ágyútűz alá vették. Az eszerek megpróbáltak a Kreml ágyúzásával válaszolni: néhány lövedék a Kreml udvarára esett. Rövid ellenállás után Popov osztaga visszavonult, és a vlagyimiri országúton futásnak eredt, majd hamarosan szétszóródott. Mintegy háromszázan foglyul estek.

Az eszerek szétverése után Iljics szerette volna megnézni azt a villát, amely egy ideig a felkelő eszerek főhadiszállása volt. Gépkocsit rendelt, és nyitott autón útnak indultunk. Amikor az Október-pályaudvar mellett haladtunk el, a sarok mögül valaki kiáltott: „Állj!" Mivel nem lehetett látni, ki az, Gil, a gépkocsivezető nem fékezett. Iljics szólt neki, hogy álljon meg. Ezalatt a sarok mögül revolverrel tüzelni kezdtek, majd egy csoport fegyveres rohant a gépkocsihoz. A mieink voltak. Iljics korholta őket: „Nem lehet így, elvtársak, vaktában lövöldözni a sarok mögül, anélkül, hogy tudnák, kire lőnek." A fegyveresek zavartan dadogtak valamit. Iljics még egyszer megkérdezte, merre visz az út a Trjohszvjatyityelszkij utcához. A villába minden további nélkül beengedtek, végigkalauzoltak a szobákon. Iljicset érdekelte, miért ezt a villát választották az eszerek főhadiszállásuknak, és hogyan szervezték meg a védelmét, de hamarosan meggyőződött arról, hogy sem a villa fekvése, sem pedig belső berendezése nem tarthat számot különösebb érdeklődésre ebből a szempontból. Az egészből annyi maradt meg az emlékezetemben, hogy a padlón rengeteg, apró darabokra tépett papír volt szétszórva. Az ostrom alatt az eszerek nyilván széttépték a náluk levő dokumentumokat.

Bár már esteledett, Iljicsnek kedve támadt kicsit körülkocsikázni a Szokolnyiki-parkot. Amikor a vasúti aluljáróhoz értünk, komszomoljárőrbe ütköztünk. „Állj!" Megálltunk. „Kérem az igazolványokat!" Iljics felmutatja az igazolványát: „V. Uljanov, a Népbiztosok Tanácsának elnöke." – „Mesebeszéd!" A fiatalok bekísér-

ték Iljicset a legközelebbi őrszobába. Ott azonnal felismerték, és jót nevettek a dolgon. Iljics visszajött, folytattuk utunkat. Befordultunk a Szokolnyiki-parkba. Amint végigmentünk az egyik úton, ismét tüzeltek ránk. Kiderült, hogy egy fegyverraktár mellett haladtunk el. Megnézték az igazolványainkat, tovább engedtek, csak morogtak, hogy mi a csudának járunk erre éjnek idején. Hazafelé menet megint az ifjúsági őrhely mellett kellett elhaladnunk. De a fiatalok már messziről megismerték az autónkat, és villámgyorsan elbújtak valahová.

Július 8-án az V. szovjetkongresszus elhatározta, hogy kizárja a szovjetekből a július 6–7-i lázadással szolidáris baloldali eszereket. Július 10-én a kongresszus elfogadta a szovjet alkotmányt, és befejezte munkáját.

Júliusban a helyzet mindvégig rendkívül súlyos volt.

A csehszlovákok ellen küzdő csapatok parancsnoka a baloldali eszer Muravjov volt. Október után a szovjethatalom oldalára állt, harcolt a Petrográdra törő Kerenszkij és Krasznov ellen, harcolt a Központi Rada ellen, harcolt a román fronton. De amikor megkezdődött a július 6–7-i eszer felkelés, Muravjov az eszerek oldalára állt át, és csapatait Moszkva ellen akarta vonultatni. Csakhogy azok az alakulatok, amelyekre számított, nem követték; a Szimbirszki Szovjetre akart támaszkodni, de a szovjet sem követte; le akarták tartóztatni, de ellenállt, és tűzharcban megölték. Szimbirszk hamarosan a csehszlovákok kezére került. A csehszlovákok közeledtek Jekatyerinburg felé; itt volt fogságban II. Miklós. Július 16-án a volt cárt és családját agyonlőtték, így a csehszlovákoknak nem sikerült megmenteniük őt, mert csak július 23-án foglalták el Jekatyerinburgot.

Északon az angol–francia csapatok elfoglalták a murmanszki vasútvonal egy részét.

A bakui mensevikek angol csapatokat hívtak Bakuba.

Az önkéntes hadsereg elfoglalta Tyihoreckaja állomást, majd Armavirt.

A németek követelték, hogy egy zászlóaljukat engedjék Moszkvába a követség védelmére.

Bármilyen súlyos volt is a helyzet, Iljics nem esett kétségbe. Hangulatát híven tükrözi Clara Zetkinnek írott július 26-i levele:

„Mélyen tisztelt Zetkin elvtársnő!

Nagyon köszönöm, hálásan köszönöm VI. 27-i levelét, amelyet Herta Gordon elvtársnővel küldött. Mindent el fogok követni, hogy segítségére legyek Gordon elvtársnőnek.

Valamennyiünket rendkívül nagy örömmel tölt el, hogy Ön, Mehring elvtárs és más németországi »spartakista elvtársak« »eszükkel és szívükkel mellettünk vannak«. Ez azt a biztos tudatot ébreszti bennünk, hogy a nyugat-európai munkásosztály legjobb elemei – minden nehézség ellenére – mégis a segítségünkre lesznek.

Mi most itt a forradalomnak talán a legnehezebb napjait éljük. Az osztályharc és a polgárháború behatol a lakosság legmélyebb rétegeibe; falun mindenütt szakadásra került sor – a szegényparasztság velünk tart, a kulákok veszett dühvel támadnak ellenünk. Az antant megvásárolta a csehszlovákokat, ellenforradalmi felkelés dúl, az egész burzsoázia minden erejét megfeszítve igyekszik megdönteni bennünket. Mi mégis szilárdan hisszük, hogy el fogjuk kerülni a forradalomnak ezt a »szokásos« (1794-ből és 1849-ből ismert) menetét, és le fogjuk győzni a burzsoáziát.

Fogadja hálás köszönetemet és meleg üdvözletemet. Őszinte nagyrabecsüléssel

Lenin"

(Művei. 35. köt. 326–327. old.)

A levél végén pedig a következő utóiratot olvashatjuk:

„Éppen most hozták az új állampecsétet. Itt a lenyomata. Felírása a következő: Oroszországi Szocialista Föderatív Szovjet Köztársaság. Világ proletárjai, egyesüljetek!" (Ugyanott.)

Az ellenforradalmi felkelés tovább tombolt. A csehszlovákok elfoglalták Kazanyt, angol–francia csapatok elfoglalták Arhangelszket, ahol eszer főhatóság alakult az Északi terület igazgatására, Izsevszkben az eszerek felkelést szerveztek, az izsevszki jobboldali eszer csapatok elfoglalták Szarapult, a szovjet csapatok elhagyták Csitát, az önkéntes hadsereg elfoglalta Jekatyerinodart, de a moszkvai és a jaroszlavli felkelés kudarca bizonyos ingadozást idézett elő az eszerek soraiban; a németek és a szövetségesek között újult erővel fellángolt harcok gyengítették az intervenciót, elvonták a hadvi-

selő felek figyelmét Oroszországról. Augusztus 16-án a csehszlovákok vereséget szenvedtek a Belaja-folyónál, megkezdődött a szovjet fegyveres erők egyesítése; számos fontos szervezeti intézkedés történt, dekrétumok jelentek meg a munkásszervezeteknek a gabonabegyűjtésbe való bevonásáról, arató és őrző osztagok szervezéséről – a gabonahelyzet némileg javult; az embereket idegesítő burzsoá lapokat betiltották. A külföldi munkások között fokozott agitációt folytattak az intervenció ellen. Augusztus 9-én a Külügyi Népbiztosság az amerikai kormányhoz fordult, és békejavaslatot tett a szövetséges hatalmaknak.

A jobboldali eszerek, érezve, hogy kezd kicsúszni a talaj a lábuk alól, elhatározták, hogy meggyilkolnak számos bolsevik vezetőt, köztük Lenint is.

Augusztus 30-án jelentették Iljicsnek Pityerből, hogy délelőtt 10 órakor meggyilkolták Urickij elvtársat, a Petrográdi Rendkívüli Bizottság elnökét.

Este Iljicsnek – a Moszkvai Bizottság felkérésére – beszédet kellett mondania a Baszman kerületben és a Zamoszkvorecsje kerületben.

Aznap nálunk ebédelt Buharin, és ebéd közben igyekezett rávenni Iljicset, hogy ne menjen el hazulról. Iljics nevetett, legyintett, majd hogy elejét vegye a további vitának, azt mondta, lehetséges, hogy nem fog elmenni. Marija Iljinyicsna ezen a napon beteg volt, és nem ment sehova. Iljics már útra készen, kalapban és kabátban, benézett hozzá. Marija kérlelte, hogy vigye magával. „Semmi szín alatt! Maradj csak itthon" – felelte Iljics, és minden őrizet nélkül elment a gyűlésre.

Én a 2. sz. Moszkvai Állami Egyetemen voltam, ahol közoktatásügyi tanácskozás folyt. Két nappal azelőtt ezen a tanácskozáson felszólalt Iljics. Az ülés vége felé közeledett, s én haza készülődtem. Magammal akartam vinni egy ismerős tanítónőt, aki a Zamoszkvorecsje kerületben lakott. A kapuban várt a Kreml gépkocsija, de egy ismeretlen sofőr ült benne. Elvitt bennünket a Kremlig, mire megkértem, hogy előbb vigyük haza az útitársnőnket. A sofőr semmit sem válaszolt, de a Kremlnél megállt, kinyitotta a kocsi ajtaját, és kiszállította a tanítónőt. Nagyot néztem, hogy mit rendelkezik, össze akartam szidni, de közben megérkeztünk a mi bejáratunkhoz,

az ÖKVB udvarába. Itt Gil elvtárs, a mi állandó gépkocsivezetőnk várt, és elmondta, hogy a Michelson-gyárba vitte Iljicset, s hogy ott egy nő rálőtt Iljicsre, és könnyebben megsebesítette. Nyilvánvaló volt, hogy elő akar készíteni. Nagyon riadt volt az ábrázata. „Csak azt mondja meg, él-e Iljics vagy nem?" – kérdeztem. Gil azt mondta, él, mire sietve felmentem. Lakásunkban rengeteg ember volt, a fogason kabátok lógtak, az ajtók a szokástól eltérően tárva-nyitva. A fogas mellett állt Jakov Mihajlovics Szverdlov, komoly, szinte elszánt arckifejezéssel. Amikor ránéztem, azt hittem, mindennek vége. „Mi lesz most?" – szakadt ki belőlem. „Mindent megbeszéltünk Iljiccsel" – válaszolta. „Megbeszéltek mindent, tehát vége" – gondoltam. Egy kis szobán kellett keresztülmenni, de ez az út egész örökkévalóságnak tűnt. Beléptem a hálószobánkba. Iljics ágyát a szoba közepére húzták, ott feküdt falfehéren, arcából kiszökött minden vér. Meglátott, és kisvártatva halkan megszólalt: „Megjöttél; biztos fáradt vagy. Feküdj le." Közömbös szavak, de a szemei egészen mást mondtak: „Vége." Kimentem a szobából, hogy ne izgassam fel, és az ajtó mögé álltam, ahonnan jól láthattam, de ő nem látott engem. Amikor a szobában voltam, nem figyeltem, hogy ki van benn, így nem tudom, ott volt-e már vagy azóta ment be: Anatolij Vasziljevics Lunacsarszkij állt Iljics ágyánál, és ijedt, szánakozó tekintettel nézett rá. „Na, mit néz így?" – mondta neki Iljics.

Lakásunk olyan lett, mint valami tábor. Ott sürgölődött a beteg körül Vera Mihajlovna Boncs-Brujevics és Vera Mojszejevna Kresztyinszkaja; mindketten orvosok voltak. A hálószoba melletti kis szobában egész kis rendelőt rendeztek be, felcsereket hívtak, oxigéntömlőket, vattát, különféle oldatokat hoztak.

Háztartási alkalmazottunk, egy lett lány, úgy megrémült, hogy bezárkózott a szobájába. A konyhában valaki meggyújtotta a petróleumfőzőt, a kádban Kizasz elvtársnő a véres kötéseket és törülközőket öblögette. Néztem, néztem őt, és önkéntelenül is az Októberi Forradalom első éjszakái jutottak eszembe, amikor Kizasz elvtársnő a Szmolnijban egész éjszakákat virrasztott át, a mindenfelől özönével érkező táviratokat rendezgette.

Végre megérkeztek a sebészek: Vlagyimir Nyikolajevics Rozanov, Minc és mások. Nem volt kétséges, hogy Iljics élete veszélyben

forgott. Amikor Gil és a Michelson-gyári elvtársak a Kremlbe hozták a sebesült Iljicset, Iljics nem engedte, hogy felvigyék, és maga ment fel a második emeletre. Tüdővérzést kapott. Azonkívül az orvosok attól tartottak, hogy a golyó átfúrta a nyelőcsövét, és megtiltották, hogy igyon, pedig kínozta a szomjúság. Egy idő múlva, amikor elmentek az orvosok és Iljics egyedül maradt a városi kórházból kihívott ápolónővel, kérte, hogy menjen ki, és hívjon be engem. Amikor bementem hozzá, egy darabig hallgatott, majd azt mondta: „Hozz nekem, légy szíves, egy csésze teát." – „De hiszen tudod, hogy nem szabad innod, az orvosok megtiltották." A csel nem sikerült. Iljics behunyta a szemét: „Na jól van, eredj." Marija Iljinyicsna az orvosokkal, a gyógyszerekkel foglalkozott. Én az ajtónál álltam. Éjszaka vagy háromszor bementem Iljics dolgozószobájába, a folyosó másik végére; itt töltötte összetolt székeken az egész éjszakát Szverdlov és még néhány elvtárs. Sztálin ekkor a fronton volt.

Lenin megsebesülése nemcsak a pártszervezeteket, hanem a munkások, parasztok, vöröskatonák tömegeit is lázba hozta. Most valahogy még jobban tudatára ébredtek, hogy mit is jelentett a forradalom számára Lenin. Izgatottan figyelték az egészségi állapotáról kiadott közleményeket.

Augusztus 30-án este Szverdlov aláírásával közlemény jelent meg a párt nevében a Lenin ellen elkövetett merényletről. A közlemény hangsúlyozta: „A munkásosztály erőinek még nagyobb összefogásával, a forradalom minden ellenségével szembeni kíméletlen tömegterrorral válaszol a vezérei ellen elkövetett merényletekre."

A merénylet arra késztette a munkásosztályt, hogy még szorosabban felzárkózzék, még jobban összefogjon, hogy erejét még jobban megfeszítve dolgozzék.

Az eszerek pártjában megindult a bomlás.

A Vlagyimir Iljics sebesülését követő napon megjelent a lapokban a Moszkvai Iroda nyilatkozata, mely szerint az eszerek pártjának semmi köze a merénylethez. Már a baloldali eszerek júliusi lázadása után egyre többen hagyták ott az eszerek pártját, különösen a munkások. A pártból kivált egy csoport, amelynek tagjai „kommunista narodnyikoknak" nevezték magukat, és ellenezték a breszti béke erőszakos felrúgását, a terrorcselekményeket és a kommu-

nista párt elleni aktív harcot. A csoport vezetői Kolegajev, Bicenko, A. Usztyinov stb. voltak. A megmaradt eszerek egyre inkább jobbra tolódtak, támogatták a kulákfelkeléseket, de befolyásuk csökkent. A Lenin elleni merénylet meggyorsította az eszer párt bomlásának folyamatát, még jobban csökkentette befolyását a tömegek körében.

A szovjethatalom ellenségeinek reményei nem váltak valóra. Iljics életben maradt. Az orvosok véleménye napról napra optimistább lett. Ők is, akárcsak Iljics környezetében mindenki, felvidultak. Iljics tréfálkozott velük. Nem volt szabad mozognia, de ő titokban, amikor senki sem volt a szobában, megpróbált felülni. Szeretett volna minél előbb visszatérni a munkához. Végre szeptember 10-én a „Pravda" közölte, hogy a veszély elmúlt, Iljics pedig azt a megjegyzést fűzte a közleményhez, hogy mivel a gyógyulás útján van, kéri, ne háborgassák az orvosokat telefonálással és kérdezősködéssel. Szeptember 16-án végre megengedték Iljicsnek, hogy elmenjen a Népbiztosok Tanácsába. Nagyon izgatott volt, annyira, hogy alig tudott fölkelni, de örült, hogy újra dolgozhat.

Szeptember 16-án Iljics elnökölt a Népbiztosok Tanácsának ülésén. Ugyanaznap üdvözlő levelet írt a proletár kulturális-felvilágosító szervezetek konferenciájának elnökségéhez. A Proletkult befolyása akkor igen nagy volt. Iljics a Proletkult fogyatékosságának tartotta, hogy nemigen kötötte össze munkáját az általános politikai harci feladatokkal, nemigen segítette elő a tömegek öntudatosságának növekedését, a munkások kiemelését, nem készítette elő őket arra, hogy igazgassák az államot a szovjetek útján. A konferenciához intézett üdvözletében is a Proletkult politikai feladatairól írt. Néhány nappal később még egy cikket írt, „Újságaink jellegéről" címmel. Ebben azt a követelményt támasztotta az újságokkal szemben, hogy fordítsanak több figyelmet arra, ami körös-körül történik. „Közelebb az élethez. Több figyelmet annak, hogy a munkás- és parasztttömegek *valóban* valami *újat* építenek mindennapi munkájuk során. Jobban *ellenőrizni*, mennyire *kommunista* ez az új." (Összes Művei. 37. köt. 86. old.)

Vlagyimir Iljics, amikor munkához látott, nyomban belemerült a közellátási kérdésekbe, aktívan részt vett a falusi gazdák természetbeni megadóztatásával kapcsolatos dekrétum kidolgozásában, de

hamarosan érezte, hogy a mindennapi adminisztratív munka még meghaladja az erejét, és beleegyezett abba, hogy néhány hétre a város környékére menjen pihenni. Gorkiba vitték, a volt moszkvai kerületi főnök, Rejnbot egykori birtokára. Szépen megépített ház volt, teraszokkal, fürdőszobával, villanyvilágítással, kényelmes berendezéssel, körülötte gyönyörű park. A földszinten az őrség rendezkedett be. A merénylet előtt az őrzés kérdése igen problematikus volt. Iljics nem szokott ehhez hozzá, de az őrség sem volt még tisztában vele, hogy tulajdonképpen mi a feladata, milyen magatartást kell tanúsítania. Az őrség tagjai üdvözlő beszéddel és nagy csokor virággal fogadták Iljicset. Ők is, Iljics is zavarban voltak. A helyzet szokatlan volt. Hozzászoktunk, hogy szerény kis lakásokban, olcsó szobákban és olcsó külföldi penziókban lakjunk, s most nem tudtuk, mit kezdjünk Rejnbot termeivel. A legkisebb szobát választottuk ki; hat évvel később aztán ebben a szobában halt meg Iljics. De még ebben a kis szobában is három nagy tükörablak és három állótükör volt. Lassanként szoktunk csak hozzá ehhez a házhoz. Az őrség is idegenül érezte itt magát eleinte. Emlékszem a következő esetre. Szeptember vége felé jártunk már, és egyszerre nagyon hideg lett. A mi szobánk melletti nagy szobában két kandalló díszelgett. A kandallókhoz hozzászoktunk Londonban, ahol a legtöbb lakásban ez az egyetlen fűtési lehetőség. „Fűtsenek be, kérem, a kandallóba" – kérte Iljics. Fát hoztak, keresték a kéményt, de nem találták. Nos, gondolta az őrség, a kandallónak biztosan nincs is kéménye. Befűtöttek. Hamarosan kiderült azonban, hogy a kandallók csak dísznek voltak ott és nem fűtésre. Kigyulladt a padlás, vízzel öntözték, beomlott a mennyezet. Később aztán Gorki Iljics állandó nyári lakhelye lett; lassanként otthonossá váltunk benne, alkalmassá tettük a munkával egybekötött pihenésre. Megkedveltük a balkonokat, a nagy ablakokat.

Sebesülése után Iljics alaposan legyöngült. Jó időbe tellett, amíg a park határain túlra is el tudott sétálni. Hangulata bizakodó volt, mint általában a lábadozóké, de ehhez az is hozzájárult, hogy általános fordulat jelei mutatkoztak. Változni kezdett a helyzet a fronton. A Vörös Hadsereg egymás után aratta győzelmeit. Szeptember 3-án Kazanyban a munkások felkeltek a hatalmat bitorló csehszlovákok és jobboldali eszerek ellen, 7-én a szovjet csapatok elfoglal-

ták Kazanyt, 12-én Volszkot és Szimbirszket, 17-én Hvalinszkot, 20-án Csisztopolt, október 7-én Szamárát. Szeptember 9-én a szovjet csapatok elfoglalták Groznijt és Uralszkot. A fordulat nem volt kétséges. A szovjethatalom első évfordulójának napján Lenin teljes joggal mondotta beszédében, hogy az elszigetelt vörösgárdista osztagoktól eljutottunk az erős Vörös Hadseregig.

Gorkiba szüntelenül érkeztek a hírek, amelyek arról számoltak be, hogy Németországban érlelődik a forradalom.

Már október 1-én ezt írta Iljics Moszkvába Szverdlovnak:

„Németországban annyira »meggyorsult« a dolgok menete, hogy mi sem maradhatunk le. Pedig máris lemaradtunk.

Holnap össze kell hívni

a Központi Végrehajtó Bizottság
a Moszkvai Szovjet
a kerületi szovjetek
a szakszervezetek stb. stb.
együttes ülését.

Számos előadást kell tartani a *németországi forradalom kezdetéről*.

(Győzött a *mi* harci taktikánk, melyet a német imperializmus ellen alkalmaztunk stb.)

Határozatot kell hozni:

Egy hét alatt olyan közel kerültünk a nemzetközi forradalomhoz, hogy úgy kell számolnunk vele, mint a *közeli napok* eseményével.

Semmiféle szövetség sem Vilmos kormányával, sem II. Vilmos + Ebert és más gazemberek kormányával.

De ugyanakkor

felkészülünk

arra, hogy a német munkástömegeknek, a német dolgozó milliónak, akik megkezdték a forradalmat a felháborodással (egyelőre még *csak* a felháborodással), testvéri szövetséget, *gabonát*, katonai segítséget nyújtsunk.

Mindnyájan az életünket adjuk azért, hogy segítsünk a német munkásoknak a Németországban megindult forradalom előbbrevitelében.

Következtetés: 1) tízszerezzük meg erőfeszítéseinket – szerezzünk gabonát (az *összes* tartalékokat be kell gyűjteni, hogy legyen magunknak is és a *német* munkásoknak is);

2) tízszer ennyi *jelentkezőt* a hadseregbe. *Tavaszra* 3 milliós hadseregünknek kell lennie, hogy segítséget nyújthassunk a nemzetközi munkásforradalomnak.

Ezt a határozatot szerda éjjel táviratilag szét kell röpíteni a világ minden pontjára.

Az ülést szerdán 2 órára tűzze ki. *4-kor* elkezdjük, nekem adja meg a szót 1/4 órára, odamegyek és utána visszajövök. Holnap délelőtt küldjön értem autót (telefonon pedig csak annyit mondjon: *rendben van*).

Üdvözlet! *Lenin*"

(Művei. 35. köt. 347–348. old)

Iljics nem kapott engedélyt az útra, bármilyen szenvedélyesen kérte is; nagyon vigyáztak az egészségére. Az együttes ülést 3-ára, csütörtökre tűzték ki, és Iljics 2-án, szerdán levelet intézett az üléshez. Az együttes ülés meghallgatta Iljics levelét, és olyan határozatot hozott, amilyet Iljics akart. Ezt a határozatot táviratilag szétröpítették a világ és az OSZFSZK minden pontjára, másnap pedig közzétették a „Pravdá"-ban.

Iljics tudta, hogy nem küldenek érte autót, mégis az út mellett ült aznap, és várt... „Hátha mégis küldenek!"

Fokozódott az erjedés a német munkások között. Az elméleti harcnak, a világos elméleti állásfoglalásnak Lenin mindig igen nagy fontosságot tulajdonított. Tudta, milyen tekintélye volt Németországban Kautskynak mint teoretikusnak, aki számos munkát írt a marxi tanok népszerűsítésére, és annak idején szembeszállt Bernstein opportunista kijelentéseivel, s éppen ezért különösen felizgatta és felháborította Kautskynak a bolsevizmus ellen írott cikke, amelyből a „Pravda" szeptember 20-i száma részleteket közölt. Azonnal levelet írt Vorovszkijnak, aki akkor Svájcban élt, és az OSZFSZK-t képviselte. Levelében hangsúlyozta, hogy Zetkinnek, Mehringnek és másoknak elvi, elméleti nyilatkozatot kell tenniük a sajtóban, s

be kell bizonyítaniuk, hogy a diktatúra kérdésében Kautsky álláspontja lapos bernsteinizmus, nem pedig marxizmus. Iljics azt írta, hogy minél előbb ki kellene adni németül „Állam és forradalom" c. könyvét, amely Kautsky reformista álláspontját taglalja; kérte, küldjék el neki Kautsky „Proletárdiktatúra" c. brosúráját, mihelyt megjelenik, s küldjék el Kautsky összes cikkeit a bolsevizmusról.

A Gorkiban töltött pihenőidő alatt Iljics hozzálátott Kautsky leleplezéséhez, s e munka eredményeképpen megszületett „A proletárforradalom és a renegát Kautsky" c. brosúra. Utolsó sorai, melyeket 1918. november 9-én írt, így hangzanak:

„A 9-éről 10-ére virradó éjjel hírek érkeztek Németországból arról, hogy kitört a győztes forradalom, először Kielben és más északi és tengerparti városokban, ahol a hatalom átment a munkás- és katonaküldöttek tanácsai kezébe, azután Berlinben, ahol szintén átment a hatalom a tanács kezébe.

A befejezés, amelynek megírása a Kautskyról és a proletárforradalomról szóló brosúrához még hátra volt, feleslegessé válik." (Összes Művei. 37. köt. 312. old.)

Október 18-án Iljics visszatért Moszkvába. Október 23-án ezt írta berlini követünknek:

„Haladéktalanul tolmácsolja Karl Liebknechtnek forró üdvözletünket. A forradalmi német munkások képviselőjének a börtönből való kiszabadulása új korszak határköve, a győzelmes szocializmus korszakáé, amely most Németország és az egész világ előtt megnyílik.

Az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottsága nevében

Lenin Szverdlov Sztálin"

(Művei. 35. köt. 355. old.)

Október 23-án, amikor Karl Liebknecht kiszabadult a börtönből, a munkások tüntetést rendeztek az orosz követség előtt.

1918. november 5-én a német kormány azzal vádolta a berlini szovjet képviseletet, hogy része van a németországi forradalmi mozgalomban, és követelte, hogy az OSZFSZK diplomáciai és konzulátusi képviselői, élükön A. A. Joffe szovjet követtel, azonnal hagyják el Berlint. November 9-én Joffét, aki a követség személy-

zetével együtt Oroszországba indult, a Munkás- és Katonaküldöttek Berlini Tanácsa visszairányította a forradalmi Berlinbe.

A szovjethatalom fennállásának első évfordulóját igen emelkedett hangulatban ünnepeltük. Október végén Iljics részt vett az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság és a Népbiztosok Tanácsa nevében az osztrák munkásokhoz intézett kiáltvány megfogalmazásában, november 3-án beszédet mondott az osztrák–magyar forradalom tiszteletére rendezett tüntetésen. Elhatározták, hogy a VI. összoroszországi szovjetkongresszust az októberi napokban tartják meg. November 6-án a kongresszus Iljicsnek „A proletárforradalom évfordulójáról" mondott beszédével nyílt meg; ugyanaznap beszédet mondott a Szakszervezetek Összoroszországi Központi Tanácsának és Moszkvai Tanácsának ünnepi ülésén, valamint a moszkvai Proletkult ünnepi estjén. Hetedikén beszélt az Októberi Forradalom harcosai emléktáblájának leleplezése alkalmából.

Ugyancsak 7-én Iljics leleplezte Marx és Engels emlékművét, beszélt tanításuk jelentőségéről, jövőbe látásukról:

„Azokban a boldog időkben élünk, amikor a nagy szocialisták e jóslata megvalósulóban van. Mindannyian látjuk, hogy számos országban pirkad a proletariátus nemzetközi szocialista forradalmának hajnala. Az imperialista népmészárlás leírhatatlan borzalmai mindenütt fokozzák az elnyomott tömegek hősies lendületét, megtízszerezik erejüket a felszabadulásért vívott harcban.

Marx és Engels emlékműve juttassa újra meg újra eszébe a munkások és parasztok millióinak, hogy harcunkban nem vagyunk egyedül. Velünk egy sorban harcba szállnak a fejlettebb országok munkásai. Rájuk is, ránk is nehéz küzdelmek várnak még. De a közös harcban széttörjük a tőke igáját, és végleg kivívjuk a szocializmust!" (Összes Művei. 37. köt. 160. old.)

November 8–9–10–11-én a német forradalomról szóló hírek egészen magukkal ragadták Iljicset. Egyik beszédet a másik után mondta. Arca örömtől sugárzott, akárcsak 1917. május 1-én. Az októberi napok első évfordulója Iljics életének egyik legboldogabb időszaka volt.

De egy pillanatra sem feledkezett meg Vlagyimir Iljics arról, milyen nehéz út áll még a szovjethatalom előtt. November 8-án

beszédet mondott a Moszkva területi szegényparaszt-bizottságok küldötteinek konferenciáján.

A szegényparaszt-bizottságoknak a moszkvai konferenciára összegyűlt küldöttei elégedetteknek látszottak. Egy magas, kék köpenyes küldött, amint felfelé ment a lépcsőn, megállt egy tudós mellszobra előtt. „Ez kellene nekünk a faluban" – jegyezte meg mosolyogva. A küldöttek általában a legtöbbet arról beszéltek, mit vesznek el, és hogyan osztják el egymás között. Iljics előtt egyénileg dolgozó szegényparasztok ültek, olyan parasztok hallgatták szavait, akik számára a mezőgazdaság kollektivizálásának kérdései, a föld közös megművelésének kérdései még nem voltak aktuálisak. Ha a szegényparaszt-bizottságok küldötteinek akkori hangulatát összehasonlítjuk a kolhozparasztok II. kongresszusán részt vevő küldöttek hangulatával, láthatjuk, micsoda hatalmas utat tettünk meg, milyen mérhetetlenül nagy munkát végeztünk el.

Iljics érezte, hogy hosszú ideig tartó munkára lesz szükség. Tisztán látta a nehézségeket, de ezt a kérdést döntőnek tartotta. „A föld kivívása, mint a dolgozók minden vívmánya, csak akkor maradandó, ha maguknak a dolgozóknak öntevékenységére, saját szervezetükre, kitartásukra és forradalmi állhatatosságukra támaszkodik.

Volt-e ilyen szervezetük a dolgozó parasztoknak?

Sajnos nem volt, és ez a forrása, ez az oka harcunk minden nehézségének." (Ugyanott, 166. old.)

Iljics megmutatta a szervezkedés útját: legyőzni a kulákokat, és szorosan összefogni a munkásosztállyal.

„...Ha nem nyúlunk a kulákhoz, ha a falusi vérszopókat nem győzzük le, akkor elkerülhetetlenül újra lesz cár és újra lesz tőkés.

Minden eddigi európai forradalom tapasztalatai szemléltetően bizonyítják, hogy a forradalom elkerülhetetlenül elbukik, ha a parasztság nem töri le a basáskodó kulákot.

Minden európai forradalom azért végződött eredménytelenül, mert a falu nem tudott megbirkózni ellenségeivel. A munkások a városokban megdöntötték az uralkodókat... bizonyos idő elmúltával azonban ismét visszaállt a régi rend." (Ugyanott, 166–167. old.)

„Az előző forradalmakban a szegényparasztságnak a kulákok ellen vívott nehéz harcában nem volt kire támaszkodnia.

A szervezett proletariátus – amely erősebb és tapasztaltabb, mint a parasztság (ezt a tapasztalatot a korábbi harcok során szerezte) – Oroszországban most hatalmon van, és az ő kezében vannak az összes termelési eszközök, a gyárak, a vasutak, a hajók stb.

Most a szegényparasztságnak megbízható és erős szövetségese van a kulákság elleni harcban. A szegényparasztság tudja, hogy a város mellette van, hogy a proletariátus segíteni fogja mindennel, amivel csak tudja – és valóban segíti is már." (Ugyanott, 167. old.)

„A kulákok türelmetlenül várják a csehszlovákokat, szíves örömest ültettek volna trónra egy új cárt, hogy büntetlenül folytathassák a kizsákmányolást, hogy a cseléd nyakára ülhessenek, mint azelőtt, és tovább gazdagodhassanak.

És csak az mentett meg minket, hogy a falu összefogott a várossal, hogy a falu proletár és félproletár – vagyis idegen munkát nem alkalmazó – elemei a városi munkásokkal együtt hadat indítottak a kulákok és a vérszopók ellen." (Ugyanott, 168. old.)

És a továbbiakban Iljics feltárja a falusi rend átszervezésének perspektíváját:

„A kivezető út csakis a föld társas megművelése lehet... A kommunák, az arteles földművelés, a parasztszövetkezetek – ez ment meg a kisgazdaság hátrányaitól, ez az eszköze a gazdaság föllendítésének és megjavításának, az erővel való takarékoskodásnak és a kulákság, a henyélés és a kizsákmányolás elleni harcnak." (Ugyanott, 169. old.)

1918. november 16-án megnyílt a munkásnők I. összoroszországi kongresszusa, melyet az OK(b)P Központi Bizottságának a munkásnők között folytatott agitációval és propagandával foglalkozó albizottsága hívott össze. A kongresszus megszervezésében nagy munkát végeztek Inessza, Szamojlova, Kollontaj, Sztalj, A. D. Kalinyina elvtársnők. A kongresszuson 1147 küldött vett részt. A munkásnők kongresszusa volt ez, parasztok még nem vettek részt munkájában; nem vetődött még fel a nemzeti kisebbségek körében végzendő munka kérdése sem. Mégis Iljics a kongresszuson mondott beszédében mindenekelőtt arról szólott, ami figyelmét lekötötte: a faluról, arról, hogy a nőt csak a szocializmus tudja kiemelni korábbi helyzetéből.

„Csak majd amikor a kisgazdaságokról áttérünk a közös gazdaságra és a föld közös művelésére – mondotta Iljics –, akkor lesz teljesen szabad, akkor szabadul fel a jobbágysorból a nő. Nehéz feladat ez, de most, amikor megalakulnak a szegényparaszt-bizottságok, elérkezik az az idő, amikor a szocialista forradalom megszilárdul.

Csak most szervezkedik a falusi lakosság legszegényebb része, és ezek, a szegényparasztság szervezetei, a szocializmus szilárd alapjaivá válnak.

Korábban gyakran előfordult, hogy a város lett forradalmi, utána pedig a falu is megmozdult.

A jelenlegi átalakulás a falura támaszkodik, ez a jelentősége, ebben rejlik ereje." (Ugyanott, 176. old.)

Bárhol szólalt is fel Iljics, mindenütt a parasztságról, a föld társadalmasításáról beszélt. Beszélgetés közben, séta közben gyakran emlegette Marxnak azt a levelét, amelyet 1856-ban írt Engelsnek, s amelyben Marx kijelenti: „»Németországban minden attól függ majd, hogy lehetséges-e a proletárforradalmat a paraszthábornúnak valamiféle második kiadásával támogatni. Akkor remekül fog menni«." (Összes Művei. 26. köt. 39. old.)

1918. december 11-én a mezőgazdasági osztályok I. összoroszországi kongresszusán Lenin ezeket mondta:

„A régi módon élni, ahogyan a háború előtt éltek, nem lehet, és nem folytatódhat az emberi erőnek és munkának az a tékozlása, amely az egyéni kisparaszti gazdaság velejárója. Kétszeresére, háromszorosára emelkedne a munka termelékenysége, kétszer-háromszor annyi emberi munkát takaríthatnánk meg a földművelés és az emberi gazdaság számára, ha erről a szétforgácsolt kisgazdaságról a társas gazdaságra térnénk át." (Összes Művei. 37. köt. 338. old.)

Nekem már Svájcban igen súlyos bazedovom volt. Az operáció és a hegyi levegő úgy-ahogy meggyógyított, csak a szívem ment tönkre, fizikailag legyöngültem. Iljics sebesülése után az állandó aggodalom életéért és egészségéért nem tett jót, és ősszel betegségem kiújult. Az orvosok belém parancsoltak mindenféle orvosságot, ágyba fektettek, megtiltották, hogy dolgozzak, de mindez nem sokat használt. Szanatóriumok akkor nem voltak. A szokol-

nyiki erdei iskolába küldtek gyógykezelésre, ott nem lehetett a politikáról, a munkáról beszélni. Összebarátkoztam a gyerekekkel, esténként pedig majdnem mindennap ellátogatott hozzám Iljics, legtöbbször Marija Iljinyicsnával. Itt töltöttem 1918 decemberének végét és 1919 januárját. A gyerekek hamarosan úgy vettek, mint aki hozzájuk tartozik, és beszámoltak mindenről, ami foglalkoztatta őket. Az egyik a rajzait hozta megmutatni, a másik arról mesélt, hogyan szoktak síelni; egy kilencesztendős kisfiú bánkódott, hogy édesanyjának nincs aki ebédet főzzön. Rendszerint ő készített az anyjának krumplilevest, vízben főtt krumplit. Édesanyja hazajön a munkából, ő pedig kész ebéddel várja. Volt ott egy kislány, menhelyből került ide az erdei iskolába. Sok mindenféle szokást hozott magával a menhelyből: tudott hízelegni a szigorú tanítónőnek, de a hazudozáshoz is értett. Anyja prostituált volt, a Szmolenszk-piacon lakott. Rajongásig szerette a lányát, a kislány pedig az anyját. Egyszer könnyes szemmel mesélte a kislány, hogy az anyja majdnem mezítláb jött el hozzá a fagyban, mert a szeretője ellopta a csizmáját, és elitta az árát, anyjának pedig egészen összefagyott a lába. Egyre csak az anyjára gondolt. Kenyéradagját nem ette meg, elrakta az anyjának. Ebéd után körülnézett, nem maradt-e valami kenyérhéj, amit félretehetne.

Sokat meséltek a gyerekek életükről, de az iskola távol állt az élettől. Reggel tanultak, aztán síeltek, este fenyőfadíszeket ragasztottak.

Iljics sokat tréfálkozott a gyerekekkel, akik hamarosan megszerették, és már várták esténként. 1919 elején (a régi karácsonykor) az iskola fenyőfaünnepélyt rendezett a gyerekeknek. Nálunk, Oroszországban a fenyőfa sohasem kapcsolódott semmiféle vallásos szertartáshoz, csupán a gyermekek szórakoztatását szolgálta. A gyerekek meghívták Iljicset a fenyőfaünnepélyre, s ő megígérte, hogy eljön. Megkérte Vlagyimir Dmitrijevics Boncs-Brujevicset, vásároljon a gyerekeknek minél több nyalánkságot. Aznap este, amikor Marija Iljinyicsnával útban volt Szokolnyiki felé, banditák támadták meg őket. Kissé zavarba jöttek, amikor megtudták, hogy akit megtámadtak, nem más, mint Lenin. Kiszállították a kocsiból Iljicset és Marija Iljinyicsnát, valamint Gilt, a gépkocsivezetőt és az őrség egyik tagját, aki elkísérte Iljicset, de a keze foglalt volt,

mert egy tejesköcsögöt tartott, majd beültek az autóba és elszáguldottak. Mi pedig csak vártuk-vártuk az erdei iskolában Iljicset és Marija Iljinyicsnát, és csodálkoztunk, miért késnek. Amikor végül elvergődtek az iskoláig, mindjárt látszott rajtuk, hogy valami történt. Később a folyosón megkérdeztem Iljicset, mi van vele? Egy pillanatig habozott, nem akart felizgatni, de aztán bementünk a szobámba, és ott mindenről beszámolt.

Örültem, hogy épen megúszta a dolgot.

Az 1919-es esztendő a heves polgárháború éve, a Kolcsak, Gyenyikin, Jugyenyics ellen vívott harc éve volt. A harc hihetetlenül nehéz körülmények között, éhínség, általános pusztulás közepette folyt. Álltak a gyárak, teljesen felbomlott a közlekedés. A Vörös Hadsereg még nem volt jól megszervezve és felfegyverezve. A szovjethatalom még nem állt mindenütt szilárd lábakon, nem forrt még össze igazán a lakossággal. A szovjethatalommal ellenségesen szemben álló pártok, mindazok, akik a régi rendszerben jómódban éltek – a földbirtokosok és a tőkések kiszolgálói, a kulákok, a kereskedők stb. – veszett agitációt folytattak a bolsevikok ellen, a parasztttömegek tájékozatlanságát, műveletlenségét kihasználva mindenféle képtelenségeket terjesztettek.

De Lenin nevének már mindenütt nagy tekintélye volt. Lenin szemben állt a földesurakkal és a tőkésekkel, Lenin a földért, a békéért harcolt. Mindenki tudta, hogy Lenin a szovjetek hatalmáért vívott harc vezetője. Ezt Oroszország legtávolabbi zugaiban is tudták a dolgozó tömegek. De Lenin nem vett közvetlenül részt a harcokban, nem járt a frontokon, és hogy hogyan lehet távolból irányítani – ez akkoriban még nemigen fért a tudatlan emberek fejébe, akiknek látóköre nem terjedt túl saját, szűk korlátok közé szorított életük keretein. Egész legendák szövődtek Lenin körül. A bajkáli halászok például a távoli Szibériában azt mesélték tíz esztendővel ezelőtt, hogy amikor a legjobban tombolt a harc a fehérekkel, repülőgépen megérkezett hozzájuk Iljics, és az ő segítségével megbirkóztak az ellenséggel. Észak-Kaukázusban azt beszélték, hogy bár nem látták Lenint, de biztosan tudják, hogy ott harcolt náluk a Vörös Hadsereg soraiban, csak titokban tette, hogy senki se tudja, és az ő segítségével aratták győzelmeiket.

Ma már tudják a munkások és a kolhozparasztok, hogy bár Iljics nem járt a frontokon, gondolatban és szíve minden dobbanásával ott volt a Vörös Hadseregben, gondoskodott róla, tudják, milyen biztos kézzel irányította az egész politikát a helyes mederbe. A Népbiztosok Tanácsának elnöke volt, sok mindennel kellett fog-

lalkoznia, de bármihez nyúlt is, tevékenysége szorosan összefüggött a polgárháború problémáival, a szovjetek hatalmáért vívott harc problémáival. 1919. március 13-án Petrográdban a szovjethatalom sikereinek és nehézségeinek kérdéseiről tartott nagygyűlésen a következőket mondotta:

„...A történelemben először épül hadsereg *a szovjeteknek és a hadseregnek* szoros kapcsolata, elválaszthatatlan kapcsolata, mondhatni – *elválaszthatatlan összeforrottsága* alapján. (Az én kiemelésem. – *N. K.*) A szovjetek egyesítik valamennyi dolgozót és kizsákmányoltat, s a hadsereg a szocialista védelem és tudatosság elvén épül fel." (Összes Művei. 38. köt. 47–48. old.)

Az érdekeknek ez az összeforrottsága ezernyi apróságban megmutatkozott, a vöröskatonák magukénak, hozzájuk közel állónak érezték a szovjethatalmat.

Iljics szeretett nyitott ablaknál aludni. Minden reggel beszűrődtek az udvarról a Kremlben lakó vöröskatonák dalai. „És mind egy szálig meghalunk a szovjetért" – énekelték a fiatal hangok.

Iljics nagyon jól tudta, mi történik a frontokon, közvetlen kapcsolatban állt a frontokkal, irányította az egész harcot, de ugyanakkor figyelmesen meghallgatta azt is, mit beszélnek a háborúról a tömegek. Amikor néha jelen voltam Iljicsnek különböző emberekkel folytatott beszélgetéseinél, láttam, mennyire értett ahhoz, hogy mindenkiből kiszedje azt, amit szeretett volna megtudni. Érdekelte az egész helyzet, minden, ami a fronton történt.

Emlékszem, egyszer ott voltam, amikor valaki beszámolt Iljicsnek arról, milyen bizalmatlanok a vöröskatonák a régi katonai szakértők iránt. Eleinte tanulni kellett a katonai szakértőktől, ezt a vöröskatonák is megértették, de rendkívül óvatosan kezelték őket, semmit sem engedtek meg nekik, még a mindennapi életben sem. Ez az óvatosság érthető volt: a régi rendszerben a parancsnoki kar távol állt a katonáktól. Amikor aztán az illető elment, Iljics azt fejtegette nekem, hogy a Vörös Hadsereg ereje abban rejlik, hogy a parancsnoki kar közel áll a vöröskatonák tömegéhez. Emlékezetünkbe idéztük Verescsagin festményeit, amelyek az 1877–1878-as orosz–török háborút ábrázolják. Nagyszerű képek ezek. Van Verescsaginnak egy festménye: folyik a csata, és a parancsnokok tisztes távolból, egy dombról figyelik a harcot. A kikent-kifent,

kesztyűs tisztek távcsövön át nézik egy veszélytelen helyről, hogyan pusztulnak a harcokban a katonák. Tízesztendős koromban láttam ezt a képet először. Apám vitt el akkor a Verescsagin-kiállításra, s ezek a festmények mindörökre emlékezetembe vésődtek.

Iljics egyszer levelet kapott Voronyezsből Dukelszkij professzortól, aki azt követelte, hogy a vöröskatonák tanúsítsanak elvtársias magatartást a szakértők iránt. Iljics a „Pravda" hasábjain válaszolt neki, s cikkében azt követelte, hogy a szakértők tanúsítsanak elvtársias figyelmet a vöröskatonák iránt:

„...Tanúsítsatok elvtársias magatartást a kimerült katonák, az elcsigázott és az évszázados kizsákmányolás miatt elkeseredett munkások irányában, akkor a fizikai és a szellemi dolgozók közeledése óriási lépésekkel fog haladni." (Összes Művei. 38. köt. 213. old.)

Ugyancsak fültanúja voltam egyszer annak, amikor a frontot meglátogató Lunacsarszkij elvtárs számolt be Iljicsnek. Katonai ügyekben Anatolij Vasziljevics persze nem volt valami nagy szakértő, de Iljics mindig olyan kérdéseket tett föl neki, úgy fűzte egybe a jelenségek sorát, úgy terelte a beszámolót meghatározott mederbe, hogy a végén rendkívül érdekfeszítő tájékoztató lett belőle. Iljics tudta, kitől mit, hogyan kell kérdezni. Sokat beszélt a frontra induló és a frontról érkező munkásokkal. Jól ismerte a Vörös Hadsereg arculatát, tudta, hogy a legtöbb vöröskatona paraszt. A parasztságot jól ismerte, jól tudta, mennyire kizsákmányolták a dolgozó parasztságot a földbirtokosok, ismerte a parasztságnak a földesurak iránt érzett gyűlöletét, tudta, milyen hatalmas hajtóerő ez a polgárháborúban. De az egyénileg dolgozó parasztot (márpedig akkor a parasztok mind egyénileg dolgoztak) Iljics nem idealizálta, tudta, milyen erősen befolyása alatt tartja a parasztságot a kispolgári gondolkodásmód, milyen nehéz dolog a parasztok számára a szervezkedés, tudta, hogy abban az időben a paraszt lényegében tehetetlen volt a szervezést illetően.

A szocializmus építésének lényege a szervezés, ismételgette Iljics állandóan. A szervezés kérdésének igen nagy jelentőséget tulajdonított, és elsősorban a munkásosztályba, a munkásosztály szervezkedési gyakorlatába vetette minden reményét, bizakodó volt, mert tudta, hogy a munkásosztály közel áll a dolgozó parasztsághoz. Iljics azt a követelményt támasztotta az új hadsereggel szemben,

hogy sajátítsa el a régi hadsereg, a régi szakértők szervezési tapasztalatait, hogy a tudást, a tudományt állítsa a Szovjetország dolgozóinak szolgálatába.

Helyes úton haladt a szovjethatalom politikája.

1927 szeptemberében, az első amerikai munkásküldöttséggel folytatott beszélgetésében Sztálin elvtárs a következőket mondotta:

„Ki ne tudná, hogy a polgárháború azzal végződött, hogy a Vörös Hadsereg kiűzte Oroszországból a megszállókat és szétverte az ellenforradalmi tábornokokat.

Itt aztán kitűnt az is, hogy *a háború sorsát végeredményben* nem a technika dönti el – hiszen azzal bőségesen ellátták Kolcsakot és Gyenyikint a Szovjetunió ellenségei –, hanem *a helyes politika, a lakosság milliós tömegeinek rokonszenve és támogatása.* (Az én kiemelésem. – *N. K.*) Véletlen-e, hogy akkor a bolsevikok pártja került ki győztesként a harcból? Természetesen nem véletlen." (Sztálin Művei. 10. köt. 115–116. old.)

A szovjethatalom politikája 1919-ben a tömegekkel való kapcsolat erősítésének vonalán haladt.

„Ha mi kommunisták pártjának nevezzük magunkat – mondotta Iljics –, meg kell értenünk, hogy csak most, amikor végeztünk az objektív akadályokkal, szétzúztuk a régi intézményeket, először most merült fel előttünk igazán és teljes nagyságában az igazi proletárforradalom első feladata: az emberek tízmillióinak és százmillióinak megszervezése." (Összes Művei. 38. köt. 324. old.)

A II. összoroszországi szovjetkongresszuson 1917 októberében Iljics azt mondotta, hogy a szocializmus építésének lényege a szervezés, és 17 hónappal később, 1919 márciusában, amikor a szovjethatalom már talpra állt, a VIII. pártkongresszus küszöbén, a szervezési feladatok már sürgetően követelték megoldásukat. Iljics minden kérdést, amelyet a VIII. kongresszuson érintett, szorosan összekapcsolt a szervezési kérdésekkel. Beszélt az apparátusról, a bürokráciáról, a kultúráról, beszélt arról, hogy mennyire keresztezi a kulturálatlanság a szocializmus építésének útját, mennyire gátolja a nagy tömegeknek a szocializmus építésébe való bevonását, gátolja a múlt csökevényei ellen vívott harcot, gátolja a bürokrácia kiirtását; beszélt a faluról, beszélt arról, hogy erősíteni kell a proletariátus befolyását nemcsak a falusi munkások, nemcsak a sze-

gényparasztok körében, hanem a parasztság legszélesebb rétegei körében is, a középparasztság körében, amely nem a munkaerő kizsákmányolásából, hanem a maga munkájából él, beszélt arról, hogyan kell a középparasztságot a szovjethatalom támaszává tenni, támogatni az ellátás terén, beszélt a szövetkezésről, arról, hogy a kommunizmust abból kell építeni, amit a kapitalizmus hagyott nekünk örökül, hogy a kommunizmust nem lehet csupán a kommunisták kezével felépíteni, fel kell használni a régi szakembereket, a tudományt, a burzsoá államépítés minden tapasztalatát, és ki kell hámozni mindebből azt, amire szükség van.

Ebben az egész munkában nemcsak az a fontos, hogy az ember megértse, melyik láncszemet kell megragadni, hanem az is, hogy tudja, *hogyan* kell megragadni ezt a láncszemet.

Két nappal a kongresszus előtt meghalt Jakov Mihajlovics Szverdlov, az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság elnöke. Temetésén mondott beszédében Iljics hangsúlyozta, menynyire össze tudta kötni Jakov Mihajlovics az elméletet a gyakorlattal; beszélt Szverdlov erkölcsi tekintélyéről, szervezői képességéről, de különösen kiemelte azt az értékes munkát, melyet mint *a nagy proletártömegek szervezője* végzett:

„...Ez a hivatásos forradalmár soha, egyetlen pillanatra sem szakadt el a tömegektől. A cárizmus viszonyai őt is, mint valamennyi akkori forradalmárt, túlnyomórészt földalatti, illegális tevékenységre kárhoztatták, de Szverdlov elvtárs e földalatti, illegális munkában is mindig vállvetve, kéz a kézben haladt azokkal az élenjáró munkásokkal, akik éppen a XX. század elején kezdték felváltani az értelmiség soraiból kikerült korábbi forradalmár nemzedéket.

Éppen ezekben az években kapcsolódtak be a munkába tízével meg százával az élenjáró munkások és munkálták ki magukban a forradalmi harchoz szükséges edzettséget, amely nélkül, akárcsak a tömegekkel való legszorosabb kapcsolatok nélkül, nem lehetett volna sikeres az oroszországi proletariátus forradalma." (Összes Művei. 38. köt. 73. old.)

A VIII. pártkongresszuson J. M. Szverdlovnak kellett volna beszámolnia a Központi Bizottság szervező munkájáról. A beszámolót Lenin mondta el helyette.

„Ő óriási, hihetetlen emlékezőtehetséggel rendelkezett – mondotta Iljics Szverdlovról –, fejében volt beszámolójának nagy része, és az, hogy *személyesen ismerte a szervező munkát az egyes helyeken,* lehetővé tette számára ennek a beszámolónak megtartását. (Az én kiemelésem. – *N. K.*) Én még csak egy századrészben sem tudom őt helyettesíteni." „Szverdlov elvtárs mindennap több tucat küldöttet fogadott, és ezeknek több mint a fele valószínűleg nem szovjettisztviselő, hanem pártfunkcionárius volt." (Ugyanott, 142. old.)

Iljics arról beszélt, hogy Szverdlov nagyszerűen kiismerte az embereket, kialakult benne a gyakorlati érzék:

„...Ennek a férfiúnak kivételes szervező tehetsége biztosította számunkra azt, amire mindmáig büszkék vagyunk, mégpedig teljes joggal vagyunk büszkék. Ő biztosította számunkra teljes mértékben az egyetértő, célszerű, valóban szervezett munka lehetőségét, az olyan munka lehetőségét, amely méltó a szervezett proletártömegekhez és megfelelt a proletárforradalom szükségleteinek – azt a vállvetett, szervezett munkát, amely nélkül egyetlen sikert sem érhettünk volna el, amely nélkül a számtalan nehézség közül egyetlenegyet sem küzdhettünk volna le, egyetlenegyet sem állottunk volna ki azokból a súlyos megpróbáltatásokból, amelyeken eddig keresztülmentünk s amelyeken most kell keresztülmennünk."

„...Mélységesen meg vagyunk győződve arról, hogy a proletárforradalom Oroszországban és az egész világon felszínre hozza majd az emberek egyre újabb és újabb olyan csoportjait, felszínre hoz a proletariátus és a dolgozó parasztok soraiból olyan népes rétegeket, amelyeknek meglesz az a gyakorlati életismeretük, az a – ha nem is egyéni, de *kollektív – szervező tehetségük* (az én kiemelésem – *N. K.*), amely nélkül a proletárok milliós hadseregei nem vívhatják ki a győzelmet." (Ugyanott, 74., 76. old.)

Az utóbbi években és különösen 1935–1936-ban tanúi vagyunk annak, milyen gyorsan nő és fejlődik *a dolgozó tömegek szervezőképessége.* A sztahanovisták, kombájnvezetők, traktorosok tanácskozásain, a szovjet föld dolgozóinak, a szovjetköztársaságok dolgozóinak tanácskozásain megfigyelhettük ezt a kollektív szervező tehetséget, amely a szovjethatalom éveiben kovácsolódott ki.

Nem néhányan vagyunk, hanem ezren és ezren...
És csak a vak nem látja, milyen hatalmas erő a proletártömegek kollektív szervező tehetsége.

*

A kistulajdonosi gondolkodásmód nagyon megnehezítette a szovjethatalom fennállásának első éveiben a szovjet és a katonai szervező munkát.

1919 májusában, az I. összoroszországi iskolán kívüli oktatási kongresszuson Vlagyimir Iljics behatóan foglalkozott azzal, hogy mennyire akadályozza a kistulajdonosi, anarchista pszichológia a munka helyes megszervezését:

„A kispolgári dolgozók nagy tömegei, amikor tudásra törekedtek, amikor a régit lerombolták, nem állíthattak a helyébe semmiféle szervező erőt, semmiféle szervezett erőt." (Az én kiemelésem. – *N. K.*)

És tovább:

„Ebben a tekintetben továbbra is paraszti naivságban és paraszti gyámoltalanságban szenvedünk; amikor a paraszt kifosztotta az uraság könyvtárát, hazaszaladt a könyvekkel, és félt, hogy valaki elveszi tőle, hiszen arra, hogy lehetséges helyes elosztás, még nem gondolhatott, annak, hogy az államvagyon nem valami gyűlöletes dolog, hogy az államvagyon a munkások és minden dolgozó közkincse, még nem lehetett tudatában. A fejletlen parasztttömegeknek ezt nem róhatjuk fel bűnéül, és a forradalom fejlődése szempontjából ez egészen törvényszerű dolog – ez elkerülhetetlen szakasz, s amikor a paraszt elvette a könyvtárat és mások előtt eltitkolva magánál tartotta, nem is járhatott el másképpen, mert nem értette meg, hogy ha egyesítjük Oroszország könyvtárait, akkor lesz elég könyv az írástudók számára és az írástudatlanok tanítására. Most fel kell venni a harcot a szervezetlenség maradványai, a zűrzavar, a nevetséges hatásköri viták ellen... ne létesítsünk párhuzamos szervezeteket, hanem hozzunk létre egységes, tervszerűen dolgozó szervezetet. Ebben a kis dologban forradalmunk alapvető feladata tükröződik vissza. Ha a forradalom nem oldja meg ezt a feladatot, ha nem tér rá arra az útra, hogy valóban tervszerűen

dolgozó egységes szervezetet hozzon létre az oroszországi értelmetlen összevisszaság helyén, akkor ez a forradalom polgári forradalom marad, hiszen a kommunizmus felé haladó proletárforradalom fő sajátossága éppen az egységes szervezet létrehozásában rejlik..." (Ugyanott, 322., 323–324. old.)

Iljicsnek ez a fejtegetése feltárta a gyökereit az anarchizmusnak, amely tagadja minden kollektív tervszerű cselekedet, minden állami szervezés szükségességét: azt teszek, amit akarok.

Gyakran beszélgettünk Iljiccsel az anarchizmusról. Emlékszem erről a témáról folytatott első beszélgetésünkre, még Susenszkojéban. Amikor megérkeztem Iljicshez a száműzetésbe, érdeklődéssel nézegettem albumát, amely különböző politikai foglyok fényképeit tartalmazta. Két Csernisevszkij-arckép között ott volt Zola fényképe. Megkérdeztem, miért éppen Zola fényképét őrzi az albumban. Erre beszélni kezdett a Dreyfuss-perről – Dreyfusst tudvalevően Zola védelmezte. Aztán Zola műveiről került szó, és én elmondottam, milyen nagy hatással volt rám a „Germinal", melyet először akkor olvastam, amikor buzgón tanulmányoztam Marx „Tőké"-jének I. kötetét. A „Germinal"-ban megtaláljuk a francia munkásmozgalom leírását, és megtaláljuk benne egyebek között Szuvarin orosz anarchista figuráját, aki egy nőstény nyulat simogat, és ugyanakkor azt hajtogatja, hogy „mindent össze kell törni, mindent le kell rombolni" („tout rompre, tout détruire"). Iljics akkor szenvedélyesen fejtegette, hogy mi a különbség a szervezett, szocialista munkásmozgalom és az anarchizmus között. Aztán homályosan emlékszem arra a beszélgetésre, amelyet 1905-ben folytattunk Iljiccsel, mielőtt a tammerforsi konferenciára utazott. Nemrég lapozgattam Vlagyimir Iljicsnek abban az időben írt cikkét, a „Szocializmus és anarchizmus"-t, melyben kitűnően jellemzi az anarchizmust:

„Az anarchisták világnézete visszájára fordított polgári világnézet. Individualista elméleteik, individualista eszményük szöges ellentétben állnak a szocializmussal. Nézeteik nem a burzsoá rend jövőjét fejezik ki, hiszen a burzsoá rend feltartóztathatatlan erővel a munka társadalmasítása felé halad, hanem e rend jelenét, sőt múltját, a vak véletlen uralmát az elszigetelt, magános kistermelő felett. Taktikájuk pedig, amelynek lényege a politikai harc taga-

dása, szétforgácsolja a proletárokat, s valójában az ilyen vagy olyan burzsoá politika passzív részeseivé változtatja őket, mert a munkásoknak a politikától való tényleges távoltartása lehetetlen és megvalósíthatatlan." (Összes Művei. 12. köt. 122. old.)

Éppen erről beszélgettünk Vlagyimir Iljiccsel 1905-ben.

1919 májusában összeült az I. összoroszországi iskolán kívüli oktatási kongresszus. A kongresszust Iljics üdvözölte. A küldöttek száma nyolcszáz volt, köztük sok pártonkívüli. A többség igen emelkedett hangulatban volt, sokan a frontra készültek; de mi, bolsevikok, akik a kongresszust szerveztük, láttuk, hogy sok vonatkozásban nem minden küldött tud világos fogalmat alkotni a szovjet demokratizmusról, hogy sokan nem tudják, miben különbözik a mi, szovjet demokráciánk a burzsoá demokráciától. Kértük Iljicset, beszéljen még egyszer, és tartson erről előadást. Iljics beleegyezett, és május 19-én hosszú beszédet mondott „A szabadság és egyenlőség jelszavával való népbutításról". Kifejtette, hogy ezek a jelszavak a tőkésállamokban a nép megtévesztését szolgálják, hogy most a szovjethatalom – a proletárdiktatúra – elvezeti a tömegeket a szocializmushoz, beszélt a szovjethatalom előtt álló nehézségekről.

„Ez az új államszervezet a legnagyobb nehézségek közepette születik meg – mondotta Iljics –, mert legyőzni saját züllesztő, kispolgári fegyelmezetlenségünket – mindennél nehezebb, milliószorta nehezebb, mint elnyomni az erőszakoskodó földbirtokost vagy az erőszakoskodó tőkést, de ez milliószorta hasznosabb is a kizsákmányolástól mentes új szervezet megteremtése szempontjából. Amikor a proletárszervezet megoldja majd ezt a feladatot, akkor a szocializmus véglegesen győzni fog. Az iskolán kívüli és az iskolai oktatás egész tevékenységét is ennek kell szentelni." (Összes Művei. 38. köt. 360–361. old.)

Az anarchista hangulat elleni küzdelemre szükség volt a szovjethatalom építésében, de még inkább szükség volt rá a Vörös Hadseregben. Itt az anarchista irányzatok a partizánkodás formáját öltötték. Az Ukrajnában folyó polgárháború nagyszerűen illusztrálta a Vörös Hadsereg szervezésének nehézségeit. Erről beszélt Iljics 1919. július 4-én, az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság, a Munkás- és Vöröskatona-küldöttek Moszkvai Szov-

jetje, az Összoroszországi Szakszervezeti Tanács és a moszkvai üzemi bizottságok küldötteinek együttes ülésén.

Beszélt a polgárháború első évének nehézségeiről, szólott arról, hogyan kellett sietve, hevenyében összeállítani egyik osztagot a másik után.

„A proletáröntudat rendkívül alacsony színvonala Ukrajnában – mondotta –, a gyengeség és szervezetlenség. Petljura züllesztő munkája és a német imperializmus nyomása – ezen a talajon Ukrajnában spontán módon kialakult az ellenségeskedés és a partizánkodás. A parasztok minden osztagban fegyverhez nyúltak, saját atamánt, illetve „bátyuskát" választottak, hogy gyakorolják a helyi hatalmat, illetőleg helyi hatalmat hozzanak létre. A központi hatalommal egyáltalán nem törődtek, és minden „bátyuska" azt gondolta, hogy ő a helyi atamán, azt képzelte, hogy maga dönthet el minden ukrán kérdést, nem törődve semmivel, amit a központban kezdeményeznek." (Összes Művei. 39. köt. 33–34. old.)

A továbbiakban Iljics elmondotta, hogy a szervezetlenség, a partizánszellem és a káosz következtében Ukrajna hallatlanul sokat szenvedett. Ez a tapasztalat nem múlhat el nyomtalanul.

„A bomlás, a partizánkodás tanulságait Ukrajna megértette – mondotta Iljics. – Ez a fordulat időszaka lesz az egész ukrán forradalomban, ez hatással lesz Ukrajna egész fejlődésére. Ez olyan fordulat, amelyet mi is átéltünk, fordulat a partizánkodástól és az olyasfajta forradalmi frázispufogtatástól, hogy »mi mindennel megbirkózunk!« – a hosszadalmas, tartós, szívós, nehéz szervező munka szükségességének felismeréséhez. Ez ugyanaz az út, amelyre mi sok hónappal Október után léptünk, és amelyen jelentős sikert értünk el. Azzal a biztos tudattal tekintünk a jövőbe, hogy minden nehézséget le fogunk küzdeni." (Ugyanott, 34–35. old.)

Iljics reményei valóra váltak: Vörös Hadseregünk a szocialista szervezettség mintaképévé vált.

Akkor, 1919-ben, a legtöbb vöröskatona egyénileg dolgozó paraszt volt, aki tudott dolgozni látástól vakulásig, de akiben még erősen élt a kistulajdonosi beállítottság. Ezért Iljics különösen fontosnak tartotta a frontok proletár elemekkel való megerősítését. Levelet írt a petrográdi munkásoknak a keleti frontnak nyújtandó segítségről; amikor kiéleződött a helyzet ezen a fronton, beszédet

mondott az Összoroszországi Központi Szakszervezeti Tanács plénumán, felhívással fordult a moszkvai vasúti csomópont vasutasaihoz, beszélt a Kolcsak elleni küzdelemről a moszkvai üzemi bizottságok és szakszervezetek konferenciáján, írt a munkásoknak és parasztoknak a Kolcsak fölött aratott győzelem alkalmából, beszélt a petrográdi munkások szerepéről, szólt a mozgósított Jaroszlavl és Vlagyimir kormányzósági munkásokhoz, akik a gyenyikini frontra és a Jugyenyics által veszélyeztetett Petrográd megsegítésére indultak, felhívást intézett a petrográdi munkásokhoz és vöröskatonákhoz Jugyenyics támadása alkalmából, levelet írt Ukrajna munkásainak és parasztjainak a Gyenyikin fölött aratott győzelem alkalmából.

A Vörös Hadsereg szervezettsége nőttön nőtt.

Ahogy erősödött a szovjethatalom, ahogy a polgárháború felnyitotta a tömegek szemét és megmutatta nekik, ki az ellenség, ki a barát, úgy gyengült a baloldali eszerek befolyása. Mivel elvesztették a talajt a lábuk alól, szövetségre léptek az anarchistákkal, és velük együtt szeptember 25-én, amikor a Moszkvai Bizottság a Leontyev utcában megvitatta az agitáció és a propaganda kérdéseit, bombamerényletet követtek el, melynek következtében tizenketten meghaltak, köztük Zagorszkij elvtárs, a Moszkvai Bizottság titkára, ötvenöten pedig megsebesültek. A merényletről a hozzánk siető Inessza Armandtól hallottunk először, akinek lánya ott volt az ülésen.

*

Iljics kezdettől fogva hangoztatta, hogy mennyire káros a kisparaszti gazdaság szétforgácsoltsága, elszigeteltsége, s hogy milyen súlyos kihatással van ez a dolgozó parasztok egész életére és világnézetére, s hangsúlyozta a kollektív gazdálkodásra való áttérés szükségességét. Nagy társasgazdaságokat kell szervezni a föld közös megművelésére, mezőgazdasági kommunákat, szövetkezeteket kell létesíteni – mondotta. Azt tartotta, hogy a kollektivizálás kezdeményezői a városi és a mezőgazdasági munkások lesznek, és támogatta a munkások minden ilyen irányú kezdeményezését. Tudjuk, hogyan támogatta már 1918 tavaszán kezdeményezésükben az Obuhov- és a Szemjannyikov-gyár munkásait, akik Szibé-

riába, Szemipalatyinszkba utaztak, hogy ott mezőgazdasági arteleket szervezzenek. De támogatta a föld kollektív megművelése felé tett szerényebb lépéseket is.

Természetesen Iljics nem ringatta magát illúziókban. Sohasem feledkezett meg azokról az előfeltételekről, melyeket meg kell teremteni ahhoz, hogy a mezőgazdaság tömeges kollektivizálása lehetővé váljék. A XIII. pártkongresszuson beszélt a traktorokról, a földművelés gépesítéséről, beszélt arról, hogy növelni kell a parasztok öntudatát, mert enélkül a kollektivizálás nem érhet el igazi előrehaladást; ugyanakkor úgy vélte, támogatni kell minden olyan kezdeményezést, mely kolhozok alakítására irányul.

1919 tavaszán Vlagyimir Iljics megpendítette a gorki munkások előtt egy új típusú kollektív gazdaság szervezésének kérdését. Az itteni munkások többsége azonban még nem volt erre felkészülve, Rejnbot, Gorki régi ura, lett munkásokat hozatott a birtokára, s igyekezett őket minél távolabb tartani a lakosságtól, elszigetelni. A gorki munkások, mint általában a lett munkások, gyűlölték a földesurakat, de a kollektív munkára, a szovhozigazgatás megszervezésére abban az időben még igen kevéssé voltak alkalmasak.

Emlékszem, mennyire igyekezett Iljics meggyőzni őket, milyen tűzbe jött a nagy házban rendezett tanácskozáson. De igyekezete hiábavalónak bizonyult. Az egészből az lett, hogy felosztották Rejnbot uradalmát, és Gorkit közönséges állami gazdasággá alakították. Iljics azt szerette volna, ha a szovhozok megtanítják a parasztokat, hogyan kell nagyüzemi gazdálkodást folytatni; a kis parcellákon való gazdálkodáshoz értettek a parasztok, de a nagyüzemi gazdálkodást még meg kellett tanulniuk.

Vever elvtárs, a gorki gazdaság akkori vezetője, sehogy sem értette, mit akar Iljics a szovhozzal. Egyszer Iljics séta közben találkozott vele, és megkérdezte, hogyan segíti a gazdaság a környék parasztjait. Vever elvtárs értetlenül nézett rá, és azt felelte: „Palántát adunk el a parasztoknak." Iljics nem kérdezte tovább, de amikor Vever elment, elkeseredetten nézett rám, és azt mondta: „Még magát a kérdést sem értette meg." Ezután sokkal nagyobb követelményeket támasztott Veverrel szemben, aki nem tudta felfogni, hogy a szovhozokat olyan mintagazdaságokká kell fejlesz-

teni, melyekből meg lehet tanulni, hogyan kell nagyüzemi gazdálkodást folytatni.

Egyszer, 1919 elején, bejött hozzám az iskolán kívüli oktatási osztályra Balasov elvtárs, aki valaha tanítványom volt a vasárnap esti iskolában. A névai sorompón túl dolgozott, majd a reakció éveiben néhány évig börtönben volt. Elmondotta, hogy tanulmányozta a mezőgazdaságot, különösen a konyhakertészetet, és most szeretne vele behatóan foglalkozni. Balasov hét parasztgazdaságot egyesített (rokonokét), és kollektív konyhakertészetet szervezett, melyet közösen, bérmunka igénybevétele nélkül akartak megművelni. Mezőgazdasági artelt szerveztek, rendelést vettek fel a Vörös Hadseregtől, és nagyszerű káposztát termesztettek. De kezdeményezésük nem sikerült: a szegényparaszt-bizottság lefoglalta a káposztát, Balasovot pedig lecsukták. A börtönből írt nekem. Dzerzsinszkij elvtárs Vlagyimir Iljics kérésére embereket küldött oda, hogy kivizsgálják az ügyet. Kiderült, hogy a szegényparaszt-bizottságba volt rendőrspiclik férkőztek be. Balasovot azonnal szabadon bocsátották, de a vállalkozás széthullott.

Általában az akkori konyhakerti artelek, amelyek iránt abban az időben mutatkozott bizonyos hajlandóság, az ilyenfajta kezdeményezések lebecsüléséből kifolyólag igen nagy ellenállásba ütköztek. Blagusiban például A. Sz. Butkevics konyhakertészeti tanfolyamokat szervezett, amelyeknek földjük is volt. Iskolán kívüli oktatási osztályunk támogatta ezeket a tanfolyamokat. 1919 februárjában ezen a földterületen Butkevics fiának közreműködésével, aki agronómus, konyhakertész volt, sajátos szövetkezetet szerveztek a tanfolyamok hallgatóiból (legtöbbjük a „Gnom i Rom"-gyár, valamint a Szemjonovszkaja Manufaktura gyár munkása volt), s az alapszabályzat értelmében a termést a munkaórák számának arányában osztották el. A fiatal Butkevics újszerű trágyázással, új fajtákkal és ültetési módszerekkel kísérletezett. A zöldségfélék magasabb terméseredményt hoztak, mint a szomszédos szovhozokban, és 45 munkáscsaládnak biztosították egész évi zöldségellátását.

Az iskolán kívüli oktatási osztály támogatta ezt a kezdeményezést, de a moszkvai közoktatási osztály, amely akkoriban mindenkitől függetlenül „élte a maga világát", elvette a tanfolyamoktól a földet, azzal az indokolással, hogy „45–50 család zöldséggel való

ellátásának túlságosan elenyésző a társadalmi jelentősége az iskolában végzendő munka megszervezéséhez képest". Nem vette tekintetbe a moszkvai közoktatási osztály a „példamutatást", a szövetkezeti gazdálkodási formák propagandájának jelentőségét. Az iskolai gazdálkodást, melynek kedvéért elvették a földet ezektől az új típusú tanfolyamoktól, a moszkvai közoktatási osztály nem tudta megszervezni.

Ma már nehezen tudjuk elképzelni, mekkora akadályokba ütköztek az ilyenfajta kezdeményezések 1919-ben. Sok volt belőlük, ma már feledésbe mentek, de azok, akik részesei voltak ezeknek a kezdeményezéseknek, aligha felejtették el őket. Vlagyimir Iljics különösen nagy érdeklődést tanúsított irántuk.

Hosszadalmas munkára volt szükség a parasztok körében, hogy rávezessük őket a közös gazdaság építésének útjára. Iljics mindig érezte ezt, amikor a parasztok leveleit olvasta. Megmaradt Iljics széljegyzete egy parasztnak a falusi helyzetről beszámoló levelén; erre az 1919. februári vagy márciusi levélre Iljics a következő megjegyzést írta: „Siránkozás a középparasztért".

A VIII. pártkongresszus (1919. március 18–23.) már mint nagy jelentőségű problémát tárgyalta a középparasztsághoz való viszony kérdését. Kongresszusi megnyitó beszédében Vlagyimir Iljics egészen világosan, szabatosan beszélt róla:

„A falusi burzsoázia és a kulákok elleni könyörtelen harc a falusi proletariátus és félproletariátus megszervezésének feladatát tolta előtérbe. De a további lépés az olyan párt számára, amely a kommunista társadalom szilárd alapjait akarja megteremteni – a középparasztsághoz való viszonyunk kérdésének helyes megoldása. Ez a feladat magasabb rendű. Nem vethettük fel egész terjedelmében addig, míg nem voltak biztosítva a Szovjet Köztársaság létének alapjai."

És tovább:

„A szocialista építés olyan szakaszába értünk, amikor konkrétan, részletesen ki kell dolgozni azokat a falusi munka tapasztalatai alapján kipróbált irányelveket és utasításokat, amelyeknek vezérfonalul kell szolgálniuk nekünk ahhoz, hogy a középparaszthoz való viszonyunkban *a tartós szövetség talajára álljunk*..." (Összes Művei. 38. köt. 126., 126–127. old.)

A VIII. pártkongresszuson Vlagyimir Iljics arról beszélt, hogy figyelmesen kell bánni a középparaszttal, nem szabad erőszakot alkalmazni vele szemben, segítséget kell neki nyújtani, elsősorban a mezőgazdaság gépesítésében, gazdasági helyzetének megkönnyítésében és megjavításában, életkörülményeinek javításában, kulturális színvonalának emelésében. Iljics különösen részletesen foglalkozott azzal, hogy mennyire szükség van a falu kulturális színvonalának felemelésére, s hogy miképpen botlunk bele minduntalan a tömegek kulturálatlanságába. Beszélt arról, mennyire akadályozza a szovjet törvények végrehajtását az alacsony kulturális színvonal: „... A törvényen kívül van kulturális színvonal is, amelyet semmiféle törvénynek sem lehet alárendelni." (Ugyanott, 164. old.)

Szólott arról, hogy a parasztság választójogában bizonyos korlátozások vannak, majd a következőket mondotta:

„Alkotmányunk, hangsúlyozzuk, kénytelen volt ezt az egyenlőtlenséget bevezetni, mert a kulturális színvonal alacsony, mert szervezettségünk gyenge. Ám ezt nem tesszük eszménnyé, hanem ellenkezőleg, a programban a párt kötelezi magát, hogy rendszeresen dolgozni fog ennek a szervezettebb proletariátus és a parasztság között fennálló egyenlőtlenségnek megszüntetésén. Ezt az egyenlőtlenséget meg fogjuk szüntetni, mihelyt sikerül emelnünk a kulturális színvonalat. Akkor majd meglehetünk az efféle korlátozások nélkül." (Ugyanott, 166. old.)

Most, amikor a faluban már a kolhozrendszer uralkodik, amikor a mezőgazdaság már gépesítve van, amikor a falu összehasonlíthatatlanul kulturáltabb, öntudatosabb lett, lehetővé vált, hogy valóra váltsuk Iljicsnek ezt az iránymutatását. A Szovjetunió új alkotmánya a választójog tekintetében teljesen egyenlővé teszi a munkásokat és a parasztokat. Ezt az alkotmányt olvasva hevesebben dobog a szívünk; ez a párt útmutatásai alapján végzett, hosszú évekig tartó munka gyümölcse.

Egy héttel a VIII. pártkongresszus után, 1919. március 30-án, az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság ülésén Iljics felszólalt abból az alkalomból, hogy az elhunyt J. M. Szverdlov helyébe M. I. Kalinyint jelölték az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság elnökének tisztére, és elmondta, hogy Kali-

nyin húsz éve pártmunkás, hogy Kalinyin petrográdi munkás, de Tver kormányzósági paraszt volt, ma is szoros kapcsolata van a parasztgazdasággal, és ezt a kapcsolatot állandóan felújítja és felfrissíti, hogy közel tud férkőzni a dolgozó tömegek széles rétegeihez. A középparasztok a maguk emberét látják majd a Szovjet Köztársaság legfelsőbb képviselőjének személyében. Mihail Ivanovics jelölése hozzásegít minket, hogy gyakorlati úton szervezzünk meg egész sereg közvetlen kapcsolatot a szovjethatalom legfelsőbb képviselője és a középparasztság között, közelebb segíti a pártot és a kormányt a középparasztsághoz.

Iljics reményei, mint tudjuk, teljes mértékben valóra váltak. Kalinyint szeretik, a maguk emberének érzik a paraszttömegek.

Iljics mindennapi munkája megmutatta, milyen figyelmesen kellett kezelni a középparasztot érdeklő minden kérdést.

A szkopini „járási tanácskozó kongresszus" 1919. március 31-én három parasztból álló delegációt küldött Iljicshez azzal a megbízással, hogy „járjanak közben a közép- és szegényparasztok levegő-adójának eltörlése érdekében", „járjanak közben a fejőstehenek mozgósításának teljes megszüntetése érdekében, mégpedig azért, mert nálunk már csak 8–10 főre jut egy fejőstehén, s ráadásul szörnyű tífusz-, spanyol- és egyéb járvány dühöng, és a tej a betegek egyetlen tápláléka. Ami a többi élelmiszert illeti, az olaj- és zsírfélék teljesen hiányoznak, és beszerzésük lehetetlen"; a kérelem további része a lovakra és az adózás részleteire vonatkozott.

Iljics, miután megnézte a „megbízást", nem kérdezősködött, hogy tulajdonképpen micsoda az a „levegő-adó", hanem nyomban a lényeget illetően válaszolt a szkopini járás parasztjainak.

„A középparaszttól lefelé mindenféle rendkívüli adó kivetése *törvénytelen* – írta. – A *közép*parasztok adóterhének könnyítésére intézkedések történtek. A napokban jelenik meg a rendelet. A többi kérdést illetően haladéktalanul felvilágosítást kérek a népbiztosságoktól, és meg fogják kapni a választ. *V. Uljanov,* 1919. IV/5."
(Összes Művei. 50. köt. 275. old., oroszul.)

És nyomban ráírta a szkopini parasztok levelére az utasítást titkárának: „Figyelmeztessen a Népbizt. Tan.-ban *Szereda* és

(Frumkin) *Szvigyerszkij* jelenlétében. Megfogalmazandó a *Földmügy.* Népbizt. és az *Élelm.* Népbizt.-tal együtt."

Az egész szovjet apparátustól megkövetelte Iljics, hogy gondoskodjék a lakosság igényeiről.

1919-ben éhínség volt. És ebben a nehéz időben világosan megmutatkozott, hogyan gondoskodik Lenin a gyermekekről, élelmezésükről.

Májusra rosszabbodott a közellátási helyzet. A Gazdasági Bizottság 2. ülésén Iljics szóvá tette a munkásszülők gyermekeinek nyújtandó természetbeni segítség kérdését.

1919 május közepén különösen súlyos volt a helyzet. Ukrajnában, a Kaukázusban, Keleten volt elég gabona, sok millió pud, de a polgárháború elvágta az összeköttetést, s így a központi iparvidék éhezett. A Közoktatásügyi Népbiztosságot valósággal elárasztották a levelek, melyekben arról panaszkodnak, hogy nincs mivel etetni a gyermekeket.

1919. május 14-én Petrográdot megtámadta az északnyugati kormány hadserege. Május 15-én Rodzjanko tábornok elfoglalta Gdovot, támadásba lendültek az észt és a finn fehérgárdista csapatok, fellángoltak a harcok a Koporje-öbölnél. Iljics aggódott Petrográd miatt. De jellemző, hogy ugyanebben az időben – május 17-én – dekrétumot adott ki a gyermekek ingyenes élelmezéséről. A rendelet szerint a gyermekek élelmezésének megjavítása és a dolgozók jobb anyagi ellátása céljából minden 14 éven aluli gyermeknek, tekintet nélkül szüleiknek az osztályhelyzetük alapján megállapított fejadagjára, utaljanak ki ingyenesen élelmiszert, mégpedig elsősorban a gyermekek táplálkozásához szükséges élelmiszereket. A rendelet 16 nem mezőgazdasági jellegű kormányzóság nagy gyári központjaira vonatkozott.

Június 12-én eljutott hozzánk a Krasznaja Gorka helyőrség árulásának híre. És ugyanakkor, június 12-én, Iljics aláírja a Népbiztosok Tanácsának határozatát, amely kibővíti a gyermekek ingyenes élelmezéséről szóló május 17-i rendelet hatályát: nagyobb területre terjeszti ki, s a korhatárt felemeli 16 évre.

A szükséget szenvedők megsegítésében végképp nem tűrt Vlagyimir Iljics semmiféle bürokratizmust. 1919. január 6-án a következő táviratot küldi a Kurszki Rendkívüli Bizottságnak:

„Haladéktalanul tartóztassák le Kogant, a kurszki központi felvásárló szerv tagját, amiért üres kézzel engedett el 120 éhező moszkvai munkást. Adják ezt hírül a lapokban és röplapok útján, hadd tudja meg a felvásárló és közellátási szervek minden dolgozója, hogy a formális bürokratikus ügyintézésért, az éhező munkások segítésének megtagadásáért szigorú büntetést szabunk ki, mely akár főbe lövetés is lehet.

Lenin, a Népbiztosok Tanácsának elnöke."

(Összes Művei. 50. köt. 238. old., oroszul.)

Nagy súlyt helyezett Vlagyimir Iljics arra, hogy a népbiztosságok közel álljanak a munkás- és paraszttömegekhez, a Vörös Hadsereghez.

Én, aki a Közoktatásügyi Népbiztosság iskolán kívüli oktatási osztályán dolgoztam, állandóan tapasztalhattam, mennyire érdekli ez a kérdés Vlagyimir Iljicset. Helyiségünk mindig tömve volt emberekkel: munkások, munkásnők, parasztok, katonák, pedagógusok, pártmunkások jöttek el hozzánk. Osztályunk valami sajátos találkozóhely lett, ahová be-bejártak a pártmunkások, hogy kérdezősködjenek Iljics felől, beszámoljanak munkájukról, bejártak munkások, hogy tanácsot kérjenek, hogyan szervezhetnék meg a legjobban az agitációs és propagandamunkát, bejártak vöröskatonák, vörösparancsnokok, falusi munkára beosztott munkások.

Visszaemlékszem egy fiatal vöröskatonára, aki arról panaszkodott, hogy nem olyan könyveket küldenek, amilyenekre szükségük volna, az újságok nem jutnak el hozzájuk, nincsenek propagandistáik, s amellett kardoskodott, hogy küldjenek hozzájuk több propagandistát. Persze nem ez volt az egyetlen, aki felkeresett bennünket, egyre-másra jöttek a frontról a katonák, de ennek a lelkes, tüzes szemű ifjúnak a képe valahogy megmaradt emlékezetemben.

Egyszer egy fiatal parancsnok az izgalomtól kipirult arccal mesélte, hogyan számolt le az „úri" kultúrával százada, amelyet a Nyugati terület egyik reáliskolájában szállásoltak el. A reáliskolák a kiváltságosok tanintézetei voltak, és a vöröskatonák összetörték az egész berendezést, apró darabokra tépték a tankönyveket,

füzeteket, mindent, amit csak találtak. „Úri holmi" – mondották. Másrészt viszont olyan tudásvágy élt bennük, mint soha azelőtt. Tankönyv nem volt. A régieket, amelyek tele voltak a cárért és a hazáért könyörgő imákkal, a vöröskatonák megsemmisítették. Olyan tankönyveket kívántak, amelyek kapcsolatban vannak az élettel, az ő élményeikkel.

Azon az iskolán kívüli oktatási kongresszuson, amelyen Iljics is felszólalt, a küldöttek elhatározták, hogy kimennek a frontokra. Sokan el is utaztak. Elkina elvtársnő, egy tapasztalt tanárnő például a déli frontra ment. A vöröskatonák követelték, hogy tanítsák meg őket írni-olvasni. Elkina meg is kezdte a tanítást, szokás szerint az analízis-szintézis módszere alapján írt tankönyvből: „Masa megette a kását." „Mire tanítasz te bennünket?! – zúgolódtak a katonák. – Miféle kását? És ki az a Masa? Ezt nem fogjuk olvasni!" És ekkor Elkina új ábécéskönyvet szerkesztett: „Mi nem vagyunk rabok, a rabok nem mi vagyunk."

A módszer bevált, a vöröskatonák gyorsan és könnyen tanultak. A tanulás és az élet összekapcsolásának módszere volt ez, erről beszélt állandóan Iljics. Új tankönyvek kinyomtatásához nem volt papír. Elkina könyvét valami sárga papírra nyomták, a módszertanban pedig Elkina leírta, hogyan lehet tinta és toll nélkül írni tanulni. Emlékezzünk csak vissza, milyen papíron és hogyan nyomtatták ki a III. Internacionálé I. kongresszusáról szóló tudósítást, és nyomban megértjük, miért írt erről Elkina. Nem a tankönyv szerepének lebecsüléséről volt itt szó. A vöröskatonák gyorsan megtanultak olvasni Elkina ábécéskönyvéből.

„Az óriási tudásszomj, a művelődés terén jobbára az iskolán kívüli oktatás útján elért óriási siker, a dolgozó tömegek műveltsége tekintetében elért óriási siker minden kétségen felül áll. Ezt a sikert nem lehet semmiféle iskolás keretek közé szorítani, de a siker kolosszális" – mondotta Iljics a VIII. pártkongresszuson. (Összes Művei. 38. köt. 164. old.)

Politikai felvilágosító munkával megbízott elvtársaink: Szergijevszkaja, Ragozinszkij és mások, a frontokat járták. Rengeteg levelet kaptunk a frontról. Hadd idézzek néhány sort az egyik ilyen levélből. Egy leningrádi munkás írta, akivel együtt szerveztük meg a politikai felvilágosító munkát a kerületben: „Éppen most olvas-

tam a 7-i újságot, amely beszámol az iskolán kívüli oktatási kongresszus megnyitásáról. Hát igen, N. K., ha az ember keresztülkasul beutazza Szovjet-Oroszországot, akkor látja csak, mekkora munkát kell végeznie osztályunknak, és mennyire szükség van az iskolán kívüli oktatásra. Félek, hogy nem tudom végig figyelemmel kísérni a kongresszust. Inza állomáson várom a vonatot, hogy Nurlat állomásra utazzak. Instruktorrá neveztek ki, és a 27. hadosztályt megyek meglátogatni. A munka nagy és szokatlan, különösen számomra. Vlagyimir Iljics ajánlólevele azonban arra kötelez, hogy a lehető legjobban lássam el feladatomat. Erről az ajánlólevélről azt mondta az egyik elvtárs: »Én az életemet is odaadnám ezért a levélért.« Elvégzem a munkámat, aztán majd írok Önnek. Adja át üdvözletemet Vlagyimir Iljicsnek és az összes ismerősöknek. Harcoló Hadsereg, Politikai Osztály."

Osztályunkra egymás után jöttek a levelek, az elvtársak. Iljics megkért, hogy az érdekesebb elvtársakat küldjem el hozzá.

Ugyanilyen nagy figyelmet szentelt osztályunk a parasztság körében végzett felvilágosító munkának is.

Iljics már régen szóvá tette a parasztok közötti propaganda kérdését. Tudjuk, milyen nagy súlyt helyezett rá, hogy népszerű brosúrákat, cikkgyűjteményeket adjanak ki, s gondoskodott arról, hogy népszerű lap jelenjen meg a falu számára („Bednota").

A Népbiztosok Tanácsa még 1918. december 12-én rendeletet adott ki „Az írástudók mozgósításáról és a szovjet rend propagandájának megszervezéséről". A rendelet előírta, hogy a munkásnegyedekben és különösképpen a falvakban meg kell szervezni a rendeletek, a fontosabb cikkek és brosúrák felolvasását. Ez a szervező munka mindenekelőtt a mi iskolán kívüli oktatási osztályunkra hárult. Iljics nagyon szorgalmazta a dolgot. A felolvasásokat rendszeresítették, s azok felébresztették az emberekben a tudásvágyat. „Mi egyik oldalon sem állunk, egyik pártba sem lépünk be – mondották az arzamaszi járás parasztjai agitátorunknak. – Megtanulunk írni-olvasni, magunk olvasunk majd el mindent, s akkor senki sem fog minket félrevezetni."

A VIII. pártkongresszus szekciót alakított a falusi munka kérdésének megtárgyalására; Iljics is a szekció nevében mondta el előadói beszédét. A szekció 66 küldöttből állt. A tézisek kidolgozásá-

val megbízott bizottság tagjaivá Szeredát, Lunacsarszkijt, Mitrofanovot, Miljutyint, Ivanovot, Pahomovot, Varejkiszt, Boriszovot stb. választották.

Mindez azt mutatja, milyen óriási figyelmet szentelt ennek a kérdésnek a párt, milyen gondot fordított rá maga Iljics.

Emlékszem, milyen figyelmesen hallgatta Iljics mindazt, amit iskolán kívüli oktatási osztályunknak sikerült megtudnia a parasztok életéről, egyik-másik kérdésben elfoglalt álláspontjukról.

Egyszer bejött hozzánk könyvekért egy Moszkva kormányzósági paraszt, aki valamelyik építkezésen dolgozott. Beszélgetni kezdtünk, s elmondotta, milyen spekuláció folyt a forradalom előtt a hadsereg ellátása körül, beszélt nagystílű üzletemberekről, akik alaposan megszedték magukat ezen. Elküldtük Anatolij Vasziljevicshez. Amikor visszajött, mindenről beszámolt: „Nagyon barátságosan fogadott. Leültetett a díványra, ő maga meg fel-alá járkált, és közben magyarázott. Kaptam tőle néhány könyvet, és megígérte, hogy még fog adni néhány szemléletes holmit (vagyis szemléltető eszközt – *N. K.*). De félek elfogadni. Bár azt mondja, ingyen adja, mégis félek, nehogy aztán majd adót vessenek ki a szemléletes holmi után." Végül mégiscsak magával vitt egy csomó plakátot, szemléltetőeszközt. Később is többször ellátogatott az iskolán kívüli oktatási osztályra. El is neveztük magunk között „szemléletes holmi"-nak. De jellemző, hogy Iljicset elsősorban ilyesmi érdekelte. Elmesélte ez az építőmunkás-paraszt, hogy az ő falujukban a tanítónő nem kap semmi fizetést, mégsem hagyta abba a gyermekek tanítását, sőt esténként a felnőttekkel is foglalkozott, tanította őket írni-olvasni. Elmondta, hogy vett a tanítónőnek egy pár új cipőt, mert a régi már teljesen tönkrement.

1919-ben sok falu még egészen el volt zárva a világtól, rádióról még szó sem volt, az analfabéta lakosság (Iljics szűkebb hazájában, Szimbirszk kormányzóságban, 1919-ben a lakosságnak még 80 százaléka írástudatlan volt) nem olvasott újságot, de nem is volt újság, mert a papírhiány miatt a csekély példányszámban megjelenő lapok nem jutottak el a faluba. A könyvterjesztés nem volt megszervezve, a könyvesboltok azt küldték a falvakba, ami eszükbe jutott. A falusiak csak kósza hírekre támaszkodhattak, pedig nagyon szerették volna tudni, mi történik a nagyvilágban.

Érdeklődéssel hallgatta Iljics, amikor arról meséltem neki, hogy milyen naiv kérdésekkel jönnek a parasztok, milyen hihetetlenül tájékozatlanok a szovjethatalom gyakorlati intézkedéseit, struktúráját illetően, mennyire nincsenek tisztában saját jogaikkal és kötelezettségeikkel, micsoda sötétség uralkodik falun; amikor beszámoltam neki a naiv, hibákkal teli levelekről, vagy azokról a levelekről, amelyeket a falusi literátus emberek írnak meg az analfabéta parasztok számára, gondosan kicirkalmazott, kacskaringós betűkkel, és amelyekért ezek a maguk csinálta írnokok alaposan megkopasztják a parasztokat.

Meg is mutattam Iljicsnek néhány ilyen levelet. Érdeklődéssel olvasta őket. Azt tanácsolta, szervezzünk tudakozóirodákat az olvasótermek, népházak mellett. Susenszkoje faluban, a száműzetésben, Iljics kellő tapasztalatokat szerzett a parasztoknak való tanácsadásban, hiszen itt minden vasárnap szép számmal keresték őt fel a szomszédos falvak parasztjai. 1918 decemberében megírta a szovjetintézmények igazgatására vonatkozó szabályok tervezetét, s ebben hangsúlyozta, hogy a különféle hivataloknak mindenütt tudakozóirodákat kell felállítaniuk. „Ezeknek a tudakozóirodáknak nemcsak meg kell adniuk minden kívánt felvilágosítást, akár szóban, akár írásban, hanem kötelesek díjtalanul kérvényeket megfogalmazni írástudatlan vagy olyan személyek részére, akik maguk nem tudják a kérvényt világosan megfogalmazni" – írta Iljics „A szovjetintézmények igazgatására vonatkozó szabályok"-ban. (Összes Művei. 37. köt. 346. old.)

„Minden szovjetintézményben ki kell függeszteni, mégpedig nemcsak magában az épületben, de az épület kapujára is, hogy mindenki számára belépési engedély nélkül hozzáférhető legyen, a félfogadás rendjét – napját és óráját. A felek fogadására szolgáló helyiségnek okvetlenül olyannak kell lennie, hogy oda feltétlenül bármiféle belépési engedély nélkül be lehessen jutni.

Minden szovjetintézményben egy könyvet kell vezetni, amelybe a legrövidebb formában bejegyzik a kérelmező nevét, kérésének lényegét, és az ügy állását.

Fogadóórákat vasár- és ünnepnapokon is kell tartani." (Ugyanott, 345. old.)

„A szovjetintézmények igazgatására vonatkozó szabályok ter-

vezete" csupán 1928-ban, tíz évvel később jelent meg, de iskolán kívüli oktatási osztályunk ismerte Iljicsnek ezeket az útmutatásait; Iljics nyomatékos kérésére nyomban megkezdte a tájékoztatási munka megszervezését az olvasótermekben. Ezzel a munkával tekintélyt szereztek az olvasókörök vezetői, s maguk is fejlődtek. 1919-ben ezeknek az olvasókör-vezetőknek határozottan volt bizonyos befolyásuk. A tájékoztató munkát összekapcsolták a szovjethatalom propagandájával, a szovjethatalom rendeleteinek propagandájával.

*

Nemcsak a tudakozóirodákra volt gondja Vlagyimir Iljicsnek. 1919. április 12-én Kalinyin, Lenin, Sztálin aláírásával dekrétum jelent meg az állami ellenőrzés átszervezéséről (Sztálin elvtárs akkor az állami ellenőrzés népbiztosa volt). A dekrétum hangsúlyozta:

„A régi bürokratizmust szétvertük, de a bürokraták megmaradtak, s bevitték magukkal a szovjetintézményekbe a maradiság és az aktatologatás, a nemtörődömség és a fegyelmezetlenség szellemét.

A szovjethatalom kijelenti, hogy semmiféle megjelenési formában sem tűri meg a bürokratizmust, és hogy erélyes rendszabályokkal kiűzi a szovjetintézményekből.

A szovjethatalom kijelenti, hogy csak a munkás- és paraszttömegeknek az ország igazgatásába és az igazgatási szervek ellenőrzésébe való bevonása küszöbölheti ki az államgépezet fogyatékosságait, tisztíthatja meg a szovjetintézményeket a visszataszító bürokratizmustól és lendítheti előre a szocializmus építésének ügyét."

1919. május 4-én megjelent az Állami Ellenőrzési Népbiztosság mellett működő Központi Panasz- és Bejelentési Irodáról, május 24-én pedig a Központi Panasz- és Bejelentési Iroda helyi tagozatairól szóló dekrétum.

Iljics kíméletlen harcot hirdetett a szovjet apparátusban mutatkozó bürokratizmus ellen.

A múlt század hatvanas éveinek orosz szépirodalma ugyancsak tollhegyre tűzte a bürokratizmust, különösen az „Iszkra" költői (Csernisevszkij követői) jártak élen a bürokrácia kigúnyolásában. Az „Iszkra" költői (Kurocskin, Zsulev és mások) nagy hatással

voltak a mi nemzedékünkre azzal, hogy kíméletlenül pellengérre állították a bürokratikus huzavona, a korrupció minden megnyilvánulását. Verseik, a bürokráciával kapcsolatos legkülönbözőbb anekdotáik sajátos értelmiségi folklórt képviseltek a hatvanas években. Az utóbbi években gyakran beszélgettünk erről az irodalomról Anna Iljinyicsnával, akinek kitűnő az emlékezőtehetsége. Az Uljanov-családban ez az irodalmi irányzat igen népszerű volt. Az akkori idők szatírája betöltötte hivatását: hozzájárult ahhoz, hogy nemzedékünk már az anyatejjel magába szívja a bürokratikus renddel szembeni gyűlöletet. Iljics arra törekedett, hogy mindennemű bürokráciát eltöröljön a szovjet föld színéről.

Vlagyimir Iljics rendkívül figyelmes volt az emberekhez; a hozzá intézett leveleket sohasem hagyta válasz nélkül. Példaként szolgálhatnak erre a Leninszkij Szbornyik XXIV. kötetében közzétett dokumentumok.

Rengeteg panaszos levél érkezett Iljicshez, s ezekre ő maga válaszolt.

1919. február 22-én a következő táviratot küldte a Jaroszlavl kormányzósági Végrehajtó Bizottságnak:

„Danyilov szovjetalkalmazott panaszkodik, hogy a Rendkívüli Bizottság elvett tőle három pud lisztet és egyéb termékeket, amelyeket másfél év alatt gyűjtött össze nagy nehézségek árán négytagú családja számára. Szigorúan vizsgálják ki. Az eredményről távirati értesítést kérek.

Lenin, a Népbiztosok Tanácsának elnöke."

(Összes Művei. 50. köt. 260. old. oroszul.)

A Cserepoveck kormányzósági Végrehajtó Bizottságnak a következő táviratot küldte:

„Nézzenek utána Jefroszinya Andrejevna Jefimova katonafeleség panaszának (Belozerszk körzet, Pokrovszki járás, Novoszelo falu), mely szerint gabonáját elvették a közös magtár számára, noha férje ötödik éve fogságban van, három gyermeke van, munkást nem tart. A vizsgálat eredményéről és az intézkedésekről értesítést kérek. Lenin, a Népbiztosok Tanácsának elnöke." (Ugyanott, 272. old.)

Százával sorolhatnánk az ilyen példákat. És ez még csak az, amit a Lenin Intézet irattárában őriznek, nem is szólva arról, ami nem maradt meg számunkra! Amikor 1919 júniusában a „Vörös Csillag" agitációs hajóval néhány napig tartó hajóutat tettem a Volgán és a Kámán, Vlagyimir Iljics ezt írta nekem: „A címedre érkező, segítséget kérő leveleket elolvasom, és igyekszem megtenni, amit lehet." Amikor az embernek valami nagy, sorsdöntő kérdésen kell gondolkodnia, igen nehéz és kimerítő napjában hússzor is különféle apró-cseprő ügyekre átkapcsolni. Csupán séta közben vagy vadászaton engedett Vlagyimir Iljics szabad folyást a gondolatainak. Az elvtársak visszaemlékeznek, hogy ilyenkor néha egészen váratlanul elejtett egy-egy megjegyzést, amely elárulta, milyen gondolatok foglalkoztatják.

Sok mindenféle apró-cseprő dologgal kellett foglalkoznia Iljicsnek. Mondogatják is az elvtársak: „Bizony, nem kíméltük őt, mindenféle aprósággal terheltük. Nem kellett volna minden semmiséggel hozzá fordulni." Ez valóban így van, de Iljics azt tartotta, hogy foglalkozni kell az apró-cseprő ügyekkel, hogy csakis így válik a szovjet apparátus igazán demokratikussá, csakis így valósulhat meg az igazi, nem formális, hanem proletárdemokrácia.

És ugyanúgy, ahogy régebben, a párt építése során saját példamutatásával tanította az elvtársakat, hogyan kell helyesen kialakítani az agitációs, propaganda- és szervező munkát, most is a szovjethatalom élén, saját példájával igyekezett megmutatni, hogyan kell dolgozni az államapparátusban, hogyan kell kiirtani belőle minden bürokratizmust, hogyan kell a szovjetapparátust közel vinni a tömegekhez, méltóvá tenni a tömegek bizalmára. Jellemző ebben a tekintetben a Novgorodi Kormányzósági Végrehajtó Bizottsághoz intézett 1919. júniusi távirata:

„A jelek szerint Bulatovot azért tartóztatták le, mert hozzám fordult panaszával. Figyelmeztetem önöket, hogy ezért a kormányzóság végrehajtó bizottsági elnökét, a Rendkívüli Bizottság elnökét és a Végrehajtó Bizottság tagjait le fogom tartóztatni, és azon leszek, hogy főbe lőjék őket. Miért nem válaszoltak azonnal kérdésemre?

Lenin, a Népbiztosok Tanácsának elnöke."

(Összes Művei. 50. köt. 318. old. oroszul.)

Iljics az apparátuson belül is igyekezett kiirtani minden bürokratizmust, azt követelte a vezetőktől, hogy legyenek figyelmesek minden munkatársukhoz, ismerjék beosztottaikat, segítsék őket munkájukban, és teremtsenek számukra megfelelő munkakörülményeket. Iljics gyakran érdeklődött munkatársaim felől, ismerte őket, tanácsokat adott, hogy ezt vagy azt az elvtársat milyen munkaterületre állítsuk be. Állandóan érdeklődött, hogyan gondoskodom róluk, hogyan vannak ellátva élelmiszerrel, hogyan vannak ellátva gyermekeik. Nemegyszer kiderült, hogy behatóan foglalkozik egyik-másik munkatársammal, olyanokkal, akiket még csak nem is látott soha, és jobban ismeri őket, mint én magam.

Számos feljegyzés maradt fenn, amelyből láthatjuk, hogyan gondoskodott Iljics a maga apparátusának munkatársairól.

Március 8-án a Népbiztosok Tanácsának ülésén Iljics ezt írja titkárának Hrjascseváról, a Központi Statisztikai Hivatal kollégiumának tagjáról:

„Ha Hrjascseva messze lakik, és gyalog jár be, ez sehogy sem jó. Alkalomadtán magyarázza meg neki tapintatosan, hogy azokon a napokon, amikor nincs szó statisztikai kérdésekről, korábban elmehet, sőt egyáltalán nem is kell eljönnie." (Ugyanott, 267. old.)

Igen nagy figyelmet fordított Iljics a munkatársak anyagi helyzetére. Abban az időben a legfelelősebb beosztású funkcionáriusok és családjaik sem táplálkoztak megfelelően. Kiderült, hogy A. D. Cjurupa, Markov a Közlekedésügyi Népbiztosságtól és mások éheztek.

1919. augusztus 8-án Vlagyimir Iljics levelet írt a Központi Bizottság Szervező Irodájának:

„Éppen most értesültem róla *megbízható* forrásból, hogy a kollégiumok tagjai *éheznek* (Pl. Markov a Közlekedésügyi Népbiztosságon és mások). A legnyomatékosabban felhívom a Központi Bizottság figyelmét arra, hogy 1) utasítsa a Központi Végrehajtó Bizottságot, adjon minden kollégiumi tagnak (és az ehhez a tisztséghez *közel állóknak*) fejenként 5000 rubel egyszeri segélyt;

2) biztosítsák számukra a szakembereknek járó *maximumot*.

Bizony nem jól van ez így: családjukkal együtt éheznek!!

Száz-kétszáz embert fel kell táplálni." (Összes Művei. 51. köt. 32. old., oroszul.)

Április végén a keleti fronton fordulat állt be: megkezdődött a Vörös Hadsereg győzelmeinek sorozata. Visszafoglalták a fehérektől Ufát és számos más várost. Sikeres támadás indult Jekatyerinburgnál, Permnél. Június végén felszerelték a „Vörös Csillag" agitációs hajót, melynek útiránya a következő volt: a Volgán a Kámáig, majd felfelé a Kámán, ameddig csak lehetséges, aztán lefelé a Volgán addig a pontig, amíg a harc menete megengedi. A feladat az volt, hogy haladjunk a fehérek nyomában, folytassunk agitációt, érvényesítsük a VIII. pártkongresszuson elfogadott irányvonalat, erősítsük mindenütt a szovjethatalmat. A „Vörös Csillag" politikai biztosa V. M. Molotov volt; a hajónak mozija, nyomdája, rádiója, nagy könyvkészlete volt. Az utazásban részt vettek számos népbiztosság és szakszervezet képviselői (én a Közoktatásügyi Népbiztosság részéről vettem részt).

Indulás előtt hosszasan beszélgettünk Iljiccsel arról, hogyan és mit kell majd tenni, hogyan segíthetjük a lakosságot, milyen kérdésekkel foglalkozzunk a leginkább, mit vegyünk különösképpen szemügyre. Iljics maga is szeretett volna velünk jönni, de egy pillanatra sem hagyhatta abba munkáját. Az utazás előtt egész éjszaka beszélgettünk. Iljics elkísért bennünket az állomásra, meghagyta, hogy rendszeresen írjak neki, hívjam fel közvetlen vonalon. A Volgán és a Kámán Permig mentem.

Munkánkat Vjacseszlav Mihajlovics irányította. Minden állomás előtt összehívott bennünket, s együttesen megvitattuk, hol, mit fogunk csinálni, mire helyezzük a fő súlyt; minden állomás után beszámoltunk egymásnak a végzett munkáról, közöltük egymással benyomásainkat. Nekem ez az út igen sokat adott. Volt is mit mesélnem visszatérésünk után Iljicsnek! És milyen érdeklődéssel hallgatta! Egyetlen apróság sem kerülte el a figyelmét.

A hajóút során se vége, se hossza nem volt a gyűlésezésnek. Több ezer ember előtt kellett felszólalnunk a bondjuzsszkiji üzemben, Votkinszkban, Motovilihában, Kazanyban, Permben, Csisztopolban, Verhnyije Poljaniban és másutt. Hajónk lapja szerint én 34 alkalommal szólaltam fel. Nem vagyok szónok, de beszélnem kellett munkások, munkásnők előtt, vöröskatonák előtt, parasztok előtt arról, ami foglalkoztatta őket, ami szívükhöz közel állt.

A fehéreket mindenütt, ahol csak megfordultak, a lakosság határtalanul gyűlölte. Sohasem fogom elfelejteni a votkinszki gyárban tartott gyűlést. A fehérek itt „átkozott bolsevik fajzat" felkiáltással csaknem az összes serdülőt agyonlőtték. Az ezer főnyi gyűlés, amelyet a gyárban rendeztünk, egy emberként zokogott, amikor felcsendült a dal: „Szerettétek a népet és meghaltatok". Ritka volt az a család, amelynek ne lett volna áldozata. Sohasem felejtem el, amit akkor hallottam, hogyan verték agyon a fehérek a partizán tanítónőket, nem felejtem el azt a számtalan gaztettet, erőszakoskodást, megcsúfolást, amelyről a Káma menti falvak lakói – jobbára középparasztok – meséltek.

Igen elmaradott volt még akkor a falusi lakosság. A parasztasszonyok nem merték bölcsődébe adni gyermekeiket. A tanítók körében dühödt agitáció folyt a szovjethatalom ellen. Csisztopolban magam is tanúja voltam ennek. De a falusi tanítók és tanítónők jórészt maguk is a parasztok, a munkások közül kerültek ki, s ez sokakat arra késztetett, hogy a parasztokkal, a munkásokkal tartsanak. Az egyik izsevszki gyárban 96 mérnök közül 95 elmenekült Kolcsakkal együtt, de az egyik mérnök felesége, akivel valamikor egy osztályba jártam a gimnáziumban és aki Izsevszkben tanítóskodott, nem ment el a férjével, bevárta a vörösöket. „Csak nem fogok a munkások elől elmenekülni?" – mondta nekem, amikor találkoztunk.

Az értelmiség felső rétege a fehérekkel tartott, Kolcsak oldalára állt. Legfőbb agitátoraink a munkások, munkásnők, vöröskatonák voltak. Ezeknek a szavát megértették a tömegek. A 2. hadseregben volt egy nem mindennapi agitátor: az Októberi Forradalom előtt pap volt. Október után bolsevik agitátor lett. Az ötezer főnyi permi katonagyűlésen arról beszélt, milyen közel áll a szovjet kormány a tömegekhez: „A bolsevikok a ma apostolai." És amikor egy vöröskatona odakiáltott neki: „És hogy állunk a kereszténységgel?" – így válaszolt: „Ha részletesen el akarnám mondani, vagy két órát venne igénybe, így csak annyit mondok – csalás!" Igen meggyőzően beszéltek a munkásokból lett vörösparancsnokok. Beszámoltam Iljicsnek erről a gyűlésről, elmeséltem azt is, mit mondott az egyik parancsnok: „Szovjet-Oroszország térbelisége folytán legyőzhetetlen." Iljics jót nevetett, aztán a Magyar Tanácsköztársaság buká-

sára célozva azt mondta, hogy lényegében a parancsnoknak igaza van: nekünk volt hova visszahúzódnunk a polgárháborúban.

Jelabugában odajött hozzám a hajón egy vörösparancsnok, Azin elvtárs. Kozák származású volt, nem ismert kíméletet a fehérek, a katonaszökevények iránt, és a vakmerőségig bátor volt. Főként arról beszélt nekem, hogyan gondoskodik a vöröskatonákról. A katonák szerették. Nemrég levelet kaptam egy vöröskatonától, aki az ő parancsnoksága alatt harcolt Kolcsak bandáival. Szinte árad a levél minden sorából az Azin iránt érzett forró szeretet. Pasztuhov elvtárs, a Központi Végrehajtó Bizottság tagja elmesélte, hogy egyszer, amikor Izsevszk még a fehérek kezén volt, Azin vezetésével betört a városba egy vörösosztag, vörös szalagokkal feldíszített lovakon, és elfoglalta az izsevszki börtönt, amelyben a halálraítéltek ültek (ott volt köztük Pasztuhov elvtárs hetvenéves apja és tizenegy esztendős öccse is; Pasztuhov két másik fivére elesett a fronton). Később aztán Azin elvtárs a Volga alsó folyásánál a fehérek karmai közé került, akik halálra kínozták.

Igen jelentős volt a „Vörös Csillag" agitációja Tatárföldön, ahol a lakosság minden erejével támogatta a szovjethatalmat.

Vlagyimir Iljics részletesen kikérdezett mindenről; különösen érdekelte az, amit a Vörös Hadseregről, a parasztok hangulatáról, a csuvasok, a tatárok hangulatáról mondottam, s ami azt mutatta, hogy nőttön nő a tömegek bizalma a szovjethatalom iránt.

1919 második fele még súlyosabb volt az elsőnél. Különösen nehéz volt a szeptember, az október és a november eleje. Magasra csapott a polgárháború lángja. Kolcsakot legyőztük, de a fehérek most a szovjethatalom központjainak, Moszkvának és Petrográdnak a meghódítását tűzték ki célul. Dél felől Gyenyikin tört előre, és elfoglalt számos fontos helységet Ukrajnában, nyugat felől Jugyenyics nyomult előre, s már ijesztően közel volt Pityerhez. A fehérek győzelmei lelket öntöttek a megbúvó ellenségbe. November végén Petrográdban lelepleztek egy ellenforradalmi szervezetet, amely Jugyenyiccsel állt kapcsolatban, és amelyet az antant pénzelt.

Gyenyikin és Jugyenyics győzelmi sorozatának ideje alatt töme-

gével érkeztek Vlagyimir Iljics címére a szitkokat, fenyegetéseket és karikatúrákat tartalmazó névtelen levelek. Az értelmiség még ingadozott, csak legjobbjai álltak a szovjethatalom mellé, Tyimirjazevvel az élükön. Az eszerek által támogatott anarchisták szeptember 25-én merényletet követtek el a Moszkvai Pártbizottságnak a Leontyev utcában levő helyiségében; a robbanás következtében jó néhány elvtársunk életét vesztette.

Éhínség, nyomor pusztított mindenütt. Meg kellett szilárdítani a Vörös Hadsereget, ébren tartani harcos szellemét, kidolgozni a haditerveket, biztosítani kellett a hadsereg, a hátország, a munkásközpontok kenyérellátását, széles körű felvilágosító és agitációs munkát kellett végezni, új módon kellett megszervezni az egész igazgatási apparátust – nem a régi, bürokratikus módon, hanem új, szovjet módon –, ki kellett válogatni a kádereket, tanítani őket, behatóan foglalkozni minden részletkérdéssel.

És bár Iljics egy pillanatra sem kételkedett a győzelemben, reggeltől késő estig dolgozott, rengeteg gondja nem hagyta aludni. Nemegyszer felébredt éjszaka, s odament a telefonhoz, hogy ellenőrizze, végrehajtották-e valamely rendelkezését, vagy leült, hogy még valakinek megírjon egy táviratot. Nappal keveset volt odahaza, jobbára dolgozószobájában tartózkodott, fogadta a küldöttségeket. Ezekben a lázas hónapokban ritkábban láttam a szokottnál; sétáink szinte teljesen elmaradtak, a dolgozószobájába pedig nem szívesen mentem be, nem akartam zavarni munkájában.

A legégetőbb a gabonakérdés volt. A szükséges mennyiségű gabona felvásárlása az akkori körülmények között, a szétforgácsolt kisparaszti gazdaság, a tomboló spekuláció körülményei között egyszerűen megvalósíthatatlan volt. Bizonyos tervszerűséget kellett vinni ebbe a dologba, mindenkire kötelező törvényeket hozni, megfelelő embereket mozgósítani. Nem véletlen, hogy 1919. január 17-én Alekszandr Dmitrijevics Cjurupát nevezték ki közellátásügyi népbiztossá. Régóta ismertük, én együtt voltam vele a száműzetésben Ufában.

Cjurupa édesapja kishivatalnok volt (a városi elöljáróság titkára) Aleskiben, Tauria kormányzóságban. Alekszandr Dmitrijevics egy évben született Vlagyimir Iljiccsel, 1870-ben. A család népes volt – 8 tagból állt, az apa korán meghalt, az anya varrással

tartotta el gyermekeit. Alekszandr Dmitrijevics már egészen fiatalon tanítani kezdett. Népiskolába, városi iskolába, majd mezőgazdasági középiskolába járt. Szakmáját tekintve agronómus volt, jól ismerte a mezőgazdaságot, a paraszti életet. 1893-ban mint forradalmár börtönbe került, majd 1895-ben újból letartóztatták. 1897-től kezdve statisztikusként dolgozott Ufában. Itt a szociáldemokrata csoporthoz tartozott, amely aktív munkát végzett a vasutasok, a környező üzemek munkásai között; ezekben az években együtt dolgoztunk. Ufában két ízben találkozott az engem meglátogató Vlagyimir Iljiccsel, majd rendszeresen leveleztünk vele. Írt az „Iszkrá"-ba is. Meggyőződéses, lelkes forradalmárnak ismertük. 1901-ben megszervezte Harkovban a május 1-i sztrájkot, 1902-ben Tulában dolgozott abban a csoportban, amelynek Szofja Nyikolajevna Szmidovics, Vereszajev, Lunacsarszkij fivére is tagjai voltak. 1902-ben Alekszandr Dmitrijevicset letartóztatták Szamárában; 1905-ben ismét Ufában dolgozott.

1914-ben Alekszandr Dmitrijevics újból aktívan bekapcsolódott a bolsevik forradalmi munkába. Iljics, akinek kitűnő emberismerete volt, igen nagyra értékelte Alekszandr Dmitrijevicset. Nagyon szerény ember volt, nem szónok, nem író, de nagyszerű szervező, a gyakorlat embere, aki ismerte a munkáját, ismerte a falut. Ugyanakkor ízig-vérig forradalmár volt, nem félt a nehézségektől, s teljesen a munkának, annak az ügynek szentelte magát, amelynek jelentőségét mélyen átérezte. Iljics vezetése alatt dolgozott, s Iljics becsülte őt, gondoskodott egészségéről, pihenéséről. Amikor észrevette, hogy mennyire fáradt, agyonhajszolt, félig tréfásan, félig komolyan szemrehányást tett neki, hogy nem vigyáz a „kincstári vagyonra" (családi zsargonunkban így neveztük az odaadó kommunistákat). Szerette őt Vlagyimir Iljics mint elvtársat és mint barátot.

A szovjethatalom közellátási politikájának lényege abban az időben a gabonamonopólium megszervezése, vagyis mindenfajta magán-gabonakereskedelem megtiltása volt: a terményfölösleget mindenki köteles volt szabott áron eladni az államnak, a fölösleg eltitkolását megtiltották, a gabonafölöslegeket szigorúan számba kellett venni, és el kellett szállítani azokra a helyekre, ahol szűkében voltak a gabonának, készleteket kellett gyűjteni a fogyasztásra, a vetésre. Lényegében ez már a tervgazdaság, a szocialista gazdaság

része volt, de olyan körülmények között kellett folytatni, amikor még a gazdálkodás alapjait sem szervezték át, amikor a parasztok még egyénileg gazdálkodtak.

1919. július 29–30-án a Moszkvai Szovjet és a Moszkvai Szakszervezeti Tanács konferenciára hívta össze az üzemi bizottságokat, a szakszervezetek képviselőit, a Moszkvai Központi Munkásszövetkezet és a „Szövetkezet" Társaság tanácsának megbízottait abból a célból, hogy Moszkvában egységes fogyasztási szövetkezetet szervezzenek. A konferencián mensevikek és a független szövetkezet hívei is részt vettek. Vlagyimir Iljics július 30-án beszédet mondott: sikeres munkát kívánt a konferenciának, de hangsúlyozta, hogy minden attól függ, sikerül-e győzelmet aratni a polgárháborúban és újjászervezni az egész társadalmi berendezkedést, amely helyes irányt ad majd a szövetkezésnek.

Arról beszélt, hogy az Októberi Szocialista Forradalom óta mindössze húsz hónap telt el, és ez alatt az idő alatt természetesen nem lehetett újjáformálni az egész régi rendet. Hangsúlyozta, hogy nemcsak a régi intézmények és nemcsak a földesurak meg a tőkések ellen kell harcolni, hanem azok ellen a szokások ellen is, amelyek a kapitalizmus, a kisparaszti gazdaság körülményei között az évszázadok során szinte a vérévé váltak minden kisgazdának.

Most, amikor országunkban a kolhozgazdaság a gazdálkodás uralkodó formájává vált, mindenki számára érthető, miről beszélt Lenin: a kollektív gazdálkodásra való áttérésről. Arról beszélt, hogy közeledik a végső, döntő harc a kapitalizmus és a szocializmus között, hogy csak a szocializmus győzelme teszi lehetővé, hogy mindörökre száműzzük az éhínséget, a kizsákmányolást, az egyik embernek a másik munkájából való meggazdagodását. Arról beszélt, hogy a bolsevikok a Vörös Hadsereg és a munkásság ellátása érdekében léptek a szocialista terménybegyűjtés útjára. Az első évben csupán 30 millió pudot sikerült begyűjteni.

„A következő évben – mondotta Vlagyimir Iljics – több mint 107 millió pudot gyűjtöttünk be, annak ellenére, hogy katonai tekintetben és a fő gabonatermelő vidékek hozzáférhetősége szempontjából ebben a második esztendőben sokkal nehezebb körülmények között voltunk, mert hiszen nemcsak Szibériától voltunk elzárva, hanem Ukrajnától és a távoli dél nagy részétől is. Amint lát-

ják, gabonabegyűjtésünk ennek ellenére megháromszorozódott. Az élelmezésügyi apparátus munkája szempontjából ez óriási siker, de a nem gabonatermelő vidékek gabonaellátása szempontjából nagyon kevés, mert amikor pontosan megvizsgáltuk a nem földművelő lakosság, különösen pedig a városi munkáslakosság élelmezési viszonyait, kiderült, hogy a városi munkás ez idén tavasszal és nyáron élelmiszereinek körülbelül csak felét kapja az Élelmezésügyi Népbiztosságtól, a többit pedig kénytelen szabadpiacon, a Szuharevkán meg a spekulánsoknál beszerezni, s emellett az, amit az első feléért fizet, összkiadásainak egytizede, az pedig, amit a másik feléért fizet, összkiadásainak kilenctizede. A spekuláns urak, mint várható is volt, a kilencszeresét nyúzzák le a munkásokról annak az árnak, amelyet az állam a begyűjtött gabonáért kér. Ha megnézzük élelmezési helyzetünk pontos adatait, azt kell mondanunk, hogy félig-meddig kecmeregtünk ki a spekulációnak ebből a szakadékából, mocsarából, és léptünk *a valóban szocialista gabonabegyűjtés útjára* (az én kiemelésem – *N. K.*), amikor a gabona nem áru többé, nem spekuláció tárgya többé, nem olyan tárgy, amely marakodásnak, harcnak és sokak elszegényedésének oka."

„Most folyik a döntő és végső harc a kapitalizmus és a szabad kereskedelem ellen – mondotta továbbá Iljics –, s számunkra ez azt jelenti, hogy most folyik a legnagyobb jelentőségű harc a kapitalizmus és a szocializmus között. Ha győzünk ebben a harcban, akkor már nincs többé visszatérés a kapitalizmushoz és a korábbi hatalomhoz, mindahhoz, ami azelőtt volt." (Összes Művei. 39. köt. 114–115., 120. old.)

1919-ben számos beszédben, felszólalásban magyarázta meg Iljics a munkásoknak, munkásnőknek, parasztoknak, vöröskatonáknak a szovjethatalom közellátási politikájának értelmét, lényegét, beszélt a kollektív gazdaságról. Az élet bebizonyította az irányvonal helyességét.

A Vörös Hadsereg kenyérellátásáról való gondoskodás mellett Iljicsnek mindig gondja volt a hadsereg összeforrottságának, fegyelmének fokozására is. Azt tartotta, hogy ennek legbiztosabb módja a túlnyomórészt parasztokból álló Vörös Hadsereg munkásokkal való feltöltése. Ezért lelkesen üdvözölte a frontra induló petrográdi

munkásokat, a harcra készülő moszkvai munkásokat. A munkásokhoz nagy reményeket fűzött, igen fontosnak tartotta, hogy munkásokat helyezzenek vezető tisztségekbe, nevezzenek ki politikai biztosokká, vörösparancsnokokká. Fokozott éberségre hívta fel a vöröskatonákat. A Kolcsakon aratott győzelem alkalmából a munkásokhoz és parasztokhoz intézett levelében hangsúlyozta: „...A földbirtokosok és a tőkések nincsenek megsemmisítve, és nem tartják magukat legyőzötteknek: minden értelmes munkás és paraszt látja, tudja és megérti, hogy csak szét vannak verve és elrejtőztek, megbújtak és nagyon gyakran »szovjet« színt – »védő« színt öltöttek. Sok földbirtokos besurrant a szovjetgazdaságokba, a tőkések pedig a szovjet hivatalnokok képében a különböző »igazgatóságokba« és »központokba«; minden lépésnél lesik a szovjethatalom hibáit és gyengéit, hogy megdöntsék, hogy segítsék ma a csehszlovákokat, holnap Gyenyikint.

Minden erőnkkel ki kell nyomozni és kézre kell keríteni ezeket az elrejtőzött földbirtokos és tőkés rablókat, *bárhol bújtak is meg*, le kell leplezni és könyörtelenül meg kell büntetni őket, mert ezek a dolgozók leggonoszabb, legkörmönfontabb, legképzettebb és legtapasztaltabb ellenségei, akik türelmesen lesik az összeesküvésre alkalmas pillanatot; ezek szabotálók, akik semmilyen gaztettől sem riadnak vissza, csak hogy árthassanak a szovjethatalomnak. A dolgozók ez ellenségeivel, a földbirtokosokkal, a tőkésekkel, a szabotálókkal, a fehérekkel szemben könyörteleneknek kell lennünk.

Ahhoz pedig, hogy kézrekerítsük őket, ügyeseknek, óvatosaknak, öntudatosaknak kell lennünk, a legéberebb figyelemmel kell kísérnünk a legkisebb rendetlenséget, a szovjethatalom törvényeinek lelkiismeretes végrehajtásától való legkisebb eltérést. A földbirtokosokat és tőkéseket nemcsak tudásuk és gyakorlatuk, nemcsak a világ leggazdagabb országainak támogatása teszi erőssé, hanem a nagy tömegek megszokása és tudatlansága is, akik a »régi módon« akarnak élni és nem értik meg annak szükségességét, hogy a szovjethatalom törvényeit szigorúan és lelkiismeretesen betartsák." (Ugyanitt, 149–150. old.)

Ez az éberségre való felhívás sokakat megrémített. Jöttek is egyre-másra Iljicshez, s elmondták neki, hogyan számoltak le a

vöröskatonák hol ezzel, hol azzal a derék parancsnokkal, azért, mert az urak közül való, vagy mert nem tetszett nekik valamelyik parancsa, vagy valami apróságért. Mások gúnyos mosollyal számoltak be ezekről az esetekről, mintha azt mondanák: „Ezek hát az önök dédelgetett vöröskatonái!"

Természetesen sokszor előfordult, hogy nem azért büntettek, amiért kellett volna, nem azt büntették, akit kellett volna: a helyes ítélőképességet zavarta a kellő tudás hiánya, a jó és a rossz fogalmának régi, kistulajdonosi mércéje, számos kérdés anarchista módon való megközelítése. És Iljics azt követelte tőlünk, akik a népművelés területén dolgoztunk, hogy szélesebb alapokon szervezzük meg a felnőtt munkások, parasztok, vöröskatonák oktatását, ne formálisan, bürokratikusan kezeljük az oktatást, hanem szélesítsük az emberek látókörét, vigyük be az oktatási munkába a pártosság szellemét. Azt követelte, hogy amennyire csak lehet, nyissuk meg a felsőfokú oktatás útját azok számára, akik elől ez az út azelőtt el volt zárva.

1919-ben számos rendelet jelent meg, melyeknek értelmében mindenki számára megnyitották az utat a főiskolákhoz, munkásfakultásokat létesítettek, különféle tanfolyamokat szerveztek a munkások számára, s megnyitották az első szovjet pártiskolát.

Abban az időben, 1919 végén, Iljics nagyon rossz bőrben volt. Megmaradt egy fényképe, amelyen éppen egy tanfolyamra indul, jól látni rajta, milyen fáradt, gondterhelt. Nemegyszer előfordult akkoriban: benézek hozzá, s ő fáradtan néz maga elé, hallgat. Tudtam, hogy ha szólásra akarom bírni, fel akarom villanyozni, csak az kell, hogy valami jellegzetes dolgot meséljek a munkásfakultások hallgatóinak életéből, a pártiskola életéből. Volt miről mesélni. Érdekelte Iljicset, hogyan erősödik az emberek öntudata, hogyan értik meg egyre jobban a rájuk váró feladatokat. Gyakran volt alkalmam erről beszélgetni vele.

Pityerben augusztus 10. és 17. között „párthetet" rendeztek; ezzel egy időben hajtották végre a VIII. pártkongresszus határozatának megfelelően a párttagok felülvizsgálását, amely egészen szeptember végéig elhúzódott. Október 8. és 15. között Moszkvában rendeztek „párthetet".

Október 11-én Iljics megírta „A munkásállam és a párthét" c.

cikkét, amely kitűnően fejezi ki elképzelését a pártról: milyennek kell lennie az új, szovjet apparátusnak, és mennyire fontos, hogy ebbe az apparátusba minél több munkást és dolgozó parasztot vonjunk be.

„A moszkvai párthét egybeesett a szovjethatalom egy igen nehéz időszakával – írta ebben a cikkében Iljics. – A földbirtokosok, a tőkések és barátaik, Gyenyikin sikerein felbuzdulva, kétségbeesetten fokozzák összeesküvő munkájukat, a burzsoázia még görcsösebb erőfeszítéssel igyekszik pánikot kelteni, minden eszközzel alá akarja ásni a szovjethatalom szilárdságát. Az ingadozó, bizonytalan, öntudatlan nyárspolgárok, s velük együtt az értelmiségiek, az eszerek, a mensevikek, mint rendesen, még bizonytalanabbak lettek, és ők voltak az elsők, akiket a tőkéseknek sikerült is megijeszteniük.

De úgy gondolom, jobb is, hogy a moszkvai párthét egybeesett ezekkel a nehéz percekkel, mert az ügynek így többet használ. Nem parádéra kell nekünk a párthét. Kirakat-párttagokra ingyen sincs szükségünk. A mi pártunk, a forradalmi munkásosztály pártja az egyetlen olyan kormánypárt a világon, amelynek nem az a legfőbb gondja, hogy a taglétszámát növelje, hanem az, hogy a tagság minőségét javítsa, hogy a pártot megtisztítsa a »befurakodóktól«. Már többször átigazoltuk a párt tagjait, hogy kiűzzük ezeket a »befurakodókat«, hogy csak az öntudatos és a kommunizmus iránt őszinte odaadással viseltető tagokat hagyjuk meg a pártban. Felhasználtuk a frontra való mozgósítást, felhasználtuk a kommunista szombatokat, hogy megtisztítsuk a pártot azoktól, akik csak a kormányzó párt tagságával járó előnyöket akarják »élvezni«, akik nem akarják viselni a kommunizmus javára végzett önfeláldozó munka terheit.

És most, amikor fokozott mértékben folyik a mozgósítás a frontra, a párthétnek az az előnye, hogy nem csábítja azokat, akik be akarnak furakodni a pártba. Csak az egyszerű munkásokat és szegényparasztokat, a dolgozó parasztokat hívjuk nagy számban a pártba, *nem pedig* a spekuláns parasztokat. Ezeknek az egyszerű tagoknak a pártba való felvétellel nem ígérünk és nem adunk semmilyen előnyt. Ellenkezőleg, a párt tagjaira ma a szokottnál nehezebb és veszélyesebb munka hárul.

Annál jobb. Csak a kommunizmus őszinte hívei, csak a munkás-

állam lelkiismeretes és odaadó hívei, csak a becsületes dolgozók, csak a kapitalizmus idején elnyomott tömegek igazi képviselői jönnek majd a pártba.

Csakis ilyen párttagokra van szükségünk.

Nem reklámnak, hanem komoly munka érdekében van szükségünk új párttagokra. Ezért hívjuk őket a pártba. A dolgozók előtt szélesre tárjuk a párt kapuit." (Összes Művei. 39. köt. 214–215. old.)

És a továbbiakban Iljics megismételte azt, amit Jakov Mihajlovics Szverdlov temetésén mondott, nevezetesen azt, hogy az egyszerű munkások és parasztok között igen sok a szervező és adminisztrációs tehetség. Hozzájuk fordult azzal a felhívással, hogy lássanak hozzá a szocialista építőmunkához: „Ha a kommunizmus őszinte hívei, fogjanak bátrabban a munkához, ne féljenek attól, hogy új és nehéz ez a munka, ne zavarja önöket az a régi előítélet, hogy csak az tud megbirkózni ezzel a munkával, akinek hivatalos képesítése van." (Ugyanott, 216. old.)

A cikk ezekkel a szavakkal végződik: „A dolgozók tömegei velünk vannak. Ez a mi erőnk. Ez a világkommunizmus legyőzhetetlenségének forrása." (Ugyanott.)

Ezekben a nehéz napokban gyakran fordult Iljics beszédeiben, cikkeiben a munkásokhoz, a vöröskatonákhoz. Szavai lelkesítették a népet: a jaroszlavli, a vlagyimiri, az ivanovo-voznyeszenszki munkások tömegével mentek a frontra.

„...A munkások és parasztok élcsapatuk iránti *rokonszenvének* ereje *egymagában is csodákra* volt képes.

Mert ez csoda: a munkások, akik az éhség, a hideg, a gazdasági bomlás és a pusztulás hihetetlen gyötrelmein mentek keresztül, nemcsak töretlenek maradtak lélekben, nemcsak odaadóak maradtak a szovjethatalom iránt, nemcsak megőrzik önfeláldozásuk és hősiességük minden energiáját, hanem – tapasztalatlanságuk és felkészületlenségük ellenére – még vállalják az állam hajója kormányzásának terhét is! S ezt olyan pillanatban teszik, amikor a vihar veszett erővel tombol...

Proletárforradalmunk egész története tele van ilyen csodákkal. Az ilyen csodák bizonyosan és feltétlenül a szovjet világköztársaság teljes győzelméhez vezetnek, bármilyen súlyosak legyenek is az egyes megpróbáltatások." (Ugyanott, 225–226. old.)

A fiatalok is égtek a vágytól, hogy a frontra mehessenek. Mi, akik a politikai felvilágosító munkával foglalkoztunk, sokat bajlódtunk akkoriban az első szovjet pártiskolával, ahol arra törekedtek, hogy ne az Iljics által sokat szidott „kincstári" oktatásban részesítsék a fiatalokat, hanem olyan tudással ruházzák fel őket, amelynek segítségével meg tudják érteni az eseményeket. Mennyire örültünk, amikor 1919. október 24-én az első szovjet pártiskola évzáró ünnepségére megérkezett Iljics!

„Elvtársak! – kezdte beszédét. – Mint tudják, ma nemcsak annak a megünneplésére gyűltünk egybe, hogy többségük befejezte szovjet iskolai tanulmányait, hanem azért is, mert a végzettek évfolyamának körülbelül a fele elhatározta, hogy a frontra megy, hogy új, rendkívüli és hathatós segítséget nyújtson a fronton harcoló csapatoknak."

Minden szépítgetés nélkül beszélt a front súlyos helyzetéről, majd így folytatta: „Ezért, bármilyen súlyos is számunkra az az áldozat, hogy az itt egybegyűlt néhány száz hallgatót a frontra küldjük, bármilyen jól tudjuk, mekkora szükség lenne rájuk az oroszországi munkában, mégis teljesítjük az önök kívánságát." (Ugyanott, 230., 235. old.)

Miután szólott a fronton folyó küzdelemről, rátért arra a munkára, amely a szovjet pártiskola hallgatóira vár: „Azoknak, akik mint a munkások és parasztok képviselői, a frontra indulnak, nem lehet más választásuk. Jelszavuk ez legyen: halál vagy győzelem. Valamennyiüknek érteniük kell ahhoz, hogy utat találjanak a legelmaradottabb, legkevésbé öntudatos vöröskatonákhoz, hogy érthetően, a dolgozó ember szempontjából világítsák meg a helyzetet, segítsék őket a nehéz pillanatokban, minden ingadozást megszüntessenek és megtanítsák őket arra, hogyan kell harcolni a szabotázs, a tunyaság, a csalás vagy árulás számos megnyilvánulása ellen. Tudják, hogy még sok ilyen jelenség észlelhető sorainkban és a parancsnoki kar soraiban. Itt olyanokra van szükség, akiknek bizonyos tudományos képzettségük van, akik tisztán látják a politikai helyzetet és segíteni tudnak a munkások és parasztok nagy tömegeinek az árulás vagy szabotázs elleni harcban. Személyes bátorságon kívül még azt várja önöktől a szovjethatalom, hogy minden téren segítsenek ezeknek a tömegeknek, hogy véget vessenek min-

den ingadozásnak e tömegek soraiban és megmutassák, hogy a szovjethatalom rendelkezik olyan erőkkel, amelyeknek segítségét igénybe veheti minden nehéz pillanatban." (Ugyanott, 236–237. old.)

A szovjet pártiskolások méltónak bizonyultak az előlegezett bizalomra.

Iljics beszéde számunkra, politikai felvilágosító munkával foglalkozók számára is iránymutatás volt.

Nemcsak gyűléseken beszélt Iljics arról, ami foglalkoztatta, hanem otthon is, különösen akkor, amikor legjobb elvtársaink közül jött el hozzánk valaki. 1919 végén gyakori vendégünk lett Inessza Armand, akivel Iljics szívesen beszélgetett a mozgalom távlatairól. Inessza nagyobbik lánya már volt a fronton, kis híján odaveszett a szeptember 25-i Leontyev utcai robbanáskor. Emlékszem, egyszer Inessza kisebbik, akkor még egészen fiatal leányával, Varjával jött el, aki később aztán odaadó párttag lett. És Iljics – egy régi kifejezéssel élve – „felvonultatta előttük az ezredeket". Emlékszem, hogy ragyogott a szeme Varjuskának. Szerette Iljics „felvonultatni az ezredeket" akkori háztartási alkalmazottunk, Olimpiada Nyikanorovna Zsuravljova, Boreckaja írónő édesanyja előtt is. Olimpiada Nyikaronovna azelőtt az Urálban dolgozott mint egyszerű munkásnő egy vasgyárban, majd takarítónő volt a „Pravda" szerkesztőségében. Iljics úgy találta, hogy ennek az asszonynak igen fejlett proletárösztöne van. És a konyhában ülve (Iljics régi szokás szerint szeretett a konyhában ebédelni, vacsorázni, teázni) szívesen beszélgetett Olimpiada Nyikanorovnával a küszöbönálló győzelmekről.

Iljics nem tévedett: a szovjethatalom fennállásának második évfordulóját győzelmekkel ünnepeltük.

Amikor Gyenyikin október elején elérte Orjolt, az OK(b)P Központi Bizottsága a déli frontra küldte Sztálin elvtársat, a Forradalmi Katonai Tanács tagját. Sztálin új támadási tervet terjesztett elő, amelyet a Központi Bizottság elfogadott. Vlagyimir Iljics teljes mértékben támogatta. A déli fronton hamarosan megkezdődött a fordulat. Október 19-én a Vörös Hadsereg Voronyezs alatt szétverte Skuro és Mamontov tábornok csapatait, 20-án visszafoglalta Orjolt, október 21-én a pulkovói csatában megkezdődött a Petrográd ellen vonuló Jugyenyics vereségsorozata.

Az Októberi Forradalom évfordulójának napján Iljics lelkes hangú üdvözletet küldött a pityeri munkásoknak, cikket írt a „Pravdá"-ba „A szovjethatalom és a nő helyzete", a „Bednotá"-ba pedig a parasztok számára „A szovjethatalom két éve" címmel.

November 7-én Iljics beszédet mondott az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság, a Munkás- és Parasztküldöttek Moszkvai Szovjetje, az Összoroszországi Központi Szakszervezeti Tanács és az üzemi bizottságok együttes ülésén. Iljics nem szeretett ünnepi beszédeket mondani, és ez a beszéde sem volt agitációs jellegű: a gyakorlati tennivalókról szólt. De beszédének tartalma fellelkesítette, magával ragadta az ülés részvevőit, akik viharos tapssal fogadták szavait.

Iljics arról beszélt, hogy a legfontosabb, amit a szovjethatalom az elmúlt két év alatt elért: „a munkáshatalom építésének tanulsága... a munkásoknak az állam általános vezetésében való részvétele". „...A legfontosabb munkát ... a régi államapparátus átépítése terén végeztük, és ha nehéz volt is ez a munka, látjuk a munkásosztály kétéves erőfeszítéseinek eredményeit és elmondhatjuk, hogy ezen a területen a munkások képviselőinek ezrei dolgoznak, akik kijárták a harc iskoláját és lépésről lépésre kiszorították a burzsoá hatalom képviselőit. De nemcsak az államapparátusban találunk munkásokat, ott látjuk képviselőiket az élelmezésügy terén is, ahol csaknem kizárólag a régi burzsoá kormány, a régi burzsoá állam képviselői ültek. A munkások létrehozták az élelmezési apparátust..." mondotta Lenin. (Összes Művei. 39. köt. 282., 284–285. old.) Harminc százalékról 1919-ben a munkások képviselőinek arányszáma az apparátusban nyolcvan százalékra növekedett.

Igen fontos munkát végeznek a munkások, mondotta még Iljics, azzal, hogy kikovácsolják a proletariátus vezetőit a fronton és az igazgatás minden területén. Iljics rámutatott a kommunista szombatok szerepére, a munkások párttaggá válásának szerepére. Csupán Moszkvában több mint 14 000 új tagot vettek fel a „párthét" alatt. Szólott arról a tartalékról, amelyet a harcokban nevelkedett munkás-paraszt ifjúság képvisel. De a legfontosabb, s amire a legnagyobb figyelmet kell fordítani, mondotta Iljics, az, hogy helyes kapcsolatot teremtsünk a sokmilliós parasztsággal, hogy széles körű

felvilágosító munkát végezzünk a parasztság körében. Rámutatott arra, hogy mennyire felnyitja a parasztok szemét a polgárháború.

Iljics nyugodt hangon beszélt. Mindenki emelkedett hangulatban volt.

Majakovszkij, akiért annyira rajongtak akkoriban a politikai felvilágosító munka frontján dolgozó elvtársak, igen jól fejezte ki az általános hangulatot az Októberi Forradalom második évfordulója alkalmából írt költeményében:

Legyen, hogy
cseppenként
vagy kettesével
fogadja be lelkeiteket a világbirodalom.
Dicsekedjetek
a munkás hőstettével,
melynek neve:
„*Forradalom*".
Hogy a gratulálók
nem rázzák kilincsem?
Hogy félelmükben
megfagy a vérük?
Nem baj:
a századik évfordulót,
hiszem!
Elérjük.

Amikor az Októberi Forradalom huszadik évfordulóját ünnepeltük, s összegeztük a szocializmus építésében elért eredményeinket, amelyeket a Szovjetunió új alkotmánya rögzít, Iljicsre emlékeztünk valamennyien, emlékezetünkbe idéztük szavait, útmutatásait.

Júliustól gyógyulás mutatkozott, és ettől teljesen megváltozott a hangulat. Vlagyimir Iljics sokat tréfálkozott, nevetett, néha még el is dúdolta az *Internacionálét*, a *Vörös lobogót*, *A dagesztáni völgybent*.

A főépületben helyeztük el Vlagyimir Iljicset, úgy, ahogy ő akarta, abban a szobában, amelyikben azelőtt, a betegsége előtt lakott – ez volt a legszerényebb szoba az egész házban –, leszedtük a képeket a falról, beállítottunk egy spanyolfalat, fotelt, kisasztalt. A szoba most is úgy van berendezve, ahogy akkor volt. A fotel az ablak előtt állt, s az ablakból látni lehetett a falut. Egyszer (azt hiszem, 1920 decemberében) járt is ott Iljics. A legnagyobb házban összegyűlt a falu valamennyi gazdája, egy gombostűt se lehetett volna leejteni. Iljics tájékoztatót tartott, majd sokáig beszélgetett az egybegyűltekkel. Aztán gondoskodott róla, hogy Gorkiba bevezessék a villanyt (ez meg is történt), adjanak a parasztoknak vetőmagot, palántákat, gépeket.

Az utolsó hónapokban Vlagyimir Iljics szerette elnézni Gorkit, miközben valamivel foglalatoskodott.

Ekkortájt reménykedni kezdtem a felgyógyulásában. Ahogy tudtam, elmondtam Vlagyimir Iljicsnek, miért gondolom, hogy meg fog gyógyulni. És még arról beszélgettünk, hogy türelemmel kell lennie, úgy kell felfognia ezt a betegséget, mint egy börtönbüntetést. Emlékszem, Jekatyerina Ivanovna, az ápolónő, felháborodott ezen a hasonlaton: „Nahát, miket beszél! Méghogy börtön!" Hogy miért jutott eszembe épp a börtön? Arra gondoltam, hogy viselkedett Vlagyimir Iljics 1895-ben a börtönben. Óriási energiáról tett tanúbizonyságot. Azonkívül, hogy dolgozott – anyagokat válogatott és dolgozott fel *A kapitalizmus fejlődése Oroszországban* című könyvéhez, röplapokat írt s egy illegális brosúrát *A sztrájkokról* címmel, és a börtönben is irányította a szervezet munkáját –, raboskodó elvtársaival is kapcsolatot teremtett, kiterjedt levelezést folytatott velük (a levelek a könyvek sorai közé íródtak tejjel és citrommal); minden leveléből sugárzott a bizakodás és az elvtársak-

kal való törődés. „Tömjétek be ronggyal az ablakot, hogy ne húzzon...", és hogy erről gondoskodni kell, annak ilyen meg ilyen könyvre van szüksége stb. stb.

1914-ben Vlagyimir Iljicset Galíciában letartóztatták, mert azzal gyanúsították, hogy orosz kém. Nowy Targ városkában tartóztatták le és az ottani börtönbe zárták, ahol a már előbb lecsukott „bűnözők" közé került. A legtöbbjük tanulatlan, elesett paraszt volt: az egyik valamilyen formaságnak nem tett eleget, a másiknak az iratai nem voltak rendben, a harmadik valamilyen adót nem fizetett meg. Akadtak köztük olyanok is, akiknek volt bátorságuk szembeszállni a hatalmasokkal, és azok börtönbe vettették őket. Vlagyimir Iljics beléjük is lelket öntött. Amikor meglátogattam, meghagyta: ennek védőügyvédet kell keríteni, annak a családjáról gondoskodni... Beadványokat írt helyettük, elmagyarázta, mit kell tenniük. A börtönben ülő parasztok „kemény fickónak" nevezték el.

Hát ezért mondtam Vlagyimir Iljicsnek, hogy úgy kell tekinteni a betegséget, mint a börtönt, amikor az ember egy időre kénytelen-kelletlen kiesik a munkából.

És Vlagyimir Iljics a betegséget is éppen olyan erős lélekkel viselte el, mint annak idején a börtönt. Most is „kemény fickónak" mutatkozott.

Akárcsak a börtönben, Vlagyimir Iljics állandóan gondoskodott a többiekről, figyelte, van-e nemezcsizmájuk az ápolóknak, megkérdezte, adtak-e nekik enni. Egyszer Marija Iljinyicsna éppen Moszkvában volt, amikor megjött Nyikolaj Szemjonovics,[1] és én nem gondoskodtam róla, hogy nyomban adjanak neki enni. Vlagyimir Iljics a pohárszékhez vitette magát, vajat, sajtot, kenyeret vett elő, Nyikolaj Szemjonovics elé rakta, aztán szemrehányóan csóválta fejét: „Micsoda dolog ez, hogy nem gondoskodtál róla." És milyen figyelmesen látta vendégül V. Sumkint, egy régi munkás-elvtársat, aki annak idején Krakkóba jött hozzánk irodalomért, és most Gorkiban élt.

És hogy gondoskodott a cipészről, aki csizmát készített neki, és mértéket venni jött hozzánk.

[1] N. Sz. Popov, Lenin orvosa betegsége alatt.

Amikor a parkon kívülre vittük sétálni, Vlagyimir Iljics valahogy különös buzgalommal köszöngetett a szembejövő parasztoknak, munkásoknak, a szovhozban a tetőt festő mesterembereknek. A gyerekekhez különösen figyelmes és gyöngéd volt. Amikor ősszel nálunk lakott az unokaöccse, a hatéves Vitya[1] a barátjával, Ljosa Pavlovval együtt, milyen gyöngéd pillantásokat vetett a két kisfiúra: figyelmesen hallgatta gyerekes fecsegésüket, nyájasan nevetett, elnézte, hogy hallgatják a meséket, meghagyta, hogy ne vegyék körül őket tilalomfákkal.

Vlagyimir Iljics nem szerette, ha „szórakoztatták", ez terhére volt. De ha látta, hogy valami örömet okoz másoknak, szívesen ráállt. Így volt a gombászással, a filmvetítéssel, a sztereoszkóppal.

Mikor megkezdhette a szellemi foglalatosságot, hamarosan rájött, hogy egyedül is tud olvasni. És ettől kezdve (augusztus 10-e után) ragaszkodott hozzá, hogy adjanak neki újságot. Egészen haláláig naponta olvasott újságot, kezdetben a *Pravdát*, majd később az *Izvesztyijá*t is. Nagyon féltünk tőle, hogy az újságolvasás felizgatja, de elképzelhetetlen volt, hogy eltiltsuk tőle, megfosszuk a világgal való kapcsolattól. A következő rendszert alakítottuk ki: először Vlagyimir Iljics maga nézte át az újságot, azután én felolvastam a távirati jelentéseket, a vezércikket és az általa kijelölt cikkeket. Roppant gyorsan tájékozódott az újságban – az orvosok egészen el voltak képedve –, és nem engedett kihagyni semmi fontosat. Egy alkalommal kihagytam a Rappoport elvtárs leánya ellen elkövetett merénylet hírét, de rajtakapott. Nem siettünk beszámolni neki Vorovszkij haláláról sem, ám nem sokkal a per kezdete előtt Vlagyimir Iljics talált egy utalást az újságban a gyilkosságra, és nyomban megkérdezte, miről van szó. Rendkívüli figyelemmel és feszülten hallgatta a gyilkosságról szóló beszámolót, majd mindvégig figyelemmel kísérte a pert. Újságolvasás közben Vlagyimir Iljics szüntelenül kérdezett hol erről, hol arról az elvtársról, és ha magam nem tudtam róluk, elküldött, hogy tudakozódjam telefonon. Érdeklődött Potreszov, Akszelrod, Sztanyiszlav Volszkij, Bogdanov felől. Akszelrodról eszébe jutott, hogy vajon mi van Martovval. Én úgy tettem, mintha nem érteném. Másnap lement

[1] D. I. Uljanov fia.

a könyvtárszobába, az emigráns lapokban kikereste a Martov haláláról szóló közleményt, és szemrehányóan mutatta nekem. Érdeklődött Gorkij felől is, és nagyon nyugtalan lett, amikor megtudta, hogy beteg. Figyelemmel kísérte a megjelenő könyvek jegyzékét, és kijelölte azokat, amelyeket be kellett szerezni a részére, a hirdetések között rábukkant az értesítésre, hogy Petrográdban a *Zvezda* közölte egy olyan cikkét, amely addig sehol sem jelent meg nyomtatásban. Kérte, hogy szerezzük meg a „mjasznyikovizmusról" szóló újra kiadott könyvecskét. A cikkeket úgy válogatta ki, ahogyan egészségesen is válogatta volna. Csak azt olvastatta fel magának, amiben tények voltak, például megkérte, hogy olvassam fel a Hilferding pénzügyi reformjairól és a kezességi bankról szóló cikket, Larin cikkét az Állami Könyvkiadó kalkulációjáról és főleg az Angliára és Németországra vonatkozó híreket. Agitációs cikkeket nem olvastatott fel. Nagyon féltem a pártvitától. De Vlagyimir Iljics csak a fő dokumentumokra volt kíváncsi, és csak amikor megkezdődött a pártkonferencia, kérte, hogy olvassam fel az egész beszámolót egyfolytában. Szombaton szemmel láthatólag nyugtalan lett, erre megmondtam neki, hogy a határozatokat egyhangúlag fogadták el. A szombat és a vasárnap a határozatok olvasásával telt el. Vlagyimir Iljics nagy figyelemmel hallgatta, olykor kérdezett valamit. Az újság megkönnyítette, hogy eltaláljam, mit akar kérdezni Vlagyimir Iljics. Kérdéseit azért tudtam kitalálni, mert ha az ember egy egész életet leél valakivel, akkor tudja, hogy mi milyen asszociációkat kelt benne. Hogy például Kalmikováról beszéltem, tudtam, hogy a kérdő hanglejtéssel kiejtett „mi?" Potreszovra vonatkozik, az ő mostani politikai álláspontjára. Így alakult ki egy sajátos beszélgetési mód közöttünk.

Az újságon kívül könyveket is olvastunk. Minden újonnan megjelent könyvet elküldtek nekünk. Vlagyimir Iljics átnézte a beérkező csomagokat, és kiválasztotta azokat a könyveket, amelyek érdekelték: a tudományos munkaszervezésről, a pénzügyi kérdésekről szólókat, Vorovszkij, Trockij munkáit, a pártvitához kapcsolódó irodalmat, a *Pod znamenyem markszizmát*[1], a *Vörös legenda* című új antológiát, az osztályharcról szóló szöveggyűjte-

[1] *A marxizmus zászlaja alatt* – ateista folyóirat.

ményt, Kovalenszkij *Ma és holnap*ját, Zamiszlovszkaja *Száz év alatt*ját, atlaszokat, kézikönyveket.

Szerette, ha esténként felolvasok neki valamit: sokat olvastuk Gyemjan Bednijt, a forradalmi versek antológiáját, Bérangert. Egymás után több estén át olvastuk Gorkijtól *Az én egyetemeim*-et; Vlagyimir Iljics először azt kérte, hogy Korolenkóról olvassak fel, azután más cikkeket is elolvastunk. Vlagyimir Iljics félretette magának Jack London elbeszéléseit, megpróbáltunk olvasni belőle, de rögtön egy olyan ízig-vérig burzsoá moráltól csöpögő novellába botlottunk, hogy Vlagyimir Iljics csak elnevette magát és legyintett.

Ő maga is olvasott. Hajmo elvtárs a Kominterntől hozott neki egy fali naptárt, amit a Komintern adott ki. Vlagyimir Iljics hosszan nézegette ezt a kalendáriumot. Megnézte Gyenyi karikatúráit is és a különféle illusztrációkat, amelyeket Marija Iljinyicsna szerzett neki.

Ami a látogatásokat illeti, rosszul alakult a dolog. Legelőször véletlenül találkozott össze Jevgenyij Alekszejevics Preobrazsenszkijjel. Nagyon megörült, de arra a kérdésre, hogy meg van-e elégedve, megrázta a fejét. Még egyszer találkozott Jevgenyij Alekszejeviccsel, aztán kétszer Ivan Ivanovics Szkvorcovval, majd Pjatnyickijjal, Voronszkijjal, Sumkinnal, Pankovval (egy Gorkiban gazdálkodó paraszttal), a bogorodszki munkásokkal, Kresztyinszkijjel. Minden egyes találkozás felizgatta. Ha megkérdeztük, nem akar-e még valakit látni az elvtársak közül, akikkel munka közben szoros kapcsolata volt, nemet intett a fejével: tudta, hogy mérhetetlenül nehezére esne. De nagyon szívesen hallgatta, ha beszéltünk róluk. Valahányszor a városban jártam, mindig be kellett számolnom, hogy mit csináltam, kiket láttam. Nem nagyon gyakran utaztam Moszkvába, általában egyszer egy héten, ebéd után. Vlagyimir Iljics minden egyes alkalommal megbízásokat adott. Október elején ő maga is velem akart jönni. Az orvosok attól féltek, hogy majd ott is akar maradni, ezért mindenképpen lebeszéltük az utazásról, de egy szép napon fogta magát, lement a garázsba, beült az autóba és ragaszkodott hozzá, hogy menjünk Moszkvába. Ott végigjárta a szobákat, bement a dolgozószobájába, bepillantott a Népbiztosok Tanácsának üléstermébe, majd azt akarta, hogy hajtsunk végig a városon; a kocsi a mezőgazdasági kiállítás mellett

haladt el. Rendbe rakta a füzeteit, kiválasztott három kötet Hegelt, hogy majd magával viszi őket... Másnap sürgetni kezdett, hogy menjünk vissza Gorkiba.

Moszkváról többé nem esett szó.

Szeptemberben és októberben sokat autóztunk. Vlagyimir Iljics szerette az erdőt, a tágas mezőket, és szívesen kocsikázott, ő mutatta, merre menjünk. Jól ismerte a környéket. A napsütéses téli napokon is kiautózott az erdőbe; az elvtársak puskával mentek, két alkalommal kutyát is vittek magukkal. Néha láttak is egy-egy rókát, nyulat. Vlagyimir Iljics kedvelte ezeket az utakat, de engem és Marija Iljinyicsnát ilyenkor nem vitt magával.

BESZÉD A II. SZOVJETKONGRESSZUS GYÁSZÜLÉSÉN; 1924. JANUÁR 26.

Elvtársak, amit mondani fogok, a legkevésbé sem fog hasonlítani parlamenti beszédre. De minthogy a dolgozók köztársaságainak képviselőihez szólok, hozzám közelálló, kedves elvtársakhoz, akikre az a feladat vár, hogy az új alapokon nyugvó új életet építsék, ezért, elvtársak, úgy gondolom, nem kell ragaszkodnom semmiféle formasághoz.

Elvtársak, ezekben a napokban, amikor Vlagyimir Iljics koporsójánál álltam, végiggondoltam az ő egész életét, és erről szeretnék beszélni önöknek. Szívében forró szeretet élt minden dolgozó, minden elnyomott iránt. Ő maga sohasem beszélt erről, és máskor, kevésbé ünnepélyes pillanatokban valószínűleg én sem mondanám. Azért beszélek erről, mert ezt az érzést ő a hős orosz forradalmi mozgalomtól kapta örökül. Ez az érzés késztette arra, hogy szenvedélyesen, lázasan keresse a választ erre a kérdésre: milyen útonmódon lehet felszabadítani a dolgozókat? Kérdésére Marxtól kapta meg a feleletet. Nem szobatudósként fordult Marxhoz. Úgy fordult Marxhoz, mint aki gyötrő, sürgető kérdésekre keres választ. És megtalálta. E válaszok birtokában fordult a munkásokhoz.

Ez a kilencvenes években volt. Akkor nem beszélhetett gyűléseken. Pétervárra ment, a munkás tanulókörökbe. Azért ment oda, hogy elmondja, amit Marxtól megtudott, hogy beszámoljon azokról a válaszokról, amelyeket megtalált nála. Nem úgy állt a munkások elé, mint egy dölyfös tanító, hanem mint az elvtársuk. S nemcsak beszélt és mondta a magáét, hanem figyelmesen hallgatta, amit a munkások mondtak neki. És a pétervári munkások nem csupán a gyárakban uralkodó viszonyokról, nem csupán a munkások elnyomott sorsáról beszéltek neki. Meséltek a falujukról is.

A Szakszervezetek Házának csarnokában, Vlagyimir Iljics ravatalánál láttam egy munkást, aki annak idején Vlagyimir Iljics tanulóköréhez tartozott. Egy Tulából való paraszt. S ez a tulai paraszt, a Szemjannyikov-gyár munkása, így szólt Vlagyimir Iljicshez: „Itt a városban olyan nehezen tudok mindent elmagyarázni. Elmegyek haza, Tula kormányzóságba, és elmondok mindent, amit

magától hallottam; elmondom az atyámfiainak, a többi parasztnak. Ők hinni fognak nekem. Hiszen közülük való vagyok. És ott semmiféle csendőr nem fog zavarni bennünket."

Mostanában sokat beszélünk a munkások és a parasztok összefogásáról. Ez az összefogás, elvtársak, magából a történelemből adódik. Az orosz munkás egyik fele munkás, másik fele paraszt. Amikor Vlagyimir Iljics a pétervári munkások között dolgozott, beszélgetett velük, meghallgatta őket, akkor értette meg Marx nagyszerű eszméjét, azt a gondolatát, hogy a munkásosztály valamennyi dolgozó élcsapata, hogy őt követik a dolgozó tömegek, az elnyomottak, s hogy ebben rejlik a munkásosztály ereje, ez győzelmének biztosítéka. Csak így, valamennyi dolgozó vezéreként arathat győzelmet a munkásosztály. Ezt értette meg Vlagyimir Iljics, amikor a pétervári munkások között dolgozott. És ez a gondolat, ez az eszme világította be egész további tevékenységét, minden lépését. Hatalmat akart a munkásosztálynak. Tisztában volt vele, hogy a munkásosztálynak nem arra kell a hatalom, hogy könnyű életet teremtsen magának a többi dolgozó rovására; tudta, hogy a munkásosztály történelmi feladata valamennyi elnyomott, valamennyi dolgozó felszabadítása. Ennek az alapeszmének a jegyét viseli magán Vlagyimir Iljics egész tevékenysége.

Küldött elvtársak, a szovjet köztársaságok, a dolgozók köztársaságainak képviselői! Arra kérem önöket, hogy különösképpen szívleljék meg Vlagyimir Iljicsnek ezt az eszméjét.

Még néhány szót szeretnék mondani befejezésül. Meghalt a mi szeretett, drága Vlagyimir Iljicsünk.

Kommunista elvtársak, emeljétek magasra a zászlót, amely Leninnek oly drága volt: a kommunizmus zászlaját!

Elvtársak, munkások, munkásnők, parasztok, parasztasszonyok, az egész világ dolgozói, zárkózzatok föl szorosan, álljatok Lenin zászlaja alá, a kommunizmus zászlaja alá!

A fiatalságot különösen érdekli, milyen volt Lenin mint ember. Ma ezzel a kérdéssel szeretnék foglalkozni.

Tudjuk, hogy a szocializmus építése nemcsak az ipar és a mezőgazdaság átalakításából áll, hanem az emberek is mássá lesznek. Milyen irányban változik az emberek arculata?

Amikor a kilencvenes években a diákifjúság körében létrejöttek az első marxista körök, kezdetben szenvedélyes viták folytak arról, hogy mi az egyén szerepe a történelemben. Elolvastuk Mihajlovszkij cikkét, *A hősök és a tömeg*et. Akkoriban még a haladó politikusok többsége is úgy vélekedett, hogy a haladás rugói a kritikusan gondolkodó egyének, a hősök, s őket követi a jellegtelen, szürke sokaság, a tömeg. A tömeget úgy értelmezték, hogy teljesen közömbös volt, munkások, parasztok, katonák vagy nyárspolgárok tömegéről van-e szó. A tömeg egyszerűen a felvilágosulatlan sokaság. Ez a sokaság csupán utánoz, vezetni a hősök vezetik. A tömeg vak. A tömeg olyan emberek után megy, akik hatni tudnak rá, hipnotizálják és meghódítják. Emlékszem, mennyire felháborított minket, fiatal marxistákat Mihajlovszkijnak ez a tanulmánya, a tömegnek ez a megvetése.

Az ilyen nézetek gyökerei a messzi múltba nyúltak vissza. A XIX. század elején Oroszországban a nemesség volt az uralkodó osztály. A nemesség szemében a parasztság rabszolgák ostoba tömege volt, amely csak arra jó, hogy engedelmesen szót fogadjon jótevőinek, az uraknak. Az urak nem ismerték rabszolgáikat, mint emberek nem is érdekelték őket; az ő szemükben ők voltak a „csőcselék". A nemességet elsöprő és a polgárság kezét szabaddá tevő nagy francia forradalom eszméi Oroszországba is behatoltak; behatolásukat különösen elősegítette a francia seregek betörése 1812-ben. De ezek a feudális bilincsek ellen irányuló eszmék nem jutottak el a parasztsághoz, csak a nemesség felső rétegeibe hatoltak be. A nemességet mint osztályt nem hódíthatták meg, hiszen elsősorban ellene irányultak. Csak a nemesi osztály egyes képviselőit hódították meg, de ezek számára sem váltak, nem is válhattak cselekvésre vezérlő

elvvé, amellett egészen sajátos módon átértelmeződtek a fejükben. Csupán úgy hatottak a nemesekre, akik lelkesedtek értük, hogy fölébe emelték őket környezetüknek. Ennek az lett a következménye, hogy magányosnak, meg nem értettnek érezték magukat.

A dolog lényegét tekintve azonban az életről, a munkáról, az emberek egymáshoz való viszonyáról, a szerelemről, a barátságról, a dolgozó tömegről vallott nézeteik mélységesen magántulajdonosi jellegűek maradtak, még ha olykor új frazeológiába öltöztek is. Ez a jelenség elég világosan tükröződik az orosz irodalomban Puskin és Lermontov műveiben. Az egyéniség kultusza, a dicsőségszomj, a szerelem mint erőteljes élményeket nyújtó mély szenvedély, a szerelem tárgyának tulajdonként való kezelése, vad féltékenység, s a barátság:

Mi a barátság? Borgőzös mámor,
Sértődés, dölyf, álbüszkeség,
Hívság-vásár, könnyelmű tábor
Zaja, vagy meggörnyedt derék.

– írta Puskin. A tömeg: csőcselék. Puskin leírta, hogyan pengette lantját az ihletett poéta, „s körben a tanulatlan nép bárgyún figyelte őt".

A polgári szabadságnak Nyugatról ide eljutó eszméi érintetlenül hagyták ezt a magántulajdonosi lelkületet, mert magának a polgárságnak a lelkülete is velejéig magántulajdonosi, individualista. Meg aztán a szabadságeszmék fölöttébb ködösek, felszínesek voltak. És csak a katonai körökhöz tartozó nemesek jelentéktelen kis csoportja – azok, akik a legközelebbi kapcsolatban állottak a Nyugattal – kísérelte meg, hogy véget vessen a cári önkényuralomnak. A dekabristák kísérlete vereséget szenvedett, és ez elkerülhetetlen is volt, mert nem támaszkodott semmiféle forradalmi tömegmozgalomra.

Az országban kialakuló tőkés gazdálkodási formák, az ipar fejlődése felbomlasztotta a feudális rendet, és mérhetetlenül súlyosbította a parasztok kizsákmányolását, akiket kilátástalan helyzetük ösztönös lázadásokba kergetett. Kedvezett a talaj a forradalmi mozgalom számára. Ezúttal a forradalmi eszmék hordozója a vegyes rendű értelmiség volt. Ez már nem nézte le a paraszti

tömegeket. Ellenkezőleg: idealizálta, nem vette észre kispolgári osztálylényegét, figyelmen kívül hagyta a parasztok kistulajdonosi pszichológiáját, a parasztság megosztottságát, ami nem szétszórtságából, nem is az utak hiányából fakad, hanem az egész kistulajdonosi életformából, amelynek fő szabálya: „Mindenki magáért, az Úristen mindenkiért". A kistulajdonosi lelkület nem állt ellentétben a család, a szerelem nemesi-magántulajdonosi felfogásával, nem állt ellentétben az egyéniség kultuszával, a hőskultusszal.

A proletariátus nálunk akkor még nem formálódott osztállyá, a parasztság pedig tudatlan és erőtlen volt, és ez rányomta bélyegét forradalmi mozgalmunkra. A mozgalom magányos forradalmárok hősiességére támaszkodott, akik életüket áldozták a „népért", ám a „nép" félrehúzódott, és nem értette meg őket. Így értük meg a kilencvenes éveket. A kilencvenes években Mihajlovszkij elmélete dívott, melyben szeszélyesen összefonódott a tömeg nagyúri megvetése a forradalmár hősök kultuszával.

A kilencvenes évek fiatal marxistáit mélységesen felháborította a kérdés ilyetén való felvetése. Ők megfejtették a „nép" fogalmát: a forradalom mozgató erejének a munkásosztályt tartották, benne látták az összes dolgozó vezérét, az egyén, a „személyiség" történelmi szerepét pedig abban látták, hogy a „személyiség" álljon a lehető legközelebb a munkásosztályhoz, kapcsolódjon be harcába, és az ő ügyét tekintse saját ügyének. A forradalmi marxista nem állította szembe magát a munkások tömegével, azt tűzte ki a maga feladatául, hogy minél jobban ki tudja fejezni azt, amit a munkásosztály élen járó része gondol, érez, elérni törekszik.

A marxizmus nem csupán a forradalom mozgatóerejére vonatkozó nézeteket változtatja meg; gyökeresen megváltoztatja a régi, tulajdonosi és kistulajdonosi jellegű felfogást a családról, a nőről, a gyermekekről, fejlődésük, nevelésük körülményeiről és céljairól is. A marxizmus nemcsak a termelési eszközök magántulajdonát tagadja, hanem azt is, hogy a feleséget és a gyermekeket tulajdonnak tekintsék. A forradalmi marxista mindenekelőtt kollektivista, s ez teljesen megváltoztatja viszonyát a körülötte élő emberekhez. A polgári „individualista" – aki mélységesen egoista – a maga egyéni érdekeit állítja előtérbe, nem tud elvtársként, barátként viselkedni a másik emberrel, még a hozzá legközelebb állóval sem.

A barátságot a puskini értelemben fogja fel („borgőzös mámor" stb.). Az olyan barátságot, amilyen Marx és Engels között volt, képtelen fölfogni, képtelen megérteni. Nem képes megérteni, milyen sokat ad az embernek az együttes munka, mennyi öröme fakad a közös ügyért végzett munka során kialakuló kapcsolatból, hogyan erősíti-fejleszti a kollektív munka őt magát, és milyen sokat ad a többi embernek is. A közösség nem személytelenség. A jól szervezett, helyesen célratörő közösségben az ember nem vész el, nem merül alá. Ellenkezőleg, a közösségben sokkal inkább kifejlődnek erői, jobban kifejeződik személyisége. Megváltozik munkaszemlélete: a munka „isten büntetéséből" az öröm forrásává változik.

Az „individualista" magányos, a forradalmi marxista kollektivistát szoros szálak kötik össze azokkal, akikkel a közös ügyön munkálkodik, akikkel vállvetve harcol. Nem a saját „én"-jével foglalkozik, nem választja el ezt a „mi"-től. Az ilyen kollektivistának egészen más a felfogása arról, hogy mi rossz és mi jó, és mi a boldogság, mint az individualistának. A kollektivista, a forradalmi marxista élete sokkal teljesebb és boldogabb.

De mi köze ehhez Leninnek? – kérdezi az olvasó. Hiszen az elején azt mondtam, hogy Leninről lesz szó, Leninről, az emberről, az ő jelleméről.

Lenin ízig-vérig forradalmi marxista és kollektivista volt. Egész életét, tevékenységét egyetlen nagy célnak rendelte alá: a szocializmus győzelméért vívott harcnak. Ennek jegyében fogant minden érzése, minden gondolata. Távol állt tőle minden kicsinyesség, irigység, kicsinyes harag, bosszúvágy, hiúság – mindaz, ami oly jellemző a kistulajdonosi individualistákra.

Lenin harcolt, élesen vetette fel a kérdéseket, de sohasem kevert a vitákba semmilyen személyes motívumot, mindig az ügy szempontjából közelítette meg a dolgokat, ezért az elvtársak általában nem is nehezteltek meg az éles hangnemért. Nagyon alaposan megfigyelte az embereket, meghallgatta, mit mondanak, igyekezett a leglényegesebbet megragadni, ezért a sok jelentéktelen apróságból is képet tudott alkotni az emberek jelleméről, rendkívül tapintatosan tudott bánni az emberekkel, felszínre tudta hozni bennük

mindazt, ami jó, ami értékes volt bennük, amit a közös ügy szolgálatába lehetett állítani.

Újra meg újra láthattuk, mennyire mások lettek az emberek, mikor Iljicshez jöttek. Ezért is szerették az elvtársak Iljicset, ő maga pedig oly sokat merített a velük való együttlétből, mint talán senki más. Nem mindenki tud tanulni az élettől, az emberektől. Iljics tudott. Senkivel nem ravaszkodott, nem adta a diplomatát, senkinek nem hintett port a szemébe, s az emberek érezték, hogy egyenes, őszinte velük szemben.

Jellemző tulajdonsága volt az elvtársakkal való törődés – a börtönben éppúgy, mint amikor a Népbiztosok Tanácsának elnöke volt. És nemcsak az elvtársakkal törődött, hanem nagyon távol álló emberekkel is, ha segítségére szorultak. Az egyetlen hozzám írt levelében, amely megmaradt, a következő mondat olvasható:

„... A segítséget kérő leveleket, melyek időnként a címedre érkeznek, elolvasom, és igyekszem megtenni, amit lehet." Ez 1919 nyarán volt, amikor Iljicsnek igazán volt elég egyéb gondja is. Teljes erővel dúlt a polgárháború. Ugyanebben a levélben ezt írja: „Úgy látszik, a Krím megint a fehéreké." Szinte ki sem látszott a munkából, de ha segíteni kellett valakin, sohasem hallottam tőle, hogy nem ér rá.

Állandóan mondogatta, hogy többet kell törődnöm a munkatársaimmal, s amikor egyik beosztottamat a Közoktatásügyi Népbiztosságról a tisztogatás alkalmával alaptalanul megtámadták, tudott időt szakítani arra, hogy a régi dokumentumok közül előássa azt az anyagot, amely szerint az illető még október előtt, még a Bund tagjaként védelmébe vette a bolsevikokat.

Lenin jó ember volt, mondják némelyek. De a régi erényszótárból vett jóság kevéssé illik Iljicsre, valahogy nem is elég, meg nem is pontos.

Iljics sohasem zárkózott be a családjába vagy a maga körébe, ami régen annyira általános volt. Soha nem különítette el a személyest a társadalmitól, nála ez a kettő egybeolvadt. Sohasem tudott volna megszeretni egy olyan nőt, aki nem azonos nézeteket vall vele, aki nem társa a munkában. Szenvedélyesen ragaszkodott az emberekhez: rendkívül jellemző a Plehanovhoz való ragaszkodása, akitől oly sokat kapott, ez azonban soha nem tartotta vissza attól, hogy teljes erőből harcoljon Plehanov ellen, ha úgy látta, hogy Ple-

hanovnak nincs igaza, hogy álláspontja árt az ügynek, és nem tartotta vissza attól sem, hogy végleg szakítson vele, mikor „honvédő" lett.

Az ügy sikerei nagy örömet szereztek Iljicsnek. Az ügy volt az élete, szerelme, szenvedélye. Arra törekedett, hogy minél közelebb kerüljön a tömegekhez, és ezt el is tudta érni. Ő maga nagyon sokat köszönhetett a munkásokkal való kapcsolatának; ennek köszönhette, hogy minden egyes szakaszban helyesen értelmezte a proletariátus harcának feladatait. Ha figyelmesen tanulmányozzuk, hogyan dolgozott Lenin mint tudós, mint propagandista, mint agitátor, mint szerkesztő, mint szervező, akkor mint embert is megértjük. A cikkeiben és beszédeiben elszórt megjegyzések, sőt egyes kifejezések, fordulatok ezreiből sugárzik felénk Iljicsnek, a kollektivistának, a munkásügy harcosának egyénisége. Kollektivistának, a munkásügy harcosának lenni nagy boldogság. Az ember szüntelenül érzi, hogyan tágul a látóköre, mélyül az életszemlélete, bővül tevékenységének szférája, s hogyan nő a hozzáértése; hogyan nő, erősödik együtt a tömeggel, az üggyel. Ezért tudott Iljics olyan magával ragadóan nevetni, ezért tréfálkozott olyan vidáman, ezért szerette úgy „az élet zöld fáját", ezért lelte akkora örömét az életben. Lenin nem lehetett volna olyan, amilyen volt, ha nem ebben a korban, nem a proletárforradalmak és a szocializmus építésének korában élt volna, hanem egy másik korban. A marxizmus elméletének köszönhette rendíthetetlen hitét a proletariátus ügyének győzelmében s éleslátását, amelyre oly nagy szükség volt; a proletariátushoz kivételes közelségben folytatott harca és munkája, a proletariátus ügyéért vívott harca alakította ki benne a jövő emberének vonásait, akinek jelleme annyira más, mint a „tömegtől", a sokaságtól egyaránt távol álló nemesi vagy polgári és kispolgári hősé.

Ha megértjük Iljicset az embert, akkor jobban megértjük azt is, mi a szocializmus építése, akkor megérezzük azt is, milyen a szocialista rendszer embere.

Nagyon sokat írnak mostanában Vlagyimir Iljicsről. Ezekben a visszaemlékezésekben gyakran valamiféle aszkétának, jámbor filiszter-családapának ábrázolják őt. Valahogyan eltorzul a róla alkotott kép. Nem ilyen volt ő. Olyan ember volt, akitől semmi sem idegen, ami emberi. Az életet a maga teljességében, sokrétűségében szerette és szomjasan itta.

Életünket is úgy festik le, mintha csupa nélkülözés lett volna. Ez nem igaz. Az olyan nyomort, hogy nincs miből kenyeret venni, soha nem ismertük. Talán így éltek az emigráns elvtársak? Igaz, akadtak köztük, akik két éven át nem jutottak kenyérkeresethez, és Oroszországból sem kaptak pénzt, úgyhogy valóban éheztek. Velünk ez nem fordult elő. Az igaz, hogy egyszerűen éltünk. De talán a dúskálásban és pompában van az élet öröme? Vlagyimir Iljics értett hozzá, hogy élvezze az élet valódi örömeit. Nagyon szerette a természetet. Most nem beszélek Szibériáról, de az emigrációban is állandóan jártunk kirándulni, hogy teleszívjuk magunkat friss levegővel, jó nagyokat csavarogtunk, és a levegőtől, a mozgástól, az élményektől megittasulva tértünk haza. A mi életmódunk lényegesen különbözött a többi emigránsétól. Ezek szerették a véget nem érő beszélgetéseket, fecsegést egy-egy csésze tea mellett, füstfelhőkbe burkolózva. Vlagyimir Iljicset az ilyen fecsegés szörnyen fárasztotta, és mindig megszökött, hogy egy kicsit sétáljon. Emlékszem, emigránséletünk első évében, Münchenben egy alkalommal magunkkal vittük sétálni Martovot és Anna Iljinyicsnát, hogy megmutassuk nekik kedvenc helyünket, egy elhagyatott zugot az Isar partján, ahová a sűrű bozóton át kellett utat törni. Fél óra alatt annyira kimerültek és olyan zsörtölődésbe fogtak, hogy gyorsan áteveztünk velük a város civilizált részébe, és azután nélkülük mentünk el a „mi" helyünkre. Még Londonban is módját ejtettük, hogy kijussunk a természetbe, pedig ebből a füstös-kormos, örökké ködborította monstrumból nem olyan könnyű kivergődni, kivált ha az ember nem akar másfél pennynél többet költeni omnibuszra.

Később, amikor Svájcban már kerékpárunk is volt, kiránduló-

saink köre jócskán kibővült. Emlékszem, Londonban egyszer valamelyik elvtárs, aki azt hitte, hogy Iljics mást se tesz, mint reggeltől estig a British Museumban kuksol, mennyire elcsodálkozott azon, hogy sétálni készül, mire Vera Ivanovna Zaszulics felháborodottan kiáltott fel: – De hiszen szenvedélyesen szereti a természetet! – Emlékszem, én akkor azt gondoltam magamban: bizony, így igaz.

Nagyon szerette Iljics megfigyelni a mindennapi életet is. Hová mindenhová el nem keveredtünk vele Münchenben, Londonban, Párizsban! Kikereste az újságokból, mikor és hol, melyik peremkerületben, olcsó kis kávéházakban, vagy – Angliában – templomokban tartanak különféle szocialista gyűléseket. Látni akarta a német, az angol, a francia munkás életét, hallani, hogy beszél nem a nagygyűléseken, hanem baráti körben; tudni akarta, hogyan gondolkozik, miféle célok éltetik. Csak választási gyűlésen hányan vettünk részt Párizsban! Azokban az országokban, ahol éltünk, jobban ismertük a munkások életét, mint az emigránsok általában. Emlékszem, Párizsban volt egy időszak, amikor a francia forradalmi dalokért lelkesedtünk. Vlagyimir Iljics megismerkedett egy Montaigusse nevű énekessel, aki forradalmi dalokat szerzett és adott elő kivételes tehetséggel. Egy kommünár fia volt, s a munkásnegyedek kedvence. Iljics egy időben nagyon sokat dúdolta egyik dalát, a *Salut à vous, soldats de 17*-et:[1] azokhoz a francia katonákhoz szólt, akik megtagadták, hogy tüzet nyissanak a sztrájkolókra. Tetszett neki az a dala is, amelyben azokat a szocialista képviselőket gúnyolja ki, akiket a tudatlan parasztok választottak meg, s akik a 15 000 frankos képviselői fizetésért árulják el a parlamentben a nép szabadságát... Aztán jött a színházba járás időszaka. Iljics kikereste a hirdetésekből, hogy melyik külvárosi színházban lép fel Montaigusse. Párizs térképével felfegyverkezve jutottunk el ezekbe a távoli külvárosokba. Előbb végignéztük a színdarabot, többnyire valami szentimentális-sikamlós sületlenséget, amivel olyan előszeretettel eteti a francia burzsoázia a munkásokat, s ezután következett Montaigusse. A munkások tapsorkánnal fogadták, ő pedig rövid munkászekében, a nyaka körül kendővel, ahogy a francia munkások járnak, aktuális dalokat énekelt nekik, kicsúfolta a burzsoáziát,

[1] Üdv néktek, tizenhetesek.

dalolt a nehéz munkássorsról és a munkásszolidaritásról. A párizsi külvárosok publikuma, a munkásközönség élénken reagál mindenre: a divatos, magas kalapot viselő hölgyre, akit az egész nézőtér csúfolni kezd, éppúgy, mint a darab tartalmára. – Ejnye, te csibész! – kiáltja oda az egyik a háztulajdonost alakító színésznek, mikor ez azt követeli a házában lakó fiatal lánytól, hogy legyen az övé. Iljics szeretett feloldódni ebben a munkástömegben. Montaigusse egyszer fellépett a mi orosz összejöveteleink egyikén, és utána késő éjszakáig beszélgetett Vlagyimir Iljiccsel a közelgő világforradalomról. A kommünár fia és az orosz bolsevik – mindkettő a maga módján álmodozott erről a forradalomról. A háború alatt Montaigusse hazafias dalokat kezdett írni.

Egy másik időszakban választási gyűlésekre jártunk. A munkások ezekre a gyűlésekre magukkal hozták a gyerekeiket is, mert nem tudták kire hagyni. Hallgattuk a szónokokat, figyeltük, mi az, ami felvillanyozza, izgalomba hozza a tömeget, elgyönyörködtünk a szónokot csillogó szemmel hallgató kovács robusztus alakjában és hozzásimuló, félig még gyermek fiában, aki, akárcsak az apja, szinte itta a szónok szavait. Meghallgattuk, hogy beszél a szocialista képviselő munkáshallgatóság előtt, majd elmentünk, hogy meghallgassuk, miket mond az értelmiségiek, a tisztviselők gyűlésén, és saját fülünkkel hallhattuk, hogy halványulnak el, öltenek a kispolgárság számára elfogadható színt a szónok ajkán azok a gyújtó hatású, nagy eszmék, amelyek lángra lobbantották a munkáshallgatóságot. Hiszen az a fő, hogy minél több szavazatot szedjen össze! S a gyűlésről hazafelé menet Iljics a szocialista képviselőről szóló Montaigusse dalocskát dúdolta: – *T'as bien dit, mon ga'!*[1]

Londonban a Hyde Parkba jártunk meghallgatni az alkalmi szónokokat: az egyik istenről beszélt, a másik arról, hogy milyen nehéz a kereskedősegédek élete, a harmadik a kertvárosokról. Eljártunk Whitechapelbe, a londoni zsidónegyedbe, ahol orosz matrózokkal meg a zsidó szegénynéppel ismerkedtünk meg, s bánatos dalaikat hallgattuk. Voltunk egy szocialista körben, ahol egy ifjú angol szocialista a municipális szocializmusról tartott előadást, egy régi párttag pedig – aki előzőleg a Seven Sisters[2] elnevezésű

[1] Jól beszéltél, fiú!

[2] Hét nővér.

szocialista templomban tartott sajátos istentiszteleten a szocialista pap szerepét töltötte be, s azt fejtegette, hogy a zsidók kivonulását Egyiptomból úgy kell felfogni, mint annak előképét, ahogy a munkások vonulnak ki a kapitalizmus birodalmából a szocializmus birodalmába – szidta az ifjú szónokot opportunizmusa miatt...

Ha valaki ért ahhoz, hogy megfigyelje az életet, az emberi életet a maga sokrétűségében, sajátos megnyilvánulásaival együtt, s megtalálja benne a saját élményeivel összecsengő hangokat, ez nem azt jelenti, hogy élvezi az életet? Vajon érthet-e ehhez egy aszkéta?

Vlagyimir Iljics szerette az embereket. Nem állította maga elé az asztalára szeretteinek fényképeit, mint nemrégiben írta valaki. De szenvedélyesen szerette az embereket. Így szerette például Plehanovot. Plehanov óriási szerepet játszott Vlagyimir Iljics fejlődésében, segítségére volt abban, hogy rátaláljon a helyes forradalmi útra. Ezért Iljics szemében Plehanovot sokáig dicsfény vette körül, és a legjelentéktelenebb nézeteltérésük is roppant fájdalmasan érintette. A szakítás után is gondosan figyelte, miket mond Plehanov. Mekkora örömmel idézgette Plehanovnak ezeket a szavait: „Nem akarok opportunistaként meghalni." Még 1914-ben is, amikor kitört a háború, még ekkor is rettenetesen izgatottan készült a háborúellenes felszólalására azon a lausanne-i gyűlésen, amelyen Plehanovnak is kellett beszélnie. „Hát csakugyan nem érti meg?" – mondogatta Vlagyimir Iljics. P. N. Lepesinszkij visszaemlékezéseiben van egy teljesen valószerűtlen rész. Lepesinszkij azt írja, hogy Lenin egyszer így szólt hozzá: „Lám, Plehanov meghalt, én pedig, én élek." Ez nem lehetett így. Minden bizonnyal valamilyen más árnyalata volt, amit Lepesinszkij nem értett meg. Vlagyimir Iljics sohasem állította szembe magát Plehanovval.

Fiatal elvtársaink, miközben a párttörténetet tanulmányozzák, valószínűleg nincsenek egészen tisztában azzal, mit is jelentett a mensevikekkel való szakítás.

Vlagyimir Iljics nemcsak Plehanovot szerette, hanem V. J. Zaszulicsot és Akszelrodot is. „Majd megismered Vera Ivanovnát. Kristálytiszta ember" – így szólt hozzám Vlagyimir Iljics aznap este, mikor megérkeztünk Münchenbe. Hosszú ideig Akszelrodot is dicsfénnyel övezte.

Az utolsó időkben, nem sokkal halála előtt, Akszelrod felől kér-

dezett (rámutatott az újságban a nevére, és ezt kérdezte: – Mi? –), megkért, hogy érdeklődjem meg telefonon Kamenyevtől, mit tud róla, és figyelmesen hallgatta, amit elmondtam. Amikor A. M. Kalmikováról meséltem neki, és ezután kérdezte, hogy „mi?", már tudtam, hogy Potreszov felől érdeklődik. Elmondtam, amit tudtam, és megkérdeztem: – Tudakoljam meg részletesebben? – Megrázta a fejét. – Azt mondják, Martov is a halálán van – mondta Vlagyimir Iljics kevéssel azelőtt, hogy elvesztette beszélőképességét. És valahogy olyan lágyan csengett a hangja.

A személyes vonzalom soha nem befolyásolta Vlagyimir Iljics politikai állásfoglalását. Bármennyire szerette is Plehanovot vagy Martovot, politikailag szakított velük, amikor az ügy szempontjából szükségessé vált (és akivel politikailag szakított, azzal személyesen is szakított, nem is tehetett másképp, hiszen egész élete a politikai harchoz kapcsolódott).

Az emberekhez való személyes ragaszkodás azonban hihetetlenül nehézzé tette Vlagyimir Iljics számára ezeket a szakításokat. Emlékszem, milyen rettenetesen érezte magát, mikor a II. kongresszuson nyilvánvaló lett, hogy elkerülhetetlen a szakítás Akszelroddal, Zaszuliccsal, Martovval és a többiekkel. Egész éjjel ott ültünk és reszkettünk az idegességtől. Ha Vlagyimir Iljics nem lett volna ilyen szenvedélyesen ragaszkodó ember, nem ment volna tönkre olyan korán. A politikai tisztesség – a szó igazi, mély értelmében –, az, hogy az ember politikai ítéleteiben és cselekedeteiben szabaddá tudja tenni magát minden személyes rokonszenvtől vagy ellenszenvtől, nem mindenkinek adatik meg, és akinek igen, annak nagyon megnehezíti az életét.

Vlagyimir Iljicset mindig nagyon érdekelték az emberek. Felfedez valakiben valamilyen érdekes tulajdonságot, és máris valósággal csüng rajta. Emlékszem Natanszonnal való kéthetes „regényére", aki a szervező tehetségével káprázttatta el. Másról se lehetett hallani tőle, mint Natanszonról. Különösen érdekelték azok, akik Oroszországból érkeztek. És az emberek Vlagyimir Iljics kérdéseinek hatása alatt, anélkül, hogy ők maguk észrevették volna, énjüknek legjobb részét tárták elé, amely a munkához való viszonyukban, munkájuk egész felfogásában jutott kifejezésre. Valahogy önkéntelenül költői színben festették le a munkájukat Iljics

előtt. Iljics szenvedélyesen szerette az embereket, és szenvedélyesen szerette a munkát. Ez a két szenvedély eggyéfonódott benne. Ez tette életét kivételesen gazdaggá, intenzívvé és teljessé. Valósággal itta magába az életet, egész bonyolultságában és sokrétűségében. Nem, az aszkéták nem ilyenek.

Iljics a maga élet- és emberszemléletével, azzal a szenvedélyességével, amely minden vonatkozásban jellemezte, a legkevésbé sem volt az az erényes nyárspolgár, amilyennek mostanában olykor ábrázolják: példás családapa, feleség, gyerekek, az asztalon családi fényképek, könyv, háziköntös, ölben doromboló kiscica, s körülötte az úri „berendezés", melynek bútorai közt „kipiheni" a közélet fáradalmait. Vlagyimir Iljics minden egyes lépését valamiféle kispolgári szentimentalizmus prizmáján át láttatják. Jobb lenne, ha minél kevesebbet írnának erről a témáról.

Vlagyimir Iljics semmit sem vetett meg annyira, mint a pletykálkodást, a mások magánéletébe való beavatkozást. Az ilyesmit megengedhetetlennek tartotta.

Amikor a száműzetésben éltünk, nemegyszer beszélt erről. Azt mondta, gondosan távol kell tartanunk magunkat a különféle száműzött-históriáktól, amelyek termőtalaja rendszerint a pletykálkodás, egymás megszólása, a mások lelkében való turkálás, a fölösleges kíváncsiság. Ez posványos kispolgáriság, nyárspolgáriság.

Londonban, 1902-ben Vlagyimir Iljics igen éles összeütközésbe került az *Iszkra* szerkesztőségének néhány tagjával. Ezek ugyanis el akarták ítélni az egyik elvtársat valamilyen „rút" tettéért, amelyet állítólag a száműzetésben követett el. A vizsgálat természetesen azzal járt, hogy durván beavatkoztak az illető magánéletébe. Vlagyimir Iljics hevesen tiltakozott ez ellen, kereken megtagadta, hogy részt vegyen ebben a gyalázatban, ahogy kifejezte magát. Ezek után azzal vádolták később, hogy nincs benne tapintat...

Én azt hiszem, az a követelése, hogy ne vájkáljanak mások lelkében, éppen az igazi tapintat megnyilvánulása volt.

VÁLASZOK AZ AGYKUTATÓ INTÉZET KÉRDŐÍVÉRE (1935)

...Nem volt gyönge, de különösebben erős sem volt. Fizikai munkát nem végzett. Legföljebb a kommunista szombatokon. Még emlékszem rá: mikor a száműzetésben voltunk, megjavította a kerítést. A kirándulásokon nem fáradt el hamar. Mozgékony volt. Szeretett járni. Otthon is folyton járkált, fel-alá, gyorsan, a szoba hosszában, olykor lábujjhegyen. Gondolkodott valamin. Miért lábujjhegyen? Azt hiszem, részben azért, hogy ne zavarjon senkit, például az emigrációban, mikor szobát béreltünk, ne zavarja a lakás tulajdonosait sem. De csak részben ezért.

Ezenkívül valószínűleg azért is, mert ez a gyors, zajtalan, lábbujjhegyen való járkálás még erősebb koncentrációra késztette.

Heverészni kifejezetten nem szeretett.

A mozdulataiban nem volt semmi félszegség. Mozdulatai nem voltak lágyak, de nem is voltak szögletesek.

Gyorsan járt. Járás közben nem himbálta magát, és nem lóbálta különösebben a kezét.

Nem volt esetlen, inkább ügyes. Keményen állt a lábán.

Tornászni nem tornászott; gorodkit játszott. Úszott, jól korcsolyázott, szeretett kerékpározni. A száműzetésben a folyón, a part mellett korcsolyázott. A Volgánál, ahol felnőtt, nincsenek gombatermő helyek. Miután megérkeztem hozzá a száműzetésbe, gyakran mentünk az erdőbe gombát szedni. Jó szeme volt, s amikor (egykettőre) megtanulta, hogyan kell megkeresni a gombát, szenvedélyes gombaszedővé vált. Szeretett vadászni. Általában borzasztóan szeretett az erdőben járni.

Nem értett semmilyen mesterséghez, hacsak a titkos levélírást nem számítjuk annak.

Gyorsan öltözött és vetkőzött. A betegsége alatt igyekezett mindig ugyanazt a sorrendet betartani, éppen azért, hogy gyorsan végezzen mindennel.

Kedvelt gesztusok és szokásos mozdulatok: beszéd közben a jobb kézzel előre és jobb felé. Nemrég láttam egy képet a szónokló Iljicsről, a jobb kezét így tartja: az alsókar előre, felsőkar a törzshöz

szorítva: így nem csinált soha, a kezét kinyújtva vagy lekerített mozdulattal előrelendítette, messze a törzsétől.

Nem verte öklével az asztalt, nem fenyegetőzött az ujjával – ilyesmit sohasem csinált.

Modorosságot, mesterkéltséget, különcködést, színpadiasságot, szenvelgést nem lehetett felfedezni a mozdulataiban.

Mimikája és gesztikulációja mindig kifejező volt; betegsége alatt határozottan élénkebbé vált. Nagyon gyakran mosolygott. Mosolya őszinte volt, nem kaján, sem „udvarias".

Hogy tudott hahotázni! Még a könnyei is potyogtak. Nevetés közben hátradőlt.

Semmi úgynevezett udvarias mosoly vagy nevetés, semmi erőltetettség. Mindig abszolút természetesen mosolygott.

A hangja erős, de nem kiabáló mellhang volt. Bariton. Énekelt. A repertoár: Nem templomban eskettek (népdal), Jeleckij áriája a *Pikk dámá*-ból, A rablánc a lábon nehéz volt, Warszawianka, Fel, vörösök, proletárok, Eljött május víg napja, Tomboljatok, zsarnokok.

Gyorsan beszélt. A gyorsírók nehezen tudták követni. Egyébként lehet, hogy nem is azért, vagy nem annyira azért, mert gyorsan beszélt, hanem mert 1) akkori gyorsíróink elég gyengék voltak; 2) mondatainak felépítése nehéz volt.

A Lef[1] antológiájában van egy cikk, melynek szerzői, Iljics beszédeinek szerkezetét elemezve, arra a következtetésre jutnak, hogy beszédének (mondatainak) felépítése latinos.

Iljics egyszer azt mondta nekem, hogy annak idején nagyon szerette a latint.

Hangja kifejező, nem monoton. Különösen kifejezőek – a moduláció tekintetében is – a Zwischenruf-jai[2]. Mintha most is hallanám.

Beszéde egyszerű volt, nem cikornyás, nem teátrális, nem volt sem „természetesen mesterkélt" és franciásan „dallamos" (mint például Lunacsarszkij beszédmodora), sem száraz, merev, monoton, „angol" típusú; az orosz beszéd e két véglet között valahol középütt van. Ilyen Iljicsé is: „közbülső", tipikus orosz beszéd. Érzelmileg

[1] Levij Front – Balfront – a húszas évek futurista irodalmi folyóirata. – *Szerk.*

[2] Közbekiáltásai.

telített, de nem mesterkélt, nem erőltetett, hanem természetesen emocionális. A modulációja nem volt sablonosan egyforma és ismétlődő. A szavakat és mondatokat zökkenőmentesen, minden nehézség nélkül szedte össze. Igaz, mindig igen gondosan készült a felszólalásaira, de nem a mondatokat fogalmazta meg, hanem a beszéd vázlatát, a mondanivalót, a gondolatokat fontolgatta.

Mindig belemelegedett a beszédbe, akár szónokolt, akár beszélgetett. Gyakran előfordult – nagyon emocionális volt –, hogy felszólalására készülve fel-alá járkált a szobában, és halkan mondta például a cikket, amit megírni szándékozott. Előfordult, hogy sétálni mentünk, és ő némán, gondolataiba merülve haladt mellettem. Ilyenkor én se szóltam, hagytam, hogy magába mélyedjen. Azután elkezdett beszélni, részletesen, alaposan, és nagyon nem szerette a közbevetett kérdéseket. Viták, megbeszélések után gyakran mogorva, szűkszavú, levert volt. Én soha nem kérdezősködtem; később mindig elmondta magától, mi történt.

A sétákon gyakran valamilyen váratlan megjegyzése mutatta, hogy séta közben is feszülten gondolkodott, töprengett.

„Felmászik valami festőien szép hegyre, s közben egyáltalán nem a hegyre gondol, hanem a mensevikekre" (lásd M. Esszen visszaemlékezéseit).

Éppen ez volt a baj, mikor a betegsége elkezdődött. Amikor az orvosok eltiltották az olvasástól és mindenfajta munkától. Azt hiszem, helytelen volt. Iljics gyakran mondogatta: – De hiszen azt úgysem tudják megtiltani (és én se magamnak), hogy gondolkozzam.

Mindig élt benne a törekvés, hogy tisztázza, megfogalmazza, kimondja a maga álláspontját.

Soha nem fordult elő, hogy szavak, mondatok vagy fordulatok kiestek volna az emlékezetéből, vagy hogy nem értette volna meg a másik fél szavainak értelmét. Ellenkezőleg, rendkívül gyorsan megértette és felfogta. Feljegyzései gyakran egyetlen szóból, egyetlen mondatból állnak.

Otthon, ha valamilyen kérdés nagyon izgatta, mindig suttogva beszélt.

Nagyon friss, állhatatos és kitartó ember volt. És derülátó.

A börtönben maga volt a megtestesült állhatatosság és élénkség. A betegsége alatt történt, hogy az ápolónő jelenlétében ezt mond-

tam neki: „Látod, vissza fog térni a beszélőképességed, csak lassan. Vedd úgy, mintha egy ideig börtönben lennél." Az ápolónő felháborodott: „Nahát, miket beszél, Nagyezsda Konsztantyinovna! Méghogy börtön!"

Iljics megértett: ez után a beszélgetés után észrevehetően jobban uralkodott magán.

Szeretett dúdolni és fütyörészni.

Rettenetesen gyorsan írt, tele rövidítésekkel. Sokat és szívesen írt. Előadásaihoz mindig leírta a beszéd gondolatait és vázlatát. Mások előadását hallgatva jegyezte az előadó gondolatmenetét és egyes megfogalmazásait. Ezekben a jegyzetekben minden lényeges benne volt, semmi fontos nem sikkadt el.

A kézírása gondosabbá vált, ha valami olyasmiről írt (például a leveleiben), ami különösen érdekelte, izgatta.

Levelei összefüggők és logikailag következetesek voltak. Nagyon gyakran rövidítette a szavakat, elhagyott betűket (főleg magánhangzókat) és szótagokat, hogy meggyorsítsa az írást.

Kéziratait mindig rögtön tisztázatban írta. Nagyon kevés javítással.

Nem mondható, hogy akár az írásbeli, akár a szóbeli kifejezés dominált volna. Szerintem mind a kettő igen fejlett volt. Egyformán könnyen és folyékonyan írt és beszélt.

A statisztikai táblázatokat, számokat, kivonatokat mindig rendkívül gondosan, különös buzgalommal írta, ezek a „szépírás" mintaképei. Szívesen írt ki statisztikát: számokat, görbéket, grafikonokat, de rajzos grafikonokat soha.

A statisztikai grafikát bőségesen alkalmazta, ő maga vonalazgatta, nagyon gondosan.

Rajzolni soha nem rajzolt.

Rendkívül gyorsan olvasott. Magában. Hangosan soha nem olvastunk fel egymásnak, nálunk ez nem volt szokás: nagyon lassítja az ütemet.

Néha olvasás közben halkan mormolta magában, ami az olvasmánnyal kapcsolatban eszébe jutott.

Jól látott messzire. Mamával (az én anyámmal) gyakran versenyeztek ebben.

Jó szemmértéke volt, jó lövő és ügyes gorodki-játékos volt.

A színeket és árnyalatokat nagyon jól meg tudta különböztetni.

Vizuális memóriája kitűnő. Az arcokat, oldalakat, sorokat pontosan megjegyezte magának, sokáig megőrizte emlékezetében, még az egészen apró részleteket is.

Imádta a természetet. Szerette a hegyeket, az erdőt és a naplementét. Nagyon szerette és értékelte a színek kombinációit. A saját öltözetére nem sok gondot fordított. Azt hiszem, teljesen mindegy volt neki, milyen színű a nyakkendője. A nyakkendőt különben is afféle szükséges rossznak tekintette.

Jól hallott mindkét fülére. Jól meghallotta a suttogást is. Ismeretlen helyen jól tájékozódott. Hallás után is jól fel tudta becsülni a távolságot és irányt.

Nagyon jól emlékezetébe véste, amit hallott. Mindig pontosan, magabiztosan és fennakadás nélkül adta tovább. Úgy gondolom, hogy vizuális és auditív memóriája megközelítőleg egyformán fejlett volt.

Amikor felszólalásaira készült, és általában amikor dolgozott, szeretett aláhúzogatni, idézeteket kiírni és jegyzeteket készíteni. Jegyzetei rövidek és kifejezőek voltak.

Nagyon szerette hallgatni mások elbeszéléseit. Komolyan, figyelmesen, kedvvel hallgatta őket. Egy munkáscsoport meglátogatta a felgyógyulása után. Ezek a munkások visszaemlékezésükben azt írják, hogy Iljics elbeszélgetett velük. Valójában csak hallgatta őket. Nagyon szeretett zenét hallgatni, de borzasztóan elfáradt tőle. Ha zenét hallgatott, azt is komolyan csinálta. Nagyon szerette Wagnert. De többnyire az első felvonás után szinte betegen ment haza.

A lármát általában nem szerette. Nem a népes utcák, a tömeg, a nagyváros lármájáról beszélek. De a lakásban nem szerette a zajt.

Muzikális. Zenei memóriája jó. A hallott dallamot jól megjegyezte, de nem valami gyorsan. Legjobban a hegedűt szerette. A zongorát is. Abszolút hallás? Nem tudom. Ritmus? Kotta? Tudott-e kottát olvasni? Nem tudom.

Az operát jobban szerette, mint a balettot.

Szerette a Pathétique- és az Appassionata-szonátát.

Szerette a Torreádor-indulót. Párizsban szívesen járt hangversenyekre. De ilyesmire nem sok idő jutott az életünkből. A színházat nagyon szerette, mindig erősen hatott rá.

Svájcban megnéztük *Az élő holttest*et.

A magasságtól nem félt, a hegyekben a „legszélen" járt. A gyors utazást szerette.

Ha beszélgettek körülötte, nem tudott (nem szeretett) írni, teljes csendre volt szüksége.

Szó nélkül megevett mindent, amit elé tettek. Egy időben mindennap lóhúst ettünk. Ő meg Innokentyij nagyon ízletesnek találta.

Fiatalkorában és a börtönben gyomor- és bélhurutja volt. Később aztán, áttérve a házikosztra, ami kigyógyította ebből a bajból, gyakran megkérdezte: – Ezt szabad ennem? – A mustárt és a borsot szerette. A földiepret nem bírta (idioszinkrázia).

Nagy élvezettel ette az aludttejet. Íz- és szagérzékelése általában kevéssé volt fejlett. A szagokat természetesen meg tudta különböztetni, de nem volt érzéke hozzájuk sem általában, sem egyes szagokhoz különösen. A szobában nem állhatta a kerti virágokat. Annál inkább szerette a mezei virágokat és a zöld növényeket. Nagyon szerette a tavaszi szagokat. A kerti virágoktól, különösen az erős illatúaktól idegenkedett.

Emlékszem, 1922-ben azon kaptam, hogy langyos vizet tölt a korsóba, amelybe duzzadó rügyekkel teli ágakat raktunk (tavasszal történt a dolog).

Optimista. Szibériában és Franciaországban általában sokkal idegesebb volt. Rettenetes álmatlanság gyötörte. A reggelei mindig rosszak voltak, későn aludt el és rosszul aludt. Svájcban sokat használt a svájci élet szabályos ritmusa. Franciaországban azonban megint összevissza éltünk. Késő éjszakába nyúló beszélgetések és viták (Szibériában és külföldön). Szibériában a száműzetés letelte előtt rettenetesen félt, hogy esetleg meghosszabbítják; ekkor különösen ideges és ingerlékeny volt. Még le is fogyott.

Melankóliára, apátiára nem volt hajlamos. Hangulatváltozásainak általában mindig világos okuk volt, és adekvátak voltak vele. Nagyon felidegesítették az emigráns perpatvarok, a veszekedések és viták Plehanovval és a vperjodistákkal.

Általában nagyon erősen érzelmi beállítottságú volt.

Domináns lelkiállapota: a megfeszített összpontosítás.

Vidám és tréfálkozó.

Hangulatváltásai nem voltak gyakoriak. Általában mindig indokoltak voltak.

Nagyon tudott uralkodni magán.

Amikor beszélt, ha nem kellett valamilyen okból mérsékelnie magát, mindig élesen vetette fel a kérdéseket, még ki is élezte őket, „személyekre való tekintet nélkül".

Az olyan emberekkel, akiket nevelt, nagyon tapintatosan beszélt.

Fogékony természet. Nagyon erősen reagált mindenre.

Brüsszelben, a Plehanovval való összetűzés után nyomban nekiült, hogy epés megjegyzéseket írjon Plehanov epés megjegyzéseire; hiába próbáltam rábeszélni, hogy menjünk sétálni: – Nézzük meg a székesegyházat.

Ha felizgatta magát, elsápadt.

Beszédének lenyűgöző szenvedélyessége még akkor is érződött, ha látszólag nyugodtan beszélt.

Minden felszólalása előtt nagyon izgult: magába merült, szűkszavúan kitért a más témájú beszélgetések elől, az arcán látszott, hogy izgul, töpreng.

Nagyon erősen kifejezésre jutott az a törekvése, hogy elmélyüljön, kutató módjára közelítse meg a kérdéseket.

Susában[1] például egy paraszt két óra hosszat mesélte neki, hogyan veszett össze a rokonaival, mert azok nem kínálták meg a lakodalmukon. Iljics rendkívül figyelmesen kérdezgette, igyekezett megismerkedni ezzel az életformával.

Mindig szerves kapcsolata volt az élettel.

Bámulatos koncentráltság.

Önkritikus természet; nagyon szigorú volt önmagához. De gyűlölte a lélekben való vájkálást és a kínzó önelemzéseket.

Ha nagyon felidegesítette magát, fogott egy szótárt (például a Makarovot), és képes volt órákon át olvasni.

Harcias ember volt.

Adoratszkijnak részletekbe menően elmondta, milyen lesz a szocialista forradalom.

Vadászszenvedély: négykézláb a kacsák nyomában. Fölöslegesen – magáért a kockázatért – nem vállalt kockázatot. De elsőnek vetette magát a vízbe. Semmi félelem, semmi ijedtség.

Bátor volt és merész.

[1] Susenszkojében.

TARTALOM

5 Bevezetés

I. RÉSZ

11 Pétervárott / *1893–1898*
29 A száműzetésben / *1898–1901*
50 München / *1901–1902*
66 London / *1902–1903*
82 Genf / *1903*
84 A második kongresszus / *1903 július–augusztus*
92 A második kongresszus után / *1903–1904*
105 Ezerkilencszázöt. / *Az emigrációban*
125 Megint Pétervárott
134 Pétervár és Finnország, *1905–1907*
149 Oroszországból külföldre / *1907 végén*

II. RÉSZ

155 A második emigráció
160 A reakció évei / *Genf, 1908*
180 Párizs / *1909–1910*
202 Az újabb forradalmi fellendülés évei (1911–1914) / *Párizs, 1911–1912*
212 1912 eleje
220 Krakkó / *1912–1914*
258 A háború évei / *Krakkó, 1914*
263 Bern / *1914–1915*
292 Zürich / *1916*
309 Az emigráció utolsó hónapjai / *1917*
310 A februári forradalom. / *Vissza Oroszországba*

320 Pityerben
336 Ismét illegalitásban
343 A felkelés küszöbén

III. RÉSZ

349 Előszó a „Visszaemlékezések" III. részéhez
351 Az októberi napok
379 Az októberi forradalomtól a breszti békéig
410 Iljics Moszkvába költözik. Az első hónapok Moszkvában
449 Az 1919-es esztendő
490 Lenin 1923-ban Gorkiban
496 Beszéd a II. Szovjetkongresszus gyászülésén; 1924. január 26.
498 Milyen volt Lenin, az ember?
504 Vlagyimir Iljicsről
510 Válaszok az agykutató intézet kérdőívére (1935)

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója / Szerkesztette Hangay Sándor / A borító, a kötésterv és a tipográfia Szántó Tibor munkája / Műszaki vezető Szécsi Andor / Műszaki szerkesztő Székffy Gyula / A szedést 1973. IX. 20-án kezdték meg / Megjelent 1974. I. 30-án, 7000 példányban, ebből 400 példány a bratislavai Madách Könyvkiadó számára / Terjedelme 32,5 (A/5) ív / PL – 33–K–7477 / Készült a Zrínyi Nyomdában / Felelős vezető Bolgár Imre vezérigazgató

Sokan azok közül, akiket az a szerencse ért, hogy találkozhattak Leninnel, megírták vele kapcsolatos emlékeiket. Ezek a kortársi emlékezések gazdagítják ismereteinket Leninről, az emberről.
A leghitelesebb portrét azonban kétségkívül Nagyezsda Krupszkaja, felesége és harcostársa festette róla. Ő tekinthető a Leninről szóló első és sok tekintetben legteljesebb életrajz írójának. Krupszkaja az 1890-es évek elején ismerkedett meg a Pétervárra érkező, marxista körökben hamarosan nagy tekintélyt szerző és viharokat kavaró fiatal forradalmárral, s ettől fogva, kisebb megszakításoktól eltekintve, mellette volt haláláig. Elkísérte a szibériai száműzetésbe, megosztotta vele a többszöri emigráció nehézségeit. Tanúja volt annak, hogyan dolgozott Lenin, a tudós, hogyan készítette elő és szervezte a világtörténelem nagy fordulatát Lenin, a forradalmár. Meghitt közelségbe hozza a ma emberéhez, bemutatva őt a magánéletben, családi és baráti körben, de még Lenin gyermekkoráról is sok olyat tudhatunk meg tőle, amit senki mástól, hiszen Lenin sokat mesélt neki családjáról, azokról az eseményekről, amelyek életútját megszabták.
Krupszkaja írása — némileg bővítve — második kiadásban jelenik meg. Élvezettel és haszonnal forgathatja mindenki, aki szeretné alaposabban megismerni Lenin életét.

44,– Ft